

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
MEVLEVÎ ALAYI VE GÖNÜLLÜ TOPLULUKLAR
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

KIRIKKALE-ANKARA
22-24 Ekim 2015

BİLDİRİLER

KIRIKKALE

2016

BİLDİRİ KİTABI / PROCEEDINGS BOOK

Editörler / Editors

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Arş. Gör. Ahmet ÖZMEN

KIRIKKALE

2016

KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ YAYINLARI
ISBN 978-975-8626-11-3

Birinci Dünya Savaşı'nda
Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar
Uluslararası Sempozyum

Bu kitabın basım, yayım ve satış hakları
Kırıkkale Üniversitesi ve
Mevlânâ Araştırmaları Derneği'ne aittir.
Bütün hakları saklıdır.

Kitabın tümü ya da bölümü/bölemleri
Kırıkkale Üniversitesi ve
Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nin yazılı izni olmadan
elektronik, optik, mekanik ya da diğere
yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

Kitapta yer alan bildiri metinlerinden kaynak göstermek
şartıyla alıntı yapılabilir.

Bildiri kitabında yer alan yazılardan yazarları sorumludur.

Copyright 2016 by Kırıkkale University

All rights reserved.

No part of this journal may be printed, reproduced or
Distributed by any electronical, mechanical or other means
Without the written permission of the Kırıkkale University and
Association of Mevlânâ Studies.

Texts can be quoted from papers in the book on condition
that the source text is indicated.

Writers are responsible for the articles in the book.

SEMPOZYUMA DESTEK VEREN KURUMLAR

TÜRK TARİH KURUMU

SEMPOZYUMA KATKI SAĞLAYAN KURUMLAR

SEMPOZYUM DÜZENLEME KURULU BAŞKANLARI

Prof. Dr. Ekrem YILDIZ
Kırıkkale Üniversitesi Rektörü

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU
Mevlânâ Araştırmaları Derneği Başkanı

DÜZENLEME KURULU

Dr. Nazif Öztürk
Kültür Bakanlığı E. Müsteşar Yardımcısı
Dr. Mustafa Çıpan
Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürü
Prof. Dr. Yusuf Öz
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Doç. Dr. Mustafa Balcı
Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Doç. Dr. İbrahim Gültekin
Kırıkkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Orhan Avcı
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

SEKRETERYA

Yrd. Doç. Dr. Yakup Şafak
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Yrd. Doç. Dr. Fahrettin Coşguner
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arş.Gör. Ahmet Özmen
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arş.Gör. Gökhan Gökmen
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi
Arş.Gör. Caner Çetiner
Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

BİLİM KURULU

Prof. Dr. Ahmet Kankal

Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi

Prof. Dr. Ahmet Yaşar Ocak

TOBB ETÜ Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Derya Örs

Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu

Prof. Dr. Haşim Karpuz

Karatay Üniversitesi Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi

Prof. Dr. Hicabi Kırlangıç

Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi

Prof. Dr. Mustafa Çolak

Gaziosmanpaşa Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. N. Abdülbaki Baykara

Marmara Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. Nuri Köstüklü

Necmettin Erbakan Üniversitesi AK Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Ali Temizel

Selçuk Üniversitesi Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü

Doç. Dr. Nuri Şimşekler

Selçuk Üniversitesi Edebiyat Fakültesi

Yrd. Doç. Dr. Sezai Küçük

Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ	xiii
AÇILIŞ KONUŞMALARI	xv
Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU	
MESNEVÎ'DE “GÂZÎ” VE “CİHÂD” KAVRAMLARI.....	1
Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ	
GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ TABURU NİÇİN VE NASIL TEŞEKKÜL ETTİ?	9
Prof. Dr. Haşim KARPUZ	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ORTADOĞUDAKİ MEVLEVÎHANELER.....	19
Yrd. Doç. Dr. Orhan AVCI	
BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA CİHÂD- I EKBER İLÂNI.....	29
Nizamettin ARSLAN - Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU	
ESKİŞEHİR MEVLEVÎHÂNESİ POSTNİŞİNİ ŞEMSEDDİN DEDE VE MEVLEVÎ TABURU	47
Dr. Nazif ÖZTÜRK	
MÜCAHİDİN-İ MEVLEVİYE'YE DÂHİL OLAN MARAŞ MEVLEVÎHÂNESİ	55
Dr. Timuçin ÇEVİKOĞLU	
MÜCÂHİDİN-İ MEVLEVİYYE ALAYI MENSÛBU MÛSİKÎŞİNÂS MEVLEVÎLER.....	75
Engin ÖNCÜOĞLU	
TASAVVUFTA ASKERLİK MAKAMI	91
Prof. Dr. Ihsan Al-DEEK	
عبد الغني النابلسي والدفاع عن الصوفية في كتابه العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية	101
Prof. Dr. Mashhour SROUR	
الطريقة المولوية في بيت المقدس: نشأتها، وتطورها، ودورها في المجتمع	113
Prof. Dr. Yaseen KİTTANİ	
الطريقة المولوية والطرق الصوفية الأخرى في بلاد الشام وفلسطين حتى نهايات القرن العشرين	143
Dr. Mayada MAKANSİ	
تجليات الناي والمولوية في عشق جلال الدين الرومي	151

Haydarî VUCÛDÎ

اتحاد و وحدت گوهری 175

Prof. Dr. Ahmet Cahit HAKSEVER

GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ ALAYI'NIN TEŞKİLİNE GİDEN SÜREÇTE
MEVLEVÎLER VE SİYASET 183

Yrd. Doç. Dr. Sezayi KÜÇÜK

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TARİKAT BİRLİKLERİ 189

Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

MÜCÂHİDİN-İ MEVLEVİYYE KUMANDANI VELED ÇELEBİ'NİN BİRİNCİ
DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SURİYE-FİLİSTİN CEPHESİNDE TUTTUĞU
NOTLAR 203

Lokman Derya SOLMAZ

MÜCAHİDİN-İ MEVLEVİYYE ALAYINDA AFYONKARAHİSAR
MEVLEVİHANESİ VE DERVİŞLERİNİN KATKISI 209

Selma DÜLGEROĞLU

AMASYA MEVLEVİHÂNESİ'NİN SON ŞEYHİ: SEYYİD MEHMED
CEMÂLEDDİN DEDE 227

Doç. Dr. Seyfullah KORKMAZ - Prof. Dr. İbrahim YILMAZ

CEMAL PAŞA HATIRALARINDA MEVLEVÎ ALAYI VE GÖNÜLLÜ
TOPLULUKLAR 233

Doç. Dr. Resul AY

SELÇUKLU'DAN OSMANLI'YA SÛFİ GRUPLARDA GAZA GELENEĞİ.... 247

Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN - Okt. İsmail KALAYCI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KIZILAY CEMİYETİ YARARINA
DÜZENLENEN YARDIM FAALİYETLERİ 255

Veli Cem ÖZDEMİR

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞINA GÖNÜLLÜ KATILAN BURDUR
NAKŞİBENDİLERİ VE BURDURLU DİN ADAMLARININ MİLLÎ
GAYRETLERİ 267

Çağhan SARI

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEKİ ASKERİ TIBBİYELİ TÜRK OCAKLILAR. 277

Prof. Dr. Hassan AKBARİBEİRAGH

ادبیات ایران در دوره جنگ جهانی اول 287

Doç. Dr. Faik ELEKBEROV

AZERBAJCAN TÜRK GÖNÜLLÜLERİ ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NDA . 295

Doç. Dr. Mərziyyə NƏCƏFOVA

ŞİİR SAVAŞLARDA MANEVİYAT FAKTÖRÜ GİBİ 307

Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN

THE VOLUNTEERED REGIMENTS OF BEKTASHI AND MEVLEVÎ ORDERS
AS A GESTURE OF THE POLITICAL ALLIANCE 313

Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK

ŞAM'DAKİ MEVLEVÎ ALAYI'NIN VELÛD MÜELLİFİ: AHMED REMZİ
DEDE. 323

Doç. Dr. Ali TEMİZEL

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLÂL HARBİ YILLARINDA ÇELEBİLİK
MAKAMINDA BULUNAN POSTNİŞİNLER 331

Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN

ERENLER GÖNÜLLÜSÜ YAHUT GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ ALAYINA DAİR
ŞİİRLER 345

Yrd. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK

MANEVÎ VE PSİKOLOJİK BİR UNSUR OLARAK OSMANLI ORDUSUNDA
ŞEYHLER VE DERVİŞLER 361

KAPANIŞ KONUŞMALARI

SEMPOZYUM PROGRAMI

SUNUŞ

2014 yılının son günlerinde Kırıkkale Üniversitesi ile Mevlânâ Araştırmaları Derneğinin işbirliğiyle “Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar” konulu uluslararası bir sempozyum düzenlenmesi düşüncesi oluşmuş ve hazırlıklara başlanmıştır. Eldeki bildirim kitabı 22-24 Ekim 2015 günlerinde Kırıkkale ve Ankara’da gerçekleşmiş olan bu düşüncenin son ürünüdür.

Gerçekte Batılı ülkeler arasındaki çıkar çatışmalarının sebep olduğu Birinci Dünya Savaşı, 28 Temmuz 1914-30 Ekim 1918 tarihleri arasında 4 yıldan fazla bir zaman sürmüştür; savaşa, dünyanın başlıca büyük ülkeleri katılmış; bu süre içerisinde milyonlarca insan ölmüş, yaralanmış, evsiz kalmış; kitlesel göçler yaşanmış; sonuçta devletler yıkılmış ve ülkelerin sınırları değişmiştir.

İttifak ülkeleri yanında savaşa katılan Osmanlı Devleti, imkânsızlıklar içerisinde sürdürdüğü bu amansız mücadelede büyük fedakârlıklar ve kahramanlıklar göstermiş, yer yer başarılar elde etmişse de sonuçta, diğer müttefikler gibi yenilgiyi kabul etmiş ve ağır şartlar taşıyan antlaşmalar imzalamıştır. Bu savaşta askerî ve sivil kişilerin ve kuruluşların çabası da büyük olmuş; zor zamanda devlet-millet kucaklaşması ve işbirliği daha kuvvetli olarak tahakkuk etmiş; halkımız her zaman olduğu gibi maddî ve manevî yönden ordusunun yanında yer alıp vatan savunmasına iştirak etmiştir.

“Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Sempozyumu” bildiri kitabında 31 bildirin tam metni yer almaktadır. Azerbaycan, Afganistan, İran, Filistin, İsrail ve Suriye’den araştırmacıların da katıldığı oturumlarda bildirimler eksiksiz olarak sunulmuştur. Sempozyum günlerinde dış mekânlarda “Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Fotoğraf Sergisi” açılmıştır. Ayrıca 23 Ekim 2015 günü saat 20.00’de Ankara Gençlik Parkı Necip Fazıl Salonunda “Tasavvuf Müziği Konseri, Mesnevî Sohbeti ve Sema Töreni” gerçekleştirilmiştir. Yurt içi ve yurt dışından gelen misafirler için 24 Ekim 2015 Cumartesi günü Ankara’da bir kültürel gezi düzenlenmiştir.

Bu sempozyumun gerçekleşmesinde büyük katkısı bulunan Türk Tarih Kurumu başta olmak üzere Yunus Emre Enstitüsü, Konya Büyükşehir Belediyesi ve Ankara Büyükşehir Belediyesine destekleri için teşekkür ediyor, değerli katılımcı araştırmacılara ve çabalarını esirgemeyen meslektaşlarımızla sevgili öğrencilerimize şükranlarımızı sunuyoruz.

Düzenleme Kurulu

**BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA
MEVLEVİ ALAYI VE GÖNÜLLÜ TOPLULUKLAR
ULUSLARARASI SEMPOZYUMU**

AÇILIŞ KONUŞMALARI

Sayın Valim, Sayın Rektörüm, Sayın Bölge İdaresi Mahkemesi Başkanım, İlimizin Değerli Yöneticileri, Değerli Öğretim Üyesi, Öğretim Elemanı Dostlarımız, Rektör Yardımcılarımız ve elbette ki Sevgili Gençler! Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Bizlere bu anlamlı günü özellikli hale getirmek üzere buraya teşrif eden değerli misafirlerimize, konuşmacılarımıza hoş geldiniz diyorum. Bu arada yine bu anlamlı güne vesile olan büyüğümüzün evlatlarından Sayın Yalçın DOĞANER Beyefendi hoş geldiler. Mevlevî Alayı'nın manevi havasını babasından dinlemiş olan kendilerinden kısa da olsa bu hatıraları dinleme şansına sahip olacağız. Anlamlı ve manevi bir beraberlik içerisinde olduğumuza inanarak tekrar hepinize saygılarımı sunuyorum.

Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi içerisindeki bölümleri ile ve buradaki hazırlıkta çabaları daha ön planda olan Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü ile oldukça şekillenen canlanan bir yapıya kavuşmuştur. Umarız mevcut arkadaşlarımızın, gençlerimizin ve elbette himayeleri eksilmeyen rektörlüğümüzün destekleri ile çok daha iyi noktalara varacaktır. Burada bulunan misafirlerimizin de sayesinde ilişkilerimizi artırmaktayız. Çeşitli ülkelerle öğrenci alış verişi ve de öğretim elemanı alış verişi içerisindeyiz. Sadece küçük bir örnek olmak üzere geride bıraktığımız 2014-2015 bahar yarısında bölümümüzde 17 yabancı uyruklu öğrenci öğrenim görmüştür. Bu öğrencilerin yedi ayrı ülkeden geldiğini, ayrıca geçen yıl kadromuzda görev yapan 4 davetli yabancı öğretim üyemizin bulunduğunu ve bu yıl da bizlerle beraber olduklarını ifade etmekten büyük bir sevinç duyuyorum.

Teşekkürlerimi yine Üniversite yönetimimize arz ediyorum. Bu toplantının gerçekleşmesinde büyük gayretler olmuştur. Düşünce safhasından eyleme dönüşüncüye kadar birçok arkadaşımızla beraberliğimiz oldu. Adlarını anmak elbette gereklidir, ancak onlar bu çalışmalarını bu nedenle yapmadılar, kendilerine başta teşekkür ediyorum. Bu toplantıyı gerçekleştirirken Kırıkkale üniversitesi rektörlüğünün resmi hüviyeti altında çalışmalarımızı sürdürdük. Ve rektörlük bünyesinde yaptığımız yazışmalarda ülkemizin önemli kurumlarından Türk Tarih Kurumu bizlere ciddi bir destekte bulundu. İlave olarak Yunus Emre Enstitüsü

destekte bulundu. Ayrıca dışarıda salonda sergilenmekte olan fotoğraf sergisini hazırlamada öncülüğü Konya Büyükşehir Belediyesi yaptı. Ve inşallah bu sergimiz birkaç kere daha sergilenecek ve ilgili arkadaşlarımızın marifetiyle güzel bir sunuma da sahip olacaktır. 100 yıl öncesine ait fotoğraflarla, o sahnelerde bulunanları sevgili gençlerimiz umarım daha yakından görmüş olacaklardır. İlave olarak yarın buradaki son oturumlarımızın akabinde saat 20:00'de Ankara Gençlik Parkı Necip Fazıl Salonunda tasavvuf müziğinden örnekler, Mesnevi sohbeti ve sema töreni ile sempozyumumuz tamamlanacaktır. Oradaki salonu ve imkanı bize hazırlayan Ankara Büyükşehir Belediyesini de bizleri himaye eden kurumlar arasına ilave etmemiz gerekiyor. Günümüzde büyük faaliyetleri yapmak için özellikle de kapsamlı bir ayin-i şerif icrası için özellikli salonlar gerekiyor. Bunu önceden de ifade etmekte yarar görüyorum. Ankara'daki faaliyetimiz tam özellikli, yani bütün cephesiyle oluşan bir sema ayininden ziyade bazı orijinal eserler içerecektir. Bu konuda bize yol açan sayın Dr. Timuçin Çevikoğlu beyin sayesinde ilk defa icra edilecek olan birkaç musiki eserini dinleyeceğiz. Bunlardan bir tanesi de o günlerde yazılmış, bestelenmiş ama okunup okunmadığını bilmediğimiz ve sonrasında da hatırlanmayan bir Mücâhidîn-i Mevlevîyye Marşı'dır. Bunu da bize icra edecekler inşallah.

Sözlerimi burada tamamlarken misafirlerimiz arasında beş ayrı ülkeden değerli araştırmacılar bulunduğunu ifade etmeliyim. Bu sempozyum için bize anlam kattıkları gibi daha sonraki temaslarımızda ve ilişkilerimizde de bizlere yardımcı olacaklardır. Yani buradaki faaliyetimiz, aynı zamanda bizim için eğitim öğretim faaliyeti açısından da ciddi bir anlam taşımaktadır. Aramızda bulunan Kudüs Üniversitesi Arap Dili ve Edebiyatı Profesörlerinden ve bir dönem önce de dekanlığını sürdüren sayın Dr. Mashoor Bey'e bu nedenle teşekkürlerimi sunuyorum. Aramızdaki münasebetler sebebiyle önceki yıl yedi öğrencimiz Kudüs'te, geçen yıl beş Filistinli öğrenci bölümümüzde bir dönem tahsil görmüştür. Bu yıl ise ikinci yarıyılıda beş öğrencimiz, imkânlar fırsat verecektir inşallah, tahsillerine Kudüs'te devam edeceklerdir. Bu beraberliklerin artarak sürmesini ümit ediyorum.

Toplantımız hayırlı olsun. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Adnan KARAIŞMAİLOĞLU
Düzenleme Kurulu Başkanı

Sayın Valim,

Sayın Rektörüm,

Sayın Bölge İdaresi Mahkemesi Başkanım,

Kıymetli dekanlarım, öğretim üyesi meslektaşlarım,

Gözümüzün bebeği öğrencilerimiz,

Ve basınımızın değerli mensupları,

Hepinizi Türk Tarih Kurumu adına saygıyla selamlıyorum ve Kırıkkale Yahşihan'lı birisi olarak da hepinize hoş geldiniz diyorum. Çünkü bu coğrafyalar, bu araziler bir zamanlar sap saman topladığım, sulama yaptığım ve su nöbetinde beklediğim yerlerdir. Dolayısıyla burası benim vatanım. Bugün de yine vatanla ilgili konuyu ele alacağız. Bundan tam 100 yıl önce aynı olaylar Osmanlı İmparatorluğunun parçalanması, dağıtılması, Türk dünyasının, Müslüman dünyanın başsız bırakılması hadisesiydi. Bugün de yine coğrafyamızda bir şeyler oluyor, oyunlar oynanıyor; kazanın altına ateş atılıyor. Tabi bunlardan ne kadar haberdarız. Basın bunları ne kadar bize aktarıyor. Gerçekleri ne kadar biliyoruz. Bunlar şüpheli, tartışmalı konular. Peki, bu iş 100 yıl öncesine gidildiğinde nasıldı? O daha da karışık. Çünkü biz tarihi anlamaya çalışıyoruz. Evet, tarihi araştırıyoruz. Türk Tarih Kurumu'nun misyonu da bu, görevi de bu. Hem Türk tarihini, hem de Türkiye tarihini araştırmak, incelemek bunlarla ilgili yayınlar yapmak ve dağıtımını gerçekleştirmek. Zannediyorum Türk Tarih Kurumu'nun bu sempozyuma ufak da olsa bir katkısı var. Bu sebeple biz bugün bir şeyi anlamaya çalışıyoruz. Nedir bu anlamaya çalıştığımız şey? Bazı genellemelerimiz var. Bütün Araplar zencidir, işte bütün Çinliler birbirine benzer, erkekler ağlamaz... Bu tür örnekleri çoğaltabiliriz. Hatta tasavvuf erbabının dünyadan elini eteğini çektiğine varıncaya kadar genellemelerimiz var. Hakikat öyle mi? Değil tabii. İşte bugün gerçekleştirilen bu sempozyum dolayısıyla başta rektörümüze, Adnan Hocamıza ve düzenlenmesinde görev alan diğer arkadaşlarımıza teşekkür ediyorum. Tarihi anlama konusunda bize yardımcı oluyorlar. Sağ olsunlar, var olsunlar.

İnsandaki mülkiyet hakkının, toprağa yerleşmesiyle beraber başladığı söylenir. Çünkü daha önce avcı, toplayıcı haldedir insan. Bir mekân anlayışı yoktur. Mekân ve mülkiyet anlayışı yoktur. Yerleşik hayata geçmekle beraber mekân anlayışı, mülkiyet anlayışı insanda başlar. Peki, hemen vatan anlayışı başlar mı? Hayır başlamaz. Vatan anlayışının gerçekleşmesi için de zamana ihtiyaç vardır. Bizdeki bu vatan anlayışının gerçekleşmesi de tabii ki zamana bağlıydı. 1071 Malazgirt Zaferinden itibaren adım adım, kare kare, dalga dalga bu coğrafya vatanlaştırıldı. Sadece Anadolu'yla sınırlı kalmadı. Bu vatan anlayışı, Balkanlar'a Kafkasya'ya, Ortadoğu'ya, Kuzey Afrika'ya yayıldı. Ama sonunda ne oldu? Şairin dediği gibi bir şey oldu.

Tepelerin yandığı yüksek bir dağmışız biz
Hastalık bulaşmadan zinde ve sağmışız biz
Ecdadın zekâtı kadar bir toprak içine,
Nasılrsa sığdırılmış, Nasılrsa sığmışız biz?!..

Evet, ecdadın zekâtı kadar bir yurt içindeyiz ve burayı da bize fazla görenler var. Burada bizi barındırmak istemeyenler var. Buradan tekrar başka yerlere göndermek isteyenler var. Ama bizdeki vatan anlayışı birlik ve beraberlik, hem tasavvuf erbabıyla hem esnafıyla, hem öğretim üyeleriyle, öğrencileriyle, hem yöneticileriyle. Bu vatan anlayışını söndüremeyecekler, dindiremeyecekler. Kalplerimiz attığı müddetçe bunda muvaffak olamayacaklar. Sözü çok fazla uzatmak istemiyorum. Burada bulunuşum, dediğim gibi, Türk Tarih Kurumu adına. Öncelikle böyle bir sempozyumun düzenlenmesinden ötürü tekrar ediyorum, sayın rektörümüze, Adnan Karaismailoğlu hocamıza ve diğer arkadaşlarımıza çok teşekkür ediyorum. Bir Yahşihan'lı olarak bu topraklarda bulunmaktan ve böyle bir konuşma hakkı verilmesinden ötürü de saygılarımı sunuyorum. Başarılı geçmesini ümit ediyorum ki başarılı geçecek. Anlamaya çalışalım lütfen, yargılamayalım. Önce bir dinleyelim. Bakalım, anlayalım. İçimize bir sindirelim, diyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. İyi günler diliyorum.

Prof. Dr. Ahmet KANKAL
Türk Tarih Kurumu

Sayın Vali Yardımcım,

Sayın Bölge İdaresi Mahkemesi Başkanım,

İlimizin Değerli Protokolü,

Uzaktan yakından, Türkiye içinden Türkiye dışından üniversitelerden, kurumlardan bu sempozyumumuza teşrif eden değerli araştırmacılar, değerli öğretim üyeleri,

Değerli misafirler,

Sevgili öğrenciler,

Üniversitemiz ve Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nin birlikte düzenlediği bu anlamlı sempozyuma, Kırıkkale Üniversitesi adına hepinize hoş geldiniz diyorum. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Mevlânâ Araştırmaları Derneği, kuruluşunda benim de yer aldığım, değerli dostum arkadaşım Adnan Karaismailoğlu Bey'in fedakârane öncülüğünde kurulan ve yürüyen önemli bir dernek. Belki ilerde dernekle ilgili bir şeyler söylenecek ama ben söylemiş olayım. Ankara'da faal olan, gerek Osmanlı Türkçesi gerek Fars Dili ve Edebiyatı, gerek Arapça ile ilgili gönüllü hocaların destekleri ile eğitimler yürüten, sema törenleri düzenleyen bir güzel dernek. Bu dernekle beraber böyle güzel bir organizasyonu düzenlemenin mutluluğunu ben de burada tekrar ifade ediyorum.

Konu önemli, güncel de sayılır. Çünkü bu yıllar, 1914 -1918, Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır, biliyorsunuz. Birinci Dünya Savaşı'nın 100. Yıl dönümünü idrak ediyoruz. Bu yıllar, bilindiği gibi Osmanlı Devleti'nin yavaş yavaş Türkiye Cumhuriyeti Devleti'ne doğru evrildiği bir süreçtir. Giderek Ortadoğu'da, Balkanlar'da topraklarını kaybeden Osmanlı Devleti, az önce sayın hemşehrimiz hocamızın da ifade ettiği üzere Anadolu'da küçük bir bölüme sıkışan Türkiye'ye dönüşüyor. Çok büyük acıların, çok büyük kayıpların, çok dramatik olayların yaşandığı belli. Sadece savaş cephesinde kaybettiğimiz askerlerimiz, şehitlerimiz değil onun gerisinde, onları manevî anlamda duaları ile destekleyen insanlar, bu Mevlevî Taburu olayında olduğu gibi fiilen ordularla beraber olan teşebbüsler var. Savaşlarda maneviyat ve manevî destek çok önemli, dualar çok önemlidir. Savaşlarla ilgili olağanüstü şeyler hep anlatılır. Bizim Kıbrıs Barış Harekâtı için de bir takım hadiseler anlatılır. Birinci Dünya Savaşı'ndaki Mevlevî Taburu gibi oluşumlar gündemimizi oluşturuyor. Benim bu vesileyle kaynaklara baktığımda, bu Mevlevî Taburunun Suriye-Filistin cephesine gittiği anlaşılıyor. Suriye-Filistin... Bizim kendimizden ayrı düşünemeyeceğimiz, bizim de içimizde yara olan, bugün hem bizi hem dünyayı sarsan önemli bir coğrafya. Halep hemen dibimizde, iki buçuk milyondan daha fazla mülteci ülkemizde; Avrupa kapılarına dayanan mülteciler sorunu, dünyanın sorunu haline gelmiş durumda. Suriye'deki karışıklık, Güneydoğumuzda büyük bir terör belâsına da sebep olmuş. Bu yönüyle konu

önemli. Bugüne yönelen boyutları var. Bu sebeple böyle bir başlık hakikaten güzel bir başlık.

Bu konu fikren Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nde gündeme getirildiğinde tesadüfen ben de orada bulunuyordum. Orada bu konuda bir çalışma yapsak denildiğinde Kırıkkale Üniversitesi olarak, biz de kurumsal olarak bu çalışma içinde bulunmak isteriz demiştim. Çok şükür o fikir üzerine karar verildi. Süreçler tamamlandı. Bugün bu uluslararası düzeydeki sempozyumu icra ediyoruz. Bu hususta emeği geçen bütün çalışma arkadaşlarıma, başta Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nin de yöneticisi, benim de yakın arkadaşım, dostum Adnan Karaismailoğlu'na, düzenleme kuruluna, sekreteryada görev alan değerli çalışma arkadaşlarıma, bilim kurulundaki hocalarıma üniversite adına teşekkür ediyorum. Bu sempozyumun düzenlenmesinde bize maddî, manevî katkı veren, bizi teşvik eden, imkân sağlayan az önce Adnan hocamız tarafından telaffuz edilen bütün kurumlara ben de teşekkür ediyorum. Bu tür destekler olmazsa, organizasyonlar biraz daha güçleşir. Sempozyumun hayırlı, başarılı, verimli geçmesi dileğiyle hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Ekrem YILDIZ
Rektör

BİLDİRİLER

MESNEVÎ'DE “GÂZÎ” VE “CİHÂD” KAVRAMLARI

Adnan Karaismailoğlu*

Özet

Gazi, cihat, şehit, gaza, fatih ve fetih kelimeleri özellikle Türkçede özenle kullanılmış ve özel anlamlarla güçlendirilmiştir. Mevlânâ, Mesnevî'sinde bu kavramlar etrafında birçok beyit ve vecize oluşturmuştur. Onun kullanımları Anadolu kültürü ve geleneğinin anlam dünyasına önemli katkılar sağlamıştır.

Mevlânâ bir ehl-i dil olarak merhamet, sevgi, aşk, dostluk ve beraberlik kavramlarıyla ördüğü olgun insan ve erdemli toplum hedefini genel olarak Mesnevî'nin bütününde konu edinirken, “gazi” ve “cihad” kavramlarından da yararlanmışır. Hz. Peygamberden naklettiği hadis-i şerif nedeniyle “*Küçük cihattan büyük cihada döndük*”ün yorumu başlığı altında iç dünyamızdaki mücadelemizin zorluğunu örneklendirerek dile getirmektedir.

Gazi olmanın ve gazada bulunmanın güçlüğü ve şerefini ise, *Gölgede yaşamış, çaba göstermemiş bir şeyhin yüreksizliği ve acizliğinin hikayesi*'nde anlatmaktadır. Aynı başlığın devamında bu sūfinin durumunu şöyle tasvir etmektedir: *Ben mücahidim, beni bu yolda pehlivan biliyorlar. Gazilerle savaşa giderek görünürde de hüner göstereyim. Büyük cihatta müstesna kişiyim. Küçük cihadın, benim yanımda ne yeri var?*” vehmiyle aslan hayali görmüş, yiğitlikler yapmış, bu yiğitliğin sarhoşu olmuş ve aslan avlama kastyyla ormana yönelmiştir.

Şu beyitleri ise, Hz. Mevlânâ hüsrana uğrayan bu sūfi için yazıya aktarmıştır:

Savaş, bir hayalden hayal gibi kaçan her nazik gönüllünün işi değildir.

Savaş Türklerin işidir, kadınların değil. Git, kadınların yeri evdir; eve git.

Mevlânâ, Mesnevî'de önemli yer ayırdığı Hindistan fatihi Gazneli Sultan Mahmud'u gazi sıfatıyla anmaktadır:

Allah'ın rahmeti üzerine olsun, o (Feridüddin-i Attâr) söylemiştir; Sultan

Gazi Mahmud'u güzelce anlatmıştır.

Mevlânâ'nın *Sultan Şâh Mahmûd-i Kerîm* diye de andığı Gazneli Mahmud, onun beyitlerinde küçük ve büyük cihadın gerçek gazisi hüviyetindedir. Onun özellikle Mesnevî'sinde tarif edip somutlaştırdığı gerek ârif ve gerekse gazi kişilikleri, Birinci Dünya Savaşına katılan Mevlevîleri ve gönüllüleri her halde etkilemiştir.

Gazi, cihat, şehit, gaza, fatih ve fetih kelimeleri özellikle Türkçede özenle kullanılmış ve özel anlamlarla güçlendirilmiştir. Mevlânâ, Mesnevî'sinde bu kavramlar etrafında birçok beyit ve vecize oluşturmuştur. Onun kullanımları Anadolu kültürü ve geleneğinin anlam dünyasına önemli katkılar sağlamıştır.

Son Türkçe sözlüklerimize akseden anlamları, öne çıkarılırsa “gâzî (غازى)”, “Gazâ eden, İslâm dini ve vatani uğruna elde silâh düşmanla savaşan, gazâdan şehit olmadan dönen kimse”dir. Gazâda büyük kahramanlıklar gösteren kumandan veya şehirlere verilen unvan olarak da kullanılmaktadır: Gâzî Osman Paşa, Gazi Magosa. Osmanlının yeniçerileri için kelimenin çoğul haliyle kullanılan “Gâziyân-ı Hacı

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, adnankaraismailoglu@yahoo.com

Bektâş-ı Vefî" de ilave anlamlar çağrıştırmaktadır.¹ Hindistan fatihi Gazneli Sultan Mahmut da Mesnevî'de, شه محمود غازی (Şeh Mahmûd-i Gâzî) diye anılmaktadır.²

"Cihâd (جهاد)", Arapça çok çalışmak anlamındaki cehd'den bir isim olarak, "İslâm nizâmını yeryüzünde hâkim kılma ve bu nizâmı savunma maksadıyla din uğrunda ve Hak yolunda yapılan savaş" anlamındadır. Küçük ve büyük sıfatlarıyla kullanılan cihad kavramı ilave anlamlar taşımaktadır. Yine aynı Türkçe sözlükteki açıklama şöyledir: "Cihâd-ı asgar (Küçük savaş): Kendi nefsiyle savaşmanın yanında daha kolay sayılan din uğrunda yapılan savaş. Cihâd-ı ekber (a'zam): İnsanın kendi nefsiyle yaptığı mücâdele".³

Mevlânâ bir ehl-i dil olarak, dostluk ve dayanışma, olgun insan ve erdemli toplum hedefini genel olarak Mesnevî'nin bütününde konu edinirken, "gâzî" ve "cihâd" kavramlarından da yararlanmıştı. Mevlânâ eserlerinde manaya dikkat çeken, kelimelere yeni anlam kazandıran ve anlamı canlandıran bir ifade gücüne sahiptir. Bu özelliği, ona ve eserlerine büyük bir ikna ve etkileme gücü kazandırmıştır. Bu bahisle ve başlıktaki konumuzla ilgili olması nedeniyle öncelikle şu beyitlere kulak verelim:

*Beden ordusu, ruhanîlerin kale ve hisarına saldırdı;
O taraftan yeni, temiz bir kimse gelmesin diye gayb kapısını tutmak amacıyla.
Gaziler savaş hamlesi yapmazlarsa, tersine kâfirler hamle ederler.
Gayb gazileri tahammüllerinden sen kötü davranışlıya saldırmayınca,
Gayb erleri bu tarafa gelmesin diye gayb geçitlerine saldırdın.*⁴

Gerçek mücadele mana ve hayal dünyasında gerçekleşmektedir, yeryüzüne yansıyan, diğer bir ifadeyle suretlere bürünen düşmanlıklar, bu hakikat mücadelesinin yansıması olmalıdır. Bu anlatımı, "Yok görünümü var âlemiyle var görünümü yok âlemin örneği" başlığı altındaki şu beyitlerle güçlendirmek mümkündür:

*Yok olanı, var ve muhteşem gösterdi; var olanı yok şeklinde gösterdi.
Denizi gizledi, köpüğü açığa çıkardı; rüzgârı gizledi, tozu gösterdi sana.
Toprak, minare gibi havada kıvrılır; toprak kendi başına nasıl yükseğe çıkar?*

*Ey hastalıklı! Toprağı yukarıda görür, rüzgârı görmezsin; ancak delilin tarifiyle bilirsin.*⁵

Var ve muhteşem görünen bu yok olucu dünyayı tanıyanların karşı duruşlarını Mevlânâ, gaza, şehit ve zafer kavramlarıyla canlı bir şekilde anlatmaktadır:

Ey dünya! Başkalarına yaptığım vefasızlığı, hileyi ve çok nazlanmayı,

¹ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, İstanbul, 2005, Gâzî maddesi.

² Mevlânâ, Mesnevî, I-III (6 defter), çev. Adnan Karaismailoğlu, Ankara, 2007, Akçağ Yay. (2. Baskı), 6. defter, beyit 1383.

³ İlhan Ayverdi, Misalli Büyük Türkçe Sözlük, Cihat maddesi.

⁴ Mevlânâ, Mesnevî, IV, 2440-2444

⁵ Mevlânâ, Mesnevî, V, 1026-1029.

Biz, karşılık olarak başına döküyoruz; çünkü biz gazaya girip şehit olmuşlarız.

Böylece pâk Allah'ın atılgan ve karşı koyucu kulları bulunduğunu bilesin.

Dünya hilesinin bıyığını yolarlar; çadırlarını, zafer burcunun üzerine kurarlar.

Bu şehitler tekrar yeni gazi oldu; bu esirler tekrar zafere erişti.

“Anadan kör değilsen, bizi gör” diyerek yine yokluktan başlarını çıkardılar,

Yoklukta güneşler bulunduğunu ve burada güneş olanın, orada Süha yıldızı olduğunu bilmen için.⁶

Mesnevi’de insanların tercih etme vazifesini algılaması için oluşturulan sahnelerde, beden ve bedenin istekleriyle ruh ve ruhun tercihleri arasındaki saf tutuş ve mücadele görünür hale gelmiştir. Var olan bu mücadeleyi, suret olarak yeterince görülmediği için yok sayılamaz. Bu mücadeleyi Mevlânâ, Mesnevi’de yine aynı ve benzer sözcüklerle Hz. Peygamber’e yaslanarak uzunca açıklamaktadır. Nakledeceği hadis-i şerif nedeniyle “*Küçük cihattan büyük cihada döndük*”ün yorumu” başlığıyla konuya giriş yaparak iç dünyamızdaki mücadelemizin zorluğunu örneklendirme yöntemiyle anlatmaktadır.

تفسير رَجَعْنَا مِنَ الْجِهَادِ الْأَصْغَرِ إِلَى الْجِهَادِ الْأَكْبَرِ

ای شهان کشتیم ما خصم برون ماند خصمی زو بتر در اندرون
کشتن این کارِ عقل و هوش نیست شیرِ باطن سُخرهٔ خرگوش نیست

“Küçük cihattan büyük cihada döndük”ün yorumu

Ey padişahlar! Dıştaki düşmanımızı öldürdük. İçimizde ondan daha kötü bir düşman kaldı.

Bunu öldürmek, aklın ve zekânın işi değildir. İçteki aslan, tavşanın oyunağı değildir.⁷

Bu beyitlere konu olan içteki düşman, nefistir ve o, çok azgındır. Cihat edilmesi gereken nefis, bu beyitlerin devamında cehennemle eş tutulmakta ve onun doymazlığı dile gelmektedir:

Bu nefis cehennemdir, cehennem ise ejderhadır. O, denizlerle eksilip azalmaz.

Yedi denizi içer, halkı yakan yakışı hâlâ azalmaz.

Taşlar ve taş kalpli kâfirler, ağlaya ve utana ona girerler.

Bu kadar gıdayla da sakinleşmez de Hak'tan ona şu nida gelir:

“Doydun mu, doydun mu?” “Yok, henüz” der. İşte sana ateş! İşte sana hararet! İşte sana yakış!

Bir âlemi lokma yapıp yuttu. Midesi nara atar: “Daha ziyade var mı?”⁸

Hak, mekânsız âlemden üzerine basar, o zaman emriyle sakinleşir.

⁶ Mevlânâ, Mesnevi, V, 1011-1017.

⁷ Mevlânâ, Mesnevi, I, 1374-1375.

⁸ Kur'an-ı Kerim, Kâf, 50/30.

Bu nefsimiz cehennemın parçası olduğu için, parçalar da daima bütünüñ tabiatını taşır,

Onu öldürecek ancak Hakk'ın ayağıdır/iradesidir. Onun yayını Hak'tan başka kim çekebilir?

Yaya ancak doğru ok konur. Bu yayın ters ve eğri okları vardır.

Ok gibi doğru ol, yaydan kurtul. Çünkü yaydan şüphesiz doğru oklar sıçrar.

Dış savaştan dönünce, iç savaşa yöneldim.

Mevlânâ, hadis-i şerifteki "cihad" kavramını ve mücadelenin büyüklüğünü burada cisimleştirerek görünür bir hale getirmektedir:

با نبی اندر جهادِ اکبریم	قَدْ رَجَعْنَا مِنْ جِهَادِ الْأَصْغَرِیم
تا به سوزن بر کَنَم این کوه قاف	قَوْتِ از حق خواهم و توفیق و لاف
شیر آن است آن که خود را بشکند	سهل شیری دان که صفها بشکند

-Biz- "Küçük cihattan döndük"üz. Peygamber 'le büyük cihattayız.

Bu Kaf dağını iğneyle kazmak için Hak'tan kuvvet, başarı ve destek istiyorum.

Saflar yarmayı kolay aslanlık bil. Kendini yenendir, aslan.⁹

Gazi olmanın ve gazada bulunmanın güçlüğü ve şerefini ise Mevlânâ, "Gölgede yaşamış, çaba göstermemiş bir şeyhin yüreksizliği ve âcizliğinin hikâyesi" başlığı altında anlatmaktadır. Aynı başlığın devamında bu sûfi'nin durumunu şöyle tasvir etmektedir: Ben mücahidim, beni bu yolda pehlivan biliyorlar. Gazilerle savaşa giderek görünürde de hüner göstereyim. Büyük cihatta müstesna kişiyim. Küçük cihadın, benim yanımda ne yeri var?" vehmiyle aslan hayali görmüş, yiğitlikler yapmış, bu yiğitliğin sarhoşu olmuş ve aslan avlama kastyyla ormana yönelmişti.

Bu hikâye sûfiyle başlar, ancak nefis ve nefisle mücadeleyle sona erer:

Bir sûfi orduyla savaşa gitti; ansızın bağırışlar ve savaş başladı.

Sûfi eşyalar, çadır ve güçsüzlerle kaldı; atlılar savaş safına at sürdüler.

Toprağa bağlı olanlar, yerlerinde kaldılar; öne geçenleri geçenler, at sürdüler.

Savaşlar yaparak kazandılar; yararlı ganimetlerle geri döndüler.

"Ey sûfi! Sen de" diyerek armağan verdiler. Onu attı, hiçbir şey almadı.

Sonra ona "Niçin öfkелisin?" dediler. Dedi: "Ben savaştan mahrum kaldım.

Savaş ortasında hançerini çekmeyen hiçbir sûfi bu taltif edilmeden hoşlanmaz."

O zaman ona dediler: "Esir getirdik, birini öldürmek için al.

Başını kes, sen de gazi olursun." Sûfi biraz hoşlandı, gönü cesaretlendi.

Çünkü abdestte suyun yüz aydınlığı varsa da olmayınca teyemmüm yapılacaktır.

Sûfi savaşmak için o bağlı esiri çadırın arkasına götürdü.

⁹ Mevlânâ, Mesnevî, I, 1388-1390.

O sûfî orada esirle uzunca kaldı. Topluluk dedi: “Fakir, orada uzun zaman kaldı.

O, iki eli bağlı kâfiri öldürecek. Kesmesinin gecikmesine sebep nedir?”

Biri araştırmak amacıyla ardından gitti. Kâfiri onun üzerinde gördü.

O esir, dışının üzerindeki erkek gibi, bir aslan gibi fakirin üzerine çöreklenmişti.

O, elleri bağlı hâlde sûfînin boğazını inatla ısıırıyordu.

Kâfir dişleriyle boğazını dişliyordu; sûfî alta düşmüş ve iyice gitmişti.

Elleri bağlı kâfir bir kedi gibi onun boğazını silahsız yaralamıştı.

Esir, dişleriyle onu yarı öldürmüştü; sakalı o fakirin boğazından kanlanmıştı.

Senin gibi; eli bağlı nefsin elinden o sûfî gibi kendinden geçiyor ve alçalıyordun.

Ey bir yığından dolayı dini âciz kalan sen! Önünde yüz binlerce dağ var.

Bu kadar yığından dolayı korkudan öldün; dağ gibi sarp yokuşlarda nasıl yürüyeceksin?

Gaziler o anda din gayretiyle kâfiri bağışlamadan kılıçla öldürdüler.

Baygınlıktan ve uykudan ayılması için sûfînin yüzüne su ve gülsuyu vurdular.

Ayılınca o topluluğu gördü. O zaman sordular: “Macera nasıldı?”

Allah için, Allah için! Ey değerli kişi! Bu ne hâldir? Neden dolayı böyle kendini kaybettin?

Yarı ölü, eli bağlı esirden dolayı mı böyle kendini kaybettin ve alt oldun?”

-Sûfî- dedi: “Hışımla başına kastettiğimde o şuh gözlü bana bir bakış baktı.

Gözünü bana doğru genişçe açtı, gözünü döndürdü ve aklım bedenimden gitti.

Gözünün dönüşü, bana ordu göründü. Nasıl korkunç olduğunu söyleyemem.

Hikâyeyi kısa kes; böyle gözden dolayı kendimden geçtim, yere düştüm.”¹⁰

Mevlânâ, hemen ara başlıkta gazilerin dilinden sûfiye nasihatte bulunur:

Savaşçıların, ona “Esir, eli bağlı bir kâfirin gözünün karalığının yok oluşuyla kendini kaybedip elinden bıçak düşen bu gönülle ve cesaretle aman dikkat et, dergâhın mutfağında bulun ve savaşa gitme, rezil olursun” diye öğütlemeleri

Topluluk ona dedi: “Sahip olduğun böyle yürekle savaşa ve cenge gitme.

Çünkü o eli bağlı esirin gözünden dolayı battın, gemin parçalandı.

Öyleyse kılıçlarıyla başların top gibi olduğu erkek aslanların saldırısında,

Er kişilerin savaşına aşına olmadığına göre kan içinde nasıl yüzebilirsin?

Boyun vurmaların tak tuk seslerinden çok aşağıdır, çamaşırcıların tat tuk sesleri

Nice başsız beden çırpınır; nice bedensiz baş kan üzerinde kabarcık gibidir.

Savaşta yüz yok edici savaşçı atların ayakları altında yokluğa gömülmüştür.

Fareden dolayı uçup giden böyle akıl, o safta nasıl kılıç çekecek?

¹⁰ Mevlânâ, Mesnevî, V, 3737-3767.

Kâfirle savaşı, nefisle savaşa misal getirirken, gerçekte her iki mücadelenin güçlüğüne de işaret etmektedir. Mevlânâ, Mesnevî'deki bu bölümü tamamlarken yaşadığı yılların tanıklığını ve bakışını da bizlere göstermektedir:

چالش است آن حمزه خوردن نیست این تا تو بر مالی به خوردن آستین
 نیست حمزه خوردن اینجا تیغ بین حمزه‌ای باید در این صف آهنین
 کار هر نازک‌دلی نبود قتال که گریزد از خیالی چون خیال
 کار ترکان است نی ترکان برو جای ترکان هست خانه خانه شو

O, savaştır; bulgur aşu yemek değildir ki yemek için elbise kollarını sıvayasın.

Bulgur aşu yemek değildir; burada kılıç gör. Bu safta demir gibi bir Hamza gerekir.

Savaş, bir hayalden hayal gibi kaçan her nazik gönüllünün işi değildir.

Savaş Türklerin işidir, kadınların değil. Git, kadınların yeri evdir; eve git.¹¹

Mevlânâ konuya bir o taraftan bir bu taraftan yaklaşmakta, düşünceyi ve yorumu, o şekilden bu şekle sokmaktadır. Anlam, onun dilinde her durumda büyüdükçe büyümektedir. Bu nedenle Mesnevî'deki üç yüze yakın kıssa, hikâye ve temsili bir biriyle öyle veya böyle bağlantılı halde görmek mümkündür. Müslümanlar için vatan oluşturmada ve vatan savunmasında gaza ve şehitlik özel anlamlar taşımaktadır. Arzu edilen bir meydan ve erişilmek istenen bir makam olarak görülürler. İradeli mümin bu konularda da Hakk'ın takdirine rıza gösterir. Benlik ve gurur, bu samimi bağlılığa gölge düşüremez. Mevlânâ bu çerçevede de dikkatleri önemli noktalara çekmektedir. Şu Mesnevî ara başlığı özet bilgi sunmakta, beyitlerde ise konu daha etkili bir şekilde işlenmektedir:

Ayyâzî'nin -Allah ona rahmet etsin- hikâyesi: Şehit olmak ümidiyle göğsü çıplak yetmiş gaza yapmıştı. Bundan ümitsiz olunca, küçük cihattan büyük cihada yöneldi ve halvete çekildi. Ansızın gazilerin sesini duydu. Nefsi içinden gazaya doğru zincir uzatıyordu. Onun, nefsinin bu isteği konusunda itham etmesi

Ayyâzî dedi: "Doksan defa bedenim çıplak, belki yara alırım diye -savaşa-gittim.

Etkili bir ok yerim diye bedenim çıplak okun önünde bulunurdum.

Boğazına veya öldürücü bir yerine ok yemek, ancak talihli bir şehide kismet olur.

Bedenimde yarasız bir yer yok; bu bedenim oktan kalbur gibidir.

Fakat öldürücü bir yere oklar gelmedi; bu, baht işidir; çeviklik ve deha işi değildir.

Şehitlik, canımın nasibi olmadığı için hemen halvete ve çileye girdim.

Bedenimi büyük cihada, riyazet etmeye ve zayıflamaya saldım.

¹¹ Mevlânâ, Mesnevî, V, 3776-3779.

Gazilerin sesi kulağıma geldi; savaşa gayretli ordu salınıp gidiyordu.

Nefsim içimden seslendi, sabah vakti his kulağıyla işittim:

“Kalk! Savaş zamanı geldi. Git, kendini savaş yapmaya rehin et.”

Dedim: “Ey pis, vefasız nefis! Savaş isteği nerde, sen nerde?”

Ey nefis! Doğru söyle, bu hilekârlık mı? Yoksa şehvet nefsi, kulluktan uzaktır.

Doğru söylemezsen sana saldırırım, riyazette seni daha katı zorlarım.”

O anda nefsim içeriden ağzı olmadan güzel ifadeyle ve büyüülü şekilde seslendi:

“Beni burada her gün öldürüyorsun; benim canımı kâfirlerin canı gibi çekip götürüyorsun.

Hiç kimsenin hâlimden haberi yok; beni uykusuz ve yiyeceksiz öldürüyorsun.

Savaşta bir darbeyle bedenden sıçrayıp çıkarım; halk, yiğitliği ve can feda edişi görür.”

Dedim: “Ey nefisceğiz! Münafık/ikiyüzlü yaşadın, yine münafık ölüyorsun; sen nesin?”

Sen iki âlemde riyakârsın; iki âlemde böyle beyhudesin.”¹²

Nefsin akıllara sığmaz aldatma yollarını birer birer açıklayan Hz. Mevlânâ bu mücadelelerin çok zorlu, büyük ve ciddi olduğunu, her iki meydanda er olmak gerektiğini bütün açıklığıyla ortaya koymaktadır.

این جهاد اکبر است آن اصغر است هر دو کار رستم است و حیدر است

Bu büyük cihattır; o, küçük. Her ikisi Rüstem'in ve Haydar'ın işidir.¹³

Netice olarak yukarıdaki beyitler ve anlamlar, Anadolu'da ve Osmanlı coğrafyasında asırlar boyunca okunup tekrar edilmiştir. 20. yüzyılın başlarında Mevlânâ'nın ahfadının ve Mevlevîlerin vatan savunmasında yer almasında bu manevi kaynağın her halde özel bir yeri olduğu açıktır.

¹² Mevlânâ, Mesnevî, V, 3780-3798.

¹³ Mevlânâ, Mesnevî, V, 3803.

GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ TABURU NİÇİN VE NASIL TEŞEKKÛL ETTİ?

*Nuri Köstüklü**

Özet

Balkan Savaşı ve arkasından patlak veren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından fevkalade zor şartları beraberinde getirdi. Özellikle, lojistik ihtiyaçlar ve insan kaynakları bakımından neredeyse tükenme noktasına gelinmiş bulunuyordu. Bunun yanında, eskilerin 93 Harbi dediği 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı ile başlayan Trablusgarb ve Balkan savaşlarıyla yaşanan mağlubiyetler, toplumun psikolojisini, moral ve motivasyonunu olumsuz olarak etkilemişti.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde kaldığında, bütün bu zorluk ve imkânsızlıklara rağmen, var olabilmeyen mücadelesi içine girdi. Bu mücadelede, ordu birliklerinin yanısıra gönüllü birliklerin de önemli bir misyonu üstlendiğini biliyoruz. Bu gönüllüler içinde ise tasavvufi kurumların ayrı bir önemi bulunuyordu. Çünkü, lojistik katkı sağlamanın yanısıra, toplumun moral ve motivasyonunun inşasında fevkalade etkili rolleri olmuştur. Sözkonusu, gönüllü organizasyonların içinde, cihad-ı ekber ilan edilir edilmez teşekkül etmeye başlayan ve 1916 Ağustosunda Alaya dönüşerek “Mücahidin-i Mevlevîye Alayı” olarak şöhret bulacak olan Gönüllü Mevlevî Taburu'nun çok önemli ve özel bir yerinin olduğunu görüyoruz.

Bu bildiride, sonradan Alaya dönüşecek olan Gönüllü Mevlevî Taburu'nun niçin ve nasıl teşekkül ettiği hususu; Genelkurmay ATASE Arşivi, Mevlânâ Müzesi Arşivi, Selçuk Üniversitesi Uzluç Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi vesikalari ağırlıklı olmak üzere dönemin diğer kaynakları ışığında analitik olarak ele alınacaktır.

Sempozyumun adında ve ana temasında “Mevlevî Alayı” ifadesi ve kavramı yer almakla birlikte bildirimizin başlığında özellikle “tabur” ifadesi kullanılmıştır. Öncelikle bu konunun açıklanmasını gerekli görüyoruz. Çünkü, konu ile ilgili bazı yayınlarda bu husus, dikkatlerden kaçarak, “Mücahidin-i Mevlevîye Alayı”, “Gönüllü Mevlevî Alayı” vb. ifadelerle kuruluşundan itibaren “Alay” olarak adlandırılmıştır. Halbu ki, kuruluş sırasındaki yazışmalar ve kaynaklarda “tabur” ifadesi açıkça yer almaktadır.

Harbiye Nezareti Ordu Dairesi resmi bir yazısında; “...1330 kanun-ı evvelde ...Mevlevî Taburu namıyla bir tabur teşkil” edildiğini¹ belirtmektedir. Kuruluş sırasında, ilgili makamlarla olan bütün yazışmalarda “Mevlevî Taburu” ifadesi kullanılmıştır². Mevlevî gönüllülerinin bağlı bulunduğu 4. Ordunun Komutanı

* Prof. Dr., Necmettin Erbakan Ün., A. Keleşoğlu Eğitim Fakültesi Tarih Eğitimi Anabilim Dalı, nkostuklu@konya.edu.tr

¹ Genel Kurmay Başkanlığı, Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı (=ATASE) Arşivi, Kutu:71, Gömlek:65, Belge nu:65-1.

² Bu konudaki yazışmalar hakkında bkz., Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye)*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 2010, s.69-76. (İlk baskı, Çizgi kitabevi, Konya 2005)

Cemal Paşa Hatıralarında; Veled Çelebi'den bahsettikten sonra; "...kendisi Mevlevî Gönüllü Taburu adı ile bir birlik tertip ederek Suriye'ye gelmişti ki, Veled Çelebi Hazretlerinin bu fedakarlıkları takdire layıktır"³ ifadelerini kullanmaktadır. Yine kuruluş sırasında Tabur adına yazılan şiir, güfte ve yapılan bestelerde "Mevlevî Taburu" ifadesinin sıkça vurgulandığını görüyoruz. Mesela, Halep Mevlevîhanesi post-nişini Ahmed Remzi Dede tarafından yazılan ve yine Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından nev' eser makamında bestelenen güfte; "Mevlevî Taburu teşkil eyledi Sultan Reşad/ Avn-i Hakk'la eyleriz meydan-ı harpte bir cihad" mısralarıyla başlıyor idi. Örneklerini burada vermeyi zâit gördüğümüz bu ve benzeri konu ile ilgili hemen bütün kaynaklarda "tabur" ifadesi geçmektedir. Ancak, kuruluşundan yaklaşık 20 ay sonra Ağustos 1332'de (1916) iki taburlu bir Alay haline dönüştürülmüş⁴ ve bu tarihten sonra "Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı" veya kısaca "Mevlevî Alayı" olarak şöhret bulmuş idi⁵.

Adlandırma konusunu bu şekilde açıklığa kavuşturduktan sonra şimdi Mevlevî Taburu'nun niçin teşekkül ettiği? sorusunu sormak istiyoruz. Bu soruya cevap ararken öncelikle dönemin karakteristiğine kısaca göz atmamız gerekiyor.

Balkan Savaşı ve arkasından patlak veren Birinci Dünya Savaşı, Osmanlı Devleti açısından fevkalade zor şartları beraberinde getirdi. Özellikle, lojistik ihtiyaçlar ve insan kaynakları bakımından neredeyse tükenme noktasına gelmiş bulunuyordu. Bunun yanında, eskilerin 93 Harbi dediği 1877-78 Osmanlı- Rus Savaşı ile başlayan Trablusgarb ve Balkan savaşlarıyla yaşanan mağlubiyetler, toplumun psikolojisini, moral ve motivasyonunu olumsuz olarak etkilemişti.

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'na girmek mecburiyetinde kaldığında, bütün bu zorluk ve imkansızlıklara rağmen, var olabilmenin mücadelesi içine girdi. Bu mücadelede, ordu birliklerinin yanısıra gönüllü birliklerin de önemli bir misyonu üstlendiğini biliyoruz. Aslında gönüllü uygulamasının asırlar öncesinden beri Türk tarihinde türlü değişikliklerle uygulanageldiğini biliyoruz. Ama Trablusgarb ve Balkan savaşlarından itibaren insan kaynaklarının gittikçe azalması, mağlubiyetler vd. dönemin şartları, hem lojistik hem de moral bakımından gönüllülük sisteminin artarak canlanmasını mecbur kıldı. 1911-1912 Türk-İtalyan Savaşı yerli halk ve gönüllü subaylarla yürütüldü. Balkan savaşında gönüllü

³ Cemal Paşa Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Kumandanı, *Hatıralar*, (Tamamlayan ve düzenleyen Behçet Cemal), Çağdaş yay., İstanbul 1977, s.185- 186.

⁴ ATASE Arşivi, Klasör:56, Dosya:222, Fihrist:26

⁵ Abdülbaki Gölpınarlı bu konuda şunları söylüyor: "Mevlevî Taburu sananlar yanılıyorlar. Elimizde Yenikapı Mevlevîhanesinin Şeyhi Abdülbaki'ye verilmiş bir vesika var. Bu vesikada damga; 'Hazret-i Mevlânâ Post-nişinliği Alay Kumandanlığı, aded' yazısını ihtiva ettiği gibi, alta bulunan ve üstüne Veled Çelebi tarafından imza atılmış olan ortası ay-yıldızlı resmî mühürde de 'Mücâhidîn-i Mevlevîye Alay Kumandanlığı' yazısı var" (Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s.177, dipnot,216).

Burada Gölpınarlı'nın fark edemediği ve dikkatinden kaçan çok önemli bir husus vardır. Gölpınarlı, bahsettiği belgenin tarihini vermemektedir. Bahsettiği bu belge Ağustos 332 ve sonraki bir tarihe ait olmalıdır. Metin içinde delilleriyle ele aldığımız üzere, sözkonusu gönüllü birlik Kanun-i evvel 1330'da önce "tabur" olarak kurulmuş ve Ağustos 1332'ye kadar bu adla anılmıştır.

birliklerin etkili olduğunu söyleyebiliriz. Birinci Dünya Savaşında bütün vatan coğrafyası ve özellikle Doğu Anadolu'da gönüllülük sistemi çok yaygınlaştı. Çarpıcı bir örnek vermek gerekirse, Birinci Dünya Savaşı ve Milli Mücadele'de sırf Kiği kazası halkınca 3 Tabur gönüllü milis kuvvet teşekkül etti⁶. İstiklal Savaşı, düzenli orduya geçinceye kadarki 1,5 yıl gönüllülerle yani Kuva-yı Milliye ile yürütüldü dersek hiç de abartmamış oluruz. Bütün bu gelişmelerin gerekçesinde, insan kaynakları yetersizliği ve lojistik ihtiyaçlar bulunmakla birlikte, toplumun maneviyatını yükseltmek, ona moral ve motivasyon kazandırmak gibi bir sebebin de etkili olduğunu biliyoruz.

Bu cümleden olmak üzere, gönüllü hareketlerde tasavvufi kurum, dinî şahsiyet veya kavramlara özellikle ağırlık verilmiş idi. Şunu rahatlıkla söyleyebiliriz ki, yakın Türk tarihine baktığımızda gönüllü milis teşkilatların oluşumunda veya bizzat teşkilat içinde müftü, imam, vb. din görevlisi veya dinî kültürü ağırlıklı şahsiyetler hep bulunagelmıştır. Mesela Batı Anadolu'da ve diğer yerlerde Kuvâ-yı Milliye'nin teşekkülünde yöredeki müftü veya din görevlilerinin çok etkili olduğunu biliyoruz. Denizli'de, Müftü Ahmet Hulusi Efendi, Tavas'da Müftü Cennetzade Tahir Efendi, Çal'da Müftü Ahmet İzzet, Sarayköy'de Müftü Ahmet Şükrü, Buldan'da Müftü Salih Efendizade Mehmet, Acıpayam'da Müftü Hasan Efendi, Isparta'da Hafız İbrahim ve Mevlvî Şeyhi Ali Dede, Uluborlu'da Müftü Tahir Efendi, Burdur'da Müftü Halil Efendi⁷, Afyon'da Müftü Şükrü Efendi, Edirne'de Müftü Şaban ve Mevlvî Şeyhi Selahaddin Efendi, Konya'da Post-nişîn Abdülhalim Çelebi ve Konya müftüsü, Kastamonu'da şeyh Amil Çelebi ve burada isimlerini saymakla bitiremeyeceğimiz daha niceleri bölgelerindeki milis gönüllü teşkilatların oluşumunda öncülük ettiler. Ashında bu tablo, Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı'nda bütün vatan coğrafyası için geçerli bir tablo idi. Bütün bu gerçekler bize, gönüllülüğün motivasyonunda “din” veya “dinî kavramların” işin tabiatında var veya olması gereken olgular olduğunu gösteriyor.

Birinci Dünya Savaşına girerken, tasavvufi kurumlar içerisinde Konya merkez olmak üzere teşkilatlanma ve hiyerarşik ilişkiler açısından en organize olan kurumun Mevlvîhane olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Öteyandan, Gölöparlı'nın da dediği gibi Mevlvîhanenin, 17. Yy.dan itibaren bir devlet kurumu özelliğini taşıması⁸, dönemin padişahı Sultan Mehmed Reşad'ın Mevlvî olması ve Yenikapı Mevlvîhanesinde Abdülhalim Çelebi tarafından kendisine kılıç kuşatılması⁹ da, Mevlvîlerce oluşturulacak bir gönüllü birliğin teşekkülünü teşvik eden sebepler arasında görülmelidir diye düşünüyoruz. Belki bu sebeplere bazı araştırmacıların da

⁶ Ayrıntılı bilgi için bkz., Nuri Köstüklü, Kiği Müdafaa-i Hukuk Cemiyetine Ait Bazı Yazışmalar, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Kasım 2013, sayı:87, s.141- 197.

⁷ Nuri Köstüklü, *Milli Mücadele'de Denizli Isparta ve Burdur Sancakları*, Atatürk Araştırma Merkezi yay., Ankara 1999, s.65- 115.

⁸ Abdülbaki Gölöparlı, *A.g.e.*, s.248

⁹ Abdülbaki Gölöparlı, *A.g.e.*, s.273-276.

söylediği gibi, zaman zaman Jön Türklerle ilişkilendirilerek¹⁰ Mevlevîlerin teşkilatçı özelliğinin öne sürülmesi eklenebilir.

Sonuç itibarıyla Mevlevî Taburu niçin teşekkül etti? sorusunun cevabını: yukarıdan beri ele aldığımız tarihi gerçekler ve gerekçeler çerçevesinde; 1-dönemin insan kaynakları durumu, lojistik ihtiyaçlar, 2- halkın moral ve motivasyonunun yükseltilmesi ve bunda dinî kavram ve olguların önemi, 3- O günün şartlarında mevcut tasavvufi kurumlar içinde Mevlevîhanenin organize ve teşkilatçı özelliği vb. sebeplerde aramak gerektiğini rahatlıkla söyleyebiliriz.

Şimdi, Mevlevî Taburu'nun nasıl teşekkül ettiğine ana hatlarıyla bakmak istiyoruz;

Mevcut kaynaklar çerçevesinde, Mevlevî Taburu'nun cihad-ı ekber ilanından itibaren aşağı -yukarı üç aylık bir sürede teşekkül ettiğini anlıyoruz.

Bilindiği üzere, İtilaf devletlerinin daha resmen savaş ilan etmeden Osmanlı topraklarını bombalamaya başlaması ve 2 Kasım'da Rusya, 5 Kasım'da İngiltere ve Fransa'nın resmen savaş ilan etmeleri üzerine Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tabii olarak savaş kararını aldı. Savaş ilanından iki gün sonra Padişah Sultan Reşad "cihad-ı ekber" ilan ederek¹¹ dünya Müslümanlarını mücadeleye davet etti. Tabii ki bu davet öncelikle, Anadolu vatan coğrafyasında etkisini göstermeye başladı. Bu etki alanları içerisinde dönemin iki önemli tasavvufi zümresi Mevlevîler ve Bektaşiler ile diğer bazı ehl-i tasavvufu öncelikle belirtmemiz doğru olacaktır.

4. Ordu Komutanı olarak Filistin cephesine tayin edilen Bahriye Nazırı Cemal Paşa, görev yerine gitmek üzere 21 Teşrin-i sani 1330 (5 Aralık 1914) de Haydarpaşa'dan ayrılıp 36 saat sonra Konya'ya geldiğinde yaşadıklarını şöyle anlatıyor;

"Vali Azmi Bey'in himmetiyle Konya ahalisinin pek hararetli istikbaline (karşılmasına) mazhar oldum. Bu vesileden istifade ederek Mevlânâ Celaleddin-i Rumî Hazretlerinin mübarek mezarlarını ziyaret ettim. O sırada Veled Çelebi Efendi Hazretleri ile tanıştım. Kendileri bir gönüllü müfrezesi ile Mısır seferine iştirak edecek olurlarsa, Hz. Mevlânâ'nın ruhaniyetinden ordumun müstefid olacağımı (faydalanacağını), söz arasında söylemiştim. Gerçekten benim hareketimden bir müddet sonra kendisi 'Mevlevî Gönüllü Taburu' adı ile bir birlik tertip ederek Suriye'ye gelmişti ki, Veled Çelebi Hazretlerinin bu fedakârlıkları takdire lâyıktır"¹².

Cemal Paşa'nın bu sözlerinden, Gönüllü Mevlevî Taburu'nun oluşmasında kendisinin teşvik edici olduğunu görüyoruz. Hatta, bunun da ötesinde, Cemal Paşa böyle bir organizasyon fikrinin önce kendisinden çıktığı mesajını vermektedir.

¹⁰ Mevlevîlerin Jön Türklerle ilişkileri hakkında bkz., Ahmet Cahit Haksever, *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler*, H yay., İstanbul 2009.

¹¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), DH-SYS, 22-4/2, Dosya:123-12, sıra:35

¹² Cemal Paşa Bahriye Nazırı ve 4.Ordu Kumandanı, *Hatıralar*, (Tamamlayan ve düzenleyen: Behçet Cemal), Çağdaş yay., İstanbul 1977, s.185- 186.

Ancak, Cemal Paşa'nın bu ifadelerini ihtiyatla karşılamak lâzım. Çünkü, bu günlerde, gerek Mevlevîhâne, gerekse saray ve ordu birimleri içinde gönüllü teşekkülü yönünde hazırlıklar da zaten yapılmakta idi. Tabii ki, bir Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırı olarak Cemal Paşa'nın bizzat, Veled Çelebi'ye bu yoldaki teşvikleri şüphesiz Mevlevîleri cesaretlendirmiş olmalıdır.

Aralık ayının ilk yarısında Konya'da oldukça hareketli günler yaşandığını görüyoruz. 14 Aralık (1 Kanun-ı evvel) tarihli *İkdam* gazetesi bize bu günlerde yaşananları ayrıntılı bir şekilde aktarmaktadır. Gazetenin haberine göre; Cihad-ı mukaddesin ilanı Konya'da büyük bir yankı uyandırdı. Cihad haberi duyulur duyulmaz ulemâ ve eşrafın tamamı Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti şubesinde toplanarak fevc fevc akıp gelen gönüllülerin kaydına başlandı. Konya'nın önde gelen ulemasından 12 kişi ilk toplantıda gönüllü kaydoldular. Özellikle Veled Çelebi, Mevlevîlerden gönüllüler teşkiline girişti. Şehirde cihad için büyük bir şevk ve arzu vardı. Her ferd din ve devlet düşmanlarına karşı son nefesine kadar çalışmaya ve bu uğurda canını feda etmeye hazır bulunduğunu beyan ediyordu. Köylere gönderilen teşvik heyeti halk tarafından sevinçle karşılanıyordu¹³.

Konya'da bu gelişmeler olurken, aynı günlerde Veled Çelebi, sözkonusu gönüllü kuvvetin teşekkülü için, ilgili makamlar nezdinde teşebbüslere başladı. Veled Çelebi, 19 Aralık 1914'de (6 Kanun-ı evvel 330) Dâhiliye Nezâreti'ne gönderdiği yazıda; İstanbul'daki şeyhlerin ve ihvanın toplanmasıyla Konya'ya gönderilmesi hususunda ilgililere gerekli emirlerin verilmesini arz etti. Veled Çelebi bu yazısında aynen şöyle diyordu;

“Dâhiliye Nezâret-i Celilesi'ne

Amme-i müslimîne farz-ı ayn olan Cihad-ı ekbere tâife-i sâdika-i Mevlevîye'nin bir gönüllü taburu teşkil eylemek suretiyle iştirakı, cihet-i askeriyece tekarrür eyleyüb (kararlaştırılıp) makrûn-ı müsâade-i seniyye-i cenab-ı hilâfetpenahî (Padişahdan izin verilmiş) olmağla arz-ı şükran ve İstanbul'daki meşâyih ve ihvanın derciyle (toplanmasıyla) Konya'ya irsali (gönderilmesi) babında lâzım gelecek inâyet-i devletlerinin lâzım gelenlere emr ü ferman buyurulması müsterhamdır, ferman”¹⁴. Bu ifadelerden, gönüllü Mevlevî Taburu'nun Padişah ve askeri makamların emir ve bilgisi dahilinde teşekkül etmeye başladığını anlıyoruz.

Veled Çelebi, hemen Konya Askerlik Dairesi'yle de irtibata geçerek (19 Aralık 1914), Gönüllü Mevlevî Taburu oluşturulması sürecinde, askerî makamlardan kendisine gönderilen resmî telgraflar gibi, kendisinin de teşkilatlanma ile ilgili olarak Mevlevî şeyhlerine ve diğer ilgililere göndereceği tebligatın askerî makamlarca resmen tebliğ edilebilmesi hususunda yardımcı olunmasını arzu etti¹⁵. Veled Çelebi, yine aynı gün Konya Askerlik Dairesine gönderdiği bir başka yazıda;

¹³ *İkdam*, “Konya'da: Osmanlı Heyet-i İstihbariyesinden”, 1 Kanun-ı evvel 1330 (14 Aralık 1914)

¹⁴ S.Ü. Mevlânâ Araştırmaları Merkezi Uzluk Arşivi, *Veled Çelebi'ye Aid Yazışmalar* (bundan sonra bu tasnif için VÇAY kısaltması kullanıldı), sıra no:2.

¹⁵ Uzluk Arşivi, VÇAY, sıra no:4.

Mevlevî çelebilerinden taburlarda bulunan üç-beş zatın kendisinin komutası altında oluşturacağı Mücahidîn-i Mevlevîye'ye teslim ve iâdesi hususunda yardımlarını istedi¹⁶.

Mevlevî Taburu'nun teşekkülü yolundaki çalışmalar ve hazırlıklar devam ediyordu. Veled Çelebi, diğer bazı Mevlevî şeyhlerine maiyetleriyle birlikte Tabur'a katılmaları yolunda yazılar yazdı. Ancak, bu işlerin kolaylıkla yürütülmesi için ilgili resmî makamların da yardımlarına ihtiyaç duyuluyordu.

Bu cümleden olmak üzere, 20 Aralık'ta Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği arzda; Hükümet ve askerî yetkililerin şeyh efendilerle ortaklaşa çalışma içinde bulunarak, orada bulunan bütün Mevlevîlerin sevki hususunda her türlü koruma ve yardımın yapılması için ilgili vilayet ve müstakil liva mutasarrıflıklarına gerekli emirlerin verilmesi hususunu istirham etti¹⁷. Gerekli emirlerin verilmesi arzu edilen ve mevlevîhane bulunan valilik, mutasarrıflık ve kaymakamlıklar şunlar idi; İzmir, Edirne, Ankara, Kastamonu, Haleb, Şam, Sivas, Burusa, Karahisar-ı sâhib, Kütahya, Manisa, Gelibolu, Urfa, Ayıntab, Lazkiye, Maraş, Kudüs, Trablus, Aydın, Muğla, Tokad, Samsun, Erzincan, Burdur, Isparta, Eğirdir, Niğde, Çorum, Amasya, Antalya, Ertuğrul, Kerkük, Kayseri, Eskişehir, Aydın Güzelhisarı, Ermenek, Kilis, Beyşehir, Tire, Denizli, Demirci, Ulukışla¹⁸. Ayrıca Harbiye Nezâreti'nden, gönüllü taburun oluşturulmasında ihtiyaç duyulacak kişilerin gönderilmesi de istendi¹⁹.

Bu arada, sözkonusu oluşumu teşvik için Padişah'ın Sancak-ı şerif ihsan buyurduğu haberi Konya Valiliği kanalıyla Veled Çelebi'ye resmen ulaştığında, Veled Çelebi, Saray'a kendisi ve ihvanı adına şükranlarını bildirdi²⁰.

Gönüllü Taburun teşekkülü yönündeki çalışmalar bütün hızıyla devam ediyordu. Halen bir kıtada asker olan veya askerliği tecil edilmiş veya bunların dışında hangi kişilerin birliğe alınacağı hususunda, ilgili makamlar arasında pek çok yazışmaya rastlıyoruz.

Konya Valisi İzzet, 27 Aralık'ta (14 Kanun-ı evvel) Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir yazıda; "Mevlevîlerden teşkil etmekte olan gönüllü taburuna, te'cil edilmiş efradın da iştirakı istid'a olunuyor (isteniyor). Asker olup halen mezun addolunan efraddan arzu edenleri bu tabura iltihakına müsâade ve tabura iltihak etmek üzere buraya gelmelerine engel olunmamasının kolordulara emr ve tebliğ buyurulması"nı arz etti²¹. Harbiye Nezâreti de bir gün sonra Konya Vilayetine gönderdiği cevabi telgrafta; teşekkül edecek tabura iltihak edeceklere kolaylık

¹⁶ Uzluk Arşivi, VÇAY, sıra no:3.

¹⁷ Uzluk Arşivi, VÇAY, sıra no:13; ATASE Arşivi, Klasör:1993, Dosya:419, Fihrist: 1-1.

¹⁸ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh: 1-1.

¹⁹ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1.

²⁰ Uzluk Arşivi, VÇAY, sıra no: 14.

²¹ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh: 1-2.

gösterilmesi hususunda ilgili makamlara gerekli talimatın verildiğini²², ancak mezun olup henüz davet edilmemişlerin Mevlevî Taburu'na katılmaları uygun olmakla birlikte, silah altında bulunanların iltihakının uygun olmadığını bildirdi. Bir tereddüde meydan vermemek için bu durum takip eden günlerde ayrıca, Sivas'da 10. Kolordu Kumandanlığına²³, I. Kolordu²⁴, 4. Kolordu²⁵, 6. Kolordu²⁶ Kumandanlıklarına ve diğer ilgili birliklere de yazıldı.

Konya Valisi İzzet yine aynı gün 27 Aralık'ta Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği bir diğer arzında; Konya Amele Taburunda istihdam edilmekte olan tekyede (türbede) neyzen, mutrib vazifesini ifa eden yirmi neferin Gönüllü Mevlevî Taburu'na iltihak ettirilmelerini Çelebi Efendinin arzu ettiğini belirtmiştir. Herhalde, bu sanat erbabının durumu biraz farklı olmalı ki, Harbiye Nezâreti, bu talep üzerine Levâzımata ve Ordu Dairesi'ne gönderdiği yazılarda sözkonusu 20 neferin Gönüllü Tabura iltihaklarının uygun olacağını bildirmiştir²⁷.

Bu günlerdeki Harbiye Nezâreti ile ilgili kolordular ve diğer ilgili makamlar arasındaki yazışmalardan, Gönüllü Mevlevî Taburu'nun teşekkülünde, -bazı istisnalarla birlikte- prensip olarak halen silah altında bulunanlar dışındaki kişilerin tabura alınmasının kararlaştırıldığını ve bu yolda yapılacak hizmetlerin teşvik edildiğini anlıyoruz.

Sözkonusu tabura katılacak gönüllülerin özlük hakları konusunda da yine askerî makamlar katında ciddî bazı çalışmaların yapıldığını görüyoruz. Henüz silah altına alınmamış ama askerlik yaşına gelmiş 1310 (1894) doğumlu mükelleflerden bu gönüllü tabura katılacak olanlar, akranlarının askere alınmaya kadar gönüllü taburdaki hizmetleri, normal mükelleflik hizmetlerinden mahsub edilecek idi²⁸.

Yine özlük hakları çerçevesinde, gönüllü taburda memur olarak silah altına alınanların durumlarına da açıklık getirilmiştir. Bu durumdakiler hakkında 24 Eylül 330 tarihli kanunda belirtildiği şekliyle, halen diğer birliklerdeki muvazaflara yönelik uygulamanın aynısı tatbik edilecek idi.

²² ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-3; Ayrıca, Meclis-i Meşâyih'in konuyla ilgili yazısı üzerine (ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-15) Harbiye Nezâreti'nin Meşihat Makamına yazdığı cevabî tezkerede. "gerek Konya ve gerek diğer mahallerde bulunan taife-i Mevlevîyyeden gönüllü kaydolunarak teşkil olunacak taburlara iltihak edecekler hakkında gerekli kolaylığın sağlanması için ilgililere 25 Aralık 1914 (12 Kanun-i evvel 1330) tarihinde telgrafla tebliğ edildiği; sözkonusu teşkilatın henüz silah altına alınmamış mükellef ve gayr-i mükellefler efraddan oluşturulması, silah altına alınmış olanlara teşmil edilmemesi hususunun Birinci Kolordu Kumandanlığına bildirildiği" ifade edilmektedir (ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-17).

²³ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-4.

²⁴ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-5 (Riyaset'ten, Birinci Kor. Ahz-ı asker Heyet-i Celilesine 21 Kanun-i evvel 330 tarihli yazı)

²⁵ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-16

²⁶ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-11.

²⁷ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-5.

²⁸ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh: 1-11, 1-16 (Harbiye Nezâreti'nin 4. ve 6. Kolordulara gönderdiği şifre). Ayrıca konu ile ilgili, aynı dosya Fh:1-9.

Bu konuda düşülen tereddüt dolayısıyla Dâhiliye Nezâreti'nin, Harbiye Nezâreti'ne gönderdiği 30 Ocak 1915 (17 Kânun-i sâni 1330) tarihli yazıya²⁹, Harbiye Nezâreti özetle;

“Mevzu-ı bahs olan Mevlevî Gönüllü Taburu, Nezâret-i Celile (Harbiye Nezâreti) ile haberleşilerek teşkil edilmiş ve kararlaştırılmış olduğundan dolayı, ... Mevlevî Taburu'na alınan memurünün askerî sınıflarına göre, kanun hükümlerinin tatbiki (uygulanması) tabiidir...”³⁰. şeklinde cevap vermiştir.

Yine aynı şekilde Evkaf Nezâreti'ne de bu yönde açıklamalar gönderilmiştir³¹.

Bu kuruluş aşamasında, Mevlevîhane mensuplarıyla birlikte, alınan karar gereğince muhibban³² ve diğer sûfi kurumlardan da Tabura katılanlar oluyordu.

Görüleceği üzere, Gönüllü Mevlevî Taburu'nun teşekkülü hususunda başta Harbiye Nezâreti ve askerî makamlar olmak üzere Çelebilik makamı ve diğer ilgili kurumlar arasında ciddi bir yazışma trafiği bulunmakta idi.

Zaman içerisinde gönüllü kuvvetin, teşekkülü hız kazandı. Daha önce de belirttiğimiz üzere, halen silah altında bulunanların Tabura katılmalarına izin verilmemekle beraber, Veled Çelebi'nin bazı birliklerde bulunan bazı Mevlevîlerin kurulacak gönüllü tabura katılmalarına izin verilmesi yönünde ısrarcı davrandığını görüyoruz³³. Bu ısrarlar karşısında, Konya'daki birliklerin dışında, başka birliklerde bulunan bazı Mevlevîlerin Gönüllü Tabur'a katılmasına müsaade edildiğini görüyoruz³⁴.

Böyle bir organizasyonun oluşturulması safhasında, şüphesiz ilgili askerî makamlarla olduğu kadar mevlevîhanelerin de kendi aralarında yoğun bir haberleşme trafiği yaşanıyordu. Gönüllü Taburun Komutanı sıfatıyla Veled Çelebi, ilgili makamlardan Mevlevîhaneler arasında çekilecek telgrafların ücretsiz kabul

²⁹ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-22

³⁰ ATASE Arşivi, Kl.1993, D:419, Fh:1-23

³¹ ATASE Arşivi, Kl:1993, D:419, Fh:1-24, 1-25. (Evkaf Nezareti, Harbiye Nezareti'ne gönderdiği yazıda; her an çağrıldığında askerlikle mükellef olan muhtelif sınıflardan esnan-ı askeriyenin, Gönüllü Mevlevî Taburuna kaydolup olamayacakları ve memurlar hakkında ne gibi bir işlem yapılacağı hakkındaki yazısına, Harbiye Nezareti; yukarıdaki açıklamaları da teyiden; “Mevlevî Gönüllü Alayına (Taburuna) esnan-ı mükellefe dahilinde olup henüz silah altına alınmayıp halen izinli olarak hanelerinde bırakılmış olanlar ile gayr-i mükellef olanların kayıd ve kabul edilmelerinin uygun olduğu ve bunlardan memur olanlar ve maaşları hakkında da normal silah altına alınanlar gibi ilgili kanun gereğince işlem yapılmasının gerektiğini bildirmiştir)

³² Muhibban: tarikattan olmadıkları halde, tarafıslı olanlar.

³³ Bir örnek vermek istiyoruz; Veled Çelebi, 9 Ocak 1915'te (27 Kanun-ı evvel 1330) Birinci Kolordu Ahz-ı Asker Heyet-i Riyâsetine (Askerlik Dairesi Başkanlığı'na) gönderdiği yazıda; “şürefâdan bulunan ve toplamı kırk - elli neferden ibaret olan çelebiyanın bazıları sevk ve birkaç neferi de Konya'da amele ve işe ve tekâlif-i harbiyede istihdam edildiğinden” bahisle, “ şürefâdan bulunan çelebiyanın da bu hayırlı emre iştirakı (gönüllü taburla cihada katılması) tabii olduğundan halen Konya'da müstahdem bulunan birkaç nefer şürefa-yı çelebiyanın olsun gönüllü tabura katılmasına müsaade edilmesini” arz etti. Uzluk Arşivi, VÇAY, Belge no: 104.

³⁴ Bu kişiler ve birlikleri hakkında bkz., Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşları'ndan Millî Mücadele'ye)*,s.74

edilmesini istedi. Posta, Telgraf ve Telefon Nezâreti bu durumu Dâhiliye Nezâreti'ne bildirdi³⁵.

Dâhiliye Nezâreti de hemen iki gün sonra gönderdiği cevapta;

“Çelebi Efendi Hazretlerinin Mevlevî Taburu teşkilatına müteallik olmak üzere Mevlevîlerin buldukları yerler arasında teâtî edecekleri (çekecekleri) telgrafların Başkumandanlık Vekâlet-i Celilelerinin iş'arı vechle askerî telgrafnameler gibi meccanen (para almadan) kabulü gerektiğini ve icap edenlere ona göre tebligat yapılması”³⁶ talimatını verdi.

Yukarıdan beri anlattığımız, aşağı- yukarı Aralık ayının ikinci haftasından itibaren başlayan Gönüllü Mevlevî Taburu'nun kuruluş çalışmaları, bir ay gibi kısa ama yoğun mesâinin sonunda meyvelerini vermeye başladı. Ocak ayının ikinci haftasında, 800 kişilik bir gönüllü rakamına ulaşıldı³⁷.

4. Ordu emrinde bulunacak olan bu gönüllü tabura ordudan da subaylar tayin edildi. İstanbul ve civar il ve ilçelerde bulunan Mevlevî ve Mevlevî addolunan gönüllüler, İstanbul'da toplanıp buradan Konya'ya hareket edecek, İstanbul'a uzak ama Konya'ya yakın olan yerler gönüllüleri ise kendi imkânlarıyla Konya'ya gidecek, Doğu Anadolu ve Şam cephesine daha yakın olan diğer yerlerden katılacak gönüllüler ise doğrudan Şam'a gidip orada buluşacaklardı. İstanbul'da toplanacak kafiye Konya'ya Komutan Veled Çelebi'ye teslim etmek üzere, Çelebi'nin İstanbul'da kapı çuhadarı (umumî vekili) olan Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi Komutan vekili olarak görevlendirildi³⁸. Ayrıca, tabura ordudan da bazı subaylar tayin edildi. Bu kişiler 16 Ocak 1915 cumartesi günü Konya'ya hareket edecekler idi³⁹.

Artık İstanbul'da toplanıp Konya'ya hareket etmek zamanı yaklaşıyordu. Kastamonu Mevlevî Şeyhi Amil Çelebi de kırkı geçkin dervişanı ile gönüllü tabura katılmak üzere hazırlıklarını tamamlamıştı. Ancak bu kadar kişinin iâşe ve yol masrafları da bir yekûn tutacağı için Şeyh, Vilayetten 6000 kuruş kadar bir para talep etti. Kastamonu Valisi Reşid, bu talebi 20 Ocak (1915) tarihinde Dâhiliye Nezâretine telgrafla arz etti⁴⁰. Dâhiliye Nezâreti ise hemen bir gün sonra gönderdiği cevapta; “cihada gidecek Mevlevî dervişânının hükümetçe iâşesi için istenilen paranın hükümetçe verilmesinin mümkün olmadığını ve hiçbir yerde de verilmediğini”⁴¹ bildirdi.

³⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (=BOA), DH-SYS, 22-4/2 (76).

³⁶ BOA, DH-SYS, 22-4/2 (75/1).

³⁷ Uzluk Arşivi, VÇAY, Belge no:128, 129 (Harbiye Nezâreti ve Der-aliyye'de Yenikapı Mevlevîhanesinde Yenikapı ve Karahisar Post-nişinliklerine yazılan 31 Kanun-i evvel 1330 tarihli şifreler).

³⁸ Resuhi Baykara, “Birinci Harb-i Umumîde Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı”, *Yeni Tarih Dünyası*, Ekim 1953, C.1, sayı:3, s.108.

³⁹ Uzluk Arşivi, VÇAY, (Abdülbaki'den Konya'da Reşadetmaâb Efendimize, 1 Kanun-i sani 330 tarihli telgraf)

⁴⁰ BOA, DH-SYS, 22-4/2 (81).

⁴¹ BOA, DH-SYS, 22-4/2 (80/1).

Bu yazışmadan da açıkça anlaşılacağı üzere, gönüllüler, tabura katılınca kadar yapacakları masrafları kendileri karşılayacak idi. Bu şekilde, ilgili askerî ve mülkî makamlar ile Çelebilik makamının fevkalâde gayretli çalışmaları sonucu oluşturulmaya çalışılan gönüllü tabur, cepheye harekete hazır bir duruma yaklaştı. Bir taraftan kendi imkânlarıyla doğrudan Konya'ya veya Şam'a hareket edecekler hazırlıklarını yaparlarken, diğer taraftan İstanbul'dan Konya'ya hareket edecek esas kafiye toplanmaya başlayacaktır.

Ocak sonlarından itibaren pekçok Mevlevî gönüllü İlk toplanma yeri İstanbul'a gelmeye başladı. Bu gönüllüler, Tabur'u Veled Çelebiye teslim etmek üzere, Şeyh Abdülbaki Efendi'nin komutasında ve Padişah'ın lütfettiği sancakla birlikte 13 Şubat'ta İstanbul'dan Konya'ya hareket ettiler. Şubat'ın ilk haftası içinde, Ankara, Kastamonu, Çankırı ve yakın diğer Mevlevîhane şeyhleri maiyyetleri ile birlikte Konya'ya doğru yola çıktılar. Aşağı-yukarı iki hafta içinde Konya dışından gelen Mevlevîlerle tekemmül eden Mevlevî Taburu, gerekli hazırlıklar yapıldıktan sonra 26 Şubat (1915) Cuma günü, bütün il protokolü ve askerî ve sivil makamlar ile hemen bütün Konyalıların iştirak ettiği coşkun törenler ve dualar eşliğinde Trenle Filistin Cephesine uğurlandı⁴².

⁴² Bu konuda ayrıntılı gelişmeler için bkz., Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye)*, s.77-83 vd.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA ORTADOĞUDAKI MEVLEVİHANELER

*Haşim Karpuz**

Özet

Mevlevîlik tarikatı Osmanlı Devletinin fethettiği büyük şehirlerde asitaneler, zaviyeler kurarak tarikatın öğretisini yaymış; güzel sanatların öğretilmesine, halkın eğitilmesine katkıda bulunmuşlardır.

I.Dünya savaşında Osmanlı devleti çeşitli cephelerde savaşa girince, Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini ve bazı tekke şeyhleri bu duruma bigane kalmamış, bir Mevlevî Alayı oluşturarak vatan savunmasına katılmışlardır.

Suriye-Kanal cephesine giden alay, güzergâhındaki Mevlevîhaneleri de ziyaret etmiştir. Veled Çelebi'nin 1912 tarihli listesine göre savaş yıllarında ortadoğuda bulunan ve faal olan Mevlevîhaneler şunlardır: Halep, Humus, Kudüs, Lazkiye, Şam, Trablusşam, Bağdat, Hama, Kerkük, Medine, Kahire, Şehrizor. Bunlardan Halep, Humus, Kudüs, Lazkiye, Şam, Trablusşam Mevlevîhanelerinin alaya katıldıkları bilinmektedir.

Bildiride Mevlevîhanelerin fonksiyonları, yapılar topluluğu üzerinde durulacak ve zikredilen Ortadoğu Mevlevîhaneleri hakkında elde edilen bilgiler sunulacaktır.

I.GİRİŞ

Mevlevî tarikatı Osmanlı Devleti'nin fethettiği büyük şehirlerde asitaneler, zaviyeler kurarak İslamiyet'i, tarikatın öğretisini yaymış; güzel sanatların öğrenilmesine, halkın eğitilmesine katkıda bulunmuştur. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti çeşitli cephelerde savaşa girince Sultan Reşat bir Mevlevî alayının kurulmasını istemiştir. Böylelikle ordunun ve halkın morali yüksek tutulmak istenmiştir. Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini bu durumda ilgisiz kalmamış, oluşturulan bir alayla vatan savunmasına katılmıştır (İzbudak, 1946, 54).

Suriye-Filistin cephesine giden alay yol güzergahındaki bazı Mevlevîhaneleri ziyaret etmiştir. Bunlar; Halep, Lazkiye, Hama, Humus, Trablusşam, Şam ve Kudüs Mevlevîhaneleridir. Bölgede bulunan Tebriz, Musul, Kerkük, Hama, Deyrizor ve Bağdat Mevlevîhaneleri hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Konumuzla ilgili yapılan araştırmalar sınırlıdır.19. yüzyılda Mevlevîlik ve Mevlevîlerin tarihi, yöneticileri, durumları hakkında Sezai Küçük ayrıntılı bir araştırma gerçekleştirmiştir (Küçük,2003). Yapıların son durumlarını ve kısa tanımlarını Hz. Mevlânâ'nın 800. doğum yıl dönümü münasebetiyle hazırladığımız *Dünya Mevlevîhaneleri* kitabında ortaya koymaya çalıştık (Karpuz, Şimşek, Kuş, Dıvarcı, 2006). Mevlevî alayının I. Dünya Savaşı'ndaki harekâtı, Filistin cephesinde yaptığı

* Prof. Dr., KTO Karatay Üniversitesi, Güzel Sanatlar ve Tasarım Fakültesi, Geleneksel Türk Sanatları Bölümü, hasimkarpuz@gmail.com

askeri faaliyetler ise Nuri Köstüklü tarafından ayrıntılı bir şekilde ele alınmıştır (Köstüklü, 2010).

Osmanlı Devleti Balkan yenilgisinden sonra I. Dünya Savaşı'na girmek zorunda kaldı. Almanların Goben (Yavuz) ve Breslav (Midilli) gemilerinin Karadeniz'e geçip Rus limanlarını bombalamasıyla (29 Ekim 1914) Osmanlı Devleti resmen savaşa girdi ve Kafkasya Doğu (1914-1918), Çanakkale (1915), Irak (1914-1918), Sina-Filistin (1914-1918), İran (1914-1918), Galiçya (1916-1917) cephelelerinde savaştı. Filistin cephesinde, İngiliz ajanlarının yıllardır örgütlediği Arap şeyhleri ordu kurarak İngilizlerin yanında yer aldılar, 1916 yılında Mekke'ye hâkim oldular. Arkasından kahramanca savunulmasına rağmen Medine de düştü. Kısmi başarılarla rağmen geri çekilmek zorunda kalındı ve Halep 27 Ekim 1917'de İngilizlerin eline geçti (Köstüklü, 2010, 64).

14 Kasım 1914 tarihinde Cihad-ı Mukaddes ilan edildi, kurulmasına karar verilen Mevlevî Alayı'nın çalışmaları sürdürülürken İstanbul Yenikapı Mevlevîhane'si hastaneye dönüştürülmüştü. Oluşturulan tabur 13 Şubat 1915 günü İstanbul'dan trenle hareket etti. Vali Azmi Bey'in gayretleriyle Konya'dan büyük bir katılım oldu. Veled Çelebi'nin komutasındaki gönüllü Mevlevî taburu cepheye hareket etti. Alayda çok sayıda şeyh ve Mevlevî dervişi vardı. 27 Şubat 1915'de Halep'e ulaşıldı ve Mevlevîhane ziyaret edildi. 14 Mart'ta Şam'a varıldı, bu sırada başta Halep şeyhi Ahmet Remzi Dede olmak üzere Lazkiye, Hama, Humus, Trablusşam ve Kudüs şeyhleri ve dervişleri de alaya katıldı, destek verdi.

Cephede konuşlanan alay silah talimi yaptı, kurdukları sıhhiye taburu ile orduya lojistik destek verdiler. 30 Eylül 1918'de İngilizlerin Şam'a girmesiyle Mevlevî alayı resmen lağvedildi (Köstüklü, 2010, 79).

II. MEVLEVÎ ALAYI'NIN ORTADOĞU'DA ZİYARET ETTİĞİ MEVLEVİHANELER

Yapıları incelemeye geçmeden önce Mevlevîhanelerin mimari yapıları ve fonksiyonları üzerinde kısaca durmak istiyorum. İster asitâne ister zaviye olsun bir Mevlânâ tekkesinde şu bölümler bulunur:

1. Matbah-ı Şerif: Yemeklerin piştiği, canların eğitildiği, 1001 günlük çilenin tamamlandığı, mekândır. Burada ayrıca okuma-yazma, Sema eğitimi, Evrad ve Ezkâr (Dua ve Zikir) talimi yapılırdı.

2. Derviş Hücreleri: Matbah'da çilesini tamamlayan canlar sema edip sikke giydikten sonra hücrenişin olurlardı. Bundan sonra kendi hücrelerinde yaşarlardı. Burada Mesnevi okur, hat, tezhip diğer güzel sanatları icra eder veya canlara öğretirler, tekkenin toplantılarına, sema günlerine (mukabeleye) katılırlardı.

3. Meydan-ı Şerif: Matbah'dan sonra en önemli mekândır. Burada sabah namazından sonra bütün dedeler toplanır. Şeyh efendinin huzurunda mürakabe yapılır, kahve içilir ve herkes görev yerine dağılırdı.

4.Türbe - Hamuşan: Mevlevîhânelerde kurucu şeyhin veya O'nu takip edenlerin mezarları çoğu zaman semahaneye açılan bir türbede olurdu. Burada Hamuşan Mevlevî tarikatının ölümüne ve mezarlara bakışı önem taşır. Konya Mevlânâ Dergâhında olduğu gibi birçok tekkede türbe merkezde yer alır. Dedelerin mezarları tekkenin haziresindeki Hamuşan (Susmuşlar) denilen mezarlıkta bulunurdu. Türbede sanduka örtüleri, destarlı keçe sikkeleriyle mezarlar özenle sergilenirdi. Avluda veya mezarlıktaki Mevlevî mezar taşları da süslemeli ve sikkeli başlıklara sahiptir (Bakırcı, 2005).

5.Haremlik - Selâmlık: Haremlik; Şeyh efendinin ailesi ile oturduğu konaklara denirdi. Selâmlık ise tekkenin, şeyhin misafirhanesi idi. Türk evinin mimari özelliklerine göre yapılmış bu konaklar dönemlerinin üsluplarını yansıttırdı.

6.Diğer Mekânlar: Başta kütüphane olmak üzere hamam, fırın, muvakkithane, cem-sohbet odası gibi mekânlar; kuyu, sarnıç, şadırvan gibi tesislerde Mevlevîhâne yapıları içinde yer alırdı.

1.Halep Mevlevîhanesi

Halep şehir merkezinde, Babu'l-Ferec meydanında Milli Müze – MethafülVatanî'nin arkasındadır. Geniş bir avlu içerisinde yer alan Mevlevîhâne 1544 yılında Divâne Mehmet Çelebi tarafından kurulmuştur (Veled Çelebiye göre Hazreti Şeyh Ebubekir Vefai). Bilindiği gibi kalendermeşrep bir zat olan Divâne Mehmet Çelebi Ege adaları ve Ortadoğuda seyahatler yapmış Necef, Kerbelâ ve Bağdat'taki Ehl-i Beyt imamlarını ziyaret etmiş ve büyük ilgi görmüştür. Halep Mevlevîhânesinin kurulmasında iki İranlı Mevlevî muhibbi Mirza Fulâd ve Mirza Ulvân'ın katkıları büyük olmuştur. Divâne Mehmet Çelebinin dervîşi olmuşlar ve tekkenin arazisini satın alıp vakfetmişlerdir. Tekkenin ilk postnişini Fakrî Ahmet Dededir. Bu Mevlevîhâne üzerine ayrıntılı araştırmalar yapan Küçük, Şeyhlerin bir listesini yapmıştır. (Küçük, 2003, 203-205 - Küçük, 2000, 28-31) Mevlevîhânedeki Mehmet Ali Dede, Abdülğani Dede gibi ilim ehli ve eser sahibi şeyhler görev yapmıştır.

Halep Mevlevîhânesi, Semahane, Matbah, dervîş hücreleri, Mescidi, Kütüphanesi diğer bölümleriyle çile çıkarılan önemli bir tekkedir. 1925 yılında Türkiye'de tekkeler kapatıldıktan sonra Celâleddin Bakır Çelebi Çelebilik makamını, Halep'e taşımış ve Ortadoğu ve KıbrıstakiMevlevîhâneleri buradan yönetmiştir. Ancak 1937 yılında hastalığı için Türkiye'ye gelmiş ve dönüşüne müsaade edilmemiştir. 1944 yılında Mevlevîhânenin bütün malları vakıflar Suriye idaresine geçmiştir (Top, 2001, 261-262). Günümüzde Semahane cami olarak kullanılmakta diğer müştemilatında cami görevlileri barınmaktadır.

Mevlevîhânenin avlusuna kuzeyden girilmektedir. Kuzeybatıdan avluya bitişik haremlik yapıları yıkılmış, özel mülkiyete geçmiştir. Basık kemerli kapının üzerinde

tıpkı Gaziantep Mevlevîhânesinde olduğu gibi minare bulunmaktadır. Kapının sağındaki kubbeli yapı sebildir.

Semahane giriş kapısının karşısında yer alır. Dört ayak üzerine oturan merkezi bir kubbeye sahiptir. Köşelerde küçük kubbecikler bulunur. Anlaşıldığına göre bu 1902 yılında Amil Çelebi zamanında elden geçmiştir. Ancak eski kapılar yeniden kullanılmıştır. Semahanenin ahşap kapısı geometrik geçmelerden oluşur. Çini mihrabı yine geometrik motifli bir mavi beyaz bordür çevirir.

Matbah, Semahanenin güney batısında idi. Kapısı üzerinde "Ya Ateşbazı Veli" yazısı ve kitabesi vardı. İçinde ocakları bulunuyordu. Ancak tamamen harap olduğu için içine girilmez durumdadır.

Derviş hücreleri batı duvarı boyunca uzanmaktadır. Şimdi bu hücreleri cami görevlileri kullanmaktadır. Mescid, doğuda olup, Semahanenin küçük bir modelidir. Kible tarafında dikdörtgen plânlı türbe bulunmaktadır. Türbe bölümünün üzerine daha sonra selâmlık odaları yapılmıştır.

Hamuşan, Semahane ile mescid arasında büyük bir mezarlık vardır. Burada önemli Mevlevîler ile devlet adamları ve Mevlevî muhiplerinin kabirleri vardır. Bunlar arasında edip, şair, dilci ve tiyatro yazarı Manastırlı Mehmed Rıfat (1851-197)da bulunmaktadır. Avlunun ortasına yeni bir şadırvan, kuzeydoğu köşeye de helâ yapılmıştır.

2.Humus Mevlevîhanesi

Mevlevîhâne şehir merkezinde, belediye ve maliye binaları arasında yer almaktadır. Sadece mescit ve binaların bir kısmının duvarları günümüze ulaşabilmiştir. Mescitte son şeyhin torunlarından Abdurrahman Şeyh Osman imamlık yapmaktadır. Nur Muhammed Şeyh Osman'ın Humus'taki son şeyh olduğu, bütün Suriye'de tanındığı, Mevlevîhâne'nin bir kısmının 1950'lerde tarihi eser değildir denilerek istimlak edildiği ve yıkıldığı anlatılmaktadır. Abul'uf Caddesinde sema yapılan ve bugünkü mescide bitişik semahane ve şeyh evinin de yaklaşık 30 yıl önce yıkılıp yerine işhanları yapıldığı bilinmektedir.

Mevlevîhânenin hatırası halen Halid Bin Velid İslam Eserleri Müzesi'nde yaşatılmaktadır. Müze müdürü, Muhammed FaissalSheikhany burada bulunan, zil, ney ve def gibi çalgıların Mevlevîhâne'den buraya getirildiğini ama en önemli eşyanın 1954 yılında Mevlevîlerin önderlik ettiği yürüyüşte kullanılan sikkeli tarihi sancak olduğunu ifade etmiştir.

Humus Mevlevîhânesi'ne ait diğer eşyalar ise Şam'daki Kasr-ul Azam Müzesi'nin Mevlevîlik bölümünde sergilenmektedir. Bu eşyaların en dikkat çekenleri "ya hazreti Mevlânâ" yazılı bir tablo ve ahşap bir Mevlevî sikkesidir.

3.Kerkük Mevlevîhanesi

Mevlevîhaneler, Mevlevî tarikatının eğitiminin verildiği bu günkü anlamda sivil toplum kuruluşları idi. İnsanların eğitildiği, yolcuların misafir edildiği, musiki, hat-tezhip v.b. güzel sanatların öğretildiği mekteplerdi. 16. yüzyılda yaygınlaşan Mevlevîhaneler Osmanlı İmparatorluğunun en uzak şehirlerine de kurulmuştu. Konumuz olan Kerkük' te iki Mevlevîhane olduğu kaynaklardan bilinmektedir. (Küçük, 2003, 182; Şafak, 2007, 343-344). Ancak bu tekkelerin bugünkü durumlarını bilmiyorduk. Kerkük Kardeşlik Dergisi Editörü Sn. Prof. Dr. Suphi Saatçi bu hususu ricam üzerine araştırmış ve Ata Terzibaşı (Terzibaşı, 2009, 8-10) ve kendisi (Saatçi, 2009, 28-31) çok değerli birer makale yazmıştır.

1.Dede Hamdi Mevlevîhanesi: Kerkük' te Piryadı Mahallesinde Musalla Semtine uzanan cadde üzerindedir. Tekkenin kurucusu veya Şeyhi Hacı Salih Efendidir. (Öl.1873) Terzibaşı, 2009, 8). Ancak VeledÇalebiye göre 1912' de Mevlevîhanenin Şeyhi Mehmet Hamdi Dede, Kurucu Şeyh de Hacı Mehmet Dede Efendidir. Sezai Küçük' ün listesinde 1883' de faal görünen tekke postnişinliğine 1888 yılında Mehmet Hamdi Dede atanmıştır. Atama beratı Hamdi Dede' nin torunu Nihat Ketene tarafından Kerkük Vakfı'na bağışlanmıştır. (Saatçi, 2009,30). Mehmet Hamdi Dede'nin yaptırdığı bir han ve hamam bulunmaktadır.

Dede Hamdi Mevlevî tekkesinin ne zaman kurulduğunu bilmiyoruz. Anlaşıldığı kadarıyla 19. yüzyıl sonlarında kurulmuş zaviye statüsünde bir Mevlevî zaviyesiydi. Suphi Saatçi' nin yayınladığı fotoğraflardan geniş bir avlu etrafında derviş hücreleri ve iki katlı bölümlerden oluşuyordu. Bugün harap olan Mevlevîhanenin kalıntıları tespit edilmeli, planı çizilmeli özellikle Hamdi Dede hanı ve hamamı ile bir külliye mi oluşturulmuştu, bu husus tespit edilmelidir.

2.Hacı Haydar Mevlevîhanesi: Kerkük Bulak Mahallesi, Ağabağı Mevkiinde bulunmaktadır.Anlaşıldığına göre 1890' lı yıllarda Haydar Dede tarafından kurulmuştur ve 1912 yılında da postnişin kendisidir (Şafak, 2007, 344). Sezai Küçük ve Veled Çelebi Hacı Haydar Tekkesini Irak'ın diğer şehriŞehrizor olarak kayıt etmişlerdir. Tekkenin tarihçesi hakkında Ata Terzibaşı bilgi vermektedir.Terzibaşı' nın makalesindeki resimlerden bir avlu etrafındaki mekanlardan oluşan tekke oldukça haraptır. Bu tekkenin mevcut kalıntılarının planlarının çıkarılması, fotoğraflanması gerekmektedir.

Öte yandan kuruluşu 16. yüzyıla kadar inen Bağdat Mevlevîhanesi'nin de günümüzdeki durumu araştırılıp tespit edilmelidir. Bu hususta da Kerkük'lü dostlarımızdan yardım istirham ediyoruz.

4.Trablusşam Mevlevîhanesi

Lübnan'ın kuzeyindeki Trablusşam eskiden hac yolu üzerinde önemli bir Osmanlı şehriydi. TrablusşamMevlevîhânesi 1620 yılında kalenin kuzey tarafında Ebu Ali nehrinin kenarında yeşillikler içinde kurulmuştur. O oldukça harap durumda

olan yapının Semahane, türbe, haremlık, Selâmlık kısımları ve kısmen derviş hücreleri günümüze gelmiştir. Tarihi boyunca birçok ünlü seyyah ve ilim adamı burasını ziyaret etmiştir.

İbniMehâsin 1639 yılında tekkeyi gezmiş, Şeyhi Muhammed Dede ile sohbet etmiş "iki tepe arasında yeşillikler içinde bir mekan" olarak tanımlamıştır. (Küçük, 2003, 320). Evliya Çelebi ise 1672'de gezdiği Trablusşam'da yedi tekke olduğunu bunların hepsinden havası ve binasının güzel dediği Mevlevîhaneyi " mamur, binası güzel gezilebilir bir mesire, İrem bağı gibi içinde limon, turunc ve gül gülistanı..."olan bir yer olarak tanımlar. Şamlı meşhur müellif Nablusi, tekkeyi 17.yüzyılın sonlarında iki defa ziyaret etmiş mimarisi hakkında bilgi vermiş, şiiirleriyle Mevlevîhaneyi övmüştür (Küçük, 2003, 320).

İbniMehâsin tekkenin Şeyhinin Antepli Fedayi Dede olduğunu, Türkçe divanı bulunduğunu hatta Feridüddin Attar'ın Mantık üt-Tayr'ını Türkçeye çevirdiği bilinmektedir. Tekkeyi 19. yüzyılda Jhon Karın, LewisLord gibi seyyahlar gezmiş ve gravürlerini yaptırmışlardır.

Sezai Küçük'ün tespit edebildiği Şeyhler şunlardır: Celâli Ali Dede 1673, Abdülcelil Dede 1695, Mustafa Dede 1808, Şakir Dede, Ahmed Dede 1910 ve Şefik Dede 1931. Diğer Şeyhler gibi Şefik Dede Osmanlı devletine sadakat ve bağlılığı ile tanınmıştır. Fransız işgalinde Halep mevlevîhânesi Şeyhi CelâleddinBâkır Çelebi'nin yerine Arap bir Şeyhin atanmasını protesto etmiştir. 1931 yılında tekke Şeyhliğine Mehmed Enver Dede atanmıştır. Enver Dede 1964 yılında vefat etmiştir. 1985 Lübnan iç savaşında kaderine terk edilen Mevlevîhane oldukça harap durumdadır.Şeyh Enver Dedenin oğlu ve torunları tekkeye ait eski belge fotoğrafları saklayarak bu mekânların geçmişteki mamûr günlerini özleyorlar.

2000 yılı başlarında Trablus Tarihi Eserleri Koruma Derneği bir kampanya başlatarak Mevlevîhanenin önemli bir Osmanlı Kültür mirası olduğunu vurguladı. Bu girişim sonuç vererek 2006 yılında Türkiye'nin katkılarıyla tekkenin onarımı ile ilgili çalışmalara başlandı. En son olarak restorasyon TİKA tarafından yaptırılmış bazı bölümler ise müze olarak tanzim edilmiştir.

5.Şam Mevlevîhanesi

Şehir merkezinde, Nasr Caddesi üzerinde, Şam Tren istasyonunun karşısında yer alır. Avlu kapılarından birisi üzerindeki kitabeye göre 1585 tarihinde kurulmuştur. Bazı araştırmacılar banisi olarak Lala Mustafa Paşa'nın ismini verseler de Şam Valisi Haşan Paşa tarafından kurulduğu kabul edilmektedir.

Osmanlı devleti için, Hac yolu üzerindeki Şam önemli bir ticaret, kültür ve sanat merkezidir. Ayrıca Şems-i Tebrizi ve Mevlânâ bir zaman bu şehirde buldukları için Mevlevîlerin de önem verdiği bir şehirdir.

İlk şeyhi Kartal Dededen sonra SabuhîAhmed Dede 1624 de, Hamza Dede 1629'da postnişin olmuştur. 17. yüzyılda Evliya Çelebi tekkeyi ziyaret etmiş ve büyük bir dergâh olduğunu belirtmiştir (Küçük, 2003, 316).

19. yüzyılda Saîd Ahmed el Mevlevî ve oğlu Ahmed Saîd, aynı aileden Ataullah Dedeler ilim, ahlâk ve yardımseverlikleriyle tanınmışlardır. Bu ailenin torunları aynı soyadını taşımakta ve Mevlevîhâne ile ilgilenmektedirler.

Şam Mevlevîhânesi I. Dünya Savaşı sonrasında Filistin cephesine yardıma koşan Gönüllü Mevlevî Taburunun da karargahı olmuştur. 1925 yılından sonra bir ara Halep dergâhına Muhammed Bâkır Çelebi'ye bağlanmıştır. Daha sonra vakıflara bağlanan Mevlevîhâne, terkedilerek metrûk bir hal almıştır.

Eğimli bir arazide kurulan Mevlevîhâne doğu batı doğrultusunda dikdörtgen bir arsa üzerine kurulmuştur. Kuzeyinde yüksek istinat duvarları içerisine günümüzde dükkânlar yerleştirilmiştir. Cadde üzerinde en doğuda bir çeşme, çifte kemerli kapısı olan şeyh dairesi, arkasında matbah, sebil ve cami yer almaktadır. Şeyh dairesi bugün polis karakolu olarak kullanılmaktadır. Semahane ve türbe ikinci sırada doğudadır. Kuzeydeki derviş hücrelerinin yerine üç katlı bir lojman binası yapılmıştır.

Cami, yapılar topluluğunun batısında yer alır. Kuzey-güney doğrultusunda uzanan yapının kuzeyinde tekkenin ilk şeyhi Karamanlı Kartal Dede'nin sandukası bulunur. Cami iki bölümlü pencereleri oval/atnalı kemerlere sahiptir. Avlu kapısı üzerindeki minare çifte şerefelidir.

Semahane bugün biraz çukurda kalmıştır. Kare planlı, ayaklara oturan bir kubbesi olup mutrip ve kadınlar mahfili bulunur. Semahaneye batıdan yine kubbe ile örtülü türbe açılır. Türbe içerisinde önemli Mevlevîlerin mezarları bulunur. Semahanede, bir merdivenle bir başka Mevlevî dedesinin mezarına inilmektedir.

6.Kudüs Mevlevîhanesi

İslâmın üç kutsal şehrinden birisi olan Kudüs'te de bir Mevlevîhâne tesis edilmiştir. Haremi Şerifin kuzeyinde, surlarla çevrili eski kent içerisinde, Şam Kapı civarında 1587 yılında kurulmuştur.

Sur içinde, El Mevlevîye Sokağı ile İbni Cerrah sokağının kesiştiği yerde bulunur. MevlevîhâneXII.yüzyıl Haçlı dönemi kilisesi olan St. Agnes'un etrafında kurulmuştur. Tekkenin tarihçesi üzerinde Küçük (Küçük, 2003, 321-323), Mimarisinin üzerinde ise Tanman (Tanman, 2001, 529-530) ile Tütüncü (Tütüncü, 2006, 699-723) araştırma yapmıştır.

Mevlevîhâneye ait iki Vakfiye Tütüncü tarafından yayımlanmıştır. Bunların birincisi 1587 Emir Hüdaverdi Beye, İkincisi ise 1626 tarihli olup Muhammed Paşa'ya aittir.

1909 yılında Mevlevîhâneyi teftiş eden Ahmed Remzi Dede raporunda ayrıntılı bilgiler verir (Küçük, 2000, 322-323). Tütüncü Küçük'den de yararlanarak Mevlevîhânedeki görev yapan şeyhlerin bir listesini çıkarmıştır (Tütüncü, 2006, 704).

Sokaktan girince üzeri tonozla (Kantara) kapalı uzun bir merdivenle birinci avluya çıkılır. Burada doğuda küçük bir bina, batıda Mevlevîhânenin harem bölümüne ait olduğunu sandığımız evler bulunmaktadır.

İkinci avluda ortada havuz, Şeyh Ali Mezarı, kuzeyde mescid, güneyde türbe, batıda ise derviş hücreleri bulunmaktadır. Zemin kattaki mescid aslında üç nefli bir plân sergiler, XII.yüzyılda yapılmıştır. Neflerin üzeri çapraz tonozlarla örtülmüştür. Güney duvarın ortasına mihrap yerleştirilmiştir.

Mescidin üzerinde Semahane yer alır. Doğu girişinde caminin minaresi bulunur Semahane kapısı üzerinde 1587 tarihli bir kitabe bulunmaktadır. Bu kitabeğe göre Semahane ve minareyi Kudüs emiri Hüdevend Bey Ebu Sayfayın yaptırmıştır.

İkinci avludaki tek mezar 1854 yılında vefat eden Seyyid Hacı Ali Dede'ye aittir. Güneydoğu köşede beşik tonozla örtülü türbede üç sanduka vardır. Bu türbede Haşan Dede, Ali Dede ve Daniş dedeler medfundur. Veled Çelebiye göre bani Dâniş Ali Dede; Şeyh Hilmi Dededir. Günümüzde Vakıf idaresince Filistinli göçmenlere kiralık ev olarak verilmiştir.

III.SONUÇ

Ortadoğu'da, özellikle Halep, Şam, Medine hac yolu üzerinde çok sayıda Mevlevîhane inşa edilmiştir. Mevlevî tarikatı tarihi boyunca sadakatle devlete bağlı kalmıştır. Abdülmecid, Sultan Reşat gibi sultanların bizzat Mevlevî olduğunu biliyoruz. Sultan Reşat'ın talebi üzerine, Mevlevî Postnişini Veled Çelebi Mevlevî alayını kurmuş ve Filistin cephesine konuşlandırılmıştır. I. Dünya Savaşı'nda sadece Mevlevîler değil, Kadiriler (Filistin) ve Bektaşiler (Kafkas) de cepheye koşmuşlardır.

Savaş yıllarında Mevlevî tekkelerinin hastahane göçmen sığınma evi olarak kullanıldığı bilinmektedir. Alayın faaliyet bölgesindeki Mevlevîhanelerden Halep Mevlevîhanesiasitane olup, 1925'de Türkiye'deki Mevlevîhaneler kapatıldıktan sonra Konya Çelebilik makamı buraya taşınmış, 1944 yılında mallarına Suriye hükümetince el konulmuştur.

Şam ve Kudüs Mevlevîhaneleri ayakta olup, cami olarak kullanılmaktadır. Trablusşam Mevlevîhanesi'nin bir bölümü Başbakanlık TİKA idaresi tarafından restore edilmektedir.

Hz. Mevlânâ 13. yüzyıldan bu yana insanlığa barış, hoşgörü ve anlayış mesajları veriyor. Onun mesajlarına kan gölü haline gelmiş Ortadoğu coğrafyasında çok ihtiyacımız var. Halep Mevlevîhanesi'nin son durumundan tam haberimiz yok, inşallah Suriye'de orası da bombalanmamıştır.

KAYNAKLAR

EVLİYA ÇELEBİ (1985), **Seyahatname**, (Sadeleştiren, Mümin Çevik), Cilt: I-X, Üçdal Neşriyat, İstanbul.

GLASSEN, ERIKA (1996), "TrablusşamMevlevihânesi", **SÜ. Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı: 2, Konya, s.27- 30.

GÖLPINARLI, ABDÜLBAKİ (1983), **Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik**, İstanbul.

IŞIN, EKREM (2002), "Modernleşme Çağında Mevlevîlik, Siyaset, ideoloji ve Örgütlenme", **10. Milli Mevlânâ Kongresi Bildirileri**, Konya, s.227-236.

KARPUZ HAŞİM (2005), "Mevlevihânelerin Türk Mimarisindeki Yeri", **Türkiye Mevlevihâneleri Fotoğraf Albümü**, İstanbul, s.13-32.

KÖSTÜKLÜ, NURİ (2010), **Vatan Savunmasında Mevlevihaneler**, Ankara.

KÜÇÜK, SEZAI (2000), "Halep Mevlevihânesi", **Lonca**, Sayı: 3, Konya, s.28-31.

KÜÇÜK, SEZAI (2003), **Mevlevîliğin Son Yüzyılı**, İstanbul.

SAATÇI, SUPHİ (2009)" Kerkük Tekkeleri Üzerine Notlar", **Kardaşlık**, Yıl:11, Sayı:44, İstanbul, s.28-31.

ŞAFAK, YAKUP (2007), "Veled Çelebi'nin Menakıbına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevihaneler ve Şeyhleri", **Prof. Dr. Haşim Karpuz' a Armağan**, Kayseri.

TANRIKORUR, BARİHUDA (1989), "Türk Kültür ve Mimarlık Tarihinde Mevlevihânelerin Yeri ve Önemi", **III. Mevlânâ Kongresi**, 12-14 Aralık 1988, Konya, s.61-72.

TANRIKORUR, BARİHUDA (2000), **Türkiye Mevlevihânelerinin Mimari Özellikleri**, Konya,(Basılmamış Doktora Tezi).

TANRIKORUR, BARİHUDA (2002), "Diğer Mevlevihânelerin Listesi", **Mevlânâ ve Mevlevîlik**, İstanbul, s.237-248.

TERZİBAŞI, ATA (2009), "Kerkük' te Mevlevî Tekkeleri", **Kardaşlık**, Yıl:11, Sayı:43, İstanbul, s.8-10.

TÜTÜNCÜ, MEHMET (2006), "Kudüs Mevlevihânesinin Tarihi ve Mimarisi", **Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlânâ Sempozyumu Bildirileri**, Ankara.

ÜNVER, A.SÜHEYL (1964), "Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihâneleri ve Son Şeyhleri", **Mevlânâ Güldestesi**, Konya, s.30-39.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA OSMANLI İMPARATORLUĞU'NDA CİHÂD-I EKBER İLÂNI

Orhan Avcı*

Özet

1914-1918 yılları arasında cereyan eden Birinci Dünya Savaşı, oluşumu ve sonuçları itibariyle, askerî ve siyasî tarihin o güne kadar kaydetmediği büyük değişimleri beraberinde getirdi. Büyük imparatorluklar, bu süreçte geniş çaplı savaşlar sonucunda tarihten silindiler. Bunlardan biri de Osmanlı İmparatorluğu idi.

Kırıkkale Üniversitesi ve Mevlânâ Araştırmaları Derneği tarafından düzenlenen “Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu”nda sunmak istediğimiz bildiri, Osmanlı İmparatorluğu’nun son savaşında, topyekûn savaşın bir belgesi olarak, “Cihâd-ı Ekber” ilan edilmesiyle ilgilidir. Sempozyumun başlığındaki unsurları da harekete geçirmesi sebebiyle, Kasım 1914’deki bu genel ilân, başlanılan savaşın Osmanlı İmparatorluğu açısından muhtemel çapını ve buna bağlı sonuçlarını anlamamız bakımından dikkat çekicidir. Ülke içindeki ve dışındaki tüm imkân ve ihtimalleri harekete geçireceği düşünülerek yapılan bu en büyük cihad ilânı, imparatorluğun var olmakla, yok olmak arasında yaptığı bir tercihi ifade etmekteydi.

Birinci Dünya Savaşı’nda, “Cihâd-ı Ekber”in ilânı sonrasında gerçekleşen faaliyetlerin, istenilen askerî neticeleri elde etmede ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Burada önemli olan, uzun savaş yılları boyunca, bu maddî ve manevî hareketin ülke savunması hususunda sağladığı gelişim ve etkilerdir. Zira memleketteki maddî ve manevî kaynakların birlikte kullanılarak yürütüldüğü bu savaş, tarihe malzeme olacak sayısız dipnotun oluşmasını sağladığı gibi, 1918’den 1922’ye kadar devam edecek Kurtuluş Savaşı’nın kazanılması sürecine de tecrübe ve uygulamalarıyla önemli bir basamak olacaktır.

Birinci Dünya Savaşı’nın 100. yıl dönümünün yaşandığı bu zamanlar, tarihin akışını değiştiren bu geniş çaplı savaşlar dizisinin muhtelif yönleriyle ele alınmasına vesile olmaktadır. 100 yıl önceki dünyanın büyük siyasî aktörlerinin katıldığı ve kendinden 20 yıl sonra daha büyük yıkımların yaşanacağı yeni bir savaşın hazırlayıcısı olan Birinci Dünya Savaşı, yaşadığımız toplumun askerî ve sosyal açıdan derinden etkilendiği ve biçimlendiği sayısız gelişmelerle hatırlanmaktadır.

Kırıkkale Üniversitesi’nin, Mevlânâ Araştırmaları Derneği ile düzenlediği “Birinci Dünya Savaşı’nda Mevlevî Alayı ve Gönüllü Topluluklar Uluslararası Sempozyumu”nda sunmaya çalışacağımız bildiri, Osmanlı İmparatorluğu’nun bu son savaşında, topyekûn savaşın bir belgesi olarak, “Cihâd-ı Ekber”in ilan edilmesidir. Sempozyumun başlığındaki unsurları da harekete geçirmesi sebebiyle, Kasım 1914’deki bu genel ilan, başlanılan savaşın Osmanlı İmparatorluğu açısından muhtemel çapını ve buna bağlı sonuçlarını anlamamız bakımından mühimdir. Ülke

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, avciorhan@gmail.com

içi ve dışındaki tüm imkân ve ihtimaller düşünülerek yapılan bu en büyük cihâd ilanı, imparatorluğun var olmakla, yok olmak arasında yaptığı bir tercihi ifade etmekteydi.

Cihâd-ı Ekber, kelime anlamı itibarıyla en büyük cihad demektir. Kelimenin bu şekilde seçilmesi, ona yüklenen aşırı anlam ve sonucunda beklenen muhtemel elde edilecekler açısından dikkat çekmektedir. Osmanlı İmparatorluğu'nun bu en büyük savaşı, aynı zamanda son savaşı da olacaktır. Balkan Savaşları ile Osmanlı İmparatorluğu kendi emekleriyle var ettiği memleketlerinin kaybedilmesine şahit olmuştur. Balkan topraklarının ülke sınırları dışında kalması, Anadolu'yu tartışılmaz bir öneme kavuşturdu.

Bu gelişmeler, imparatorluğu yönetenlerin büyük savaşa neden girdiklerini ve bu yolda Cihâd-ı Ekber'in ilan edilmesinin savaşa girişle olan alakasını yeniden düşünmemize vesile olmaktadır. Gerçekten de Osmanlı İmparatorluğu'nun savaşa girmesine neden olanların düşüncelerinde nihai bir savaşa karşı karşıya geldiği fikri etkili olmalıdır. Bu savaşın muhtemel sonuçları hem imparatorluğun kaderini hem de kendi geleceklerini belirleyecekti.

A) İLANI

Osmanlı İmparatorluğu, 2 Ağustos 1914'de Almanya ile ittifak imzalamıştı¹. Aynı gün, 3 Ağustos 1914'den itibaren geçerli olmak üzere Osmanlı Ordu ve Donanması'nın seferberliği de ilan edildi².

Aslında Osmanlı İmparatorluğu, fiilen savaşa girmeden önce, Cihâd-ı Ekber'in ruhuna uygun bir hazırlığa başlamıştı. Almanya ile ittifak yapıldıktan sonra harekete geçen Başkomutan Vekili Enver Paşa, Bağdat'ta bulunan 4. Ordu Müfettişi Cavit Paşa'ya 7 Ağustos 1914'te gönderdiği bir yazıda, İngiltere ile savaşmanın ihtimaller içinde olduğunu belirtmiştir. İbn Suud, Kuveyt Şeyhi ve Talip Bey gibi bölgede nüfuzlu kimselerle gizlice görüşülmesini emreden Enver Paşa, bu şekildeki muhtemel bir savaşın mukaddes olacağını ve toplanacak aşiretlerle İran içinden geçerek, Belucistan üzerinden Rus ve İngiliz hâkimiyetindeki İslam ahaliyi ayaklandırmayı gerektireceğini vurgulamıştır³.

İttifak anlaşması sonrasında 21 Ekim 1914'de Almanya'dan gelen 2 milyar altın kuruş, Türkiye'nin harekete geçmesi yolunda önemli bir adım oldu. 29 Ekim 1914'de Karadeniz'deki Rus limanlarının bombardıman edilmesi ile fiilen savaş başladı. 2 Kasım'da Rusya Osmanlı İmparatorluğu'na savaş ilan etti. Üç gün sonra da İngiltere ve Fransa'nın savaş ilanları geldi. İngiltere, Kıbrıs'ı ilhak etti. 18 Aralık'ta da Mısır'ın İngiliz koruması altında bağımsızlığını ilan etti. Padişah V.

¹ Kâzım Karabekir, Günlükler (1906-1948), I. Cilt, Çeviriyazı: Budak Kayabek, Hazırlayan: Yücel Demirel, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2009, s. 397.

² Nilüfer Hatemi, Mareşal Fevzi Çakmak ve Günlükleri, I. Cilt: 1911-1917, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2002, s. 281.

³ Orhan Avcı, Irak'ta Türk Ordusu 1914-1918, Vadi Yayınları, Ankara, 2004, s. 170.

Mehmet Reşat da 11 Kasım'da Osmanlı İmparatorluğu'nun savaş ilanını ve halifelğine dayanarak, İtilaf Devletleri'ne Kutsal Savaş açtığını duyurdu⁴.

Savaş başlayınca, Sadrazam Sait Halim Paşa, Maliye Nazırı Cavit Bey, Nafia Nazırı Süleyman Elbistanî ve iki nâzır durumu kabul etmeyerek istifa ettiler. Ancak Sadrazam Sait Halim Paşa ve Cavit Bey, çok geçmeden kabineye döndüler⁵.

Birinci Dünya Savaşı'na girildiği sırada, İstanbul'da Karargâh-ı Umûmî'de görevli Ali İhsan Sabis'in Cihad ilanı ile ilgili söyledikleri dikkat çekicidir. Sabis, ne harp ilanının ne de cihat kararı ve ilanı ile ilgili Karargâh-ı Umûmî'de hiçbir işlemin yapılmadığını yazmaktadır. Kendisinin ve diğer arkadaşlarının cihat ilanından haberlerinin olmadığını, üstelik bunda Almanlar'ın da parmağı olduğu rivayetlerinin dolaşmaya başladığını aktarır⁶.

Osmanlı Devleti, Kasım ayında savaşa fiilen girdikten ve 11 Kasım'da Cihad ilan edildikten sonra hem İstanbul'da hem de taşrada mitingler düzenlenmiştir. Kapitülasyonların kaldırılması vesilesiyle düzenlenen mitinglerle karşılaştırıldığında Cihad mitingleri çok daha geniş çaplı, daha organize ve aynı zamanda daha resmî nitelikteydi. Osmanlı Hükümeti, yerli seferberlik çabasını genel bir İslâmî çağrı ile birleştirmeye çalıştı.

Cihat ilanının ilk töreni tamamen resmî olmuştur. Tören, 11 Kasım 1914'de padişah, şeyhülislam, nâzırların çoğu ve Meclis-i Mebusan'dan bir delegasyonun katılımıyla, Topkapı Sarayı'nda yapılmıştır. Kutsal Emânetler'in bulunduğu dâirenin önünde cihat fetvası sesli bir biçimde okundu. Padişah V. Mehmet Reşat, kısa bir konuşma yaparak, Osmanlı Ordusu'nu övdü ve muzaffer olunacağına dair güvenini ifade etti. Ardından, Allah'ın orduya yardım etmesi için dua edildi. Cihat'ın kamuoyuna duyurulması ise 14 Kasım 1914'de düzenlenen mitinglerle olmuştur. İstanbul'daki mitingin adresi Fatih Camii idi. Basında mitinge geniş yer verildi ve Müslümanlara ait bir bayrammışçasına bahsedildi⁷.

Cihad ilanı sonrasında yapılacak propagandanın en iyi yollarından biri beyannameler hazırlamak olmuştur. Bu beyannameler hitap etmesi istenilen unsurun diliyle kaleme alınmıştır. Öncelikle Iraklı aşiretlere Arapça beyannameler dağıtılıyordu. İran aşiretlere Farsça ve İngiliz Ordusu içerisindeki Hintli Müslümanlara da Hintçe yazılan beyannameler yazılıyordu⁸.

⁴ Stanford J. Shaw, Ezel Kural Shaw, Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, 2. Cilt, Türkçeye Aktaran: Mehmet Harmancı, E Yayınları, İstanbul, 2000, s. 375.

⁵ Şevket Süreyya Aydemir, Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa, İkinci Cilt (1908-1914), Remzi Kitabevi Yayını, İstanbul, 1986, s. 569.

⁶ Ali İhsan Sabis, Harp Hatıralarım, Birinci Cihan Harbi, İkinci Cilt, Nehir Yayınları, İstanbul, 1992, s. 115.

⁷ Mehmet Beşikçi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2015, s. 68-69.

⁸ Orhan Avcı, s. 160.

Cihat beyannamelerinin mümkün olan herkese ulaştırılması için çaba sarfedilmiştir. Okur-yazar oranı göz önüne alınarak, yazılı propaganda beyannamelerinin okur-yazar olmayanlara da izah edilmesi hususunda uyarılar yapılmıştır. Mesela, “*Cihâd-ı Mukaddes Farzdır*” başlıklı kitapçığın arka sayfasında “*Bu tebliğden haberdar olanlar, olmayanlara eriştirsinler*” şeklinde bir uyarı bulunmaktaydı. Müdafaa-i Milliye Cemiyeti'nin yayınladığı “*Cihâd-ı Ekber*” adlı kitapçığın kapağında da “*Her Müslüman Bunu Okusun ve Okutsun*” denildikten sonra ilerleyen sayfada “*Büyük Bir Rica*” başlığı altında şu sözlere yer verilmiştir:

“Ey Müslüman Kardeş.

Bu kitabı okuduktan sonra yırtma, diğer bir din kardeşine ver, mealini daima arkadaşlarına anlat.

Ey Köy Hocası, Çalışkan Muallim.

Köy kahvehanesinde de bu kitabı okuduğun zaman mealini anlatmaktan vazgeçme.

Ey Sevgili Baba.

*Ailene, çocuklarına, akrabalarına bu kitabı oku. Müdafa'a-i millîye koşmak senin için vazife olduğunu unutma*⁹.

Cihad ilanı ile ilgili toplantılara kimi yerlerde çok sayıda kadının katıldığı da görülmüştür. Mesela Tekirdağ'da yapılan miting böyle idi. Gazete haberlerine göre, bu toplantıya katılan kadınlar, Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nde gönüllü hizmetle savaş gayretine katkı sözü vermişlerdi¹⁰.

Cihâd-ı Ekber'in ilanından beklenen yurt içi etkilerinden biri de, Sempozyumumuzun konusunu oluşturan Mevlevîlerin savaşta oynadıkları roldür. 1914'de Cihâd-ı Ekber ilan edildiğinden, teşkilatı tam olan tarikatlardan biri Bektaşiler diğeri de Mevlevîlikti.

Sultan V. Mehmet Reşat, Mevlevî olduğundan, Mücahidin-i Mevlevîye Alayı oluşturulması hususu gündeme geldi. Mevlevîlere alay bayrağı gönderildi. Suriye Cephesi'nde görev yaptılar. Bektaşiler ise Kafkas Cephesi'ne gittiler¹¹.

Cihada katılması gündeme gelen gruplardan biri de, hapishanelerde bulunanlardır. Mahpusların cihada iştirak etmek için müracaatları olmuştur. Bunlardan 22 Mayıs 1915'de Saray Hapishanesi'ndeki bütün tutuklu ve mahkûmlar adına Cevdet tarafından, Irak ve Havalisi Umum Kumandanlığı'na yapılan başvuru ilginçtir. Yazıda, tarihî ve dinî düşmanlara karşı ilan edilen mukaddes cihada iştirak nimetinden hapiste bulunanların mahrum kalmalarından bahsedilmiştir. Onların

⁹ Mehmet Beşikçi, a.g.e., s. 94.

¹⁰ Mehmet Beşikçi, a.g.e., s. 74.

¹¹ Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından – Millî Mücadele'ye), Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, Ankara, 2010, s. 67.

iddiasına göre, bazı aşiret reislerinin talebiyle bir çok mahpus, cihat için serbest bırakılmışlardı. Hatalarının telafisi için din düşmanlarının kanına susamış olan kendilerine de izin verilmesini istiyorlardı.

Aynı amaçlı talepler, 25 Mayıs'ta da tekrarlanmıştır. Saray Tevkifhanesi'nden altı mahkûm tahliyelerini ve cihada iştiraklerini istemekteydiler. Dilekçelerin altına, Irak Komutanlığı'nın bu talepleri iyi karşılamadığına dair “*Olamaz*” kaydı düşülse de, cihada katılmak isteyen mahkûmların tahliyeleri belli kurallara bağlanacaktır. Bu hususta oluşturulan özel komisyonun hazırlayacağı mazbata, Adliye Nezareti'ne gönderilip, emir alındıktan sonra, tahliye yapılabileceği karara bağlanmıştır¹².

Osmanlı İmparatorluğu'nda, Cihâd-ı Ekber'in ilan edilmesinin sebebi, İslam'ın gerekli durumlarda kullanılmasıdır. Ancak imparatorluğu savaşa sürükleyen İttihat ve Terakki Partisi ileri gelenlerinin ideolojilerini biçimlendiren hususun, milliyetçilik ve laiklik oluşu da dikkat çekicidir¹³.

Birinci Dünya Savaşı, İslamın kurumsallaşmış olan hilafet ve fetva gibi dini müesseselerinin de ciddi şekilde harekete geçirildiği bu dönemde Cihâd-ı Ekber fetvalarından beklenti de yüksek olmuştur¹⁴.

Cihat fetvası ve beyanmesinin dünyadaki bütün Müslümanların nihayet kendilerini uzun zamandır ezen kâfirlere karşı güçlü bir silah ele geçirmeleri olarak görülmesi isteniyordu. İslam devletinin ilk zamanlarında cihat etkili bir silah olduğu için, İttihatçı kadro içindeki Pan-İslamist grubun düşüncesine göre, Osmanlı Devleti'nin girdiği mücadelede cihat, eğer iyi bir şekilde duyurulursa, eski etkileyciliğine kavuşarak, bir güç kaynağı haline gelebilirdi¹⁵.

B) BEYANNAME VE FETVALAR

Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Savaşı'na girişinin kamuoyuna ilan tarihinde, savaş irâdesi yanında, iki beyanname ve beş fetvadadan oluşan bir duyuru yapılmıştır. Osmanlı İmparatorluğu'nun Rusya, İngiltere ve Fransa'ya savaş ilanına dair padişah irâdesi ile V. Mehmet Reşat'ın ordu ve donanmaya hitaben beyannamesi bunlardan ilk gruptur. Başkomutan Vekili Enver Paşa'nın “*Arkadaşlar*” hitabıyla başlayan beyannamesi de padişahın ordu ve donanmaya yaptığı ilanın tamamlayıcısı niteliğindedir. Cihâd-ı Ekber fetvaları ise beş bölümden oluşmuştur.

¹² Orhan Avcı, s. 159.

¹³ Erik Jan Zürcher, Savaş, Devrim ve Uluslaşma, Türkiye Tarihinde Geçiş Dönemi: 1908-1928, Çeviren: Ergun Aydınoglu, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını, İstanbul, 2005, s. 54.

¹⁴ Ayşe Yanardağ, “Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti'nde Dinî Kurumlar ve Hizmetleri”, Çanakkale Valiliği, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Savaş Tarihi Araştırmaları Uluslararası Kongresi, 100. Yılında 1. Dünya Savaşı ve Mirası, 6-8 Kasım 2014 Bildiriler, 2. Cilt, Editörler: Halil Çetin, Lokman Erdemir, Çanakkale Valiliği Yayını, Çanakkale, 2015, s. 154.

¹⁵ Philiph Hendrick Stoddard, Teşkilat-ı Mahsusa, Osmanlı Hükümeti ve Araplar: 1911-1918, Teşkilat-ı Mahsusa Üzerine Bir Ön Çalışma, ARBA Yayınları, İstanbul, 1993, s. 25-26.

Sultan V. Mehmet Reşat'ın Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'na girişini ilan ettiği 11 Kasım 1914 tarihli “*Hâl-ı Harb İrâde-i Seniyyesi*”, 29 Ekim 1914 tarihinde meydana gelen Karadeniz Hadisesi'ne atıfla başlamaktadır. Karadeniz Boğazı'na mayın dökmek isteyen Rus gemilerinin, manevra yapan Osmanlı Donanması'na düşmanlık sergileyerek, Boğaz'a doğru hareket etmeleri üzerine Osmanlı Donanması'nın buna karşılık verdiğinden bahsedilmektedir. Padişah irâdesinde, olay hakkında Osmanlı Hükümeti'nin Rusya Hükümeti'ne müracaat ederek, araştırma yapılması ve olayın sebeplerinin açığa çıkarılmasının istendiği söylenmiştir. Osmanlı Devleti'nin tarafsızlığını korumaya özen gösterdiği halde, Rusya'nın bu müracaata cevap vermemesi ve büyükelçisini çekerek, askerî kuvvetleriyle Erzurum hududunu farklı noktalardan geçtiği üzerinde durulmuştur.

Padişah irâdesinde Rusya'nın müttefikleri Fransa ve İngiltere'nin de büyükelçilerini çekip, birlikte Çanakkale'yi, İngiliz kruvazörlerinin Akabe'yi topa tuttuklarına değinilmiştir. Daha sonra da bu devletlerin Osmanlı Devleti ile harp halinde olduklarını ilan ettiklerinin söylendiği irâdede, Osmanlı Devleti'nin de adı geçen bu üç devlete harp ilan ettiği bilgisine yer verilmiştir¹⁶.

*

Sultan V. Mehmet Reşat'ın “*Ordu ve Donanmama*” başlığı ile yayınladığı beyannamenin girişinde ise, seferberliğin ilanına dair açıklama yapılmıştır. Padişah, Avrupa'nın büyük güçleri arasında savaş çıkması üzerine, her zaman anî ve haksız saldırılara uğrayan devlet ve memleketin haklarını ve varlığını fırsatçı düşmanlara karşı gereğinde koruyabilmek için ordu ve donanmayı silâhına önceden çağırmış olduğunu söylemiştir. Bu şekilde silahlı bir tarafsızlık içinde yaşamakta iken, yukarıdaki savaş ilanında da belirtilen Karadeniz Boğazı'na torpil koymak üzere yola çıkan Rusların ansızın ateş açtıkları tekrarlanmıştır. Milletlerarası hukuka aykırı olan bu haksız saldırının Rusya tarafından düzeltilmesi beklenirken hem bu devletin hem de müttefikleri olan İngiltere ve Fransa'nın büyükelçilerini çekerek, siyasî münasebetleri kesmelerine yeniden temas edilmiştir. Beynamede Osmanlı Devleti'nin de öteden beri arzu ettiği barışı terk ederek, Almanya ve Avusturya ve Macaristan Devletleri'yle ittifak yaparak, meşru menfaatlerini korumak için silaha sarılmaya mecbur kaldığından bahsedilmiştir. Arkasından da, Rusya'nın üç asırdan beri Osmanlı Devleti'ni mülken pek çok zararlara uğrattığı söylenerek, millî gücü arttıracak hususları savaş ve bin türlü hileyle defalarca mahva çalıştığı üzerinde durulmuştur.

Daha sonra da Cihâd-ı Ekber ifadesinin ilk defa geçtiği yerde, Rusya, İngiltere ve Fransa Devletleri'nin, zalimce yönetimleri altında inlettikleri milyonlarca Müslümanın dinî ve kalbî açıdan bağlı buldukları ve bu devletlerin Hilafete karşı

¹⁶ Ceride-i İlmiyye, Meşihat-ı Celile-i İslamiyye'nin Ceride-i Resmiiyesidir. Evâil-i Muharrem 1333, Birinci Sene, Ayda Bir Neşr Olunur, Aded 7, s. 433-434;
<http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

kötü fikir beslemekten uzak durmadıklarından bahsedilmiştir. Bu durumun telafisi yolunda atılan adım da: “İşte bu def’a tevessül ettiğimiz Cihâd-ı Ekber ile bir taraftan şân-ı Hilâfetimize bir taraftan hukuk-ı Saltanatımıza karşı ikâ edilegelmekte olan ta’arruzlara inşaallhu Teâlâ ilelebed nihâyet vereceğiz” şeklinde aktarılmıştır.

Beyannamenin ilerleyen satırlarında, V. Mehmet Reşat, “Kahraman Askerlerim” hitabıyla, din ve vatana kasteden düşmanlara karşı açılan bu mübarek gaza ve cihat yolunda fedakarca çalışılmasını istemiştir. “Zira hem devletimizin hem fetevâ-yı şerife ile Cihâd-ı Ekber’e da’vet ettiğim üç yüz milyon ehl-i İslam’ın hayat ve bekâsı sizlerin muzafferiyetinize bağlıdır” diyerek, cihadın beklentilerini dile getirmiştir.

Beyannamenin son kısmında ise, bu cihattan, geçmişinin zararlarını telafi ederek çıkacaklarına olan inancını dile getiren V. Mehmet Reşat, müttefiklere duyulan güveni de: “Bugünkü harbde birlikte hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve muhteşem iki ordusuyla silah arkadaşlığı ettiğinizi unutmayınız” diyerek ifade etmiştir¹⁷.

*

Padişah V. Mehmet Reşat’ın bu beyannamesinden sonra, onun adına, “Başkumandan Vekili” sıfatıyla askerî işleri yürüten Enver Paşa’nın beyannamesi de 11 Kasım 1914’de yayınlanmıştır. Enver Paşa’nın “Arkadaşlar. Sevgili Başkumandanımız, Halîfe-i zîşan Efendimiz Hazretleri’nin İrâde-i Seniyyeleri’ni Tebliğ Ediyorum” ifadesiyle başlayan beyânında, öncelikle Allah’ın inâyeti, peygamberin yardımı ve padişahın duasıyla, ordunun düşmanları kahredeceğine dair inanç belirtilmiştir. Enver Paşa, “Kardaşlarım” şeklinde hitabettiği subay ve askerlerin, karada ve denizde o güne kadar gösterdiklerini düşündüğü kahramanlıkların, düşmanları perişan edecek en büyük delil olduğunu söylemiştir. Yine de ona göre her subayın ve askerinin unutmaması gereken şey, savaş meydanının, fedakârlık meydanı olduğudur. Savaş meydanında kazanacak asker, daha ileri atılan ve düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayıp, sonuna kadar sebat edecek asker olarak tanımlanmaktadır. Osmanlı askerinden sebatlı ve fedakâr başka asker olmadığına tarihin şahit olduğunun söylendiği beynamede, peygamberin ve sahabenin ruhlarının başlarının üzerinde uçtuğundan, şanlı babalarının kendilerinin ne yapacağına baktıklarından, onların gerçek evlatları olduğunu göstermek ve gelecek nesillerin lanetlerinden kurtulmak için çalışmak gereğinden bahsedilmiştir.

Enver Paşa’nın beyânında da üç yüz milyon Müslümana atıf yapılarak, hem onların hem de eski vatandaşların Osmanlı başarısı için dua ettiklerine temas edilmiştir. Ölümünden kimsenin kurtulamayacağı belirtilirken: “Ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yolunda şehit olanlara” denilmiştir¹⁸.

¹⁷ Ceride-i İlmiyye, Aded 7, s. 434- 436;

<http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

¹⁸ Ceride-i İlmiyye, Aded 7, s. 436-437;

*

Cihâd-ı Ekber'in ilanı için hazırlanan fetvalar ise beş adettir. Bunlardan birincisi, İslamiyet aleyhinde düşman saldırısı ile İslam memleketlerinin yağmalanması, İslam nüfusunun esir edilmesi ortaya çıkınca, İslam padişahının herkesi çağırarak cihat emretmesi konusuna ayrılmıştır. Burada, Kur'an-ı Kerim'im Tevbe Süresi'nin “*Gerek yaya olarak, gerek binek üzerinde Allah yolunda sefere çıkın. Mallarınızla, canlarınızla Allah yolunda cihad edin*”¹⁹ meailindeki 41. Ayeti hükmünce, bütün Müslümanlar üzerine cihadın farz olarak, genç, ihtiyar, piyade ve süvari, her yerdeki Müslümanların mâlen ve bedenen cihada hızla katılmalarının farz-ı ayn olup, olmayacağı sorulmuştur. “*Olur*” cevabı verilmiştir.

İkinci fetvada, İslam Halifeliği'ne ve Osmanlı memleketlerine savaş gemileri ve kara askerleriyle saldırarak, İslam Halifeliği'ne düşmanlık ve İslamiyetin ışığını söndürmeye çalıştıkları ortaya çıkan Rusya, İngiltere ve Fransa ile onlara yardımcı ve destek olan hükümetlerin yönetimlerindeki bütün Müslümanların da yukarıdaki devletlerin aleyhine cihat ilan ederek, fiili olarak gazaya girişmelerinin farz olup, olmadığı sorulmuş ve “*Olur*” cevabı alınmıştır.

Üçüncü fetvada yukarıdaki amaçların gerçekleşmesi, bütün Müslümanların cihada katılmalarına bağlı iken, bazıları uymasalar, bu durum büyük günah olup, İlahî gazap ile cezalandırılır mı diye sorulmuş ve “*Olurlar*” cevabı verilmiştir.

Dördüncü fetvada ise, İtilaf Devletleri'nin Müslüman ahalisinin durumuna değinilmiştir. Bu halkların kendilerinin ve ailelerinin yok edilmek hususunda zorlansalar bile, Osmanlı askerine karşı savaşmaları şer'an kesin şekilde haram olup, kâtil olmalarına ve cehennem ateşini hak etmelerine sebep olup, olmayacağı sorulmuştur. Verilen cevapta “*Olurlar*” denilmiştir.

Cihâd-ı Ekber Fetvalarının sonuncusu Osmanlı Devleti'nin müttefiki olan Almanya ve Avusturya aleyhine İtilaf Devletleri'nin Müslüman ahalisinin savaşmalarıyla ilgilidir. O günkü savaşta, İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ hükümetleriyle destekleyicilerinin yönetimlerindeki Müslümanların, Osmanlı Hükümeti'ne yardımcı olan Almanya ve Avusturya aleyhinde savaşmaları Osmanlı Devleti'nin zararına sebep olacağından, büyük günah olarak, elim gazaba müstehak olurlar mı diye sorulmuş, “*Olurlar*” cevabı alınmıştır²⁰.

*

Burada Karadeniz Hadisesi'nin meydana geliş şekli hakkında söylenenler dikkat çekmektedir. Olayın oluş biçimi başlangıçta padişah irâdesinde ifade edildiği gibi

<http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

¹⁹ Kur'an-ı Kerim Meâli, Hazırlayanlar: Halil Altıntaş, Muzaffer Şahin, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayını, Ankara, 2014, s. 210.

²⁰ Ceride-i İlmiyye, Aded 7, s. 437-440;

<http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

duyurulmuştur. Kazım Karabekir, Enver Paşa'nın 30 Ekim 1914'de kendisini çağırarak, talim yaparken Ruslar'ın taarruz ettiğini söylediğini aktarmaktadır. Esir edilen Rusların sorgulanması için de görevlendirilen Karabekir, 7 subay ve 7 erin sorgusu sonunda Rusların Boğaz'a torpil atmak için Sivastopol'dan bir torpil gemisi yola çıkardıkları anlaşıldığını söylemektedir. Ancak Karabekir, önce Osmanlı Donanması'nın her tarafa taarruz ettiğinin ortaya çıktığını ve Rusların torpil dökmek için bunun üzerine yola çıkmış olmaları gerektiğini söylemektedir²¹.

V. Mehmet Reşat'ın ordu ve donanmaya hitaben beyannamesinde dikkat çeken husus da, Almanya ile ittifakın, Karadeniz Hadisesi'nden sonra gerçekleştiği gibi bir anlatımda bulunulmuş olmasıdır. Hâlbuki bu ittifakın bu olaydan üç ay önce yapıldığı ve buna göre Osmanlı seferberliğinin başladığı bilinmektedir.

CİHAD-I EKBER'İN YANSIMALARI

Cihâd-ı Ekber'in ilanı başlangıçta İngiltere'yi telaşa düşürmüştür. Mısır, Güney Arap Yarımadası, Basra Körfezi ve Hindistan gibi Müslüman ülkelerde İngiltere'ye karşı ayaklanma ihtimali mevcuttu. Bu nedenle Müslüman unsurlar arasında karışıklık meydana getirmek üzere İngilizler çalışmalara giriştiler. Türkler ve Araplar arasında olabilecek anlaşmazlıklar körüklendi. Bu strateji ile İslam Halifesi'nin yaptığı cihat ilanının etkisiz kalması için İngilizler büyük gayret sarfetmişlerdir²².

İngilizlerin, Cihâd-ı Ekber ilanına verdikleri cevaplardan biri, Şerif Hüseyin'i oyuna dâhil etmeleri oldu. İngiliz Dışişleri, Hicaz'da çıkacak bir isyanın muhtemel zaferleri için değerini anladı. Arap kralı olma hayali taşıyan Şerif Hüseyin, Osmanlı Halifesi'nin nüfuzuna karşı kullanılmıştır²³.

Ancak, Cihâd-ı Ekber ilanı, İngiliz Ordusu'ndaki Müslümanlar üzerinde fazla etkili olmuş gibi görünmemektedir. Kayda değer bir olay olarak, 17 Kasım 1914'de Muhammere'nin karşısında Sahil'de meydana gelen çarpışmada Hindistan Afganlarından oluşan üç Pathan bölüğü, Hint birlikleri üzerine ateş ederek, bir kargaşaya yol açmışlardı. Ancak İngilizler bu bölüklerin silahlarını ellerinden alarak, duruma hâkim olmuşlardı.

Bunun yanında, savaşın ilk aylarında Hindistan sınırı üzerindeki Afgan kabileleri arasında bir takım hareketlenmeler meydana geldi. Kimi görüşe göre, Irak'ta Süleyman Askerî Bey'in Şuayyibe taarruzları başarılı olabilseydi ve İngilizler denize dökülebilseydi, Hindistan'da önüne geçilmesi güç ayaklanmalar olacaktı. Fakat İngilizlerin Çanakkale'de yenik olarak çekilmeleri veya Kutülamare'de General

²¹ Kâzım Karabekir, a.g.e., I. Cilt, s. 409.

²² Orhan Avcı, a.g.e., s. 158.

²³ Yüksel Nizamoğlu, "I. Dünya Savaşı'nda Hicaz Cephesi", Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Editörler: Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2015, s. 232-233.

Townshend'in tümeninin Türklere esir düşmesi, Hindistan'da ve İslam dünyasında hiçbir ayaklanmaya sebep olmamıştır²⁴.

Yine de savaşın başında, bölgelerden İstanbul'a olumlu dönüşler olabilmekteydi. Bunlardan biri 11 Kasım 1914'de Bağdat Kadısı Sait'in Sadrazama'a gönderdiği telgrafta görülür. Bağdat Kadısı, Cihâd-ı A'zam ile ırz ve vatani koruma yolunda Basra ileri gelenlerinin düşmana karşı metanetle mukabele edeceklerini ifade ettiklerini duyurmaktaydı. Bu yolda ahalinin ve bütün Müslümanların beden ve malen cihada iştirak ederek, halifelige yardımıyla görev yapacakları vaadediliyordu²⁵.

Memleket dışındaki Müslümanların cihada katılmak istedikleri yerlerden birinin Mısır olduğuna dair kayıtlar vardır. Hariciye Nezareti'ne gelen yazılarda İngilizlerin Mısır ahalisini baskı altında tuttukları bildirilmekteydi. Güya Mısırlılar bu durumdan rahatsız olmaktaydılar ve Osmanlı Ordusu'nu beklemekteydiler. Kanal geçilecek olursa, İngilizler aleyhinde ayaklanmalar çıkacağı tahmin ediliyordu. Ayrıca Mısır'da ajanlar sinemada ahaliye beyannameler dağıtmışlardı²⁶.

Cihat ilanını destekleyenler arasında 1892'den beri Mısır Hıdivi olan II. Abbas Hilmi Paşa yer aldığı ise bir gerçektir. İstanbul'da bulunduğu sırada cihat ilanına uyarak, Mısırlıların İngiliz yönetimine karşı ayaklanmalarını istemişse de, İngiltere Mısır'a karşı 18 Aralık 1914'de bir korumacılık kurmuştur. Ardından da II. Abbas Hilmi azledilerek, amcası Hüseyin Kâmil, Mısır Sultanı ilan edilmiştir²⁷.

Cihat ilanı ile Türkler kadar Almanlar da Mısır, Hindistan ve Kafkaslar'da yaşayan Müslümanların İngiliz ve Ruslara karşı tahrik edileceğini umuyorlardı²⁸.

2 Ağustos 1914 tarihli gizli Türk-Alman ittifakının bir sonucu olarak Almanya'nın politikasının, Osmanlı İmparatorluğu'nun bir an önce savaşa girmesini sağlamak olduğu söylenebilir. Alman Genelkurmay Başkanı Moltke, Türkiye ile anlaşmanın Hindistan, Mısır ve Kafkasya'da "*İslam âleminin taassubunu son raddelere kadar tahrik etmek imkânını vereceğini*" ümid ediyordu²⁹.

Almanların önde gelen hedeflerinden biri de Süveyş Kanalı'nın kapatılmasıydı. Bu Osmanlıların Ocak 1915 ve Ağustos 1916'da yaptıkları harekâtla sağlanacaktı. İngilizlerin Mısır'dan ve hatta İtalyanların Libya'dan çıkartılmaları amacıyla girişilen bu harekât, etkili olamadıysa da, İngilizleri bölgede önemli bir askerî

²⁴ Yusuf Hikmet Bayur, Türk İnkılâbı Tarihi, Cilt III, Kısım 3, 1914-1918 Genel Savaş, 1915-1917 Vuruşmaları ve Bunların Siyasal Tepkileri, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara, 1991, s. 94.

²⁵ Orhan Avcı, a.g.e., s. 164.

²⁶ Rıdvan Ayaydın, "Cihad-ı Ekber ve Sahadaki Etkileri", Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Editörler: Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2015, s. 73.

²⁷ Doğan Hacipoğlu, 29 Ekim 1914, Osmanlı İmparatorluğu'nun Birinci Dünya Harbi'ne Girişi, İstanbul, 2003, s. 170.

²⁸ Edward J. Erickson, Dünya Savaşı Tarihi, I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı, 1914-1918, Cilt IV, Çeviri: Sare Levin Atalay, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2011, s. 26.

²⁹ Cezmi Eraslan, "I. Dünya Savaşı Öncesi ve Sırasında Osmanlı Devleti", Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Devleti, Editörler: Ali Arslan, Mustafa Selçuk, Kitabevi Yayını, İstanbul, 2015, s. 17.

kuvvet bulundurmaya mecbur etti. Osmanlı Hükümeti, masrafları Almanlar tarafından karşılanan bol para ve propaganda malzemesi ile donatılan ajanları Mısır ve Kuzey Afrika'ya gönderdi. Enver Paşa, burada İtalyanlar yanında, Mısır'daki İngilizleri de hedef alan bir Sünûsî isyanı çıkmasını umdu³⁰.

Gerçekten de Birinci Dünya Savaşı'nda Teşkilat-ı Mahsusa üyeleri, trans-Kafkasya, Kuzey Kafkasya, İran Müslümanları ile özellikle Gürcü ve Azerilerin Ruslar'a karşı bir ayaklanmaya hazır oldukları düşüncesindeydiler³¹.

Osmanlı cihadını etkisiz kılabilmek için İtilaf Devletleri de kendi propagandalarını uyguladılar. Enver Paşa'nın annesinin Alman olduğu ve eğitimini Almanya'da yaptığı, Sultan V. Mehmet Reşat'ın halife olabilecek şartları taşımadığı gibi hususlar başta gelmekteydi³².

*

Cihat ilanının farklı yorumları vardır. Beklenen etkinin gerçekleşmediği fikri, genel kabulü teşkil eder. İsmail Hâmi Dânişment, bu olayı değerlendirirken, İttihatçıların ilan ettikleri bu harbe “*Cihâd-ı Ekber*” demenin doğru olmadığını söylemektedir. Bu terimin Şeyhülislamlığın yayınladığı fetva metinlerinde bulunmayıp, sadece propaganda ve yayınlarda kullanılmış olduğunu ekler. Cihat hükümlerinin en önemlilerinden birinin, gücü olan Müslümanların bütün din düşmanlarına karşı “*mâlen ve bedenên*” mücadele ile mükellef olması gereğinden bahseden Dânişmend, bedenî ve mâlî güçten mahrum olanlarla, düşman esâreti altında bulunanların mükellef olmadıklarını belirtir. Hâlbuki savaş ilanından üç gün sonra yayınlanan Cihat fetvası İngiltere, Fransa, Rusya, Sırbistan ve Karadağ devletleriyle, müttefiklerinin hâkimiyetlerinde bulunan Müslümanların bu devletlere karşı ayaklandırma amacını taşıyordu. Üstelik bu devletlerin Müslüman teba'alarından toplanacak askerler Türkiye ile müttefikleri olan Hıristiyan Almanya ve Avusturya'ya karşı savaşmamak hususunda ikaz ediliyorlardı. Bu yönleriyle İsmail Hami Danişmend, fetvanın İslam Tarihi'nde benzeri görülmemiş garip bir fetva olduğu fikrindedir. Elllerinde “*çakı*” bile olmadığı için isyan etmeleri imkânsız olan milletlerin cihat ile mükellef tutulmalarını doğru bulmamaktadır. İsmail Hami Danişmend'in fikrine göre, böyle bir hareket için hilafetin savaştan önce onları gizlice hazırlamış, silahlandırmış ve teşkilatlandırmış olması gerekirdi. Ona göre bunların hiçbiri yapılmadığı halde, cihat ilan edilerek, Hilafet'in dünya nazarındaki konumu sarsılmıştı³³.

³⁰ A, L, Macfie, Osmanlı'nın Son Yılları, 1908-1923, Çevirenler: Damla Acar, Funda Soysal, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 143.

³¹ Edward J, Erickson, Osmanlılar ve Ermeniler, Bir İsyanın ve Karşı Harekâtın Tarihi, Çeviren: İbrahim Türkmen, TİMAŞ Yayınları, İstanbul, 2015, s. 195.

³² Rıdvan Ayaydın, a.g.m., s. 75.

³³ İsmail Hâmi Dânişmend, İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi, Cilt 4, Türkiye Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 419.

Basra'nın 22 Kasım 1914'de İngilizlerin eline geçmesi, Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nun ilk büyük kaybı olmuştur. Savaşın sonlarında Irak'taki 6. Ordu'nun komutanlığını da yapacak Ali İhsan Sabis, bu olaydan bahseder. 38. Tümen'in harp düzeninden silindiğini kaydederken; "*Cihâd-ı Mukaddes ilanına ve hayallerine karşı realitenin sert yumruğu suratımıza ilk büyük şamarı indirmişti*" demektedir. Cihat ilanının değil sınırların dışındaki Müslümanlar üzerinde, memleket içinde bile etkisini şüpheli gören Sabis de, cihat ilan eden Müslüman Türkiye'nin yanında Almanlar, Avusturyalılar ve Macarlar gibi Müslüman olmayan devletlerin ve milletlerin varlığına dikkat çekenlerdendir.

Ali İhsan Sabis, memleket dışındaki Müslümanların böyle bir ittifak grubunun menfaati için kendilerini feda edeceklerine inanmanın doğru olmayacağını da ekler. Şahsî tecrübeleriyle gördüklerini aktarırken, 1915'de Kafkas Cephesi'nde esir düşen Ruslar arasında Kazanlı Türklerin bu konuda ona cevap verdiklerinde; "*Bu din kavgası değil, gün kavgasıdır. Bu işin Halife'nin cihat ilanı ile alakası yoktur. Bugün bir Müslüman devletler birliği ve onların başında imamü'l-müslimîn idaresi veya ümmet rejimi mevcut değildir*" dediklerini söylemektedir.

Ali İhsan Sabis cihat ilan edilmesinin aslında faydadan çok, zarara sebep olduğunu düşünmektedir. O, Rusya ve İngiltere'nin Müslüman teba'aya sahip olmalarından dolayı, cihat ilanının kendileri açısından doğuracağı muhtemel tehlikelere karşı, hızlı ve şiddetli taarruzlarla, askerî güçlerini göstermek isteyeceklerini tabii olarak görmektedir. Bu durumda cihad ilanı Osmanlı İmparatorluğu'na fayda değil, zarar verecekti. Sabis'in fikrine göre zaten savaş sırasında bu iki devletin orduları, büyük taarruzlarla memleketi istila etmişlerdi. İngiliz ve Ruslarla yapılan muharebelerde, bunların ordularından önemli miktarda askerin Türk tarafına geçtiği görülmemişti. Birkaç iltica olmuşsa da bunlar Ali İhsan Paşa'ya göre müstesna olaylardı³⁴.

Birinci Dünya Savaşı boyunca Türkiye'de bulunan Alman Generali Otto Liman von Sanders de hatıralarında Cihâd-ı Ekber'in ilanına değinenlerdendir. Türk Hükümeti'nin eski zamanların en kuvvetli silahı olan mukaddes din harbini 1914 Kasımı ortalarında sahneye çıkardığını söyleyen Sanders, Türk Harbiye Nezareti'nin bu yolla dünya Müslümanlarına geniş etkide bulunabileceğine inandığını aktarıyor. Hâlbuki sonradan Osmanlı Hükümeti'nin bu konuda fazlasıyla yanıldığını söylüyor.

Sanders Anadolu askerleri için Cihad ilanına gerek olmadığı fikrindedir. Ona göre bu ilana ihtiyaç duyulmadan da Anadolu askerleri saygı duydukları padişahları uğruna harbe giriyorlardı ve canlarını feda ediyorlardı. Türklerin yönetimindeki Araplar üzerinde Cihat hiçbir sonuç sağlamamıştı. Bunun sebebi de Türkler ile Araplar arasındaki yüzyılların biriktirdiği zıtlık ve Türk yönetimine duydukları hoşnutsuzluk idi.

³⁴ Ali İhsan Sabis, a.g.e, İkinci Cilt, s. 116-117.

Türkiye'nin Hristiyan Devletler'le ittifak yaptığı halde, bütün Müslümanları Hristiyanlara karşı yardıma çağırması, Sanders'in de üzerinde durduğu bir durum olmuştur. Bu yüzden Mukaddes Cihad'ın Türkiye'nin o zamanki durumu uygun düşmediğini ifade etmiştir³⁵.

Birinci Dünya Savaşı boyunca, Cihâd-ı Ekber ilanından beklenen destek, umulan seviyeye ulaşmadı. Cihad faaliyetlerinin yürütücüsü konumundaki Teşkilat-ı Mahsusa Kuzey Afrika, İran Afganistan ve Orta Asya'da ihtilaller ve ayaklanmalar çıkarma projeleri, başarısız oldu. Almanlarla girişilen İran ve Afganistan operasyonları da bölgedeki İngiliz ve Rusların psikolojilerini bozmanın ötesine geçemedi³⁶. Üstelik cihat ilanından sonra etkisiz kalması, İngiltere ve Fransa'nın sömürgelerinden gelen Müslüman askerlere güvenini arttırmıştır³⁷.

SONUÇ

Birinci Dünya Savaşı'nda, “*Cihâd-ı Ekber*”in ilanı sonrasında gerçekleşen faaliyetlerin, istenilen askerî neticeleri elde etmede ne kadar başarılı olduğu tartışılabilir. Burada önemli olan, uzun savaş yılları boyunca, bu maddî ve manevî hareketin ülke savunması hususunda sağladığı gelişim ve etkilerdir. Zira ülkedeki kaynaklarının birlikte kullanılarak yürütüldüğü bu savaş, tarihe malzeme olacak sayısız dipnotun oluşmasını sağladığı gibi, 1918'den 1922'ye kadar devam edecek Kurtuluş Savaşı'nın kazanılması sürecine de tecrübe ve uygulamalarıyla önemli bir basamak olacaktır.

Başka bir şekilde söylenecek olursa, Cihâd-ı Ekber ilanı, Osmanlı padişahının halife unvanıyla bütün dünya Müslümanlarını tek amaç etrafında birleştirmesini sağlayamadı ise de gerek Birinci Dünya Savaşı boyunca, gerekse Kurtuluş Savaşı boyunca yürütülen mücadelenin manevi tarafını doldurma hususunda önemli bir yere sahiptir.

Birinci Dünya Savaşı sonunda Anadolu'daki yeni savaş ortamının şartlarına verilen tepkiler, aslında Cihâd-ı Ekber ilanı ve bundan umulanların bir sonucu gibidir. Kasım 1914'de belirlenen hedeflerle başlayan savaş, Eylül 1922'de sona erdiğinde, Cihat ilanı ile birbirine yaklaşan unsurlar, yeni devletin temel öğelerini oluşturacaklardır.

³⁵ Liman von Sanders, Türkiye'de Beş Yıl, Çeviren: M. Şevki Yazman, Burçak Yayınevi, İstanbul, 1968, s. 51-52.

³⁶ Mesut Uyar, Edward J. Erickson, Osmanlı Askerî Tarihi, Çeviren: Mesut Uyar, Türkiye İş Bankası Yayını, İstanbul, 2014, s. 509.

³⁷ Doğan Hacipoğlu, a.g.e., s. 169.

EKLER**EK 1****Hâl-i Harb İrâde-i Seniyyesi****Hükümet-i Seniyye'nin Rusya ve Fransa ve İngiltere Devletleri İle Hâl-i Harb'de Bulunduğuna Dair Şerefsâdır Olan İrâde-i Seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhî Sûret-i Münîfidir.**

Şehr-i hâlin 16. günü Donanma-yı Hümâyûn'un bir kısmı tarafından Karadeniz'de manevra icra edilmekte olduğu sırada, Karadeniz Boğazı'na torpil dökmek vazifesi ile hareket ettiği bilâhare anlaşılan Rusya Donanması'ndan bir takımı mezkûr manevraları ihlal ve müteâkiben izhâr-ı muhâsama ile Boğaz'a doğru hareket etmeleriyle, Donanma-yı Hümâyûn tarafından mukâbele olunmakla beraber, şâyân-ı teessüf olan şu hâdise hakkında Hükümet-i Seniyye'ce, Rusya Devleti'ne mürâcaat ile tahkikât icrâsı ve vak'a esbâbının zâhire ihrâcı teklif ve bu sûretle bî taraflığı muhâfazaya ihtimam edilmiş olduğu halde, Rusya Devleti, mürâcaat-ı vâkı'aya cevap itâ etmeksizin, sefirini geri celb eylediği gibi, kuvâ-yı askeriyyesi de Erzurum hudûdunu, nukat-ı muhtelifeden tecâvüz etmesine ve bu sırada Fransa ve İngiltere Devletleri dahî sefirlerini geri çağırıldıktan başka, İngiliz ve Fransız donanmaları müştereken Çanakkale'ye ve İngiliz kruvazörleri Akabe'ye top atmak sûretiyle bilfiil muhâsamata ibtidâr ve ahîren de düvel-i mezbûre, Devlet-i Osmaniyye ile hâl-i harbde bulduklarını ilân eylediklerine binâen Hükümet-i Osmaniyye'ce de müsteniden bitevfikatillahi Teâlâ, mezkûr üç devlet ile harb ilânını irâde eyledim.

Bu İrâde-i Seniyyenin icrâsına Hey'et-i Vükelâ memûrdur.

22 Zilhicce 1333

29 Teşrîn-i evvel 1330

Mehmed Reşad

Harbiye Nâzırı

Enver

Şeyhülislam ve Evkâf-ı Hümâyûn Nâzırı

Hayri

Sadrazam ve Hâriciye Nâzırı

Mehmed Said

Bahriye Nâzırı

Ahmed Cemal

Adliye Nâzırı ve Şûrâ-yı Devlet Reisi Vekili

İbrahim

Dâhiliye Nâzırı ve Mâliye Nâzırı Vekili

Talat

Zirâ'at ve Ticâret Nâzırı

Ahmed Nesimi

Ma'ârif Nâzırı ve Posta ve Telgraf ve Telefon Nâzırı Vekili

Şükrü

Nâfia Nazırı³⁸.

EK 2

Beyânnâme-i Hümâyûn

Ordu ve Donanmama.

Düvel-i Muazzama arasında harb ilan edilmesi üzerine her dâim nagehânî ve haksız tecâvüzlere uğrayan devlet ve memleketimizin hukûk ve mevcûdiyetini fırsatçı düşmanlara karşı icâbında müdâfa'a edebilmek üzere sizleri silâh altına çağırıştım. Bu sûretle müsellah bir bî taraflık içinde yaşamakta iken, Karadeniz Boğazı'na torpil koymak üzere yola çıkan Rus Donanması talim ile meşgul olan donanmamızın bir kısmı üzerine ansızın ateş açtı. Hukûk-ı beynelmilele mugâyir olan bu haksız tecâvüzün Rusya cânibinden tashîhine intizar olunurken, gerek mezkûr devlet ve gerek müttetikleri İngiltere ve Fransa Devletleri sefirlerini geri

³⁸ Ceride-i İlmiyye, Meşihat-ı Celile-i İslamiyye'nin Ceride-i Resmîyesidir. Evâil-i Muharrem 1333, Birinci Sene, Ayda Bir Neşr Olunur, Aded 7, s. 433-434;
<http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

çağırarak sûretiyle devletimizle münâsebât-ı siyasiyelerini kat' ettiler. Müteâkiben Rusya askeri şark hudûdumuza tecâvüz etti. Fransa ve İngiltere Donanmaları müştereken Çanakkale Boğazı'na, İngiliz gemileri Akabe'ye top attılar. Böyle yekdiğerini veli eden hâinâne düşmanlık âsârı üzerine öteden beri arzu ettiğimiz sulhu terk ederek, Almanya ve Avusturya ve Macaristan Devletleri'yle müttefikan menâfi-i meşrûamızı müdafa'â için silaha sarılmağa mecbur olduk. Rusya Devleti, üç asırdan beri Devlet-i Aliyyemizi mülken pek çok zararlara uğratmış, şevket ve kudret-i milliyemizi artdırarak intibah ve teceddüd âsârını harb ile ve bin türlü hiyel ve desâis ile her def'asında mahva çalışmıştır.

Rusya, İngiltere ve Fransa Devletleri, zâlimâne bir idâre altında inlettikleri milyonlarla ehl-i İslam'ın diyâneten ve kalben merbût oldukları hilâfet-i mu'azzamamıza karşı hiçbir vakit sù-i fikr beslemekten fâriğ olmamışlar ve bize müteveccih olan her musîbet ve felâkete müseyyeb ve muharrik bulunmuşlardır. İşte bu def'a tevessül ettiğimiz Cihâd-ı Ekber ile bir taraftan şân-ı hilâfetimize, bir taraftan hukûk-ı saltanatımıza karşı ikâ' edilegelmekte olan ta'arruzlara inşaallhu Teâlâ ilelebed nihâyet vereceğiz. Avn u inâyet-i Bârî ve meded-i rûhâniyyet-i peygamberî ile donanmamızın Karadeniz'de, vücûd-ı askerlerimin Çanakkale ve Akabe ile Kafkas hudûdunda düşmanlara vurdukları ilk darbeler Hakk yolundaki gazâmızın zaferle tetevvüc edeceği hakkındaki kanâ'atimizi tezyîd eylemiştir.

Bugün düşmanlarımızın memleket ve ordularının müttefiklerimizin pây-ı celâdeti altında ezilmekte bulunması bu kanâ'atimizi te'yîd eden ahvaldendir.

Kahraman Askerlerim. Din-i mübînimize ve vatan-ı azîmimize kasdeden düşmanlara açdığımız bu mübârek gazâ ve cihâd yolunda bir an azm ve sebat ve fedâkârlıktan ayrılmayınız. Düşmana arslanlar gibi savlet ediniz. Zira hem devletimizin hem fetevâ-yı şerife ile Cihâd-ı Ekber'e da'vet ettiğim üç yüz milyon ehl-i İslam'ın hayat ve bekâsı sizlerin muzafferiyetinize bağlıdır. Mescidlerde, câmilerde, Ka'betullah'da huzur-ı Rabbilâlemin'e kemâl-i vecd ve istiğrak ile müteveccih üç yüz milyon ma'sûm ve mazlûm mü'min kalbinin duâ ve tuğyânı sizinle berâberdir.

Asker Evlâdlarım. Bugün ahdinize terettüb eden vazîfe şimdiye kadar dünyada hiçbir orduya nasîb olmamıştır. Bu vazîfeyi ifâ ederken, bir vakitler dünyayı titretmiş olan Osmanlı Ordularının hayrülhalefleri olduğunuzu gösteriniz ki, düşman-ı dîn ve devlet bir daha mukaddes topraklarımıza ayak atmağa, Kabetullah'ı ve merkad-ı münevver-i nebeviyi ihtivâ eden arâzi-i mübâreke-i Hicâziyye'nin istirâhatini ihlâlâ cür'et edemesin. Dînini, vatanını, nâmûs-ı askerisini silahıyla müdâfâ'a etmeği, padişah uğrunda ölümü istihkâr eylemeyi bilir. Bir Osmanlı Ordu ve Donanması mevcut olduğunu düşmanlara müessir bir sûrette gösteriniz. Hakk ve adl bizde, zulm ve udvân düşmanlarımızda olduğundan, düşmanlarımızı kahretmek için Cenâb-ı Âdil-i Mutlak'ın inâyet-i Samedâniyyesi ve peygamber-i zî şânımızın imdâd-ı maneviyesinin bize yâr ve yâver olacağına da şüphe yoktur. Bu cihâddan

mâzîsinin zararlarını telâfi etmiş, şanlı ve kavî bir devlet olarak çıkacağımıza eminim. Bugünkü harbde birlikte hareket ettiğimiz dünyanın en cesur ve muhteşem iki ordusuyla silah arkadaşlığı ettiğinizi unutmayınız. Şehitleriniz, şühedâ-yı sâlifeye müjde-i zafer götürsün, sağ kalanlarınızın gazâsı mübârek ve kılıncı keskin olsun.

22 Zilhicce 1332 ve 29 Teşrin-i evvel 1330.

Mehmed Reşad³⁹

EK 3

Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyannâmesi

Arkadaşlar.

Sevgili Başkumandanımız, halife-i zîşan efendimiz hazretlerinin irâde-i seniyyelerini tebliğ ediyorum. Allah'ın inâyeti, peygamberimizin imdâd-ı rûhânîsi ve mübârek padişahımızın hayır duâsıyla ordumuz, düşmanlarımızı kahredecektir. Bugüne kadar karada ve denizde zâbit ve asker kardaşlarımın gösterdikleri kahramanlıklar, düşmanlarımızın perişan olacaklarına en büyük delildir. Ancak her zâbit, her asker unutmamalıdır ki, harp meydanı fedakârlık meydanıdır. Orada hangi asker daha ileri atılır, hangi asker düşmanın şarapnel ve kurşunlarından yılmayarak, ayak direr, sonuna kadar sebat ederse, o asker mutlaka kazanır. Tarih şahittir ki, Osmanlı askerinden sebatlı, Osmanlı askerinden fedakâr hiçbir asker yoktur. Hepimiz düşünmeliyiz ki, başımızın ucunda peygamberimizin sahabe-i güzîn efendilerimizin ruhları uçuyor. Şanlı babalarımız, başlarımızın ucunda bizim ne yapacağımıza bakıyor. Eğer onların hakîkî evlâdı olduğumuzu göstermek, bizden sonra geleceklerin la'netlerinden kurtulmak istersek, çalışalım.

Zincirler altında inleyen üç yüz milyon İslam ve eski vatandaşlarımız hep bizim muzafferiyetimize duâ ediyorlar. Ölümünden kimse kurtulmayacaktır, ne mutlu ileri gidenlere, ne mutlu din ve vatan yolunda şehîd olanlara...

İleri! Dâimâ ileri ki zafer, şan, şehâdet, cennet hep ileride, ölüm ve zillet geridedir. Mübârek ve mukaddes şehîdlerimizin rûhuna Fâtiha.

Padişahım Çok Yaşa

Başkumandan Vekili Enver⁴⁰.

³⁹ Ceride-i İlmiyye, Aded 7, s. 434- 436; <http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

⁴⁰ Ceride-i İlmiyye, Aded 7, 436-437; <http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

EK 4

Cihâd-ı Ekber Fetevâ-yı Şerîfesi

İslamiyet aleyhine tehâcüm-i a'dâ vâki' ve memâlik-i İslamiyye'nin gasb ve gâreti ve nüfûs-ı İslamiyye'nin seby ve esir edilmeleri mütehakkık olunca, padişah-ı İslam hazretleri nefir-i âmm sûretiyle cihâdı emr ettikte “*İnfirû hıfâfen ve sıkâlen ve câhidû bi evâliküm ve enfûsiküm*“ Âyet-i Celîlesi hükm-i münîfince, kâffe-i müslîmin üzerine cihâd farz olup, genç ve ihtiyar piyâde ve süvâri olarak bilcümle aktârdaki müslîminin mâlen ve bedenî cihâda müsâra'at eylemeli farz-ı ayn olur mu?

El-cevâb: Olur.

Bu sûretle elyevm makâm-ı hilâfet-i İslamiyye ve memâlik-i mahrûse-i şâhâneye sefâin-i harbiyye ve asâkir-i berriyyesiyle hücum etmek sûretiyle hilâfet-i İslamiyye'ye adv ve neuzübillahi Teâlâ nûr-ı âli-i İslamiyyet'in itfâ ve imhâsına sâ'î buldukları mütehakkık olan Rusya ve İngiltere ve Fransa ile onlara mu'in ve zahîr olan hükümetlerin taht-ı idârelerinde bulunan kâffe-i müslîminin dahî mezkûr hükümetlerin aleyhine i'lan-ı cihd ederek, bilfiil gazâyâ müsâra'at eylemeleri farz olur mu?

El-cevâb: Olur.

Bu sûretle maksûdun husûlü cemî' müslîminin cihâda müsâra'at etmelerine mütevakıf iken, ba'zıları neuzübillahi Teâlâ tahallüf etseler tahallüfleri ma'siyyet-i azîme olup, gazab-ı ilâhîye ile ma'siyyet-i şeni'anın cezâsına müstehakk olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar.

Bu sûretle hükümet-i İslamiyye ile muhârebe eden hükümât-ı mezbûre ahâli-i İslamiyyesinin kendilerini katl ve hatta cemî' âilelerini mahv ile ikrâh ve icbâr edilmiş olsalar bile hükümet-i İslamiyye asâkiri ile muhârebe etmeleri şer'an haram-ı kat'î ile haram olup, kâtil olmalarıyla nâr-ı cehenneme müstehakk olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar.

Bu sûretle harb-i hâzırda, İngiltere ve Fransa ve Rusya ve Sırbîye ve Karadağ hükümetleriyle zâhirlerinin taht-ı idârelerinde olan Müslümanların hükümet-i seniyye-i İslamiyye'ye muin bulunan Almanya ve Avusturya aleyhine harbetmeleri hilâfet-i İslamiyye'nin mazarratını mûcib olacağından ism-i azîm olmağla gazab-ı elîme müstehakk olurlar mı?

El-cevâb: Olurlar⁴¹

⁴¹ Cerîde-i İlmiyye, Aded 7, s. 437-440; <http://www.tufs.ac.ip/common/fs/asw/tur/htu/data/HTU0374-01/index.djvu>

ESKİŞEHİR MEVLEVİHÂNESİ POSTNİŞİNİ ŞEMSEDDİN DEDE VE MEVLEVÎ TABURU

*Nizamettin Arslan**

*Hasan Hüseyin Adaloğlu***

Özet

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya, Irak, Çanakkale, Suriye-Filistin gibi birçok cephede savaşırken, Sultan Mehmet Reşad, halkın ve askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla gönüllülerden oluşan bir "Mücâhidin-i Mevlevîye Taburu" kurulmasını istedi. Mevlevîler, Sultan Reşad'ın bu isteğine hemen cevap verdiler. Filistin Cephesi'ne gitmek üzere gönüllü Mevlevî Taburu kuruldu. Veled Çelebi'nin kumandanlığını yaptığı bu tabur, mevlevîhanelerden gelen gönüllülerle toplam 1023 kişiden oluşuyordu. Eskişehir Mevlevîhanesinden Muhammed Ali Şemseddin Dede Efendi de kurulan bu Mevlevî Taburu'na 15 dervişle iştirak etti. Savaş sonunda Şemseddin Dede bazı mevlevî dervişleri gibi bu seferden geri dönmemiş, Şam'da hastalanarak vefat etmiş ve orada defnedilmiştir.

Giriş

Sultan II. Abdülhamid devrinde, İmparatorluğun bütünlüğünü muhafaza edebilmek ve çökmekte olan imparatorluğu Avrupalı sömürgeci devletlerin tasallutundan kurtarmak, Avrupa'dan gelen tecâvüzlere karşı koyabilmek, Asya ve Afrika'daki Avrupa idarelerine son verebilmek ve nihâî olarak ta İslâm ülkelerini birleştirmek amacıyla uygulanan İslâmcılık politikasına Pan-İslâmizm veya İttihâd-ı İslâm adı verilmektedir.

Pan-İslâm politikası ilk kez, alelacele girdiğimiz Birinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı Halifesi'nin Cihâd-ı Ekber ilan etmesi sonucu uygulamaya konulmuştur. Osmanlı Devleti, 11 Kasım 1914'de Birinci Dünya Savaşı'na girince, dönemin padişahı V. Mehmed Reşad (1909-1918) 14 Kasım 1914'de Cihâd-ı Ekber ilan etti. Bütün dünya Müslümanlarını cihâda davet etti. Cihâd-ı Ekber ilanı, Osmanlı Hükümeti'nce, sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlarla, İngiltere, Fransa ve Rusya gibi sömürgeci devletlerin idaresi altında bulunan Müslümanların dinî duygularının galeyana getirilmesi düşünülmüş ve dünya Müslümanları arasında tesanütün sağlanması hedeflenmiştir. Dolayısıyla, sömürgeci devletlere karşı dünya Müslümanlarının İslâmî dayanışma adına Osmanlı ve Alman devletleri safında yer almalarının sağlanması, bu hedefe ulaşıldığı takdirde de harbin Merkezî Devletler lehine neticeleneceği düşüncesiyle hareket edilmiştir.

* Araştırmacı Yazar, nizamettin2626@hotmail.com

** Prof. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, hhadali@ogu.edu.tr

Osmanlı Devleti, Birinci Dünya Savaşı'nda Kafkasya, Irak, Çanakkale, Suriye-Filistin gibi birçok cephede savaşırken, Sultan Mehmet Reşad, halkın ve askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla gönüllülerden oluşan bir “Mücâhidin-i Mevlevîyye Taburu” kurulmasını istedi.¹ Kendisi de bir Mevlevî olan Sultan, Suriye-Filistin cephesinde görev yapmak üzere İstanbul'daki Mevlevîlere bir sancak, komutanlık mührü ve bir kılıç gönderdi.² Cihâd-ı Ekber'in ilan edildiği günlerde, Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Veled Çelebi, Birinci Dünya Savaşı'nda savaşan Osmanlı askerlerine manevi destek sağlamak için Konya'da gönüllüler toplamaya başlamıştı.

Mevlevîler, Balkan Savaşlarında da (1912-1913) gönüllü birlikler oluşturarak Osmanlı ordusuna ilaç, sağlık hizmetleri, yiyecek-içecek gibi hususlarda yardım ve lojistik destek faaliyetinde bulunmuşlardı.³ Hatta Konya Çelebilik makamı, mevcut Mevlevîhanelere 12 Kasım 1912 tarihinde bir genelge yayınlayarak, bütün Mevlevîlerden maddî-manevî yardımlarını istemiştir. Dolayısıyla Mevlevîler, Birinci Dünya Savaşı'nda da Sultan Reşad'ın bu isteğine hemen cevap verdiler. Mevlevî Taburu'nun gönül erleri, başlarında Mevlevî sikkeleri, sırtlarında derviş cübbeleri, ellerinde silahlarıyla 3 Şubat 1915 tarihinde Harbiye Nezareti önünde toplandılar.⁴ Mevlevî Taburu'na katılanlar arasında, Mevlevîlerin yanı sıra Kadîrî, Rifâî ve Bektaşî gibi diğer tarikat mensupları ve herhangi bir tarikat mensubu olmayanlar da vardı.⁵

Mevlevî Taburu'nun Komutanlığına, Harbiye Nezareti tarafından vekâleten, Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi getirildi. Kolağası Hüseyin Hüsni ve Doktor Kıdemli Yüzbaşı Behçet Bey ve Eczacı Zühdi Bey askeri müşavir olarak görevlendirildiler. Ankara Mevlevîhanesi Şeyhi Mustafa Nurettin (Nuri) Dede ise alayın sancaktarı tayin edildi.⁶ Harbiye Nezareti önünde coşkulu bir tören gerçekleşti. Mevlevî Taburu, yapılan dualardan sonra Haydarpaşa tren istasyonundan Konya'ya uğurlandı. Mevlevî Taburu'nun yolculuk güzergâhındaki diğer tekke ve zaviyelerden de katılımlar oldu. İzmit istasyonunda mola veren Mevlevî alayına coşkulu bir karşılama töreni düzenlendi.⁷ Yol boyunca diğer zaviye ve âsitânelerden bu Gönüllü Taburuna katılım oldu.

¹ Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 1953, s. 177-179; Resuhi Baykara, “Birinci Harbi Umumide Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, *Yeni Tarih Dünyası*, Ekim 1953, c. I, sayı. 3, s. 106-107.

² Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 54.

³ Barihüda Tanrıkorur, “Mevlevîyye”, maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 471.

⁴ *Babalık*, 29 Kanun-i Sâni 1330 (11 Şubat 1915, No: 281, s. 1; Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010, s. 78

⁵ R. Baykara, s. 107; Sezai Küçük, “I. Dünya Savaşında Tarikat Alayları”, *İSBEK, İstanbul Bilim, Sanat, Kültür ve Eğitim Derneği*, 26 Ağustos 2015.

⁶ *Babalık*, 29 Kanun-i Sâni 1330 (11 Şubat 1915, No:281, s.1; N. Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, s. 78; Sezai Küçük, “Erenler Gönüllüsü: Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, www.semazen.net, 13.06.2010.

⁷ S. Küçük, agm., Aynı yer.

Mevlevî Taburunu taşıyan tren Eskişehir istasyonuna geldiğinde, Eskişehir Mevlevîhanesi postnişini Muhammed Ali Şemseddin Dede ve 15 dervişin bu alaya katıldığını biliyoruz.⁸ Çünkü gönüllü taburlar oluşturulması için, Harbiye Nezaretinden bütün vilayet ve müstakil liva mutasarrıflıklarına emir verilmiş, gönderilen arzda mevlevîlerin sevki için her türlü koruma ve yardımın yapılması istenmişti.⁹ Bir âsitane olan Eskişehir Mevlevîhanesi mensupları da bu gönüllü tabura katıldılar.

Daha sonra Afyon'a gelen Mevlevîler, Afyon Mevlevîhanesi'nde iki gün misafir kaldılar. Nihayet 8 Şubat 1915 gecesi Akşehir üzerinden Konya'ya ulaşıldı. Mevlevî Taburunu tren istasyonunda dervişler ve kalabalık bir halk topluluğu, ellerinde meşale ve kandillerle coşkulu bir şekilde karşıladılar. 11 Şubat 1915 tarihinde Kastamonu Şeyhi Amil Çelebi, Ankara, Çankırı şeyhleri ve maiyetlerindeki dervişlerin de içinde bulunduğu alaylar Konya'ya geldiler. Takip eden günlerde İzmir, Manisa, Tire, Denizli, Muğla Mevlevî dergâhları şeyhleri Nuri Dede Efendi, Celaleddin Çelebi Efendi, Hayrullah, Hasan Ali Dede ve Cemal Dede Efendiler ile maiyetleri Tabura katılmak üzere Konya'ya geldiler. Toplam 47 Mevlevîhaneden 1026 civarında şeyh ve derviş bu Gönüllü Mevlevî Taburu'na katılmıştı. Bu gelenler de aynı şekilde törenle karşılandılar.¹⁰ Taburun Konya'ya gelmesiyle Harbiye Nezaretinin organize ettiği hazırlıklar başladı. 26 Şubat 1915 tarihinde taburun ikmal ve lojistiği tamamlandı. Aynı gün Cuma namazını müteakip Mevlânâ Dergâhı önünde Konya halkının, esnaf ve yöneticilerinin de hazır bulunduğu bir uğurlama merasimi yapıldı.¹¹

Muhammed Ali Şemseddin Dede Efendi

Muhammed Ali Şemseddin Dede, h.1282/ m. 1865-6 yılında Eskişehir'de doğdu. Annesi, Zeyneb Hanım'dır. Hasan Hüsnî Dede'nin, Hüseyin Celâleddîn Efendi'den sonra gelen, ikinci büyük oğludur. İlk eğitimini ailesinden ve babasından aldığı tahmin edilen Şemseddin Dede, Eskişehir Sıbyan Mektebi'nde ilk tahsilini tamamladı. Sonra İstanbul Musalla Medresesi'ne devam etti. Bu medresedeki eğitiminden sonra askere gitmesi gerekirken, imtihana girerek askerlikten muaf sayıldı. İstanbul'daki eğitimini tamamladıktan sonra Eskişehir'e döndü. 1303/1888 senesinde mensubu ve hadimi olduğu Eskişehir Mevlevîhânesi'nde çileye girdi. Babası Hasan Hüsnî Dede'nin postnişinliği sırasında 1306/1891 senesinde çilesini tamamladı.¹²

⁸ Süheyl Ünver, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri*, Tarihsiz, s. 32; Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Gönül Erleri: Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı*, X. Millî Mevlânâ Kongresi (Tebliğler), 2-3 Mayıs 2002, 213-226.

⁹ N. Köstüklü, age., s.70.

¹⁰ Babalık, aynı yer.

¹¹ N. Köstüklü, age., s.87.

¹² Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 236/80

Eskişehir Mevlevîhânesi şeyhi Hacı Hafız Hasan Hüsni Dede Efendi 1324 /1908 yılında vefat edince, şeyhlik makamına teamül gereği büyük oğlu Muhammed Ali Şemseddin Dede geçti. Konya Çelebilik makamı tarafından 25 Temmuz 1327 / 7 Ağustos 1911 tarihinde tekke şeyhliği görevine getirildi. Şemseddin Dede Efendi, buradaki görevini hüsnü hizmetle ifâ etmeye çalıştı. Ancak, tekke şeyhliği sırasında okuma yazma bilmediği, dergâhı iyi yönetemediği, âyin-i şerif yaptırmadığı ve tekkeyi temsilde yetersiz ve liyakatsiz olduğu gibi ithamlarla karşı karşıya kaldı. Bir kaç kez aleyhinde yazılan mektupla Âsitâne-i Aliyye olan Konya Mevlânâ Dergâhı'na şikâyet edildi.¹³

Konya Mevlânâ Dergâhı ile 1911 yılından 1913 yılına kadar geçen sürede yapılan yazışmalarda Şemseddin Efendi'nin görevden alınması istenmiştir. Ancak o, Çelebilik makamına yazdığı bir mektupta, şikâyetlerin yersiz ve iftira olduğunu bildirdi: *“Taraı-ı âlinizden gönderilen 10 Teşrinisâni 1327 /23 Kasım1911 tarihli emirnâme 25 Teşrinisaâni 1327/ 8 Aralık 1911 tarihinde elime ulaştı. Emirnâmede belirtilen hususların itina ve ihtimamla yerine getirileceğini arz ediyor, sorduğunuz konulara cevap veriyorum. 1282 yılında Eskişehir'de doğdum. İlk tahsilimi Sibyan mektebinde yaptım. Sonra İstanbul Musalla Medresesi'ne kayıt yapturdum. Medresedeki ilim tahsilimi bitirdikten sonra imtihanla askerlikten muaf tutuldum ve Eskişehir'e döndüm. 1303/1888 senesinde hâdimi bulunduğum Eskişehir Mevlevîhânesi'nde çileye girdim ve 1306/1891senesinde çilemi tamamladım. 25 Temmuz 1327/7 Ağustos 1911 tarihinde tarafıma tevcih buyurulan şeyhlik makamına atandım. Hüsn-ü hizmetle görevimi ifâ etmekteyim. Çocuklarım henüz beş yaşlarında vefat ettiler. Hizmetkârı bulunduğum âsitane olan dergâhınızda âdab ve erkânı Mevlevîyyeyi temsil için sâir fukara ve dervîşânın çilesini tamamlama, mesnevi ve tasavvufa dair olan kitâb-ı mukaddesinin ta'lim ve tahsilini yaptırmak yegâne maksadımdır. Dergâhınızda medfun olan merhum ve mağfur babam Hacı Hasan Dede Efendi ile ceddim Hafız Hüseyin Efendidir. Babam 1248/1832-3 sensinde doğup 15 Temmuz 1324 /25 Temmuz 1908 tarihinde vefat etmiştir. Kendisinin tercüme-i hâli hakkında bir menkıbe kaleme alınmıştır.”*¹⁴

Mevlevîhâne'nin ıslahı konusundaki yazışmalar bundan sonra da devam etmiş ve Şemseddin Dede'nin görevden azline kadar sürmüştür. Bu şikâyetlerin en dikkat çekici olanı yeğeni Dr. Muhyiddin Celal Duru'ya ait olandır. O, şikâyet dilekçesinde bütün dergâhların ehil olmayan kişilerin elinde olduğunu ve kötü yönetildiğini ve acilen ıslah edilmesi gerektiğini detaylı bir şekilde izah etmiş; Eskişehir Mevlevîhânesini yöneten Şemseddin Efendi'nin görevden alınmasını talep etmiştir.¹⁵ Artan şikâyetler üzerine Muhammed Ali Şemseddin Dede, Meclîs-i

¹³ Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 88/6 a-b, 8-10-14-22-23-27-28.

¹⁴ Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 236/80.

¹⁵ Muhyiddin Celal Duru'nun Eskişehir Mevlevî Dergâhı'nın kötü yönetildiğine dair şikâyet mektubu için bkz. Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No. 88/3; Hasan Hüseyin Adaloğlu-Nizamettin Arslan, Eskişehir Mevlevîhânesi, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Aralık 2011, s. 72-74.

Meşâyih'in kararı ve Şeyhülislâmlığın 3 Mart 1913 tarihli Dâire-i Meşihât-ı İslâmiye tezkeresiyle şeyhlikten azl edildi ve posta kardeşi Bahaeddin Dede geçirildi.¹⁶ Böylelikle Muhammed Ali Şemseddin Dede Efendi, Eskişehir Mevlevihânesi post-nişinliği görevinden azl edilmiş oldu.

Muhammed Ali Şemseddin Dede'nin Eskişehir Mevlevî Dergâh'ı postundan ayrılmasından sonra, I. Dünya Savaşı başlangıcında 14 Kasım 1914'te "Cihad-ı Mukaddes"¹⁷ ilân edildi. Bu kutsal savaşa katılmak ve Filistin Cephesi'ne gitmek üzere bütün Mevlevihânelerden gönüllü Mevlevî taburu kuruldu. Muhammed Ali Şemseddin Dede Efendi kurulan bu Mevlevî Taburuna¹⁸ 15 dervişle¹⁹ iştirak etti.

Konya'da yayımlanan mahalli bir gazetenin haberinde, Mevlevî Alayı için 19 Şubat akşamı Bağdat Oteli'nde İttihat ve Terakki ve Müdafaa-i Milliye Cemiyetleri tarafından görkemli bir ziyafet verilmişti. Bu yemeğe başta Vali Azmi Bey olmak üzere, çeşitli askeri erkân, Belediye Reisi, Müdafaa-i Milliye Reisi, Polis Müdürleri, Defterdar, Müftü, İdare Meclisi azası, Belediye Meclisi azaları ve Babalık Gazetesi imtiyaz sahibi Yusuf Mazhar Bey ile eşraftan bazıları katılmışlardı. Gazetenin haberine göre, yemekte hazır bulunan arasında Eskişehir şeyhi Şemseddin Dede de vardı.²⁰

Muhammed Ali Şemseddin Dede Efendi, Cihâd-ı Ekber seferine çıkarken yanındaki 15 dervişin giyim kuşam teçhizatlarını, dönüşte ödemek üzere borç bulduğu paralarla bizzat kendisi karşıladı. Ancak, Şam'da vefat edip geri dönemeyince, borçları eşi Zeynep Hanım tarafından ödendi. Şemseddin Dede borç alırken akçe olarak almış, fakat Zeynep Hanım ödeme yaparken kağıt banknot şeklinde ödeyince alacaklıların biri buna itiraz edip, alacağını akçe olarak istemiştir. Sonunda Zeynep Hanım bu tutarı kişinin adına bankaya yatırmış, o da daha fazla itiraz edememiştir.²¹

¹⁶ Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 88/20.

¹⁷ Ali Özcan-Nuri Şimşekler ile yapılan raportaj. www.semâzen.net.

¹⁸ S. Küçük, *age*, s. 318. *Mevlevî Taburu*: I. Dünya savaşı sırasında 1915'deki Kanal Seferine katılmak üzere "Mücâhidin-i Mevlevîyye" adıyla bir tabur hazırlandı. Bu taburda Mevlevî dervişlerinin yanı sıra, diğer tarikatlardan da dervişler bulunuyordu ve bunlara da Mevlevî kisvesi giydirilmişti. Kumandanının Mevlevî şeyhi (Veled Çelebi İzbudak) olmasından dolayı "Mevlevî Taburu" denmişti. 138'i Yenikapı Mevlevî Dergâhından olan 1023 kişiden oluşuyordu. Dergâhın şeyhi Abdülbaki Baykara (1883-1935) da tabura "Binbaşı" rütbesiyle katılmıştı. Asker-dervişler Yenikapı Mevlevihânesi'nden hareketle Konya'daki Mevlânâ türbesine geldiler. Burada okunan Kur'an ve yapılan dualardan sonra IV. Orduya katılmak üzere Şam'a doğru yola koyuldular. Ancak, bunlar eğitilmiş asker olmadıkları için çoğu yolda öldü. Geriye kalanlar, askerleri savaşa teşvik için diğer ordulara dağıtıldı. BarihüdaTanrıkorur, "Mevlevîyye" mad., *DİA*, c. 29, s. 471; A. Cahid Haksever. *Tasavvuf Dergisi* sayı: 14, Ankara 2005, s. 407; Hülya Küçük, *Yakın Tarihimizde Mevlevîler*. www.semâzen.net.

¹⁹ Süheyl Ünver, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihaneleri ve Son Şeyhleri*, Tarihsiz, s. 3; Nuri Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri: Mücâhidin-i Mevlevîyye Alayı", *X. Milli Mevlânâ Kongresi (Tebliğler)*, 2-3 Mayıs 2002, Konya 2002, s. 213-226.

²⁰ Babalık, 10 Şubat 1330 (23 Şubat 1915), Numara: 283.

²¹ İhsan Dedelek'le tarafımızdan yapılan raportaj. İhsan Dedelek 1927 Eskişehir doğumlu, Paşa Mahallesinde ikamet etmektedir. Duru ailesi ile akrabalık ilişkisi vardır.

Muhammed Ali Şemseddin Dede ile Eskişehir'den Mevlevî taburuna katılan dervişlerin isimlerini bilmiyoruz. Savaş sonunda geri dönen olup olmadığını da maalesef bilemiyoruz. Şemseddin Dede kendisi de bu seferden geri dönmemiş, Şam'da vefat etmiş ve orada defnedilmiştir. Zaten bu Tabur'a katıldığında kırk dokuz yaşına balığ olmuştur. Medreseli olduğu için hiç askere gitmemiş, girdiği sınavla da askerlikten muaf tutulmuştur. Hiçbir askerî tecrübesi olmadığından ve zamanın zor şartları gereği Şam'da hastalanmış ve 20 Şubat 1915 tarihinde pek çok Mevlevî dervişi gibi o da vefat etmiştir.²²

Muhammed Ali Şemseddin Dede sosyal faaliyetlere katılan, toplumsal olaylara duyarlı bir kişi idi. Bunu, hem Mevlevî alayına katılmasından, hem de bazı mahallî gazetelerde onunla ilgili çıkan haberlerden anlıyoruz. Örneğin, 25 Mayıs 1912 tarihli Eskişehir'in mahallî neşriyatından *Hakikat* gazetesinde onun, Girit'te yaşanan olaylara bigâne kalmadığını, olayı protesto edenler arasında yer aldığını görüyoruz. Girit'e gönderilen Osmanlı kadılarını adaya sokmak istemeyen Rumlara karşı tertip edilen red ve protesto mitingine Belediye Reisi, Müftü, Rum metropoliti, Ermeni Murassaha vekili ve Halvetî şeyhi Sadık Efendi ve Mevlevî şeyhi Şemseddin Efendi de katılmıştı.²³

Muhammed Ali Şemseddin Efendi, cömert bir kişi idi. Onun cömertliğini gösteren bir gazete haberi ise şudur. Yine Eskişehir'in mahallî gazetesi *Hakikat*'te "Bir Mektep Daha Yapılıyor" başlıklı haberin içinde, Mevlevî şeyhi Şemseddin Efendi'nin bu mektebin arsası için maarife 50 lira yardım yapmayı vaad ettiği yazılıdır.²⁴ Şehrin eşrafından sayılan şeyh'in, Osmanlı Devleti'nin İtalyanlarla yaptığı savaşta devlete her türlü maddî ve manevî yardıma hazır olduklarını belirten ve Mâbeyn-i Hümâyun Baş Kitâbeti Celîlesi'ne yazılan dilekçede şehrin diğer ileri gelenleri arsında adı zikredilmektedir.²⁵

Şemseddin Dede, Mevlevî Taburu ile birlikte Cebel-i Lübnan'da karargâh kurmuş olan 4. Ordunun emrine verildi. Mevlevîler savaş talimi görseler de tabiatlarının buna uygun olmaması nedeniyle savaşa bizzat katılmadılar, geri hizmetlerde bulundular. Cepheye gitmeyen Mevlevî gönüllüleri hem merkez karargâhta hem de bazı birliklerde görevler aldılar. Şam'da kaldıkları üç sene zarfında lojistik ve sağlık hizmetleri yanında Osmanlı askerine moral desteği verdiler. Ordunun maneviyatının yükseltilmesinde önemli görev üstlenen Mevlevî dervişlerden birçoğu burada şehitler oldular.²⁶ Şemseddin Dede de bu şehitler

²² Süheyl Ünver, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevihaneleri ve Son Şeyhleri*, Tarihsiz, s. 32; S. Küçük, *age*, s. 221.

²³ *Hakikat Gazetesi*, (1911-1912), editör Ali Şükrü Çoruk, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2013, s. 3.

²⁴ *Hakikat Gazetesi*, s. 2.

²⁵ *Hakikat Gazetesi*, s. 493 vd.

²⁶ Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, s. 54-55.

arasındaydı.²⁷ Osmanlı Devleti, Suriye cephesinde yenilgiye uğrayıp ricat edince (27 Ekim 1917), Mevlevî Alayı mensubu şeyhler ve dervişler geri Mevlevîhanelerine dönmüşlerdir. Ancak yaptığımız araştırmalarda Eskişehir Mevlevîhanesi mensubu dervişlerin akıbetini bilemiyoruz.

Kaynakça

Abdülbâki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkilâp Yayınevi, İstanbul 1953.

Ahmet Cahid Haksever. *Tasavvuf Dergisi*, sayı: 14, Ankara 2005.

Ali Özcan-Nuri Şimşekler ile yapılan raportaj. www.semâzen.net.

Babalık, 29 Kanun-i Sâni 1330 (11 Şubat 1915), No: 281.

Barihüda Tanrıkorur, "Mevlevîyye", maddesi, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, c. 29, s. 471.

Hakikat Gazetesi, (1911-1912), editör Ali Şükrü Çoruk, Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı Yayını, 2013.

Hasan Hüseyin Adaloğlu-Nizamettin Arslan, *Eskişehir Mevlevîhânesi*, Odunpazarı Belediyesi Yayınları, Eskişehir 2011.

Hülya Küçük, Yakın Tarihimizde Mevlevîler. www.semâzen.net.

İhsan Dedelek'le tarafımızdan yapılan raportaj.

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 236/80

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Dosya No: 88/6 a-b, 8-10-14-20-22-23-27-28.

Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2010.

Resuhi Baykara, Birinci Harbi Umumîde Mücahidin-i Mevlevîye Alayı, *Yeni Tarih Dünyası*, c. I, sayı. 3, Ekim 1953.

Sezai Küçük, Erenler Gönüllüsü: Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı, www.semâzen.net, 13.06.2010.

Sezai Küçük, I. Dünya Savaşında Tarikat Alayları, *İSBEK, İstanbul Bilim, Sanat, Kültür ve Eğitim Derneği*, 26 Ağustos 2015.

Süheyl Ünver, Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri, *Tarihsiz*, s. 32

Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 54.

²⁷ S. Küçük, age., s. 221.

MÜCAHİDİN-İ MEVLEVİYE'YE DÂHİL OLAN MARAŞ MEVLEVÎHÂNESİ

Nazif Öztürk*

Özet

Mevlevî Alayı'na katılan 47 Mevlevîhâne arasında en gerilerde olmasına karşılık, katılım sayısı bakımından 26. Sırada yer alması; bugüne kadar hakkında bilimsel bir çalışma yapılmamış olması; 1 Şubat 1920 günü Fransız işgal kuvvetleri tarafından yakılan, arsa ve enkazı 1941 yılında 781 liraya satılan Mevlevîhâne'nin yeniden ihyası konusunda Kahramanmaraşlılar arasında yoğun bir isteğin olmasına karşılık, somut bilgi ve belge eksikliği sebebiyle gereği için harekete geçilemeyen Maraş/Hamidiye Mevlevîhânesi tebliğ konusu yapılmıştır.

Maraş Mevlevîhânesi'nin hizmete açıldığı mekân, Alâüddevlle Bey'in (ö.1515) zaviye olarak yaptırdığı Yum/Yumn/Yumni Baba Tekkesi'dir.

Yumn Baba Zaviyesi, semâhane ve iki oda ilave edilerek II. Abdülhamid tarafından Hazine-i Hassa'dan tahsis edilen 150 lira ile 1315/1897'de yeni baştan onarılmış ve Mevlevîhâneye çevrilmiştir.

Maraş Sancağı İdare Meclisi'nin isteği üzerine Çelebilik makamı tarafından intihap edilen Mehmed Selim Dede (1270/1854-16.1.1341/1925) ibn-i Sâdik 1311/1893'de Maraş'a gelerek fiilen göreve başlamış; binanın bakım ve onarımının tamamlanmasından sonra, 3 Recep 1315/28 Kasım 1897 tarihinde resmen postnişin olarak tayin edilmiş ve eline beratı verilmiştir. 360 kuruş olan yıllık mutfak gideri 660 kuruşa yükseltilmiştir. Vazifesinde gösterdiği üstün başarıları sebebiyle 24 Şaban 1323/24 Ekim 1905 tarihli irade-i seniyye ile Mehmed Selim Dede'ye dördüncü rütbeden Osmanî/Mecidî nişanı ihсан edilmiştir.

Üç yılı aşkın bir zaman Şam ve çevresinde faaliyet gösteren Mevlevî Alayı'nda hangi görevleri üstlendiği, Alay'a katılanların tamamının geriye dönüp dönmedikleri, döndükten sonra neler yaptıkları vb. hususlar için ATASE ve diğer ilgili arşivlerde titiz araştırmalar yapılması gerekmektedir. Bu konudaki çabalarımız devam etmektedir ve devam da edecektir. Hiç şüphesiz, ilmî çalışmalarda bilinmeyenleri bilinir hale getirmek, ulaşılabilen belgelerle sınırlıdır.

Giriş

Ortaya çıkan bu metin, Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı ve Cumhuriyet arşivleri, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, Süleymaniye Kütüphanesi, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kitaplığı, Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi, Nüfus ve Vatandaşlık İdaresi arşivleri üzerinde yapılan tetkikler ile yerel yönetimler ve mahallen yapılan saha araştırmaları sonunda elde edilen belge ve bulgulara dayalı olarak kaleme alınmıştır. Bilinenleri bilmek adına "Mücahidîn-i Mevlevîye" konusunda bu güne kadar yazılanlar gözden geçirilmiş, fakat ATASE vesikaları üzerinde bir çalışma yapılmadığı için ikinci el bilgi aktarımında bulunulmamıştır.

* Doktor, Araştırmacı/Yazar, nazifozturk@yahoo.com

Uluslararası bir sempozyumda olması gerektiği gibi burada dillendirilen hususlar, orijinal arşiv vesikalarına dayalı özgün bilgilerdir.

1.Neden Maraş Mevlevîhânesi ?

Bu tebliğde cevaplandırılması gereken ilk soru, gönüllülük esasına göre vatan savunmasına iştirak eden 47 mevlevîhâne¹ arasından niçin Maraş Mevlevîhânesi'nin seçildiğidir.

Bu sualin birden fazla gerekçesi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, tesisi ve hizmet süresi bakımından 47 mevlevîhâne arasında en son hizmete açılmasına karşılık, asırlardır faal olan mevlevîhâneleri geride bırakarak, Post-nişin Mehmed Selim Dede'nin başkanlığında 13 müridân ile Mevlevî Taburu/Alayı'na iştirak etmesi ve bu gelişmenin neticesinde, katılım sayısı bakımından Maraş Mevlevîhânesi'nin 26. sırada yerini almış olmasıdır. Ayrıca I. Cihan Harbi öncesinde, hükümet ve Mevlevî Âsitânesi'nden herhangi bir işaret gelmeden Balkan Savaşı'nda ordunun desteklenmesi için Maraş'ta gönüllülük esasına göre aktif faaliyet göstermek üzere Çelebilik makamından izin istemesi; cevap alınamaması üzerine, Maraş Nakîbü'l-Eşrâf'ı ve Gönüllüler Reisi ed-Dâ'i Ziyâî-zâde kanalıyla gerekli müsaadenin verilmesi için izin başvuru yazısının tekit edilmesini sağlamasıdır²(Ek-1). Bu davranışı ile vatan sevgisi konusunda Maraş Mevlevîhânesi Şeyhi Mehmed Selim Dede, meslektaşları arasında bir adım öne geçmiştir.

İkinci bir sebep ise, Maraş Mevlevîhânesi'nin bugüne kadar bilimsel bir araştırmaya konu yapılmamış olmasıdır. Elektronik ortamda mahallî gazetecilik yapan Ali Avgın'ın, Mevlevîhâne'nin yeniden ihyası amacıyla kaleme aldığı birbirini tamamlar mahiyetteki dört makalesinin³ dışında matbuata intikal etmiş herhangi bir yazı da bulunmamaktadır. Uluslararası bu sempozyum vesilesiyle alakalı ilim adamlarının bu konuya dikkatleri çekilmek istenmiştir.

En az bunlar kadar önemli diğer bir sebep de, Maraş'ın Kurtuluş Savaşı sırasında, 1 Şubat 1920 günü işgal kuvveti Fransız askerleri tarafından yakılan⁴, 1941 yılında Bakanlar Kurulu Kararı⁵(Ek-2) ile 715 liraya Vakıflar İdaresi tarafından açık artırma ile satılan⁶, yeni sahipleri tarafından önce enkazı kaldırılarak

¹ Süheyl Ünver Def. *Süleymaniye Kütüphanesi* No:59, s.8.

² MMA, Zarf No:96,Belge No:14; Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhâneler*, Konya 2005, s.41. Mevlânâ Müzesi Arşivi(MMA)'nde yaptığım araştırmadan bu belgenin Muğla Mevlevîhânesi evrakı arasında bulunduğu anlaşılmıştır.

³ Maraş Mevlevîhânesi (www.marasgundem.com, Ali Avgın)

⁴ "1 Şubat 1920, harbin 12. Günü Aşağı Bedesten'e çekilen düşman Taşhan'daki kuvvetle birleşti. Mevlevîhâneyi, Üdürgülü/Üdürgücü Cami-i şerifini ve Belediye Dairesi'ni yakıtı" (Özalp, Yalçın, Mustafa Kemâl ve Milli Mücadelenin İlk Zaferi, Ankara 1984, s. 189; Serdar, Yakar, *Maraş Millî Mücadelesinde Arslan Bey*, Kahramanmaraş 2014, s.85-86; *Maraş Millî Mücadelesinde Önden Gidenler*, Kahramanmaraş 2014, s.34).

⁵ 9 Haziran 1941 tarih ve 15928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı (BCA, Eski 1941/18-225/165, Yeni 80.18.01.02/95.47/13)

⁶ VGMA, 11.7.1941: Vakıf Hayrat Satış Defteri No:2380-13, s. 248.

köy garajı yapılan, 1965 yılında da pasaj şeklinde çarşı haline getirilen; içinde bir yatrın bulunduğu 1985 yılında inşa edilen muhtes betonarma bir türbeden başka geride başka bir şey kalmayan Maraş Mevlevihânesi'nin aslına uygun bir şekilde, hukukî prosedürler yerine getirilerek ihyası yönünde Kahramanmaraşlılar arasında yoğun bir isteğin bulunmasıdır. Ancak bugüne kadar karar alıcıları bu doğrultuda harekete geçirecek elde hiçbir somut veri mevcut değildi. Bir başlangıç teşkil etmesi bakımından şu an itibariyle ulaşabildiğimiz arşiv belgelerini paylaşarak, vatandaşların bu yöndeki arzularına kapı aralamak da bu tebliğin amaçları arasındadır.

Hiç kuşkusuz arşiv belgelerine ulaşılabilirdiği takdirde, gönüllülük esasına göre bir mevlevihânedan katılan şeyh ve müridânın cephede moral, lojistik ve muharip güç olarak neler yaptıklarını, hangi başarıları elde ettiklerini, hangi sıkıntılarla karşılaştıklarını, tamamının geriye dönüp dönemediklerini; basitten mürekkibe doğru hareketle sempozyumun ana gayesi doğrultusunda Mevlevî Alayı⁷'nin misyonunu ortaya koymak, diğer bildiri sahiplerinin yapmak istediği gibi bu tebliğin de ana gayeleri arasındadır.

Maraş Mevlevihânesi'nin tebliğ konusu yapılmasına son bir sebep ise, gönülden bağlı olduğum memleketime karşı şükran borcumu ifa etme düşüncesidir. Böyle bir kararın alınmasında, hem-şehirlilerimden gelen yoğun istek ve şahsıma karşı yapılan

⁷ 14 Kasım 1914'te "*Cihâd-ı mukaddes*" ilan edildi. Dönemin yönetim anlayışının/egilimlerinin tesiriyle maddî tedbirlerin yanında, halkın maneviyatının takviye edilmesi lüzumunu hisseden ve kendisi de Mevlevî olan Padişah Mehmed Reşad (1909-1917), "*Mücâhidin-i Mevlevîye*" adıyla gönüllü bir birlik kurulmasını irade etti. "*Mücâhidin-i Mevlevîye*" Kanun-i evvel 1330 tarihinde önce "*tabur*" olarak kuruldu. Ağustos 1332'ye kadar "*Mevlevî Taburu*" olarak kayıtlara geçti. Görülen lüzum üzerine bu tarihten itibaren iki taburlu "*Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı*", diğer bir ifade ile "*Mevlevî Alayı*" adını aldı. Edirneli Kadri Dede'nin notlarından yararlanarak Süheyl Ünver'in hazırladığı defterde verilen bilgilere göre, iki taburdan oluşan "*Mevlevî Alayı*"nın gönüllü mevcudu 1026 kişiden oluşuyordu (Süheyl Ünver Def. *Süleymaniye Kütüphanesi No:59*).

"*Mücâhidin-i Mevlevîye*" komutanlığına getirilen Konya Âsitâne post-nişini Veled Çelebi 19 Aralık 1914 tarihinde askerî makamlara, bir gün sonra 20 Aralık 1914'de İstanbul ve Konya mevlevihânelerinin dışında kalan 42 mevlevihane post-nişinlerine, teşkil edilen "*Mücâhidin-i Mevlevîye*" katılmaları için yazılar yazdı.

Gönüllü Mevlevî Taburu 14 Mart 1331/27 Mart 1915 günü Şam'a ulaşmış, eksikliklerini tamamladıktan sonra "*Cebel-i Lübnan*" da karargâhını kurmuştur. Ağustos 1916'da teşkil edilen ve nizamî birliklerle takviye edilen "*Mevlevî Alayı*"; Eylül 1918'e kadar geçen sürede yalnızca ordunun maneviyatının yükseltilmesi, lojistik destek verilmesi ve geri hizmetlerde gösterdiği yoğun çabaların yanında, diğer ordu birliklerinden hiç de geri kalmayan, askerî faaliyetlerde bulunduğunu, cephede kendisine verilecek muharebe görevini aktif bir şekilde yapabilecek düzeyde ve azimde olduğunu, bu konuda yapılan sınırlı çalışmalar göstermektedir.

Şükranla yad edelim ki bu konuda en geniş çalışmayı Nuri Köstüklü (Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevihaneler*, Konya 2005) ve Engin Öncüoğlu (Öncüoğlu, Engin, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004; basılmamış Yüksek Lisans Tezi) yapmıştır.

Filistin/Suriye Cephesinde uğranılan yenilgi üzerine 1918 Eylül sonunda "*Mevlevî Alayı*" resmen lağvedilmiştir.

Kanaatim odur ki, *Mevlevî Alayı*'nin ne yapıp ne yapmadığını, niçin yapamadığını, savaş sonrası gönüllü katılımcıların durumlarının ne olduğunu kesin bir şekilde öğrenmek için, mevcut araştırmalara ilaveten ATASE'de daha uzun soluklu çalışmalar yapılması gerekmektedir.

sitem etkili olmuştur. Bu hususu kayda geçirmek benim için, ilmî namuskârlık adına bir borçtur.

2.Mevlevîhâneye Çevrilen Yumn Baba Zaviyesi Alâüddevle Bey Vakfıdır

Maraş Mevlevîhânesi'nin hizmete açıldığı mekân; Dulkadiroğlu Beylerinden Alâüddevle (ö.1515) Bey'in zaviye olarak yaptırıp vakfettiği Yum Baba(vakfiyede Yum Dede olarak geçmektedir), Arapça Yumn (Türkçe söylenişi ile Yumni) Baba Tekkesi'dir. Vâkıf Maraş'ta bedestenin şark cânibinde zaviyeye bitişik on beş dükkânı ve etrafındaki boş arâzîyi ve Sekicinarlu mezra`asını ve Ertal Nâhiyesinde bir değirmeni Yumn Dede Zâviyesi⁸'ne vakfetmiştir. Zâviyede yemek pişirilip kuşluk ve ikinci vakitlerinden sonra mütevellî mâ`rifetiyle yolculara, miskinlere ve yetimlere sarf edilmesini/dağıtılmasını şart etmektedir⁹. Zaviyenin mevlevîhâneye çevrilmesinden sonra, bu gelirler mevlevîhâneye devredilmiştir.

Neması Yumn Baba Tekkesi'ne post-nişîn olanlara vazife olarak verilmek üzere, Dersaadet'de çarşı-yı kebir kurbinde Mercan yokuşunda bulunan Pastırmacı Hamı'nda sakin tüccarlardan Malatyalı Müslim Efendi ibni Mehmed bin İbrahim 7 Rebîyü'l-âhir 1305/ 23 Aralık 1887 tarihinde 1000 kuruş nakit para vakfetmiştir¹⁰. Vakfedilen nukudun nemasına mutasarrıf olmak üzere Yumn Baba Tekkesi'nin meşihat cihetine 21 Şevval 1305/1 Temmuz 1888 tarihinde Seyyid Abdulgaffar Baba ibni Abdulgafûr tayin edilmiştir¹¹. Seyyid Abdulgaffar 1310/1893'te çocuksuz

⁸ Arapça, uğur, kuvvet, bereket, bahtiyarlık, hayır (Ş. Sami, *Kâmûs-i Türkî*, İstanbul 1987, s.1555); meymenet, mübareklik, uğurluluk(Muallim Nâci, *Lûgat-ı Nâci*, İstanbul 2006, B.5, s. 959) ve sağ taraf anlamına gelen “yum” kelimesi ile Arap Yarımadası'nın sağ tarafında bulunan “Yemen” kelimesi aynı kökten gelmektedir. Belgelere geçen bu kelime dönemler itibariyle “yum”, “yumni”, “bum”, “yemen” şeklinde okunmuş, bu özensiz yaklaşım büyük karışıklıklara sebep olmuştur.

Mütercimim açıkça ifade ettiği gibi, Arapça gramer hatalarıyla dolu bulunan Alâüddevle Bey'in istinsah vakfiyesinde (VGMA,Alâüddevle Vakfiyesi 906/1510:Def.No:590, s.106) “Yum Dede” olarak geçmektedir. Alâüddevle Vakfı mütevellisinin arzı üzerine 25 Şevval 1217/18 Şubat 1803 tarihinde sadır olan ferman-ı âli ile bu kelimenin vakfiyede geçtiği gibi “ye”, “vov” ve mim harfleriyle “yum” şeklinde yazılması kararlaştırılmıştır (VGMA/Maraş Muhasebe Defteri No:493, s.217, Sıra. 6). “Ye” harfini “be” zanneden kimileri de bu kelimeyi “Bum” olarak okumuştur(Yınanç, Refet-Elibüyük,Mesut, *Maraş Tahrir Defteri (1563)*,Ankara 1988, C.I, s.39; Yınanç, Refet, “*Dulkadir Beyliği*, Ankara 1989, s. 131; Baş, Yaşar-Tekin Rahmi, *Maraş Vakıfları(Dulkadirli ve Osmanlı Dönemi)*, Konya/Ereğli 2007,s. 123-124) . Fakat XIX. yüzyılın başından itibaren bütün belgelere “ye”, “mim” ve “nun” harfleriyle “yumna Baba” şeklinde yazılmıştır. Bu belgelerin çevirisini yapan arşiv uzmanları bu kelimeyi “Yemen” şeklinde okumuşlardır. “Bum” ve “Yemen” şeklinde yapılan okumalar kesinlikle yanlıştır. Ülkemizde “yumni” kelimesi Türkçe konseptine uygun hale getirilerek “Yumni” şeklinde erkek ismi olarak kullanılmıştır. Bu tarzda şahıs ismi olarak kullanılmasının hem tarihimizde, hem de günümüzde örnekleri mevcuttur. Kütüphanelerimizde 8 (sekiz) adet “Yumni Divanı” mevcuttur. Prof.Dr. Yumni Sezer günümüzde yaşayan bilim adamlarımızdan biridir(Wikipedia.org/Wiki/y%C3.%BCmni.Sezer). Maraş Mevlevîhânesi hakkında ileride yapacağımız çalışmalarda bu konu üzerinde daha geniş bir şekilde durulacaktır.

⁹ VGMA, 906/1510: Def. 590, s.98, sıra 105.

¹⁰ VGMA, 1305, Def. 588, s.173, sıra 157. Abdulgaffar Baba'nın vefatından sonra nukud vakfının akıbetinin ne olduğuna dair arşiv belgeleri arasında herhangi bir kayda rastlanılmamıştır.

¹¹ BOA/EV.MKT.CHT. 422/124.

olarak vefat etmiş, zaviyenin şeyhlik ciheti mahlûl ve hizmet-i lâzimesi muattal kalmıştır.

3.Mevlevîhâneyi II. Abdulhamid Müceddeden Onartmıştır

Maraş Sancağı İdare Meclisi'nin talebi doğrultusunda, Konya Mevlevî Âsitânesi post-nişini Celebi Efendi'nin intihabı üzerine Maraş nüfus memurluğu gureba defterinde mukayyed, 45 yaşında, askerlikle ilişiği olmayan Mehmed Selim Dede ibni Said Maraş'a gelerek dergâh ve mescidin bina ve inşasına gayret göstermiştir¹². Zaviyeyi mevcut haliyle mevlevîhâneye çevirip hizmete açtıktan sonra, Selim Dede'nin ilk yaptığı iş, Maraş Mutasarrıflığı'na kapsamlı bir dilekçe ile arzda bulunmak olmuştur. Resmen şeyhliğe tevcihi/tayin kararnamesinin çıkartılması, binaların bakım ve onarımının yapılmasından sonra gerçekleşmiştir.

Maraş Sancağı İdare Meclisi'nin 26 Recep 1312/23 Ocak 1895 tarih ve 534 sayılı kararından öğrendiğimize göre Mehmed Selim Dede durumu şöyle özetlemektedir: “*Maraş'ın ortasında bulunan Yumn Baba¹³ Mevlevîhânesi'nin semâhâne ve mutfağının darlığından başka derûnunda icrâ-i 'ayîn-i mevlevî olunamayacak ve ikamet edilemeyecek bir halde bulunmaktadır. Maraş'ta bundan başka mevlevîhâne mevcut değildir. Ayende ve revendenin misafir edilmesi için bir mescid ile 7-8 hücrenin inşa edilmesi ehem ve elzemdir. Mevlevîhânenin yıllık toplam geliri 360 kuruştan ibarettir. Bu para ile zaruri ihtiyaçlar dahi karşılanamamaktadır*”.

Gerçekleştirilmesini istediği hususların nasıl yapılabileceği konusunda da post-nişin Mehmed Selim Dede dilekçesinde yol gösterici ifadeler kullanmaktadır: “*Padişâh-ı 'amîmü'l-ihsan hazretlerinin bu misüllü tamire muhtaç olan, ta'âmiyesi yok hükmünde bulunan nice mevlevîhânelerin masârifât-ı inşâiye ve id'âm-ı ta'âmiyelerini Hazine-i Hassa'dan karşılayarak ihya buyurdukları şükranla yâd edilmektedir. Mezbur mevlevîhânenin dahi bu şekilde imar edilmesi hususunda*

¹² Maraş Şer'îye Sicili 3 Recep 1315/28 Kasım 1897 nr 231, s.67.

¹³ Salnamelerin neşrine başlandığı 1284/1867'den 1293/1876 tarihine kadar “*Makâmât-ı Âliye*” başlığı altında “*Kazâ-i mezkûrda ashâb-ı kiramdan Mâlik Eşter/Ejder(ra) ve evliyâ-yı izamdan Alâüddeve Vakfı hayratı olan ve bütün belgelerde Yumn Baba Zaviyesi ile birlikte anılan) hazretünün makâmât-ı âliyelerini/mübârekeleri vardır*”(Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, İstanbul 2006, C.I, s.74,112,149, 233, 276, 315) ifadeleriyle geçmektedir. Burada dikkatimizi çeken husus, “*Evliyâ-yı izamdan/kiramdan Yumn Baba ve Osman Dede*” ifadesidir. Hülefâ-yı Râşidin döneminde Maraş'ın fethi sırasında bu topraklarda şehid olan bir sahâbeden sonra bu sıfatla salnamelerde ve diğer kayıtlarda yer alması; Vâkîf Alâüddeve Bey'in bu iki zaviyeyi ulu ve kerim vasıflarına sahip iki velinin adına tesis ve vakfettiğini göstermektedir. Şimdilik söylentilerin ötesinde müdellel bilgiye sahip olmadığımız bu iki şahsın, söz konusu zaviyelerin mahiyetinin ayrıntılı bir şekilde kavranması için ayrıca araştırılması gerektiği, izahtan varestedir.

Salnamelerde 1293-1310/1876-1892'ye kadar sükût geçilmiş, 1310'dan 1320'ye kadar Maraş'ta 5 adet tekke ve zaviyenin varlığından bahsedilmiştir. 1321-1326 yılları arasında Maraş'ta 1 Mevlevîhânenin mevcudiyeti kayda geçirilmiştir. 1326 senesi Salnamesinde Mevlevî post-nişini Mehmed Selim Dede Efendi'nin 4. dereceden Osmanî nişanı ile taltif edildiği bilgisi verilmiştir (Öztürk, Said, *Osmanlı Salnamelerinde Maraş Sancağı 1284-1326/1867-1908*, İstanbul 2006, C.II, s. 791).

himmetleri beklenmektedir". Selim Dede'nin arzuhâli bu şekilde özetlendikten sonra 26 Receb 1312/ 23 Ocak 1895 tarihli Sancak İdare Meclisi Kararı şu ifadelerle tamamlanmış ve Halep Valiliğine gönderilmiştir. "*Nafta mühendisi marifetiyle hazırlatılan keşif defterinde toplam inşaat bedelinin 55.861 kuruş olduğu anlaşılmıştır. Şimdiye kadar buna benzer hayır ve hasenat işlerinde olduğu gibi mezkur mevlevîhânenin de ihyasına himmet edeceği açık bulunduğundan konunun Hazret-i Zillullahi'ye arz edilmesi hususuna müsaade buyurulması*" denilmiştir¹⁴(Ek-3).

Halep Vilâyeti İdare Meclisi, Maraş Sancağından gelen kararı özetledikten sonra, kendi kararını "*icrâ-yı iktizası hususuna müsâde-i celile-i fahîmâneleri erzân buyurulması bâbında emru fermân hazret-i menlehü'l-emrindir*"¹⁵ (Ek-4) şeklinde bağlamış ve Maraş Sancağından gelen dosyayı ekleriyle birlikte Dâhiliye Nezâreti'ne göndermiştir.

Sadâret, Dâhiliye, Maliye ve Evkâf Nezâretler arası yazışmalarda konuya çözüm bulunamamış, neticede II. Abdulhamid (1876-1909) kendi Hazine-i Hassasından ihsan buyurduğu 150 Lira ile Medine-i Maraş'ta kâin Alâüddevle Bey'in bina ve inşa ettiği Yumn Baba Tekkesi, bir bab semâhâne ve iki hücre ilave edilerek müceddeden yenilenmiş(Ek-5) ve Hamidiye hayratı arasına alınmıştır. Bu gelişmeler sebebiyle Maraş Mevlevîhânesi'nin adı bu tarihten itibaren, II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesine kadar kayıtlara Hamidiye Mevlevîhânesi olarak geçmiştir¹⁶. Dergâh-ı şerif ittisalinde bulunan mescid-i şerif de ashâb-ı hamiyet ianesiyle kârgir olarak yeni baştan imar ve ihya olunmuştur.

4.Mevlevîhânenin Kitabesi Bulundu

Belgelerde geçen bu durumu doğrulayan, II.Abdulhamid'in tuğrasını taşıyan Mevlevîhânenin orijinal onarım kitabesi bulundu. Mevlevîhâne konusuyla ilgilenen Kahramanmaraşlı hem-şehirlilerimin himmeti sayesinde kitabeyi bulunduğu yerde tetkik etme ve fotoğrafını çekme imkânına kavuştum. Katkı veren herkese teşekkür ediyorum. Halen kitabe Kahramanmaraş/Çukuroba Camii müstemilatı bünyesinde kapalı bir mekânın duvarında sağlam bir şekilde monte edilmiş vaziyettedir. Kitabenin bulunduğu yer ilk yerleştirildiğinde kapalı abdest alma mahalli iken, Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün 2013-2014 yıllarında yaptırdığı restorasyonda cami ile birlikte gerçekleştirilen onarımda, abdest muslukları yan bölüme alınmış burası değişik amaçlarla kullanılabilir kapalı bir mekân haline getirilmiştir. Bugün itibariye depo olarak kullanılmaktadır. Kitabe emniyetli bir şekilde korunmaktadır.

Kitabenin metni aynen şöyledir:

¹⁴ BOA, BEO, 656/49128/5.

¹⁵ BOA, BEO, 656/49128/6.

¹⁶ BOA, EV. MKT 1341. II. Abdulhamid'in tahtan indirilmesinden sonra "Hamidiye Mevlevîhânesi" isminden vazgeçilmiş, Maraş Mevlevîhânesi olarak anılmaya devam edilmiştir.

Abdulhamid Han bin Abdulmecid el-Muzaffer Daima, el-Gazi (tuğra)

Rumi 1313

Hicri 1315

“İşbu Dergâh-ı Hazreti Mevlânâ, emîrû'l-mü'minîn 'urvetü'l-vüskâ-yı muvahhidin es-sultan ibnû's-sultan es-sultanü'l- gazi Abdulhamid Han-ı Sani Efendimiz Hazretlerinin cümle hayrât-ı seniyyelerinden, bin üç yüz onbeş hicri senesinde yapılmıştır”(Ek-6).

Kitabe odaklı cevaplandırılması gereken iki temel soru bulunmaktadır. Bunlardan ilki, Maraş Mevlevîhânesi'nin ne zaman aslına uygun bir şekilde eski yerinde ihya edilerek, bu kitabenin bulunması gerektiği yere monte edileceği hususudur. Bunun sorumluluğu karar alma mevkiinde bulunan yetkililerin omuzlarındadır. İkincisi bu kitabenin buraya nasıl geldiği, daha doğru bir ifade ile kim tarafından getirildiği ve bulunduğu yere hangi duygularla yerleştirildiği meselesidir. Bu hayırlı hizmetin arkasında hamiyetkâr bir gönlün bulunduğu şüphe yoktur. Muhtemeldir ki, yangından geriye kalan arsa ve yıkıntıların satılmasından sonra yeni sahiplerinin enkazı kaldırmaları sırasında, manevî ve tarihî değeri çok yüksek bu kitabenin moloz yığınları arasında yok olmasına gönlü razı olmayan bir mevlevî muhibbanı veya tarih ve kültür şuuruna sahip kadirşinas bir hem-şehirlimiz Mevlevîhânenin bulunduğu yere yaklaşık bir kilometre uzaklıktaki bu mekâna kitabeyi taşımıştır. Kitabeyi belirli bir süre evinde muhafaza etmiş, dergâhların üzerinde kümelenen toz bulutlarının dağılmasından sonra gün yüzüne çıkartarak, *“ben görevimi yaptım, şimdi bundan sonrası yeni kuşakların sorumluluğundadır”* dercesine kitabeyi kamunun vicdanına havale etmiştir. Şimdi düşünme ve eyleme geçme zamanı bizlerde ve yeni kuşaklardadır.

5.Mevlevîhânenin Yeri ve Dıştan Görünüşü Bilinmektedir

Mevlevîhâneye çevrilen Yumn Baba Zaviyesi'nin yeri vakfiyede, *“bedestenin şark canibinde”* olarak tarif edilmekte, etrafında on beş dükkân ve boş bir arazinin bulunduğu anlatılmaktadır¹⁷. Vakıflar İdare Meclisi'nin 14.5.1941 tarih ve 372/339 sayılı satış kararında, *“Mazman çarşısındaki Mevlevîhâne arsası ile bu manzumeye dâhil mescid yeri ve harap hücreler...”* denilmektedir¹⁸. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan Abdulhamid dönemi resimleri arasında Maraş'la ilgili beş fotoğraf bulunmaktadır. Kale burcundan güneye doğru çekilen 90507/83 numaralı fotoğrafta, Ulu Camii, Kâtibin Hanı, Marmara Hamamı, Saraçhane Camii, Bedesten, Kapalı Çarşı, sağda aşağıda Çığçığ/Arasa Camii, az ileride Taş Han ve bu düzlemde Maraş Mevlevîhânesi dıştan açık bir şekilde görülmektedir¹⁹(Ek-7).

¹⁷ VGMA, Alâüddevl Vakfiyesi 906/1510:Def.No:590, s.106.

¹⁸ 9 Haziran 1941 tarih ve 15928 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı eki Vakıflar İdare Meclisi Kararı(BCA, Eski 1941/18-225/165, Yeni 80.18.01.02/95.47/13).

¹⁹ Maraş Kalesi'nden Maraş'ın Cenüb cihetinin görünüşü(İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Kütüphanesi,Maraş'ın II. Abdulhamid döneminde çekilen fotoğrafı, Resim No:90507/83). Bu

6.Mehmed Selim Dede Resmen Mevlevî Şeyhi Olarak Atanmıştır

İmar ve inşa faaliyetlerine paralel olarak yaptırılan araştırma sonunda, Yumn Baba Tekkesi'nin meşihat ve zaviyedarlık görevlerinin ayrı şahısların üzerinde olduğu, 1305/ 1888'de şeyhliğe tayin edilen Abdulgaffar Efendi'nin 1310/1893 tarihinde çocuksuz olarak vefat ettiği ve meşihat cihetinin mahlûl kaldığı; zaviyedarlık vazifesinin ise üç kişinin üzerinde görüldüğü, bunlardan birinin vefat ettiği, diğer birinin Dersaadet'te yaşadığı, üçüncüsünün de Maraş'ın diğer mahallesinde bulunan bir başka zaviyede zaviyedar olarak görev yaptığı anlaşılmıştır. Bu gerekçelerle sadır olan irade-i seniyye ile zaviyedarlık ciheti kaldırılmıştır. Bu bilgiler ile M. Selim Dede'nin Maraş Mevlevîhânesi şeyhliğine tevcih kararı, 19 Şevval 1318/9 Şubat 1901 tarihinde, vakıflar şahsiyet defterine kayıt edilmiştir²⁰.

Zaviye olmaktan çıkartılan ve Mevlevîhâne olarak onarılan Yumn Baba Tekkesine mevlevî şeyhi olarak; Mehmed Selim Dede ibni Said Efendi, salabet-i diniye ve kemâlât-ı ilmiye ve edebiye ile mevsuf olup mezkur meşihata ehil ve müstahik bulunduğundan, cihet-i meşihat-ı mezkure muma ileyh Mehmed Selim Dede uhdesine tevcih edilmiş ve yedine bir kıt'a berat-ı şerife-i âlişan sadaka ve ihsan olunmuştur²¹.

7.Mevlevîhânenin Mutfak Giderleri Artırılmıştır

Alâüddeve Bey vakfına ait Yumn Baba zaviyesinin esaslı bir şekilde onarılmasını ve ilave edilen bir semahane ile iki odanın inşasının tamamlanmasını müteakip mevlevîhâneye çevrilmesinden ve Mehmed Selim Dede'nin resmen post-nişin olarak atanmasından sonra sıra kifayet etmeyen id'âm-ı ta'âmiye bedelinin artırılmasına gelmiştir. Uzun yazışmaların sonunda; ihtiyacı karşılamaya yetmeyen yıllık 360 kuruşa ilaveten Sadaretin 9 Kanunuevvel 1316/22 Aralık 1900 tarih ve 3671 sayılı talimatları üzerine, Hacı Ahmed Efendi'nin vefatı ile Medine-i Münevvere Müdürin Hazinesinden muhassası olup münhal kalan 450 kuruştan 300 kuruşunun dergâh-ı mezkura ta'âmiye bedeli olmak üzere tahsisi kararlaştırılmıştır²². Böylece Mevlevîhânenin yıllık mutfak harcamaları için elde ettiği gelir 660 kuruşa yükseltilmiştir.

8.Mevlevîhânedeki Bulunan Sakal-ı Şerif İçin Puşîde İhsan Edilmiştir

Mevlevîhâne post-nişini Mehmed Selim Dede, dergâhta bulunan lihye-i saadet-i Hazret-i Nebevî için puşîde (Kabe örtüsünden bir parça) isteğine ilişkin Evkâf-ı Hümâyün Nezâreti'ne hitaben kaleme aldığı 17 Rebiyü'l-ülâ 1325/30 Nisan 1907

fotoğrafları kütüphaneden alarak dijital ortamda bana ulaştıran Çağrı Yayınları sahibi sevgili arkadaşım Şaban Kurt'a teşekkür ediyorum.

²⁰ VGMA,1318:167-1745.

²¹ VGMA 1315: ŞD(Şahsiyet Kayıt Def.) s.167, Sıra 1745,1746; *Maraş Şer'iyeye Sicili* 3 Recep 1315/28 Kasım 1897 nr 231, s.67.

²² BOA, 42/13,İ.M.L. 1318/L.13.

tarihli arzuhalde; Maraş Mevlevîhânesi'nin “*ceybi hümâyûn u meymenet, makrûn u Hazret-i Hilâfetpenâhiden tesviyesiyle inşaası... saye-i 'alâ-yı cenâb-ı nezâretpenâhilerinde, emsaline fâik bir suret-i mükemmelede inşa edildiğini, evkât-ı hamsede ezdiyâd-ı 'ömür ve ikbal ve tevâfûrî şân ve iclâl-ı Hazret-i Padişahiye duay-ı mefrûzu'l-edası tezkâr edilmektedir. Dergâh-ı mezkurun her türlü levâzımâtı te'min edilmiş ve Dergâhın hiçbir eksîği kalmamıştır. Yalnız mevcut bulunan lihye-i sa'âdet-i Hazret-i Nebvî için bir adet puşîdeye eşeddi ihtiyaç bulunmaktadır*”²³ demektedir.

“*İrade-i seniyye-i Hazret-i Hilâfetpenâhi iktiza-i 'âliyesi veçhile kâffe-i masârîfi ceybi hümâyûn Hazret-i Hilâfetpenâhiden ihsan buyurularak inşa edilen Maraş'ta vâki' Hamidiye Mevlevîhânesi Dergâhında mevcut bulunan lihye-i saadet-i Hazret-i Nebvî için bir adet Kabe-i Muazzama puşîdesinin ihsan buyurulması*” isteği, Evkâf-ı Hümâyûn Nezâreti tarafından Mabeyn-i Hümâyûn Başkatabeti'ne yazılmış; Padişahın onayı alınarak Şeyh Efendinin bu isteği de yerine getirilmiştir²⁴.

9. Mevlevîhâne Emsaline Faik Bir Konuma Getirilmiştir

Sakal-ı şerif için puşîde isteğinde bulunmak amacıyla kaleme alınan dilekçede geçen bu ifadelerden Maraş Mevlevîhânesi'nin her türlü bakım ve onarımının yapıldığı, yıllık tahsisatının artırıldığı, hiçbir eksîği ve ihtiyacının kalmadığı anlaşılmaktadır.

Beş asır zaviye olarak faaliyet gösterdiği dönemlerde Yumn Baba Tekkesi'nin binası ve müstemilatı nasıldı, şimdilik ayrıntılı olarak bunu bilemiyoruz. Ancak bugüne kadar elde edebildiğimiz arşiv belgelerinin kısa analizinden, Maraş Mevlevîhânesi'nin semahanesi, dedegân ve gelen-giden yolcuların kalabileceği odaları, mutfak, kiler ve yemekhanesi, Cuma ve beş vakit namaz kılınan bir mescidi bulunan, mevlevî zikrinin icrası için gerekli olan bütün ünitelere ve alt yapıya sahip; hatta Şeyh Efendi'nin sakal-ı şerif için puşîde isteğine ilişkin 1907 tarihli dilekçede geçen ifadesiyle “*emsaline fâik*” bir Mevlevîhâne olduğu anlaşılmaktadır.

10. Şeyh Mehmed Selim Dede'nin Nüfus Bilgilerine Sahibiz

Öbür yandan Mevlevîhânenin post-nişini olan Mehmed Selim Dede'nin Konya'da bulunan Çelebilik Âsitanesi tarafından Mevlevî Şeyhi olarak intihap edildiği 1312/1894/95 tarihinde 45 yaşında olduğu, askerlikle bir ilişkisinin bulunmadığı, “*Maraş Nüfus Gureba Defteri'nde kayıtlı*” ifadesinden o tarihte Maraş'da olduğu, dinî konularda salabet sahibi, ilmî mevzularda muktedir, edebî konularda mahir, vatan sevgisi ile meşbu; şeyhlik icazetine sahip ve mevlevî tarikat usul ve erkânına vâkıf, kâmil bir insan olduğu anlaşılmaktadır.

Nüfus ve Vatandaşlık İdaresi Arşivi üzerinde yaptığımız araştırmalardan, Mehmed Selim Dede'nin babası Said, annesi Haney'dir. 1270/1854 Şam

²³ VGMA(BOA), EV. MKT 3141/62.

²⁴ BOA, İ.ML 1318/L-42/13.

doğumludur. Vefatı ise 1341/1923'te Maraş'ta vuku bulmuştur²⁵. Mehmed Selim Dede üç hanımla evlenmiştir. Birinci Hanımı Fatma'dan tek çocuğu olmuş, babasının adını verdiği Hacı Mehmed Said(1316/1900-3.1.1334/3 Mart 1918), genç yaşta vefat etmiştir. İkinci Hanımı, Maraşlı Hacı Ahmed ve Ayşe'den doğma Emine(doğum ta. 1288/1872-73)'dir. Bu evlilikten Hüsameddin(doğum ta. 1319/1903-04) dünyaya gelmiştir. Hüsameddin'in doğum tarihi yaş tashihi ile 1317'ye indirilmiştir; ölüm tarihi nüfus kütüğüne işlenmemiştir. Mesut ve Hatice'den doğma üçüncü eşi Ayşe(doğum ta. 1311/1895-96), iki kız bir erkek üç çocuk dünyaya getirmiştir. Bu çocuklar doğum tarihi sırasına göre Fatma Nurdil (doğum ta.1335/1919, yaş tashihi ile doğum tarihi 1333/1917'ye yükseltilmiştir), Mehmed Said(1336/1920-5.6.1947), doğum ve ölüm tarihlerinden anlaşıldığı üzere 27 yaşında vefat etmiştir. Üçüncü ve son çocuğu Hatice(doğum ta. 1338/1922)dir. Hatice Hanımdan Ferik (isim tashihi ile Feriha olmuştur) isminde bir kız dünyaya gelmiştir. Feriha Hanım, halen hayatta olan Mehmed Selim Dede'nin ahfadı Coşkun Çokyığıt'in annesidir. Şeyh Efendi'nin üçüncü eşi Hatice Hanım ise Coşkun Bey'in anne annesidir.

Bir ayrıntı olarak belirtelim ki, Şeyh Efendi'nin ikinci eşi Emine Hanım'ın ilk kocası Mehmed Tahir'den doğma İsmail, Mehmed ve Ayşe isimlerinde üç çocuğu daha bulunmaktadır²⁶.

11.Sonuç Yerine, Bilinenlerin Yanında Hala Bilinmeyenler Vardır

Nüfus kütük defterinden aktardığımız bu ayrıntılara rağmen, Şeyh Efendi'nin mezarının nerede bulunduğu, şahide taşı mevlevî sikkeli muhtes türbenin(Ek-8) içerisinde yatan şahsın kim olduğu, bir başka ifade ile Mehmed Selim Dede'ye ait olup olmadığı hususları araştırılmaya muhtaçtır. Mevlevîhânenin yangın ve Şeyh Efendi'nin ölüm tarihleri dikkate alındığında, muhtes türbede metfun bulunan zatın Mehmed Selim Dede olması, ihtimal dışı olarak gözükmektedir.

Mehmed Selim Dede'nin üç buçuk yıla yakın Şam ve çevresinde faaliyet gösteren Mevlevî Alayı'nda ne gibi görevler üstlendiği, Maraş Mevlevîhânesi'nin 1920'de yanmasından sonra ölüm tarihine kadar hangi mekânda faaliyet gösterdiği hususlarının açıklığa kavuşturulması; mevcut belgelere ilaveten ATASE ve belediye defin kayıtları üzerinde titiz araştırmalar yapılmasını gerektirmektedir.

²⁵ Nüfus ve Vatandaşlık İdaresi Arşivi'ndeki kayıtlar Şeyh Mehmed Selim Dede'nin 16.1.1341 R/16 Mart 1925 tarihinde vefat ettiğini gösteriyor. Fakat Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde bulunan ve Maraş Mevlevîhânesi Şeyhi Selim Dede'nin vefatı üzerine, mevlevîhânelerde ikinci adam pozisyonunda bulunan Aşçıbaşı olduğunu tahmin ettiğim Muhammed Gazi Dede Efendi'nin yerine oğlu Hüsameddin'i teklif eden yazısına karşılık, "Cânişimin Hazret-i Mevlânâ eş-Şeyh Mesnevîhan" imzasıyla Hüsameddin'in şeyhlik için gerekli olan niteliklere sahip olmadığı gerekçesiyle "*meşihat-ı mezkura vekaleti*"ne kendisini tayin ettiğini bildiren 25 Cemâziye'l-âhir 1341 H/12 Şubat 1923 M tarihli yazıdan, Şeyh Selim Dede'nin 1925 tarihinde değil, 1923 senesi başlarında vefat etmiş olduğu ortaya çıkmaktadır (MMA, 1341, Zarf No:51/Belge No:43). Bu yanlışlığın 1341 Hicri tarihinin Rumî olarak kabul edilmesinden kaynaklandığı anlaşılmaktadır.

²⁶ Kahramanmaraş merkez Zülkadir İlçesi Kurtuluş(Kuytul) Mah. Nüfus Kütük Defteri, Hane No:18.

Kahramanmaraş Büyükşehir Belediye Başkanlığı'ndan aldığım bilgiye göre defin kayıtlarının bu şehirde 1936'dan itibaren tutulduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca arşiv kayıtları üzerinde yapılacak çalışmalara ilaveten saha araştırmalarına da ihtiyaç olduğu izahtan varestedir.

Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde bulunan ve tasnifleri yapılmış belgeler üzerinde yaptığımız araştırmalardan; Maraş Şer'iyeye sicili²⁷ kayıtlarından öğrendiğimiz, Maraş'a mevlvihâne açılması ve bir şeyh tayin edilmesine ilişkin Sancak İdare Meclisi teklif başvurusunu ve Selim Dede'nin Maraş Mevlvihânesi şeyhliğine intihabına ilişkin Âsitane'nin inha yazısını bulamasak da, şimdiye kadar sadece birinden haberdar olduğumuz altı yeni belge tespit ettik.

Bu belgeler sayesinde Şeyh Mehmed Selim Dede'nin nüfus kütük defterinde verilen tarihin aksine 1925'de değil 1923'de vefat ettiğini, yerine oğlu Hüsameddin'in teklif edildiğini, fakat "*hiffet-i akl ve 'adem-i iktidar'*" sebebiyle uygun görülmediğini, Maraş Mevlvihânesi şeyhlik vekâletini Âsitane postunda oturan "*Canişimîn Hazret-i Mevlânâ eş-Şeyh Mesnevihan*" (Abdulhâlim Çelebi)'nin kendi uhdesine aldığını; vekâlet görevini üstlenmekle birlikte Mevlvî 'ayîn-i şerifinin devam ettirilmesini, din ü devlete dua edilmesi hizmetlerinin mahallen yürütülmesi talimatını verdiğini (Ek-9), muhtemelen bu hizmetler için muhatap aldığı kişinin çok yakinen tanıdığı, teklif yazısını arz eden ve belgede "*rûh-i pür-futuhum Muhammed Gazi Dede Efendi*" diye hitap ettiği, "*gazi*" sıfatını kullanmasından bu dedenin Maraş Mevlvihânesi'nden Mevlvî Alayı'na katılan on üç dededen birisinin bu şahıs olduğu; henüz yeri belli olmamakla birlikte Mevlvihâne'nin yakılmasından sonra da Maraş'ta Mevlvî Dergâhı'nın hizmetini sürdürdüğü anlaşılmaktadır²⁸.

Konya Dergâh-ı Şerifi ve fukarâ hakkında ileri-geri konuşan Derviş Mustafa'nın dikkatinin çekilmesi için yazılan 13 Kanun-i üla 1328/26 Aralık 1912 tarihli Âsitane yazısından bu şahsın o tarihte Maraş Mevlvihânesi müridanı arasında bulunduğunu²⁹; çuhadarlık bedeli konusunda mevlvihâne mensuplarının dikkatlerinin çekildiğini³⁰; mevlvihânelere Hz. Mevlânâ Menâkib-i Şerife nüshalarının gönderildiğini³¹; Maraş Mevlvihânesi Post-nişini Mehmed Selim Dede'nin imza ve mührünü taşıyan 2 Kanun-i sanî 1329/15 Ocak 1914 tarihli arzından Maraş'ta beş yıllık İdadî tahsilini ikmal edip diplomasını alan ve tahrîrât kalemine devam etmekte olan oğlu Mehmed Saîd (1316/1900-3.1.1334/3 Mart 1918)'in "*şimdiden Hânkâh-ı Hazret-i Pîr-i A'zamide nail-i feyz-i kemâlât ve iktisâb-ı müfdât için bera-yı terbiye ve ta'lim (için) şimdiden hâk-ı pâ-y-ı kaddeselerine takdim ve teslimini mi, yoksa devam etmekte bulunduğu tahrirat*

²⁷ Maraş Şer'iyeye Sicili 3 Recep 1315/28 Kasım 1897 nr 231, s.67.

²⁸ MMA, 1341: 51/43.

²⁹ MMA, 1328: 60/40.

³⁰ MMA, 1328: 59/15 ve 59/18.

³¹ MMA, 1329: 51/42.

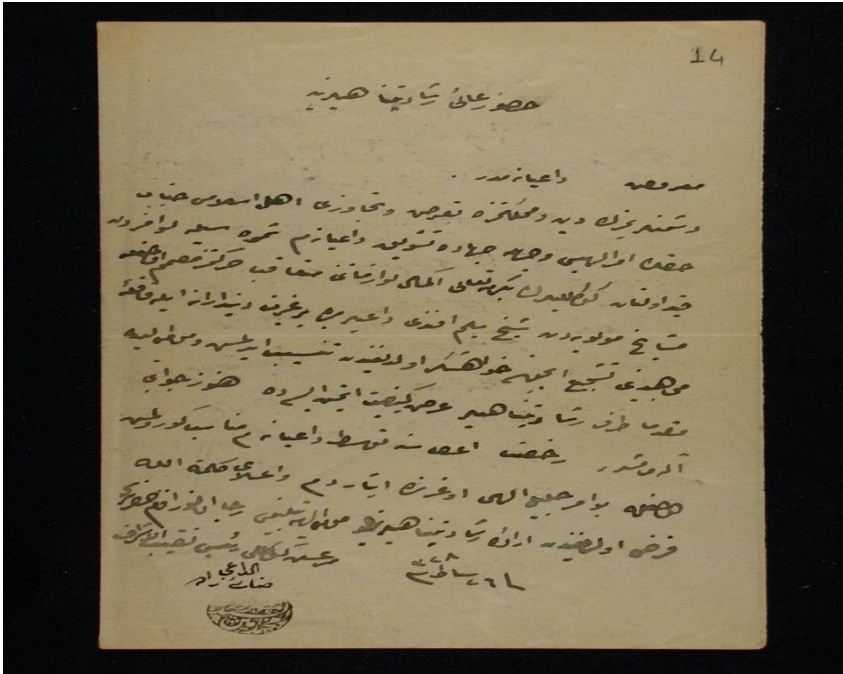
kaleminde şimdilik hizmet ettirilmesini mi uygun bulduğunu, Huzûr-ı Sami-i Cenâb-ı Mürşidânelerine” hitabıyla arz ettiğini öğreniyoruz. Arz yazısının arkasına “mahtumun sinninin kaç olduğu sual olunacaktır” ibaresi yazılmıştır³². Bu arzın neticesi ne olmuştur, henüz bilmiyoruz. Gerçi bu arzdan dört yıl sonra Mehmed Saîd vefat etmiştir.

Yakaladığımız bu küçük ayrıntılara rağmen kafamda halen bunlardan daha önemli bilinmeyenler mevcuttur. Mesela Mevlevîhâneye çevrilen Yumn Baba Zaviyesi’nde, yaklaşık dört asır boyunca manevî bir eğitim faaliyeti yapılmış mıdır, şayet yapılmışsa bu gönül terbiyesi hangi tarikat ekolüne mensup kimseler tarafından gerçekleştirilmiştir?

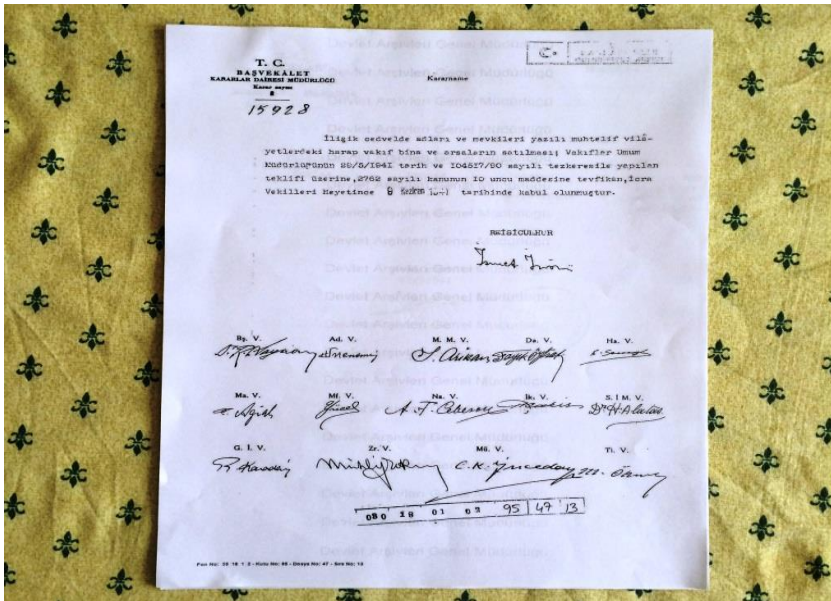
Bu ve benzeri konulardaki çabalarımız devam etmektedir ve devam da edecektir. Hiç kuşkusuz ilmî çalışmalarda bilinmeyenleri bilinir hale getirmek, ulaşılabilen belgelerle sınırlıdır.

³² MMA, 1329: 51/42-a ve 42-b.

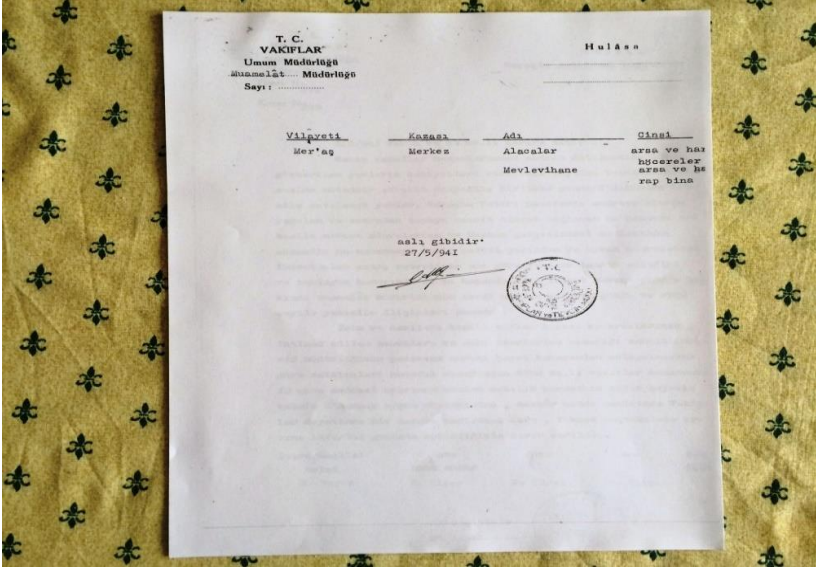
EKLER

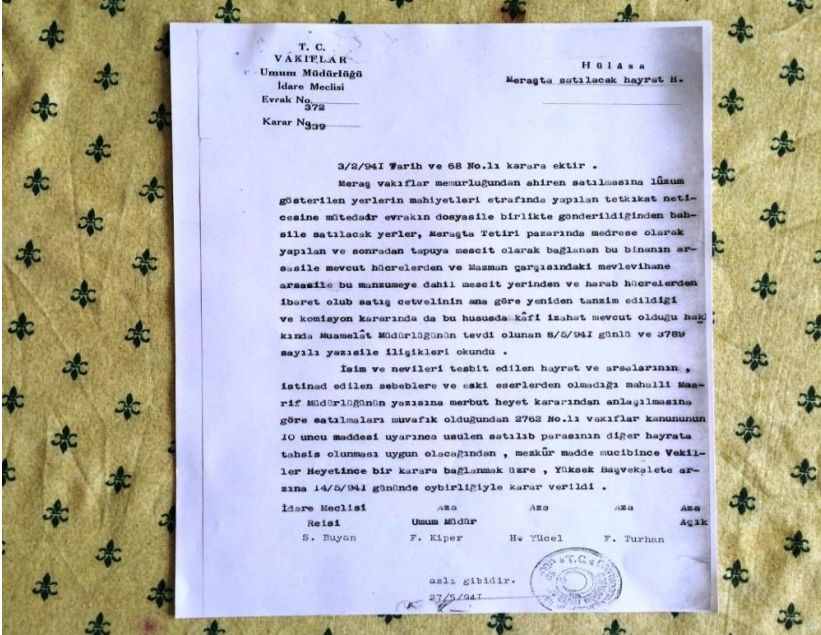
Ek-1 Maraş Nakibü'l- Eşrafı ve Gönüllüler Reisi ed-Dâ'î Ziyâî-zâde'nin tekid yazısı.

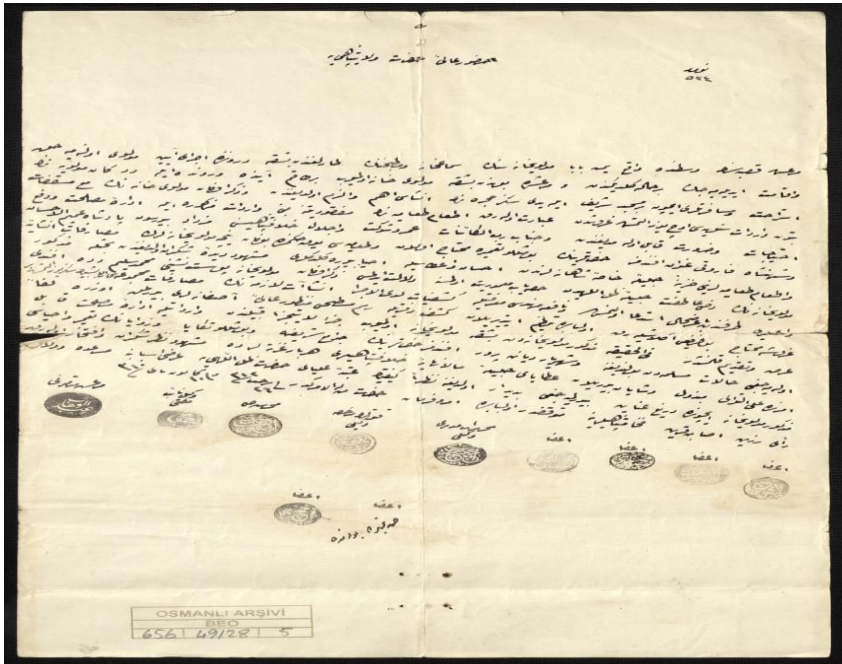
Ek-2a Maraş Mevlevihanesi'nin satışına ait Bakanlar Kurulu Kararı, eki liste ve Vakıflar İdare Meclisi Kararı

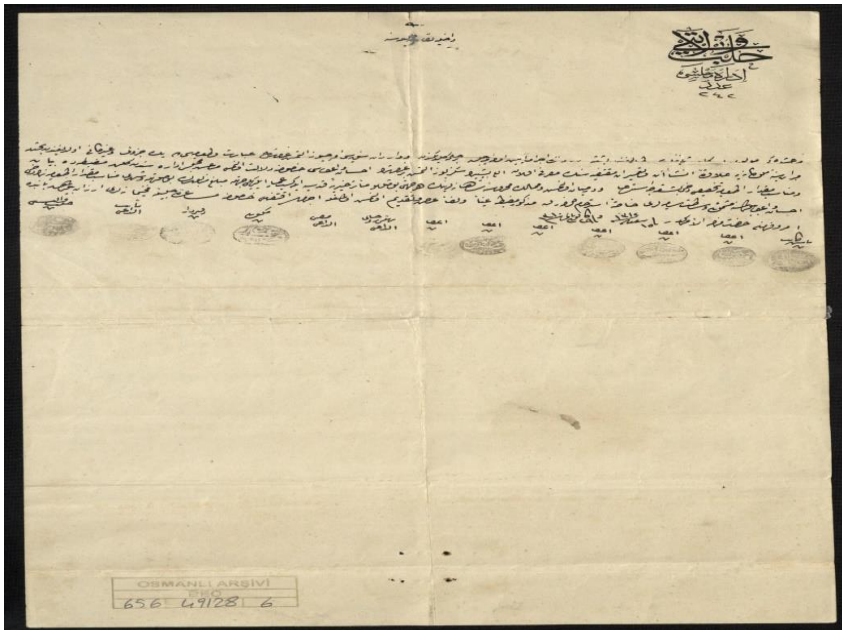
Ek-2b Maraş Mevlevîhânesi'nin satışına ait Bakanlar Kurulu Kararı, eki liste ve Vakıflar İdare Meclisi Kararı

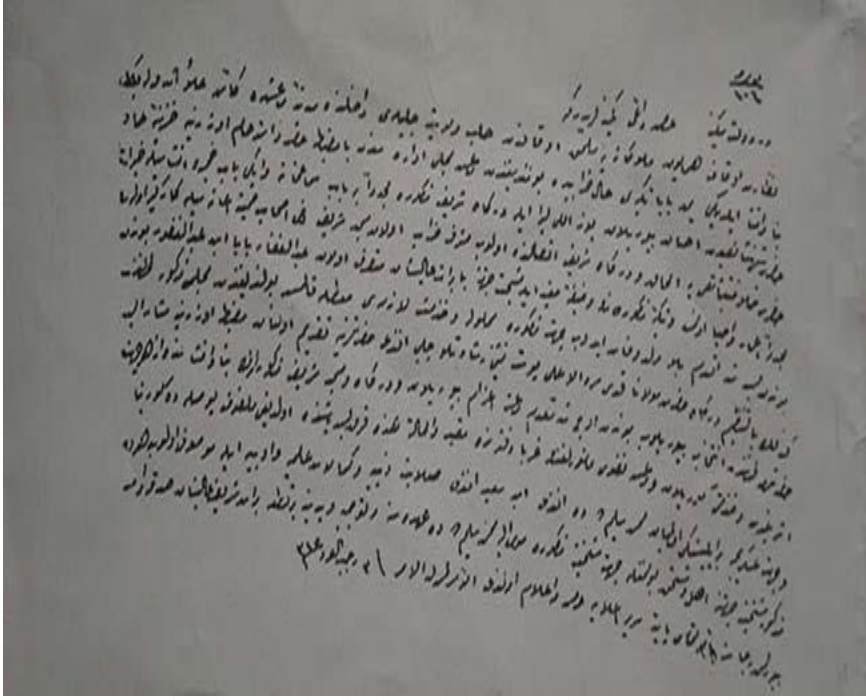
Ek-2c Maraş Mevlevîhânesi'nin satışına ait Bakanlar Kurulu Kararı, eki liste ve Vakıflar İdare Meclisi Kararı

Ek-3 Maraş Sancağı İdare Meclisi Kararı

Ek-4 Halep Vilâyeti İdare Meclisi Kararı

Ek-5 Maraş Mevlevîhânesi'nin II. Abdulhamid tarafından yaptırıldığını ve Selim Dede'nin post-nişin olarak atandığına ilişkin Maraş Şer'îye Sicil Belgesi

Ek-6 Maraş Mevlevîhânesi onarım ve tadilat kitabesi

Ek-7 Maraş Mevlevihânesi'nin yerini gösteren fotoğraf

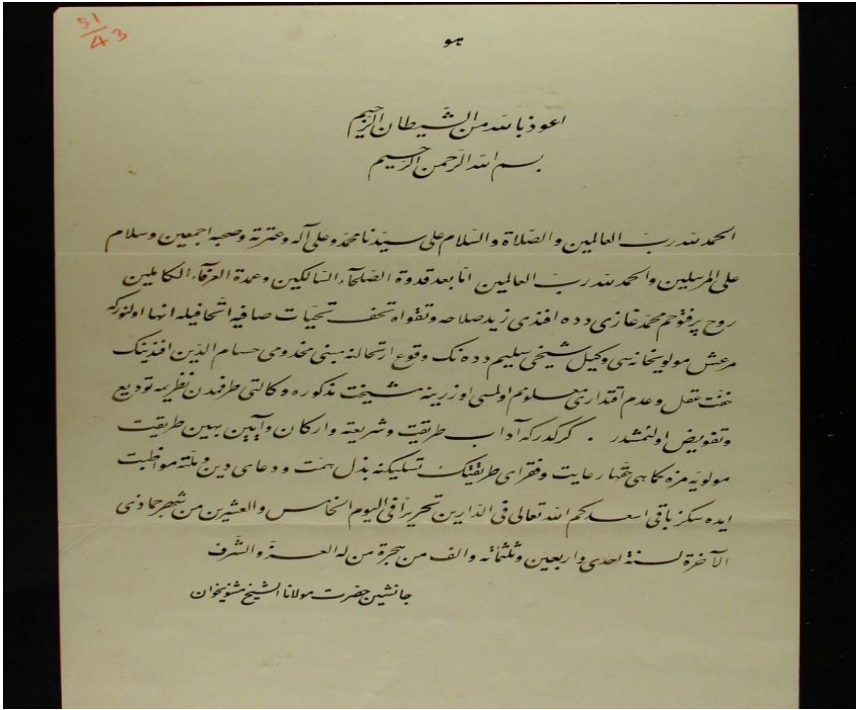
Ek-8a Muhtes türbenin iç ve dıştan görüntüleri

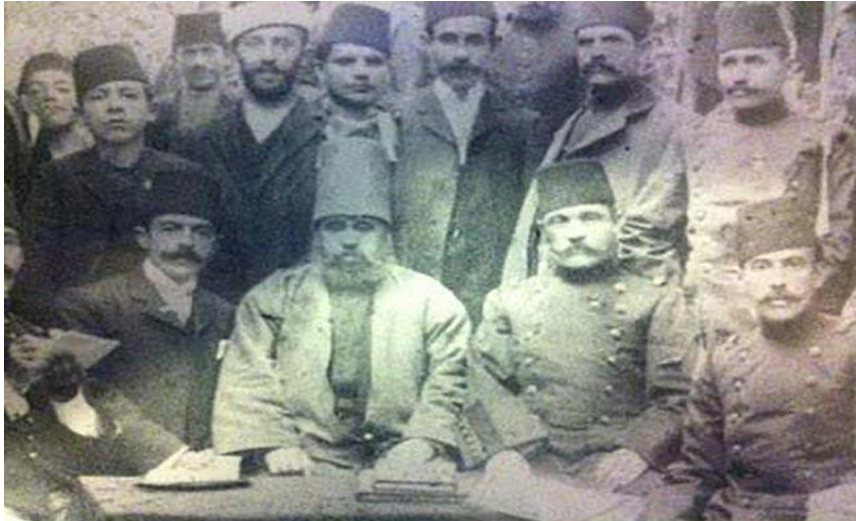
Ek-8b Muhtes türbenin iç ve dıştan görüntüleri

Ek-8c Muhtes türbenin iç ve dıştan görüntüleri

Ek-9 Vekâlet yazısı

Ek-10a Mehmed Selim Dede'nin de aralarında bulunduğu Mevleviler

Ek-10b Mehmed Selim Dede'nin de aralarında bulunduğu Mevlevîler

MÜCÂHİDİN-İ MEVLEVİYYE ALAYI MENSÛBU MÛSİKÎŞİNÂS MEVLEVÎLER

*Dr. Timuçin Çevikoğlu**

Özet

Sultân V. Mehmed (Reşâd)'ın "Cihâd-ı Mukaddes" ilân etmesi üzerine ordunun ve halkın mânevîyatını yükseltmek ve canlı tutmak maksadıyla muhtelif dergâhların şeyh ve gönüllü dervîşlerinden teşkil olunarak Suriye-Filistin cephesine gönderilen Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'nda bulunanlar arasında Neyzen İbrâhim Feyzî (Doğaner) Dede, Neyzen Şükrü (Ulugüvenç) Dede, Neyzen Hilmi Dede, Neyzen Hakkı Dede, Neyzen Feyyâz Dede, Âyinhân Hüseyin Dede, Âyinhân Yahyâ Dede, Âyinhân Bahâeddîn Çelebi ve diğer bazı Mevlevî mûsikîşînâsların isimleri yer almaktadır.

Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'nın miralay (albay) rütbesi ile kumandanlığını yapan o dönemin Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Muhammed Bahâeddîn Veled (İzbudak) Çelebi, şiirleri klâsik Türk müziğinin son büyük bestekârı Dede Mehmed Zekâî Efendi ve oğlu Zekâizâde Hâfız Ahmed (Irsoy) Efendi tarafından bestelenen bir şâirdir.

Ayrıca binbaşî rütbesi ile kumandan yardımcısı ve vekili olarak, alayı İstanbul'dan Konya'ya getiren Yenikapı Mevlevihânesi'nin son şeyhi Abdülbâkî (Baykara) Efendi ise Türk mûsikîsinin en büyük mûsikî üstadları ve bestekârlarının soyundan gelen bir şahsiyet olarak az da olsa bestekârlıkla ilgilenmiş; güfteleri Lem'i Atlı, Tanbûrî Fâize (Ergin) Hanım, Neyzen Dr. Osmân Şevkî (Uludağ) Bey, Muallime Kevser Hanım gibi bestekârlarca bestelenmiş önemli bir şâirdir.

Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı ile ilgili belgelerde bu isimlerden başka dönemin ünlü ilâhî ve şarkî bestekârı Musullu Âyinhân (Âmâ) Hâfız Osmân Dede Efendi'nin de alay sefere çıkarken Afyon Karahisâr-ı Sâhib Mevlevihânesi'nde yapılan törende duâhân olarak yer aldığı yazılıdır.

Tebliğde, görev yaptıkları bölgede bir yandan merkez karârgâhtaki çeşitli hizmetleri ve sıhhiye hizmetlerini yürütürken, diğer yandan mûsikî ve semâ meclisleri düzenleyerek ordunun ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'na mensûb mûsikîşînâs şahsiyetler ve bu şahsiyetlerin mûsikî yönü anlatılmaya çalışılacaktır.

Sultân V. Mehmed (Reşâd)'ın 14 Kasım 1914 tarihinde "Cihâd-ı Mukaddes" ilân etmesi üzerine ordunun ve halkın mânevîyatını yükseltmek ve canlı tutmak maksadıyla muhtelif dergâhların şeyh ve gönüllü dervîşlerinden teşkil olunarak Suriye-Filistin cephesine gönderilen Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı, bir yandan merkez karârgâhtaki çeşitli hizmetleri ve sıhhiye hizmetlerini yürütürken, diğer yandan mûsikî ve semâ meclisleri düzenleyerek ordunun ve halkın moralini yüksek tutmaya çalışmıştır. Bu nedenle Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'nda mûsikîşînâs Mevlevîler de yer almıştır. Kaynaklarda, alay mensûbu olan bestekâr ve şâirlerden

* Türk Müziği Araştırmacısı, Kültür Bakanlığı Sanatçısı, timucincevikoglu@gmail.com

başka neyzen ve âyînânların isimlerine de rastlanmaktadır. Bunlar arasında Neyzen İbrâhim Feyzî (Doğaner) Dede, Neyzen Şükrü (Ulugüvenç) Dede, Neyzen Hilmî Dede, Neyzen Hakkî Dede, Neyzen Feyyâz Dede, Âyînân Hüseyin Dede, Âyînân Yahyâ Dede, Âyînân Bahâeddîn Çelebi sayılabilir. Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'na katılan şahsiyetleri mûsikî ile ilişkiler yönünden anlatmaya çalışacağız.

Mûsikî, Türk toplumunun dînî-tasavvufî hayatında târîh boyunca her zaman önemle yer almıştır. Türklerin İslâmlaşmasından sonra te'sîs edilen tasavvufî / ma'nevî eğitim kurumları içinde mûsikîye en yakını Mevlevîlik olmuştur. Aslında Mevlevîlerin bütün mutasavvıflar içinde mûsikîye en çok ilgi gösterenler olduğunu söylemek yanlış olmaz. Bu yüksek ilginin Hz. Mevlânâ'nın mûsikî ile ilgili yüceltici fikirlerinin etkisiyle oluştuğuna şüphe yoktur.

Mevlevîhânelerde başlangıçtan beri, en üst seviyede mûsikî eğitimi yapılmış, başta ney ve kudûm olmak üzere müzik âletleri öğretilmiş, mûsikî icrânının yanı sıra ilmi çalışmalar yapılmış, büyük nazariyatçı ve bestekârlar yetiştirilmiştir. Bu yüzden Türk mûsikî san'atına Mevlevîlerin yaptığı katkı çok büyüktür. Türk klâsik müziğinin en büyük bestekâr, icrâcı ve nazariyatçıları Mevlevîler ve onların yetiştirdikleridir.

Mücâhidîn-i Mevlevîyye alayının miralay (albay) rütbesi ile kumandanlığını yapan o dönemin Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini Muhammed Bahâeddîn Veled (İzbudak) Çelebi (1869 - 1950), 1910 yılında görevden azlolunan Abdülhalîm Çelebi'nin yerine getirildiği Konya Mevlânâ Dergâhı postnişinliğinden 1919 yılında bu kez kendisi azlolunarak yerini yine Abdülhalîm Çelebi'ye bırakmıştır. Veled Çelebi, 1925 yılında Abdülhalîm Çelebi'nin postnişinlikten bir kez daha azledilmesi üzerine bu makâma ikinci kez tâyin edilmiş, bu görevi mevlevîhâneler kapatılıncaya kadar sürdürmüştür¹.

Veled Çelebi'nin bizzat mûsikî ile meşgûl olduğuna dâir bir bilgiye sâhip değiliz. Özellikle ilk gençlik yıllarını çok kuvvetli bir mûsikî ortamında geçiren Veled Çelebi, şiiirleri Zekâî Dede (1825 - 1897) ve oğlu Hâfız Ahmed Efendi (1869 - 1943) tarafından bestelenmiş bir şâir olarak göze çarpmaktadır.

Şu anda elimizde 5 âyîn-i şerîfi ile 100'e yakın büyük, 200'e yakın küçük formlarda eseri bulunan Dede Mehmed Zekâî Efendi, Türk klâsik müziğinin büyük bestekârlarının sonuncusu olarak kabûl edilir. 1868 yılında Yenikapı Mevlevîhânesi şeyhi Osmân Selâhaddîn Dede'ye kapılanarak Mevlevîliğe intisâb eden Hâfız Mehmed Zekâî Efendi, 1884 yılında öğrencisi Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddîn Dede'nin isteğini geri çevirmeyerek, vefât eden Ârif Dede'nin yerine bu mevlevîhâneye kudûmzenbaşlı olmuştur.

¹ Mevlevîhânelerin faaliyetlerine son veren 30.11.1925 tarih ve 677 sayılı "Tekke ve Zâviyelerle Türbelerin Seddine ve Türbedârlıklarla Birtakım Unvânların Men' ve İlgâsına Dair Kanun", Resmî Gazete'nin 13.12.1925 tarih ve 243. sayısında yayınlanarak yürürlüğe girmiştir.

Zekâî Dede, Veled Çelebi'nin "Gönül der-bend-i gîsû-yî mu'anber / olmak_istemiş" mısra'ı ile başlayan üç beyitini Müsteâr makâmında ve Muhammes usûlünde bestelemiştir. "Kâr-ı Gîsû" olarak tanınan bu muhteşem Kâr'a alınan beyitler şunlardır:

Gönül der-bend-i gîsû-yî mu'anber / olmak_istemiş
Sevâdü'l- vech-i fi'd-dâreyne mazhâr_olmak_istemiş

Ne mümkin zen-menişler, rehrev-î hâmûn-i aşk_olmak
Bu yoldâ her belâyâ ser verip er / olmak_istemiş

Hudâ'dan her kişî bir âtîfet, bir menzilet ister
Veled'de çâker-î Âlî Peyâmbere olmak_istemiş
Hezec, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün

Mevlevîler, Zekâî Dede'nin Bahâriye Mevlevihânesi'nin kudûmzenbaşılığına geldikten sonra sâdece dinî mûsikî ile hattâ sâdece Mevlevî Âyînleri ile ilgilendiğini rivâyet ederler. Bu rivâyete göre Veled Çelebi, yukarıdaki beyitleri çok genç yaşta yazmış olmalıdır. Çünkü Veled Çelebi, Zekâî Dede'nin Bahâriye Mevlevihânesi'nin kudûmzenbaşılığını üstlendiği 1884 yılında henüz 15 yaşındadır.

Veled Çelebi'nin şiirlerini besteleyen bir diğer bestekâr da Zekâî Dede'nin oğlu Hâfız Ahmed (Irsoy) Efendi'dir. 1897 yılında babasının vefâtı ile Bahâriye Mevlevihânesinin kudûmzenbaşılığını, 1900 yılında da Ahmed Hüsâmeddîn Dede'nin vefâtı ile Yenikapı Mevlevihânesi'nin kudûmzenbaşılığını üstlenmiştir. Klâsik Türk müziğini bu güne taşıyanların en önemlisi olan Zekâîzâde Hâfız Ahmed Efendi'nin Veled Çelebi'nin sözlerinden bestelediği iki eserden biri, Muhayyer makâmında, Curcunâ usûlündeki Şarkı'dır:

Aşkın bana kısmet-î ezeldir
Takdîr-i Hudâ-yı lem-yezeldir

Her hâl-i muâmelen benimçün
Billâhi senin gibi güzeldir

Bin yıl yaşasam gamınla cânâ
Pîr_olmayacak gönül meseldir

Ol zât-ı ecel bilir ki senden
Dûr_eyleyecek benî eceldir

Arz_etmek_ için Veled garâmım
Cânânıma bir küçük gazeldir
Hezec, mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

Zekâîzâde Hâfız Ahmed Irsoy'un bestelediği diğer eser ise Mevlevî Mûsikîsi'nin son dönemdeki en önemli eserleri arasında gösterilebilecek Müsteâr İlâhî'dir (EK -

1). Bu ilâhî Mevlevîler tarafından çok sevilmiş, bestelendiği 1909 yılından itibaren faaliyetleri sona erene kadar mevlevîhânelerde Niyâz Âyini olarak icrâ edilmiştir². Eserin Veled Çelebi'ye ait olan güftesi şöyledir:

*Geçdim hevesât-ı dünyevîden
Zevk aldım umûr-ı uhrevîden
Yâ Rab beni bir nefes ayırmâ
Kur'ân_ü Hadîs_ü Mesnevî'den*

*Hamden li'llah ki feyz(i)yâbım
Sînemdeki râz-ı ma'nevîden
Dûr_etme Veled kulun İlâhî
Sâdât-ı kirâm-ı Mevlevî'den
Hezec, mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün*

Mücâhidîn-i Mevlevîyye alayının binbaşı rütbesi ile kumandan vekillliğini yapan Şeyh Abdülbâkî (Baykara) Dede-Efendi (1883 - 1935), 1903 yılından itibaren babası Mehmed Celâleddîn Dede-Efendi'ye vekâleten Yenikapı Mevlevîhânesi'nin şeyhliğine getirilmiş, 1908'de babasının vefâtından sonra asâleten bu Mevlevîhânenin şeyhi olmuş, mevlevîhânelerin faaliyetleri sona erene kadar görevini sürdürmüştür. Tanbûrî, neyzen ve nazariyyâtçı olan babası Mehmed Celâleddîn Dede'nin yanında çok ciddi bir mûsikî ortamında büyüyen Abdülbâkî Efendi'nin elimizde bir tek bestesi bulunmaktadır. Hüseyinbûselik makâmında bestelediği sözleri de kendisine ait olan, Curcuna usûlündeki bu şâheser şarkısı mûsikîdeki seviyesini anlamak için yeterlidir. Mûsikî san'atının şâhikasına ulaşmış bazı Mevlevî şeyhlerinin, bestecilikle fazla meşgûl olmayıp, az eser vermiş olmaları gerçekten üzücüdür. Şiirin bestelenen kısmı şöyledir:

*Çeşmânı o mehveşin elâdır
Çok³ bakma elâ değil belâdır
Âlem bu belâya müptelâdır
Çok bakma elâ değil belâdır*

*Ben vecdime iptilâ demişsem
Çeşmânın_ için elâ demişsem
En sonra dönüp “belâ” demişsem
Yok şüphe ki ettiğim hatâdır
Hezec, mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün*

Aynı güfte, Lem'î Atlı (1869 - 1945) tarafından Karcıçar makâmında ve Semâî usûlünde; Üdi Sâmi Bey (1874 - 1939) tarafından Kürdîlihicâzkâr makâmında ve

² İstanbul Konservatuvarı Neşriyatı (Ali Rifat, Rauf Yekta, Zekaizade Ahmet, Dr. Suphi), (1934). Türk Musikisi Klasiklerinden VII. Cilt, Mevlevî Ayinleri II. İstanbul: Haşim Mat., s. 370.

³ Bazı nüshalarda “Pek”

Aksak usûlünde bestelenmiştir. Lem'î Atlı, erken yaşlarda Hacı Ârif Bey'den mûsikî meşkine başlamış, ilk bestesini 14 yaşında iken yapmıştır. Son dönemin en büyük bestekârlarından biri olarak kabûl edilir. Elimizde 30 kadar eseri bulunan Zekâî Dede'nin öğrencilerinden Üdî Sâmi Bey ise dönemin seçkin bir bestekârdır.

Kaynaklarda ayrıca Abdülbâkî Efendi'nin Tâhîrbûselik makâmında ve Devrihindî usûlünde “*Parladıkcâ pîş-i çeşmîmdê mûnevver gözlerin (Remel, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)*” mısra'ı ile başlayan bir Şarkı bestelediği yazılıdır. Ancak bu eserin notasına ulaşılamamıştır.

Abdülbâkî Efendi'nin “*Nâr-ı hicrinlê harâb_ender harâb_ettin beni (Remel, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün)*” mısra'ı ile başlayan güftesi, Tanbûrî Fâize (Ergin) Hanım (1894 - 1954) tarafından Mâhûr makâmında ve Ağıraksak usûlünde Şarkı olarak bestelenmiştir. Tanbûrî Cemîl Bey ve Muallim İsmâil Hakkı Bey'in öğrencisi olan Fâize Hanım, en büyük kadın bestekârimiz olarak gösterilir. Fâize Hanım'ın yine Abdülbâkî Efendi'nin güftesiyle bestelediği Şedarabân makâmında ve Devrihindî usûlündeki Şarkı ise bu makâmın en çok sevilen ve icrâ edilen eserleri arasındadır. Güftesi şöyledir:

Bâde-î vuslat / içilsin kâse-î fağfûr(ı)dan
Bir / ilâhî neş'e doğsun nağme-î tanbûr(ı)dan
Cûy(i)ler feryâd_ederken bahr-i dûr_â_dûr(ı)dan
İnlesin tanbûr(ı) âğûş-î visâl-î yâr(ı)dan
Remel, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Bu güftenin farklı bir versiyonu Abdülbâkî Efendi'nin büyük oğlu neyzen ve kudûmzen Gavsî (Baykara) Dede-Efendi (1902 - 1967) tarafından Râst makâmında ve Ağır Düyek usûlünde; Dârû'l-elhân'ın sînekemânı hocalarından Muallime Kevser Hanım (188? - 195?) tarafından da Şedarabân makâmında ve Semâî usûlünde Şarkı olarak bestelenmiştir. Güftenin bestelenen farklı versiyonu şöyledir:

Tercümân_olsun rebâb-î sîneme her kâr(ı)dâ
İnlesin tanbûrum_âğûş-î visâl-î yâr(ı)dâ
Bülbül_eylerken terennüm kûşe-î gül-zâr(ı)dâ
İnlesin tanbûrum_âğûş-î visâl-î yâr(ı)dâ
Remel, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Abdülbâkî Efendi'nin sözlerini besteleyen bir diğer bestekâr ise Cumhuriyetin ilk yıllarında Bursa meb'ûsu olarak Meclis'te görev yapan Dr. Osmân Şevkî (Uludağ) Efendi'dir. Ferâhfezâ makâmında ve Aksaksemâî usûlünde bestelenen bu Semâî'nin sözleri şöyledir:

Bağ-ı zâr-î aşka girdim kokladım bir verd-i ter
Kokladıkcâ bûy-i ruhsârından_aldım ben haber
Gülsitân baştan başâ senden ibâretmiş meğr
Kokladıkcâ bûy-i ruhsârından_aldım ben haber
Remel, fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün

Abdülbâkî Efendi'nin sözleriyle bestelenen elimizdeki bir diğer eser ise Cumhuriyet Dönemi'nde yapılan Mevlânâ İhtifâlleri'nde Mutrıb Heyeti'ni vefâtına kadar kudûmzenbaşı olarak yöneten Saadeddîn Heper'in Müsteâr makâmında ve Düyek usûlündeki muhteşem İlâhî'sidir (EK - 2). Eserin güftesi şöyledir:

*Sevelim Hazret-i Mevlânâ'yî
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî
Alalım himmet-i Mevlânâ'yî
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî*

*Edelim dergeh-i Monlâ'yı penâh
Çalalım nây_ü kudûmü her-gâh
Diyelim zevk_ile Allâh_Allâh
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî*

*Aşk_ilê şevk_ile raksân_olalım
Allah_Allâh diye nâlân_olalım
Dolalım ser-te-ser_îmân olalım
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî*

*Mesnevî'den alalım zevk-i bekâ
Nây_ilê hem bulalım şevk_ü safâ
Parlasın sînede envâr-ı Hudâ
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî*

*Bâde-î aşkı verincê Sâkî
Unutup bilmeyelim / âfâkî
Dergeh-î Pîr'e gelip Ey Bâkî
Sürelim devlet-i Mevlânâ'yî
Remel, fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün / fâ'lün*

Aynı güfte günümüz bestecilerinden Eray Mescioğlu tarafından da Hicâz makâmında ve Düyek usûlünde İlâhî olarak bestelenmiştir.

Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'nın İstanbul'dan Konya'ya intikâli esnâsında Afyon'da Karahisâr-ı Sâhib Dergâhı'nda yapılan törende duâhân olarak yer alan Musullu Âmâ Hâfız Osmân Dede-Efendi (1840 - 1920), Zekâî Dede, Bolâhenk Nûrî Bey ve Hüseyin Fahreddîn Dede-Efendi'den mûsikî meşketmiştir. Âyînân, mevlîdhân ve duâhân olan Hâfız Osmân Dede'nin bugün repertuarlarda yirmi kadar eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında özellikle sözleri Nûrî Efendi'ye ait olan,

*Sürûşân raksederler cümle tehlîl-î ilâhîdê
Oluncâ âsümân-peymâ sadâ-yî nây-ı Mevlânâ
Hüviyyet bahs-i ta'bîrî yök rûyâya benzerdî*

Meded-kâr_olmasaydı himmet-i ulyâ-yı Mevlânâ

**Cihândâ isteyen Allâh'ı bulsun ol sülûkündê
 Bizê yetmez mi Mevlâ zât-ı bî-hemtâ-yı Mevlânâ
 Nicê gümrâh-ı Nûrî sîrr-ı vahdêti eder âgâh
 Melâlinlê gelincê cûşa Hû-yî Hây-ı Mevlânâ
 Hezec, mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün**

güfteli Hüz zam makâmında ve Düyek usûlündeki şâheser İlahîsi Mevlevîlerce çok sevilmiş ve icrâ edilmiştir (EK - 3).

Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'na katılan Afyon Karahisâr Mevlevîhânesi (Karahisâr-ı Sâhib Dergâhı) neyzenbaşısı İbrâhim Feyzî (Doğaner) Dede (1876 - 18.11.1948), Afyon'da doğmuş, 1898 yılında Mevlevîliğe intisâb ederek Karahisâr Mevlevîhânesi'nde ney meşkine başlamıştır. Kısa sürede gelişerek mutribda ney üflemeğe başlayan Feyzî Dede, Şeyh Ali Celâleddîn Çelebi'nin teşvîk ve himâyesi ile Bursa Mevlevîhânesi neyzenbaşısı Mustafâ Dede'ye derse gitmiş, daha sonra Afyon Mevlevîhânesi'ne dönerek çilesini ikmâl etmiş ve neyzenbaşı olmuştur. Feyzî Dede daha sonra İstanbul'a giderek Üsküdâr, Galata ve Bahâriye Mevlevîhâneleri neyzenbaşısı Azîz Dede ve Bahâriye Mevlevîhânesi şeyhi Hüseyin Fahreddîn Dede ile ney meşkine devâm etmiştir. 1902 yılında Konya'ya giderek orada medreseye devâm eden Feyzî Dede, "Mevlevî Mûsikîsi Mürşid-i Âlî'si" ünvanı ile Afyon'a dönmüş ve Mevlevîhânelerin faaliyetleri sona erene kadar neyzenbaşılık görevini sürdürmüştür. Hicâz makâmından bestelediği Devrikebîr usûlündeki Peşrev'i ve Hicâzkâr Sâzsemâisi'nin notaları şu anda elimizde bulunmaktadır (EK - 4 ve EK - 5).

Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'na katılan bir diğer neyzen Şükrü (Ulugüvenç) Dede (1878 - 1960)'dir. Hakkında çok az bilgiye ulaşabildiğimiz Şükrü Dede aslen Kütahya'lı olup, Tire Mevlevîhânesi'nde yetişmiştir. Yakın dönemde Mevlânâ ihtifâllerinde yer alan neyzen ve ney yapımcısı Sencer Derya (1937 - 2009)'nın hocasıdır.

Ayrıca repertuarda Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı için Nev'eser makâmında bestelenmiş pek kıymetli bir marş rastlanmaktadır (EK - 6). Sözleri, alay mensûblarından, o yıllarda Halep Mevlevîhânesi'nin şeyhi olan Ahmed Remzî (Akyürek) Dede-Efendi (1872 - 1944)'ye ait olan bu marş, TRT repertuarında, son dönemde repertuara çeşitli formlardan eserler kazandıran mutasavvıf ve felsefeci, kıymetli bestekâr İsmâil Fennî Ertuğrul (1856 - 1946) adına kayıtlıdır. Eserin bestelenmiş sözleri nota altında şöyledir:

**Mevlevî tâbûru teşkîl_eyledî Sultân Reşâd
 Feyz-i Mollâ dâd(t)-res Allâh_u a'lem bi'r-Reşâd**

*Avn-i Hak'lâ eyleriz meydân-ı harbdê biz cihâd
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr_eyle yâ Rabbe'l-ibâd*

*Velvelê endâz-ı âfâk_ôla çün nây_û_kudûm
Dehşetinden târ_u mâr_olsâ gerek Efrenc_u Rûm*

*Allah_Allah Hû deyû düşmâna etdikdê hüçûm
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr_eyle yâ Rabbe'l-ibâd*

Alaya katılan diğerk mûsikîşinâslar hakkında bugün için ne yazık ki herhangi bir bilgiye ulaşılammıştır. Ancak daha sonra yapılacak çalışmalarla ulaşılabileceğini ümîd ediyoruz.

EKLER

EK - 1

Müsteâr İlâhî

Geçdim hevesât-ı dünyevîden

Veled Çelebi İzbudak / Zekâîzâde Hâfız Ahmed İrsoy

Düyek

Geç - dim he - ve - sât - ı
Ham - den li' - il - lah ki

dün - ye - vi - den (SAZ)
feyz - (i) - yâ bum

Zevk - al - dım u - mür - ı
Si - nem ki râz - ı

uh - re - vi - den (SAZ)
ma' - ne - vi - den

Yâ Rab be - ni bir ne -
Dür et - me Ve - led ku -

1. fes a - yır - mâ (SAZ)
lun İ - lâ - hí

2. fes a - yır - mâ (SAZ)
lun İ - lâ - hí

Kur' - ân ü Ha - dis ü
Sâ - dât ı ki - râm ı

Mes - ne - vi' - den
Mev - le - vi' - den

Geçdim hevesât-ı dünyevîden Hamden li'llah ki feyz(i)yâbum
Zevk aldım umûr-ı uhrevîden Sinemdeki râz-ı ma'nevîden
Yâ Rab beni bir nefes ayırmâ Dür_etme Veled kulun İlâhî
Kur'ân ü Hadîs ü Mesnevî'den Sâdât-ı kirâm-ı Mevlevî'den

Hezec, mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün

EK - 2

Müsteâr İlâhî
Sevelim Hazret-i Mevlânâ'yî

Düyek

Şeyh Abdülbâkî Baykara / Sâdeddîn Heper

Se - ve - lim Haz - ret - i
E - de - lim der - geh - i
Aşk - i - lē - sevk - i - le
Mes - ne - vî' - den a - la - lm
Bâ - de - i aş - kı - ve -

Mev - lâ - nâ' - yî
Mon - lâ - yî pe - nâh
rak - sâ - n o - la - lm
zevk - i - be - la - kâ
rin - cê - Sâ - kı

(Nakarat) Sü - re - lim dev - let - i
Ça - la - hm nây - ü - ku -
Al - lah - Al - lâh - di - ye
Nây - i - lē - hem - bu - la - lm
Ü - nu - tup bil - me - ye - lm

Mev - lâ - nâ' - yî
dû - mü - her - gâh
nâ - lân - o - la - lm
şevk - ü - sa - fa - kı
â - fâ -

A - la - lm him - met - i
Di - ye - lim zevk - i - le
Do - la - lm ser - te - de
Par - la - sm sı - ne - de
Der - geh - i Pir - e - lip

1.
Mev - lâ - nâ' - yî
Al - lâh - Al - lâh
i - mân - o - la - lm
en - vâ - r - Hü - dâ
Ey - Bâ - kı

2.
Mev - lâ - nâ' - yî
Al - lâh - Al - lâh
i - man - o - la - lm
en - vâ - r - Hü - dâ
Ey - Bâ - kı

Tuncel

EK - 3

Hüzzâm İlâhî

Sürûşân raksederler cümle, tehlil-i ilâhîdê

Düyek

Nûrî Ef. Hz. / Musullu Âmâ Hâfîz Osmân Ef.

Sü - rü - şân rak - se - der - ler cüm - le teh - lî -
 lî i - lâ - hî - dē (SÂZ) dē (SÂZ)
 O - lun - câ â - sü - mân - pey - mâ - sa - dâ - yî
 Me - ded - kâr - ol - ma say - dî him - met - i ul -
 nâ - yî Mev - lâ - nâ (SÂZ) nâ (SÂZ)
 yâ - yî Mev - lâ - nâ (SON)
 Hü - viy - yet bah - si tâ - bî - rî yök rû -
 yâ - ya ben - zer - dî (SÂZ) dî (SÂZ)

Sürûşân raksederler cümle tehlil-î ilâhîdê
 Oluncâ âsümân-peymâ sadâ-yî nây-ı Mevlânâ
 Hüviyyet bahs-i ta'bîrî yök rûyâya benzerdî
 Meded-kâr_olmasaydı himmet-î ulyâ-yı Mevlânâ

Cihândâ isteyen Allâh'ı bulsun ol sülûkündê
 Bizê yetmez mi Mevlâ zât-ı bî-hemtâ-yı Mevlânâ
 Nicê gümrâh-ı Nûrî sırr-ı vahdetî eder âgâh
 Melâlinlê gelincê cûşa Hü-yî Hây-ı Mevlânâ

Hezec, mefû'ilün mefû'ilün mefû'ilün mefû'ilün

EK - 4

Hicâz Peşrev

Devrikebîr

Neyzenbaşı Feyzi (Doğaner) Dede

Mülâzime

İkinci Hâne

Hicâz Devrikebîr Peşrev / Neyzenbaşı Feyzî (Doğaner) Dede / 2

Mülâzime

Üçüncü Hâne

Mülâzime

Hicâz Devrikebîr Peşrev / Neyzenbaşı Feyzî (Doğaner) Dede / 3

Dördüncü Hâne

The musical notation for the Dördüncü Hâne section consists of six staves of music. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/8. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, rests, and accidentals (sharps and naturals).

Mülâzime

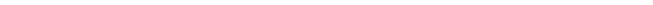
The musical notation for the Mülâzime section consists of two staves of music. The key signature is one sharp (F#) and the time signature is 3/8. The notation includes various rhythmic values such as eighth and sixteenth notes, rests, and accidentals (sharps and naturals). The piece concludes with a double bar line and the instruction 'D.C.' (Da Capo).

Tomasia
D.C.

EK - 5

Hicâzkâr Sâzsemâisi

Aksaksemâi Neyzenbaşı Feyzî (Doğaner) Dede

EK - 6

Nev' eser Mücâhidin-i Mevleviyye Marşı

Nîm Sofyân

Şeyh Ahmed Remzî Akyürek / İsmâil Fennî Ertuğrul?

Mev - le - vî - tâ - bü - ru - teş - kıl - ey - le - dî - Sul - tân - Re - şâd
Vel - ve - lâ - en - dâz - â - fâk - ô - laçün - nây - û - kudûm

Mev - le - vî - tâ - bü - ru - teş - kıl - ey - le - dî - Sul - tân - Re - şâd
Vel - ve - lâ - en - dâz - â - fâk - ô - laçün - nây - û - kudûm

Feyz - i - Mol - lâ - dâd - (i) - res - Al - lâh - u - a' - lem - bi'r - Re - şâd
Deh - şe - tin - den - târ - u - mâr - ol - sâ - ge - rek - Ef - renc - ü - Rûm

Feyz - i - Mol - lâ - dâd - (i) - res - Al - lâh - u - a' - lem - bi'r - Re - şâd
Deh - şe - tin - den - târ - u - mâr - ol - sâ - ge - rek - Ef - renc - ü - Rûm

Avn - i - Hak' - lâ - ey - le - riz - mey - dâ - n - harb - dê - biz - ci - hâd
Al - lah, Al - lah - Hû - de - yû - düş - mâ - na - et - dik - dê - hü - cûm

Avn - i - Hak' - lâ - ey - le - riz - mey - dâ - n - harb - dê - biz - ci - hâd
Al - lah, Al - lah - Hû - de - yû - düş - mâ - na - et - dik - dê - hü - cûm

Cünd - i - Mev - lâ - nâ - yı - man - sūr - ey - le - yâ - Rab - be' - i - bâd

Cünd - i - Mev - lâ - nâ - yı - man - sūr - ey - le - yâ - Rab - be' - i - bâd

TASAVVUFTA ASKERLİK MAKAMI

Engin Öncüoğlu*

Özet

Osmanlı İmparatorluğu'nun Batı'ya yönelişindeki nüveyi, askerî müesseseler oluşturur. I. Dünya Savaşı'na gönüllü olarak katılan tarikat mensupları ve özellikle ordunun kayıtlı, resmî bir tümen olan 'Mevlevî Alayı' ise "modern dünya"nın tesir sahasının vüs'atını göstermesi hasebiyle önem arz etmektedir.

Almanlarla ittifak yapmış Osmanlı Ordusu'ndaki dervişler, bu tartışmaların ne denli çok bileşeni olduğunu kanıtlayan bir modeldir. Değişen toplumda, bizatihi "muhafazakârlığın" nesnesi addedilebilecek tarikatları, 'gelenekçi' veya 'yenilikçi' diye tasnif etmenin güçlüğü açıkça görülmektedir. Bu sebeptendir ki Mevlevî Alayı'na dair yapılacak çalışmalar, ordu ve tarikat ekseninin dışına taşan, sosyal yapının değişimine dair izler de taşır.

I. Dünya Savaşı'ndaki en kalabalık nüfusu ihtiva eden Osmanlı Ordusu'nda askerlerin işesi kadar, maneviyatlarını tahkim ve cephe hattına sevk etmek de mesele olmuştur. Bu yönüyle Mevlevîler sadece ateş hattında değil, "modern zamanların" farklı cephelerinde de görev ifâ etmiştir.

Mevlevî Alayı'nın ihdası ve ordu içindeki faaliyetleri üzerine odaklanan çalışmada, iktidarla olan ilişkiler, ordu hiyerarşisine intibak veya sorumluluk sahaları da anlaşılmaya çalışılmıştır. Münferit veya milis olarak savaşan tarikat mensupları, konu ile ancak dolaylı olarak ilgilidir. Zira 'resmî tümen' ile 'milis kuvvet' farklılığının zihinsel arka planını anlamaya çalışmak öncelikli hedef olmuştur.

14 Kasım 1914 tarihinde, Osmanlı Genel Kurmay Başkanı Bronsart Paşa'nın teklifi ve Enver Paşa'nın onayı ile "Cihâd-ı Ekber" ilan eden Osmanlı İmparatorluğu'nun; bu kararı veriş şekli ve beklentileri, İslâmiyet'in yayılma devri veya Osmanlı Devleti'nin kuruluş döneminde hakim olan siyasi ve manevi mana ile tamamen örtüşmüyordu (Karabekir 1995:384-385).

Ebu Hayyân et-Tevhîdî'nin (ö. 1023)¹ *Kitâbü'l' İmtâ ve'l Mu'ânasa*'sında şöyle der:

"Onların büyüklüğünün davet ile nasıl başladığını, onların davetinin din ile nasıl yayıldığını, onların dininin peygamberlik ile nasıl güçlü olduğunu, onların peygamberliğinin şeriat ile nasıl fetihlere ulaştığını, onların şeriatının halifelik ile nasıl desteklendiğini ve onların halifeliğinin dinî ve dünyevî siyaset ile nasıl geliştiğini gördünüz." (Lewis 2001:71)

* Mimar, İş Adamı, engin@oncuoglu.com.tr

¹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/avrmetin.php?idno=100154&idno2=c100138#l>

Hayyân'a göre İslâmiyet'in başlangıcında hakim olan unsurları bölünemez bir bütünün parçalarıdır. Yaklaşık 950 yıl sonra Fazlur Rahman ise kavramlara daha soğukkanlı bir şekilde yaklaşmıştır:

"Kılıçla yayılan İslâm dini değildir. Kur'an'ın emrettiği Allah'ın düzenini yeryüzünde tesis edebilmek için İslâm'ın '*siyâsîalanları*' kılıçla genişletilmiştir." (Rahman 2000:11)

Bu ayırım, günümüzün entelektüel müktesebatına ve ruhuna daha uygundur. İslâma ait temel kavramların, dünyevi, günlük siyasetten asude bir konumda da tartışılması; bu enstrümanların tefekkür kaynağı vasfını koruması için elzemdir. Aksi takdirde, söz konusu kavramlar ideolojilerin, anakronik tahlillerin lûgatçesinde derinliğini kaybetmektedir.

Kavramların transformasyonu ise, sosyal şartlar ve zaman ve hatta coğrafya tarafından toplum ve bireye dayatılır.

XVIII. ve XIX. yüzyıl İslâm dünyası, sömürgecilığe karşı direnişini "cihat" ile oluştururken; Osmanlı İmparatorluğu ise Batı'nın karşısında "modernleşerek" durabileceğine inanmıştı. Bu sebeple, Osmanlı iktidarı için "cihat" batılı/modern bir zihniyetin elindeki "geleneksel" avadanlığa tekabül ediyordu. Tarikat Alaylarının teşkili, icraatları ve temsil ettikleri de "gelenekten" ziyade; modern iktidarın "gelenek vasıtası" ile "modern ideolojisini" sosyal yapı içine transfer etme şekli idi.

Bu omurgayı görünür kılmak için "Kolonizatör Dervişler" in, dünyadaki benzer oluşumların ve hatta İslâm coğrafyasının ötesine bakmak; hala ihtiyaç duyulan bir eksikliklerdir. Tarikat Alayları üzerine yapılan çalışmaların "Türkosantirik" veya "İslamosantirik" bir mahiyetin ötesine geçmesi ufuk açıcı olacaktır. Özgün sandığımız "savaşan, tufeyli olmayan derviş" i (Barkan 2003:141-191) bir prototip olarak belki de tüm kültürlerde takip edebiliriz.

Max Webber'e göre günlük rutinin dışına taşan her türlü talebin karşılanması ancak '*karizmatik* temele dayanabilir. Tarihe bakıldığında, psikolojik, siyasi, fiziksel, ekonomik ahlakî ve dinî bunalımların doğal önderleri, ne resmî görevliler, ne de uzmanlaşmış kadrolar olmuştur. Bu dönemlerin önderleri, bedence ve ruhça özel yeteneklere sahip, '*değeryargılarından arınmış*' şahsiyetlerdir. (Weber 2002:325)

Bu karizmayı Fuat Köprülü'nün şu satırlarında okumak da mümkün: "Tahta kılıçlarla kâfirlere karşı harb eden, maiyyetindeki bir avuç mürid ile yüzbinlerce kişilik düşman ordularını ezen, kaleler alan, küfür diyarında kılıç kuvvetiyle İslâmiyet'i yayan bu mücâhid Türk mutasavvıfları..." (Köprülü 1984:253-254)

Fuat Köprülü'ye yukarıdaki satırları yazdıran karizmanın, Fransa-İngiltere arasında 13.yy'da vuku bulan Yüzyıl Savaşları'nda küçük bir kız olan Jeanne d'Arc'ta² zuhur ettiğini de teslim etmek gerek. Haçlı Seferleri sırasında kurulan

² <http://catholicsaints.info/catholic-encyclopedia-blessed-joan-of-arc/>

Tapınak Şövalyeleri³veya İspanya'da Endülüs Müslümanları'nın Şurta'sından⁴ mülhem Santa Hermandadlar'ın⁵ hepsinde bu karizma var. Anlaşıyor ki; XIII. ve XIV. yüzyılların sosyal ve siyasal iklimi, mistik ve dini karakteri baskın organizasyon ve kişiliklerin bizatihi siyasal iradeyi de temsil etmelerine imkan sağlayacak şartları haizmiş.

Aynı yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nin kuruluş devrinin önemli etkenlerinden biri olan Kolonizatör Dervişlerin "cihad" motivasyonunu besleyen sosyal faktörler de üç grup altında incelenebilir:

1. Aşiret yapısının hâkim olduğu dönemde, iskân sorununu çözecek mercinin aşiretin kendisi olması.
2. Dervişlerin muharip orduya lojistik destek sağlayacak birimler olmaları ve devletin bazı sosyal fonksiyonlarını yerine getirmeleri.
3. Şamanist gelenekle, İslâmî yapıyı sahip oldukları 'karizma' ile harmanlayan dervişlerin İslâmiyet'i yaymaları, buldukları bölgeyi (bir nevi) Türkleştirerek asimiline etmeleri.

Konumuzun öznesi olan Mevlevî Alayları'ndaki şeyhlerin, müritleri üzerinde herhangi bir siyasi iktidarından söz edilemez. 'Kolonizatör Dervişler' mensup oldukları cemaatin sürekliliği ve var olması için, fetih hareketlerinde bulunmak zorunda iken; Mevlevîleri I. Dünya Savaşı'nda etkin kılan; tarikat şeyhlerinin hükümetin siyasetine ve ideolojisine angaje, taraftar olmaları idi. Siyasi bir tercihin neticesinde bu alayları teşkil etmişlerdi.

Kuruluş döneminde tarikatlar bânîsi oldukları tekke ve üstlendikleri fonksiyon ile devletin siyâsî otoritesini uçlara taşımış ve tanımlamış iken; Mevlevî Alayları Osmanlı Ordusu içinde, militer bir kıvsede, erkân-ı harbiyenin tevcih ettiği rütbelere vs. ile kimliklerini tanımlamışlardır.

Üçüncü farklılık ise, 'Kolonizatör Dervişler'in asimilasyon faaliyetlerine karşılık, Mevlevî Alayı'nın '*Türklüğü*' temsil etmesidir. Zira subaylar ve hatta Cemal Paşa da hatıratında Mevlevîler'den güvenebilecekleri "Türk" unsur olarak bahsederler (Cemal 2001:273).Fakat yine de hatıra tutmak lazımdır ki; I. Dünya Savaşı'nda 4. Ordu'nun ateş hattında bulunan iki yüz elli bin askerinden sadece beş-altı bin askeri Arap asıllıdır (BDHTH 1979:83).

Başka bir gönüllü birlik olan Mücâhidin-i Bektaşîyye Alayı ile 'Kolonizatör Dervişler'i mukayese ettiğimiz zaman, Bektaşîyye Alayı'nın XIII. yüzyıl kuruluş dönemlerindeki Abdâlân-ı Rûm hareketleri gibi, bir aşiret organizasyonu olarak teşkil ettiğini görürüz. Milis bir kuvvet olarak görev yapan bu alay, görev sahasını -

³ https://en.wikipedia.org/wiki/Knights_Templar

⁴ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c39/c390156.pdf>

⁵ https://en.wikipedia.org/wiki/Santa_Hermandad#Notes

nispî olarak-daha özgür bir şekilde belirlemiştir. Ayrıca alay komutanları aşiret reisleri olup, otoriteleri maneviyat ile sınırlı da değildir (Özgül 2005:107-120).⁶

Mevlevî veya Mücâhidîn-i Bektaşîyye Alaylarını, Kolonizatör Dervişlerle mukayese ettiğimizde oluşan, 'benzerlik' veya 'farklılıklar' listesi yorumlayabilmemiz için mezkur alaylarla aynı dönemde kurulmuş, "cihat" ve "tarikat" birlikteliğini haiz oluşumlar ve sebeplerini incelemek ihtiyacı olduğu da aşikârdır.

Osmanlı İmparatorluk coğrafyasının haricindeki diğer tarikatlar ve şeyhleri, mensup oldukları cemaatin siyasi liderliğini üstlendikleri gibi yürüttükleri faaliyetler de cemaatlerini 'yaşatma' çabasını yansıtmaktadır. Ayrıca bu şeyhlerin, tarikat yapısı içinde siyasi otoriteyi güçlendirdiklerini (ve hatta yarattıklarını) görmek de mümkündür. Zira faaliyet gösterdikleri coğrafyada Osmanlı İmparatorluğu gibi merkezî, kurumlarını tesis etmiş bir devlet/iktidar yoktur (Martin 1998).

Kafkaslarda faal olan Halidîlik veya Kuzey Afrika'da Sünûsîlik'te de Kolonizatör Dervişlerin izini sürsek; tahmin ediyorum benzerlikler bulabiliriz. Halidîlik, neredeyse tüm Kafkaslardaki direnişi örgütlemekte (Algar 1993), fakat (mevcut bilgiler ışığında)

Mevlevî veya Bektaşî Alayları gibi Osmanlı Ordusu'nda kendi ismi ile bir kuvvet oluşturmamaktadır. Nakşibendiliğin/Halidîliğin bu tavrı, İttihat ve Terakki ile aynı siyaseti paylaşmadıklarından da, Osmanlı'da mevcut bir devlet geleneği olmasından da kaynaklanmaktadır.

Tanzîmâtın ilâmı ile beraber, devlet politikalarını halkın takîp edebileceği araçlar ve entelektüel koşullar da gelişmeye başlamıştı. Bu durum modern anlamda "vatandaşlık bilinci"ni de beraberinde getirmişti. XIX. yüzyılda, Mevlevîlik Tarikatının ve dolayısı ile Mevlevî Alayı'nın kuruluşunda faal olan şeyhler, dervişler de bu bilinçten azade değildi elbette.

Mevlevîlik tarikatı sahip olduğu entelektüel birikim, bürokrasisi ve merkezi yapısı ile yenilik ve politikaların en yakından takip edildiği, bunlarla ilgili fikirlerin üretildiği 'sivil' merkezlerden biri olmuştu. Bu yüzyılın başlarında kaldırılan Yeniçerilik ve ona bağlı olarak yasaklanan Bektaşîlik, Mevlevîliğin 'siyasî alanı'nın da genişlemesine sebep olmuştu. İktidarın, yenilikçi dergâhlara sağladığı nüfûz; Mevlevîlikte modernleşmeci siyâseti benimseyen bir yapının güçlenmesine ve özellikle, Tanzîmât sonrası, İstanbul merkezli Mevlevîlik anlayışı öne çıkmıştı. Meşrutiyet yanlısı, İttihâd ve Terakkî ile yakın bağları bulunan ve Türkçülük

⁶ Vatan Özgül'ün kitabı 2005 yılında Pan Yayınları tarafından neşredildi. Gül Ağa ve Bektaşîye Alayı hakkında bir hayli evrak da bu kitapta mevcut. Ayrıca benim "Bektaşî Mücahit Alayı'nın lağvedilmesinden sonraki tarihlerde 3. Ordu ile Balabanlılar arasındaki yazışmaları ve buradaki olayları Bektaşî Mücahit Alayı ile ilişkilendirme" hatasına düştüğümü tespit etmiştir. Bu hususa dikkatinizi çekmek ve hatamı tashih ettiği için kendisine teşekkür etmek isterim.

ideolojisi başta olmak üzere, Batılı düşünce akımlarını benimsemiş bir çizginin taşıyıcısı ve aktarıcısı konumuna gelmiş bu anlayış, siyasetle de iç içeydi.

"Cihad-ı Mukaddes" ilân edildiğinde de, bu doktrinini gündeme taşıyan şartlar "Allah'ın tayin ettiği bir savaş" (Lewis 1992:113) fikrinden ziyade "milliyetçilik" ve "vatanperverlik" ideallerinden kuvvet alan ve bu anlayışla hareket eden "modern" bir ideolojiyi idi.

Bu modern yapı, I. Dünya Savaşı'na takatsiz giren imparatorluğun imkanlarını azami ölçüde kullanabilmek için bir çok yeni uygulamaya imza atmıştı. Mehmet Beşikçi'nin 'Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği' kitabında belirttiği gibi dinî söylem, silah başına çağrısını haklılaştırmak için kullanılan belki de tek başlıca motifti. Kentli, elitist, milliyetçi Jön Türklerin perspektifini taşralı, kırsal, Müslüman kitlelere aktarabildiği lügatçe İslami geleneğin haznesinden oluşmuştu (Beşikçi 2015:78).

Mevlevî Alayının teşkilinde erkan-ı harbiye "gönüllüler" hususundaki genel teamüllerin dışına çıkmamıştı. Kayıtlar kontrol altında tutulmaya çalışılmış, zaten silah altına alınacak olanların bu birliklerde görevlendirilmesine de sıcak bakılmamıştı. Ama Mevlevîlerin sikkelerini takmalarına ve hatta ayinlerine müsaade edilmiş, hatta Veled Çelebi savaş esnasında da kimi resmi törenlere cüppe ve sikkesi ile katılmıştı. Oysa Osmanlı Ordusu, diğer imparatorluk ordularının aksine, yerel üniformaya çok da sıcak bakmıyordu. Kabul etmek gerekir ki, iktidar bu konuda son derece pragmatist ve şeyhler de "gönüllü" idi (Öncüoğlu 2004:55-58, 87-88).

Mevlevî Alayı bir "moral" vasıtası olmaktan ziyade, bir "propaganda" malzemesi idi. 'Propaganda' kitleleri bir hedefe sevk etmek için bazı sembollerle sistemli ve bilinçli bir şekilde, amaçları doğrultusunda tekrar tanımlar. Dervişler Şam'a uğurlanırken yapılan törenler, bunların basına aksediş şekli vs. de modern zamanların "propaganda" vasıtaları idi (Öncüoğlu 2004:62-68).

Daima '*iktidarın*' tertip ettiği bir yönlendirmeden bahsetmek de doğru olmaz. Zira, başta alayın kumandanı Veled Çelebi olmak üzere bir çok şeyh zaten İttihat ve Terakki'nin siyasetine ve ideolojisine kendini yakın hissediyordu (İzbudak 1979). Mesela Vaknūvis Giridli Hayrettin Bey'in uğurlama töreninde okuduğu şiirin genelinde bu alayların dinî veçhesinden kaynaklanan bir kutsallık vurgusu vardı⁷, ama şiirin son kıt'asında "Ordu, millet, vatan ile var ol / İttihat, her zaman ziyâ-bâr ol" dizeleri (Köstüklü 2002:218-219) ile siyasi mesajlar da coşkulu ve etkili bir şekilde aktarılıyordu.

⁷ Nuri Köstüklü şiirin ilk dördlüğündeki "iman duygusu", "mazi ve ati" (pes ü piş) bahsinin "tarih şuuru" ve "alperen" felsefesini işlediğini iddia etmektedir. Ancak şiirin ilk üç dördlüğünde tarikatlara dair bir atıf yoktur. Daha açık bir ifade ile, ilk üç kıta, I. Dünya Savaşı'na katılmış başka mahiyetteki bir gönüllü birliğini de şevklendirebilecek, tüm Müslüman Osmanlı tebaa tarafından paylaşılan değerler üzerine kurulmuştur. Şiirde özellikle bu alaya hitâb eden ilk sesleniş dördüncü kıta ile birlikte başlamaktadır.

Dönemin meşhur Harb Mecmuası'ndaki Rufai gönüllülerinin "burhan" ayinlerine ait bilgilendirme notu da benzer bir hususiyet arz ediyordu: "Gönüllü teşkilâtından Rufai Alayı askeri tâlîmden sonra ölümü istihfâf eden tarikat tâlimi yaparken."⁸ Bir müslümanın, hele bir tarikat erbabının ölümü "istihfâf" etmesi makul değildir⁹, ayrıca "buhran" seremonisinin Rufai tarikatındaki mânâsı malûmdur¹⁰. Ayrıca, derviş olmaları hasebiyle, tarikat mensuplarının sinelerinin "harb aşkıyla" yanmaması da esastır!¹¹

Veled Çelebi'nin milliyetçi olduğu ve İttihat Terakki'ye yakınlığı biliniyordu, nitekim Evkâf Nezareti ve Şeyhülislamlık makamına, onu "siyasi bir figür" olmakla suçlayan yazılı şikayetler vardı (Köstüklü 2005:78). Refik Halid "Deve'nin Derdi" denemesinde Mevlevî Alayı için "(İttihat ve Terakkinin) nümayiş ve menfaatlerine vasıta ve âlet" tesbitini yapıyor (Karay?:82-87), Neyzen Tevfik bir dörtlükle Veled Çelebi'yi ismen zikrederek tenkit ediyor¹² ve Abdülhalim Çelebi ise "jurnal" nevinden bir mektup kaleme alıyordu (Gölpınarlı 1983:179).

Abdülhalim Çelebi, Veled Çelebi ile postnîşinlik makamı sebebi ile bariz bir çatışmanın içinde idi fakat kalan diğer muhalefetin esas hedefi, Veled Çelebi'den ziyade İttihat ve Terakki idi.

Mevlevî Alayları'nın cephe hattında ne tür görevler üstlendiklerini harp ceridelerinden takip edebiliriz. Bu deftereler incelendiğinde iki husus göze çarpar: Evvelâ, ordunun talim, temizlik ve bakım dönüşümlü bir programı devam ettirme gayretidir. Sâniyen, modern ordunun niteliklerini taşıyan bir anlayışla bu ceridelerde yer bulmuş başlıklar vardır: İaşelerde kalori hesabı, "izahat müsabakası" veya aş sonrası istirahat dikkat eden komuta kademesinin, sevk ve idare hususunda takip ettiği yol, son derece "çağdaş" bir nitelik arzeder. Bu yapı içinde Mevlevîler lojistik destek, inşaat ve nadiren eşkıya takibi, muhafızlık gibi görevler almıştır (Öncüoğlu 2004:93-98). Kimi kaynaklarda yer alan; bu birliklerin ateş hattında savaştığı ve binlerce şehit verdiği iddiası da, rakamlarla da gerçeklerle de bağdaşmamaktadır (Avanas 1988:15).

⁸ (Harp Mecmuası, Yıl:1S.9, Mayıs 1332, Receb 1334, s.133)

⁹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c34/c340024.pdf>

¹⁰ Rifâîlerin "burhan" göstermelerinin tasavvuf kültüründeki mânâsına dair Yayhyâ Âgâh b. Sâlih el-İstanbulî şöyle yazmıştır: "Hz. Pîr Seyyid Ahmed Rifâî, müridleri ile birlikte Hac'dan sonra Hz. Nebî'yi ziyaret için Medîne'ye doğru yola çıktı. Ravza'ya varınca, Hz. Resûl'ün merkadi önündeki pencereye geldiğinde, *Meddû'l-YedRisâlesi*'nde yazılan beyit ile 'Ey atam! Benim seyyid olduğumu kabul etmiyorlar' dedi. Ravza-ı Mutahhara'dan Resûlullah'ın eli zühûr etti ve "evlâdım" sesi işitildi. Müridleri de bunu görüp işittiler. istiğrak ve vecd hâline dalan müridlerin kimisi kendisini taşa çarptı, kimisi taş ile kendisini dövdü, kimisi harp âletleri ile kendisine vurdu... Daha pek çok haller görüldü. O zamandan bu zaman kadar Hz. Rifâî'ye bağlı olanlarda bu hal görülür" (Yahyâ 2002:167-168).

¹¹ <http://www.islamansiklopedisi.info/dia/pdf/c40/c400057.pdf>

¹² *Bittî erbâbutarîkin arasında ihtilâf*

*Cümlesi ikrâr ile imanını berkittiler
Rehber oldu hepsine bu seferde Şeyh Veled*

İbni Süfyan'ı ziyaretçün ta Şâm'a gittiler. (Tevfik 1994:160)

Cerîdelerde, gönüllülerin askerî faaliyetleri dışında herhangi bir konu bulunmamaktadır. *Harp Mecmuası*'ndaki, Rifaî tarikatının "burhan" göstermesi gibi tarikat merasimlerinin, gönüllü birliklerinin resmî faaliyetlerinin dışında tutulduğu veya kayıt altına alınma ihtiyacı hissedilmediği varsayılabilir. Cerîdelerde, askerlerin derviş kimliği hiçbir şekilde ihsas edilmezken, ordu içindeki dinî hizmetlerin tabur imamları ve alay müftüleri vasıtası ile birlikte yapılan tören ve ibadetlerle sağlandığı bilinmektedir. (BDHTH 1979:688) Bu bilgiler göstermektedir ki; Mevlevî Alay'ının 4. Ordu içindeki tüm faaliyetleri komuta kademesinin çizdiği çerçevenin içindedir ve bu çerçeve herhangi bir gönüllüden talep ettiği için daha fazlasını da beklememektedir.

Resmî evraka hakim düzen, alayı taltif eden yazışmalar olmakla birlikte; Mevlevî Alay'ına görev yaptığı Filistin Cephesi'nde muhalif olanlar vardır. Binbaşı Vecihi Bey, gönüllülerin askerlere manevi destek sağlamakta yetersiz kaldığını ve hatta ziyafetlerde müzik icra eden bir "zevk ve eğlence fırkası" haline düştüğünden şikayet eder. (Çulcu 1993:20)

Görülüyor ki; Mevlevî Alayı ihdas edildiğinde sadece takdir görmemiş; iktidara muhalif olan çevrelerin tenkidine de maruz kalmış ve hatta askeriye içinde de bu eleştirilerden münezzeh olmamıştı.

Mevlevî Gönüllüleri de dahil; diğer tüm gönüllü birlikler; hedef tahtasındaki siyasi iktidarın bir uzantısı olarak telakki edilmektedir. Bu tartışmalar siyasi iktidarın ideolojisi, politikaları ve günün şartları üzerinden değerlendirilmelidir.

Batının gözünde, "Other Fronts" (Diğer Cephe)l¹³ diye isimlendirilen ve Osmanlı Ordusu'nun da yer aldığı aldığı cephe; I. Dünya Savaşı'nda Batı Cephesi'ne eklenmiş bir fasıldır. Ancak, Türk tarihi ve özellikle Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşuna dair çalışacak her akademik "Diğer Cephe" merkeze almak mecburiyetindedir. Zira Türkiye Cumhuriyeti'nin ideolojik arka planı bu cephelelerde tecrübe edilmiş, zihniyeti bu savaşlarda yetişmiş kadrolarca oluşturulmuştur. Bu tablo; savaşlar, toprak kayıpları, eğitimsizlik, maddi imkansızlıklar, milliyetçilik ve değişen dünya içinde etken bir pozisyon almak gayretinde olan bir kadroya resmetmiştir.

I. Dünya Savaşı'nda yaklaşık 2.873.000 nüfusu ile Osmanlı Ordusu, savaşan en kalabalık ordulardan biri değildir. Rusya'nın 12.000.000, Almanya 11.000.000, İngiltere'nin 8.904.467, Fransa'nın 8.410.000 ve Avusturya-Macaristan'ın da yaklaşık 7.800.000 askeri vardır¹⁴. Ama Alman ordusundan 150.000¹⁵ civarında asker firar etmişken; Osmanlı Ordusu'nda -tahmin edilen- bu sayı 300.000 ilâ 500.000 arasındadır (Beşikçi 2015:123). Osmanlı İmparatorluğu'nun kaynaklarının mahdut, ordu yapılanması nâ-tamam, askeri bürokrasisi de henüz oturmamış ve

¹³ (Burgschwentner 2014)

¹⁴ https://www.pbs.org/greatwar/resources/casdeath_pop.html

¹⁵ <http://www.greatwar.nl/frames/default-shotatdawn.html>

dahası insanı yorgundu. Zorunlu askerlik, seferberlik, gönüllülük, propaganda, kadınların dolaylı olarak orduya hizmet vermesi, daha önce askerlikten muaf olan zümre ve milletlerin silah altına alınması Balkan Savaşları'nın maddi-manevi çöküntüsünü atlatamamış olan sistemde, güçlüklerle baş etmenin yollarından bazıları idi (Beşikçi 2015: 101-169).

İttihat ve Terakki bir yandan "peygamber ocağı", "iyi asker iyi müslüman, iyi müslüman iyi asker olur", "namus", cihat" gibi kavramları tedavüle sokarken, bir diğer yandan da hapishanelerden "gönüllü" takviyesi için mevzuat hazırlıyordu. Teşkilât-ı Mahsûsa'nın topladığı çetecilerin büyük bir bölümü mahkum-gönüllülerden oluşuyordu. Bu birlikler gerilla tarzı operasyonlarda kullanılmıştı. İçlerinde cinayet, ordudan firar, silahlı soygun ve hatta eşkıyalık gibi suçlardan idam cezası almış olanlara bile rastlamak mümkündü. Diğer gönüllü unsurlar ise şunlardı: Muhacirler (Osmanlı vatandaşı olabilmeleri için askerlik hizmeti yapmaları şart koşulmuştu.), Aşiret Gönüllüleri (Bektaşilerden oluşan Balaban Aşireti buna bir örnektir.)¹⁶, Din

Gönüllüleri (ulema, medrese talebeleri, tarikatlar) ve Müdafaa-i Milliye Cemiyeti gibi gönüllü toplayan sivil kuruluşlar (Beşikçi 2015: 173-222).

Mevlevî Alayı, batılılaşmakta olan Osmanlı Ordusu içinde, milliyetçilik ideolojisi ile teşekkül etmiş, "cihat" kavramını da bu merkezden bakarak tanımlamış bir "modernleşme" hamlesi idi. Türkiye Cumhuriyeti'nin, dünyanın tek laik İslâm ülkesi olma vasfını taşıması, Cumhuriyetin getirdiği laiklik prensibinin değil, XIX. yüzyıldan beri yaşanan tecrübelerin ürünü olmuştu. Cumhuriyetin geliştirdiği ve uyguladığı laiklik anlayışının dünyadaki benzersizliğinin, çok fazla kendine özgü olmasının sebebi de bu tarihi tecrübenin mirası idi (Türköne 2003:359-361). Mevlevî Alayı'nın I. Dünya Savaşı'nda orduya 'intisâbı' da yaşanmış bu özgün tecrübelerden biridir. Alayı, görev yaptığı dönemin diğer gönüllüleri ile karşılaştırdığımız zaman, propaganda unsurları (tarikat sikkeleri vs) dışında ayırt edici bir unsur göremeyiz. "Gelenek" zamanın ruhu ve ihtiyacına göre tekrar tanımlanmıştır.

Tarikat mensuplarının I. Dünya Savaşı'na gönüllü iştirak etmeleri ise, değişimine duyulan ihtiyacın, toplumun "geleneksel" addedilen bir zümresinde bile ne kadar derine inebileceğini göstermesi hasebiyle önemlidir. Nihayetinde bir toplumun zihniyeti veya değerler sistemi, savaşlarla değil ancak o savaşların sebep veya sonuçları ile değişebilir.

Mevlevî Alayları, kuruluşu, mensupları, faaliyetleri ve amaçları ile bu değişimin aynası vazifesi görmüştür. Bu vasfı ile bizatihi üzerine düşünülmesi gereken bir kıymettir. Ancak yapıya, sahip olduğu ölçeğin ve çatılı olan strüktürünün dışında

¹⁶ Bkz. (Özgül 2005)

mânâlar yüklemek; o yapıyı sadece deforme etmekle kalmayacak; aynı zamanda esas icra ettiği vazifeyi de gölgeleyecektir.

KAYNAKÇA

ALGAR, Hamid. "Nakşebendî Tarikatının Siyasî Boyutları -III-", İlim ve Sanat, S.35-36, İstanbul, 1993

AVANAS, Ahmet. Milli Mücadele'de Konya, Atatürk Araştırmaları Merkezi, Ankara, 1988

BARKAN, Ömer Lütfi. "İstilâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeleri", Tasavvuf Kitabı, Haz. Cemil Çiftçi, Kitabevi, İstanbul, 2003

BDHHTH. Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi -Sina Filistin Cephesi, Harbin Başlangıcından İkinci Gazze Muharebesi Sonuna Kadar, C.IV, I. Ksm., T.C. Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı, Genelkurmay Basımevi, Ankara, 1979

BEŞİKÇİ, Mehmet. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2015

BURGSCHWENTNER, Joachim (Ed.), EGGER, Matthias (Ed.), GUNDA, Barth-Scalmani (Ed.). Other Fronts, Other Wars?: First World War Studies on the Eve of the Centennial, Brill Academic Publishers, 2014

CEMAL Paşa. Hatıralar -İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları-, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2001

ÇULCU, Murat. Erkan-ı Harb Binbaşı Vecihi Bey'in Anıları - Filistin Ricatı, Arba Yayınları, 1993

GÖLPINARLI, Abdülbâki. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitapevleri, İstanbul, 1983

KARABEKİR, Kâzım. Birinci Cihan Harbine Nasıl Girdik, C.II, Emre Yayınları, İstanbul, 1995

KARAY, Refik Halid. Guguklu Saat, Semih Lûtfi Kitapevi, İstanbul, tarihsiz

KÖSTÜKLÜ, Nuri. "Vatan Savunmasında Gönül Erleri: Mücâhidîn-i Mevlevîye Alayı", X. Millî Mevlânâ Kongresi -Tebliğler-, Konya, Selçuk Üniversitesi, Konya, 2002

KÖSTÜKLÜ, Nuri. Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler: Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye, Çizgi Kitapevi, İstanbul, 2005

LEWIS, Bernard. İslâm'ın Siyasal Dili, Çev. Fatih Taşar, Rey yayıncılık, Kayseri, 1992

LEWIS, Bernard. Tarihte Araplar, Çev. Hakkı Dursun Yıldız, Anka Yayınları, İstanbul, 2001

MARTIN, B.G. Sömürgeciliğe Karşı Afrikada Sufi Direniş, Çev. Fatih Tatlıoğlu, İnsan Yayınları, İstanbul, 1988

ÖNCÜOĞLU, Engin. I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusu'ndaki Gönüllü Tarikat Alayları, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, basılmamış yüksek lisans tezi, Ankara, 2004

ÖZGÜL, Vatan. Dimetoka'dan Erzincan'a Bir Alevi Aşiret: Balabanlılar, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2005

RAHMAN, Fazlur. Ana Konularıyla Kur'an, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2000 TEVFİK, Neyzen. Azab-ı Mukaddes, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994 TÜRKÖNE, Mümtaz'er. Türk Modernleşmesi, Lotus Yayınevi, Ankara, 2003

YAHYÂ Âğah b. Sâlih el-İstabunlî, Tarikat Kıyafetlerinde Sembolizm, Ocak Yayıncılık, İstanbul, 2002

WEBER, Max. Sosyoloji Yazıları, Çev. Taha Parla, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002

عبد الغني النابلسي والدفاع عن الصوفية في كتابه العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية

أ.د. إحسان الديك*

المخلص

يعد الشيخ عبد الغني النابلسي الذي بلغ مرتبة العارف من أكثر الذين دافعوا عن الصوفية والتصوف بكل جرأة واقتدار، وقد استطاع من خلال اطلاعه الواسع، وتجربه في علوم الدين وبحثه في الأصول الإسلامية الأولى عن المحبة والتسامح، أن يميز بين الفقهاء العلماء والفقهاء العوام، وأن يرى في الفقه الإسلامي وسيلة لرفع الحرج وكسر التعصب مستندا إلى القاعدة الإسلامية "الأصل الإباحة" فأخذ ينقب عن التسهيل في الفتاوي لا أن ينقب عن عيوب الناس، مما جعله البعض أحد المبشرين بالنهضة العربية التي تجسدت إرهاباتها في النصف الثاني من القرن التاسع عشر.

يرد النابلسي في هذا الكتاب على الفقهاء الذين أنكروا السماع عند الصوفية وطريقة الموليين فيه، باعتباره موضوعا مهما حيث حاول التفرقة بين ما هو محرم وما هو مباح وشروط التحريم والإباحة في كل منهما، يقول في مقدمة الكتاب "وهذا الذي ذكرناه هو حال مجلس هؤلاء الطائفة المولوية... وقد تعرض لطريقهم بعض المتفهمة القاصرون في العلم بمعونة بعض أهل الظلم حتى خذل الله تعالى ذلك المستعرض بمن استعان به في زخرفته وسحره".

قسم النابلسي كتابه هذا إلى مقدمة وعشرة فصول تحدث في كل فصل منها عن طقس من طقوس الطريقة المولوية في مجلس الذكر، وهي: الصلاة وتلاوة القرآن الكريم، ورواية الحديث النبوي الشريف، والنصيحة والوعظ، وقرآنة كتاب المثنوي والسماع والرقص والطاعة، والدعاء وذكر الأنبياء والأولياء، وحسن الظن بين أتباع الطريقة.

ودافع الكاتب في كل ما أورده عن الطريقة المولوية مستندا إلى الآيات القرآنية والأحاديث النبوية وكتب الفقه والتصوف، ويدل دفاعه هذا عن إعجابه بشيوخها وتأييده لهم وقناعته بنهجهم مما جعله يقصر كتابه عليهم ويسمي طقوسهم في مجالسهم بعقود اللؤلؤ.

تقديم:

شكّل التصوف جزءاً مهماً من تراث الأمة الإسلامية، واستأثر باهتمام الباحثين - قديماً وحديثاً - الذين اختلفوا في معنى مصطلح "التصوّف" ودلالاته، وفي أصوله ومنابعه، كما اختلفوا حول آراء الصوفية بين مؤيد ومعارض.

ولقد تعددت الطرق الصوفية وكثرت، وامتدت على مدى التاريخ الإسلامي، واختلفت من طريقة إلى أخرى تبعاً لاختلاف تجارب الشيوخ، لكنها أجمعت على مفاهيم مشتركة وآراء

ومصطلحات جامعة، شكّلت في مجملها المبادئ العامة للتصوّف في الفكر الإسلامي مثل: المقامات، والأحوال، والمذاقات، والكرامة، والولاية ... الخ.

كانت ظاهرة التصوّف من أهم الظواهر التي انتشرت في المجتمع العربي إبان الحكم العثماني، الذي وقر حياة دينية نشطة ساهمت في تثبيت المعاني والقيم الإسلامية في نفوس العرب والمسلمين، فأقامت الخلافة العثمانية الشعائر الدينية، واعتنت بدور العبادة، واهتمت بالعلماء ورجال الدين^(١). فأقبل الناس على الطرق الصوفية والتقوا حول مشايخها الذين تمتعوا بمكانة مرموقة من الحكام والمحكومين، ونالوا احترام السلاطين وولاءهم^(٢) فقربوهم منهم، واعتمدوا عليهم.

ونظراً لمكانة المتصوفة هذه في الدولة العثمانية، اشتد عداؤ خصومهم، وكثر ناقدوهم، وهاجموا طرقهم وطقوسهم، واتهموهم بالخروج عن أحكام الشريعة الإسلامية، وبخاصة الطريقة المولوية التي كان لها حضور كبير وانتشار واسع في أرجاء الدولة الإسلامية، فانبرى الشيخ عبد الغني النابلسي^(٣) الذي وصل إلى مرتبة العارف للدفاع عن الصوفية

(١) الشيخ، وأفت: تاريخ العرب الحديث، عين للدراسات والبحوث، القاهرة، ١٤١٤هـ، ص ٣٧.

(٢) المحامي، محمد فريد بك: تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق إحسان عباس، ط ٢، دار النفائس، بيروت، ١٩٨٣، ص ١٢٣، وعطا، أحمد، عبد القادر: التصوف الإسلامي بين الأصالة والاقْتباس في عصر النابلسي، ط ١، دار الجيل، بيروت، ١٩٨٧، ص ١٩٦+٣٩٧.

(٣) هو الشيخ عبد الغني بن اسماعيل بن عبد الغني بن اسماعيل بن أحمد بن إبراهيم النابلسي، عاش طفولته في كنف والده الشيخ اسماعيل، النابلسي نسبة إلى مدينة نابلس من أعمال فلسطين، كان أجداده من المهاجرين إلى دمشق أيام الحروب الصليبية، حضر في التاسعة من عمره سماعاً للمولوية مع والده وكثير من علماء عصره، توفي والده وكان عمره اثنتي عشرة سنة، واختلى في بداية سلوكه الصوفي فأقام في داره سبع سنوات لا يخرج على الناس، كان مصون اللسان عالماً، يحب العلم والعلماء والصالحين والفقراء، قرأ أحد الشيخ في مجلسه شعراً غزلياً ماجناً، فثار عليه وطرده لخروجه عن آداب الصوفية. وصف بالسائح الجوال، لكثرة رحلاته التي كان يلتقي فيها أقطاب التصوف والعلماء والأدباء، رحل إلى الإستانة ولبنان، ومصر وفلسطين والحجاز، واشتهر بكثرة تصانيفه التي بلغت مائتي كتاب في علوم وفنون مختلفة، توفي سنة ١١٤٣هـ/١٧٣١م، وأغلقت دمشق يوم وفاته، ودفن في مقبرة آل النابلسي في حي الصالحية، وأقيم إلى جانب ضريحه مسجد.

انظر في ترجمته: المرادي، محمد خليل: سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر، دار ابن حزم للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨٨م ٣/٣٠، النبهاني، يوسف اسماعيل: جامع كرامات الأولياء. تحقيق إبراهيم عوض، المكتبة الثقافية، بيروت، ١٩٨٨م، ٢/١٩٤، والزركلي، خير الدين: الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٧٩م، ٤/٣٢.

والتصوف بعامة وعن المولوية بخاصة، فألف كتاباً في هذا المجال سماه "العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية"^(٤).

سيمياء العنوان:

العنوان عتبة النص وبوابة القارئ إلى الكتاب، يختاره المؤلف بوعي وإدراك، ليكون أول ما يواجهه به القارئ، ويؤثر فيه، ويدفعه إلى قراءة هذا الكتاب، ولم يكن عبثاً أن اختار الشيخ عبد الغني النابلسي لكتابه هذا الاسم، وأن يخصصه للطريقة المولوية التي كان لها أثر كبير في نفسه إذ كان طفلاً صغيراً، حينما كان يحضر وهو في التاسعة من عمره مع والده وكبار علماء عصره مجالس المولوية ويدل هذا التخصيص وإقبال العلماء على مجالس الطريقة على مكانتها وشهرتها في بلاد الشام وبخاصة في دمشق.

يخلع المؤلف على طقوس الطريقة المولوية وطرائقها صفة العقود، دلالة على أهميتها وقيمتها، لما للعقد من دلالة على النفاسة والندرة والقيمة العالية، لارتباطه بالعنق الذي يعلق فيه، ويضيف إلى العقود قيمة مميزة أخرى هي اللؤلؤ أعلى الحجارة الكريمة وأنفسها، ليؤكد قيمة هذه الطقوس وإشعاعاتها وأثرها في النفوس وإقبال الناس عليها.

عنوان الكتاب هذا، شهادة في الطريقة المولوية من عالم منقطع إلى التصوف، متبجر في العلوم العقلية والشرعية، وهو دليل على ولاء المؤلف لها، وتأثره بها، وقناعته بنهجها، يؤيد ذلك ما أورده في متن الكتاب من دفاع عنها بحرارة وجراءة.

دفاع المؤلف عن الصوفية:

يذهب البعض^(٥) إلى أن الحركات الصوفية في العالم الإسلامي هي حركات مسالمة سلبية، تنصرف إلى مجاهدة النفس، وتعتزل صوارف الدنيا، تهرب من الحياة، وتدعو مرديها إلى القعود والهروب من مواجهة الأعداء، فتتشر بذلك روح الاستسلام والاستكانة والوهن بين الناس.

(٤) الكتاب مخطوط في جامعة توبنجن الألمانية برقم (٢٦٢٠)، وجامعة برنستون الأمريكية برقم (٢٩٠٧)، وفي التكية المولوية بدمشق، طبع أول مرة سنة ١٩١١م، ومرة أخرى سنة ١٩٣٢ بمطبعة الترتي بدمشق، وحقق وقدم دراسة عنه أحمد خيرى فالح الزرعي في رسالة علمية لنيل درجة الماجستير في التاريخ من جامعة النجاح الوطنية، فلسطين، سنة ٢٠٠٢، وصدر عن دار الكتب العلمية، بيروت، سنة ٢٠٠٩، بتحقيق عاصم إبراهيم الكيالي بعنوان: "العقود اللؤلؤية في طريق السادة المولوية"، كما صدر عن دار نينوي بدمشق سنة ٢٠١٤م بتحقيق بكرى علاء الدين.

(٥) ينظر فروخ، عمر: التصوف في الإسلام، بيروت، ١٩٨١م، ص ٩-١٠، وعاصي، حسن: التصوف الإسلامي، ط١، مؤسسة عز الدين للطباعة والنشر، ١٤١٤هـ، ص ١٦٣، والزين، سميح: الصوفية في نظر الإسلام، بيروت، ١٩٨٥م،

ويرى آخرون أن التصوف يقوم على تطهير النفوس، وعلاجها من الشرور كالخوف والقلق والكسل والخمول لبناء الشخصية المسلمة المتكاملة القائمة على الأخلاق والفضائل، وتهيئتها روحياً ومعنوياً للجهاد في سبيل الله، فيبدأون بجهاد أنفسهم أولاً حتى لا تحرضهم على متع الدنيا، ومفاتن الحياة، لينصرفوا إلى العبادة الخالصة ويكونوا جند الله المأمورين في الأرض.

والحقيقة أن الصوفيين هم أولى الناس بالقتال والجهاد، لأن غايتهم التحقق بكمال الشرع والتحلّي بحقائقه، ومن كمال الشرع الجهاد ذروة سنام الإسلام، لذا "كان لهم شأن في الاهتمام بالعلم والجهاد وتشييد المدارس، واختطاط الزوايا والربط، وسد الثغور، وبذل النفوس في سبيل الله، وظهر فيهم الكاملون في النوع الإنساني من الأولياء المحدثين، أهل النفوس القدسية والعلوم الموهوبة"^(١).

وقد قدم الصوفيون على مر التاريخ نماذج مشرقة من الجهاد والمجاهدين، أمثال صلاح الدين الأيوبي، والسلطان العثماني محمد الفاتح، والمهدي بن تومرت مؤسس دولة الموحدين. ويمكن القول إن معظم الشيوخ المجاهدين الذين قادوا الثورات التحريرية ضد الاستعمار الفرنسي والبريطاني والإيطالي في الدول الإسلامية كان جلهم من شيوخ الصوفية، فمن أشهرهم عبد القادر الجزائري شيخ الطريقة الشاذلية، ومؤسس الطريقة القادرية، وعمر المختار شيخ الزاوية السنوسية في الجبل الأخضر بليبيا، وبدر الدين الحسني قائد الثورة السورية الكبرى، وأحمد عرابي قائد الثورة المصرية، وكان للطريقة التيجانية دور كبير في مقاومة الاستعمار في إفريقيا، وللطريقة النقشبنديّة الدور نفسه في مواجهة البلشفية الروسية. وكان جلّ السلاطين العثمانيين الذين دكّوا معازل الكفر، وفتحوا مناطق واسعة من أوروبا وأدخلوها في حظيرة الإسلام، كانوا صوفية نقشبندية أو مولوية، ولولا انشغالهم بثورات الأمراء والحكام المحليين الذين حاولوا الاستقلال عن الدولة مثل فخر الدين المعني وبشير الشهابي في لبنان، وظاهر العمر في فلسطين، وعلي بيك الكبير في مصر، وكذلك انشغالهم بالحركات السلفية مثل الوهابية في نجد والحجاز، والمهيدية في السودان، وبالذات الصوفية في الشرق لكانت أوروبا كلها اليوم مسلمة.

(١) ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد: تاريخ ابن خلدون، المسمى: العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر ومن عاصرهم من ذوي السلطان الأكبر. تحقيق خليل شحادة، سهيل زكار، دار الفكر للطباعة، ٢٠٠١،

جاء دفاع الشيخ النابلسي عن الطريقة المولوية في هذا الإطار العام، فرد على الذين أنكروا السماع عند الصوفية وطريقة المولويين فيه، مفرقاً بين ما هو محرم وما هو مباح، عارضاً لشروط الإباحة والتحریم في كل منهما، مميّزاً من خلال بحثه عن المحبة والتسامح في الأصول الإسلامية الأولى بين الفقهاء العلماء والفقهاء العوام، إذ رأى في الفقه الإسلامي وسيلة لرفع الحرج، وكسر التعصب، مستنداً إلى القاعدة "الأصل الإباحة"، منقّباً عن التسهيل في الفتاوى وليس عن عيوب الناس، يقول في مقدمة الكتاب: "وهذا الذي ذكرناه هو مجلس هؤلاء الطائفة المولوية في دمشق المحمية، وبقية البلاد الإسلامية، ... وقد تعرّض لطريقهم بعض المتفهمّة القاصرون في العلم بمعونة أهل الظلم، حتى خذل الله تعالى ذلك المتعرض بمن استعان به من زخرفته وسحره، وألقى الله تعالى كيده في نحره، إذ كان سبباً لإهانة الفقراء وهضم جناب أهل الله بين المنقادين إليه من الأمراء والله تعالى ناصر حزبه، ومؤيد أوليائه بعنايته وقرّبه"^(٧).

ويؤكد الشيخ النابلسي لهؤلاء أن "كل من يطعن في كل من حضر مجلس المولوية كافر بالله تعالى لظنه في أئمة المسلمين وعامتهم بلا سبب شرعي، ولا محذور يكون في ذلك المجلس"^(٨). إذ كيف يطعن فيه هذا المجلس والحاضرون فيه "كثير من علماء دمشق الشام والمفتين من مذهب الحنفية ومذهب الشافعية، وغيرهم"^(٩). وكيف يطعن فيه وهو الذي علم "أحوال مجلس المولوية المشتمل على الصلاة وقراءة القرآن والحديث الشريف، وتلاوة المثوي المنيف، ثم السماع الطيب الطاهر النظيف، ثم الأدعية العامة والخاصة لجميع المسلمين والمؤمنين، ثم ذكر الأنبياء والأولياء والصالحين، والثناء عليهم، والترضي عنهم بمحضر من الناس من طلبية العلم وغيرهم"^(١٠).

ويصرّح الشيخ أنه صنف هذه الرسالة بمعونة الله تعالى "لنصرة فقراء الطريقة القائمين بالمحبة والاعتقاد للأولياء والصالحين"^(١١) لذا فإن كل من تعرض لمن انتسب إليهم بسوء، "فإن الله تعالى يحلّ به الانتقام، وخصوصاً طريق السادة المولوية، وقرائنها وأولاد فقرائها

(٧) النابلسي، عبد الغني: العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية، ص ٩٦.

(٨) المصدر السابق، ص ١٧٩.

(٩) المصدر السابق، ص ١٧٨.

(١٠) المصدر السابق، ص ١٧٨.

(١١) المصدر السابق، ص ١٧٩.

الصلحاء الكرام السالكين على مسالك آبائهم وأجدادهم" (١٢)، ولهذا نراه يدعو لهم ويصفهم بالسادة المولوية فيقول: "حفظ الله أسرارهم، وأظهر أنوارهم، وسددهم على الشريعة المحمدية" (١٣)، ويصف حضرتهم بالحضرة المعمورة (١٤).

قسّم النابلسي كتابه إلى عشرة فصول، تحدث في كل فصل منها عن طقس من طقوس الطريقة المولوية في مجلس الذكر، وهي الصلاة، وتلاوة القرآن الكريم، ورواية الحديث النبوي الشريف، والنصيحة والوعظ، وقراءة كتاب المثنوي والسماح، والطاعة والدعاء، وذكر الأنبياء والأولياء، وحسن الظن بين أتباع الطريقة، مدافعاً عن كل هذه الطقوس معتمداً في ذلك على الأدلة الشرعية من الآيات القرآنية والأحاديث النبوية وكتب الفقه والتصوف.

لعل المؤلف في وقوفه على تفاصيل مجلس المولوية يريد القول إن هذا المجلس ليس مجلس طرب ولهو، وعبث وإنما هو مجلس ديني بامتياز، ينصاع فيه العبد إلى ربه باطناً وظاهراً، ويرى فيه تربية إسلامية تهيئه لأن يكون جندياً من جنود الله. إذ لا تبتعد هذه التربية عن التربية العسكرية في سلك الجندية، بل تتفوق عليها بإقبال المرید عليها إقبالاً وليس جبراً كما في التجنيد الإجباري.

فآداب المرید مع شيخه في الطاعة والتعظيم والملازمة وعدم الاعتراض أو المخالفة أو النقاش بحيث يكون بين يديه كما يكون الميت بين يدي غاسله، هذه الصفات لا تختلف كثيراً عن صفات الجندي الملتزم وهي عماد التربية العسكرية في الانضباط والطاعة. كما أن تراتبهم ومسمياتهم وألقابهم كالقطب، أو الغوث، والأوتاد والبلاء والنقباء والنجبار والأخيار وغيرها من المسميات ليست بعيدة عما في الجيش من رتب عسكرية، أو في الدولة من رتب سياسية، حتى نشأ عند معظم الباحثين والدارسين ما يعرف بحكومة الصوفية، أو حكومة الباطن (١٥).

يركز النابلسي في الفصل الأول على الصلاة عمود الدين، وعلى صلاة الجماعة عماد تربية الفرد واندغامه في المجموع وولائه له وحرصه عليه، مفرقاً بين صلاة الصوفيين

(١٢) المصدر السابق، ص ٨٥ + ٨٦.

(١٣) المصدر السابق، ص ٩٤.

(١٤) المصدر السابق، ص ٩٦.

(١٥) انظر في مراتبهم: أبو نعيم، أحمد بن عبد الله الأصفهاني، حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، دار الكتاب العربي،

بيروت، ١٣٨٧هـ، ٩/١.

وصلاة غيرهم من المسلمين مدلاً على صحة سلوكياتهم المنبعثة من الدين. يقول: "اشتمل مجلس المولوية على الصلاة بالجماعة، وهي سنة مؤكدة، وقيل فرض عين لقوله تعالى: "واركعوا مع الراكعين"^(١٦)، وقيل فرض كفاية، وقيل واجب دون الفرض، والصحيح هو القول الأول، فكل من نسب إلى مجلس فقام فيه الصلاة بالجماعة أن من دخل إليه فسق أو أئم، أو استخف بجرمته بقول أو فعل فقد كفر بالله تعالى"^(١٧).

وتحدث في الفصل الثاني عن قراءتهم القرآن الكريم وتدبر أحكامه، ومعرفة معانيه، فهو دستور حياتهم، وطريق عيشتهم، مقتدين بمثلهم الأعلى سيد الخلق النبي (ص) من خلال رؤية سيرته العطرة وأحاديثه النبوية الشريفة، يقول "اشتمل مجلس المولوية على قراءة القرآن العظيم، ورواية شيء من حديث رسول الله صلى الله عليه وسلم، ولا شك أن ذلك من أفضل الطاعات، وأشرف العبادات، فمن حرم الدخول إلى مكان فيه ذلك فقد كفر"^(١٨).

وفي الفصل الثالث: "اشتمل مجلس المولوية على الوعظ والنصيحة للإخوان الفقراء، وبقية الحاضرين من الناس، وقصص الصالحين وأخبار الأنبياء والمرسلين بحسب ما ينساق إليه الكلام في ذلك المقام، ولا شك أن ذلك كله من أفضل الطاعات، وقرية ظاهرة من أشرف القربات، فمن حكم بالفسق على من حضر ذلك فهو كافر بالله تعالى"^(١٩).

وفي الفصل الرابع اشتمل مجلس المولوية على قراءة المثنوي الشريف المنظوم بالوزن اللطيف، في العلوم الإلهية والمعارف الربانية والحقائق الإيقانية، يشتمل على الكلام في إشارات آيات قرآنية وأسرار أحاديث نبوية، وذكر قصص ومواعظ إيمانية، ونصائح وأمثال وحكم عرفانية، ... فمن نسب الفسق إلى الحضور في ذلك المجلس فهو كافر بالله تعالى لإنكاره العلوم الإلهية القرآنية والمعارف الربانية النبوية، وذلك زبدة التوحيد والدين المحمدي"^(٢٠).

أما السماع الذي اشتمل عليه الفصل الخامس فلم يك محرماً لأن الفقهاء أجازوا الاستماع إلى الطبل والدف في الغزاة والعرس والعيد وأيام السرور^(٢١)، "ولا سرور للفقير

(١٦) سورة البقرة، آية ٤٣.

(١٧) النابلسي، عبد الغني: العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية، ص ٩٧.

(١٨) المصدر السابق، ص ١١٤.

(١٩) المصدر السابق، ص ١٢٥.

(٢٠) المصدر السابق، ص ١٣٠-١٣٣.

(٢١) المصدر السابق، ص ١٣٩، ١٤٤.

السالك في طريق الله إلا يوم حضوره في مجلس الذكر الشريف وفرحه برّبّه، ... فإن نسب الفسق لمن يحضر سماع الدف ونحوه من الآلات في مجلس الفقراء يوم سرورهم بميقاتهم، فقد شمل ذلك القول منه نسبة الفسق إلى سماع النبي صلى الله تعالى عليه وسلم الدف يوم قدومه وفرح بنات النجار به"^(٢٢).

وكذلك الوجد الذي تحدث عنه في الفصل السادس، فإنه لا "يكون إلا عن خشوع في القلب، فالخشوع أصل الوجد، والوجد ظهور الخشوع بالفعل، فذم الوجد ذم للخشوع، على أن حكمه بالفسق في حق من يحضر مجلس المولوية يقتضي الحكم بحرمة الوجد الذي هو أثر الخشوع في الفقراء المعلومين عند ذكر الله تعالى في نفوسهم بما هم يتلون، منكر الخشوع والوجد الصحيح كافر بالله تعالى"^(٢٣).

ولا تخفى أهمية السماع وما فيه من وجد وخشوع في إنكاء الروح، وشحن الهمة، ودفع النفوس إلى بذلها رخيصة في سبيل الله، فالأغاني والأناشيد الحماسية والموسيقا العسكرية كانت وما تزال ترافق الجيوش في الحروب، وبخاصة إذا كانت نابعة من عقيدة دينية وإيمان صادق، فإنها تبعث الهمة وتحفز العزيمة للدفاع عن الوطن والدين.

أما ما اشتمل عليه مجلس المولوية في الفصل السابع بإظهار الطاعة والإذعان^(٢٤) من فقرائهم لشيخهم ومن شيخهم لهم، "فلا كراهة فيه حيث هو على وجه التعظيم والتبجيل والاحترام والطاعة والانقياد والإذعان، لا على وجه العبادة ولا على وجه السلام والتحية"^(٢٥)، "وليس على وجه المداهنة والمرءات والمنافقة، خصوصاً انحناء بعض العلماء للحكام والظلمة والقضاة وغيرهم لأجل الدنيا والخوف على الجاه والمنصب"^(٢٦).

وفي الفصل الثامن "اشتمل مجلس المولوية على الأدعية الشريفة لهم ولفقرائهم، ولكل من حضر عندهم بالخصوص والعموم، والدعاء للسلطان بالحفظ والعناية والنصر والتوفيق، ولأكابر الدولة ولعساكر المسلمين وهذا أمر من أكبر الطاعات، وأفضل القربات

(٢٢) المصدر السابق، ص ١٤٤.

(٢٣) المصدر السابق، ص ١٥٤.

(٢٤) المصدر السابق، ص ١٥٦.

(٢٥) المصدر السابق، ص ١٥٩+١٦٠.

(٢٦) المصدر السابق، ص ١٦٦.

والمثوبات"^(٢٧)، ولا يجوز أن يجعل الدعاء الذي هو مخ العبادة فسقاً^(٢٨)، "فانظر أيها المنصف فضيلة الدعاء، وادع الله تعالى لك ولغيرك على كل حال، واحترم المجلس الذي يكون فيه، واسع إليه لتحظى بالبركة والخير"^(٢٩).

أما الفصل التاسع فاشتمل على "مدائح وأدعية تذكر للأولياء المتقدمين والمتأخرين، والترحم عليهم، والترضي عنهم، وذكر أسمائهم وألقابهم، وإهداء ثواب القراءة إليهم"^(٣٠). فمن عاب على مجلس فيه ذكر الأنبياء والأولياء والصالحين، والثناء عليهم، ووصفهم بأكمل الأوصاف، ونسب الفسق إلى من حضر فيه من الناس، فهو كافر بالله تعالى لأنه سمى الطاعة معصية"^(٣١).

يختم النابلسي كتابه بالعقد العاشر من عقود المولوية الذي يفرده للحديث عن حسن الظن بجماعة حضور مجلسهم، إذ "حسن الظن من حسن العبادة"^(٣٢)، والواجب على المسلم أن يحمل أخاه المسلم على القصد الحسن في كل حال^(٣٣)، ومن "طعن في جماعة حاضرين في مجلس ذكر بلا مطعن شرعي وحكم بأن طاعتهم التي هم فيها - معصية، فقد كفر بالله تعالى"^(٣٤).

بهذه الروح الإسلامية العالية، وبخبرة العارف، ودراية الواجد، دافع النابلسي عن الطريقة المولوية التي انتشرت في بلاد الشام آنذاك، ووصل في دفاعه حد تكفير من اتهم مجالسهم بالفسق وهو يؤكد في كل ذلك، أن هذه الطريقة إسلامية في نشأتها وأهدافها ومبادئها، وسلوكاتها ومراميتها، وهي لم تكن كما ادعى البعض - يوماً ما - سلبية مسالمة، وإنما كانت تربي مريديها على قيم الدين الحنيف.

ولعل هذه التربية الصوفية هي التي ميزت الجيش العثماني عن غيره من الجيوش، إذا كان معظمه من الشباب المسلم الحافظ للقرآن الكريم، والذي تربي تربية صوفية جهادية، دافع عن الخلافة الإسلامية وشارك في الفتوحات، وخاض غمار الحرب العالمية الأولى.

(٢٧) المصدر السابق، ص ١٦٧.

(٢٨) المصدر السابق، ص ١٦٩.

(٢٩) المصدر السابق، ص ١٧٢.

(٣٠) المصدر السابق، ص ١٧٣.

(٣١) المصدر السابق، ص ١٧٤.

(٣٢) المصدر السابق، ص ١٧٦.

(٣٣) المصدر السابق، ص ١٧٥.

(٣٤) المصدر السابق، ص ١٧٧.

وهذه التربية الصوفية هي التي هيأت مريدي المولوية بعد قرنين ونيّف من زمن المؤلف، لأن يكونوا الجند الأوفياء للدولة العثمانية، وأن يشاركوا في الحرب العالمية الأولى بكتيبتهم المعروفة بالكتيبة المولوية وبتكايهم وزواياهم وربطهم التي انتشرت في أرجاء العالم الإسلامي، ترفد الجيش، وتساعد الفقراء والمحتاجين وأبناء السبيل.

ويكفي للتدليل على هذا الدور الناتج عن التربية الصوفية أن نقف على دور الصوفيين في بئر السبع من جنوب فلسطين بقيادة حماد باشا الصوفي (١٧٩٣ - ١٩٢٣م) شيخ قبيلة الترابين الذي اعتمدته الحكومة التركية أميراً على بئر السبع وغزة وسيناء بأمر من السلطان العثماني عبد الحميد^(٣٥) وعهدت إليه قيادة ١٤٠٠ متطوع من بئر السبع وحدها بنوقهم وخبولهم للمشاركة في الحرب العالمية الأولى، ومهاجمة القوات البريطانية وقطع الامتدادات في قناة السويس، فاصطدم بكوكبتين من الجيش الانجليزي واحدة من الهنود أبادوها، وثانية من السودانيين أسروها^(٣٦)، وضرب به بدو سيناء المثل بقولهم: "حماد دق أبواب مصر"^(٣٧).

نشرت المخابرات البريطانية في تقريرها سنة ١٩١٧ شهادة عن حماد باشا الصوفي تصفه بأنه على علاقة وطيدة مع الأتراك، وأنه رجل العثمانيين وعدو لبريطانيا، رفض التعامل مع الشريف الحسين بن علي، وظل على ولائه للدولة العثمانية، لذا نرى الضباط الأتراك وبعد تغلب الإنجليز ودخولهم فلسطين، يفدون عليه ويطلبون منه التجهز للرحيل مرافقتهم إلى الأستانة، فقال لهم كلمته المشهورة "هذي بلاد مغطس راسي، ما نجليها وربعي حوالي نموت مع بعضنا ولا يقولوا الصوفي هج" فأدوا له التحية وودعوه^(٣٨).

المصادر والمراجع

- القرآن الكريم.
- ابن خلدون، عبد الرحمن بن محمد: تاريخ ابن خلدون المسمى: العبر وديوان المبتدأ والخبر في أيام العرب والعجم والبربر، ومن عاصرهم من السلطان الأكبر، تحقيق: خليل شحادة وسهيل زكار، دار الفكر للطباعة، ٢٠٠١م.

^(٣٥) حماد باشا الصوفي - ويكيبيديا wikipedia.org/w

^(٣٦) العارف، عارف العارف: تاريخ بئر السبع وقبائلها، مكتبة مدبول، القاهرة، ١٩٩٩، ص ٢٥١.

^(٣٧) موقع: منتديات البدو، جيش الجنوب والبادية الفلسطينية.

^(٣٨) موقع آل الصوفي على الانترنت.

- الزركلي، خير الدين: الأعلام، دار العلم للملايين، بيروت، ١٩٧٩م.
- الزين، سميح: الصوفي في نظر الإسلام، بيروت، ١٩٨٥م.
- الصوفي، حماد: موقع ويكيبيديا، Wikipedia.
- الشيخ، رأفت: تاريخ العرب الحديث، عين للدراسات والبحوث، القاهرة، ١٤١٤هـ.
- العارف، عارف: تاريخ بئر السبع وقبائلها، مكتبة مدبولي، القاهرة، ١٩٩٩م.
- عاصي، حسن: التصوف الإسلامي، ط١، مؤسسة عز الدين للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨٥م.
- عطا، أحمد عبد القادر: التصوف الإسلامي بين الأصالة والاقتراب في عصر النابلسي، دار الجيل، بيروت، ١٩٨٧م.
- المحامي، محمد فريدبك، تاريخ الدولة العلية العثمانية، تحقيق إحسان عباس، ط٢، دار النفائس بيروت، ١٩٨٣.
- المرادي، محمد خليل: سلك الدرر في أعيان القرن الثاني عشر، دار ابن حزم للطباعة والنشر، بيروت، ١٩٨٨م.
- النابلسي، عبد الغني:
 - العقود الأولوية في الطريقة المولوية، دمشق، ١٩١١م.
 - العقود للؤلؤية في الطريقة المولوية، مطبعة الترقى، دمشق، ١٩٢٣م.
 - العقود للؤلؤية في الطريقة المولوية، تحقيق وتقديم أحمد خيرى فالح الزرعى، رسالة ماجستير، جامعة النجاح الوطنية، نابلس، ٢٠٠٢م.
 - العقود للؤلؤية في طريق السادة المولوية، تحقيق، عاصم إبراهيم الكيالي، دار الكتب العلمية، بيروت.
 - العقود للؤلؤية في طريق المولوية، تحقيق: بكري علاء الدين، دمشق، ٢٠١٤م.
 - النبهاني، يوسف اسماعيل: جامع كرامات الأولياء، تحقيق إبراهيم عوض، المكتبة الثقافية، بيروت، ١٩٨٨م.
 - أبو نعيم، أحمد بن عبد الله الأصفهاني: حلية الأولياء وطبقات الأصفياء، دار الكتاب العربي، بيروت، ١٣٨٧هـ.

الطريقة المولوية في بيت المقدس: نشأتها، وتطورها، ودورها في المجتمع

أ.د. مشهور سرور*

الملخص

سيتناول هذا البحث "الطريقة المولوية في بيت المقدس: نشأتها، وتطورها، ودورها في المجتمع" دراسة موجزة لتاريخ الطريقة المولوية في القدس، ثم تطورها منذ بداية العهد العثماني في القرن العاشر الهجري/ السادس عشر الميلادي، وحتى وقتنا الحاضر أي طوال حوالي خمسة قرون، وذلك ضمن محاور رئيسية هي: نشأة المولوية وموقعها في البلدة القديمة، وأوقاف الطريقة وتمويلها، وممتلكات الطريقة من مثل: الزاوية والمسجد والخانقاه والمدرسة، وأرض البستان، والمدفن، والمكتبة، ودور الطريقة في خدمة المجتمع.

فالطريقة المولوية وجدت في القدس قبل العهد العثماني، ولكنها لاقت رعاية خاصة في العهد العثماني، سواء من حيث تعيين وقف لها، أو من حيث الصرف عليها من خلال نظام الصّرة، أو من حيث بناء المباني، واستطاعت الطريقة المولوية في القدس رغم كل الصعاب التي واجهتها بعد سقوط الخلافة العثمانية- مواصلة طريق التطور والتقدم في عملها بالقدس، فسمين باسمها إحدى عقبات (درب) حارات القدس القديمة، وبني مدرسة باسم المدرسة المولوية ما زالت تقدّم الخدمات التعليمية لأعداد متنامية من أبناء القدس، فضلا عن وجود الزاوية والمسجد والمكتبة للطريقة التي تواصل مهامها الروحية والاجتماعية، والتعليمية، والاقتصادية، والوطنية في المدينة المقدسة، ويصرّ القائمون عليها على استمرار هذا الدور وتميمته مستقبلا باعتبار ذلك جزءا مهما من تشكيل بيت المقدس التاريخي والثقافي.

أولاً - نشأة المولوية وانتشارها

تتسبب الطريقة المولوية إلى مؤسسها الشيخ محمد بن محمد بن حسين، جلال الدين، الخطيب، البكري، البلخي، الرومي، القونوي، والمعروف بعلاء الدين خنكار، الذي ولد في بلخ سنة (٦٠٤هـ)، ونشأ، وتلقّى علومه الأولى فيها، ثم استقرّ به المقام في قونية حيث توفي سنة (٦٧٢هـ)، وبنى له مريدوه فيها ضريحا تعلوه قبّة خضراء، لا زالت مزارًا حتى يومنا هذا.^١

*كلية الآداب - جامعة القدس القدس الشريف - فلسطين، mhabazi@hotmail.com

^١انظر ترجمة جلال الدين الرومي في: الزركلي، الأعلام، ٣٠/٧. وخنكار كلمة فارسية تعني السلطان. ويقال: الهنكار وهو من يسعى بين يدي رئيسه يومه النشاط أو التقاني في الخدمة، ويوم قرناه أنه صاحب حظوة عند السلطان أو الرئيس. انظر: محمد دهمان، معجم الألفاظ، ص ٦٩، ١٥٣.

١- أصل التسمية

عرفت الطريقة باسم المولوية نسبة إلى اللقب الذي أطلقه مريدو المولوية على شيخهم ومؤسس طريقتهم جلال الدين الرومي، حيث لقبوه في وقت مُبكر بلقب مولانا خاوند كار. وقيل غير ذلك، لكن الأرجح أنه بسبب تلقيبه بلقب مولانا أو منلا، ومنه اشتق اسم الطريقة. ويعرف أتباع الطريقة باسم الدراويش.^٢

٢- انتشار المولوية

شجعت الخلافة العثمانية التصوف بعامة، والطريقة المولوية بخاصة حيث أصبحت هي الطريقة التي تحظى برعاية الدولة، وتمثلت تلك الرعاية في مظاهر عديدة أهمها:^٣

- ١- كان للمولوية مجلس سماع شهري داخل قصر السلطان العثماني.
- ٢- قدمت السلطنة لشيخ الطريقة وأتباعها مساعدات مالية من مصادر مختلفة، وخصّصت لعدد غير قليل منهم مرتبات متنوّعة.
- ٣- قام السلاطين والوزراء وغيرهم من كبار رجال الدولة العثمانية ببناء زوايا وتكايا وخانقوات لأتباع الطرق الصوفية بعامة، والطريقة المولوية بخاصة، وشجّعوا على تقديم العون لهذه الطرق الصوفية بأشكاله المختلفة.

٤- كان شيخو المولوية يرافقون حملات الجيش الإسلامي في الدولة العثمانية سواء أكانت تلك الحملات صغيرة أم كبيرة، ما أدى إلى انتشار هذه الطريقة بين عامة الناس، والجند المسلمين في الجيش العثماني.

٣- انتشار المولوية في فلسطين

من المرجح -لدي- أن عدداً غير قليل من شيخو الطريقة المولوية، وأتباعها قد زاروا فلسطين بعامة، والمدن المقدّسة فيها بخاصة وفي مقدّمتها مدينتي القدس، والخليل، وذلك خلال القرون الثلاثة الأولى من نشأة الطريقة (السابع والثامن والتاسع الهجرية)، وأن هؤلاء الزوّار قد أقاموا حلقات علم وتعليم، وجلسات سماع وذكر لمواطني البلاد، والوافدين إليها

^٢ انظر: الفرمان، أخبار الدولة، ص ٤٧١؛ العرضي، معادن الذهب، ص ٢٤٦ حيث ذكر أنه أطلق على مؤسس الطريقة لقب منلاقار، ومنلاخنكار؛ عمر نزال، الطرق الصوفية: الإسلام النائم، ص ٤٨؛ والمولى أو المنلا: تحريف عن كلمة مولى العربية وتعني السيد، والعالم. وفي العهد العثماني أطلقت على قضاة العساكر بهدف التقويم ثم أطلقت على القضاة الآخرين. انظر: المنجد، ولاة دمشق، ص ١١٢، عبد الكريم رافق، العرب والعثمانيون، ص ٥٣.

^٣ انظر: المحبي، خلاصة الأثر، ١/٥؛ أكمل الدين أوغلو، الدولة العثمانية، ١٧٩/٢.

للزيارة الدينية (المجاورة والاعتكاف) أو طلب العلم، أو كليهما معاً، وهم أكثر حسب الروايات التاريخية الكثيرة، حول كون البيت المقدس (القدس الشريف) مركزاً مهماً لجذب المسلمين في كل العصور.

لقد زار عدد من شيوخ المولوية، وأتباعها فلسطين لأسباب عديدة أهمها -فيما أرى- هي: أ - زيارة الأماكن المقدسة في فلسطين وهي كثيرة، ومنها: القدس، والخليل، وبيت لحم، وعسقلان، وبيت جبرين، وغزة وغيرها وذلك لقدسية هذه المدن وغيرها المنصوص عليها في القرآن الكريم بقوله تعالى ﴿سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ﴾^٤. وغيرها من الآيات الكريمة الكثيرة التي رجح المفسرون أنها تخص القدس الشريف.

وقول رسولنا الكريم، صلى الله عليه وسلم: "لا تُشَدُّ الرِّحَالُ إِلَّا إِلَى ثَلَاثَةِ مَسَاجِدَ: مسجدِ الحرام، ومسجدِ الأقصى، ومسجدي"^٥. وغيره من الأحاديث النبوية الشريفة، والأقوال المأثورة التي أحصتها مؤلفات كثيرة وضعها العلماء المسلمون على مدى العصور في فضائل بيت المقدس، وبقية المدن المقدسة في فلسطين، والتي بلغت حوالي سبعين مؤلفاً ما بين رسالة، وكتاب، وعمل موسوعي ضخماً.^٦

ب - تقديس الحج؛ إذ دأب كثير من المسلمين في مشارق الأرض ومغاربها على زيارة بيت المقدس، والإقامة فيه مدداً زمنية متفاوتة بهدف الصلاة في المسجد الأقصى المبارك، ومسجد قبة الصخرة المشرفة، باعتبار ذلك جزءاً متمماً. لأداء فريضة الحج. وقد عُرف هذا العمل منذ عهد الخليفة سليمان بن عبد الملك (ت ٩٩هـ) رضي الله عنه، وتوثق في عهد الخليفة أبي جعفر المنصور عبد الله بن محمد (ت ١٥٨هـ) رضي الله عنه، واستمر في العهود اللاحقة، ومنها العهد العثماني، وحتى يومنا هذا حيث يعرف باسم "تقديس الحجة"^٧.

ج - طلب العلم؛ إذ كانت بيت المقدس وعلى مدى القرون الماضية، وحتى سقوطها بيد الاحتلال البريطاني عام (١٣٣٦هـ) مركز إشعاع علمي وثقافي في مختلف مجالات العلم، ما دفع كثير من طلبة العلم لشد رحالهم إليها طلباً للعلم، وكثير من العلماء

^٤الإسراء، ١/١٧.

^٥البخاري، الصحيح، ٢٠٧/١ حديث رقم ١١٨٩.

^٦انظر: محمد المقدسي، المستقصى، ص ٥.

^٧انظر: خليل عثمان، فلسطين في خمسة قرون، ص ٣١٨-٣١٩.

لزيارتهم؛ مجاورة، ولنشر العلم بين المسلمين القادمين إليها من مختلف بقاع الأرض، وليس أدلّ على ذلك من مكوث أبي بكر محمد بن عبد الله بن العربي (ت ٥٤٣هـ) في بيت المقدس ثلاث سنوات لتلقي العلم على أيدي علمائها الكبار؛ إذ وجدها مباءة علم^٨.

وهؤلاء الشيوخ والأتباع، لا شك في أنّهم نشروا طريقتهم في مواطن عديدة من فلسطين، وأهمها بيت المقدس، التي كانت مركز جذب لكثير من رواد المتصوفة فقد استقرّ فيها أبو القاسم الجنيد بن محمد البغداديّ (ت ٢٩٧هـ)، وأم الخير، رابعة بنت إسماعيل العدويّة (ت ١٨٠هـ) في وقت مبكر من التاريخ الإسلاميّ. لكنني لم أعثر على ذكر لوجود الطريقة المولوية في فلسطين بعامة، وبيت المقدس بخاصة قبل نهاية القرن التاسع الهجري.

٤- المولوية في بيت المقدس

تعود بداية وجود الطريقة المولوية في بيت المقدس -على الأرجح- إلى الحقبة التي عاش فيها مجير الدّين، عبد الرّحمن بن محمد، العليمي، المقدسي، المكنى بأبي اليمين، الذي عاش ما بين سنتي (٨٦٠ و ٩٢٧هـ)، حيث ذكر مجير الدّين العليمي حارة من حارات القدس تنسب إلى الطريقة المولوية، في أثناء ذكره ما في القدس من شوارع وخطط، وجعلها في خطّ وادي الطواحين^٩، قال: "وحارة درج المولوية، وهي بجوار حارة القصيلة من الشّرق"^{١٠}.

ولمّا كان مجير الدّين العليمي قد بدأ بتأليف كتابه في الخامس عشر من ذي الحجة سنة تسعمائة للهجرة، وأتمّه في أقلّ من أربعة أشهر، منها شهر توقف فيه عن الكتابة، فإنّ المولوية تكون قد سكنت القدس الشّريف، وحصلت على إحدى حاراته في القرن التاسع الهجريّ. قال في تحديد وقت تأليف كتابه: "وكان ابتدائي في جمعه في خامس عشري ذي الحجة سنة تسعمائة، وفرغت من جمعه، وترتيبه في دون أربعة أشهر مع ما تخلّل في ذلك

^٨العسلي، بيت المقدس في كتب الرحلات، ص ١٦٩؛ مجير الدّين العليمي، الألس الجليل، ٢٩٩/١.

^٩انظر: مجير الدّين العليمي، الألس الجليل، ٥٣/٢. وعرف خط وادي الطواحين بأنّه الشارع الأعظم في القدس، يمتد من الجنوب إلى الشمال إلى باب العمود. وهو ما يُعرف اليوم بشوارع الواد الذي يمتد من باب العمود في شمالي سور المدينة إلى حارة المغاربة إلى باب سيّدنا محمد صلى الله عليه وسلم (باب المغاربة).

^{١٠}مجير الدّين العليمي، الألس الجليل، ٥٤/٢.

من عوارض الدّهر، نحو شهر لم أكتب فيه شيئاً، ومع اشتغال الفكرة بأمر الدّنيا، والله لطيف بعباده".^{١١}

٥-مولوية فلسطين في العهد العثماني

اهتم السلاطين العثمانيون بنشر الثقافة الصوفيّة في فلسطين بعامّة، وبيت المقدس بخاصّة، وذلك لأنّهم رأوا في نشر هذه الثقافة ترسيخاً للقيم والمبادئ الإسلاميّة الروحيّة، وتثبيتاً لوجود الدولة السياسيّة^{١٢}، وقد تمثّل ذلك الاهتمام من خلال عدّة أفعال، وأهمها:

أ- قام السلطان سليم الأول عندما فتح القدس سنة (٩٢٢هـ) بتعيين شيخ للطريقة المولوية في القدس وهو الشيخ أخفش زاده، وجعله رئيساً للدرويش المولوية، وأنعم عليه بمبلغ (٥٠٠) خمسمائة أجرة كل شهر، كما جعل لأتباع الطريقة رواتب محدّدة في كل شهر، وهذا زاد من انتشار المولوية في القدس وغيرها من المدن والأرياف الفلسطينيّة.^{١٣}

ب- بتوجيه السلطان مراد الثالث بن السلطان سليم الثاني قام أمير لواء القدس خداوند كار بك المعروف بأبي سيفين بإنشاء زاوية للمولوية بالقدس سنة (٩٩٥هـ). وهي الزاوية التي لا تزال قائمة حتى وقتنا الحاضر (ذو الحجة ١٤٣٦هـ).^{١٤}

ج- أوقف كثيرون من أعيان الدولة العثمانية أوقافاً كثيرة في القدس الشريف وخارجها على الخانقاه (الزاوية) المولوية؛ شيوخها وأتباعها.^{١٥}

د- قدّمت الدولة العثمانية للطريقة المولوية في القدس الشريف مساعدات مالية من الصّرة الرّوميّة مثل: أموال من إستانبول، وأموال من الولايات التابعة للدولة العثمانية.^{١٦}

^{١١} محير الدّين العليمي، الأتس الجليل، ٥٤/٢.

^{١٢} انظر: محمد صالحية، العثمانيون ومدينة القدس: دراسات في التراث، ص ١٩١.

^{١٣} انظر: محمد صالحية، العثمانيون ومدينة القدس: دراسات في التراث، ص ١٩١.

^{١٤} انظر: العارف، المفصل، ص ٥٠٠؛ حمد يوسف، من آثارنا، ص ٢٨٥.

^{١٥} انظر الحديث عن أوقاف الطريقة في هذا البحث.

^{١٦} انظر: سجل المحكمة الشرعية بالقدس رقم (١٠٤)، ح ١، ص ٥ صفر ١٠٣١هـ/١٦٢١، ص ٤٨٥.

والصّرة هي: مبلغ من المال كان يرسل في الدولة العثمانية كواجب لعلماء الحرمين الشريفين في مكة المكرمة والمدينة المنورة والمدريسين والمجاورين والضعفاء، والفقراء (الصوفيّة). وكانت أنواع منها: الصّرة الرّوميّة، والمصريّة، والشاميّة.

انظر: سهيل صابات، المعجم الموسوعي، ص ٢٠٨.

هـ- كان شيوخ الطريقة في القدس الشريف من أصل روميّ لمُدّة طويلة من الزمن، وذلك على خلاف ما هو عليه الأمر في الطرق الصوفية الأخرى، وسبب ذلك أن المولوية كانت تسير على النظام المركزيّ للطريقة الذي مقرّه إستانبول.^{١٧}

وقد أدت هذه العناية التي أولتها الدولة العثمانية للطريقة المولوية إلى انتشارها في القدس الشريف بسرعة، فعندما زار الرحالة التركي أوليا جلبي القدس سنة (١٠٨٢هـ) وجد فيها عددًا كبيرًا من المولوية التي كان لها تكية من بين سبعين تكية في القدس لطرق صوفية كثيرة، قال: "في القدس عدد كبير من العلماء والأعيان الذين ينتمون إلى الطريقة المولوية، حيث يتقاضى كلّ واحد منهم خمسمائة أقة، لقد كان يأتي تعيين شيخ الخانقاه والطريقة المولوية في القدس من الشيخ الأعلى لهذه الطريقة في مدينة قونية".^{١٨}

كما رافق دراويش المولوية وشيخهم حملات الجيش العثماني ضد المتمردين، أو مشيري الفتن في أنحاء بلاد الشام، ومنها مدينة الخليل، فعندما توجه حاكم القدس الشريف لقتال الخارجين على سلطة الدولة العثمانية في مدينة خليل الرحمن سنة (١٠٣٩هـ) رافقه شيخ المولوية وبعض دراويشها في بيت المقدس.^{١٩}

وقد عمل شيوخ المولوية بوظائف عديدة داخل الحرم القدسي الشريف، ومن أهم الوظائف التي عملوا فيها: قراءة أجزاء محدّدة من القرآن الكريم في أماكن محدّدة أيضا من المسجد الأقصى المبارك، ومسجد قبة الصخرة المشرفة، وفي أوقات معينة من أيام الأسبوع، وغالبا تكون مرتبطة بأوقات الصلاة؛ قبلها أو بعدها. وكان يُحدّد لكل قارئ مبلغًا من المال من أوقاف الزاوية المولوية، أو أوقاف تكية خاصكي سلطان وغيرها من الأوقاف بالقدس الشريف. كما عملوا في تدريس العلوم المتنوعة في مسجدي الحرم القدسي الشريف (الأقصى المبارك، وقبة الصخرة المشرفة)، وفي الزاوية المولوية بالقدس الشريف.

^{١٧} انظر: أكمل الدين أوغلو، الدولة العثمانية، ١٧٩/٢.

^{١٨} انظر: أمين عودة، التصوف في بلاد الشام: الإسلام النائم، ص ٣١.

^{١٩} انظر: سجل المحكمة الشرعية بالقدس رقم (١٥٦)، ح ١٥، صفر ١٠٣٩/١٦٢٩، ص ٦٢٧؛ أكمل الدين أوغلو،

الدولة العثمانية، ١٨٥/٢.

٦- ازدهار المولوية في القرن الثاني عشر الهجري

يتضح من خلال وصف عبد الغني النابلسي (ت ١١٤٣هـ) للتكية المولوية بالقدس الشريف عندما زارها في اطار زيارته لبيت المقدس سنة (١١٠١هـ) بداية القرن الثاني عشر الهجري، أن الطريقة المولوية كانت ذات صيت ذائع في القدس الشريف، وأن أتباعها كانوا ذوي مكانة في القدس بعامتها، والحرم القدسي الشريف بخاصة؛ إذ تمكّنوا من استضافة الشيخ عبد الغني النابلسي في تكيتهم مع مرافقيه وأعيان القدس وعلمائها، فوصفها نثرًا وشعرًا، قال: "ثم توجّهنا إلى جهة التكيّة المولويّة، ذات الحضرة العلية والسّدّ السنّيّة حتى وصلنا إليها مع الإخوان، وأقبلنا على هاتيك الأرجاء الحسان، وصعدنا في الدّرج، وشممنا عرف ذلك الأرح، فدخلنا إلى الطبقة الأولى، فإذا هي ساحة واسعة، جوانبها مرفوعة شاسعة، وصعدنا الدّرج الثاني إلى ساحةٍ أخرى أصغر من الأولى، ولها في البهجة والإشراق البُدّ الطّولى، حتى صعدنا في الدّرج الثالث، إلى ساحةٍ -أيضًا- أصغر منها، وقد كدنا في العلوّ أن نشارف السّما، وجميع ذلك مبنيّ بالأحجار والعقود المتينة من الصخور الكبار، فدخلنا إلى ديوانٍ واسع الأطراف، مفروش بالدفوف المنحوتة اللّطاف، وحوله الرّواقات المصنوعة للجلوس، والسّدّة العالية التي تُرفَع إليها الرّؤوس؛ وهناك الفستقيّة الصغيرة من الرخام الأبيض المنحوت، وقد جرى فيها الماء المجموع للجريان كسبايك اللؤلؤ والياقوت، وجميع ذلك الديوان، مسقوف بالقبو المعقود من الأحجار، نزهةً للأبصار، وحولهُ شبابيك مطّلة على جميع البلاد القدسيّة، وهاتيك الجهات الأنسية، فتلقّانا شيخها الدرويش الصّالح مع بقية إخوانه من كلّ نكبيّ فالح، حتى جلسنا في صدر ذلك الديوان، وعملوا لنا السّماع الشريف ببدائع الألحان، حتى حصل لنا غاية الطرب، ولجميع من كان معنا من الإخوان، والسّادة الأمّاجد الأعيان"^{٢٠}.

يظهر من خلال وصف الشيخ النابلسي المعلومات الآتية:

أ- إن التكية كانت تتكون من ثلاث طبقات، لكل طبقة ساحة، ودرج يؤدي إليها، وأكبر الساحات هي الأرضية، وأصغرهما العلوية.

ب- التكية كانت عالية (وربّما أعلى مبنى في حارة السعدية) التي هي أعلى حارات البلدة القديمة بالقدس الشريف، ما جعل الشيخ النابلسي يشعر وكأنه يلامس السماء، كما

^{٢٠} عبد الغني النابلسي، الحضرة الأنسية، ص ٢٤٠-٢٤١.

كانت التكيّة مبنية من الحجارة الصخرية الكبيرة، وبها عقود ترتفع عليها سقوف الطوابق الثلاثة.

ج- ديوان التكية الذي يجلس فيه شيخها، وأعوانه للسمع، والذكر، والمذاكرة العلمية، واستقبال ضيوف التكية كان في الطابق الثالث. وكان هذا الديوان مهياً بكل وسائل الراحة، وفيه صحن يجري فيه الماء كسبائك اللؤلؤ والياقوت. وبه نقوش ورسوم زخرفية جعلته نزهة لعيون زوّاره. كما يوجد في هذا الديوان شبابيك في الجهات الأربعة ما يُمكن الزائر من رؤية جميع أنحاء القدس الشريف.

د- إن التكية كانت تقيم جلسات سماع، للأغاني والمدائح النبوية مرفقة بالدفوف، والموسيقا التي تشيع الطرب في نفوس الحضور وقلوبهم، فيحصل لهم كامل التجلي، وأن مجلس السماع كان يستمر حتى حلول وقت الصلاة، برفع الأذان.

٧- علاقة مولوية القدس بمولوية طرابلس الشام

منذ فتح السلطان سليم الأول بيت المقدس، قام بتعيين شيخ خانقاه المولوية بالقدس، واستمرّ السلاطين العثمانيون على خطاه في تعيين شيوخ مولوية بيت المقدس حتى القرن الثاني عشر الهجري؛ إذ كان مرسوم تعيين الشيخ يصدر في إستانبول، وكان الشيخ يجب أن يكون من الأتراك.

في القرن الثاني عشر الهجري انتقلت مهمّة تعيين شيوخ مولوية حلب، وبيت المقدس إلى آل المولوي في طرابلس، وكثيراً ما كان هؤلاء الشيوخ من آل المولوي أنفسهم، ويتم التعيين بالانتخاب.^{٢١}

وفي الثلث الأول من القرن الرابع عشر الهجري وبعد انتهاء الحرب العالمية الأولى تولى مشيخة الطريقة المولوية في القدس الشريف بالانتخاب الشيخ عادل بن الشيخ أحمد السنيني، ومكث فيها إلى ما بعد الاحتلال الصهيوني للقسم الغربي من القدس سنة (١٣٦٨هـ)، فلما وجد نفسه غير قادر على ممارسة علمه كالمعتاد غادر بيت المقدس إلى طرابلس الشام، فعاش فيها زاهداً عابداً إلى أن وافته الأجل المحتوم سنة (١٣٩١هـ).

^{٢١} انظر: محمود حيدر، منزلة السياسة لدى الطرق: الإسلام النائم، ص ٣٢٤. وآل المولوي هم أسرة طرابلسية ينتمون إلى قرية سنين، لذلك ينسب العلماء المولوية إليها فيقال لهم السنيني، وهم من الأسر الحسينية الشريفة.

تمكّن الشيخ عادل المولوي في أثناء توليه مشيخة المولوية بالقدس الشريف من استعادة المكانة الرفيعة التي كانت للطريقة زمن الدولة العثمانية، وتمثل ذلك في الأعمال الآتية:^{٢٢}

أ- أصبح منزل الشيخ في الخانقاه مركزًا يقصده العلماء والوجهاء والأعيان والسياسيون من فلسطين وخارجها، فقد كان يزوره الحاج أمين الحسيني، مفتي فلسطين، والعلامة خليل الخالدي، ويوسف العلمي، وراغب النشاشيبي (كان رئيساً لبلدية القدس وقتذاك). وقد ساعد الشيخ عادل في توثيق علاقاته مع زعماء القدس وعلمائها ابن خالته إسماعيل الحافظ الذي كان رئيساً لمحكمة الاستئناف العليا.

ب- حرص الشيخ عادل المولوي على استقبال المريدين الوافدين إلى القدس الشريف من مشرق العالم الإسلامي ومغربه، وبخاصة من بلدان المغرب العربي، والهند، والباكستان، وغيرها من البلدان.

ج- فتح أبواب الخانقاه المولوية لأهل طرابلس الشام القادمين للقدس لأسباب متنوّعة، وعمل على مساعدتهم في الحصول على عمل بالقدس وخارجها، وكما تعاون مع زعماء القدس من أجل مساعدة شخصيات طرابلسية كانوا تعرضوا للاعتقال من قبل الاحتلال البريطاني.

د- عمل الشيخ عادل المولوي على المحافظة على نقاء الطريقة المولوية التي كان يتولّى مشيختها، ففي جلسات الذكر التي كانت تنظمها الخانقاه، منع الشيخ عادل إقامة رقصة الدراويش، عندما شعر أنّها قد تتحوّل المولوية، وسمّو جلسات الذكر والسماع فيها.

ثانياً - ممتلكات المولوية في القدس الشريف

تمكّن شيوخ المولوية، ودراويشها، وأتباعها في بيت المقدس من رفع مكانة طريقتهم، ونشرها بين أكبر عدد ممكن من المقدسيين، والمسلمين الوافدين على بيت المقدس لأسباب مختلفة، وقد ساعدهم في ذلك رعاية الدولة العثمانية لهم، واهتمامها بهم. وانعكست مكانة المولوية في القدس الشريف على أرض الواقع من خلال امتلاكها ممتلكات عديدة في إحدى أهم حارات القدس عرفت في القرن التاسع الهجري باسم "حارة درج المولوية"^{٢٣}، ثم عرفت في

^{٢٢} انظر: محمود حيدر، منزلة السياسة لدى الطرق: الإسلام النائم، ص ٣٢٢-٣٢٥.

^{٢٣} انظر: مجير الدين العلمي، الأوس الجليل، ٢/٥٤.

القرن العاشر وحتى اليوم (الخامس عشر الهجري) باسم عقبة المولوية^{٢٤}. وقد رأيت أن من المناسب التعريف بعقبة المولوية توطئة للتعريف بممتلكات الطريقة المولوية الكائنة في العقبة، والتي منحت العقبة اسمها، وذلك على النحو التالي:

١ - عقبة المولوية^{٢٥}

ورأيت الحديث عنها ضمن خمسة محاور، وهي:

أ - سبب التسمية

سميت العقبة باسمها الحالي نسبة إلى حاكورة المولوية المحاذية للعقبة من الجنوب، وزاوية المولوية التي تشرف على العقبة من الشمال، وهي أبرز المعالم العمرانية فيها.

ب - حدود العقبة

تمتد عقبة المولوية من الشرق إلى الغرب، وهي إحدى العقبات في حارة السعدية. ويبلغ طولها (٦٧,٥٠) سم، وعرضها غير منتظم؛ إذ يبلغ عرضها (٢,٩٠) سم عند رأس العقبة، والواقع عند مفترق طريق المئذنة الحمراء وامتداد طريق عقبة البسطامي، ثم يأخذ عرضها بالزيادة تدريجياً إلى أن يصل (٣,٣٠) سم، وهذا أقصى عرض للعقبة، ثم يأخذ عرضها بالنقصان تدريجياً إلى أن يصل في نهاية العقبة إلى (٣٠٠) سم. وتضم عقبة المولوية (١٠٠) مائة درجة مبلطة بالحجر.

ج - ميزات عقبة المولوية

تمتاز عقبة المولوية عن غيرها من العقبات المقدسية بما يلي:

١ - توجد على جانبي العقبة من الشمال والجنوب، أربعة أحواش، يسكنها المواطنون

المقدسيون.

^{٢٤} العقبة لغة: طريق في الجبل وعر. اللسان: مادة عقب. وفي المصطلح المقدسي هي طريق متفرع عن الشوارع الرئيسية في البلدة القديمة من القدس الشريف، غالباً يكون فيه درج أو أكثر بدرجات متعددة، يتحرك فيه المواطنون الذين يسكنون على جانبي درج العقبة. والحارة تتكون من عدة عقبات، كما أن العقبة تصل الحارات بعضها ببعض. وتسمى عند بعض المقدسيين وفي مناطق أخرى من فلسطين: طلعة بفتح الطاء، لكن العقبة هي الاسم الشائع والمثبت على بداية كل عقبة في عمران القدس في الوقت الحالي.

^{٢٥} انظر: وزارة الأوقاف، نشرة تراث القدس، العدد (٥)، ص ١-٤.

٢- توجد عدّة دكاكين على جانبيّ العقبة من الشمال والجنوب، وهذه الدكاكين كانت في الماضي تستخدم اسطبلات للدواب. وهي اليوم تستخدم دكاكين للبيع المتنوع، وبعضها مغلق.

٣- تقطع العقبة من الناحية الجنوبية عند حافة دار الجبرينيّ عقبة تسمى العقبة المحمّديّة.

٤- بعد تقاطع العقبة المولوية مع العقبة المحمّديّة يظهر درج الزاوية (التكية) المولوية الممتد من طريق ابن الجراح شمالا نحو عقبة المولوية.

د- أحواش العقبة المولوية

توجد في العقبة المولوية أربعة أحواش، وهي:

١ - حوش كاملة

له أسماء عديد أهمها: حوش حجازي، وحوش الدّنف.

يقع وسط العقبة المولوية من جهة الشمال، ثم يتجه شرقا وشمالا، وفيه عدّة دور سكنية منها: دار كاملة، ودار الحموري، دار دحبور، وأبو سنينة، ودعنا، وشويكي وغيرها.

تتوسط الحوش بائكة فوق الطريق العام تصل بين حوشي حجازي واللّبان المقابل له من الناحية الجنوبية، ويبلغ ارتفاع البائكة في أقل نقطة (٢,٧٠) سم وفي أعلى نقطة (٣,١٠) سم. فيما يبلغ طولها من الشرق للغرب (١٧,٨٠) سم، وعرضها من الشمال للجنوب ثلاثة أمتار. وفي الوسط يبلغ عرضها (٤,٩٤) سم.

٢ - حوش اللّبان

ويسمى أيضا حوش اليوزباشي نسبة للعائلة التي تسكنه إذ تقع دارها في جنوبي الحوش. وكانت تعرف في أربعينيات القرن الرابع عشر الهجري باسم دار اللّبان نسبة للحاج أحمد اللّبان.

يقع الحوش مقابل حوش كاملة جنوبي عقبة المولوية. ويبلغ طولها من الشمال إلى الجنوب (٢٩) م، وعرضه (١,٩٢) سم ثم يزداد تدريجا إلى (٢,٢٧) سم، ثم ينقص إلى (٢,١٠) سم.

يوجد في الحوش بائكتان تطلّان الطريق؛ الأولى، وطولها من الشمال للجنوب (٩,٧٠) سم، وارتفاعها من وسطها (٢,٢٤) سم. والثانية، طولها من الشمال للجنوب (٥,٥٠) سم، وارتفاعها (١,٩٧) سم ويصل في الوسط إلى (٢,٥٨) سم.

يوجد في الجانب الشرقي من الحوش عدّة بواخير، كما يوجد فيه قوس مموّجة، وعدّة قناطر.

٣ - حوش تفاحة

سُمّي باسم العائلة التي تسكنه، يقع في شمال العقبة على يسار الصاعد للعقبة. ويمتد من الجنوب إلى الشمال حيث يبلغ طوله (١٩)م، وفيه (٢٣) درجة، ويرتفع مدخله (٢،١٠)سم، أما عرضه فيبلغ (١،٢٠)سم. وبعد دخول الحوش يبلغ عرض الحوش (٢،٢٠)سم، ثم يزيد العرض تدريجيًّا إلى أن يصل (٢،٩٥)سم، ثم يأخذ بالنقصان إلى أن يصل (١،٨٥)سم، ثم يزداد، فيصل إلى (٢،٢٠)سم، ثم يضيق مرّة ثانية فيصل إلى (١،٥٠)سم.

٤ - حوش الشيخ محمد صالح

سمي بذلك نسبة لهذا الشيخ الذي كانت له في المنطقة دار تقع غربيّ الحوش، فأوقفها وقفا عاما، كما يُعرف باسم وقف الشيخ محمد بدير، نسبة لوقف هذا الشيخ الكائن شمالي الحوش في الإسطبل الذي كان يسكنه، واليوم تسكنه جماعة من عائلة حجازي المقدسية. يقع شمال عقبة المولوية على يسار الصاعد للعقبة، ومقابل حاكورة المولوية. وهو يمتد من الجنوب إلى الشمال، حيث يبلغ طوله (١٨)م، وفيه (١٥) درجة، ويبلغ عرضه (٢،٨٥)سم، يزداد تدريجيًّا إلى أن يصل (٣١٤)سم. توجد في وسطه بانكة تحمل دازًا وسط العقبة المولوية، فتصل بين هذا الحوش والدار الملاصقة لدار السيد محمد الولي الديسيّ.

هـ - الخانقاه المولوية: الموقع والتأسيس^{٦٦}

وتسمى الزاوية، والتكية أيضا، وهي تتكون من عدّة منشآت عمرانية، سأحدّث عنها، بعد تحديد موقعها، ومؤسّسها، وسنة تأسيسها.

١ - موقع الخانقاه المولوية

تقع في عقبة المولوية، إحدى عقبات حارة السعدية، في محلة بني زيد، تابعة لمحلة باب العمود، وفي نهاية طريق ابن الجراح، وأسفل بانكة المولوية.

^{٦٦} انظر: كامل العسلي، معاهد العلم، ص ٩٦؛ محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٣٦٥. وهما اللذان قرأا النقش قراءة سليمة. وانظر: العارف، المفضل، ص ٥٠٠، حمد يوسف، من آثارنا، ص ٢٨٥ حيث قرأا النقش كما يلي: "أمر بإنشاء هذا المكان المسمّى بخانقاه المولوية خادوند كار بك قومندان لواء القدس الشريف سنة ٩٩٥هـ/١٥٨٦م". وقراءتهما فيها زيادة؛ إذ الموجود على النقش هو ما نقله العسلي وغوشة.

ويحدُّها من الجنوب دار، يليها عقبة المولوية، ومن الشرق دار، ومن الشمال دار اليوزباشي سكن عائلة الكيدالي، ومن الغرب طريق ابن الجراح. ومكانها مرتفع في حارة السعدية، إحدى أكبر حارات البلدة القديمة، وأكثرها ارتفاعاً، ويسهل الوصول إليها من باب العامود في غربيها، وباب الزاهرة في شرقيها. وقد حُدِّت زمن الشيخ عادل الطرابلسي المولي في النصف الأول من القرن الرابع عشر الهجري، على النحو التالي: يحدُّها من الشمال ورثة محمد هاشم الغول أغاسي الغزوي، ومن الشرق الحاج مصطفى عبد اللطيف، ومن الجنوب ورثة الحاج أحمد طوطح. ومن الغرب الطريق العام.

٢ - مؤسس الخانقاه

من المتفق عليه بين المؤرخين أنَّ أمير لواء القدس الشريف خاوردي بك الشهير بأبي سيفين بن حسين الخلوتي هو مؤسس لخانقاه القائمة في العقبة حتى يومنا هذا (ذو الحجة ١٤٣٦هـ)، وكان ذلك سنة (٩٩٥هـ)، زمن السلطان مراد الثالث بن السلطان سليم الثاني الذي تولَّى السلطنة ما بين (٩٨٢ و ١٠٠٣هـ).^{٢٧}

ويؤكد ذلك النقش التأسيسي الذي لا يزال موجوداً على مدخل الخانقاه، وفيه: "أنشأ هذا المقام الشريف المسمّى بخانقاه المولوية الأمير الكبير أبو سيفين غازي سنة ٩٩٥هـ".^{٢٨}

٣ - مكونات الخانقاه

تتكوّن الخانقاه المولوية من عدّة منشآت عمرانية، قسم منها قائم منذ تأسيسها الأول، وقسم آخر بني في أوقات لاحقة، والمنشآت هي^{٢٩}:

^{٢٧} هو السلطان مراد بن سليم بن سليمان القانوني، عاش ما بين (٩٥٣ و ١٠٠٣هـ)، حارب الصفويين في بلاد فارس عدّة مرات، وفتح قبرص، وتمرد الانتشارية عليه، وكان شاعراً مجيداً. انظر: فريد بيك، تاريخ الدولة، ص ١١٣؛ يوسف آصف، تاريخ سلاطين، ص ٦٩؛ وديع أبو زيدون، تاريخ الإمبراطورية، ص ١٤٥.

^{٢٨} محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٣٦٥. وهو ما رأيته وقرأته (ذو الحجة ١٤٣٦هـ). فيما ذهب غيره إلى أن النقش هو: "أمر بإنشاء هذا المكان المسمّى بخانقاه المولوية خداوندكار بك قومندان لواء القدس الشريف سنة ٩٩٥هـ/١٥٨٦م". ولم أر ذلك، والأرجح أن من كتبه أراد التوضيح أكثر. ودليل ذلك أن المسلمين لم يؤرخوا بالتاريخ الميلادي إلا في حقبة الاستعمار الأوروبي. انظر: عارف العارف، المفصل، ص ٥٠٠؛ رائف نجم، كنوز، ص ٣٦٧؛ العسلي، معاهد العلم، ص ٣٣٩؛ حمد يوسف، من آثارنا، ص ٢٨٥.

^{٢٩} انظر: محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٤٠٥-٤٥٥؛ البهنسي، العمارة والزخرفة: الموسوعة الفلسطينية، قسم ٢ م ٤ ص ٨١٩.

أ- البناء السفلي

هو أول طابق ويعود تاريخه للقرن الرابع الهجري، يقع على يسار الداخل من باب الخانقاه، يُدخل إليه من باب معقود بقوس نصف دائري، ويبلغ طوله (١٤,٨٥) سم، وعرضه (٧,٨٥) سم، وبذلك تكون مساحته أكبر من مساحة المسجد الذي يعلوه.

ب- مسجد المولوية

يقع شمالي الخانقاه على يسار الصاعد في الدرجات الموصلة للخانقاه، ويبلغ طوله من الشرق إلى الغرب (١٠,٥٠) سم، وعرضه من الشمال الشرقي إلى الجنوب الشرقي يتراوح ما بين (٧,٨٠) سم و(٨,١٠) سم في الناحية الغربية.

ويقوم على أربعة أعمدة مُضَلَّعة، ارتفاع كل عمود يبلغ (٣,٤٣) سم. ويوجد في الجدار الجنوبي أربعة طاقات. كما يوجد للمسجد محراب يبلغ ارتفاعه (١,٩٥) سم، وعرضه (٨٨) سم، وعلى جانبيه عمودان مُضَلَّعان ينتهيان بتيجان مُزينة بزخارف، ويوجد للمسجد مُدَنَّة تستند إلى جداره الجنوبي، حيث يختفي جانبها الشمالي بواجهة الجدار القبلي للمسجد.

ج- الخانقاه

تقع في الطابق العلوي، ويُصعد إليها بدرج حجري، وعلى مدخلها النقش التأسيسي. وتبلغ مساحتها (٣١,٤) سم^٢، وفيها بابان شرقي، وغربي، والأخير يصل إلى بلكونة مُعلَّقة، وفيها ثلاثة شبابيك: شمالي وجنوبي، وشرقي على موازاة المُدَنَّة، ويرتفع عقد الخانقاه عن أرضها في مركز القبة (٥,٤٠) سم. وهي تشرف على المدينة المُقدَّسة من جميع الجهات.

د- غرفة صغيرة

توجد تحت المسجد، ويتم الوصول إليها بواسطة ثلاث درجات نزولا من أسفل القبو الكائن تحت المسجد، وفيها ثلاث أضرحة تضم رفاة ثلاثة من شيوخ المولوية. وكان على كل منها لوح قاشاني ملون يحمل اسم الشيخ المدفون فيه، لكنها اختفت منذ أكثر من عشرين عاما، وقد رُممت الغرفة والأضرحة قبل عدّة سنوات.

هـ- ساحة مشكوفة (سماوية)

توجد في الخانقاه ساحة سماوية مكشوفة كانت تضم في وسطها قبرا، ثم أزيل في صيف سنة (١٤٢٠هـ). وبني مكانه فستقية. ويوجد قبر الشيخ علي المولوي (ت ١٢٧١هـ) شمال شرقي باب المسجد. ويحيط بالفستقية والقبر أشجار نخيل، وأسكادنيا، ورمّان وعنب.

و- المكتبة المولوية

لا شك لديّ في أن شيوخ المولوية أنشأوا مكتبة في الخانقاه، ضمت أنواعا من الكتب في صنوف المعرفة الإنسانية ولا سيما: في العلوم الشرعية، وفي التصوّف، والأدب، واللّغتين العربية والتركية، وكانت تلك الكتب باللغتين العربية والتركية وربما بالفارسية؛ وبخاصة أن تعلّم اللغات الثلاث في العهد العثماني كان سمة بارزة عند علماء ذلك العصر، فضلا عن تعلّمها من قبل كثير من العامة.

لا يوجد دليل مادي على وجود مكتبة عامة في الخانقاه، لكن توجد بعض المؤشرات على أن الخانقاه كانت تضم مكتبة لشيوخ المولوية، فضلا عن أن بعضهم كان يضع تركته أمانة في الخانقاه لمدة من الزمن، والمؤشرات ثلاثة، هي:

أ- في سنة (١١١٧هـ) وضع الشيخ علي أفندي المولوي، وكان شيخ المولوية، سبعين كتابا من كتبه، ومنها كتاب المثنوي للشيخ جلال الدين الرّومي، وكانت باللغتين العربية والتركية، وضعها أمانة عند متولي وقف الخانقاه الشيخ محمد الجودي، ثم طلبها منه الشيخ عوض بن جعفر المولوي.

ب- سنة (١٢٠٠هـ) عندما توفي الشيخ علي المولوي، ورثته ابنته القاصر، حفظ الحاكم الشرعي تركته -وكان منها كتب- إلى حين حضور شيخ المولوية الجديد ويتسلم التركية.

ج- سنة (١٢٦٩هـ) زار الخانقاه المستشرق الألماني أ. د. تويلر وذكر أنه شاهد في القوس الشمالي الشرقي من مسجد المولوية مكتبة صغيرة فيها كتب تخصّ شيوخ المولوية.

ز- حاكورة وقف المولوية

تقع قرب الخانقاه المولوية في مكان غير بعيد عن رأس حارة القصيلة، وكانت تؤجر من قبل شيوخ الطريقة المولوية في القدس، فحسب الحجة الشرعية المكتوبة سنة (١١١٧هـ) فقد أذن كلّ من: متولي وقف المولوية، وشيخها علي أفندي، والحاكم الشرعي للشيخ محمد الجودي، مستأجر الحاكورة بتعميرها.

٨- المدرسة المولوية

وتعرف اليوم باسم (الميلوية) تحريفًا لاسم الطريقة، وقد بوشر بينائها قبل الاحتلال الصهيوني للقدس عام (١٣٨٧هـ)، وأتمت دائرة الأوقاف الإسلامية بالقدس بناءها بعد الاحتلال، ويوجد بجانب المدرسة ملعب تابع لها، ويشكل إحدى أهم الساحات الواسعة في

حارة السعدية. وتقوم فيها اليوم (ذو الحجة ١٤٣٦هـ) مدرسة باسم "المدرسة المولوية الأساسية الجماهيرية للبنات". وهي تابعة لوزارة المعارف الإسرائيلية.

وقد بنيت المدرسة في موقع من حاكورة الشيخ محمد المولي التي أوقفها سنة (١٢٦٣هـ)، وأنشأ فيها داراً له. وقد أوقفها على نفسه مدى حياته، وعلى ولده القاصر، وابن أخيه شمس الدين القاصر يتيم أخيه الدرويش حسين، وعلى من سيحدثهم الله، سبحانه وتعالى، لواقف من الأولاد الذكور دون الإناث المتزوجات.

وحدود دار الشيخ محمد المولي هي: من الجنوب ساحة المدرسة المولوية، ومن الشرق المدرسة، ومن الشمال عقبة المولوية، ومن الغرب أبنية من حارة السعدية. وهي وما زالت موجودة حتى يومنا هذا (١٤٣٦هـ)، وتسكنها عائلة مقدسية، ويوجد فوق بابها، نقش فخاري هو عبارة عن: البسمة، وآية الكرسي.

عمارة الخانقاه

وقد تم تعمير الخانقاه والمسجد وتوابعهما، وترميمها مرّات عديدة خلال العهد العثماني. وفي بداية خمسينيات القرن الرابع عشر الهجري، أقدم الشيخ عادل الطرابلسي المولوي، متولي الخانقاه وشيخ الطريقة المولوية بتحويل الخانقاه سكناً له ولعائلته، وأخذ أهالي عقبة المولوية وحارة السعدية يشكون من مؤذن مسجد المولوية، وفي سنة (١٣٧٣هـ) اشتكى المواطنون للأوقاف الإسلامية بأن مؤذن مسجد المولوية (عبد المنعم صب لبن) لا يقوم بعمله كما يجب، فدافع عنه الشيخ عادل الطرابلسي المولوي.

وفي ثمانينات القرن الرابع عشر الهجري تضاعف نفوذ الطريقة المولوية، وبيعت أكثر أملاكها، واندثرت أكثر أوقافها، ولم يبق بها باسمها سوى دارين في حارة السعدية، وحاكورة ومكان الزاوية نفسها، وليس للطريقة في يومنا هذا أتباع في بيت المقدس، وليس في الزاوية سوى شيخها الحالي عادل بن الشيخ أحمد بن الشيخ مصطفى بن الشيخ محمد المولوي وهو من طرابلس الشام.^{٣٠}

^{٣٠} عارف العارف، المفصل، ص ٥٠١. وقد صنّف عارف العارف كتابه "المفصل" - كما يظهر في تنزييل كلمة الشكر التي كتبها للسيد فوزي يوسف صاحب مكتبة الأندلس بالقدس، الذي تولّى طباعة الكتاب - في (١٢) شوال سنة (١٢) شوال سنة (١٣٨٠هـ) وفق (٢٨) آذار ١٩٦١م. ما يعني أن المولوية انقطع اتباعها ما بعد النكبة، وهذا ما جعل الشيخ عادل المولوي يغادر بيت المقدس الذي أشار إليه عارف العارف عائداً إلى طرابلس الشام بعيد الاحتلال الصهيوني لما تبقى من القدس سنة (١٣٨٧هـ).

ثالثاً - أوقاف المولوية

كان للسادة المولوية، وزايتهم أوقاف عديدة في القدس، عرف منها:^{٣١}

١- وقف محمد أفندي المخصّص لأطعام السادة المولوية وقد تولى هذا الوقف عدد من السادة المولوية، ففي سنة (١٠٥١هـ) كان يتولى الوقف شرف الدّين الدّيري. وفي سنة (١٠٥٦هـ) تولى الوقف الشيخ محب الدّين العبسي الخالدي الدّيري.

٢- وقف الوزير أحمد باشا وزير دمشق سنة (١٠٤٣هـ) ووظيفة اشغال ثلاثة قناديل في الناحية الشرقية من باب الرحمة في المسجد الأقصى، وقد اشترط أن يكون الشّعال من دروايش المولوية المقيمين في القدس الشّريف.

٣- وقف خداوردي بك

وهو باني الخانقاه، حيث وقف عليها مبلغا من الفضة قيمته (٤٠٠) غرش أي ما يعادل (٥٠٠) قطعة سلطانية. و(٧٥) قطعة ذهبية سلطانية على خمسة من دروايش المولوية؛ بحيث يكون أحدهم: شيخا، وإماما، وقارئا لكتاب المثنوي للشيخ جلال الدّين الرّوميّ القنويّ، مؤسس الطريقة في القرن السابع الهجري. و(٤) قطع لمؤدّنين تم توظيفهما للمئذنة. وعثمانية واحدة لتوّاب الخانقاه، وعثمانية لكل من الفرّاش والشّعال. وشرط أن يكون كلا منهم مولويا روميا، أفاقيا (يتجول في الأفاق أي البلاد).

كما عين متوليا على الوقف هو الشيخ عبد العالي المولويّ بن أحمد جلبي الخلوتي، وذلك لعلمه بديانته وعفته وأمانته، وخصّص له في كلّ يوم درهما عثمانيا.

وشرط أن يتولى مشيخة الخانقاه الشيخ بعلي دده شيخ الطائفة المولوية، وإماما للمسجد وقارئا لكتاب المثنويّ، ويأخذ كل يوم (٧) دراهم عثمانية. وعين القاضي محمد بن بدر الدّين الشافعي ناظرا على الوقفية.

وتضمن كتاب الوقف عدّة عقارات هي:

وقد سألت عدداً من الأصدقاء الثقات من مواطني حارة السعدية عما إذا كان يوجد أتباع للطريقة المولوية في القدس الشريف هذه الأيام ٠ ذو الحجة ١٤٣٦هـ) وعدداً من شيوخ الطرق الموجودة في القدس ومحيطها مثل: القادرية، والرفاعية، والنقشبندية فأقادوني بعدم معرفتهم لأتباع لهذه الطريقة.

^{٣١} انظر: محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٣٦٦-٣٦٧، ٣٧٤.

١- دار في محلة باب حطة، وهي موقوفة على قراءة ما تيسر من القرآن الكريم لجهة وقف خدوردي.

وبعد مدة من الزمن أصبحت الأوقاف غير قادرة على تلبية احتياجات الخانقاه، وشيوخها، ومريديها، فتم البحث عن مصادر أخرى للاتفاق على الخانقاه المولوية ومنها:

١- التبرعات من عابري السبيل

في سنة (١٢٦٠هـ) كان بعض عابري السبيل يتبرعون لاطعام شيوخ الخانقاه المولوية، وأتباعها.

٢- تبرعات من صندوق أوقاف القدس

في سنة (١٣٢٨هـ)، وجدت وثائق تركية عليها توقيع شيخ المولوية تفيد أن خبز الخانقاه كان يتم شراؤه من تبرعات صندوق أوقاف القدس التي بلغت (٨١٧) غرشا.

٣- ضرائب

في سنة (١٣٢٨هـ) وجدت حجة تركية أشارت إلى وجود ضريبة حرب كانت تُحصّلها الدولة العثمانية من مُخصّصات الخبز لصالح الخانقاه المولوية، وقد بلغت (٢٤,٢٠) غرشا، وذلك ضمن بند باب الخيرات المدوّرة.

٤- الصدقات

كانت قيمة الصدقات المخصّصة للخانقاه المولوية عام (١٣٢٨هـ) قد بلغت (٤٢٣) غرشا.

٥- تبرع الأيدي العاملة

كان يعمل في مطبخ الخانقاه المولوية كلُّ منتسب للخانقاه، فيقوم بتقشير البطاطا، وتقطيع البصل، وغيرها من الأعمال التي تحتاجها الخانقاه وهو يضع على رأسه غطاء الكولاه.

ويتم تناول الطعام على طاولات مستديرة يجلس في مقدّمتها شيخ المولوية، وعلى جانبيه الدراويش من الإخوان والمحبتان. بعد ذكر اسم الجلاله (٣٦٠) مرّة بصورة جماعية.

٦- الصرة الروميّة

حظيت الخانقاه المولوية بنصيب وافر من الصرة الروميّة التي كانت تُخصّصها الدولة لأهل الشام ففي العام (١١٨٤هـ)، كان للخانقاه من الصرة مبلغ قدره خمس قطع مصرية.

وفي العام (١٢٧٥هـ) تم تقسيم الصرّة على أتباع المولوية في القدس بحيث نال أفراد كل عائلة ما مقداره (٢٠) غرشا وهم: حافظ بن عبد الواحد جاعوني، وحاجي أحمد بن عبد القديم، وبنات محمد صالح جاعوني، وشعبان وعلي النابلسي، وعبد الكريم بن إبراهيم، وأولاد محمد بن حاجي أحمد أمين، وسيد جاعوني، وبنات محمد صالح بن عبد الرحمن، وبنات سيد حسين، وأولاد حاجي أحمد نسبية. وشيخ أحمد نعاجي، وشيخ محمد قطب، وشحادة بن صالح الرصاص، وفقراء المولوية.

ويستدل من هذا التوضيح أن المولوية كانت تتركز في عائلات: الجاعوني، والنابلسي، ونسبيه وبعض الشيوخ، ومن عامة الناس.

٧- تبرّعات من تكية خاصكي سلطان

في العام (١٣٤٧هـ) وحتى العام (١٣٥٥هـ) خصّص الشيخ سعيد أفندي الخطيب، قائم مقام تكية خاصكي سلطان مخصّصات الخبز للزاوية المولوية، ومقدارها ثمانى أواق في كلّ يوم.

رابعاً - أملاك الطريقة خارج عقبة المولوية

تمكنت من معرفة اثنين ممتلكات الطريقة المولوية بعيداً عن عقبة المولوية، وهما:^{٣٢}

١ - سكن دراويش المولوية

من الواضح أن الطريقة المولوية قد انتشرت في العهد العثماني بين كثير من أهل القدس الشريف، وغيرهم من مواطني فلسطين، ويُعزّز ذلك الوصف الجميل الذي أضفاه على الخانقاه المولوية الشيخ عبد الغني النابلسي عندما زارها في بداية القرن الثاني عشر الهجري، فضلاً عن وجود أكثر من شيخ للخانقاه كلهم يتبعون شيخ الطريقة المعين رسمياً من قبل شيخ الطريقة في قونية، ثم من شيخها في طرابلس الشام، وكان يطلق عليهم لقب شيخ الخانقاه، أو درويش الخانقاه.

وجود أتباع كثيرين للطريقة المولوية بالقدس الشريف، وصغر حجم الخانقاه دفع عدداً من شيوخ الطريقة، أو دراويشها إلى البحث عن سكن آخر، وربما كان هذا السكن قد وُقف عليهم من الدولة، حيث ذكر أن بعض شيوخ الطريقة ودراويشها كان يسكن في حجرة تقع فوق بابي الرحمة والتوبة في الحرم القدسي الشريف، وهما في الجهة الشرقية من الحرم، وينفتحان على مقبرة باب الرحمة. وقد سكن في هذه الحجرة سنة (١٠٥١هـ) الشيخ عمر بن

^{٣٢}انظر: محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٣٦٢-٣٦٣.

بعلي المولوي، وسنة (١٠٩٦هـ) الدرويش أحمد البهوتي الذي سكن عوضا عن الشيخ دانس علي أفندي.

٢- فستقية في مقبرة باب الرحمة

وجد للسادة دراويش المولوية وأتباعها فستقية في مقبرة باب الرحمة قرب باب الأسباط موقوفة لدفن السادة المولوية في بيت المقدس، وقد وجد نقش على هذه الفستقية يعود إلى القرن الحادي عشر الهجري، ونصّه هو: "هذه الفستقية وقف على السادة المولوية في سنة (١٠٤٣هـ)".^{٣٣}

خامسًا - دور مولوية فلسطين في الحرب العالمية الأولى

اهتمت الدولة العثمانية منذ بدايتها الأولى في قونية بالتصوّف، وكان لكل سلطان من سلاطينها طريقة أو أكثر، واعتنى سلاطين بني عثمان بالطرق الصوفية بعامة، وبالطريقة المولوية بخاصة، وانعكست هذه العناية على الاطار الشعبي الواسع بحيث أصبحت المولوية أهم الطرق الصوفية في العصر العثماني الذي امتدّ في الولايات العربية أربعة قرون كاملة تقريبا.

وقد اعتاد دراويش المولوية، وشيوخها على مرافقة حملات الجيش العثماني أينما توجهت، سواء أكانت صغيرة تلك الحملات أم كبيرة، وهذا جعل قادة تلك الحملات يكرمّون شيوخ المولوية ودراويشها في البلدان التي يفتحونها، ويُقدّمون لهم كل مساعدة ممكنة من: بناء زوايا، وتكايا، ووقف أوقاف عليها، أو تخصيص رواتب شهرية لهم، وغير ذلك مما يساعد في تمكين شيوخ هذه الطريقة في البلاد، وتسريع انتشارها، وتعزيز جودهم.

وسبب ذلك أن المتصوّفة بعامة والمولوية منهم بخاصة كانوا يُشكّلون عنصر استقرار في الدولة، ومصدرا لدعم شرعيتها بين العامة، وذلك من خلال تأثير الروحي، والاجتماعي والسياسي.

ومنذ ما بدأ الخطر يتهدّد الخلافة العثمانية بالزوال جزاء المؤامرات الكثيرة التي تعرّضت لها داخليا وخارجيا اعتبر الشيخ أنور المولوي بن فؤاد بن شاکر (ت ١٣٩٧) شيخ المولوية في طرابلس الشام أن زوال الخلافة العثمانية هو أكبر خطر على العرب والمسلمين، فعمل على مناهضة ومقاومة كل دعوة من أية جهة وبخاصة من العرب تدعو للانفصال عن

^{٣٣} محمد غوشة، حارة السعدية، ص ٥٥٢.

الدولة العثمانية، لأن المنفصلين لن يتمكنوا من إقامة خلافة بديلة. وطالب العرب بخاصة بعدم الثورة على الخلافة العثمانية، والعودة إلى حظيرتها، والعمل على إصلاحها بدلا من هدمها، وذلك بما يضمن لها الاستمرار والبقاء.^{٣٤}

في الحرب العالمية الأولى اضطرت الدولة العثمانية إلى استحداث وحدات جديدة في الجيش العثماني، ولجأت إلى تخفيض سنّ التكليف العسكري من عشرين سنة إلى ثماني عشرة سنة، وألغت خدمة الاحتياط (الرديف) وجعلت الخدمة إلزامية لكل من بلغ سن التكليف العسكري.

بناء على ذلك سارعت فئات كثيرة من الفئات المكوّنة للمجتمع العثماني إلى التطوُّع في الخدمة العسكرية للدِّفاع عن الخلافة العثمانية الإسلامية وبلاد الإسلام، وحماية المسلمين من مكر دول الخلفاء ممثلة ببريطانيا وفرنسا وروسيا، وكان من أهم الفئات المتطوعة فئة المتصوّفة، وبخاصة أتباع المولوية، والقادرية، وكثير من العرب، والبدو منهم بخاصة.^{٣٥}

١- مشاركة مولوية فلسطين في الحرب العالمية الأولى

أسست الدولة العثمانية قضاء بئر السبع سنة (١٣١٩هـ)، واتخذت السبع مركزًا للقضاء، وعيّنت إسماعيل بك قائمًا للقضاء الذي بدأ بتعميرها، والعمل على توطين العريان في المنطقة فيها، وذلك من خلال قيامه بأعمال كثيرة أهمها: نصب الخيام في التلة -بعد احتلال الإنجليز المدينة أقام فيها الأمريكيون دار الإرسالية الأمريكية- واتخذها مسكنا له، ولموظفي الدولة ومقرًا لأعمال الحكومة.^{٣٦}

ولمّا تولى إدارة القضاء محمد أفندي جار الله قام بإصلاحات كثيرة في القضاء كان من أهمها:^{٣٧}

أ- تأليف مجلسين لمساعدته في إدارة القضاء، وهما:

١- المجلس الإداري، يمثل قبائل السبع، وتألّف من خمسة شيوخ هم: محمد الصانع عن القديرات، وحرب الدّقس عن الجبارات، ومسلم أبو شنان عن العزازمة، وحمدان أبو حجاج عن الحناجرة، وواكد الوحيدي عن الترابين.

^{٣٤}انظر: محمد درنيقة، الطرق الصوفية، ص ٣٠٣؛ محمود حيدر، منزلة السياسة: الإسلام النائم، ص ٣٢٥

^{٣٥}انظر: جريدة البيان، الشيخ عادل المولوي، ٤/٩/٢٠١٥.

^{٣٦}انظر: عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٣١.

^{٣٧}انظر: عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٣١-٣٢، ٢٤٥.

٢- المجلس البلدي، يمثل قبائل السبع، وتألّف من خمسة شيوخ هم: حماد الصوفي رئيساً للمجلس البلدي، وعودة أبو قبيلة عن العزازمة، سلام أبو زكري عن الحناجرة، وحسين أبو عبدون عن التياها، وسليمان بن رفيع عن الجبارت.

ب- اشترى أليّ دونم من أراضي قبيلة العزازمة بسعر ريال مجيدي واحد للدونم، ومنحها للمجلس البلدي شرط أن يبيعهما للذين يرغبون في التوطن من أبناء المدن والبلدات المجاورة، وأن يعطي كلّ مواطن دونما واحداً بشرط يبني عليه داراً ويسكنها. فسكن السبع عائلات كثيرة، منها: البيطرة، والبساية، والشعوث، والشرياصية، والعكاليك، والحلبية، والقيسية، والكركية، والصايغ، والشرفات، والتركية، والنزلي، والبرديني، وقطينة وغيرها.

ج- منحت الحكومة ممثلة بالقائمقام كل بدوي يرغب التوطن في السبع دونما واحداً من غير أجر ولا عوض، شرط أن يبني فوقه داراً ويسكنها.

د- أنشأت الحكومة مقرّاً لها، وتكنة للجند، ومنازل عديدة، ورسمت خارطة للمدينة على الطراز الهندسي الحديث، بحيث قسمتها إلى قطع متساوية، يفصل بينها شوارع فسيحة، وقام برسم الخارطة المهندسان سعيد النشاشيبي، وراغب النشاشيبي.

ثم تطورت بئر السبع بشكل سريع، فبنيت فيها مدرسة لابناء البدو، وأرسل عدد من أبناء البدو إلى مدرسة العشائر في إستانبول، وبنى جامع كبير في غاية الاتقان، وتم سحب المياه من بئر النشل وتوزيعها على أطراف المدينة، وأضيّت المدينة بالكهرباء، وعُدّت طرق كثيرة، كما بنيت سكة حديد وغيرها من المظاهر العمرانية والحضارية.^{٣٨}

٢- تشجيع البدو على التطوع في الجيش العثماني

عندما دخلت الدولة العثمانية الحرب العالمية الأولى إلى جانب ألمانيا، أعلنت التّغير العام، وشجّعت فئات المجتمع على التطوع في الجيش، وكان من ضمن أولوياتها في الحرب السيطرة على مصر وقناة السويس وتحريرهما من الاحتلال الانجليزي، وكان لا يمكن ذلك إلا من خلال تولية الشام لقائد ذي خبرة، فعينت جمال باشا الكبير قائداً للجيش العثماني الرابع وواليا على سوريا وفلسطين، ومنحته صلاحيات واسعة.

^{٣٨} انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٣٣-٦٦، ص ٢٤٥-٢٤٨.

وقد زار أنور باشا، وزير الحربية في الدولة العثمانية بئر السبع، وكان يرافقه عدد من كبار الضباط ومنهم ممتاز بك، الذي شجّع البدو والعربان في منطقة بئر السبع على التطوع في الجيش العثماني، والمشاركة في فتح مصر والسيطرة على قناة السويس لما لذلك من أثر كبير على محور الحلفاء.^{٣٩}

٣- فرق المتطوعة البدوية

تمكّن ممتاز بك وغيره من الضباط في الجيش العثماني بما بذلوه من جهد بين البدو والعربان في منطقة بئر السبع لتشجيعهم على التطوع من تشكيل أربع فرق من المتطوعة البدو، وهي:^{٤٠}

أ- فرقة الترابين والحناجرة

تشكلت في منطقة الشلالة، ومن شيوخها: حماد الصوفي، وسليم الزريعي، وسليمان أبو ستة، وعلي أبو عويلي، وعرار الوحيدي، وحمّاد الصانع، ومنصور أبو صعيك، وحماد أبو شباب، وجميعان بن جريمي، وعبد ربه أبو عيادة.

ب- فرقة التياها

تشكلت حول مقام أبي هريرة، رضي الله عنه، ومن شيوخها: حسن الهزيل، وسلامة أبو شنار، والحاج حسن أبو عبدون، وإبراهيم أبو رقيق، وعبد الكريم الصانع، وسالم أبو ربيعة، ودياب العطاونة.

ج- فرقة العزازمة

تشكلت في الخلصة، ومن شيوخها: مسلم بن سعيد، وسليمان بن جخيم، وفريخ بن حمد، ومسلم بن خضيرة.

د- فرقة الجبارات

تشكلت في وادي الحسا، من شيوخها: مسعود الوحيدي، وحرب الدّقس، ونمر أبو العدوس.

^{٣٩}انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٢٥٠. وقد لقب جمال باشا بالكبير تمييزاً له عن قائد الفيلق الثامن في منطقة جنوبي فلسطين الذي كان تابعاً لجمال باشا الكبير، قائد الجيش العثماني الرابع، ووالي سوريا وفلسطين، ولقب قائد الفيلق الثامن بجمال باشا الصغير. انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٢٤٨ الحاشية.

^{٤٠}انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٢٥٠-٢٥١.

وكان مع كل فرقة من الفرق الأربعة ضابط عثماني مدرب تدريجاً جيداً على أنظمة الحرب الحديثة، فتوجهت الفرق كلها إلى مدينة خانيونس، حيث قادها جميعها الضابط العثماني ممتاز بك، الذي توجه بها إلى مدينة العريش.

٤- قيادة حماد باشا الصوفي الفرق البدوية

عندما وصلت الفرق الأربعة إلى مدينة العريش، قرّر العثمانيون توحيدها، وتعيين قائد بدوي لها، حيث أسندت قيادة الفرق البدوية الموحدة على رئيس بلدية بئر السبع، وشيخ شيوخ قبيلة الترابين الشيخ حماد باشا الصوفي.

وتشجيعاً للفرقة البدوية على القتال أعلن ممتاز بك لأفراد الفرقة أن كل ما يغمونه من العدو في الحرب سيكون ملكاً خاصاً لهم إلا المدافع والرشاشات، فإنها ستكون للدولة العثمانية.^{٤١}

٥- معركة القنّاة (الترعة) الأولى

توجهت الفرقة البدوية من العريش نحو القنّال (قناة السويس) المعروفة بالترعة، وقد خاضت عدة معارك ضد الإنجليز، وأهمها:^{٤٢}

أ- في ١٥/١٠/١٩١٤ هاجمت الفرقة كوكبتين من جيش العدو كل كوكبة تتكون من (٤٥) جندياً هجاناً من المراديف.^{٤٣}

تمكّنت الفرقة البدوية من قتل أفراد الكوكبة الأولى كلهم وهي من الهنود، أما الفرقة الثانية وهي من السودانيين، فتمكّنت الفرقة البدوية من أسرها كلها.

^{٤١} انظر: عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٢٥١. وحماد الصوفي هو: حماد بن محمد بن حمدان الصوفي من قبيلة صوفة إحدى فروع عشيرة النجمات المنقرعة من الترابين الذين يعتقد أنهم قدموا صحراء سينا قبل أكثر من سبعة قرون عاش ما بين (١٧٩٣ و ١٩٢٣) حيث عمّر مائة وثلاثين سنة، تولى قيادة الفرقة البدوية في الحرب العالمية الأولى، ورأس أول مجلس بلدي في بئر السبع، وعين من قبل السلطان عبد الحميد أميراً على جنوبي فلسطين. انظر: انظر: عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٨٠، ٨٢، ١٨٣-١٨٦، ٢٤٥ وغيرها.

^{٤٢} انظر: عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٢٥٠-٢٥٣.

^{٤٣} المراديف: الزدب الذي يركب خلف الراكب. وهو هنا مصطلح استخدم في الجيش العثماني ومعناه: رجلان مسلحان يركبان على ظهر كل هجين (جمل)، أحدهما ينظر على الأمام، والثاني ينظر إلى الخلف. انظر: ابن منظور، لسان العرب، مادة ردف؛ عارف العارف، تاريخ بير السبع، ص ٢٥١ حاشية (٢).

ردّ الإنجليز على هذه المعركة بأن حشدوا بوارجهم الحربية قبالة العريش، وأنزلوا عددًا كبيرًا من الجنود الذين هاجموا المدينة بالمدفعية، فألحقوا بها أضرارًا مادية كبيرة، فيما لم يُصب أفراد الفرقة البدوية بأذى.

ب- بعد يوم من مهاجمة الإنجليز العريش، حضر قسم من الجيش العثماني في فلسطين، فانضم إليه الفرقة البدوية، وساروا معا إلى منطقة حبة حيث نزلوا على ماء الدويدار. وفي ١٣/١/١٩١٥ زحف الطرفان إلى قناة السويس، ثم انقسموا إلى قسمين الأول توجه إلى القصيمة، والنخل، والعريش. والثاني إلى الإسماعيلية.

وتمكّن الجيش العثماني، وفرقة البدو من مهاجمة الإنجليز في التربة يوم الثاني من شباط ١٩١٥، لكن الإنجليز تمكّنوا من إلحاق الهزيمة بالجيش العثماني، والفرقة البدوية لما كانوا يمتلكونه من أسلحة ثقيلة، وسلاح طيران، فقتل ستون وأسر (٣٠٠) من قوات الدولة العثمانية. وبذلك انتهى دور الفرقة البدوية.

٦- حرب القناة الثانية

لم يستسلم الجيش العثماني لما لحق به من هزيمة على يد الإنجليز، بل أخذ يُعدّ العدة لمهاجمة قناة السويس مرّة ثانية، واستمر إعداده لها حوالي سنتين، حيث أنشأ عدة محطات عسكرية جنوبي فلسطين، ومدّ خط سكة حديد بين السبع والعوجا والعقبة، ومدّ أنابيب المياه تحت الأرض، وأقام عدّة جسور لتسهيل حركة الجيش حيثما لزم الأمر.

هاجم الجيش العثماني قناة السويس في ٣/٨/١٩١٦ لكنها لم تُحقّق النصر؛ إذ أُستشهد عدد كبير من الجنود العثمانيين، وأسر حوالي أربعة آلاف جندي. فترجع الجيش العثماني إلى غزة، وهناك دارت حروب عدة مع قوات العدو الإنجليزي حيث تمكن الجيش العثماني من هزيمة الإنجليز في معركتين كبيرتين الأولى في ٢٦/٣/١٩١٧ والثانية في ١٩/٤/١٩١٧. ما اضطر الإنجليز إلى تغيير قيادة جيشهم وخطتهم الحربية، فعينوا اللورد آدموند اللبني قائدا للجيش، وقرّروا مهاجمة بئر السبع بدلا من غزة باعتبار أنها مفتاح غزة.^{٤٤}

٧- حرب بئر السبع ومشاركة العرب فيها

بدأ العثمانيون يعدّون لمواجهة الإنجليز، واستعادة زمام المبادرة، فأعادوا تشكيل جيشهم، وكان من ضمنه كتيبتان من العرب ضمن الفيلق الثالث، الذي رابط في بئر السبع، وقاده

^{٤٤}انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٢٥١-٢٥٣.

عصمت بك -أصبح فيما بعد رئيس وزراء تركيا في عهد مصطفى أتاتورك-. وقد هاجم الإنجليز الجيش العثماني في بئر السبع يوم ٢١/١٠/١٩١٧، وتمكنوا بعد عشرة أيام من الحرب الضارية من احتلال المدينة حيث قُتل (٥٠٠) من الجيش العثماني المسلم، وأسر نحو ألفين، ثم ساروا إلى غزة فاحتلوها يوم ٧/١١/١٩١٧^{٤٥}، ويوم ٩/١٢/١٩١٧ احتل اللورد آدموند اللبني مدينة القدس الشريف وأعلن وهو يدخل باب الخليل نهاية الحروب الصليبية. قائلا: "الآن انتهت الحروب الصليبية".

الخاتمة

بعد الانتهاء من كتابة هذا البحث ، توصلت إلى عدد من النتائج والتوصيات ، وهي:

أولا - النتائج

- ١- الطريقة المولوية دخلت فلسطين بعمامة وبيت المقدس بخاصة في القرن الثامن الهجري وتطورت في القرن التاسع في بيت المقدس بحيث اتخذت لها مكانا في احد أهم أحياء القدس الشريف وهو حي السعدية ، فسميت إحدى حاراته باسم الطريقة ، ثم ازدهرت الطريقة في العهد العثماني باعتبارها طريقة الدولة ، فبنيت لها خانقاه وزاوية ومسجد ، وأوقفت عليها الأوقاف اللازمة لضمان استمرار عملها، وعمل شيوخها في وظائف عديدة.
- ٢ - ارتبط تطور الطريقة المولوية ، وازدهارها ، وتأثيرها في المجتمع الفلسطيني بعمامة والمقدسي بخاصة بوجود الدولة العثمانية التي كانت ترعى الطريقة وشيوخها وأتباعها، وعلى الرغم من هذا الارتباط بالدولة إلا ان وجود الطريقة لم ينته بنهاية الدولة العثمانية بل استمر إلى ما بعدها بحوالي أربعة عقود وذلك من خلال التعاون مع مركز الطريقة في طرابلس الشام .
- ٣- على الرغم من انقطاع شيوخ المولوية عن الخانقاه والزاوية والمسجد وباقي الممتلكات التابعة للطريقة ، التي هي وقف على الطريقة وشيوخها إلا ان ممتلكات الطريقة لا زالت قائمة ، ولا زال أهل القدس الشريف يفيدون من تلك الممتلكات .
- ٤ - تمكن شيوخ الطريقة وبالتعاون مع جيش الخلافة الإسلامية العثمانية من تشكيل أربع فرق عسكرية من المتطوعة البدو في بئر السبع جنوبي فلسطين، وشاركوا في محاربة

^{٤٥}انظر: عارف العارف، تاريخ بئر السبع، ص ٢٥٤-٢٥٨.

قوات الاحتلال الإنجليزي في الحرب العالمية الأولى ، فكانو في ذلك قدوة لغيرهم من الطرق والجماعات في فلسطين وغيرها من ولايات دولة الخلافة العثمانية .

ثانيا - التوصيات

توجد توصية واحد أقدمها لاتباع الطريقة في العالم الإسلامي والجمهورية التركية، وتتمثل في ضرورة العمل على المطالبة بأوقاف الطريقة من أجل ترميمها ، وإحيائها، وتجديد وقفها ، وتعيين قائمين على هذا الوقف للمباشرة في خدمة المجتمع المقدسي المحيط، والفلسطيني الكبير لأنه بامس الحاجة لذلك ، وبخاصة في هذه الظروف الصعبة التي يعيشها أهل فلسطين جزاء ممارسات الاحتلال الصهيوني البغيضة.

المصادر والمراجع

- القرآن الكريم.

أولاً- المصادر

- ١- البخاري، محمد بن إسماعيل (ت ٢٥٦هـ)، الصحيح، ط٢ [مزيدة مصححة مرقمة مرتبة حسب حروف المعجم المفهرس وفتح الباري]، الرياض، دمشق: مكتبة دار السلام، دار الفيحاء، ١٤١٩/١٩٩٩.
- ٢- العرضي، أبو الوفاء بن عمر (ت ١٠٧١هـ)، معادن الذهب في الأعيان المشرفة بهم حلب، دراسة وتحقيق عيسى أبو سليم، عمان: مركز الوثائق والمخطوطات: الجامعة الأردنية، ١٤١٢/١٩٩٢.
- ٣- القرمانى، أحمد بن يوسف (ت ١٠١٩هـ)، أخبار الدول وآثار الأول في التاريخ، دمشق: مكتبة سعد الدين، د.ت.
- ٤- مجير الدين العليمي، عبد الرحمن بن محمد (ت ٩٢٧هـ)، الأنس الجليل بتاريخ القدس والخليل، عمان: مكتبة المحتسب، ١٩٧٣.
- ٥- المحبي، محمد أمين بن فضل الله (ت ١١١١هـ)، خلاصة الأثر في أعيان القرن الحادي عشر، القاهرة: المطبعة الوهيبية، ١٢٨٤هـ.
- ٦- المقدسي، محمد بن محمد (ت بعد ٩٦٩هـ)، المستقصى في فضائل المسجد الأقصى، تحقيق ودراسة مشهور الحبازي، ط١، رام الله: بيت الشعر الفلسطيني، ٢٠٠٨.
- ٧- ابن منظور، محمد بن مكرم (ت ٧١١هـ)، لسان العرب، بيروت: دار صادر، ١٣٨٨/١٩٦٨.

٨- النابلسي، عبد الغني بن إسماعيل (ت ١١٤٣هـ)، الحضرة الأنسية في الرحلة القدسية، تحقيق أكرم العلي، ط١، بيروت: دار صادر، ١٤١١/١٩٩٠.

ثانياً- المراجع

١- آصف، يوسف، تاريخ سلاطين آل عثمان، تحقيق بسام الجابي، ط٣، دمشق: دار البصائر، ١٤٠٥/١٩٨٥.

٢- أوغلي، أكمل الدين إحسان، الدولة العثمانية: تاريخ وحضارة، نقله إلى العربية صالح سعداوي، إستانبول: مركز الأبحاث للتاريخ والفنون والثقافة الإسلامية، ١٩٩٩.

٣- البهنسي، عفيف، العمارة والزخرفة في فلسطين منذ الفتح العربي الإسلامي: الموسوعة الفلسطينية، ط١، القسم الثاني: الدراسات الخاصة، المجلد الرابع: دراسات الحضارة، بيروت، د.ت. ص ٧٨٠-٨٣٤.

٤- حيدر، محمود، منزلة السياسة لدى الطرق والتيارات الصوفية في لبنان: الإسلام النائم، التصوف في بلاد الشام، ط١، دبي: مركز المسبار للدراسات والبحوث، ٢٠١٣، ص ٣٠١-٣٥١.

٥- درنيقة، محمد، الطرق الصوفية ومشايخها في طرابلس، ط١، طرابلس: دار الإنشاء، ١٩٨٤.

٦- دهمان، محمد، معجم الألفاظ التاريخية في العصر المملوكي، بيروت، دمشق: دار الفكر المعاصر، دار الفكر، ط١، ١٤١٠/١٩٩٠.

٧- رافق، عبد الكريم، العرب والعثمانيون، دمشق: مطبعة ألف باء، ١٩٧٤.

٨- الزركلي، خير الدين، الأعلام: قاموس تراجم لأشهر الرجال والنساء من العرب والمستعربين والمستشرقين، ط١١، بيروت: دار العلم للملايين، ١٩٩٨.

٩- أبو زيدون، وديع، تاريخ الإمبراطورية العثمانية من التأسيس إلى السقوط، ط١، عمان: الأهلية للنشر والتوزيع، ٢٠٠٣.

١٠- سجل المحكمة الشرعية بالقدس، ١١٥، ج١، ١٥ صفر ١٠٣٩هـ/ ١٩٦٩م، ص ٦٢٧-٦٢٨.

١١- صابان، سهيل، المعجم الموسوعي للمصطلحات العثمانية التاريخية، مراجعة عبد الرزاق بركات، الرياض: مكتبة فهد الوطنية، ١٤٢١/٢٠٠٠، (السلسلة الثالثة: ٤٣).

- ١٢- صالحية، محمد عيسى، العثمانيون ومدينة القدس: الحفاظ على الدور الثقافي والحضاري: دراسات في التراث الثقافي لمدينة القدس، تحرير محسن صالح، ط١، بيروت: مركز الزيتونة للدراسات والاستشارات، الحملة الأهلية لاحتفالية القدس عاصمة الثقافة العربية، ٢٠٠٩، ٤٣١/١٤٣١، ص١٦١-٢١٥.
- ١٣- العارف، عارف،
- أ- تاريخ بير السبع وقبائلها، القاهرة: مكتبة مدبولي، ١٩٩٩.
- ب- المفصل في تاريخ القدس، ط٢، القدس: مطبعة العارف، ١٤٠٦/١٩٨٦.
- ١٤- عثمانة، خليل، فلسطين في خمسة قرون: من الفتح الإسلامي حتى الغزو الفرنسي (١٠٩٩-٦٣٤)، ط١، بيروت: مؤسسة الدراسات الفلسطينية، ٢٠٠٠.
- ١٥- العسلي، كامل،
- أ- بيت المقدس في كتب الرحلات عند العرب والمسلمين، عمان: جمعية عمال المطابع الأردنية، ١٩٨٢.
- ب- معاهد العلم في بيت المقدس، عمان: جمعية عمال المطابع الأردنية، ١٩٨١.
- ١٦- عودة، أمين يوسف، التصوف في بلاد الشام: التاريخ والأثر والواقع المأمول: الإسلام النائم، التصوف في بلاد الشام، ط١، دبي: مركز المسبار للدراسات والبحوث، ٢٠١٣، ص٧-٥٨.
- ١٧- غوشة، محمد، حارة السعدية في القدس: دراسة معمارية أثرية تاريخية، ط١، رام الله، مطبعة بيت المقدس، ١٤٢٠/١٩٩٩.
- ١٨- فريد، محمد، تاريخ الدولة العلية العثمانية، بيروت: دار الجبل، ١٣٩٧/١٩٧٧.
- ١٩- كحالة، عمر رضا، معجم المؤلفين: تراجم مصنفي الكتب العربية، بيروت: دار إحياء التراث العربي، ١٩٨٣.
- ٢٠- المنجد، صلاح الدين، ولاية دمشق في العهد العثماني، (جمع وتحقيق ونشر)، دمشق، ١٩٤٩.
- ٢١- نجم، رائف وزملاؤه، كنوز القدس، ط١، عمان: مؤسسة آل البيت (المجمع الملكي لبحوث الحضارة الإسلامية)، ١٤٠٣/١٩٨٣.

٢٢- نزال، عمران، الطرق الصوفية في الأزمة السورية وحدة الجذور واختلافات المصير: الإسلام النائم، التصوف في بلاد الشام، ط١، دبي: مركز للدراسات والبحوث، ٢٠١٣، ص٤٦١-٤٩٥.

٢٣- وزارة الأوقاف والشؤون الدينية، دائرة تاريخ القدس، نشرة تراث القدس، العدد الخامس، صفر - ربيع الأول ١٤٢٣ / أيار ٢٠٠٢، نشرة شهرية مكرّسة للحفاظ على تراث القدس، فلسطين.

٢٤- يوسف، حمد أحمد، من آثارنا العربية والإسلامية في بيت المقدس، ط٢، وزارة الإعلام بالتعاون مع وزارة الأوقاف والشؤون الدينية، مؤسسة إحياء التراث والبحوث الإسلامية: بيت المقدس، ٢٠١٠.

ثالثاً - الدوريات

- البيان (جريدة)، الشيخ عادل المولوي، طرابلس: لبنان، العدد (٢٩٨)، يوم الجمعة ٢٠١٥/٩/٤.

الطريقة المولوية والطرق الصوفية الأخرى في بلاد الشام وفلسطين حتى نهايات القرن العشرين

أ.د. ياسين كتاني*

الملخص

الرحلة مصدر مهم من مصادر دراسة المجتمع في التراث العربي الإسلامي. وقد عرف العرب الرحلة منذ العصر الجاهلي، وتطور هذا الفن الأدبي عبر العصور، فما أن جاء العصر العثماني حتى توافرت للرحلة عوامل عديدة أسهمت في تطورها بشكل لافت، بحيث تكاد لا تخلو سيرة أديب أو عالم أو فقيه أو متصوف من ممارسة الرحلة وفي أحيان كثيرة كتابة بعض تلك الرحلات لا بل كتابة أغلبها، وقد كتب الرحالة المسلمون في العهد العثماني رحلاتهم نثراً وشعراً أو بأحد الفنين فقط، ولا تكاد تخلو رحلة نثرية من شعر للمؤلف أو غيره.

كان من أهم رحلات العصر العثماني العالم والأديب الصوفي المولوي الشيخ عبدالغني النابلسي (ت ١١٤٣هـ/١٧٣١م): إذ قام بعدة رحلات منها رحلات من دمشق إلى فلسطين بعامة، وبيت المقدس بخاصة، ومن أهم رحلاته الرحلة الموسومة "الحضرة الأنسية في الرحلة القدسية" التي قام بها سنة ١١٠١هـ/١٦٩٠م واستغرقت في مرحلتي الذهاب والإياب مدة (٤٥) يوماً.

رحلة الشيخ النابلسي غنية بمعلومات متنوعة في مجالات الحياة المختلفة، ومنها معلومات كثيرة عن الصوفية في البلدان التي مرّ بها، ومنها بيت المقدس، حيث يظهر أن الطرق الصوفية كانت منتشرة بين العامة والخاصة على حدّ سواء، وأنها لعبت دوراً مهماً في حياة المجتمع المقدسي في القرن الثاني عشر الهجري/الثامن عشر الميلادي.

في هذا البحث سأعرف بإيجاز بالشيخ عبدالغني النابلسي، ورحلته، وأهم الطرق الصوفية التي كانت منتشرة في فلسطين، ثم أتحدث عن الطريقة المولوية، وأعلامها، ومكتباتهم، ودورهم في المجتمع الفلسطيني.

التكّيّة المولويّة في القدس:

ورد ذكر التكّيّة المولويّة في القدس على يد الشيخ عبد الغني النابلسي الحنفي (توفي سنة ١١٤٣هـ) في رحلته الموسومة "الحضرة الأنسيّة في الرحلة القدسيّة" (امتدّت من ١٧ جمادى الآخرة حتى غرة شعبان سنة ١١٠١هـ).

تُعرف هذه الرحلة بالرحلة الصغرى، وقد انطلق فيها الشيخ عبد الغني النابلسي من دمشق فجر يوم الإثنين السابع عشر من جمادى الآخرة سنة ١١٠١هـ (٢٧ آذار ١٦٩٠م)، بعد أن زار الجامع الأموي وقيبور الأولياء والصالحين في دمشق وما حولها، وأقام أول ليلة من رحلته في دارياً، ثمّ تجاوزها إلى سعسع فالقنيطرة فحجر بنات يعقوب فالمنية فعيون التجار فالناعورة فجنين فنابلس حيث مكث بضعة أيام، ثم إلى جماعيل فالقدس حيث نزل بالمدرسة السلطانية التي بناها الملك الأشرف قايتباي، وبعد أن زار كلّ

ما في بيت المقدس من آثار وأطلال وأحداث تحوّل الى أربحا حيث زار قبر النبي موسى عليه السلام، وعاد الى القدس ثم زار الخليل وما فيها من قبور آل إبراهيم عليهم السلام ثم عاد الى القدس، وبعدها الى دمشق من الطريق نفسه، فدخلها يوم الاربعاء أول شعبان العاشر من أيار ١٦٩٠ بعد خمسة وأربعين يومًا كاملة. (راجع مقدمة الرحلة)

وقد وصف جميع البلاد التي زارها شعرًا ونثرًا، وتحدّث عن الآثار العمرانيّة، ولا سيّما آثار بيت المقدس بتفصيل تامّ، وتناول تاريخها مستعينًا بذلك بمجموعة من الكتب أهمها كتاب "أنس الجليل في تاريخ القدس والخليل" لمجير الدين الحنبلي، كما كان ينقل من "البداية والنهاية" و "مروج الذهب" وكتب أخرى مخطوطة.

إن الرحلة وما فيها من وصف وشعر وزيارات ومناقشات إنما تعكس روح العصر التي كانت سائدة في بلاد الشام وفلسطين في مسهل القرن الثاني عشر الهجري، وتقدّم لنا صورة دقيقة عن مجتمع الشام في ذلك العصر، وهو ما نفتقر اليه من المصادر المتوقّرة.

ومّا جاء في رحلة الشيخ عبد الغني النابلسي عن التكيّة المولويّة في القدس قوله: "تمّ توجيهنا إلى جهة التكيّة المولويّة. ذات الحضرة العليّة والسدّة السنيّة حتى وصلنا إليها مع الإخوان، وأقبلنا على هاتيك الأرجاء الحسان وصعدنا في الدرج وشممنا عرف ذلك الأرح، فدخلنا الى الطبقة الأولى، فإذا هي ساحة واسعة، جوانبها مرفوعة شاسعة، وصعدنا في الدرج الثاني الى ساحة أخرى أصغر من الأولى، ولها في البهجة والإشراق اليد الطولى، حتى صعدنا في الدرج الثالث، إلى ساحة أيضًا أصغر منهما، وقد كدنا في العلوّ أن نشارف السماء، وجميع ذلك مبنيّ بالأحجار والعقود المتينة من الصخور الكبار، فدخلنا الى ديوان واسع الاطراف مفروش بالدفوف المنحوتة اللطاف، وحولها الرواقات المصنوعة للجلوس، والسدّة العالية التي تُرفع إليها الرؤوس، وهناك الفستقيّة الصغيرة من الرخام الأبيض المنحوت، وقد جرى فيها الماء المجموع للجريان كسبايك اللؤلؤ والياقوت، وجميع ذلك الديوان، مسقوف بالقبو المعقود من الأحجار، نزهة للأبصار، وحوله شبابيك مطلّة على جميع البلاد القدسيّة، وهاتيك الجهات الأنسيّة، فتلقّنا شيخها الدرويش الصالح مع بقية إخوانه من كلّ ذكيّ فالج، حتى جلسنا في صدر ذلك الديوان، وعملوا لنا السماع الشريف ببدايع الألحان، حتى حصل لنا غاية الطرب، ولجميع من كان معنا من الإخوان، والسادة الأماجد الأعيان، وقد نظمنا في ذلك قولنا:

ويوم المولويّة خير يوم	نعمننا فيه مع أشرف قوم
وأحباب كرام في البرايا	لهم صفو الوداد بغير لوم
مكان في ذرى العلياء عال	على كوم هناك أجلّ كوم
وقصر ذو شبابيك مطلّ	على القدس الشريف رفيع سوم
سمعنا فيه أنواع الاغاني	برنات تزكي أهل صوم
وقد جذبت معانها قلوبًا	لنا حامت عليها أيّ حوم

ونابات هناك مع دفوف تنبّه سامعًا من كلّ نوم" (راجع رحلة عبد الغني النابلسي: الحضرة الأنسية..).

جاء في كتاب المفصل في تاريخ القدس لعارف العارف أنّ الزاوية المولوية تقع بحارة السعدية، يقيم فيها المريدون المنتسبون الى الطريقة المولوية. دخلت هذه الطريقة بيت المقدس في أوائل الحكم العثماني (١٥١٩هـ-١٥١٩م). وما كاد ينقضي على تأسيسها بضع سنوات حتى اتسعت ، فأنشأ مريدوها لها مكانًا في القدس أسموه (الخانقاه المولوية).

ويظهر أن الطابق الأرضي كان في الأصل ديرًا، وكانت فيه كنيسة للآتين، وبعد أن وضع المسلمون يدهم عليه حولوه الى مسجد، هذا جرى بعد الفتح الصلاحي. وأما الطابق العلوي والمنذنة التي بجانبه فإنهما من عمل الاتراك العثمانيين، والزائر يشاهد نقشًا على أحد جدران الغرف العلوية : "أمر بإنشاء هذا المكان المسّى بخانقاه المولوية خداوندكار بك قومندان لواء القدس الشريف ٩٩٥هـ-١٥٨٦م".

كانت زاوية القدس في العهد التركي تابعة للمقر العام في قونية، حيث يقوم ضريح (جلبي أفندي) شيخ الطريقة المولوية. وكانت فيما مضى ذات نفوذ واسع، وكان لها مريدون كثيرون؛ وذلك لانها كانت تتمتع بتأييد السلاطين من بني عثمان. (عارف العارف، المفصل، ص٧٢٢)، ثم أصابها ما أصاب الزوايا الاخرى مع ما كان لها من أملاك واسعة وأوقاف .

في أيامنا هذه، تضاعف نفوذ الطريقة وبيعت أكثر أموالها واندثرت أكثر أوقافها، ولم يبق باسمها سوى دارين في حارة السعدية وحاكورة ومكان الزاوية نفسها، كما لم يعد للطريقة المولوية في أيامنا هذه أتباع في بيت المقدس.

الطرق الصوفية في الشام وفلسطين

ماذا كان موقف الجماعات الصوفية في الشام وفلسطين من الحداثة بشكل عام، ومن الظروف السياسية التي مزوا بها بشكل خاص؟ (راجع مقال فايسمان بالانجليزية حيث تمّ الاعتماد عليه بشكل اساسي)

ثمّة تراجع ملحوظ نشهده في القرن العشرين في الطرق الصوفية السورية الكبيرة (القادرية، الخلوتية والمولوية)، يؤدي في نهاية الامر إلى اختفائها التدريجي.

القادرية: أصبح ضعف القادرية (والتي كانت تزعمها عائلة الكيلاني في دمشق وحماة) واضحًا في مطلع القرن العشرين. أصبح زعماء عائلة الكيلاني، الذين ادّعوا انهم من سلالة عبد القادر الجيلاني، رجال سياسة وتأثير ورجال أعمال. الشيخ الأخير في العائلة كان فارز الكيلاني، وقد توفي في دمشق سنة ١٩٧١دون تعيين وريث. وفي حماة استمرت القادرية في الظهور كعائلة تقليدية عريقة الى أن كان دعمهم الصريح للانتفاضة الإسلامية عام ١٩٨٢ ، فجلبت على نفسها غضب النظام، فقتل كثير من أبناء العائلة على يد قوات الأمن السورية، كما سُوّيت زاويتهم بالأرض في الحي الذي كانوا يسكنون فيه. بينما استمرت العائلات القادرية (مثل الزعبية) في الزعامة بالمناطق الريفية، وظلت تتمتع بالتأثير في أوساط الفلاحين حتى بعد تخلّيهم عن هويّتهم الصوفية.

قامت جماعة الهلالية في القرن الثامن عشر بالدمج بين التقاليد القادرية المحلية العريقة وبين الخلوتية الإصلاحية المستوردة. في الوقت الراهن لا يزال "الذكر" يقام في مقرّين في حلب، لكنّ "الخلوة"

التي كانت تميّز هذه الجماعة لم تعد قائمة؛ لأنّ الناس في العصر الحديث -كما يدعي زعماءهم- لم يعودوا يملكون الوقت الكافي لممارسة ذلك، كما أنّهم ليسوا قادرين على ترك أعمالهم. فهذا الشيخ الهلالي، فيزيائي، يؤكد على أولوية الشريعة وعلى دمج العلوم الدنيوية والدينية، يجتمع حوله في الحضرة، في الجلسة الأسبوعية، نحو مئة من أتباعه، معظمهم ينتهي الى عائلة التجار العريقة في حلب. بعض المشاركين ينتظمون في حلقات درس غير رسمية، يتداولون تجاربهم الروحية ويقرأون نصوصًا صوفية، من بينها ملخص الإصلاح الشاذلي العلوي الشيخ عبد القادر عيسى، الذي طبع أول مرة سنة ١٩٦١.

المولوية: من بين الجماعات الكبيرة التي فقدت قاعدتها في سوريا، كما يرى يونج، الطريقة المولوية. امتثل السيد الكبير في حلب للحظر الذي صدر عام ١٩٢٥ في تركيا على الطرق الصوفية والفعاليات الصوفية، وبذلك اندثرت هذه الطريقة في نهاية الخمسينات. ومع ذلك، وكما في مواقع أخرى في العالم الإسلامي وكما في الغرب أيضًا، استغلّت الجماعات المولوية في معظم الأحيان طقوس طريقتهم الفريدة مثل الرقص الدائري والموسيقى وملابس الذكر الخاصة المثيرة للانطباع لعروض ذات غرض سياحي، ويقود هذا النمط الجديد للدراويش الذين يمارسون اللقّة المولوية في دمشق اليوم الشيخ حمزة شكور، قائد فرقة المنشدين في الجامع الأموي.

غير أنّ المولوية في طرابلس ظلّت نشطة حتى سنة ١٩٦٣، سنة وفاة الشيخ أنور المولوي، ونحن نعرف عن مولوية طرابلس منذ عام ١٦٤٣م من خلال رحلة ابن محاسن، حيث يذكر أنه نزل في زاوية المولوية في تلك السنة، ويذكر أن شيخ المولوية آنذاك كان محمد الرومي، ويذكر ابن محاسن أن صمصحي علي الذي كان مندوب السلطة العثمانية في طرابلس قام ببناء تكية المولوية في مكان مشرف على الوادي الذي يجري فيه نهر "أبو علي"، وسط بساتين طرابلس البديعة.

وقد ذكرت أسماء تركية في سلسلة مشايخ المولوية؛ ذلك لأن الدولة العثمانية كانت تهتمّ بالطرق الصوفية وخصوصًا المولوية. كانت لزاوية المولوية في طرابلس شهرة واسعة في أنحاء شتى من العالم الإسلامي، وكانت مقصدًا لزوار المدينة، وفي طلبعتهم الشيخ عبد الغني النابلسي الذي أنشد شعرًا في مدح المدينة والزاوية:

والمولوية جنّة في الحرّ حيث الحرّ نار

تزهو طرابلس بها ومن الزهور لها إطار

من أشهر مشايخ مولوية طرابلس: (راجع كتاب محمد درنيفة: الطرق الصوفية في طرابلس، وعنه أخذنا عن مشايخ المولوية في طرابلس):

(١) الشيخ عبد الجليل السنيني (ت. ١٦٩٠م)، وكان من العلماء المدرّسين

(٢) الشيخ أحمد بن مصطفى، وتولى المشيخة بعد وفاة أخيه شاكر، وظلّ يدير حلقات الذكر في التكية

حتى وفاته سنة ١٩١٠م

(٣) الشيخ شفيق بن عبد الحميد (ت. ١٩٣١) اشتغل بالسياسة وكان من مؤيدي حزب الاتحاد والترقي

التركي، وقد ساعدته صداقاته على تولّي مشيخة المولوية في طرابلس عام ١٩١٠م بعد منافسة شديدة بينه

وبين الشيخ عادل بن الشيخ أحمد، واضطرَّ شيخ تكايا المولوية آنذاك أن يكلف الشيخ عادل باستلام مشيخة القدس لإرضائه. كان الشيخ شفيق حريصًا على مصالح المدينة فأسهم في تأسيس دار التربية والتعليم الإسلامية، وكانت له الأيادي في إيصال مياه الشفة إلى مدينة طرابلس وغير ذلك من المشاريع العامة.

(٤) الشيخ حسني المولوي، عيّنه الشيخ جلي رئيس تكايا المولوية عام ١٩٣٢، وكان قبل ذلك تاجرًا مرموقًا، لكنَّ حظّه من العلم ضئيل، وتوفي عام ١٩٣٦

(٥) الشيخ أنور المولوي (ت. ١٩٦٣)، تنقّل في المدارس العثمانية وبرع في العلوم الدينية. بعد أن أتمَّ تحصيله في طرابلس اتجه إلى حلب حيث التقى بمريدي الشيخ باقر جلي شيخ تكيّة حلب المولوية ورئيس التكايا المولوية في العالم الإسلامي آنذاك. وكانت حلب قد غدت محطّ أنظار المولوية بعد إغلاق التكيّة الأصل في قونيا بعد إلغاء مصطفى كمال أتاتورك الزوايا والتكايا عام ١٩٢٥. وقد أبلغ الشيخ باقر الجلي المفوض السامي الفرنسي عام ١٩٣٦ بأنه قد جرى تعيين الشيخ أنور للقيام بأعمال مشيخة تكيّة طرابلس.

في أيام الشيخ أنور غصَّ منزل المولوية بالرواد من العلماء والأدباء والمشايع والمريدين الذين كانوا يتذاكرون في أمور الدنيا والدين، وكانت تجري بعد صلاة العصر من يوم الجمعة حتى ساعة متأخرة من الليل. في سنة ١٩٥٢ ترك الشيخ أنور الأمور السياسية وبنى صومعة على تلّة صغيرة، وفيها كان يقضي فصل الصيف في العبادة والتبتّل. أقام الشيخ أنور علاقات ودية مع رؤساء الطوائف، قامت على الاحترام المتبادل، ولذلك فقد أحبه الجميع.

يعتبر الشيخ أنور أن أكبر خطر على العرب والمسلمين قاطبة هو زوال الخلافة الإسلامية، من أجل ذلك ناهض كلّ دعوة للانفصال عن الدولة العثمانية، لأن المنفصلين لم يتمكنوا من إقامة خلافة إسلامية بديلة، وكان من آرائه أن يعود العرب إلى حظيرة الحكم العثماني ويسعوا في إصلاح الخلافة العثمانية. بعد وفاته عام ١٩٦٣ توقفت التكيّة المولوية عن إقامة الأذكار، ولم يُعيّن شيخ مكانه، وما لبثت الطريقة أن زالت من المجتمع الطرابلسي.

.....

في مقابل التراجع العام لهذه الجماعات الصوفية التي هي نخبة مدنية أساسًا، أثبت نظراؤهم على المستوى القروي الشعبي أنهم أكثر قدرة على التمسك بتقاليدهم، (راجع مقال فايسمان الذي نعتمد عليه هنا بصورة أساسية) هكذا كان حال الطريقة السعدية رغم الحظر الذي فرضته الدولة على شيخهم. للطريقة شيوخ منتسبون إليها في المدن الكبرى وفي الريف على السواء، ولها مركزان: الأول في قرية جبع في الجولان حيث ضريح المؤسس، والثاني في دمشق حيث أحفاده يتنافسون في السيطرة على الأوقاف. السعدية في العاصمة دمشق ضعيفة، ولكنها لا تزال الطريقة الوحيدة التي تشارك في إحياء ليلة القدر. في المقابل في جبع والقرى المجاورة لا تزال الجلسات الصوفية نشطة كالمعتاد، وتتضمّن فعالياتها المظاهر التراثية المعروفة كقرع الطبول وثقب الأجسام بالسيوف والمشى على الجمر وأكل الزجاج.

الرفاعية: وهي أكثر شعبية من السعدية، باعتبار أن الأخيرة فرع من الأولى. الزوايا الرفاعية موجودة في معظم مدن سوريا، وكما في حالة القادرية اندمجت العائلات القيادية في النخب المحلية. ينشط في

دمشق التجار الأغنياء المنتسبون الى الطريقة، أما في حلب فتمّ اغلاق مقرّ الطريقة في أوائل الخمسينات على يد نظام الششكلي العسكري. وفي حماة اغتيل الشيخ محمود الشقفة الذي كان مرتبطاً بالإخوان المسلمين على يد قوات الأمن التابعة للأسد، وأغلق مقرّه عام ١٩٧٩.

كانت الإقامة الأساسيّة للرفاعيّة في الريف، وقد تعزّزت حظوظ الطريقة بشكل كبير في سوريا أيام أبو الهدى السيّدي، الذي كان تحت رعاية السلطان عبد الحميد الثاني (١٨٧٦-١٩٠٩)، والذي جذب الى الطريقة عدداً كبيراً من الناس من المدن والقرى والقبائل. ومع ضعفه الواضح في فترة ما بين الحربين إلا أنه ظلّ مستمراً في نشاطه في أوساط قرويين كثيرين.

الشاذليّة والنقشبندية: استفادت الطريقتان من سعهما الى تكيف نفسيهما للوضع الحديث المعاصر. ويتيح مثل ذلك التكيف للزعماء أن يستوعبوا عناصر من الثقافة الغربيّة ومن الخطاب الاسلامي الأصولي، وقد ظهرت هذه الطرق بعد أن حوّلت نفسها الى أشكال جديدة من التنظيمات الدينيّة في مواجهة هذه التحدّيات، لا سيّما في المجتمعات المتعلّمة والحركات السياسيّة.

الشاذلية: لأقسام الشاذلية الثلاثة تأثير على الأرض السوريّة في الفترة المعاصرة، الأقدم من بين هذه الفروع، والأقلّ تأثيراً اليوم هي اليشرطيّة التي أكّدت بشكل دائم على ميزتها السياسيّة. تأسّست في عكا على يد الشيخ علي نور الدين اليشرطي (١٨١٥-١٨٩٩) التونسي الشاذلي المدني الذي عاش في أواسط القرن التاسع عشر، وقد انتشرت هذه الطريقة بسهولة في المنطقة من حلب في الشمال حتى غزة في الجنوب، وجذبت المثقفين السنيّين من نخب المجتمع المدني من جهة والقرويين الساخطين من الريف، من يميلون إلى الخروج على القانون. وقد بقيت زعامة اليشرطيّة محصورة في داخل عائلة المؤسس، انتقل مركزها أولاً الى بيروت مع نشوب حرب عام ١٩٤٨، وفي الثمانينات انتقلت أثناء الحرب الأهليّة اللبنانيّة إلى عمّان. في دمشق لا تزال الحضرة تقام في زاوية أبو الشامات، كما أن لليشرطيّة أعضاء عديدين في مخيمات اللاجئين الفلسطينيين جنوب دمشق وفي المخيمات قرب بيروت وصيدا.

الفرع الكبير الثاني للشاذليّة الذي يضرّب بجذوره في سوريا هو الطريقة الدندراوية التي تأسّست في نهاية القرن التاسع عشر على يد المصري محمد الدندراوي (١٨٣٩-١٩١٠)، وهو الحفيد الروحي للإصلاحي الصوفي أحمد بن إدريس، وهي طريقة لا يزال لها وجود محدود في غوطة دمشق وفي قرية جسرين. الزعيم الحالي للطريقة هو حفيد المؤسس فضل الدندراوي (ولد عام ١٩٣٤).

الفرع العصري الثالث للشاذليّة هو الطريقة العلويّة في سوريا، تأسّست على يد الشيخ أحمد بن علوي من مستغانم غرب الجزائر في أوائل القرن العشرين، قدّم الطريقة أول الامر في دمشق، وقد انتشرت العلويّة تحت زعامة محمد الهاشمي من حلب في الشمال حتى عمان في الجنوب وكان نشطاً في حقلين: تعليم الدين والجهاد ضدّ الفرنسيين..

النقشبندية: تعتبر النقشبندية من أكثر الطرق فعالية في سوريا المعاصرة، وتميّزت بالتقاليد التي تجمع بين السنيّة الوطيدة وبين التوجّه السياسي الاجتماعي، وقد تعزّزت في بداية القرن التاسع عشر على يد الشيخ خالد، مؤسس الطريقة الخالدية الفرعية ومقرّه في دمشق. تحوّلت الخالديّة الى أكثر الطرق

الصوفية انتشاراً في سوريا في القرن العشرين بفضل حفيدي الشيخ خالد الروحيين، وهما: عيسى الكردي (١٨٣١-١٩١٢) وأبو الناصر خلف (١٨٧٥-١٩٤٩). ثمة مركز آخر للنقشبندية الخالدية في المناطق الكردية شمال شرق الجزيرة ودير الزور. زعيم الفرع النقشبندي في سوريا اليوم هو أحمد كوفتارو، ولد سنة ١٩١٥، وهذه هي الجماعة الصوفية الوحيدة في البلاد التي يسمح لها النظام بمزاولة نشاطها بحرية، ويبدو أن ذلك ناجم عن دعمهم للنظام البعثي عام ١٩٦٣.

الطرق الصوفية في فلسطين:

تختلف مظاهر الصوفية المعاصرة في فلسطين عنها في سوريا، فقد كانت في فلسطين أقل تنظيمًا وأكثر محدودية من حيث الأهمية الاجتماعية. النقشبندية لم تضرب جذورها في فلسطين، وكان حضورها مقتصرًا على الزاوية التي يديرها الأربكيون في القدس، أما المولوية والرفاعية فقد اختفتا معًا، الأولى مع بداية القرن العشرين، والثانية عام ١٩٤٨. ثلاث طرق فقط استطاعت أن تكيف نفسها للواقع الفلسطيني وأن تصيب النجاح من جراء ذلك، هي: القادرية، اليشرطية والخلوتية الرحمانية.

القادرية: كانت مختلف المجموعات المحلية من القادرية فعالة في فلسطين خلال الفترة العثمانية في المدن والقرى على السواء. غير أن معظم هذه الفرق تفككت عام ١٩٤٨، وفي الفترة الحديثة ظهرت فرق أخرى جديدة على نفس النهج السابق، يتزعمها مشايخ تلقوا الطريقة من شيوخ مختلفين في الضفة العربية وغزة، منهم سعيد أبو لبن، حفيد العائلة القادرية القائمة في الرملة العثمانية التي كانت مسؤولة عن الزيارة لضريح النبي صالح؛ وعبد السلام المناصرة، الشيعي السابق، الذي يتمسك بالنمط الصوفي الأكثر رصانة؛ والشخصية الكاريزماتية المثيرة للجدل أبو فلسطين من سخنين في الجليل الأسفل. ولكي يحصن الشيوخ مواقعهم فإنهم يدمجون لأنفسهم انتماءات وصلات مع طرق أخرى بالإضافة إلى القادرية مثل الرفاعية والعلوية.

اليشرطية: قدّمت اليشرطية، التي التقيناها من قبل في مخيمات اللاجئين في سوريا ولبنان، إلى فلسطين نمطاً صوفيًا أكثر تنظيمًا خلال العقود الأخيرة للحكم العثماني. أثبتت الطريقة اليشرطية قدرتها على جذب المريدين والأتباع الكثرين من الأرجاء المختلفة في فلسطين في فترة الانتداب البريطاني، لكن حظوظها تأثرت بأحداث النكبة عام ١٩٤٨، حين انتقل محمد الهادي حفيد المؤسس مع الكثير من أتباعه إلى بيروت، كما تهدمت بعض الزوايا أثناء الحرب. وفي عام ١٩٥٢ تقوّضت بنيتها الاقتصادية في مقرها الأساسي في عكا حين صودرت معظم أوقافها. وبعد ١٩٦٧ استعادت اليشرطية في فلسطين بعض قوتها السابقة بسبب السماح لها بإقامة علاقات مع الأتباع في الضفة الغربية وغزة ومع العالم الإسلامي أيضًا. أما الشخصية المركزية وراء هذه الفعاليات المتجددة فكان إبراهيم أبو حشيش من أم الفحم، حيث يوجد أكبر تجمع لليشرطية في أيامنا. وقد أتيح تجديد الزاوية في عكا بسبب المساهمات المالية التي أتت من الخارج، وقد دفن الهادي هناك إلى جانب والده وجدّه عام ١٩٨١. في بعض الأحيان يزور ابنه أحمد الزاوية ويقوم حلقة ذكر، وعلى العموم فالفعاليات محدودة ومقتصرة على المهرجانات الدينية وخاصة المولد النبوي.

الخلوتية الرحمانية: فرع الخلوتية الرحمانية أكثر الطرق تكيفًا مع الواقع، وهي الطريقة التي اختفت في بعض فروعها من الأرض السورية. الخلوتية الرحمانية تأسست مباشرة بعد الحرب العالمية الأولى على

يد عبد الرحمن الشريف، وهو النائب السابق (المقدّم) للبيشروطة في الخليل والذي تحول الى السلسلة الخلوتية بعودته الى مجدّد الطريقة الكبير في القرن الثامن عشر ، مصطفى البكري، وقد رُوّجت الرحمانية لمنمط صوفي آخر يدمج ما بين الصرامة في أتباع القرآن والسنة وبين متابعة المهوم الدنيوية. بعد وفاة المؤسس عام ١٩٢٥، أسس خليفته البارز حسني الدين القاسمي نفسه في قرية زيتا، ومن هناك نشر الطريقة الى القرى المجاورة التي تُدعى الآن منطقة المثلث في فلسطين. أهمّ مقارّ الطريقة الخلوتية الرحمانية هو باقة الغربية التي نجح فيها أربعة شيوخ متتابعين من أبناء حسني الدين القاسمي ، آخرهم الشيخ الحالي عبد الرؤوف القاسمي، أن يطوّروا بعد سنة ١٩٦٧ مجمّعاً للتربية الدينيّ مثيلاً للدهش، يتضمّن مسجداً كبيراً للزاوية حيث يقام الذكر والأوراد والصلاة للرجال والنساء ، كلّ على حدة في غرف منفصلة، وكلية اسلامية كبيرة تأسست عام ١٩٨٩، وإلى جوارها مكتبة اكاديمية عصريّة كبيرة، يدرس فيها (weismann p.51-75) نحو ٣٥٠٠ طالبة وطالب بين منتظم ومستكمل.

خلاصة القول: رغم أن الصوفية تراجعت بشكل واضح في القرن العشرين جراء مواجهة تحديات متعدّدة الجوانب ، فإنها لا تزال قائمة بوضوح في بلدان عديدة من العالم الإسلامي في الفترة المعاصرة. وكما في حالتي سوريا وفلسطين يتبيّن أنّ الطرق ذات الرؤية الإصلاحية ، والقادرة على التكيف مع الحداثة والعصرية، هي فقط التي قد كتب لها الاستمرار من بين الطرق والتقاليد الصوفية المتعدّدة ، وأمثلة ذلك في الفترة الراهنة النقشبندية والشاذلية والخلوتية.

قد يبدو للبعض ان استيعاب هذا العنصر أو ذلك من الحداثة ونقيضها (كاستيعاب العقلانية الغربية الى جوار استيعاب الاسلامية السلفية) ضرب من التناقض، ومع ذلك فإنّ فروغاً من الطرق التي ذكرناها نجحت، ليس فقط في المحافظة على تقاليد الصوفية فحسب وإنما نجحت في إقامة ونشر مؤسسات جديدة مرموقة وذات أهمية في مجالات التعليم والسياسة والاجتماع.(راجع مقال weismann p.75)

المراجع

- النابلسي، عبد الغني. الحضرة الانسية في الرحلة القدسية. تحقيق ودراسة: أكرم العلي. بيروت: المصادر، ١٩٩٠.
- النابلسي، عبد الغني. العقود اللؤلؤية في الطريقة المولوية. دراسة وتحقيق: أحمد خيرى فالح. أطروحة استكمالاً لمتطلبات الماجستير، جامعة النجاح بنابلس، ٢٠٠٢.
- درنيفة، محمد. الطرق الصوفية ومشايخها في طرابلس. طرابلس: دار الإنشاء والصحافة والطباعة، ١٩٨٤.

- Jong, F.d. "The Sufi orders in nineteenth and twentieth century- Palestine" *Islamic Studies*. No.58, p.149-181.
- "Mawlawiyya", *Encyclopedia of Islsm*, 2nd edition.
- Weismann, Itzhak. "Sufi brotherhoods in Syria", *Almajmaa*, 2(2010), p.51-75.

تجليات الناي والمولوية في عشق جلال الدين الرومي

الدكتورة ميادة مكناسي*

الملخص

الرومي شاعرٌ إنساني كبير، كتب عنه كثيرون، واستوحى رموزه كثيرون، وألهم شعره الإنساني وفنه العرفاني كثيرين، شخصيةٌ فذة أهم ما يميزها إنسانيتها الغامرة، فقد كان يخاطب الناس من دون تمييز ديني أو عرقي.

وسيرته معلماً بدت مطمئنة إلى أن عرض حادثٌ غير حياته وجعله صوفياً محترقاً بالمحبة الإلهية. وقد وصف هو نفسه ما حدث له: (كنت نيباً ثم أنضجتُ والآن أنا محترق). والحق ان لغة النار هي التي دأب على استخدامها منذ ذلك الوقت... والحدث الذي غير حياته كان لقاء درويش غريب جوال هو شمس تبريز. كان عمره آنئذ حوالي ستين سنة. وكأغلب الصوفية فإن العشق الإنساني مرحلة أولى لا بد منها للوصول إلى العشق الإلهي، حبيب مجازي يقود خطاه إلى الحبيب الحقيقي فيمنحه القوة والغنى والنقاء. وقد دارت حكايات كثيرة حول لقائه بشمس تبريز لونتها الأسطورة، لا مجال لذكرها هنا، وما يهمننا جلاؤه في هذا المقام.

الناي

آلة العشق الأولى والأهم في مجلس سماع مولانا، ويذكره بدأ أهم كتبه (المتنوي)، وكأنه به يؤسس للعشق، لقد ضاقت به العبارة حينما اشتد أوار العشق، ولم تستغه إشارة، فلاذ بلغة تحفها الأسرار، أبجديتها النغم والأوتار، ومن ذا الذي يجرؤ على أن يتوغل في أسرار الروح والناي كالرومي؟! إنه الأداة السحرية لهتك مشاعر العاشق وصونها في أن معاً، هو آلة عجيبة تنبؤ بقدر ما تكتم، لتعانق رغبة العاشق الحائر ما بين بوح وكتمان. لأنها آلة الأسرار كما يراها الرومي.

المولوية

فيها سر عشقه كله، لأنها طواف الروح حول بيت الحبيب توقاً إلى وصال متصل، يجسده دوران جسد شفه الوجد. فالمولوية رقص العشق، معراج العاشق إلى حضرة المعشوق على نراق الجسد، إنها حركة الجسد السامقة للاندماج في الروح. هي التقليد الأكثر أصالة لتلك الطريقة، هو الرقص الشهير (السماع) و قد انتشرت الزوايا والتكايا الصوفية و خاصة المولوية في شتى بقاع العالم الإسلامي ، و كان أشهرها بعد زوايا قونية الزوايا و التكايا في حلب. و يوجد أيضاً الزاوية الهلالية في حي الجلوم، عمرها حوالي ٥٠٠ سنة. و تأتي دمشق في المرتبة الثانية بعد حلب.

تلك هي مادبة عشق جلال الدين، هي دعوة إلى المحبة في عالم فقد معناها ففقد المعنى الحقيقي للإنسان.

الرومي شاعرٌ إنساني كبير، كتب عنه كثيرون، واستوحى رموزه كثيرون، وألهم بشعره الإنساني وفنه العرفاني كثيرين، شخصيةٌ فذة أهم ما يميزها إنسانيتها الغامرة، فقد كان يخاطب الناس من دون تمييز ديني أو عرقي.

وفقاً لكتّاب سيرة حياته جميعاً كان محمدٌ جلال الدين يدعى عادةً خداوندكار، وبذلك خاطبه ابنه، أو مولانا خداوندكار التي تعني شيخنا وقد أعطاه والدُه ذلك الاسم وهو ما يزال صغيراً، مستجيباً لما أنسه فيه من صلاحٍ مبكر.

ويدعى بهذا الاسم في كل أرجاء تركيا (ويُنطق بالطريقة التركية، مولانا) ويتبع عادةً بـ"الرومي" نسبةً إلى الأناضول لأنه في تلك المنطقة أمضى معظم سني حياته، ويُعرف في العالم الإسلامي كـ"الرومي".

والفترة التي ولد فيها كانت من أكثر الأوقات اضطراباً وقلقاً في التاريخ... ولد في الثلاثين من أيلول سنة ١٣٠٧م في مدينة بلخ، وهي بلدةٌ من أعمال خراسان معروفةً بسحرها.

وسيرته معلماً بدت مطمئنة إلى أن عرض حادثٌ غير حياته وجعله صوفياً محترقاً بالمحبة الإلهية. وقد وصف هو نفسه ما حدث له: (كنت نبيئاً ثم أنضجتُ والآن أنا محترق). والحق ان لغة النار هي التي دأب على استخدامها منذ ذلك الوقت... والحدث الذي غير حياته كان لقاء درويش غريب جوال هو شمس تبريز. كان عمره آنئذٍ حوالي ستين سنة^١. وكأغلب الصوفية فإن العشق الإنساني مرحلةٌ أولى لا بد منها للوصول إلى العشق الإلهي.

حبيبٌ مجازي يقود خطاه إلى الحبيب الحقيقي فيمنحه القوة والغنى والنقاء.

وقد دارت حكايات كثيرة حول لقائه بشمس تبريز لونها الأسطورة، لا مجال لذكرها هنا، وما يهمنا جلاؤه في هذا المقام أن (هذا اللقاء تسبب في حقد تلاميذ جلال الدين لهذا الصوفي المعروف بشمس الدين، إذ صار هذا اللقاء سبباً لتركه حلقةً التدريس، فهاجموا ذلك الدرويش الذي تسبب في تغيير الأستاذ الصوفي جلال الدين وجعل منه درويشاً منزوياً، وذكروا عن شمس الدين ما يُشينه فاضطر ذلك الدرويش.. إلى ترك قونية قاصداً بلاد الشام،

^١ - ينظر في جلال الدين الرومي والتصوف، إيفادي فيتراي ميرفتش ترجمة الدكتور: عيسى العاكوب، ط/١، وزارة الثقافة والإرشاد الإسلامي، ص: ٢١-٢٢-٢٣-٢٤-٢٥-٢٦-٢٧.

ولم ينفهم هذا السفر، إذ لم يتغير جلال الدين ولم يعد إلى حلقة الدراسة، بل حزن كثيراً وضاق صدره مما ظهر من التلاميذ، ونظم كثيراً من أشعاره في فترة فراق هذا الصديق الروحي، فتغير كثيراً وانعزل عن الناس ذاكراً هذا الصديق الحميم فذهب ابنه سلطان ولد إلى دمشق، وفتش كثيراً عن الزاهد التبريزي فوجده وجاء به إلى مدينة قونية. وبعد مدة من لقاء هذين الصوفيين اللذين اتحدا روحاً جعل التلاميذ يهاجمون الدرويش شمس الدين من جديد، فرحل مرة ثانية واختفى نهائياً)^٢.

الناي

آله العشق الأولى والأهم في مجلس سماع مولانا، وبذكرة بدأ أهم كتبه (المثنوي)، وكأنه به.

يؤسس للعشق، لقد ضاقت به العبارة حينما اشتد أواز العشق، ولم تسعفه إشارة، فلاذ بلغة تحفها الأسرار، أبجديتها النغم والأوتار، ومن ذا الذي يجرو على أن يتوغل في أسرار الروح والناي كالرومي؟!

إنه الأداة السحرية لهتك مشاعر العاشق وصونها في آن معاً، هو آله عجيبة تبوح بقدر ما تكتم، لتعانق رغبة العاشق الحائر ما بين بوح وكتمان. لأنها آله الأسرار كما يراها الرومي.

المولوية

فيها سر عشقه كله، لأنها طواف الروح حول بيت الحبيب توقاً إلى وصال متصل، يجسده دوران جسد شقه الوجد. فالمولوية رقصة العشق، معراج العاشق إلى حضرة المعشوق على براق الجسد، إنها حركة الجسد السامقة للاندماج في الروح. هي التقليد الأكثر أصالة لتلك الطريقة، هو الرقص الشهير (السماع) الذي أعطى الأعضاء اسم الدرويش الدوارين^٣.

و قد انتشرت الزوايا والتكايا الصوفية و خاصة المولوية في شتى بقاع العالم الإسلامي، و كان أشهرها بعد زوايا قونية الزوايا و التكايا في حلب، و أهمها التكية المولوية التي كان لها تمويل من قونية لأهميتها، و فيها يتفرغ الصوفيون للذكر على الطريقة المولوية، و

^٢ - الأفغاني، د. عناية الله إبلاغ: جلال الدين الرومي بين الصوفية و علماء الكلام، ص: ١٤٠-١٤١.

^٣ - ميروفنتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٥.

يلبسون ثياباً خاصة كما في قونية ، و يضعون طربوشاً لونه ترابي اسمه (كلاه). و تقع هذه التكية في حي باب الفرج.

و يوجد أيضاً الزاوية الهلالية في حي الجلوم ، عمرها حوالي ٥٠٠ سنة ، تتبع الطريقة القادرية ، و مازالت مستمرة حتى يومنا هذا ، إذ يقام فيها ذكر صوفي كل يوم جمعة. يوجد أيضاً مدرسة ابن العديم في حي باب النيرب ، فيها يقام الذكر على الطريقة الرفاعية.

و هذه هي أهم ثلاث زوايا في حلب.

و تأتي دمشق في المرتبة الثانية بعد حلب ، و فيها مزار الشيخ الأكبر محيي الدين بن عربي الذي يقع في حي محيي الدين، و فيه يقام الذكر الصوفي على الطريقة الأكبرية . كما يوجد في آخر سوق الحميدية مدرستان للتصوف هما المدرسة الظاهرية و المدرسة النورية^٤.

في نهاية المطاف أنحني في محراب مولانا جلال الدين، لأردد ما قاله الشاعر الكبير محمد إقبال:

صير الرومي طيني جوهرًا من غباري شاد كوناً آخر

حياة جلال الدين الرومي بين الفن والعرفان

وفقاً لكتاب سيرة حياته جميعاً كان محمد جلال الدين يدعى عادةً خداوندكار، وبذلك خاطبه ابنه، أو مولانا خداوندكار التي تعني شيخنا وقد أعطاه والدّه ذلك الاسم وهو ما يزال صغيراً، مستجيباً لما أنسه فيه من صلاح مبكر .

ويدعى بهذا الاسم في كل أرجاء تركيا (ويُنطق بالطريقة التركية ، مولانا) ويتبع عادةً بـ"الرومي" نسبةً إلى الأناضول لأنه في تلك المنطقة أمضى معظم سني حياته، ويُعرف في العالم الإسلامي كلّهُ باسم الرومي.

^٤ - ينظر في دور المتصوفة في حلب و المدارس الأثرية في حلب ، لمياء الجاسر ، و ينظر خطط الشام لمحمد كرد علي

والفترة التي ولد فيها كانت من أكثر الأوقات اضطراباً وقلقاً في التاريخ... ولد في الثلاثين من أيلول سنة ١٣٠٧م في مدينة بلخ، وهي بلدة من أعمال خراسان معروفة بسحرها.

وفي ذلك الإقليم الذي كان مهد حضارة فارس حيث ولد رجال كالفردوسي وابن سينا والغزالي، كانت أسرة جلال الدين واحدة من الأسر الأكثر شهرة. أما والده، وهو استاذ صوفي وعالم دين، فقد كان أيضاً واعظاً بليغاً التقى حوله عدد كبير من المريدين، شهر باسم بهاء الدين ولد، ولقب بـ"سلطان العلماء"... وخشيّة الغزو المغولي غادر بلخ سريعاً مع عائلته سنة ١٢١٩م إلى أن استقر في قونية واضطلع بوظيفته في الوعظ والتعليم فيها... وعندما توفي خلفه جلال الدين الذي كان عمره أربعاً وعشرين سنة فقط... بعد سنة جاء مريد قديم لوالده وهو برهان الدين محقق الترمذي، ليرى شيخه القديم، وإذ وجد أن شيخه كان قد توفي أقام بقرب جلال الدين وصار أستاذه الروحي على مدى تسع سنوات.. أوفد الشاب إلى حلب للدراسة، لأنها كانت مركزاً ثقافياً مزدهراً، ثم يمّ شطر دمشق... وبعد غياب دام سبع سنوات، عاد الرومي إلى قونية، واستقر في مدرسته... وسيرته معلماً بدت مطمئنة إلى أن عرض حادثٌ غير حياته وجعله صوفياً محترقاً بالمحبة الإلهية. وقد وصف هو نفسه ما حدث له: (كنت نيباً ثم أنصجتُ والآن أنا محترق). والحق ان لغة النار هي التي دأب على استخدامها منذ ذلك الوقت... والحدث الذي غير حياته كان لقاء درويش غريب جوال هو شمس تبريز. كان عمره آنذ حوالي ستين سنة^٥.

الرومي شاعرٌ إنساني كبير، كتب عنه كثيرون، واستوحى رموزه كثيرون، وألهم بشعره الإنساني وفنه العرفاني كثيرين، شخصية فذة أهم ما يميزها إنسانيتها الغامرة، فقد كان يخاطب الناس من دون تمييز ديني أو عرقي.

ثقافة عظيمة، وروح ثرية، وقلبٌ عامرٌ غامر، وشعرٌ غزير، عالمٌ مترعٌ بالفن تجلى عبر الشعر والموسيقا والرقص مؤمناً بأن فنه وتصوفه على حد سواء هما السبيل إلى الرقي الروحي والصلاح الأخلاقي للإنسانية جمعاء، فجهّد في تجسيد معارفه على الوجه الأكثر جمالاً، عشق فتجلى عشقه عرفاناً وفناً.

^٥ - ينظر في جلال الدين الرومي والتصوف، إيفادي فيتراي ميروفتش ترجمة الدكتور: عيسى العاكوب، ط/١، وزارة الثقافة

وثمة تناغمٌ جلي بين فنه وتصوفه، ففي معاناته لمواجيد المحبة وسعيه إلى استجلاء أسرار الجمال الكامن وراء الأشياء، وفي النفس كان فناً، وذلك ليس بدعاً، لأن التجلي الجمالي للفن إنما يزداد ألقاً كلما كان نابعاً من الوجدان، والفن والتصوف إنما يمتحان من معين واحد هو عشق الجمال.

فاض به الوجد فتدفقت عبارته تومئاً إلى لغةٍ متفوقةٍ سرعان ما تحولت إلى أناغيمٍ انسكبت في ألحانٍ ودوران.

والرومي عالم نفس بلغ في معرفة نفسه، ومعرفة المعاني العميقة للحياة حداً جعله حاذقاً في مخاطبة الفطرة الإنسانية، ومسّ أوتارها الخفية عبر فنه. فكانت جُدى تصوفه شعلةً مقدسة أنارت السبل لفنه، فما الفن إلا رؤى إنسانية تستثير المبدع في أرقى حالاته الوجدانية (ولا غرو فإن التعبير الصوفي بجملته لا يخرج في الحقيقة وواقع الأمر عن طابع العمل الفني، إذ الأحوال الصوفية وما يعتري قلوب المتصوفين من تواجد وانجذاب أو ما يتمثلونه في حياتهم أثناء اليقظة أو في المنام من مدركات وجدانية لا تختلف في شيء عن حقيقة الفن ومعناه)^٦.

ولن يغلو المرء كثيراً إن قال: إن فنه وتصوفه على حدٍ سواء عملاً معاً على تطوير الواقع عبر العناية النبيلة بالإنسان، لأنهما تعبيرٌ عن الحياة ومرآة صادقة لتجارب الآخرين، ووعاءٌ للثقافة، في إهابهما الوليد من رحم الخيال حقائقٌ حياتيةٌ تلتمس سبيلاً للظهور. ولا يخفى أن الفن نمطٌ من أنماط التخلق بأخلاق الله، لأنه محاكاةٌ لإبداع الخالق الجميل، وضربٌ من التواصل مع الآخر، وبابٌ من أبواب التعرف إلى الذات، ومن هنا يلتقي الفن بالتصوف.

فالخيال الصوفي خصبٌ، والتجربة الصوفية غنيةٌ، ومن هنا يتجلى جوهر فن الرومي، كما يتجلى جوهر تصوفه في آنٍ معاً، يداً بيدٍ سعياً إلى الجمال المطلق، لذا بدا معبراً عن أدق أسرار الجمال وأعماقها بشفافية الفنان وعمق الصوفي، تضاداً يقود إلى انثلاف، وكثرة تثوبٍ إلى وحدة.

فقد كان التصوف إيقاعاً داخلياً وهبه المدّ الروحي الإنساني، والدفق المعرفي الجمالي الذي غدث معه ذاته مغمورةً بالفن تومئاً إلى التناغم مع الوجود تناغمًا جعل إيقاع لغته

^٦ - حسن، علي صافي: الأدب الصوفي في مصر في القرن السابع الهجري، دار المعارف، مصر ١٩٦٤م، ص ٧٦.

منسجماً مع إيقاعات روحه الهائمة ومن ثم فإن هذه اللغة لم تقف عند حدود إبداع الكلم، إنما تخطت أعتاب التعبير بالحرف، لتدخل عالم النغم والدش، فسالت لحناً من أبراج الناي، وتجسدت دوراناً عبر المولوية.

أنعامٌ تنسكبُ في الروح، وتسيخُ في النور، فتشير إلى المطلق، أصابع تلتف تارةً حول الناي فتفتخُ فيه الوجدَ لتقطره أناغيمَ علويةً، وتخلق أخرى مع الجسد فتحيله طاقةً من نورٍ يعانق الروح، ليغدو مجلى للروح التواقية للوصال عبر رقصة للعشق تأبى على الجسد أن يعود من معراجها إلا وهو قرينُ الروح في إهاب النور. وفي ذلك كله تعوقُ للفن كبير.

فالتصوف في حقيقته هو العودةُ بالإنسان إلى فطرته الصافية، هو إيقاظُ تلك الروح الغافية في أعماقنا لجلاء الحقيقة الكبرى، وإعمارِ الحياة على أصلٍ من صفاءِ العلاقة ما بين الخالق والمخلوق، على أن ذلك قد يبدو لضيق الأفق انبثاتاً عن الحياة، وقطعاً لسبلها.

لقد كان الرومي عاشقاً تغنى بالمحبة الإلهية، وعشق الجمال المطلق، فصفتُ الله وللناسِ روحه، فكان (رجل زمانه وكلّ الأزمنة... ويعترف المستشرقون بأنه الشاعرُ الصوفي الأعظم في كل الأزمان)^٧. ولجلاء الصلة ما بين شعره ونايه ومولويته كان لزاماً علينا أن نعرّج على مفهوم العشق عنده، لأنه نبعُ الأصل الذي يمتح منه النور، وبراقه الجميل الذي به يعرجُ إلى سدرة المعشوق.

مفهوم العشق عند جلال الدين الرومي

(العشقُ خليقةٌ فطريةٌ في كل شيء مخلوق كلُّ أجزاء العالم عاشقةٌ وكلُّ جزءٍ من العالم ثملٌ باللقاء)^٨.

(العمر الذي مر بلا عشقٍ لا تحسبه أبداً، فالعشقُ ماءُ الحياة، تقبله بقلبك وروحك، وكلُّ مَنْ هم غيرُ العاشقين اعتبرهم أسماكاً خرجت من الماء، اعتبرهم موتى ذابلين حتى لو كانوا وزراء. والعشقُ عندما يكشفُ عن نفسه تخضرُّ كلُّ شجرة)^٩.

الرومي هو أبرز المتصوفة في الحديث عن العشق، هو رائدُ العشقِ معاناةً وإبداعاً، فالعشقُ عنده كيمياءُ السعادة التي تحوّل المعادن الخسيسة إلى معادن نفيسة، هو مسحةٌ

^٧ - ميروفنتش، إيفادي فيتراي، ترجمة د. عيسى العاكوب، ص ١٣.

^٨ - الهاشمي، جمال: رسالة الإمام بين مدرسة جلال الدين الرومي وعلم النفس الحديث تر: دار الهادي، بيروت، ص ١٧٧.

^٩ - شيميل، أنماري: الشمس المنتصرة، تر: د. عيسى العاكوب، دار الفكر دمشق ص: ٥٤٤.

سحريةً على الكائنات، بها يغدو نحاسها ذهباً، لذا تراه يردد بنبرة الوله مصطلح المحبة،
قائلاً:

بالمحبة تصيرُ الأشياءُ المرّة حلوّة

وبالمحبة تصيرُ الأشياءُ النحاسيةً ذهبيةً الصفات

وبالمحبة تصيرُ الأشياءُ العكرة صافيةً

وبالمحبة تصيرُ الآلام شفاءً

وبالمحبة يحيا الميئث

وبالمحبة يصيرُ الملكُ عبداً¹⁰

أيها الحب، أي سرّ أنت؟ أي غيبٍ وأي سمو

أشقاءً مقيمٍ أنت أم نعيمٍ؟ أمراراً أم شهدٍ؟

ونحيبٍ أنت أم سعدٍ؟

لقد كانت المحبة دائماً منطلقاً صوفياً مشيراً إلى علاقة الخالق بالمخلوق، هي قوة إلهية كبرى تغمر الوجود كله، ولعلها كانت العلة في خلقه كما يرى كثير من العارفين، إنها روح الوجود ومعناه، وبدونها يبدو الكون مقفراً كأنه العدم.

وجلال الدين الرومي لم يبتدعه، إنما بلغ فيه حدّاً من الإفراط غدت معه المحبة عشقاً حار فيه العقل، وأيقنه القلب، جاذبيةً طاغية وقوةً غالبة، سرّاً لا تحدّه لغة، ولا يحبط به عقل، (فعندما يتصوّر أريج ذلك الحبيب تتحير كلُّ هذه اللغات)¹¹.

¹⁰ -ميروفتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٣٠.

¹¹ -شيميل، أنمازي: الشمس المنتصرة، تر: د. عيسى العاكوب، دار الفكر دمشق ص ٤٤٠.

إنه إكسبيرُ السعادة المجتئى، لأنَّ حوض غماره مبشّرٌ بالظفر بالجمال، تسمو به النفس عبر تحقيق الأمان الداخلي بالعودة بها إلى ما كانت عليه من صفو فطري كدّرته الدنيا فيما بعد، فما هو العشق؟ ولمَ تردد ذكره في شعر الرومي أكثرَ من ذكرِ الحب والمحبة؟ (قيل هو آخر مرتبة المحبة، والمحبة أول درجة العشق، وقيل هو عبارة عن إفراط المحبة وشديتها، وقيل: نازّ تقع في القلب فتحرق ما سوى المحبوب)^{١٢}.

والعجيب أن العاشق يلتذُّ بلهيبها، ويسعدُّ باحتراقه فيها، وإلى ذلك يشير الرومي في قوله: (ليست النارُ تلك التي يرقصُ لهبها فوق الشمعة، بل إنها نازُّ الحب التي جعلت الفراشة تحترقُ وهي صامته)^{١٣}.

(شوكةٌ في القلب هو)^{١٤} والغريب أن العاشق يرفض انتزاعها مهما ألمه وخزها. وعلى الرغم من طواف جلال الدين الشعريّ حول معاني العشق كلّها، نراه يعلنُ عجزه عن الإحاطة بكنهه السني، يقول: (فإن كان تفسيرُ اللسان ينير السبيل لمعرفة الحقيقة، فإن العشق بدون اللسان أفصحُ من أي بيان، فبينما القلم مندفع في الكتابة، إذا به ينشقُّ على نفسه حين جاء إلى العشق! والعقل في شرح العشق مثلُ حمارٍ نام في الوحل، فالعشق نفسه هو الذي يشرِّح لنا العشق وفعله)^{١٥}.

إذن فإن العشق حالٌّ لا مقال، وأكملُ تعبير عنه هو أن تذوقه وتعانيه، فتطفحُ به حالك، لتغدو بمعاناته شاعراً، فالشعر بالنسبة إلى الكلام العادي حال تغدو معها اللغة لسان قلب، وبيان روح، لذا كان شعر الرومي حالاً تشي بعشقه ومقالاً يشرح حاله، بل إن العشق هو الذي أمره فأطاع، وأحرقه ففاح، وذاك سرُّ يُذيعه قوله: (أمر العشق كلامي فظهر، ما جدوى المرأة إن لم تعكس الصور)^{١٦}.

إذن فلا غرو أن تتفجّر شاعريته، فالعشق أن تكتبك الكلمات، لا أن تكتبها، وأن يعزفك اللحن، لا أن تعزفه. ولا عجب إذن أن نخلص معه إلى القول بعجز العقل والقلم واللسان عن التعبير ما دام العشق هو المعبر عنه.

^{١٢} - أبي جزام، أنور فؤاد: معجم المصطلحات الصوفية، مكتبة لبنان ناشرون، بيروت، ط١، ١٩٩٣، ص: ١٢٧.

^{١٣} - شيميل، أنماري: الشمس المنتصرة، تر: د. عيسى العاكوب، دار الفكر دمشق ص: ٥٢٤.

^{١٤} - شيميل، أنماري: الشمس المنتصرة، تر: د. عيسى العاكوب، دار الفكر دمشق ص: ٥٠٤.

^{١٥} - ميروفتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٧٠.

^{١٦} - الرومي، جلال الدين: مثنوي ج١، البيت ٣٤.

وكان الشعر مرآة عشقٍ يتحول فيها الحرف إلى ترددات نور بها تغدو الكلمات نبضاتٍ، إنه السرُّ الذي فجّر شاعريته، والنازُّ التي نفخت في ناي وجده فتقطرت لغته نوراً انتال على الإنسانية برداً وسلاماً.

وثمة سرٌّ آخرٌ من أسرار عشقه يلتفت إلى الإنسان في سعيه إلى الكمال بالرقى الأخلاقي ليكون مخلصاً لوجوده الحضاري، فالعشق حياة الروح الإنساني ومحرك المعرفة، لأنه إشراقه الجمال في النفس، هو تزيان الأرواح، لأنه عودة بها إلى الصفاء.

فالعشق هو الضرامُ القدسي الذي يعصف بالروح فيحرك سفينة سعيها ليوصلها إلى ميناء الكمال، هو ذلك السرُّ الذي مسح على قلبك فغدا محباً عطوفاً حافظاً للأمانة، غير حاسدٍ ولا حاقدٍ ولا غادرٍ ولا خوان، صادقاً، صابراً شاكراً صفيماً نقيماً، هو أقرب الطرق وأقصرها للوصول إلى الجمال المطلق سعياً إلى كمال إنساني مرتجي، يقول: (يا من عشقه الجميل سرُّ هيامنا، ويا من هو الطبيب لكل ما نشكوه من علل، يا من هو الدواء لغزورنا وكبرياتنا!)^{١٧}.

لقد آمن الرومي بالإنسان إيماناً عظيماً، موقناً أنه السرُّ الإلهي الأسمى، وما عليه إلا أن يمسح بنور الروح عن غاشية القلوب والعيون غاشية الظلمة، ليقراً العلم الإلهي فيه، يقول: (الإنسان شيءٌ عظيم فيه مكتوبٌ كلُّ شيء، ولكنَّ الحجب والظلمات لا تسمح له بأن يقرأ العلم الموجود في داخله)^{١٨}.

ومن تلك المعاني ينبجس نور يومئ إلى أن شرف العاشق من شرف معشوقه، فكلُّ شيءٍ محبٌ لشيءٍ من الأشياء، عاشقٌ شيءٍ من الأشياء، وشرفُ كل عاشقٍ بقدر شرف معشوقه، وكلما كان المعشوق ألطف وأطرف وأشرف جوهراً كان عشقه أعزَّ)^{١٩}.

لذا كان العشق الحقيقي عنده هو عشقُ الحي الذي لا يموت والصمد الذي لا يتغير، ويضع لذلك ميزاناً عرفانياً هو البقاء، يقول: (العشقُ والعاشقُ هما الباقيان إلى الأبد.. إلى متى تعانق معشوقاً ميتاً؟ عانق الروح التي ليس لها عناق)^{٢٠}.

^{١٧} - الرومي، جلال الدين: مثنوي ج ١، ص ٧٥.

^{١٨} - الرومي، جلال الدين: فيه مافيه تر: د. عيسى العاكوب، ص ٩٠-٩١.

^{١٩} - شميل أنماري: الشمس المنتصرة ترجمة الدكتور: عيسى العاكوب، ص ٤٣.

^{٢٠} - الرومي، جلال الدين: يد العشق، ص ٩٩.

فالعشق الذي يبقى ولا يفنى، الذي لا يتأثر بكيف، ولا يتغيره أين هو حب الله، وبه ينال الإنسان الشرف الأسمى، لأن دوام الحب روح له وحياة، ولا دوام لحب إلا حب الله، لأنه فوق العلل، ولأنه الحب الذي يعلمك كيف تحب ذاتك، وتحب الآخر حباً منزهاً نقياً حضارياً، فالعشق الدائم الباقي هو العشق الذي لا يزيد بنضارة الوجه، ولا يزول بذبوله، وعشق ما دونه سراب، إذا ما تأمله المرء لم يجدّه شيئاً، ووجد الله عنده، لذا فإن (العشق الذي لا يكون إلا من أجل نضارة اللون ليس بعشق وعاقبته سوء السمعة والعار)^{٢١}.

وإذن فلن يغلو المرء إذا ما قال: ليست السعادة إلا في الحب الذي يقود إلى الله لأنه يقود الإنسانية إلى الوجود الأرقى، نورٌ يلوذ بنور، وبصيرة تتجه إلى الجوهر.

وهكذا، فإنه (يظهر من كلام جلال الدين الرومي أنه يوافق اصطلاح العشق... فالحب الذي يجلب الصوفي إلى مشاهدة الأنوار، وإلى الفناء عن الذات، هو المعروف عنده بالعشق)^{٢٢}. ويعجب من يتأمل في كلامه من ذلك النضج الروحي الفكري الأخلاقي النفسي الذي يتجلى في شعره العبقري، بل في فنه النابض بالحياة، وحياته المتدفقة بالفن، إنها لروعة تخشع لها الروح مرددة: أنت في حرم العشق فاشع، وتماهى مع أناغميه شعراً يكاد برقه يخطفُ الأسماع.

عشقه لشمس الدين التبريزي

يبدو أنه قد أن أوانُ الكشفِ عن سرِّ تجليات الناي والمولوية عرفانياً وفنياً في عشق الرومي الفريد، إنه شمسُ الدين التبريزي ذاك الذي كشف عن وجه روحه فأذهل جلال الدين عن ذاته، على نحوٍ يلوح منه قوله:

اكشف عن وجهك فإن البستانَ وروضةَ الوردِ أُملي

افتح فمك فإن السكرَ الكثيرَ أُملي

فيا شمس الحسنِ اخرج لحظةً من السحابِ

فإن ذلك المحيا الوضَاءَ المشرقَ أُملي

^{٢١} - الرومي، جلال الدين: مثنوي، ج ١، ص ٩٢.

^{٢٢} - الأفغاني، د. عناية الله إبلاغ: جلال الدين الرومي بين الصوفية وعلماء الكلام، ص ١٣٠.

مثلُ يعقوبَ أصيخُ: وا أسفاهُ وا أسفاهُ

والمحيا الفتانُ ليوسفَ كنعانَ هو ألمي

في يدِ كأسِ المدام، وفي الأخرى عقيصهُ الحبيب

والرقصُ وسطَ الميدانِ ألمي

يقولُ الربابُ أنا ميتٌ من الانتظار

ويدُ عثمانَ العازفَ على الربابِ وحضنهُ وريشئهُ ألمي²³

إنه العازفُ الرباني الذي برع في استخراجِ أناغيم ذاتِ جلال الدين الرومي على نحو بلغ بها ذروة الطرب، لأن الحبَّ حياةٌ أخرى أحبُّ وأجملُ وأرقى، إنه روح الحياة. أيهُ غبطةٍ للروح حينما تستشعرُ أن روحاً أخرى تشاركها أحلامها وآلامها، تشدُّها من ظلمةِ العدم إلى نور الوجود، ومن صحارى الفناء إلى أيك البقاء. روحٌ تحررها من إيسارِ الصغار لترقى بها إلى رحاب السمو. الحبُّ شعلةٌ مقدسة تحملها يدٌ مخلصه، تصقل جوهرينا وترمي القشورَ عن لبنا فالعاشق جوهراً مستتر يرنو إلى يدِ تميط اللثام عن وجه روحه. إزميلُ نورٍ هو ينحُتُ تمثالاً للإنسانِ الكامل، هو أن ترى ذاتك التي لطالما بحثت عنها في ذات أخرى، فشانُ الحب عجيب، لأن ذاتك التي هي أقربُ ما تكونُ إليك محجوبٌ وجهها عنك، وحينما تلقى مَنْ هو من جنسِكَ يتجلى وجهها في مرآته، فتتسريل روحك بخيوط نوره، فتعشقُ في مرآة من تحب ذاتك تعانقُ ذاتهُ، لأنك من جديد ترى نورَ روحك الذي احتجب عنك بالجسد.

²³ - الرومي، جلال الدين: يد العشق، ص: ٩٤.

شمسٌ أشرقت في آفاق الرومي لتحيل ظلمته نوراً، رأى فيه ذاته تعانق السمو المطلق، إنه المرأة العرفانية الجمالية التي أبصرَ فيها وجهَ ذاته بعدَ غيابٍ وانتظار، ولعل ذلك ما يلوح في قوله:

(في إمكانك أن تراه إن شئت، وفي إمكانك أن تراني، أنا هو وهو أنا... والحق أن نفسي هي ما كنت أبحثُ عنه)^{٢٤}.

وكأغلب الصوفية فإن العشق الإنسانيَّ مرحلةٌ أولى لا بد منها للوصول إلى العشق الإلهي، و(الباحث هو من يجد... لأنه، المعشوق يغدو العاشق، دليله الأكبر في طريق التصوف كان شمس تبريز)^{٢٥}. مكّنه من معرفة ذاته على نحوٍ يقوي هذه الذات ويدعمها ويؤدِّ فيها السعادة ويحفزها على الكمال، فيتضاعف إحساسه بها، وتتكامل معرفته لها. وبالمحبة وحدها يستطيع الإنسان أن يعرف أنه ذاته والآخر والكون في آنٍ معاً.

والحاجة جوهرُ العلاقات الإنسانية، وما المحبة إلا احتياجٌ أهدنا للآخر، والرقى بهذه الحاجة عبر مفهومي العطاء والأخذ، فالعطاء في شرع العشق أخذٌ، لأنه يمنح المعطي أكثر مما يمنح المعطى، على نحوٍ تضيق فيه الحدود بين العاشق والمعشوق حتى يقول كلُّ منهما للآخر: يا أنا. إنه الاضطرابُ العذبُ الذي يزلزل الأنا فيمحوها، ليثبت بمحوها وجوداً آخر لها، أرقى وأكمل وأبهج وأرحب وذلك ما راح جلال الدين يردده في قوله: (أيُّ اضطراب هذا الذي أصاب العالمَ كلّه عاليه وسافله؟ بسبب العشق المنزه عن كل تحبٍ وفوق! عندما طلعت الشمسُ أنى الليل أن يبقى! ها قد التزمتُ أنا الصمت، فيا روحِ الروحِ قل أنت، فإن كل ذرةٍ صارت متحدثّةً بسبب عشق وجهك)^{٢٦}.

فلنسلم إذن بأن أعلى درجات الحب هو الذي لا يمكن تعليقه، يقودُ خطاك دون أن تدري، سحرٌ أخذٌ لا يوجد فيه لماذا وكيف، هو فوق كل كلام، هو سؤال لا جواب له، تأخذك وأنت في حضرته حيرةً تُذهلك عن نفسك، هو فوق المكان، هو معنى الوجود، فلا متى تدانيه، ولا أين توافيه.

^{٢٤} - ميروفتيش، إيفادي فيتري: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٣٦.

^{٢٥} - المصدر السابق: ص: ٣٠.

^{٢٦} - الرومي، يد العشق، ص: ٦١.

على أن المرأة كلما كانت صافية كُمل التجلي وتمكّن الحب، وصقيلةً هي مرآة روح شمس، وكلُّ نقي صفي هو مرآة روح، فيها يتجلى وجهُ الروح بكرةً فيشرق بطلعته الوجود كلاً.

وكم يحلو له أن يتلاعب باسم (شمس) ليجلّو به حالاتٍ من العشق تعكس ترقّي ذاته في سلّم الكمال بواسطته، يقول: (شمس، شمس الدين، تألّق تبريز، لم تسطع على شيء قابل للفناء إلا جعلته أزلياً)^{٢٧}.

وكما أن إشراقة الشمس هي سببُ نضج الثمر وحلاوته، فإن إشراقة شمس الدين هي السببُ في بلوغ الرومي الكمال، وإلا فكيف نفسر قوله: (اطلب الحلاوة من الشمس، فخر تبريز، لأن كل ثمرٍ إنما يظفر بالكمال من نور الشمس)^{٢٨}. لقد أخذ بيده إلى عالم النور، ومسح على قلبه ليظهر جوهرة، فصله عن كل ما لا يليق بعاشق، أمسك بيده ليدفعه أمامه بالغاً به إلى سدرة الجمال ليجعله يظفر بخلة الملك. حبيبٌ مجازي يقود خطاه إلى الحبيب الحقيقي فيمنحه القوة والغنى والنقاء.

وقد دارت حكايات كثيرة حول لقائه بشمس تبريز لونها الأسطورة، لا مجال لذكرها هنا، وما يهمنا جلاؤه في هذا المقام أن (هذا اللقاء تسبب في حقد تلاميذ جلال الدين لهذا الصوفي المعروف بشمس الدين، إذ صار هذا اللقاء سبباً لتركه حلقة التدريس، فهاجموا ذلك الدرويش الذي تسبب في تغيير الأستاذ الصوفي جلال الدين وجعل منه درويشاً منزوياً، وذكروا عن شمس الدين ما يُشينه فاضطر ذلك الدرويش.. إلى ترك قونية قادماً بلاد الشام، ولم ينفعهم هذا السفر، إذ لم يتغير جلال الدين ولم يعد إلى حلقة الدراسة، بل حزن كثيراً وضاق صدره مما ظهر من التلاميذ، ونظم كثيراً من أشعاره في فترة فراق هذا الصديق الروحي، فتغير كثيراً وانعزل عن الناس ذكراً هذا الصديق الحميم فذهب ابنه سلطان ولد إلى دمشق، وفتش كثيراً عن الزاهد التبريزي فوجده وجاء به إلى مدينة قونية. وبعد مدة من لقاء هذين الصوفيين اللذين اتحدا روحاً جعل التلاميذ يهاجمون الدرويش شمس الدين من جديد، فرحل مرة ثانية واختفى نهائياً)^{٢٩}.

^{٢٧} - ميروفيتش، إيفادي فيتري: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٣٣.

^{٢٨} - الرومي، جلال الدين: يد العشق، ص: ٢٢٦.

^{٢٩} - الأغباني، د. عناية الله إبلاغ: جلال الدين الرومي بين الصوفية وعلماء الكلام، ص: ١٤٠-١٤١.

فإذا ما كان الرومي نايًا مهملاً، فإن شمسه هي أنفاس اللهب التي تفخت في ذلك الناي، لتبعث منه أناغيم الحب شعراً أشبه بالنار الممتزجة بالنور، ففي طريق العشق لا بد من رفيق يكون وقوداً لأنار الروح المقدسة، وشمس الدين (كان شبة أُمِّي يتسم بالحماس الروحي العظيم في حديثه، وكان لكلامه أثر عظيم في نفوس من يستمعون إليه)^{٣٠}.

كما أحاط الغموض بلقائهما أحاط أيضاً بقصة اختفائه المفاجئ، الذي صعق جلال الدين، (وإنه إثر هذا الاختفاء أنشأ الرومي الحفل الموسيقي الروحي المعروف بالسماع الذي مثل له، ليس فقط احتفالاً دينياً، بل أيضاً للتطهير العفوي للعواطف ويصفه ابنه سلطان ولد على هذا النحو:

لم يتوقف عن الاستماع للموسيقا والرقص

لم يهدأ لا في النهار ولا في الليل

كان عالماً ثم غدا شاعراً

كان ناسكاً ثم غدا ثملاً بالحب

لا من خمرة العنب: الروح اللألاء

لا يشربُ شيئاً سوى الخمرة من دنان النور)^{٣١}

وإذا ما تلبثنا ملياً أمام تلك العلاقة وجدنا ان شمس تبريز ما هو إلا وساطة إلهية، رسولٌ محبة، كما يصفه هو (يمسك بالروح من العنق) ليقود خطاها إلى حانة الأزل ليرتشف من دنان العشق شراب النور فيظفر بالسعادة الأبدية.

إنها العلاقة الراقية بين أستاذ روحي وتلميذ وفي، تجاوزا معاً بالعشق ثنائية أنت وأنا، علاقةً فيها من تكافؤ الطرفين عرفانياً ما فيها من حاجة كل منهما إلى الآخر لتحقيق التكامل بالعشق، فشمس أيضاً كان يبحث عن شخص من جنسه يكون له مرآة وقبلة، وإلى ذلك يشير في قوله: (كنت أطلب شخصاً من جنسي لكي أجعله قبلةً، وأتوجه إليه، فقد ملئتُ من نفسي)^{٣٢}. وإذا ذلك فقد صير شمس جسد الرومي روحاً، وترابه جوهراً، فتحول من فقيه إلى شاعر رباني.

^{٣٠} - المرجع نفسه، ص: ١٤٠.

^{٣١} - المرجع نفسه، ص: ٣٥.

^{٣٢} - الرومي، جلال الدين: فيه ما فيه، ص: ١٤.

لقد أدى شمس مهمته العرفانية الجليلة، ثم اختفى لتبقى جَذوةَ عشقه التي أجبها فراقه متقدةً تلهب قلبَ مولانا وروحه لتلهمه أحلى الأشعار وتكون سبباً في إنشاء مجلس السماع الذي ضم المولوية والناي، إنه العازف الذي برع في استخراج نغمات ذاته ليجلبها في آفاق العشق شمساً لا تعرف الأفول.

وأحس الرومي أنه الضياع من دونه، بيد أنه قد يتراءى لمتأمل أن شمس الغائبة الحاضرة ما هي إلا ومضةً ربانية في سماء حياته الغنية، كان لغروبها علةً كما كان لإشراقها علة، عللَّ يفهمها قلبُ العارف، وتستوحى بصيرته، ولعلها كانت لعدم الركون إلى شخصٍ لكيلا يتعطل السعي، وهو قد وُجد أصلاً لتحريكه، ولكي يأتي دور صلاح الدين زركوب، ومن ثم حسام الدين فيما بعد إحياءً بأن الحب الإنساني قد يتعدد مشيراً إلى منبعٍ واحدٍ للجمال.

لقد كان غروبُ الشمس من مكانٍ إيداناً بشروقها في مكانٍ آخر، فقد أشرقت بغروب شمس الدين شمسٌ لا تأفل في أعماق الرومي، فجرت شاعريته، فأتى شعره نغماً متصلاً لا تخبو جذوته، ورهفاً لا تبلى رفعتُه، مواراً يقبس من روح النور ما يشحن به نور الروح. إذن فنحن مدينون لهذا الاحتراق الذي لولاه لما وصل إلينا ذلك الكنز العرفاني الفني الذي كان له بالغ الأثر في حياة الإنسانية كلها.

لقد كان شمسُ الدين بسملةً عرفانية تلتها روحُ جلال الدين ليدخل بها ترتيل الذكر الحكيم للحب المقدس، فالسماعُ نكرٌ وعزفٌ ودوران، السماع عشق تلا آياته نايٌ شجي ورقصةٌ علوية رافقته ورافقها، فجاذبته وجاذبها ليحلقا معاً في أفق العشق.

الناي

آلةُ العشق الأولى والأهم في مجلس سماع مولانا، وبذكره بدأ أهم كتبه (المثنوي)، وكأنه به يؤسس للعشق، لقد ضاقتُ به العبارة حينما اشتدَّ أوازُ العشق، ولم تسعفه إشارة، وما نفع غلته رمزاً، فلاذ بلغة تحفها الأسرار، أبجديتها النغم والأوتار، ومن ذا الذي يجرو على أن يتوغل في أسرار الروح والناي كالرومي؟!

إنه الأداة السحرية لهتكِ مشاعر العاشق وصونها في آنٍ معاً، هو آلةٌ عجيبةٌ تبوحُ بقدرِ ما تكتم، لتعانقَ رغبةَ العاشقِ الحائرِ ما بين بوحٍ وكتمان. لأنها آلةُ الأسرارِ كما يراها الرومي (فالأسرار كلها مخفيةٌ في وتري الجهيرِ والخفيض) ^{٣٣}.

لذا نراه يدعونا إلى الاستماعِ إلى حكايةِ الناي عبر شكوى تحمل مغزى رمزياً، يجريها على لسانه، فتتداخلُ أسرارُ الروحِ بأسرارِ الحياة، إنها حكايةُ الإنسانِ ينادمه نايٌّ، ويناغيه وجع، يبثه آهاتِ العاشقِ الذي يتلظى بنيرانِ الفراقِ يمزقه البعدُ، ويبعثه الشوقُ، مذ أبعدَه الزمنُ عن موطنه الأصيل، لِيُمضي عمرَه كلَّه باحثاً عن زمنِ الوصالِ يحنُّ إليه كلَّ حين، يقول:

(استمع للناي كيف يقصُّ حكايته، إنه يشكو آلامَ الفراقِ.

يقول: إنني منذُ قطعْتُ من منبتِ الغاب، والناسُ رجالاً ونساءً يبكون لبكائي، إنني أنشدُ صدرأ مرقه الفراقِ.

حتى أشرح له ألمَ الاشتياقِ

فكل إنسانٍ أقامَ بعيداً عن أصله، يظل يبحثُ عن زمانٍ وصله...

وليس سري بعيدٍ عن نواحي، ولكن أني لعينِ ذلكَ النورِ

أو لأذنِ ذلكَ السمعِ الذي به تُدركُ الأسرارِ!!!) ^{٣٤}.

وإذا ما أرففنا السمعَ إلى ترجيعِ نايه وجدناه يومئذٍ إلى أن الإنسانَ هو النايُّ، والنايُّ هو الإنسانُ، بالروحِ والجسدِ معاً يحققُ الإنسانُ كماله، وكذا فإن النايَ قصبٌ وأنفاسُ، لا يمكنُ أن يحققَ كمالَ وجوده إلا بعزفِ جميلٍ يتناغم فيه القصبُ مع أنفاسِ العازفِ ويديه، وليحققَ العازفُ ذاكَ الوجودَ الموسيقي التامَ لا بد له من أن يكونَ عاشقاً للناي، يتقن التعاملَ مع تجاويفه وأبراجه.

قصبٌ أجوفٌ وأنفاسٌ ملتاعةٌ تبحث عن موطنٍ يحتويها ويجلبها، وكأنه فُرغَ لتملأه هي، ولولاها تسري فيه لما كان لوجوده أيُّ معنى، وكذا الجسدُ قصبٌ فارغٌ لا قيمةَ له لولا أنفاسُ الروحِ النورانيةُ.

^{٣٣}- الرومي، جلال الدين: مثنوي، ج ١، البيت: ١٢.

^{٣٤}- الرومي، جلال الدين: مثنوي، ج ١، البيت: ٧٣.

ذاك هو الإنسان الذي لا يمكن له أن يحقق وجوده الأسمى من دون ذلك التناغم ما بين روحه وجسده، فما كُنْه هذا القريب البعيد؟ وكيف حُجب؟ وكيف تحكّم وهو محبوب؟ وما سرُّ هذه القوة وهذا اللطفِ وذاك الفيض؟

أسئلةٌ يثيرها ناي الروميّ حينما يتحدث عن ذاته، ليشيرَ إلى تلك العلاقة الخفية ما بين الناي والإنسان، وما بين الجسد والروح، يقول: (وليس الجسمُ بمستورٍ عن الروح ولا الروحُ بمستورٍ عن الجسم، ولكنَّ رؤيةَ الروح لم يُؤذَن بها لإنسان)^{٣٥}.

ولا يخفى ها هنا أنه يشير إلى قوله تعالى: (وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ قُلِ الرُّوحُ مِنْ أَمْرِ رَبِّي وَمَا أُوتِيتُمْ مِنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا)^{٣٦}. ولعل العناية الإلهية التي جعلت الروحَ من أمرها ربما أوجدتِ العشقَ لتجلي ذلك المستور، كما في قول الرومي: (اختارتِ العنايةُ العشقَ من أجل الأرواح)^{٣٧}، ولولا نيرانُ العشقِ أوقدت في الجسد لما تنبه إلى وجود الروح، وكأن نيرانه تفركُ أذنَّ الجسد لتنبهه إلى وجودها النوراني، وجودُ النارُ بعضُه والنورُ مدها.

والجسدُ حائرٌ في ماهية الروح، وهي بعيدةٌ عنه قريبةٌ منه، ومادام الله لم يأذن للعلم بالكشف عن ذلك السر، فليأمر العشقُ إذن بتولي تلك المهمة. ولعل العشقَ والنايَ يعقدان حواراً ما بين الجسد والروح، تقول فيه الروح: إنك لن تراني، لكني سأسكُبُ كلَّ نوري فيك، إن شفقَ نوري الممتزجُ بنيراني فمعناي مشعٌ في كيائك وكياني، ادنُ يا جسد لينتقشَ وجودنا بالكمالِ معاً. ويردُّ الجسدُ: تجلّي تجلّي فالمغزى كلُّ المغزى لما استتر، لا لما ظهر، تبصر يا قلبُ فلعلك تجد على نارها هدى، أو تقبّس من نورها كلَّ المعاني، تقم أتونُ العشق لتمتزج النارُ بالنور.

لعل ذلك ما وقر في خاطر الرومي حينما قرر أنه (لا بد للإنسان من العشق والشوق حتى يعرف الشراب بعيداً عن القدح)^{٣٨}.

ولا يخفى ما يشير إليه من أن القدح هو الجسد، والشراب هو الروح، ولعل القدح يحجب شعشاع الشراب، ونيرانُ العشقِ تجليّه. لطفُ روح متصلٌ بكتافةِ جسد، ثنائيةٌ قد توحى بالصراع، فما السبيلُ لتجاوزها سعياً إلى الاتحاد؟ لا بد إذن من أن يعمل على إماطة كثافة

^{٣٥} - الرومي، جلال الدين، المثنوي، ج ١، ص: ٧٣.

^{٣٦} - القرآن الكريم، سورة الإسراء، ٨٥.

^{٣٧} - الرومي، جلال الدين، يد العشق، ص: ٦٤.

^{٣٨} - الرومي، جلال الدين، فيه ما فيه، ص: ١١٨.

الجسد بجعله نورانياً لإزالة الحدود بتحقيق التجانس، إنه تماماً كالناي، انحناءة الروح تتفدّها الأصابع والأنفاس، تحنو الأصابع على القصب، وتوشوش شفة العاشق شفة الناي، فتسري الأنفاس فيه كاللهب فيسيل اللحن مضرجاً بنارِ العشق ونوره.

أيها الناي أيّ سرّ أنت؟! أنت كالحب جليّ خفي، بل أنت بحة روحه الشجي. إليك أرهفت سمعي أحيبّ هذا أم بحة سعد؟ نجاوى عاشقٍ أم أناغيُم ملتاح؟ يأخذني مدّ أسرار نورك ليسترجعني جزرُ النار المقدسة فيك.

يا لعظمة الإيقاع، يا لسحر شجن التضاد!! أيها الناي يا ترنيمّة الأبد تسيلُ على شفة الزمان، يا رجع همسات الأزل تترددُ في وجيب العيون وتتجلى في لهيب القلوب لتردد بيقين: لا سمّ في حبّ لا ألم فيه.

ما السرّ الذي يجعل أناغيمك المترفة تسبخ في النور، لتألق بها دموع الروح غبطة، وتبسم لغيثها الهتون؟

أنت خشوع الأنفاس في معبد القصب، تقطرت من قلوب لفحها ندى النيران. شروء حالّم أنت تلمم من الآهات ما بعثرته القلوب طرباً ولوعةً وحياءً، يا صباية، اتخذت الأنغام مجلى.

أنت أصل حكاية العشق ومجلاها، أنت جلال الدين وشمسه، فالعاشق ناي لا نهاية لنجاته، والناي عاشق مع بوحه كانت البدايات.

يا تطراب الروح أحيطت بالغموض فتعشقت سرّها، فسالت بتاريخ هيام ونيران جوى، نفوذاً إلى الأعماق، وحنيناً إلى غمرات الجوهر.

فارت خمُر الرأ في (النار)، وانسكبت في دنان اليباء في (الناي)، جذبات صوفية فيها ما فيها، بلمسة وجد تحولت معها الرأ إلى ياء، فحلت النار في الناي. كأنها الأنفاس تبتهل لرب الجمال، تنثر نقاوات المحبة حنيناً إلى لقاء بدده الفراق، وأنيباً على وصل قطعته فقد، تتماوج أسرارُه، وتتقد أنواره ما بين أسرٍ وانعتاقٍ. وهكذا ينساب الناي وتتماوج رؤى العشق مائلة للعيان لتراقص جسداً شفه الجوى فراخ يدور على إيقاع الجنون طلباً للوصال.

المولوية

أيها الحبيب منذ أن دخلت قلبي تحطمت الأصنام فيه، ولم يعد مسكناً لغيرك.

وعندما يولي الناس وجوههم شطر البيت العتيق

فإنني أولي وجهي شطرَ قلبي لأُنك فيه)^{٣٩}.

ذاك البوحُ المعنقُ خيرُ ما نبدأ به الحديثُ عن مولوية الرومي التي فيها سرُ العشقِ كُلِّه، لأنها طَوافُ الروحِ حولِ بيتِ الحبيبِ توقاً إلى وصالِ متصلٍ، يجسده دورانُ جسدِ شَفِّه الوجد. فالمولوية رقصَةُ العشقِ، معراجُ العاشقِ إلى حضرةِ المعشوقِ على بُراقِ الجسدِ، إنها حركةُ الجسدِ السامقةُ للاندماجِ في الروحِ.

فحينما فاضَ العشقُ، وعَجَزَ اللسانُ، دارَ الجسدُ حولَ نفسه وجداً باحثاً عن الروحِ تعبيراً عما لا يمكنَ التعبيرِ عنه إلا بالدورانِ، فكانت رقصَةُ العشقِ التي هي حالٌ فاقتُ كلَّ مقال. صلاةُ عشقٍ تؤديها النبضاتُ بسجودِ دائريٍ للجسدِ، تحكي اتصالَ المركزِ بالمحيطِ، والروحِ بالجسدِ، والأرضِ بالسماواتِ.

إنه رقصٌ كونيٌّ يحاكي رقصَ الأفلاكِ والذراتِ والنجومِ حولَ الشمسِ، فالعاشقُ جريءٌ طيارٌ، يزاحمُ الهواءَ، ويسابقُ البرقَ، ليدورَ دورانَ الفلكِ حولَ الشمسِ، إنه معنى ذوقِيّ ينجذبُ إليه مولانا في قوله:

يا ضوءَ النهارِ اطلَّعِ فالذراتُ ترقصُ

والأرواحُ التي أخذتها النشوةُ ترقصُ

لسمِّعِكَ سأقولُ لك أين سيأخذك الرقصُ

كلُّ الذراتِ في الهواءِ وفي الفيافي

وليكن هذا معلوماً، كالمجانين

وكلُّ ذرةٍ، سواءً أكانت سعيدةً أم بائسةً

في تحابٍ مع الشمسِ التي لا نستطيعُ أن نقولَ عنها شيئاً)⁴⁰

^{٣٩}-ميروفتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٢٠

وقد سُميت هذه الرقصة بالمولوية نسبةً إلى جلال الدين الرومي الذي لقب بمولانا، لمكانته العرفانية والاجتماعية، وهي رقصٌ صوفي يرافقه عزفٌ على الناي، وآلاتٍ أخرى أهمُّها الرباب، ف(التقليد الأكثر أصالة لتلك الطريقة هو الرقص الشهير (السماع) الذي أعطى الأعضاء اسم الدراويش الدوّارين)^{٤١}.

(ويُجرى حفلُ السماع بطريقةٍ خاصةٍ جداً، إذ يدخل الراقصون لابسينَ ثياباً بيضاً، ترمز إلى الأكفان، مَلْفَعِينَ بمعاطفٍ سودٍ فضفاضةٍ ترمز إلى القبر، مُقْلَنَسِينَ بقبعاتٍ عاليةٍ من اللباد، تصوّر شاهدة القبر.

أمّا الشيخُ الذي يمثل الوسيط بين السماء والأرض فيدخل أخيراً، يحبس الدراويش ويردّون الإيماءة، ثمّ يجلس أمام البساط الأحمر... يترنم المغني بنص من نظم الرومي وموسيقا للمؤلف التركي الكبير عطري.. ثم يبدأ عازف الناي بالعزف... ويقرع الشيخ على الأرض، يتقدم الدراويش بعدنذٍ ببطء ثم يدورون ثلاث مرات حول باحة الرقص... وعند انتهاء الدورة الثالثة يأخذ الشيخ مكانه على البساط ويجعل الدراويش معاطفهم السود تقع، متجردين منها لابسين الأبيض كما لو أنهم تخلصوا من غلافهم الأرضي لولادة ثانية. يطلبون من الشيخ أن يأذن لهم بالرقص، وبعدنذٍ يشروعون في الدوران ببطءٍ باسطين أذرعهم كالأجنحة، وتُدَار راحةُ اليد اليمنى إلى الأعلى نحو السماء لجمع الرحمة الإلهية، وتُدَار الراحة اليسرى إلى الأسفل لتقدّمها إلى الأرض)^{٤٢}

إنها نبضاتُ روحٍ تحاولُ الدنوَّ من شَهَقَاتِ الجسدِ المتعاليةِ أمام كَشْفِ الحجبِ عن وجهِ الروحِ القاهر للعيون، الذلول للبصيرة.

فحينما حلَّ موسى الجسدِ في طور الروح، دُكَّتْ كثافته، فسكَر القلبُ وخرَّتْ نبضاتُه صعقةً، وليس كالرقصِ إعلاناً عن هزيمةِ الجسدِ أمام سلطانِ الروح، ولعل ذلك المعنى هو ما يدور في قول الرومي:

(إن العشق جعل جسمَ الأرضِ يعلو على الأفلاك، فرقصَ الجبلُ وأضحى خفيفَ الحركة.

العشقُ حلَّ في روحِ الطورِ أيها العاشقُ، فسكَر الطورُ وخرَّ موسى صعقاً)^{٤٣}.

^{٤١} - ميروفنتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٦١.

^{٤٢} - ميروفنتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ص: ٥.

^{٤٣} - المرجع السابق، ص: ٦٢-٦٣.

^{٤٤} - الرومي، جلال الدين: مثوي ج ١، ص: ٧٥.

تلك الدورة حكاية عاشقٍ، أداره العشقُ فدار، وجاذبه الشوقُ فانجذب، العاشقُ راقصٌ ينبجس منه نورٌ بحركةٍ دائريةٍ تولدُ الوميض الذي به تتعقُّ الروح من الجسد، لا لتنفصل عنه، وإنما لتأخذَ بيده فتخلِّقَ معه، فإذا به هالَةٌ من نورٍ لا يفنى، هي محاولةٌ لتحرير الحواس، وتوحيدها مع القلب، غيابٌ عن المجسّد، وحضورٌ في المجرد، غياب عن الأرض وحضور في السماء. وغياب عن المحيط وانجذابٌ إلى المركز.

حركةٌ نورانية، وظهرٌ عشقي، وكأن الجسدَ فيه يدور ليغدو نايًا تنسابُ من أبراجه الآهاتُ منداحةً في دوائرِ الروح. فالسرُّ كلُّ السرِّ في الدائرة، إنها أسرارٌ وصال، وخفايا جمال، يبوح بها الطواف، عجز البوح في الناي، فلاذت همّةُ العاشقِ بالجسد تدعوه إلى ارتشاف النور من ثغر دوائرِ الروح.

المولويةُ تهتُّكُ مترفٌ بالصون، يحتضنُ غَلْبَةَ الهيام، وصولاتٍ الوجدِ على حصان الجسد، عبرَ طقوسٍ روحيةٍ لا نهاية لثرائها العذبِ الطافحِ بالإنسانية، و(ربما كان الرومي جلالُ الدين هو الذي أدخل إلى أدبياتِ التصوف مصطلحَ الرقص... ولعله لم يجدُ غيرَ الرقصِ تعبيراً عن حزنه على نهاية شيخه شمس الدين تبريز، تلك النهايةِ الفاجعةِ التي تحكي نهايةَ العشاق)^{٤٤}.

أو ليس فراقُ الحبيب موتاً، ووصلهُ حياة؟ فإن لم يتأت له الموتُ وصلاً، فليمت رقصاً سعياً إلى ذاك الوصال. ولتغذُّ روحهُ الطواف بعد أن أعياه بحثُ الجسد، لعلها تلممُ شعاعاتٍ من نور تتأثرت من شمسهِ الغاربة، وهو يغادر هذا العالمَ ملوحاً له بيد الروح أن حيَّ على اللقاء.

لقد لاذ الرومي بالناي، وأنس بالرقص، حتى لكأنهما لسان الغيب يروم البيان، ويتشهى البوح، ولعله حينما جعل الناي يرافق المولوية رمى إلى ضبط حركةِ الجسد بإيقاع الروح، ليحققَ بهما التناغمَ المنشود.

ويحازُ العاشقُ بين قطبيهما الناريِّ والنورانيِ أهُو في عذابٍ أم في عذوبة، وفي حضورٍ أم في غياب؟! في ذلك المجلسِ النوراني حيث تصهلُ الروحُ ليس يدري المرءُ أيهما أجملُ نفخةُ الناي أم دورةُ الجسد؟!!

^{٤٤} - قصبجي، د. عصام: اللامكان الذي فيه نور الله، مديرية الكتب والمطبوعات الجامعية، ١٤٣٢هـ-٢٠١١م، ص ١٧٤.

في نهاية المطاف أنحني في محراب مولانا جلال الدين، لأردد ما قاله الشاعر الكبير محمد إقبال:

صير الرومي طيني جوهرًا
من غباري شاد كونا آخر

المصادر والمراجع

- ١- القرآن الكريم.
- ٢- الأفغاني، د. عناية الله إبلاغ: جلال الدين الرومي بين الصوفية وعلماء الكلام.
- ٣- أبي جزم، أنور فؤاد: معجم المصطلحات الصوفية، مكتبة لبنان ناشرون بيروت، ط١.
- ٤- حسن، علي صافي: الأدب الصوفي في مصر في القرن السابع الهجري، دار المعارف، مصر، ١٩٦٤م.
- ٥- الرومي، جلال الدين: فيه ما فيه، ترجمة الدكتور عيسى العاكوب.
- ٦- الرومي، جلال الدين: مثنوي، ترجمة الدكتور عبد السلام كفاقي.
- ٧- الرومي، جلال الدين: يد العشق، ترجمة الدكتور عيسى العاكوب، المستشارية الثقافية للجمهورية الإسلامية الإيرانية بدمشق.
- ٨- شيميل، أنماري: الشمس المنتصرة، ترجمة الدكتور عيسى العاكوب، دار الفكر، دمشق.
- ٩- قصبجي، د. عصام: اللامكان الذي فيه نور الله، مديرية الكتب والمطبوعات الجامعية، ١٤٣٢هـ-٢٠١١م، ط١.
- ١٠- ميروفتش، إيفادي فيتراي: جلال الدين الرومي والتصوف، ترجمة الدكتور عيسى العاكوب، وزارة الثقافة والإرشاد الإسلامي، ط١.
- ١١- الهاشمي، جمال: رسالة الإمام بين مدرسة جلال الدين الرومي وعلم النفس الحديث ترجمة: دار الهادي، بيروت.

اتحاد و وحدت گوهری

حیدری وجودی*

چکیده

نخست باید گفت : خطوط اساسی ای که به عنوان این نبشته ارتباط اصلی دارد عبارت اند. از روح حیوانی، روح انسانی، علم و منصب نافع و غیر نافع جنگ جایز و جنگ نا جایز.

۱. روح حیوانی:

از نظرگاه حضرت مولانا مقتضی روح حیوانی جز تفرقه و شر و فساد، خود بینی و خود خواهی چیز دیگری که مصور خیر و خیر رسانی شود نیست.

حضرت مولانا کسانی را که هستی شان روح حیوانی بر روح انسانی غلبه دارد، بر حیوانی درنده مانند کرده است و در هستی آنانی که جان انسانی بر جان حیوانی غالب باشد متکی به حدیثی از پیامبر معظم (ص) "نفس واحد" خوانده است که مراد از انبیا، اولیا و مومنان کامل اند. با توجه به این بیت:

آفرین بر عشق کل اوستاد

کو هزاران ذره را داد اتحاد

مظهر تام بالتمام عشقی که ذره ها را با هم اتحاد میدهد و دلها را به هم پیوند داد و میدهد پیامبر مکرم (ص) است.

۲. علم نافع و غیر نافع:

علم نافع علمی است که تمامیت ندارد و متکی به کتاب و سنت باشد. به تعبیر دیگری نمای علم، عمل و اخلاص عمل رهنما و رهگشای عالم بشریت باشد. وقتی علوم از درجه تقلید به مرتبه والای تحقیق و تحقق می تابد که از آن انوار عمل و اخلاص عمل در کانون دل انسان عالم عامل تجلی نماید و موثریت تنویر دل و دماغ دیگران را داشته باشد. واجد چنین علم نافع در اجتماع رسالت و صلاحیت روشنگری دارد.

همچنان از نظر گاه مولانا آموختن عمل به بد گوهران تنک ظرف به آن میماند که که تیغ بدست رهنمان داده شود ؛ تیغ به دست زنگی مست از آنکه علم و منصب و مال و قران بدست کسانی افتد که از آن استفاده بجا در راه خیر و خیر رسانی به دیگران کرده نتوانند و آن را وسیله استعمار قرار بدهند.

۳. جنگ پیغمبر:

جنگ پیغمبر در پرتو وحی برای خدا بوده نه بهر خود . جنگ برای زدودن تاریکیهای کفر، جهالت، استبداد و بی عدالتی های گونه گون ، پخش عدالت الهی و تأمین عدالت

* مدیر کتابخانه ملی کابل، معاون کانون دوستداران مولانا، ادیب و شاعر (افغانستان)

اجتماعی بود و نتایج جنگ پیغمبر صلح بود. جنگ پیغمبر رهایی انسان از زنجیر بت و بت پرستی بود و رسیدن انسان بمقام والای یکتاپرستی. جنگ پیغمبر و یارانش برای آزادی و پاسداری از ناموس اکبر (دین) و ناموس اصغر (میهن) بود و هست.

خلاصه مولانا ندای وحدت دینی سرمیداد و باقوت عشقی که رنگها را به بیرنگی مبدل می نماید همه ی جهانیان را بسوی دایره ی محبت که کمال دین مصطفوی است میخواند.

نخست باید گفت: خطوط اساسی ای که به عنوان این نبشته ارتباط اصلی دارد عبارت اند. از روح حیوانی، روح انسانی، علم و منصب نافع و غیر نافع جنگ جایز و جنگ نا جایز.

۱. روح حیوانی:

از نظرگاه حضرت مولانا مقتضی روح حیوانی جز تفرقه و شر و فساد، خود بینی و خود خواهی چیز دیگری که مصور خیر و خیر رسانی شود نیست. اتحاد و وحدت ندارد، نفاق انگیزی در دل و دماغ انسانها روی زمین چنانچه مولانا روح حیوانی و انسانی را در ابیات زیرین چنین تعبیر فرموده است.

روح حیوانی ندارد اتحاد
تو مخواه این اتحاد از روح باد
تفرقه در روح حیوانی بود
نفس واحد جان انسانی بود
جان گرگان و سگان از هم جداست
متحد جانهای شیران خداست
آفرین بر عشق کل اوستاد
کو هزاران ذره را داد اتحاد(۱)

حضرت مولانا کسانی را که هستی شان روح حیوانی بر روح انسانی غلبه دارد، بر حیوانی درنده مانند کرده است و در هستی آنانی که جان انسانی بر جان حیوانی غالب باشد متکی به حدیثی از پیامبر معظم (ص) "نفس واحد" خوانده است که مراد از انبیاء، اولیا و مومنان کامل اند.

با توجه به این بیت:

آفرین بر عشق کل اوستاد
کو هزاران ذره را داد اتحاد

مظهر تام بالتمام عشقی که ذره ها را با هم اتحاد میدهد و دلها را به هم پیوند داد و میدهد پیامبر مکرم (ص) است. چنانچه مولانا میفرماید:

با محمد بود عشق پاک جفت
 بهر عشق او را خدا لولاک گفت
 منتهی در عشق، چون او بود فرد
 پس مر او را ز انبیا تخصیص کرد
 من بدان افراختم چرخ سنی
 تا بلندی عشق را فهمی کنی (۲)
 ۲. علم نافع و غیر نافع:

علم نافع علمی است که تمامیت ندارد و متکی به کتاب و سنت باشد. به تعبیر دیگری نمای علم، عمل و اخلاص عمل رهنما و رهگشای عالم بشریت باشد. وقتی علوم از درجه تقلید به مرتبه والای تحقیق و تحقق می‌تابد که از آن انوار عمل و اخلاص عمل در کانون دل انسان عالم عامل تجلی نماید و موثریت تنویر دل و دماغ دیگران را داشته باشد. واجد چنین علم نافع در اجتماع رسالت و صلاحیت روشنگری دارد.

توجه شما را به ابیات از مولانا معطوف میدارم که نمایانگر علوم نافع و وسیله رسیدن انسان است به مقام والای اتحاد و وحدت گوهری.

خاتم ملک سلیمان است علم
 جمله عالم صورت و جان است علم
 علم دریایی ست بی حد و کنار
 طالب علم است غواص بحار
 مشتری علم تحقیقی حق است
 دائماً بازار او با رونق است
 جهد کن تامست و نورانی شوی
 تا حدیثت را شود نورش قوی
 علم اندر نور چون پرورده شود
 پس ز علمت نور یابد قوم، خود
 هر چه گویی باشد او از نور پاک
 کاسمان جز پاک نفر ستد به خاک (۳)

آنانیکه ادعای رهبری و رهگشای مردم را داشتند و دارند به وسایل زر و زور به این مقام رسیده اند، اما ظرفیت و قابلیت این امر حساس را علمی و عملی ندارند. مولانا این مدعیان بی سر را در ابیات زیر نکوهش کرده و مردم را به سر کوبی شان تحریک نموده است.

هر که او بی سر بجند دُم بود
 جنبشش چون جنبش کژدم بود
 کج رواست و کور و زشت و زهر ناک
 پیشه‌ای او خستن اجسام پاک
 سربکوب او را که سرش این بود
 قول و فعل مستمرش این بود
 واستان از دست دیوانه سلاح
 تا ز تو راضی شود عقل و صلاح
 چون صلاحش هست، عقلش نی‌ببند
 دست او را ورنه آرد صد کزند(۴)

همچنان از نظر گاه مولانا آموختن عمل به بد گوه‌ران تنک ظرف به آن میماند که تیغ بدست رهنان داده شود ؛ تیغ به دست زنگی مست از آنکه علم و منصب و مال و قرآن بدست کسانی افتد که از آن استفاده بجا در راه خیر و خیر رسانی به دیگران کرده نتوانند و آن را وسیله‌ی استعمار قرار بدهند. آری:

علم و مال و منصب و جاه و قرآن
 فتنه آرد در کف بد گوه‌ران
 پس غزا زین فرض شد بر مومنان
 تا ستانند از کف معنون سنان
 آنچه منصب میکند بر جاهلان
 از فضیحت کی کند صد ارسلان
 عیب او مخفی ست چون آلت بیافت
 مارش از سرواخ بر صحرا شتافت
 جمله صحرا مار و کژدم پُر شود
 چونکه جاهل شاه حکم مُرشود(۵)

۳. جنگ پیغمبر:

جنگ پیغمبر در پرتو وحی برای خدا بوده نه بهر خود. جنگ برای زدودن تاریکیهای کفر، جهالت، استبداد و بی عدالتی های گونه گون، پخش عدالت الهی و تامین عدالت اجتماعی بود و نتایج جنگ پیغمبر صلح بود. جنگ پیغمبر رهایی انسان از زنجیر بت و بت پرستی بود و رسیدن انسان بمقام والای یکتاپرستی. جنگ پیغمبر و یارانش برای آزادی و پاسداری از ناموس اکبر (دین) و ناموس اصغر (میهن) بود و هست. آری:

جنگ پیغمبر مدار صلح شد

صلح این آخر زمان جنگ بُد

ذره ای که محو شد در آفتاب

جنگ او بیرون شد از وصف و حساب

جنگها بین کان اصول صلحاست

چون نبی که جنگ او بهر خداست

غالب است و چیر در مرد و جهان

شرح این غالب ننگجد در دهان

جهد پیغمبر به فتح مکه هم

کی بود در حُب دنیا متهم (۶)

محمد اقبال لاهوری با تاثیر پذیری از مولانا ابیاتی دارد که نمایشگر جنگهای حق و

باطلروزگار ماست. توجه شما را به آن ابیات معطوف میدارم.

هر که خنجر بهر غیرالله کشید

خنجرش در سینهی او آرمید

قرب حق از هر عمل مقصود دار

تا ز تو گردد جلالش آشکار

گر نگردد حق ز تیغ ما بلند

جنگ باشد قوم را نا ارجمند

صلح شر گردد چو مقصود است غیر

گر خدا باشد غرض، جنگ است خیر

جنگ شاهان جهان غارتگر یست

جنگ مومن سنت پیغمبر یست

کس نداند جز شهید این نکته را
کو بخون خود خرید این نکته را (۷)

حضرت مولانا در روزگاری زندگانی صوری داشت که نظام خلافت بغداد به وسیله‌ی هلاکو از هم پاشیده بود و محوریت آن نابود شده بود، به ویژه قلمروهای اسلامی بخاک و خون کشانیده شده خطوط زندگی تناسب و اعتدال جمعی نداشت. پیوند های همگامی و همدلی و اعتماد بر یکدیگر گسسته بود. آتش خانمانسوز صلیبی خاموش نشده بود. نزاع های فرقه‌ای بیداد میکرد و حضرت مولانا در آن دوران فاجعه بار نفاق انگیز، ندای وحدت دینی سر میداد و باقوت عشقی که رنگها را به بیرنگی مبدل می نماید همه‌ی جهانیان را بسوی دایره‌ی محبت که کمال دین مصطفوی است میخواند. مولانا باور شهودی داشت و به حقایق رسیده بود، که جز عشق حقانی قوت دیگری نمی تواند انسانها را به مرتبه والای اتحاد و وحدت گوهری بکشاید و برساند.

در آخر توجه شما را به ابیات از حضرت مولانا معطوف میدارم که نمایانگر مطلب اصلی (اتحاد و وحدت گوهری) این نبشته است:

اتحاد یار با یاران خوش است
پای معنی گیر، صورت سرکش است
صورت سرکش گدازان کن زرنج
تا ببینی زیر آن وحدت چون گنج
منبسط بودیم یک گوهر همه
بی سر و بی پا بُدیم آن سر همه
یک گوهر بودیم همچون آفتاب
بی گره بودیم، صافی همچون آب
چون به صورت آمد آن نور سره
شد عدد چون سایه های کنگره
کنگره ویران کنید از منجنیق
تا رود فرق از میان آن فریق
در معانی قیمت و اعداد نیست
در معانی تجزیه و افراد نیست
جان گرگان و سگان از هم جداست
متحد جانهای شیران خداست (۸)

مولانا با توجه به وحدت دینی ، قلبی و روحانی ، همدلی را برهم زبانی برتر میدانند:
 همزبانی خویشی و پیوندی است
 مرد با نا محرمان چون بندی است
 ای بسا هندو و تُرک همزبان
 ای بسا دو تُرک چون بیگانه گان
 پس زبان محرمی خود دیگر ست
 همدلی از هم زبانی بهتر است
 آفرین بر عشق کُل اوستاد
 کو هزاران ذره را داد اتحاد(۹)

سرچشمه ها:

۱. مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی، مثنوی، ۲۴۰، چاپ کابل
۲. کاشفی حسین لب لباب مثنوی، ص ۳۵۱- تهران ، چاپ پنجم: ۱۳۹۰
۳. ص ۷۲ همان کتاب
۴. ص ۷۵ همان کتاب
۵. ص ۷۵ همان کتاب
۶. مولانا جلال‌الدین محمد بلخی رومی ، مثنوی ص ۲۳۸، چاپ کابل
۷. ص ۲۳۸ همان کتاب
۸. محمد اقبال ، دیوان ، تهران
۹. زمانی - کریم، شرح کامل فیه ما فیه، ص ۸۸ ، تهران ، ۱۳۹۰:

GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ ALAYI'NIN TEŞKİLİNE GİDEN SÜREÇTE MEVLEVÎLER VE SİYASET

*Ahmet Cahid Haksever**

Özet

Edebiyat ve sanat çevrelerinin daha ziyade rağbet ettiği tarikatlardan olan Mevlevîlik, Karamanoğulları sonrası Konya ve civarını yönetimi altına alan Osmanlı'da siyasi açıdan da etkili olmuş bir tarikattır. Anadolu'da birliğin sağlanmasında teşkilat yapısıyla katkıda bulunması, Mevlevîliğin etkinliğinin en önemli nedenlerinden biridir.

17. Asırda Kadızâdelilerincehrî zikre yönelik olumsuz tutumu, Mevlevîlik için bir dönem yönetim nezdinde nüfuz kaybı olarak değerlendirilebilirse de tarikat, 18. asır sonları ve 19. asırda tekrar önemli bir aktör haline gelmiştir. III. Selim'den itibaren yoğunlaşan modernleşme adımlarındaki konumu, yüksek bürokrasiyle ve Jön Türklerle ilişkileri bakımından Mevlevîlik nev'i şahsına münhasır bir yere sahip olmuştur.

Mevlevîlerin siyasi konularda homojen olmadıkları söylenebilir. Bu durum modernleşme hareketlerine yaklaşımlarında kendini göstermektedir. İstanbul'daki postnişinler, yönetimin öncülüğünde uygulamaya konulan modernleşme şeklini desteklerken Konya'daki çelebiler bunun karşısında yer almışlardır.

-İslahat adı altında sathî uygulamalara yer verilmesi,

-İstanbul'daki postnişinlerin idarecilerle daha yakın irtibat içinde oluşları, dolayısıyla halktan değil de yönetim kademesinden gelen modernleşme hareketinin fikri alt yapısına vukûfiyetleri,

-Modernleşme adımlarının beraberinde getirdiği merkezileşme temayülü ve bunun, çelebilerin vakıf gelirlerinin azaltması,

-Payitaht ile Konya'daki postnişinler arasındaki üstü örtülü mücadele

Mevlevîlerin modernleşme çerçevesinde yürürlüğe geren uygulamalara farklı tepki vermelerinin temel nedenleri arasında gösterilebilir.

Çelebilerin, tarikatın kurumsallaşmış teşkilat yapısına rağmen kendilerine bağlı diğer postnişinlere siyasi konularda bir dayatmada bulunmaması, mürit mürşit ilişkisinin sınırları açısından da bize önemli referanslar sunmaktadır.

Tebliğimiz, Osmanlı'nın on dokuzuncu asırdan 1. Dünya Savaşı'na kadarki süreçte sempozyuma da adını veren Mevlevî Alayı'nın oluşturulmasının siyasi ve sosyal arka planı,¹ bu zaman diliminde Osmanlı modernleşmesi konusundaki tartışmaların Mevlevîlik özelinde tarikatlara tesiri üzerinedir.

Sanat ve Edebiyat çevrelerinin daha ziyade rağbet ettiği bir tarikat hüviyetindeki Mevlevîlik, on beşinci asırdan itibaren Osmanlı Devleti'nde etkinliğini hissettirmeye

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, ahmetcahid@hotmail.com

¹ Bu tebliğin hazırlanmasında *Modernleşme Sürecinde Mevlevîler ve Jön Türkler* başlıklı çalışmamızdan geniş ölçüde yararlandık.

başlamıştır. Mevlevîliğin devlet içindeki nüfuzunun artmasında, Osmanlı'da sadece gayr-i müslimlere İslâm'ı tebliğ değil, özellikle Anadolu'da Şii-Batinî eğilimler taşıyan fraksiyonlara karşı Anadolu'nun birliğini sağlama konusunda Halvetîlik ve Bektâşîlik gibi tarikatlarla birlikte hareket etmesi de önemli bir etkidir.

17. Asırda Kadızadelilerin cehrî zikre yönelik olumsuz tutumu, Mevlevîlik için bir dönem yönetim nezdinde nüfuz kaybı olarak değerlendirilebilirse de tarikat, 18. asır sonları ve 19. asırda önemli bir aktör olma özelliğini muhafaza etmiştir. III. Selim'den itibaren yoğunlaşan modernleşme adımlarında yüksek bürokrasiyle ve Jön Türklerle ilişkileri bakımından Mevlevîlik nev-i şahsına münhasır bir yere sahiptir.

Modernleşme adımlarının beraberinde getirdiği merkezileşmenin tekkeler açısından en önemli tezahürlerinden biri Evkaf Nezareti'nin kuruluşudur. Bu nezaretle birlikte tekke ve zaviyeler mali özerkliklerini yitirmişlerdir. Aslında ilgili nezaret şu gerekçelerle kurulmuştur:

- Bütün vakıf gelirlerinin tek elde toplanması,
- Denetim ve organizasyonun sağlanarak israfın önlenmesi,
- Vakfiyeleri az olan tekke ve zaviyelere daha fazla yardım sağlanması...

gibi hedefler de vardır.

Her ne kadar tekke ve zaviyelerin mali özerkliklerini kısıtlasa da başlangıçta olumlu karşılanabilecek gayelerle ihdas edilen nezaret, zamanla kuruluş amacının dışına çıkmıştır. Evkaf Nezareti, devlet için gelir sağlayan bir birime dönüşürken tekke ve zaviyelere verilmesi gereken maddi destek giderek azaltılmış, hatta bu kurumların devlet yardımıyla ayakta durduğu şeklinde bir algı da oluşmuştur.

Vakıf gelirleri fazla olmayan küçük tekke ve zaviyeler Evkaf Nezareti'nin kuruluş amacının aksine tasfiye olurlarken büyük tekkeler ayakta kalmaları için gereken onarım, bakım tamir gibi giderleri karşılamakta zorlanmışlar, nezaret tarafından ödenecek miktarın onaylanması, yönetimin politikalarına desteğe göre şekillenmiştir. Başka bir ifadeyle Evkaf Nezareti yönetim açısından, uygulamaya koyduğu modernleşme hareketlerine halkın desteğini sağlamada bir araç olarak da kullanılmıştır.

Bu kuruluştan olumsuz etkilenen tarikatlardan biri elbette ki Mevlevîlik'tir. Osmanlı genelinde kurumsallaşmış teşkilat yapısının beraberinde getirdiği stratejik konum, eğitim ve etki alanı geniş kitlelerin daha ziyade rağbet etmesi tarikatın yönetim kademesi üzerindeki nüfuzunu beraberinde getirmiştir. Bununla birlikte yöneticilerin tüm Mevlevî temsilcilerine eşit mesafede yaklaştığı söylenemez.

Temel sebep; Mevlevîliğin doktriner yapısı etrafında buluşmakla birlikte Mevlevîlerin, siyasi konularda homojen olmamalarıdır. Bu durum kendini, postnişinlerin modernleşme hareketlerine yaklaşımlarında daha net bir şekilde göstermektedir. Kategorik olarak İstanbul'daki postnişinler, yönetimin öncülüğünde

uygulamaya konulan modernleşme adımlarını desteklerken Konya'daki çelebiler bunun karşısında yer almışlardır.

Mevlevîlerin modernleşme adımlarına farklı tepki vermelerinin nedenleri şöyle sıralanabilir:

- İslahat adı altında sathî uygulamalara yer verilmesi,
- İstanbul'daki postnişinlerin idarecilerle daha yakın irtibat içinde olmaları hasebiyle modernleşme hareketinin fikri alt yapısına vukûfiyetleri,
- Modernleşme adımlarının beraberinde getirdiği merkezileşme temayülü ve bunun, çelebilerin vakıf gelirlerini azaltması,
- Payitaht ile Konya'daki postnişinler arasındaki üstü örtülü mücadele...

Bu süreçte dikkatimizi çeken bir diğer husus; Çelebilerin, tarikatın kurumsallaşmış teşkilat yapısına rağmen kendilerine bağlı diğer postnişinlere siyasi konularda bir dayatmada bulunmamaları ya da en azından bu yönde bir malumatla karşılaşmamamızdır. Bu durum aslında bize mürit mürşit ilişkisinin sınırları açısından da önemli referanslar sunmaktadır.

Osmanlı'nın son yüzyılında tahta geçen padişahlar özelinde, meseleye kronolojik açıdan yaklaştığımızda, modernleşme karşısında Konya'daki Çelebilerin İstanbul'daki postnişinlerden farklı tavır alışlarının II. Abdülhamid döneminde değiştiğini söylemek mümkündür. Sultan Hamid'in yönetiminde özellikle eğitim ve sınai açıdan önemli adımlar atılırken "hürriyet" söylemi ekseninde meşrutî yönetimi savunan Jön Türkler, baskı ve jurnallerin artmasıyla taraftar kitlelerini artırmışlardır. Sultan Reşad'ın Mevlevî yönü, merkezi âsitâne üzerindeki tarassutun bir diğer sebebidir. Bu durum Çelebilerle İstanbul'daki postnişinlerin siyasi açıdan aynı safta yer almaları sonucunu doğurmuştur.

Dikkat edilirse II. Abdülhamit'e kadarki süreçte, modernleşme adına ne tür faaliyetlerde bulunulması gerektiği konusundaki tartışmaların ana ekseninin, bundan sonra Sultan Hamid'in hal edilmesi ve meşrutî idarenin sağlanması konusuna odaklandığı söylenebilir.

Mevlevîlerin siyasi görüşlerinin şekillenmesinde Jön Türklerle ilişkileri belirleyici olmuştur. İstanbul'daki Mevlevî temsilcilerinin, Paris'te yoğunlaşan ve daha köklü bir geçmişe sahip olan Jön Türklerle irtibat halinde oldukları görülmektedir. Hattâ Ali Suavi isminin öne çıktığı Sultan Abdülhamid'i hal teşebbüsünün kurgulandığı yerlerden biri, Yenikapı Mevlevîhanesi'dir.

Jön Türkler'in Paris kolunun zayıflaması sonrası ortaya çıkan Selanik merkezli ve çoğunluğunu askerlerin teşkil ettiği Osmanlı Hürriyet Cemiyeti temsilcileriyle Mevlevîlerin irtibatlarına dair çok fazla malumat bulunmamaktadır. Her iki hareket Paris'ten gelen Nazım Bey'in çabalarıyla Osmanlı Terakkî ve İttihat Cemiyeti ile birleşmiş olsa da Selanik merkezli gelişen hareketin örgütlenme merkezi, Mevlevîhane değil Mason localarıdır. Bu bakımdan Abdülhamid'in 31 Mart Vak'ası

sonrası hal edilmesi konusunda Mevlevîler'in dahlinden söz etmek pek mümkün görünmemektedir.

II. Meşrutiyet'in ilanı ve Mehmet Reşat'ın tahta geçmesi, baskı altındaki tarikatları ve özellikle de Mevlevîleri serbestliğe kavuşturmuş, hatta Mevlevîler bazı imtiyazlara da sahip olmuşlardır. Tahta geçen sultanın kılıcını Konya Mevlânâ Dergâhı postnişini kuşatmış, sultan kendi adına Konya'ya heyet göndermiştir. 1903'teki yangından beri bazı kısımları harap durumdaki Yenikapı Mevlevîhanesi yeniden inşa edilmiş, açılışına bizzat sultan da katılmıştır. Konya'da Abdülhalim Çelebi azledilmiş, yerine İttihatçılara yakın bir isim olan Veled Çelebi postnişin tayin edilmiştir.

1908 sonrası kısa süreli hürriyet ortamında sûfiler, cemiyet kurma, dergi ve gazete neşriyatı gibi faaliyetlerin içinde yer almış, tasavvuf ve tasavvuf tarihi dersleri, Darü'l-Hilafe'de, Medresetü'l-Mütehassısın'de ve devrin en yüksek mektebi konumundaki Darülfünun'da okutulmaya başlanmıştır.

Ancak II. Meşrutiyet'in ardından devletin sorunlarına kalıcı reformlar yerine pratik çözümler sunmak suretiyle meselelerin hal yoluna gidilmiştir. Dolayısıyla meşrutiyet öncesi idealler, yerini mevcudu koruma çabasına bırakmıştır. İçte ve dışta yaşanan tecrübesizliklere, mecliste tasavvuf erbabına yönelik kısıtlama teşebbüsleri de eklenince, bu kesimin İttihat ve Terakki hakkındaki olumlu düşünceleri değişmeye başlamıştır. İttihatçılara yakınlığıyla bilinen Veled Çelebi bile yönetim üzerinde nüfuz sahibi olamamıştır.

İttihat ve Terakki, iç siyasette uyguladığı baskıcı politikayla tabandan önemli bir desteği kaybederken, dış siyasette yapılan yanlışlıklar da ülkeyi uzun sürecek savaşlara ve çatışmalara sürüklemiştir. Osmanlı içinde merkezi yönetime karşı hareketler, Yemen, Afrika ve Balkanlar'daki toprak kayıpları, İttihat ve Terakki'nin yalnız İstanbul'da değil taşrada da prestij kaybetmesine neden olmuştur.

İttihat ve Terakki ile siyasi görüş farklılığına rağmen Osmanlı'nın ve Müslüman coğrafyanın bütünlüğüne yönelik tehditler ortaya çıktığında tasavvuf erbabının yönetimin yanında yer aldığı görülmektedir. Hemen tüm tarikatların destek verdiği Balkan Savaşları'ndan Milli Mücadele'ye kadarki savaşlarda Yenikapı, Galata, Konya, Ankara, Erzincan, Çankırı, Amasya, Kıbrıs, Girit, Hanya, Urfa, Şam, İzmir, Isparta ve ihtiyaç duyulan diğer Mevlevîhaneler, Müslüman halkın barınma, gıda, sağlık, lojistik, eğitim gibi temel ihtiyaçları yanında teşkilatlandırma gibi stratejik faaliyetleri de yürütmüşlerdir.

Mevlevî temsilcilerinin siyasi duruşları yanında, tarikatın Osmanlı genelindeki kurumsallaşmış teşkilat yapısı, orduya diğer tarikatlara göre daha geniş ölçekte katkı sağlama imkânı vermiştir. Bu özelliğinden dolayı gönüllü topluluklar içinde diğer tarikat mensupları da bulunmasına rağmen "Mevlevî Alayı" denilmiştir.

Yaklaşık on yıl süren ve Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerinin atılmasıyla sonuçlanan savaşların sonunda tasavvuf erbabının, yeni yönetim nezdinde de hak ettikleri konuma geldiklerini söylemek pek mümkün görünmemektedir.

Bu durum Osmanlı'nın son yüzyılındaki modernleşme anlayışının cumhuriyet sonrası kadroların izledikleri politikaya etkileriyle doğrudan alâkalıdır. Zira cumhuriyetin ilanı sonrası yürürlüğe konulan çoğu reform hareketinin fikri alt yapısının Jön Türklere dayandığı söylenebilir. Cumhuriyet, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması, millî iktisat, Darülfünun'un özerkliği, dilin sadeleşmesi vb. konular Jön Türkler tarafından tartışılmıştır. Ancak bu düşüncelerin bir kısmı İttihat-Terakki'nin iktidarı döneminde hayata geçirilememiştir. Bunun nedenleri arasında İttihat-Terakki'nin heterojen yapısı, halkın ve devlet yöneticilerinin tepkisi, düşünsel altyapının ve tarihî şartların yeterince olgunlaşmaması gösterilebilir.

Sufi çevreler açısından konuya yaklaştığımızda ise Cumhuriyet sonrası İttihat Terakki içindeki pozitivist kanadın yönetimde etkin olması ve dine mesafeli tutumu, tekke ve zâviyelerin hak ettikleri konumda bulunamamalarının nedenlerinden biridir.

Nitekim Cumhuriyet'in ilanı sonrası kurumsal olarak Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlanan tekke ve zâviyeler, yaklaşık seksen yıldır kaybettikleri mali özerkliklerini bu dönemde de kazanamamışlardır. Yürürlüğe konan ilke ve inklâplarda tasavvuf erbabını etkileyen en önemli karar ise tekke ve zâviyelerin kapatılmasıdır. Bu noktada Şeyh Sait İsyanı, tekke ve zâviyelerin kapatılmasının esas değil hızlandırıcı nedenidir. Dine mesafeli duran pozitivist kanat, bu kurumların devletin sırtına bir yük olduğu ve asalak olduğu düşüncesine sahiptir. Mevlevî dergâhının, diğer tekkelerin aksine müzeye dönüştürülmesi ise bu tarikat temsilcilerinin –monoblok olmasa da- Osmanlı'nın son yüzyılında modernleşme adımları karşısındaki tutumu ve yöneticiler nezdindeki intiba ile doğrudan alâkalıdır.

Tekke, zâviye ve türbelerin kapatılmasıyla asırlardır alışageldikleri hayat düzeninden, manevi atmosferden, adetlerden, merasimlerden uzak kaldığı için sarsılan birçok sufi olmuştur. Bu durum, kimi sufilerce zâhir binasından kalp binasına yerleşmek şeklinde yorumlansa da bu sözlerin teselli babında dile getirildiği düşünülebilir.

Tekke ve zâviyelerin kapatılmasıyla Mevlevîlik, faaliyetlerine Suriye'de devam etmiştir. Faaliyetleri yasaklanmış bir tarikat olarak Mevlevîliğin, Hatay'ın Türkiye'ye katılması yönündeki etkin rolü, aslında genel itibarıyla tasavvuf erbabının devletine yönelik bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Çelebi Efendi'nin Türkiye lehine bu tavrı sebebiyle Suriye hükümeti 1944'ten itibaren Mevlevî çelebisini tanımadığını ilan etmiş, Mevlevîhâne'nin mallarına el koymuştur.

Sonuç itibarıyla,

Modernleşme hareketlerinin yoğunlaştığı 19. asırdan gönüllü Mevlevî alayının teşkiline kadarki süreçte Mevlevîlerin siyasete bakış açılarını belirleyen etmenler şu şekilde sıralanabilir:

1. Modernleşme sürecinde merkezi hükümetten gelen baskılar,
2. Emperyalist saldırı ve zorlamalar sonucu Müslüman çevrelerden gelen talepler.²
3. Devletin ve Müslümanların içine düştükleri siyasi, askeri, ekonomik problemler ve bazı alanlarda Batı ülkeleri karşısındaki geri kalmışlığın genelde din ve dinî kurumlar özelde ise tarikatlar üzerinden eleştirel bir yaklaşımla tartışmaya açılması...³

Bütün bu gelişmeler karşısında tasavvuf erbabı bir taraftan ellerinden alınan haklarını ve ayrıcalıklarını yeniden kazanmak amacıyla devlet kapısında mücadeleler sürdürürken diğer yandan da devlet ve toplum içerisinde bulunduğu büyük değişim ve dönüşüm sürecinin yeni sosyo-ekonomik kurum ve kurallarına adaptasyonu çabası içerisine girmişlerdir.⁴

Bu noktada Mevlevîlerin tavrı, özellikle son devirlerde Abdülhamid karşıtlığından ibaret bir motivasyonla hareket eden ve lümpenleşme eğilimi gösteren bir hareket tarzı değildir. İç ve dış siyaseti, içinde bulunduğu coğrafi bölgenin konumunu, özelliklerini, halkını tanımanın verdiği bir değerlendirmenin sonucudur.

İstanbul'daki Mevlevîlerin modernleşme hareketlerine destek verirken ki saikleri kendileri açısından ne kadar tutarlıysa Konya'daki Çelebilerin bu modernleşme hareketlerinde uygulanan yöntemlere getirdikleri eleştiriler de o derece tutarlıdır. Mevlevîlik özelinde bu tutum aslında bize, tarikatlardaki mürit mürşit ilişkisinin kimi zaman alan dışı kesimlerce dile getirildiği gibi kayıtsız şartsız teslimiyet üzerine oturmadığının ya da öyle olmaması gerektiğinin de bir numunesidir.

Konuyla ilgili bir diğer sonuç, taşradaki tarikat temsilcilerinin payitahttaki - zaviyeleri kadar olmasa da - gelişmelere kısa sürede ve derinlikli bir şekilde vâkıf olabilirken yönetim kademesinin, halkın taşradaki sorunlarına aynı derinlikte nüfuz edemediği, modernleşmede onların maruz kaldığı sorunları ve kültürel gerçekliği çok fazla göz önünde bulundurmadığı şeklindedir.

² Kemal H. Karpat, *Türk Demokrasi Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010, ss. 161-208.

³ Sırat-ı Müstakim-Sebilürreşad yazarlarından Şemseddin Günalatay bu durumu şöyle izah etmektedir: "Terakkiyatımıza mani olan, tedennimizi intâc eden âm-il-i esâfi acaba dinimizmidir? Küre-i arzın kıtâât-ı muhtelifesinde sakin olan İslâmların hal-i sefalet-iştîmâline bakılırsa bu sual öyle kolay kolay reddedilemez gibi görülür. Filhalka bugün dünyanın her tarafındaki İslâmların esarete mahkûm zillet ve sefaletle gömülmüş oldukları bir hakika-ı katiyedir. Bunu hiç kimse inkâr edemez. Sefalet ve inkırazın esbâbi taharri edilirse, ulema kisvesine, derviş kıyafetine, şeyh libasına bürünmüş fakat ilimden, irşaddan bi haber oldukları halde hakiki âlim ve mürşidlerin makamlarını gasbetmiş olan bir kısım âdemlerin bu hususta mühim bir rol ifa etmiş oldukları anlaşılır. Fakat gerek dinin bugün almış olduğu şekle gerek bu gibi cahillerin telkinat ve tefsir; âtına bakarak hüküm vermek hiçbir vakit doğru ve mantıkî bir hareket olamaz. Mani-i terakki olup olmadığını dinin kendisinde aramamız icab edeceği gibi dini anlamak için de hakiki âlimleri, fazıl şeyhleri, vâsıl dervişleri dinlemeliyiz..." Mustafa Kara, *Türk Tasavvuf Tarihi, Tarikatlar, Tekkeler, Şeyhler*, Dergâh Yayınları, ss. 565-566.

⁴ Gustav Mensching, *Din Sosyolojisi*, Literatürk Academia, 2012, s. 27.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA TARİKAT BİRLİKLERİ

Sezayi Küçük*

Özet

Balkan Savaşı'ndan yıpranmış ve elindeki toprakların çoğunu kaybetmiş olarak çıkan Osmanlı Devleti henüz toparlanmadan kendisini Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasında bulmuştur. Ordunun toparlanması ve yeniden teçhiz edilmesi için zamanın padişahı Sultan V. MehmedReşad 14 Kasım 1914'te "Cihad-ı Mukaddes" ilan etmiştir.

Kendisi de bir Mevlevî olan ve tahta çıktığında Konya Mevlânâ Dergahı postnişini Abdülhalim Çelebi'nin kılıç kuşattığı Sultan V. MehmedReşad, bu savaşta başta Mevlevîler ve diğer tarikat erbabının manevî desteklerini önemsemekle birlikte, bizzat savaşa iştiraklerinin Osmanlı ordusunun başarıya ulaşmasına önemli katkı sağlayacağını düşünerek, Filistin cephesine gönderilmek üzere bir "Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı" ve Kafkas cephesine gönderilmek üzere de bir "Mücâhidîn-i Bektâşiyye Alayı" kurulmasını arzu etmiştir. Mevlevî alayı içinde bir "Kadiri Bölüğü" ve bir de "RifaiBölüğü"nin de bulunduğu kaynaklarda nakledilmektedir. Böylece Osmanlı tarihinde ilk defa tarikat erbabı bizzat savaşa ordu mensubu bir er gibi dahil olmuştur.

Biz bu tebliğimizde I.Dünya Savaşı'na çeşitli cephelerde katılan tarikat birliklerinin Osmanlı ordusuna iştiraklerini, Tarikat erbabının bu gayretinin halk ve asker üzerindeki tesirlerini ve savaş süresince neler yaptıklarını ve hangi cephelerde nasıl fayda sağladıklarını ele almaya çalışacağız.

Balkan Savaşı'ndan yıpranmış ve elindeki toprakların çoğunu kaybetmiş olarak çıkan Osmanlı Devleti, yaralarını sarmadan kendisini Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasında bulmuştu. Ordunun toparlanması ve yeniden teçhiz edilmesi gerekiyordu. Bu sebeple ilan edilen seferberlik Osmanlı Devleti'nin tüm şehirlerinde yeni bir savaşa hazırlık gayretlerini ortaya koyduğu gibi 14 Kasım 1914'te "Cihad-ı Ekber" ilanı¹ da sömürge altındaki Müslümanlara bir ayaklanma çağrısı olmakla beraber kendi topraklarında da manevi bir heyecan oluşturmuştu.²

Sultan V. Mehmed Reşad askeri ve maddi tedbirlerin yanı sıra, ordunun ve halkın maneviyatını canlı tutmak ve Osmanlı topraklarına dört bir tarafından hücum

* Yrd. Doç. Dr., Sakarya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Tasavvuf Anabilim Dalı, skucuk@sakarya.edu.tr

¹ Bkz. "Cihâd-ı Ekber Hakkında Beyannâme-i Hazret-i Hilâfetpenâhî", *Sebilürreşâd*, Kasım 1330, C. 13, sayı: 314, s. 14; "Cihad-ı Ekber Hakkında Başkumandanlık Vekâleti'nin Beyannamesi", *Sebilürreşâd*, Kasım 1330, C. 13, sayı: 314, s. 14-15.

² Rusuhi Baykara, "Birinci Harb-i Umumîde Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı", *Yeni Tarih Dünyası*, 15 Ekim 1953, C. 1, Sayı: 3, s. 107; Nûri Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı", *X. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Tebliğler) 2-3 Mayıs 2002 Konya, C. I, s. 213; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004, s. 60-61.

eden düşmanı durdurmak için bazı manevî tedbirlere başvurdu.³ Bu manevî tedbirlerden biri de Osmanlı devlet geleneğinde var olan tasavvuf erbabından dua ve manevî destek almaktı. Osman Gazi-Şeyh Edabâli, Fatih Sultan Mehmet-Akşemsetdin, III. Selim-Şeyh Galib gibi örnekler Osmanlı devlet nizamında devlet-tekke münasebetinin bu anlamda birer örnekleri idi. Özellikle III. Selim ve II. Abdülhamid zamanlarında bu ilişki en üst seviyeye ulaşmış, III. Selim Nizâm-ı Cedîd hareketinde Mevlevîlerden destek almış, II. Abdülhamid ise; İslamcılık siyaseti doğrultusunda devlet tekke ve tarikatlarla yakın ilişkiler kurmuş, bu ilişkileri savaş zamanlarında daha da ilerletmişti.

Kendisi de bir Mevlevî olan ve tahta çıktığında Abdülhalim Çelebi'nin kılıç kuşattığı Sultan V. Mehmed Reşad, bu savaşta başta Mevlevîlerin ve diğer tarikat erbabının manevî desteklerini önemsemekle birlikte, bizzat savaşa iştiraklerinin Osmanlı ordusunun başarıya ulaşmasına önemli katkı sağlayacağını düşünerek, Filistin cephesine gönderilmek üzere bir "Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı" ve Kafkas cephesine gönderilmek üzere de bir "Mücâhidîn-i Bektâşîyye Alayı" kurulmasını arzu etmiştir.⁴

A. Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı

O tarihlerde cereyan eden olaylar dikkatle incelendiğinde Mevlevî alayının kuruluşunun sadece padişahın arzusu üzerine teşkil etmediği anlaşılmaktadır. Teşkil olunan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı kumandanı Veled Çelebi (ö. 4 Mayıs 1953) alayın kendisi de bir Mevlevî olan V. Mehmed Reşad'ın arzusu üzerine oluşturulduğunu söylerken⁵, Şam'da alayın katıldığı 4. Ordu komutanı Cemal Paşa ise hatıralarında alayın kendi telkini ile kurulduğunu iddia eder.⁶ Rusuhi Baykara'ya göre de kurulan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı "halkın maneviyatını kuvvetlendirmek için" teşkil edilmiştir.⁷

Osmanlı'da daha önce buna benzer gönüllü birliklerin kurulması ve tarikat erbabının -ki bunlara Mevlevîler de dâhildir- harbe giren Osmanlı ordusuna yardımcı olma fikrinin ve icraatının varlığı bilinmektedir.⁸ Balkan Savaşı yıllarında İttihatçılar tarafından kurulan Müdâfaa-i Milliye Cemiyeti vasıtasıyla bazı gönüllü birlikler oluşturulmaya çalışılmıştır.⁹ Buna benzer bir çalışma "Cihâd-ı Ekber" ilanının takip eden günlerde vuku bulmuş, bütün Mevlevîlerin kendisine bağlı

³ Baykara, "Birinci Harb-i Umumîde Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı", 107; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı", s. 213.

⁴ Veled Çelebi (İzbudak), *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946, s. 54; Baykara, "Birinci Harb-i Umumîde Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı", 107.

⁵ Veled Çelebi, *Hatıralarım*, s. 54.

⁶ Cemal Paşa, *Hatıralar, İtihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001, s. 175.

⁷ Baykara, "Birinci Harb-i Umumîde Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı", s. 107.

⁸ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003, s. 63-64.

⁹ Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 65.

olduğu Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Veled Çelebi, Konya’da gönüllüler toplamaya başlamıştı. Zamanın gazete haberlerinde; cihad ilanının Konya halkı üzerinde çok tesirli olduğu, Konya’nın ileri gelenlerinin Müdafaa-i Milliye Cemiyeti’nde toplanıp gönüllü kayıtlarına başladıkları ve bu çalışmayı yapanların arasında da Veled Çelebi’nin olduğu kaydedilmektedir. Benzeri bir gelişme Bursa’da cereyan etmiş ve yine bu gayretin içinde Bursa Mevlevîhanesi şeyhi ve müntesipleri bulunmaktadır.¹⁰

Sultan V. Mehmed Reşad, “Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı” teşekkülü için İstanbul’daki Mevlevîlere bir alay sancağı ile bir kılıç göndermiş¹¹, kurulacak alaya bütün Mevlevîlerin kayıt olmasının arzusu olduğunu bildirmiştir. Alay sancağının Mevlevîlere teslimiyle birlikte, alaya katılan gönüllü dervişlere, çavuş, onbaşı, şeyhlere de muhtelif rütbelere verilmiştir. Alaya Mevlevîlerin yanında diğer tarikat mensupları ve herhangi bir tarikata mensup olmayanlar da kabul edilmiş ve her birinin başına birer Mevlevî sikkesi giydirilmiştir.¹²

Her ne kadar alay Mevlevî alayı olarak bilinse de alayın içinde bir “Kadiri Bölüğü”nün bulunduğu bazı kaynak ve hatıralarda bildirilmektedir.¹³ Ayrıca Harb Mecmuası’da yayınlanan bazı fotoğraflar da alayda bir “Rifaî Bölüğü”nün de bulunduğunu göstermektedir. Mecmuada Rifaîlerin “burhan” gösterdiği fotoğrafın altındaki bilgilendirme notunda geçen; “Gönüllü Teşkilatından Rifaî Alayı askeri talimden sonra ölümü istihfaf eden tarikat talimi yaparken” ifadeler ise dikkat çekicidir.¹⁴

İstanbul’da teşkil olunan alayın komutanlığına Konya Mevlânâ Dergâhı şeyhi Veled Çelebi (İzbudak) tayin edilmiş fakat Veled Çelebi Konya’da bulunduğu için yerine alay Konya’ya ulaşıncaya kadar Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülbaki Efendi vekâleten tayin olunmuştur. Teşkil olunan alaya askeri anlamda müşavirlik yapması için Harbiye Nezareti tarafından Kolağası Hüseyin Hüsnü ve Doktor Kıdemli Yüzbaşı Behçet ve Eczacı Zühdi Beyler alaya görevlendirilmiştir.¹⁵

“Başlarında Mevlevî sikkesi, sırtlarında derviş cübbesi elleri kılıçların kabzalarında olduğu halde bu gönül erleri, Harbiye Nezâreti (Beyazıt Meydanı İstanbul Üniversite merkezi binası) önünde toplandılar. Burada yapılan tören ve dualardan sonra Mevlevî alayı, Şeyh Abdülbaki Efendi başkanlığında Haydarpaşa tren istasyonundan Konya’ya uğurlandı. Ankara Mevlevîhanesi Şeyhi Mustafa Nureddin Dede (Nuri Dede), alayın sancaktarı idi.¹⁶

¹⁰ Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 213-214.

¹¹ Veled Çelebi, *Hatıralarım*, s. 54.

¹² Baykara, “Birinci Harb-i Umumîde Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 107; Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 214.

¹³ *Harb Mecmuası*, Şaban 1335, Sayı 19, s. 294.

¹⁴ *Harb Mecmuası*, Receb 1334, Sayı 9, s. 133.

¹⁵ Baykara, “Birinci Harb-i Umumîde Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 108; Engin Öncioğlu, *I. Dünya Savaşı’nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 69.

¹⁶ Veled Çelebi, *Hatıralarım*, s. 55.

Bu uğurlama merasimine şahit olan Hafız İbrahim 13 Kanunu Sani 1330 tarihli Sebilürreşad Gazetesi'nde coşkulu ifadelerle yazmıştır.¹⁷

Teşkil olunan bu alay bazılarınca tenkit edilmiştir. Bunlar arasında Alay Kumandanı Veled Çelebi'nin selefi Abdülhalim Çelebi'nin bulunması dikkat çekicidir. Postu kaybetmenin bir neticesi olarak yorumlanabilecek bu çıkışta Abdülhalim Çelebi İttihat ve Terakki Cemiyetini yererken böyle bir uygulamanın Mevlevî geleneğinde bulunmadığını belirtmektedir.¹⁸

Diğer bir ismin tenkidi ise neredeyse Abdülhalim Çelebi'nin karşı çıkışından daha kalıcı olmuştur. Bu isim Neyzen Tevfik'tir ve yazdığı şiirle alaya karşı olanların ortak düşüncelerini ifade etmiştir.

“Kalmadı beyninde ashâb-ı tarîkin ihtilâf

Ehl-i Hakk'ı birbirine toplayıp berkitteler

Şeyh Bâkî rehber oldu bu seferde hepsine

İbn-i Süfyan'ı ziyaret-çün tâ Şam'a gittiler.”¹⁹

Yola çıkan alaya ilk olarak İzmit istasyonunda karşılama töreni düzenlendi. Yol boyunca diğer tekke ve zaviyelerden de katılmalar oldu ve uğranılan istasyonlarda bu gönüllülere büyük ilgi gösteriliyordu.”²⁰

Alay, Afyon'a geldiğinde Mevlevîhaneye misafir oldu ve burada bir-iki gün burada kaldı. Dergâhta Mevlevî mukabelesi düzenlenerek ayin yapıldı. Konya'ya gitmek üzere Afyon'dan ayrılan Mevlevî Alayı 8 Şubat 1915 gecesi Konya'ya ulaştı. Konya'ya ulaşan alaya birkaç gün içinde diğer Mevlevîhanelerden gelen Mevlevî şeyhleri ve maiyetlerindeki dervişlerde katıldılar.²¹ Mevlevî alayı mensupları Konya'da uygun yerlere yerleştirildikten sonra alayın teçhiz işlemleri başladı.²²

Konya'da bir taraftan askeri teçhizat hazırlıkları sürerken bir taraftan da Konya'nın ileri gelen yönetici ve eşrafi Mevlevî alayı mensubu şeyhlere yemek ziyafetleri tertip ediyorlar, karşılıklı milli heyecanı canlı tutmaya çalışıyorlardı.²³

Konya yayınlanan dönemin Babalık Gazetesi de sayfalarının büyük bir kısmını Mevlevî Alayı'na ayırıyor, günlük olarak gelişmeleri, alaya iştirak etmek üzere

¹⁷ Hafız İbrahim, “Cihad Hatıralarından, Bir Ketebe-i İclal, Mevlevî Gönüllüleri”, *Sebilürreşad*, sayı: 327, 5 Şubat 1330, s. 117; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 69-70.

¹⁸ Abdülbaki Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983, s. 179; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 76-77.

¹⁹ Neyzen Tevfik, *Azab-ı Mukaddes*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1994, s. 160.

²⁰ Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 214; Baykara, “Birinci Harb-i Umumîde Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 108; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 71.

²¹ Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 215.

²² Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 216.

²³ Köstüklü, “Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, s. 217.

Konya'ya gelen Mevlevî ve diğer tarikat mensuplarını, isim isim okuyucularına naklediyordu.²⁴

8 Şubatta Konya'ya gelen Mevlevî Alayı 26 Şubat Cuma gününe kadar gerekli tüm hazırlıklarını tamamladı. Aynı gün Cuma namazını müteakip Mevlânâ Dergâhı önünde uğurlama merasimi yapıldı.

Kumandan Çelebi Efendi, ellerinde silahları başlarında sikkeleriyle Mevlevî şeyhleri, binlerce ahali ile birlikte kışlaya doğru yola çıktı. Mevlevî alayı kışlada askeri heyet tarafından karşılandı, burada da yapılan heyecanlı konuşmalardan sonra, Vilayet önüne hareket edildi. Mülkî erkânla vedalaşıldı ve alay Konya'dan ayrılmak üzere tren istasyonuna hareket etti ve alay alkışlar ve gözyaşları arasında, trenle cepheye ulaşmak üzere Şam'a hareket etti.²⁵

Şam'a hareket eden Mevlevî alayı yol güzergâhı üzerindeki istasyonlarda törenlerle karşılanıyor, ikramlar yapılıyor ve alaya katılacaklar bu esnada gönüllüler arasında yerlerini alıyorlardı. Bu arada bazı gönüllü Mevlevîler de doğrudan Şam'a hareket etmişler, Mevlevî alayına burada katılmayı bekliyorlardı.²⁶

Yurdun her bir köşesinden Mevlevî alayına katılmak üzere Şam'a hareket eden Mevlevîler, buldukları şehir veya kasabalardan Konya'daki merasime benzer törenlerle uğurlanıyorlardı.²⁷

A. Süheyl Ünver'in Süleymaniye Kütüphanesi'nde bulunan bir defterde verdiği bilgilere göre alaya katılanların sayısı 1016 ile 1026 arasındadır. Toplam 47 mevlevîhaneden gelen bu dervişlerle birlikte 8 adet de diğer tarikattan olanların isimleri vardır. Harbiye Nezareti tarafından görevlendirilen 20 Sıhhiye memurunun ismi de bu defterde kayıtlıdır.²⁸

Şam'a ulaşan Mevlevî alayı, daha önce gelen diğer gönüllü Mevlevîlerle birleşerek yolculuğunu tamamlamıştır. Böylece Şam'da toplanan alay, Cebel-i Lübnan'da karargâh kurmuş olan dördüncü ordunun emrine verilmiş ve hemen talimlere başlamıştır.²⁹

A. Süheyl Ünver'in tespitlerine göre; alay 1026 kişiden oluşmaktadır.³⁰ Alaya çok yaşlı olması sebebiyle Konya'ya Çelebi Efendi makamına vekâlet etmesi için bırakılan Bursa şeyhi dâhil olmak üzere, şeyhleriyle birlikte kırk yedi Mevlevîhane iştirak etmiştir.³¹

²⁴ Babalık, 10 Şubat 1330 (23 Şubat 1915), numara: 283; 20 Şubat 1330 (5 Mart 1915), s. 1-2.

²⁵ Baykara, "Birinci Harb-i Umumide Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 108; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 217-220.

²⁶ Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 220.

²⁷ Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 221.

²⁸ Süleymaniye Kütüphanesi A. Süheyl Ünver Defterleri, (ASÜD), Defter No: 59, s. 8.

²⁹ Baykara, "Birinci Harb-i Umumide Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 108.

³⁰ ASÜD, Defter No: 59, s. 8.

³¹ KMMMA, Dosya No: 51/36-37; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 221.

Mevlevîhanelerden gelen gönüllü sayısı da muhtelifdir. Alaya en fazla gönüllü 138 Mevlevî ile İstanbul Yenikapı Mevlevîhane'sinden katılmıştır. Kıbrıs gibi intikali zor veya düşman işgaline uğramış Mevlevîhaneler dışında Anadolu'nun hemen hemen her tarafından Mevlevî şeyhleri önderliğinde birer ikişer kişi de olsa Mevlevî gönüllüleri alaya katılmışlardır.³²

Şam'da bulunan 4. Ordu emrine verilen alay mensuplarına zaman zaman yürüyüş ve atış talimleri yaptırılmış³³ fakat tam bir savaş eğitimi almadıkları ve tabiatlarının da uygun olmadığı düşünülerek cepheye gönderilmemiştir.³⁴ Cepheye gitmeyen Mevlevî gönüllüleri hem merkez karargâhta hem de bazı birliklerde çeşitli görevler yapmışlardır.³⁵

Mevlevîler Şam'da kaldıkları yaklaşık üç sene zarfında her ne kadar harbe iştirak etmemiş iseler de lojistik ve sıhhiye hizmetleri ifa etmişlerdir.³⁶

Başlarında sikkeleri ellerinde silahlarıyla cepheye koşan Mevlevî dervişleri, dergâhlarında olduğu gibi sema törenlerine ve musiki ziyafetlerine devam etmişler ve aynı zamanda da askerin maneviyatının artırılmasında önemli bir görevi yerine getirmişlerdir.³⁷ Bu süreçte esnada alay mensuplarından bazı yaşlı ve hasta dervişler vefat etmiştir. Suriye bozguna sonra ordunun kuzeye çekilmesi ile birlikte üç seneye yakın kaldıkları Şam'dan ayrılan alay mensubu Mevlevî şeyhleri ve dervişleri tekrar mevlevîhanelerine dönmüşlerdir.³⁸

Dergâhlarına dönen Mevlevîler Birinci Dünya Savaşı'nı müteakib Anadolu'yu işgale çalışan düşmanlara karşı Kurtuluş Savaşı'nda da vatan savunmasında gerek maddi gerekse manevi katkılarını ortaya koymuşlar, zaman zaman buldukları bölgelerden topladıkları nakdi yardımları Ankara'ya göndermişlerdir. Başta Mevlânâ Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi olmak üzere birçok Mevlevî şeyhi gerek Kurtuluş Savaşı ve gerekse Cumhuriyetin kuruluş yıllarında Atatürk'ün yanında bulunmuşlardır.

B. Mücâhidîn-i Bektâşîyye Alayı

Sultan V. Mehmed Reşad'ın Cihad-ı Mukaddes/Cihad-ı Ekber çağrısına cevap veren tarikatlardan biri de Bektaşiler olmuştur. Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasıyla birlikte yasaklanan bu tarikat, gizlice faaliyetlerine devam etmiş ve İttihat ve Terakki zamanında iktidara yaklaşma gayreti sergilemiştir. Cihad-ı Mukaddes

³² ASÜD, Defter No: 59, s. 8; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 222.

³³ *Harb Mecmuası*, Şaban 1334, Sayı 10, s. 148.

³⁴ Veled Çelebi, *Hatıralarım*, s. 55; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 223.

³⁵ Baykara, "Birinci Harb-i Umumide Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 108.

³⁶ Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 94.

³⁷ *KMMA*, Zarf no: 149/2; Baykara, "Birinci Harb-i Umumide Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 108; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 223-224.

³⁸ Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı", s. 226.

çağrısına karşılık vermek amacıyla bir alay teşkil etmesi de Bektaşiliğin yeniden güçlenme arzusu olarak görülmüştür.³⁹

Zamanın Bektaşî dergâhı şeyhi Cemaleddin Çelebi (ö. 1922)'nin önderliğinde teşkil edilen Mücahidin-i Bektaşîyye Alayı⁴⁰ önce Gelibolu cephesinde daha sonra da Kafkas Cephesinde savaşa iştirak etmiştir. Mevlevî Alayı'ndan sonra teşkil olunan bu alayın Mevlevî alayında farklı bir yönü olduğu ve gittiği cephelerde milis gücü olarak bulunduğu kanaati hâkimdir.⁴¹

Hacı Bektaş Dergâhı'nın son şeyhi Veliyüddin Çelebi (ö. 1940) 1922 yılında T.B.M.M.'ni ziyareti esnasında bir beyanname yayınlamış ve beyanname ; “Biraderim Çelebi Cemaleddin Efendi'nin 331 senesinde yedi bini mütecaviz efraddan mürekkeb “Mücahidin-i Bektaşîyye” namı altında teşkil etmiş olduğu bir alay ile Harb-i Umumi'ye iştirak ve vazife-i mukaddese-i vataniyyesini ifa eylediği herkesin malumudur.” demiştir. Bu beyanname vermek istediği mesaj ise; “Mücahidin-i Bektaşîyye Alayı Harb-i Umummi'ye iştirakı vazife-i mukaddese-i vataniyyeyi ifa maksadıyla bu harekete girişmiştir.”⁴²

Alay Cemaleddin Çelebi'nin Anadolu'daki Alevî aşiret reisleri arasında kurduğu ilişkiler neticesinde oluşmuş ve Çelebi bu alayı teşkil edebilmek için Tunceli'ye kadar gitmiş, Alevilerin yaşadıkları yerleri gezerek onların alaya katılmalarını teşvik etmiştir. Doğu Anadolu'daki bir Alevî aşireti olan Balaban Aşireti lideri olan Gülağa 500 kişilik bir kuvvetle alaya katılmıştır. Bu teşvik ve çağrı o kadar etkili olmuştur ki erkek kılığına girmiş birçok kadın da alay Kafkas Cephesine giderken bu alaya iştirak etmiştir.⁴³

Cephede resmi makamlara tabi olmaktan ziyade bağlı buldukları Alevî aşiret liderlerinin emirlerine göre hareket eden alay mensupları zaman zaman Osmanlı askeri makamlarınca uyarılmıştır.⁴⁴

Alayın Kafkas Cephesindeki durumu ve faaliyetleri hakkında elde geniş malumatlar bulunmamaktadır.⁴⁵

Mücahidin-i Bektaşîyye Alayı mensupları İran, Azerbeycan ve Kafkasya bölgesinde bulunan Doğu Cephesindeki 3. Kolordu'ya ilhak için gönderilmişti. Ateşkesten sonra burada kalan kuvvetler İngilizlerle 31 Ocak 1919 tarihinde varılan

³⁹ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003, s. 102; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 90-91.

⁴⁰ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, 102.

⁴¹ Veled Çelebi, *Hatıralarım*, s. 54; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 91.

⁴² Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, 103; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 91.

⁴³ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, 103-104; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 91-92.

⁴⁴ Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 91.

⁴⁵ Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 92-93.

anlaşma gereği terhis edilmiş, askerler İstanbul, Sivas-Samsun ve Van-Erzurum bölgelerindeki ordu birliklerine dağıtılmıştır. Fakat Mücahidin-i Bektaşîyye Alayı mensubu birliklerin akıbetlerinin ne olduğu hususunda bilgiler elde mevcut değildir.⁴⁶

BİBLİYOGRAFYA

BAYKARA, Rusuhi; “Birinci Harb-i Umumîde Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, *Yeni Tarih Dünyası*, 15 Ekim 1953, C. 1, Sayı: 3, s. 107-108.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar, İttihat ve Terakki, I. Dünya Savaşı Anıları*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2001.

GÖLPINARLI, Abdülbaki, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul 1983.

HAFİZ İBRAHİM, “Cihad Hatıralarından, Bir Ketebe-i İclal, Mevlevî Gönüllüleri”, *Sebilürreşad*, sayı: 327, 5 Şubat 1330.

Harb Mecmuası, Şaban 1335, Sayı 19, s. 294; Receb 1334, Sayı 9, s. 133.

İZBUDAK, Veled Çelebi, *Hatıralarım*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1946,

KÖSTÜKLÜ, Nüri, “Vatan Savunmasında Gönül Eriği, Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, *X. Milli Mevlânâ Kongresi*, (Tebliğler) 2-3 Mayıs 2002 Konya, C. I, s. 213-226.

KÜÇÜK, Hülya, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2003.

KÜÇÜK, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003.

NEYZEN TEVFİK, *Azab-ı Mukaddes*, Ayyıldız Yayınları, Ankara 1994.

ÖNCÜOĞLU, Engin, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

Süleymaniye Kütüphanesi A. Süheyl Ünver Defterleri, (ASÜD), Defter No: 59, s. 8.

BABALIK GAZETESİ.

SEBİLÜRREŞAD GAZETESİ.

KONYA MEVLÂNÂ MÜZE ARŞİVİ.

⁴⁶ Hülya Küçük, *Kurtuluş Savaşında Bektaşiler*, 104; Engin Öncüoğlu, *I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı Ordusundaki Gönüllü Tarikat Alayları*, s. 93.

EKLER:

1- MEVLEVİ ALAYINA KATILANLAR⁴⁷

№	Adı Soyadı	Yaşı	Notları
1	...	...	...
2	...	...	...
3	...	...	...
4	...	...	...
5	...	...	...
6	...	...	...
7	...	...	...
8	...	...	...
9	...	...	...
10	...	...	...
11	...	...	...
12	...	...	...
13	...	...	...
14	...	...	...
15	...	...	...
16	...	...	...
17	...	...	...
18	...	...	...
19	...	...	...
20	...	...	...
21	...	...	...
22	...	...	...
23	...	...	...
24	...	...	...
25	...	...	...
26	...	...	...
27	...	...	...
28	...	...	...
29	...	...	...
30	...	...	...
31	...	...	...
32	...	...	...
33	...	...	...
34	...	...	...
35	...	...	...
36	...	...	...
37	...	...	...
38	...	...	...
39	...	...	...
40	...	...	...
41	...	...	...
42	...	...	...
43	...	...	...
44	...	...	...
45	...	...	...
46	...	...	...

832

1023 = 4 + x

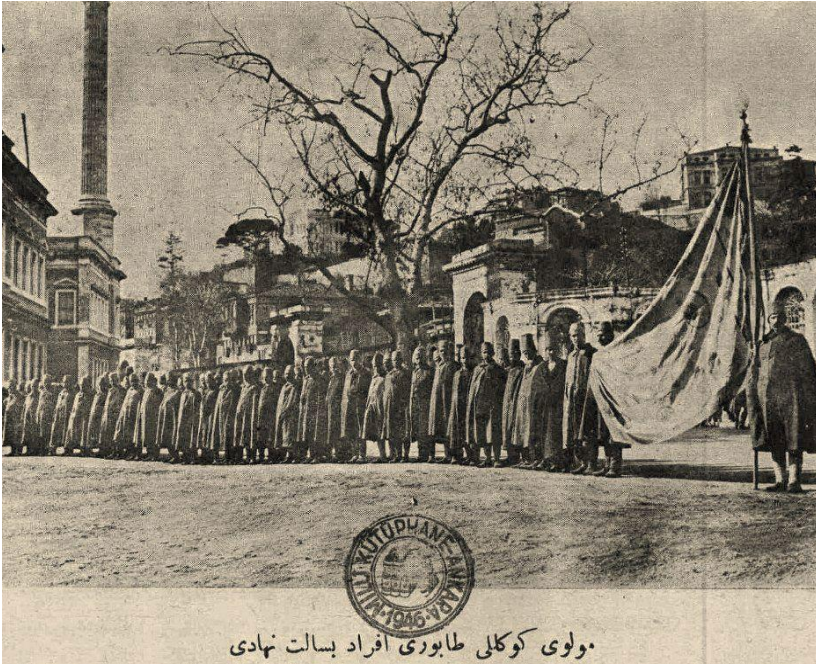
1019

⁴⁷ Süleymaniye Kütüphanesi A. Süheyl Ünver Defterleri, (ASÜD), Defter No: 59, s. 8; Köstüklü, "Vatan Savunmasında Gönül Erleri, Mücahidin-i Mevlevîye Alayı", s. 222-223.

Mevlevîhane İsmi	Mevlevîhane Postnişini	Katılan Mevlevî Sayısı
Konya	Veled Çelebi Efendi	110
Karahisar	Celaleddin Çelebi	63
Manisa	Celaleddin Efendi	15
Halep	Ahmed Remzi Dede	28
Bursa	Şemseddin Efendi	67
Yenikapı	Abdülbaki Efendi	138
Kasımpaşa	Seyfeddin Efendi	5
Gelibolu	Burhaneddin Efendi	7
Kastamonu	Amil Çelebi Efendi	29
Edirne	Selahaddin Efendi	38
Ankara	Nuri Efendi	25
Denizli	Hasan Ali Efendi	11
Tire	Hayrullah Efendi	46
İzmir	Nuri Efendi	40
Eskişehir	Şemseddin Efendi	15
Bahariye	Nazif Efendi	9
Aydın	Sakıb Efendi	2
Bilecik	Bahaüddin Efendi	2
Karaman	Veled Çelebi	9
Beyşehir	Arif Çelebi	4
Sivas	Reşid Çelebi	15
Antep	İsmail Hakkı Çelebi	9
Kilis	Ahmed Sabuhi Efendi	31
Erzincan	İbrahim Efendi	32
Samsun	Hacı Emin Efendi	38
Maraş	Selim Efendi	13
Antakya	Mehmet Şah Efendi	8
Çankırı	Hasıb Efendi	33
Üsküdar	? Çelebi Efendi	4
Muğla	Cemaleddin Efendi	13
Burdur	Fehmi Efendi	2
Amasya	Hüsameddin Efendi	2
Kütühya	Sakıb Efendi	11
Lazkiye	Ragıb Efendi	1
Çorum	Hüsameddin Efendi	5
Eğridir	Osman Nuri Efendi	2

Kayseri	Hüsameddin Efendi	3
Urfa	Hüsameddin Efendi	5
Trabluşşam	Şefik Efendi	3
Humus	Abdurrauf Kamil Efendi	4
Niğde	Hüsameddin Efendi	10
Kudüs	Adil Efendi	5
Galata	Ahmed Efendi	9
Islahiye	?	10
Şam	Said Efendi	32
Ulukışla	?	4
Mevlevî Olmayanlar	Şeyhler	8
Sıhhiye Efrâdı		20

2-MEVLEVİ ALAYI

Mevlevi Gönüllü Alayı Sancak Teslim Töreni 1915

2b

2c- Mevlevî Alayı Mevlânâ Dergâhı Önünde

2d- Mevlevî Alayı Mevlânâ Dergâhı Önünde.

2e- Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülbaki (Baykara) Dede

2f- Şam'da Veled Çelebi ve Mevlevî Alayına iştirak etmiş olan Mevlevî Şeyhleri (Bu resimde Yenikapı Mevlevîhanesi Şeyhi Abdülbaki (Baykara) Dede hastalığı sebebiyle İstanbul'a döndüğü için bulunmamaktadır)

3- MEVLEVÎ ALAYI KADİRİ BÖLÜĞÜ⁴⁸

Orduca tensik edilen Kadiri gönüllü alayının cephe-i harbe azimetleri

4- MÜCAHİDİN-İ BEKTAŞIYYE ALAYI'NI TEŞKİL EDEN ÇELEBİ CEMALEDDİN EFENDİ (ö. 1922)

⁴⁸ *Harb Mecmuası*, Şaban 1335, Sayı 19, s. 294.

MÜCÂHİDİN-İ MEVLEVİYYE KUMANDANI VELED ÇELEBİ'NİN BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI YILLARINDA SURİYE- FİLİSTİN CEPHESİNDE TUTTUĞU NOTLAR

*Yakup Şafak**

Özet

Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi (İzbudak, Konya 1867 – Ankara 1953) Mevlânâ soyundan gelen, Mevlevî muhitinde bu kültürle yetişmiş olan bir kişidir. Mevlevî kimliğinin yanı sıra kültür ve edebiyat tarihimizde Türkçülük ve Türkçecilik hareketindeki yeri ve bu alandaki ilmi, fikri, kültürel çalışmalarıyla da tanınmıştır.

Veled Çelebi Konya'da doğmuş, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını bu şehirde geçirdikten sonra bilgisini ve görgüsünü artırmak, ilmi ve kültürel çalışmalar yapmak amacıyla, genç yaşta geldiği İstanbul'da, gerek mevlvî muhitinde, gerekse edebiyat, fikir adamları ve devlet yöneticileri arasında önemli şahsiyetlerle tanışmış; onların bir kısmından yakînen istifade etmiş; dil, edebiyat, Mevlânâ ve mevlvîlik alanında araştırmalar yapmış, yazılar yazmış, birtakım eserler vermiştir. Uzunca bir süre devlet memurluğu ve öğretmenlik yaptıktan sonra Galata (1908-1910), sonra Konya Mevlânâ Dergâhı'na (1910-1919) postnişin olarak atanmış ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.

Konya'da geçirdiği 9 yıllık görev süresi içindeki en önemli hadiselerden biri, I. Dünya Savaşı'nda Suriye-Filistin Cephesi'ndeki askerlerin maneviyatını artırmak için Dördüncü Ordu'ya katılan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Taburu'nun teşkil edilmesidir. O zamanlar Tabur'a bilhassa Anadolu'daki mevlvîhanelerde bulunan dede ve dervişlerin büyük çoğunluğu katılmıştır. 1915-1918 arasındaki bu sefer, 3,5 yıl kadar sürmüştür.

Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi Uzluk Arşivi'nde bulunan birçok mektup ve belgede Gönüllü Mevlevî Taburu'nun oluşumu ve tarihçesine ışık tutacak malûmat mevcuttur. Keza bu arşivde bulunan, Veled Çelebi'nin ailesinden intikal etmiş mecmua ve defterlerde de konuyla ilgili birçok dağınık bilgi bulunmaktadır. Bazısı epeyce hacimli olan bu mecmualarda hemen her türlü konuda tutulmuş notlar, yazılar, alıntılar iç içe bulunmaktadır. Veled Çelebi bu notlarında yer yer devlet adamlarından, önemli şahsiyetlerden ve olaylardan söz etmektedir. Dolayısıyla bu notlar, mevcut araştırmalardaki bilgileri teyid edecek, genişletecek veya açıklığa kavuşturacak niteliktedir.

Tebliğimizde, miktarı az da olsa savaş yıllarında tutulmuş olan ve söz konusu mecmua ve defterlere kaydedilmiş bulunan bu notların ve şiirlerin değerlendirilmesi hedeflenmektedir. Böylece halk arasında da yankı uyandıran Mevlevî Taburu hakkındaki bazı bilgiler ilk ağızdan sunulmuş olacaktır.

Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi (İzbudak, öl. Ankara 1953) Mevlânâ soyundan gelen, Mevlevî muhitinde bu kültürle yetişmiş olan bir kişidir. Mevlevî kimliğinin

* Yrd. Doç. Dr., Kırıkkale Ün., Fen-Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Ed. Bölümü,
yakupsafak@hotmail.com

yanısıra kültür ve edebiyat tarihimizde Türkçülük ve Türkçecilik hareketindeki yeri ve bu alandaki ilmî, fikrî, kültürel çalışmalarıyla da tanınmıştır.¹

1867 yılında Konya'da doğmuş olan Veled Çelebi, çocukluk ve ilk gençlik yıllarını bu şehirde geçirdikten sonra bilgisini ve görgüsünü artırmak, ilmî ve kültürel çalışmalar yapmak amacıyla, genç yaşta geldiği İstanbul'da, gerek Mevlevî muhitinde, gerekse edebiyat, fikir adamları ve devlet yöneticileri arasında önemli şahsiyetlerle tanışmış; onların bir kısmından yakinen istifade etmiş ve bilhassa Türkçülük hedefi doğrultusunda araştırmalar yapmış, yazılar yazmış, birtakım eserler vermiştir. Uzunca bir süre devlet memurluğu ve öğretmenlik yaptıktan sonra önce Galata (1908-1910), sonra Konya Mevlânâ Dergâhı'na (1910-1919) postnişin olarak atanmış ve çeşitli hizmetlerde bulunmuştur.

Hem baba, hem anne tarafından Mevlânâ torunu olan Veled Çelebi'nin Konya Mevlânâ Dergâhı'nda, bütün Mevlevîlerin temsilcisi sıfatıyla hizmet ettiği yıllar, dünya ve Türk tarihi açısından mühim olayların cereyan ettiği bir döneme rast gelmiştir ki bunların başında 1914-1918 yılları arasında vukû bulan, dört yılı aşkın bir zamanda milyonlarca insanın canına ve malına mâl olan Birinci Dünya Savaşı gelmektedir. Bu savaşa, askerin moralini yükseltmek amacıyla Anadolu'daki Mevlevî şeyh ve dervişlerinden oluşan bir tabur da katılmış, zor şartlar içerisinde 3,5 yıl Suriye-Filistin Cephesi'nde geri hizmetlerinde bulunmuşlardır. İçinde Kadîrî ve Rufâî dervişlerinin de bulunduğu bu tabur, daha sonra iki taburlu bir alaya çevrilmiştir.²

Mücâhidîn-i Mevlevîyye kumandanı Veled Çelebi, Dördüncü Ordu Komutanı Cemal Paşa'ya bağlı olarak genellikle Şam'da bulunmuş; birçok tarihi olaya şahitlik etmiştir. Bu arada 1915, 1916 ve 1917 yıllarında birincisi Mevlevî şeyhleriyle, ikincisi Enver ve Cemal Paşalar başta olmak üzere devlet erkânıyla, üçüncüsü yalnız olarak üç kez Medîne'ye seyahatte bulunmuş; burada çeşitli ilim adamları ve yöneticilerle görüşmüştür.

¹ Veled Çelebi'nin hayatıyla ilgili en önemli kaynak, onun *Hatıralarım* (İstanbul, 1946) isimli eseridir. Eserin ikinci baskısı: *Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları*, nşr. Yakup Şafak-Yusuf Öz, İst., 2009 (Timaş Yay.) Diğer kitaplar: Nevin Korucuoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994 (Kültür Bak. Yay.); Metin Akar, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994 (TDK yay.). Ayrıca bkz. Ahmed Remzî-Tâhirü'l-Mevlevî (2007), *Feridun Nâfîz Uzluk'a Gönderilen Mevlevî Mektupları*, nşr. Yakup Şafak-Yusuf Öz, Konya, 2007 (Tekin Kitabevi).

² Mütâreke komiseri Yarbay Charles Murphy, Mevlevî Taburu'nu "tamamen Mevlevî dervişlerini ihtiva eden 800 kişilik bir tabur" olarak nitelendirmekte ve şöyle demektedir: "1916 Ağustos'unun sonunda, ikinci bir tabur ilâve edildi ve iki tabur, Mevlevî Alayı halinde tertip edildi. İkinci tabur, dervişlerden değil de alelâde acemilerden teşkil edilmişti." (Bkz. Rıza Duru, *Mevlevîname*, Konya, 2012, s.306.) Süheyl Ünver'in tespitlerine göre Tabur'a katılanların sayısı 1026'dır. Nuri Köstüklü Ünver'in tespiti hakkında şöyle diyor: "Tabur, bir gönüllü birliği olduğu için zaman zaman azalma ve çoğalmalar olabileceğini dikkate alarak verilen bu rakamı yine de ihtiyatla karşılamak lâzımdır." (*Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler*, Konya, 2005, s.91)

Veled Çelebi aslında kalemi, kâğıdı çok seven birisidir. Uzluk Arşivi'ndeki³ metrukâtından anlaşıldığına göre önemli gördüğü hemen her şeyi kâğıtlara yazıp sonra bunları mecmûa ve defterlerine bizzat geçiriyor, çoğu zaman da yakınındaki birilerine temize çektiriyordu. Ancak o, savaş ortamında askerî bilgileri kaydetmeyi uygun görmemiş ve -mevcut bilgilerimize göre- daha sonra bunları yazıya dökme yoluna da gitmemiştir. Yine o, yazdıklarını sonraki yıllarda tekrar tekrar okuyan, metinler üzerinde ikmâl ve tadil yapan biridir.

Selçuk Üniversitesi Kütüphanesi Uzluk Arşivi'nde bulunan birçok mektup ve belgede Gönüllü Mevlevî Taburu'nun oluşumu ve tarihçesine ışık tutacak malûmat mevcuttur ki bunların önemli bir kısmı, sayın Nuri Köstüklü tarafından, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler* (Konya, 2005) isimli çalışmasında kullanılmıştı.

S.Ü.Selçuklu Araştırmaları Merkezi ve Uzluk Arşiv'inde birkaç yıl görev almış biri olarak o zamanlar, yapılacak çok iş olduğundan bu konuyla husûsi olarak ilgilenememiştik. Aradan yıllar geçti; arşivde bulunan Veled Çelebi ailesinden intikal etmiş mecmûa ve defterlerdeki dağınık bilgileri ve şiirleri bir araya getirmek, onları kronolojik bir sıraya koyup değerlendirmek ve gerekli izahları yapmak için fırsat doğdu. Bazısı epeyce hacimli olan bu mecmûalarda hemen her türlü konuda tutulmuş notlar, yazılar, alıntılar iç içe bulunmaktadır. Miktarı az da olsa savaş yıllarına ait bir takım notlar ve şiirler de dağınık halde bulunmaktadır. Ayrıca arşivdeki matbû veya gayr-ı matbû müteferrik evrak arasında da kayda değer bilgilere rastlanmaktadır.

Şimdi bahsettiğimiz notlardan birkaç örnek sunmak istiyorum.

1.Veled Çelebi'nin Mevlevî Taburu marşı olarak yazdığı "Erenler Gönüllüsü" başlıklı bir manzûmesi vardır.

Tanrının askerleri
Erenler gönüllüsü
Mollâ Hünkâr erleri
Erenler gönüllüsü

diye başlayan bu manzûme "nevr-i mevlevî" adedince 18 kıta olarak kaleme alınmıştır. Bazı kaynaklarda 17 kıta olarak yer almaktadır.⁴ Halbuki "Bugün bize Mevlânâ" diye başlayan kıtadan sonra şu dörtlük yer almalıdır:

Elfî nemed belinde
Yalın teber elinde
Allah Allah dilinde
Erenler gönüllüsü

³Prof. Dr. F. Nâfiz Uzluk ve arşivi hakkında bkz. Yakup Şafak, "Uzluk Ailesi'nin Mevlevilik Araştırmalarına Katkıları", *X. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler II*, s.143-150, Konya, 2002.

⁴Krş.Nuri Köstüklü, a.g.e., s.101-103; Sezai Küçük, "Erenler Gönüllüsü: Mücâhidin-i Mevlevîyye Alayı", *Keşkül*, S.9 (Yaz 2006); "Erenler Gönüllüsü", s.5-6 (www.semazen.net).

Mevlevî Taburu'nun önde gelen isimlerinden olup o yıllarda (1914-1918) Halep Mevlevîhanesi şeyhi bulunan Ahmed Remzi Dede de aynı düşünceyle bir manzûme yazmıştır ki ilk kıtası şöyledir:

Mevlevî Taburu teşkil eyledi Sultan Reşâd
Feyz-i Mollâ dâd-res Allâhu a'lem bi'r-reşâd
Avn-i Hak'la eyleriz meydân-ı harbde biz cihâd
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd⁵

Veled Çelebi'nin şiiri, Ahmed Remzi Efendi'nin, "Mevlevî Taburu" şiiriyle birlikte, Halep'te Lüks Matbaası tarafından, uzunca renkli bir kâğıda basılmıştır. Bir nüshası Selçuk Ün. Ktp. Uzluk Arşivi'nde mevcuttur. Başlık şöyledir: "Reşâdet-penâh Çelebi Efendi Hazretleri'nin sâniha-i mürşidâneleridir." Matbû varaktaki notta da belirtildiği üzere birinci manzûme, Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından Acemaşîrân makamında; ikincisi aynı zat tarafından Neveser makamında bestelenmiştir. Veled Çelebi'nin şiiri hece vezniyle, Ahmed Remzi Efendi'ninki aruzla yazılmıştır.⁶

Ahmed Remzi Efendi, kendi şiirini aynı vezin ve formda, Arapça'ya da çevirmiştir. Bu Arapça şiir de aynı matbû varakta yer almaktadır. Başlığı şöyledir: "Halep Mevlevîhânesi postnişîni Ahmed Remzi Dede Efendi'nin manzûme-i Arabiyyeleridir."

Arapça tercümenin ilk kıtası şöyledir:

Şekkele't-tâbüra hizbi'l-Mevlevî Sultan Reşâd
Câe nasru'l-mü'minin Allâhu a'lem bi'r-reşâd
Nahnü nes'â fi meydâni'l-megâzi ve'l-cihâd
Fe'nsuri'l-İslâme yâ Allâh yâ Rabbe'l-ibâd

2. Veled Çelebi'nin Uzluk Arşivi'ndeki *Birinci Cep Mecmuası*'nda (Y105, s.166-170) ilk Medine seyahatiyle ilgili şu not vardır: "Medîne'ye duhûlümüz, 28 Mart 1331 Cuma günü." Bu tarih 9 Nisan 1915'e tekâbül etmektedir.⁷ Devamında şu malûmat vardır: "Halep Mevlevîhânesi postnişîni, Mesnevîhân ve şâir-i nüktedân Ahmed Remzi Dede Efendi;⁸ Denizli Mevlevîhânesi şeyhi kudemâ-yı sulehâ ve âşikân-ı cân-fedâ-yı Mevlevîyyeden Hasan Ali Dede Efendi: Bunların ikisi de fakîrden hilâfetnâme ahz eylediler.

⁵ Krş. Hasibe Mazioğlu, *Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara, 1987, s.105. Bu manzûmenin, Mevlevî Taburu'nun teşkil edildiği günlerde, önce mesnevî nazım şekliyle beş beyit olarak yazıldığı, sonradan aynı beyitlere birer mısra ve nakarat ilâve edilerek beş kıtalık murabba haline getirildiği anlaşılıyor. Krş. Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.80.

⁶ Aynı sayfada F.Nâfiz Bey'in şu notu bulunmaktadır: "Konya'da 1910 yılından beri yayınlanan *Babalık* gazetesinde dahi yayınlanmıştı. Halep'te dahi basılmıştır; fakirde mevcuttur. Uzluk."

⁷ Birinci Dünya Savaşı'nda, Filistin Cephesi'ndeki Dördüncü Ordu'da ihtiyat zâbiti olarak bulunan ve Cemâl Paşa'nın yaverliğini yapmış olan Fâlih Rıfıkı Atay, Şam'dan Medîne'ye, trenle üç gün, üç gecede varıldığını söylüyor. (Bkz. *Zeytindağı*, İst., 2004, s.66.)

⁸ Ahmed Remzi Efendi'nin bu seyahat münasebetiyle yazdığı, "Aşkî ser-gerdân u âşik eyleyen didârına" mısrayla başlayan na'tı için bkz. Hasibe Mazioğlu, *a.g.e.*, s.38-39.

Cihâd-ı ekber ilânı hasebiyle Şam'a, bi'l-cümle meşâyih ve ihvânla gelip⁹ Mevlevîhâne'ye misafir olduğumuzda ba'z-ı meşâyih ve ihvânla Ravza-i Tâhire-i Cenâb-ı Risâlet-penâhîyi ziyârete gittiğimizde bir gece huzûrda ihyâ-yı leyl edip o gece hilâfetnâmeyi Şeyh Ahmed Remzi Dede'ye huzûrda i'tâ eyledim. Sehven Hasan Ali Dede bizimle gelmemiş olmakla, onun hilâfetnâmesini de yine orada Remzi Dede'ye verdim. Sonra Hasan Ali Dede de meşâyih ve ihvânla Ravza-i Tâhire'yi ziyâret eylediler. Bahâriye Mevlevîhânesi postnişîni siyâdetlü Ahmed Çelebi'(nin) meşihatnâmesi bi'n-niyâbe Medîne'de muvâcehe-i seniyyede kendisine irsâl kılınmıştır.”

3. Uzluk Arşivi'nde Medîne seyahatinden bir müddet sonra Şam'da toplu olarak Mevlevî şeyhlerinin çekildiği bir fotoğraf bulunmaktadır. Mevlevî Taburu'na katılan Mevlevî şeyhlerinin önemli bir kısmının ve diğer bazı görevlilerin teşkil ettiği bu toplu fotoğrafın altında “Şam Mevlevîhanesi - 23 Nisan 1915” ibaresi yer almaktadır.

Kanaatimizce söz konusu fotoğraftaki isimler, bu arşivdeki pek çok belgenin sahibi Veled Çelebi veya en yakınındaki zatlardan biri tarafından eski harflerle kaydedilmiş ve bu kayıt, arşivin sahibi ünlü tıp tarihçimiz ve Mevlevîlik müntesibi Prof. Dr. F. Nâfiz Uzluk (ö.1974) tarafından daktiloya çekilmiştir.¹⁰

Sonuç olarak Veled Çelebi'nin gerek matbû eserlerinde, gerekse Selçuk Üniversitesi'ndeki Uzluk Arşivi'nde bulunan evrak, mecmua ve defterlerinde Mevlevî Taburu ile ilgili mevcut araştırmalardaki bilgileri teyid eden, genişleten veya açıklığa kavuşturan birtakım notlar bulunmaktadır.

Bu notlar Mevlevîlik tarihi ve kültürünün yanısıra yazarın hayatı, çevresi ve şahsiyeti açısından önem arz etmektedir. Çelebi'nin samimi duygularla ekseriya klâsik tarzda kaleme aldığı şiirler de edebî kişiliğinin aydınlanmasına yardımcı olacaktır. Gerek bu notları, gerekse aynı arşivden derlediğimiz diğer kıymetli not, mektup ve belgeleri kitap olarak araştırmacıların hizmetine sunmak istiyoruz ve halen bu çalışmamız devam etmektedir.

Bu vesileyle Veled Çelebi Efendi ve Uzluk ailesinin kıymetli fertlerine rahmet diliyor, Uzluk Arşivi'nin üniversiteye kazandırılmasında ve korunmasında emeği geçen yetkililere -ki bunlar içinde Haşim Karpuz, Adnan Karaismailoğlu ve Nuri Şimşekler Bey'i anmalıyız- teşekkürü borç biliyorum.

⁹Adı geçen Mevlevî şeyhleri için bkz. Yakup Şafak, “Veled Çelebi'nin Menâkıb'ına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevîhaneler ve Şeyhleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları – Prof. Dr. Haşim Karpuz Armağanı*, Konya, 2007, s.341-346.

¹⁰Daha fazla bilgi için bkz. Yakup Şafak, “Birinci Dünya Savaşına Katılan Mevlevî Şeyhlerine Ait İki Fotoğraf”, *Mevlânâ Araştırmaları IV* (Mevlânâ Araştırmaları Derneği), Ankara, 2011, s.185-191.(Akçağ Yay.)

MÜCAHİDİN-İ MEVLEVİYYE ALAYINDA AFYONKARAHİSAR MEVLEVİHANESİ VE DERVİŞLERİNİN KATKISI

*Lokman Derya Solmaz**

Özet

Birinci Dünya Savaşında Osmanlı ordusunun askerî teçhizat anlamındaki zaafiyetiniyanısıra, manevi yönden desteğe olan ihtiyacı da önem arz etmekteydi. Bu ihtiyacının mevcudiyeti, dönemin padişahı Sultan Reşad tarafından oldukça önemsenmiştir. Sultan Reşad söz konusu durum ile en üst seviyede ilgilenmiş ve farklı cephelerde görevlendirmek üzere Mevlvî ve Bektaşî Dergâhlarından destek alma yoluna gitmiştir.

Filistin Cephesine gönderilmek üzere oluşturulan Mücâhidin-i Mevlevîyye Alayında Afyonkarahisar Mevlevîhanesi ve Mevlvî Dervîşleri de bu önemli oluşumda yer almışlardır. Halkın da büyük teveccühüne mazhar olan Mevlvî Alayında, Afyonkarahisar Mevlvîleri görevlerini bihakkin yerine getirmişlerdir.

Gerek Afyonkarahisar'da yapılan coşkulu tören, gerekse Şeyh Ali Celâleddin Çelebi, Arif Çelebi, Neyzen Feyzi Dede gibi Afyonkarahisar Mevlevîhanesinin önemli şahıslarının Mücâhidin-i Mevlevîyye Alayında gönüllü olarak görev almaları, verilen desteğin ehemmiyetini ortaya koymaktadır.

Mücâhid-i Mevlevîyye Alayı mensubu Afyonkarahisar Mevlvî Dervîşlerinin bazıları esir düşmüş ve sonra tekrar hürriyetine kavuşmuş, bazıları yaşlılık sebebiyle Afyonkarahisar'a geri dönmüş ve buna rağmen kendilerine yüklenen manevi sorumluluğunun bilinciyle görevlerini ifâ etmişlerdir. Onların ikinci ve üçüncü nesil yakınlarının bizlere aktardıkları hatıratları hem Tarih Bilimine hem de Mevlevîlik Tarihine halen ışık tutmaktadır.

1. BALKAN SAVAŞLARINDA AFYONKARAHİSAR MEVLEVİHÂNESİ

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın patlak vermesiyle birlikte kısa sürede Avrupa topraklarındaki hâkimiyetini kaybetmişti. Alınan ağır yenilginin sosyal sonuçları da ülkeyi zor duruma düşürmüştü. Yiyecek kıtlığının yanı sıra hükûmetin memur ve öğretmenlerin maaşlarını ödeyememesi gibi mâlî krizler ülkeyi iyice buhrana sürüklemişti. Anadolu'dan toplanan vergi gelirleri Rumeli'de kaybedilenlerin yerini dolduramayacak durumdaydı. Ordu dağılmış, halk ümitsizliğe düşmüş, İstanbul'da şiddetli protesto gösterileri düzenlendiği gibi Anadolu'nun diğer kesimleri bu gösterilerden etkilenmiştir¹.

* Konya-Karatay Mevlânâ İmam Hatip Ortaokulu Öğretmeni, solmazlokman@gmail.com

¹ Stanford J. Shaw ve Ezel Kural Shaw, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, C.II., Kitap Deyince Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 2003, s.352, 354.

Hâl böyle iken Balkanlar'da bulunan Mevlevîhanelerin de bu süreçten etkilenmemesi mümkün değildi². Yaşanan insanlık dramının yanı sıra, Mevlevîhaneler de yıkılıp yıkılmaya maruz kalmıştır.

Balkan Harbi'nin başlamasından yaklaşık üç ay sonra yani 30 Ocak 1913/17 Kânûn-ı Sâni 1328 tarihinde Konya Mevlevîhânesi Şeyhi'nin, Sadaret'e gönderdiği mektup, mevcut durumu beyan etmesi bakımından önemlidir. Mektupta, müttefiklerin Balkanlarda Müslüman sivil halka karşı işlemekte oldukları cinayetler ve insanlık dışı davranışların kamuoyu vicdânında üzüntülere yol açtığı belirtilmekte, medeniyetle iftihar eden Avrupa Devletlerinin meseleye kayıtsız kalmalarının, tarikat ehlinde ve Müslümanlarda büyük bir öfkeye sevk ettiği ifade edilmektedir³.

Mevlevî Şeyhi aynı mektupta; her milletin mâbetleri her türlü saldırıdan masum iken, Bulgar eşkıya ve askerlerinin Siroz Mevlevîhânesine karşı olmadık münasebetsizlikler işlediklerini hatırlatarak, bundan sonra Rumeli'nde bulunan diğer dergâhların haklarının korunması yolunda Sadaret'in gerekli tedbirleri şimdiden almasının gerekliliğinden bahsetmektedir. Şeyhin burada sözünü ettiği Rumeli'deki diğer dergâhların başında Edirne, İpek, Selânik, Üsküb Mevlevîhâneleri gelmektedir⁴.

Yine mektupta ifade edildiği üzere, Mevlevîhanelerce de savaşın başlangıcından itibaren - Şeyhülislâmlığın da fetvası gereği - gece ve gündüz her vakit Fetih Sûresi ve her sabah İsm-i Celâl zikrinden sonra dualar edilmiştir. Bununla beraber hükûmetin peyderpey vuku bulan arzusu gereğince maddî yardımlar toplanması hususunda Mevlevîler, üzerlerine düşen görevi yapmışlar ve halkı yardıma teşvik etmişlerdir⁵.

Afyonkarahisar Mevlevîhânesi de bu esnada üzerine düşen görevi yapmakta hassasiyetlik göstermiştir. Savaşlar sırasında, Mevlevîhâne gelirlerinden harp masrafları için %3 harb vergisi ödenmiştir⁶. Bu minvalde Şeyh Ali Celâleddin Çelebi, 19 Eylül 1328 / 2 Ekim 1912 tarihli tebliğatında, bu vergi ile ilgili Mevlânâ Dergâhı Postnişî'nine bilgi vermiştir. İlgili yazıda, Afyonkarahisar Mevlevîhânesinin Vâridât-ı Sâfiyesinin ve masraflarının beyan edildiği defterin⁷,

² Savaşın hemen öncesinde ve sonrasında Girit'te büyük sıkıntılar yaşanmıştır. Balkan Savaşları patlak verdiğinde, zaten çok zor şartlar altında tutunabilme mücadelesi veren Girit'deki Müslümanları ve Türkler içinden çıkılması zor, daha da buhranlı günlere maruz kalmışlardır. O yıllarda Girit-Hanya Mevlevîhânesi Şeyhi Mehmed Şemseddin Dede, Girit'teki Müslümanların durumlarını müdâfaa etmek için üstün gayret göstermiştir. Bkz.;Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye)*, Çizgi Yayınevi, Konya 2005, s.44.

³ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.55

⁴ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.55.

⁵ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.56.

⁶ MMA, Zarf No: 234/94.

⁷ Aynı verginin sürekli verildiğini, yaklaşık bir yıl (9 Teşrin-i Sâni/22 Kasım 1913) sonraki arızadan da anlıyoruz. Bkz., MMA, Zarf No: 234/84.

Evkâf Nezâreti'nin talebine binâen Karahisâr Evkâf Müdiriyetine takdim edildiği bilgisini iletmiştir. Yaklaşık bir hafta sonra Afyonkarahisar halkı ve Afyonkarahisar Çelebileri tarafından, Balkan Savaşlarına aynı yardım kapsamında iki araba ve bir binek beygiri, yirmi mekkâre beygiri⁸, ilgililere teslim edilmiştir⁹.

Bu hassas dönemde, Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi tarafından Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'ye verilen özel görev de oldukça dikkate değerdir. Çelebi'ye, Balkanlarda bulunan bazı Mevlevîhânelerin durumlarının tahkikatı hakkında özel bir görev verilmiş ve harp ortamına rağmen O, bu görevi memnuniyetle kabul etmiştir. Görevlendirmenin ardından hemen işe başlamış ve 3 Kânûn-u Evvel 1328 / 16 Aralık 1912 tarihli Emirnâme gereği hazırladığı raporu, 19 Kânûn-u Evvel 1328 / 1 Ocak 1913 tarihinde Mevlânâ Dergâhı Postnişinine sunmuştur. Raporda; Edirne Mevlevîhânesi Şeyhi'nin Dersaadet'te olduğu, Selânik Şeyhi'nin de Selânik'de olduğu ve Selânik Dergâhı'nın bir ara hastane olarak kullanıldığı, sonradan tekrar dergâhın iade edildiği, yine aynı dergâhın alınan avizesinin geri verildiği, Siroz Dergâhı'nın yağma edildiği ve Şeyhi'nin de İşkodra'da bulunan kızının yanına sığındığı ve hasarla ilgili bir tebliğatta bulunmadığını belirtmiştir. Devamında; Üsküb Dergâhı'na bir taarruzda bulunulmayıp, Şeyh Efendi'nin de yerinde bulunduğu, Girit Mevlevîhânesine de bir saldırının söz konusu olmadığı beyan edilmiştir. Aynı rapora düşülen zeyilde, malum Mevlevîhânelerin hukukunun muhafazası için, Evkâf Nezâreti'nin harekete geçmesinin gerekliliği de vurgulanmıştır¹⁰.

Netice olarak Balkan Savaşları sonunda, Osmanlı Ülkesinin Avrupa'daki toprak bütünlüğü korunamamış, bu ağır yenilginin sonucu olarak da Balkanlar'daki Mevlevîhâneler için de sıkıntılı süreç başlamıştır. Osmanlı'nın toprak bütünlüğü açısından sıkıntılar yaşadığı bu süreçte, Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'nin nezdinde Afyonkarahisar Melvevîhânesi, üzerine düşen görevi eksiksiz yerine getirmiştir.

2. I. DÜNYA SAVAŞI'NDA AFYONKARAHİSAR MEVLEVÎHANESİ VE MEVLEVÎLERİ

Osmanlı Devleti, Balkan Savaşları'nın ardından kendisini Birinci Dünya Savaşı'nın tarafları arasında bulmuş, Balkan Savaşları'nın yaralarını saramadan yeni bir savaşa girmişti.

Orduyu yeniden teçhiz etmek ve elde kalan toprakları savunmak için, tabii olarak seferberlik ilan edilmiştir. Ardından 14 Kasım 1914'te *Cihâd-ı Mukaddes* ilan

⁸ Mekkâre Beygiri: Yük hayvanı. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, Kubbealtı Neşriyatı 2006, C. II, s.1987.

⁹ MMA, Zarf No: 234/58.

¹⁰ MMA, Zarf No: 234/65.

edilmiştir. Osmanlı Padişahı Sultan Reşad¹¹, askerî ve maddî tedbirlerin yanı sıra, ordunun ve halkın maneviyatını canlı tutmak ve Osmanlı Topraklarına dört bir tarafından hücum eden düşmanı durdurmak için bazı manevî tedbirlere başvurulmuştur¹².

Bu manevî tedbirlerden biri de tasavvuf erbabından dua ve mânevi destek almak idi. Kendisi de bir Mevlevî olan ve tahta çıktığında Abdülhâlim Çelebi'nin kılıç kuşattığı Sultan Reşad¹³, bu savaşta Mevlevîlerin manevî desteklerini önemsemekle birlikte, bizzat savaşa iştiraklerinin Osmanlı Ordusunun başarıya ulaşmasına önemli katkı sağlayacağını düşünerek, Filistin Cephesine gönderilmek üzere bir Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı¹⁴, Kafkas Cephesine gönderilmek üzere de Mücâhidîn-i Bektâşîyye Alayı kurulmasını arzu etmiştir. Bu düşüncesini gerçekleştirmek için İstanbul'daki Mevlevîlere bir alay sancağı ile bir kılıç göndermiş, kurulacak alaya bütün Mevlevîlerin kaydolmasının arzusu olduğunu bildirmiştir¹⁵. Söz konusu sancağı İstanbul'dan Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Abdülbaki Baykara teslim almış ve Konya Mevlânâ Dergâhı Şeyhi Veled Çelebi'ye takdim etmiştir¹⁶.

Mevlevî Alayı'nın kuruluş çalışmaları ve hazırlıklar devam ederken Veled Çelebi, diğer bazı Mevlevî Şeyhlerine maiyetleriyle birlikte, kurulmakta olan birliğe katılmaları yolunda yazılar yazmıştır. Ancak bu işlerin kolaylıkla yürütülmesi için ilgili resmî makamların yardımlarına da ihtiyaç duyulmuştur¹⁷.

Alay'ın komutanı Veled Çelebi¹⁸; bayraktarı ise Ankara Mevlevîhânesi Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevî olmayanların da iştirak ettiği Alay'da, dervişlere onbaşı, çavuş; şeyhlere de muhtelif rütbelere verilmiştir¹⁹.

¹¹ Mevlevî Padişahlardandır. Sultan Reşad, Padişahlığından önce otuz yıl kadar Mesnevî ile meşgul olmuştur. Bkz., Veled Çelebi İzbudak, *Tekke'den Meclis'e-Sıradışı Bir Çelebi'nin Anıları*, Yayına Hazırlayanlar Yakup Şafak, Yusuf Öz, Timaş Yayınları 2009, s.121,123.

¹² Sezai Küçük, "Erenler Gönüllüsü Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı" http://www.semazen.net/yazar_yazi.php?id=142.

¹³ Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s.123.

¹⁴ Gönüllü Mevlevî Birliği'nin, *Tabur* mu yoksa *Alay* mı olduğu konusunda iki farklı görüş olsa da genel kanaat; ilk önceleri *Tabur* olarak teşkil eden bu birliğin, sonraları *Alay* vasfını kazanmış olmasıdır. Bkz., Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.65.

¹⁵ Sezai Küçük, "Erenler Gönüllüsü, Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı", http://www.semazen.net/yazar_yazi.php?id=142.

¹⁶ Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s.123.

¹⁷ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.70.

¹⁸ Veled Çelebi 'nin dokuz yıllık görev süresi içerisinde en önemli hadise, I. Dünya Savaşı'nda Suriye Cephesindeki askerlerin maneviyatını artırmak için Dördüncü Ordu'ya katılan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Taburu'nun teşkil edilmesidir. O zamanlar tabura yetmiş küsur mevlevîhânedede bulunan dede ve dervişlerin büyük çoğunluğu katılmıştır. 1915–1918 arasındaki bu sefer, 3,5 yıl kadar sürmüş, o zaman zarfında hayli zorluklar çekilmiş, birçok değerli insan hayatını kaybetmiştir. Bkz., Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s. 8. Bu savaşta Bektâşîler de Kafkas Cephesi'ne katılmışlardır. Bkz., Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s. 123.

¹⁹ Yusuf İlgar, *Karahisar-ı Sâhib Sultan Dîvânî Mevlevîhanesi ve Mevlevî Meşhurları*, Afyonkarahisar Beldiyesi Yayınları Yayın No: 14, Afyonkarahisar 2008, s.187. Yenikapı Mevlevîhânesi Şeyhi Abdülbaki Baykara, I. Dünya Savaşı'na katılan Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'nda Binbaşı rütbesiyle hizmet etmiştir. Bkz., Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s.123. Birinci Dünya Savaşı esnasında, Osmanlı

Veled Çelebi, gerekli hazırlıklar yapılırken 20 Aralık'ta Harbiye Nezâretine bir arıza göndermiş olup, hükümet ve askerî yetkililerin şeyh efendilerle ortaklaşa çalışma içinde bulunmalarını ve ismi yazılan bütün Mevlevîlerin sevki hususunda her türlü koruma ve yardımın yapılması için ilgili vilâyet ve müstakil liva mutasarrıflıklarına gerekli emirlerin verilmesini istihham etmiştir. Veled Çelebi'nin bu arzısı üzerine bünyesinde Mevlevîhâne bulunan valilik, mutasarrıflık ve kaymakamlıklara ayrı ayrı emirler yazılmıştır²⁰.

Bu alayın kuruluşu aşamasında Mevlevîhâne mensuplarıyla birlikte, alınan karar gereğince muhibbân ve diğer sûfi kurumlardan da alaya katılanlar olmuştur. Ancak iletişim eksikliğinden olsa gerek, bu katılımlar hususunda ilgili makamlar arasında bazı anlaşmazlıklar çıkmıştır. Mesela; Karahisâr'da Mevlevî olmayıp da muhibbândan bulunan 1301 doğumlu bir nefer Mevlevî Alayı'na katılmak istemiş, ancak Karahisâr Şubesi buna müsaade etmeyerek ilgiliyi Sıhhiye Bölüğüne sevk etmiştir. Bu durum, Karahisar Postnişininin şikâyetine sebep olmuş ve ilgili kolorduyla yapılan yazışmalar sonunda söz konusu kişinin Gönüllü Alay'a imam olarak nakline müsaade edilmiştir. Çelebi Efendi'ye kadar akseden bu olay hakkında ordu komutanlığına bilgi arz eden birinci kolordu Asker Alma Heyeti başkanı, bahse konu olan olayın Mevlevî olmayıp da muhibbân veya başka sûfi kollara mensup olanların Gönüllü Alay'a iltihak edip etmeyeceğine dair gerekli emrin bulunmamasından kaynaklandığını ifade etmiştir²¹.

Veled Çelebi, kaleme aldığı hatıratında, Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı ile ilgili şunları yazmıştır:

“...Ben de bu Alay'ın kumandanı oldum Konya'da. Bektâşiler de Kafkas Cephesi'ne gittiler. Alay'ın bayraktarı Ankara Mevlevî Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevîlere silah verildi. Mevlevî Alayı trenle Şam'a geldi. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'a indi. Burada talimlerimize devam ettik fakat harbe iştirak etmedik. Ordunun mâneviyatını yükseltmek amacıyla Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı teşkil

Ordusu'na katkıda bulunan Mevlevîhâne şeyhlerinin isimleri şöyledir: Karahisâr Mevlevîhânesi Postnişini Celâeddin Çelebi Efendi, Eğirdir Mevlevîhânesi Postnişini Osman Nuri Efendi, Burdur Mevlevîhânesi Postnişini Fehmi Efendi, Bahariye Mevlevîhânesi Postnişini Nazif Efendi, Sivas Mevlevîhânesi Postnişini Râşid Çelebi, Eskişehir Mevlevîhânesi Postnişini Şemseddin Efendi, Siroz Mevlevîhânesi Postnişini Âgâh Efendi, Humus Mevlevîhânesi Postnişini Kâmil Efendi, Midilli Mevlevîhânesi Postnişini Nâzif Efendi, Kerkük Mevlevîhânesi Postnişini Hayrullah Efendi, Ulukışla Mevlevîhânesi Postnişini Said Efendi, Kütahya Mevlevîhânesi Şeyh Vekili Hüsameddin Efendi, Sakız Mevlevîhânesi Şeyh Vekili Hacı Hayri Dede, Urfa Mevlevîhânesi Şeyh Vekili Hüseyin Hüsameddin Efendi, Çankırı Mevlevîhânesi Postnişini Mustafa Nuri Efendi, Şam Mevlevîhânesi Şeyhi Said Efendi, Trablusşam Mevlevîhânesi Şeyhi Şefik Efendi. Karaman Mevlevîhânesi Postnişini Ferruh Çelebi bkz., Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.118,119.

²⁰ Oluşturulan Alay'a katılmaları için emirname gönderilen merkezler şunlar idi: İzmir, Edirne, Ankara, Kastamonu, Halep, Şam, Sivas, Bursa, Karahisâr-ı Sahib, Kütahya, Manisa, Gelibolu, Urfa, Ayıntab, Lazkiye, Maraş, Kudüs, Trablus, Aydın, Muğla, Tokat, Samsun, Erzincan, Burdur, Isparta, Eğirdir, Niğde, Çorum, Amasya, Antalya, Ertuğrul, Kerkük, Kayseri, Eskişehir, Aydın Güzelhisarı, Ermenek, Kilis, Beyşehir, Tire, Denizli, Demirci, Ulukışla. Bkz., Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.70-71.

²¹Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.74.

edilmişti. Cemal Paşa da bizim alayla meşgul idi. Üç sene Şam'da kaldık. Fakat Suriye bozgunu başlayınca Konya'ya geri döndük. Bu tarihi Mevlevî Alayı dağılarak dergâhlarına geri gittiler²² .”

Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı'na Karahisâr-ı Sâhib'den altmış üç derviş katılmıştır. Bunlar arasında isimleri bilinenler şunlardır: Şeyh Ali Celâleddin Çelebi, Bursalı Mehmed Raşid Dede, Neyzen Feyzi Dede (Doğaner), Yahya Dede (Tekin), Kazanlı Tatar Hacı Abdullah Dede, Karlıklı Süleyman Dede, Mollazade Azmi Bey, Berber Ömer Efendi, Ali Dede (İdemen), Ahmet Gümüüş. Ferruh Çelebi oğlu Arif Çelebi²³.

Şubat'ın ilk haftası içinde Ankara, Kastamonu, Çankırı ve diğer Mevlevîhâne Şeyhleri, Afyonkarahisar üzerinden trenle Konya'ya doğru yola çıkarlar. Bu heyet Afyonkarahisar'a geldiğinde Mevlevîhâneye misafir olmuşlar ve birkaç gün burada kalmışlardır.

Kaldıkları ilk günün yatsı namazından sonra da dergâhta coşkulu bir mevlvî mukâbelesi (semâ) düzenlenmiştir. Gelenlerle birlikte semâyâ katılanlar kalabalık olduğu için, semâhane semâzenleri almamış ve sırayla semâ edilmiştir. Mukâbele sonrasında vatan mücadelesinin hayırla ve başarıyla bitmesi dileğiyle Musullu Âyinhan Hafız Osman Efendi, caminin müezzinler bölümünde dua etmiş, buradaki merasimden sonra topluluk Belediye Parkı karşısındaki (şu anda yıkılmış bulunan) Hükûmet Binası önüne gitmiş ve burada da büyük bir tören yapılmıştır. Çok sayıda Afyonkarahisarlı'nın da iştirak ettiği bu tören sırasında Mesnevihan Hüseyin Feyzi (Bayık) Efendi'nin sekiz yaşındaki oğlu Kemal (Bayık), o günlerdeki heyecanı veciz bir şekilde dile getiren ve orada bulunanları da coşturan bir heyecanla, şu şiiri okumuştur:

*“Mevlevî taburu teşkil eyledi Sultan Reşâd
Avn-i Hakk'la eyleriz meydan-ı harbde biz cihâd
Sâlikân-ı Mevlevî meydan-ı harbe hû salâ
İşte hâzırdır gelin aşkıyla meydan-ı vikâ
Pirimiz pîşvamız Hazret-i Molla Celâl
Azmimiz düşman ile savletle etmektir cidâl
Hâlik-i kalb-i aduvdur fahrimiz serde külâh
Emr-i Hayr harbe sevk etti bizi çün Pâdişâh
Velvele-endâz-ı âfâk ola çün nay kudüm*

²² Veled Çelebi İzbudak, a.g.e.,s.123, 124. Mevlevî Alayı'nın İstanbul'dan Konya'ya uğurlanma tarihi 13.2.1915; Konya'dan hareket ettiği tarih 26.2.1915; Şam'a varış tarihi 27.3.1915'tir . Alay, 1918 Eylül'ün sonlarında dağılmıştır. Bkz., Nuri Köstüklü, a.g.e., s.79, 88, 91, 120. Ayrıca Veled Çelebi'nin Mevlevî Alayı Kumandanlığı Mührü, 2011 yılında, kimliği bilinmeyen bir şahıs tarafından bir sahafa satılmış, yaklaşık yüz sene sonra ortaya çıkmıştır. Bkz.,Gülizar Baki, *Zaman Gazetesi*, 10 Şubat 2011, Sayı:16619. Mühür için bkz. Ekler, Resim 1.

²³ Arif Çelebi, bağlı bulunduğu Ortaköy Orhaniye Alayı 2. Bölük, 2. Tabur'dan Mevlevî Alayı'na nakl olunur. Daha sonraları esir düşen neferler arasında Arif Çelebi'nin de ismini görmekteyiz. Bkz., Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 75.

Allah Allah hû deyü düşmana etmekte hücum²⁴.”

Mesnevihan, Müftü Hüseyin Fezzi Bayık²⁵

Kemal Bayık²⁶

Afyonkarahisar Hükümet Konağı²⁷

²⁴ Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s.80., MMA, Zarf No: 149/2.

²⁵ Resim Adnan Bayık Arşivi. Afyonkarahisar Mevleihanesinde son mesnevihanı olan Hüseyin Fezzi Bayık 1874 yılında Afyonkarahisar'da doğmuştur. Çolakzade Mehmed Efendi'nin oğludur. Rüştüye eğitiminin ardından Musa Hocasade Medresesinde tahsiline devam etmiştir. 1916-1959 yılları arasında Müftülük yapmıştır. Milli Mücadele döneminde önemli faaliyetlere liderlik etmiş olan Hüseyin Fezzi Bayık, Afyonkarahisar'ın işgal edildiği dönemde, bir müdet Konya'da ikamet etmiş ve Konya Kapu Camiinde Mesnevi derslerine devam etmiştir. Din adamlığının yanısıra ilme ve bilimsel gelişmelere oldukça önem vermesi de toplum tarafından takdirle karşılanmıştır. 1965 yılında vefat eden Hüseyin Fezzi Bayık'ın kabri, Afyonkarahisar Asri Mezarlığındadır. (Torunu Peyker Sagun ile 4 Temmuz 2015 tarihli mülakatımız)

²⁶ Resim Adnan Bayık Arşivi. Son dönem Afyonkarahisar Mevleviliğinin önemli şahıslarından olan Kemal Bayık 1904 yılında Afyonkarahisar'da doğmuştur. Müftü Hüseyin Bayık'ın oğludur. Ordört yaşlarında dedesi müezzin Hacı Mehmet Dede'nin yanında ikinci müezzin olarak göreve başlamış daha sonra dedesinden ve babası Müftü Hüseyin Fezzi Bayık'dan; kudüm, ayin-i şerif ve Neyzen Fevzi (Doğaner) Dede'den de ney üfleme ve hamparsum nota bilgisini öğrenmiştir. 17 Aralık 1951 günü Konya'da Mevlânâ İhtifallerini başlatan heyetin içinde yer almıştır. Bu başlangıç daha sonra 1954'den sonra bu ihtifallerin Afyonkarahisar'da yapılmasını sağlamış ve 1969 yılına kadar Afyonkarahisar Mevlevî/Türbe Camiinde müezzin olarak görev yapmıştır. Neyzenliği yanında kudümzen, ayinhan ve naathan idi. 17 Aralık 1983'te vefat etmiştir. (Oğlu Adnan Bayık ile 21.07.2009 Tarihli mülakatımız.)

²⁷ Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi.

Coşkulu geçen bu törenin bitiminde Mevlevî Alayı Konya'ya hareket etmiştir. Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'nin maiyetinde altmış üç Afyonkarahisarlı dervişin mevcut olduğu alayın toplam mevcudu 1026 olarak bilinmektedir.

Birinci Dünya Savaşı'nda kurulan Mevlevî Alayı ile vatan savunmasında bulunan Afyonkarahisar'lı Mevlevîlerden üç kişi İngilizlere esir düşmüştür. Bunlardan biri Ahmet Nuri Gümüş'tür. Basra Cephesi'nde İngilizlere esir düşerek Hindistan'ın Bombay şehrine götürülmüştür. Mevlevî Alayı'nda bulunan Ali Dede (İdemen) de, Sıhhiye Bölüğünde çalışırken İngilizlere esir düşerek Kıbrıs'a götürülmüştür. Kıbrıs'daki Mevlevîhâne Şeyhliğinin kefaletiyle oradaki Mevlevî Dergâhı'na gidip gelmiştir²⁸.

Birinci Dünya Savaşı'nda yedek subay olarak Şam'da askerlik görevini ifâ ederken, buradan Kudüs'e, oradan da Mısır'a gönderilen Hz. Mevlânâ torunlarından Ferruh Çelebi oğlu Arif Çelebide Mısır'da Kanal Harekâtı'na katılmış, bu sırada İngilizler'e esir düşmüştür. Kahire'de esir Türk Kampında kalan Arif Çelebi'nin 1919 yılının Aralık ayında serbest bırakıldığı sanılmaktadır²⁹.

Veled Çelebi'nin Komutasındaki Mevlevî Alayı Konya Mevlânâ Dergahında Toplu Halde³⁰

2.1. Mevlevî Alayı'na Katılan Afyonkarahisar Mevlevîlerinden Bazıları: Şeyh Ali Celaleddin Çelebi, Arif Çelebi, Neyzen Feyzi Dede, Ali Dede (İdemen)

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Mevlevî Alayı'nın teşekkülünde görev almış olan Afyonkarahisar Mevlevî Dervişlerinin sayısı altmış üç oalarak bilinmektedir. Ne yazık ki sözkonusu Mevlêvî Dervişlerinin hayatları hakkında kısıtlı bilgiyle yetinmek durumundayız.

2.1.1. Şeyh Ali Celaleddin Çelebi

Kemâleddin Çelebi'nin Münire Hanım'la olan evliliğinden olan çocuklarının ilki Ali Celâleddin Çelebi'dir. Karahisâr Çelebileri'nin künyelerinin kayıtlı olduğu

²⁸ Yusuf İlgar, *Karahisâr-ı Sâhib*, s.197.

²⁹ Yusuf İlgar, *Karahisâr-ı Sâhib*, s.197, 198. Nuri Köstüklü, *a.g.e.*, s. 122,123.

³⁰ Adnan Bayık arşivi.

deftere göre³¹ hane numarası 42/2’de kayıtlı olan Ali Celâleddin Çelebi’nin doğum tarihi 1272/1856-57’dir. Şemseddin Çelebi (ö.1986)’nin³² 20 Ağustos 1977 tarihli notlarına göre Ali Celâleddin Çelebi’nin kardeşlerinin isimleri de şöyledir: Bahar Hanım, Sadır (Sadreddin) Çelebi, Zehra Hanım, Ferruh Çelebi ve Güneş Hanım.

Tahminimize göre Ali Celaleddin Çelebi ilk eğitimini Dîvâne Mehmed Çelebi Mektebi’nde almış, ardından Mevlevîhâneye intisap ederek orada hem dînî hem de tasavvufî eğitimini ikmal etmiştir³³.

İyi bir Mevlevî terbiyesi almanın yanısıra Ali Celâleddin Çelebi’nin, naathân oluşu, musîkî bilgisinin de üst seviyede olduğunu göstermektedir³⁴.

Ali Celâleddin Çelebi, babası Kemaleddin Çelebi’nin vefatının ardından 17 Muharrem 1312 / 21 Temmuz 1894 tarihinde Konya Seccâdenişini Çelebi Efendi’nin icazet-i meşihatnâmesi ile Karahisâr Mevlevîhânesinin şeyhi olmuştur³⁵.

Ali Celâleddin Çelebi, Balkan Savaşları esnasında, Afyonkarahisar Çelebilerinin Osmanlı Ordusu’na aynı yardımda bulunmasına öncülük etme noktasında oldukça gayret sarfetmiştir. Birinci Dünya Savaşı yıllarında oluşturulan Mevlevî Alayı’na katılım konusunda Mevlêvî dervişlerine önderlik ettiği gibi kendisi de bu Alay’a intisab etmiştir. Şeyh Ali Celâleddin Çelebi ve Bursalı Mehmed Raşid Dede, heyetle birlikte Şam’a kadar gitmişler, yaşlı olmaları sebebiyle Afyonkarahisar’a geri gönderilmişlerdir³⁶.

Şeyh Ali Celâleddin Çelebi, Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı’nın oluşumundaki katkısı ve gayreti ile önemli bir liderlik görevini başarıyla tamamlamıştır. Zaten Mevlevî Alayı’nın teşekkül ettirilmesinin ana gayesi cephede savaşmak değil, Mehmetçiğe moral kaynağı olup ordunun manevîyatını yükseltmek idi³⁷.

Şeyh Ali Celâleddin Çelebi³⁸

³¹ MMA, Zarf No: 54/03-45.

³² Şemseddin Çelebi (1918-1986): Şemsettin Çelebi Hz. Mevlânâ’nın 20. kuşak zükür çelebilerdendir.

³³ Lokman Derya Solmaz, *Şeyh Ali Celaleddin Çelebi ve Döneminde Afyonkarahisar Mevlevîhanesi (1894-1928)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Haziran 2011, s.12.

³⁴ Lokman Derya Solmaz, *a.g.t.*, s.12.

³⁵ Yusuf İlgar, *Karahisar-ı Sâhib*, s.97.

³⁶ Yusuf İlgar, *Karahisar-ı Sâhib*, s.191.

³⁷ Veled Çelebi İzbudak, *a.g.e.*, s.124.

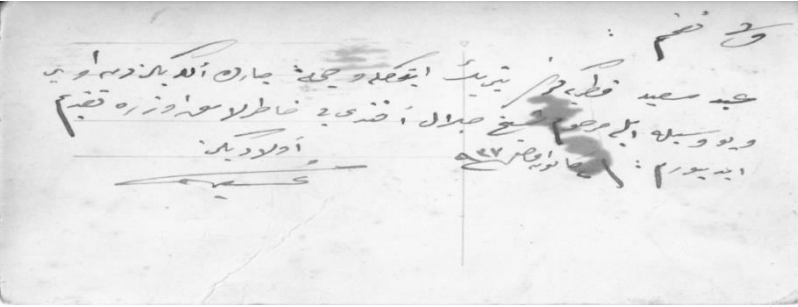
³⁸ Selahaddin Çelebi Arşivi.

Süheyl Ünver'in tespitine göre 25 Eylül 1334 / 25 Ağustos 1918 tarihinde³⁹ vefat eden Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'nin, vefat sebebi hakkında henüz herhangi bir malumata sahip değiliz⁴⁰. Sadece vefatından altı sene kadar önceki bir yazısında (1 Kânûn-u Sâni 1327/14 Ocak 1912), Zâtü'l Cenb (akciğer veya göğüs zarı iltihabı) rahatsızlığından bahsetmektedir⁴¹. Kabri Afyonkarahisar Mevlevîhanesinde dir.

Ali Celâleddin Çelebi, kişiliği ve üstün vasıfları ile uzun süre sevenlerinin gönlünde yer etmiş, Afyonkarahisar Mevlevîlerince hayırla anılmıştır. Hatta Sultan Reşad zamanında teşekkül eden Mevlevî Alayı ile özdeşleşmiş olmalı ki, Mevlevî Alayının tarihi fotoğrafı, 1920'li ve 1930'lu yıllarda bayram tebriği kartı olarak kullanılmış, bizzat Ali Celâleddin Çelebi de bu tebrik kartında ismen yâd edilmiştir.

Bayram Tebrik Kartı Olarak Kullanılan Mevlevî Alayı Fotoğrafının Ön Yüzü⁴²

Bayram Tebrik Kartı Olarak Kullanılan Mevlêvî Alayı Fotoğrafının Arka Yüzü⁴³

³⁹ Abdülbaki Gölpınarlı her ne kadar Ali Celâleddin Çelebi'nin 1908 yılında vefat ettiğini belirtiyorsa da Konya Mevlânâ Müzesi Arşivi'nde bulunan belgelere göre vefat tarihi 1918 yılıdır. Bkz., MMA, Zarf No: 234/92 ve 40/1.

⁴⁰ Süheyl Ünver, *Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhâneleri ve Son Şeyhleri- Mevlânâ Güldestesi*, Konya 1964, s.35. Kendisine ait 26 Kânûn-u Sâni 1329/8 Şubat 1914 tarihli bir arıza ve vefatının ardından Mevlevîhâne için düzenlenen 1918 yılı hesap cetveli, Gölpınarlı'nın tespitinin yanlış olduğunu göstermektedir. Celâleddin Çelebi, bazı arızalarında romatizma rahatsızlığından bahsetse de bunun vefat sebebi olduğunu düşünmüyoruz. Romatizma rahatsızlıklarının müzminleşmiş olma ihtimali yüksektir. Bu müzminleşmenin, işlerini aksatacak derecede olmasını da sıklıkla kaplıcalara gitmesinden anlıyoruz. Bkz., MMA, Zarf No: 234/32,33,52,57,62,75,76.

⁴⁰ Yusuf İlgar, "Afyonkarahisar Mevlevîhânesi Postnişinleri ve Mevlevî Meşhurları" *Sultan Dîvânî ve Afyonkarahisar'da Mevlevîlik*, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları:25, Afyon 2002, s.233-270.

⁴¹ MMA, Zarf No: 234/68.

⁴² Adnan Bayık Arşivi.

2.1.2. Arif Çelebi

Ferruh Çelebi'nin oğlu olan Arif Çelebi 1889 yılında doğmuştur. Annesi Raika Hanım'dır. Mevlevî Alayına katılan Afyonkarahisar Mevlevîhanesi Şeyhi Ali Celaleddin Çelebi'nin yeğenidir. Arif Çelebi'nin, medrese eğitiminin yanında hukuk ve İlahiyat eğitimi aldığı bilinmektedir.

Arif Çelebi⁴⁴

Arif Çelebi, Birinci Dünya Savaşı'nda Mevlevî Alayı bünyesinde Şam'da askerlik görevini yerine getirmiştir. Mevlevî Alayı Şam'a geldiğinde onlara askerî eğitim vermiştir. Kanal Harekâtı'na da katılan Arif Çelebi, bu esnada esir düşmüştür. Abdülhalim Çelebi'nin girişimleriyle esaretten kurtulan Arif Çelebi, bir müddet sonra Afyonkarahisar'a geri dönmüştür.

“ 25 Kanûn-ı Evvel 335 [25 Aralık 1919] yazıldı.

Mısır'da Kahire civarında Kuvve-i Sina'da Türk Üserâ Karargahında (8.) kampında (877) numaralı Türk Mülazımı Sami Efendi,

Mısır'da Kahire civarında Bilbeis Kasabasında Osmanlı Üsera Karargahı 6. Kampında (19935) numaralı Konyalı Ziya Çavuş,

Mısır-ı cedid'de Heliopolis Kasabasında Osmanlı Üsera Karargahı (44793) numaralı 4 tel 9'da Konya'lı Nureddin Oğlu Mehmed, Mısır'da Kahire'de Karahisarlı Ferruh Çelebizade Arif numero ve hangi kampında olduğu Mısır Dergahı Mevlevîhanesi Şeyhine malumdur.

*Konya'da İngiliz Devlet-i Fehîmesi Mümessil-i Siyasilîği Cânib-i Âlisine
Kumandan Bey Efendi Hazretleri*

⁴³ “İd-i saîd-i fitrânızı tebrik etmekle ve cümle (...) ellerinizden öper ve bu vesileyle Şeyh Celâl Efendi'yi hatırlamak üzere takdim ediyorum. 2 Kanun-ı Evvel 937”. Kemal Bayık'ın yeğeni Peyker Sagundan edindiğimiz bilgiye göre bu tebrik kartı, uzun yıllar Konya'da subaylık görevi yapan Tahsin Bayık'a ait olduğu tahmin edilmektedir.

⁴⁴ Sarım Sagun ve Vehibe Çelebi Arşivi.

Bâlâda ikametgâh ve numero ve isimleri muharrer kimseler olan ve mensubiyet-i Mevlânâ'dan olup elyevm İngiliz Devlet-i Fehimesi esaretinde bulunmaktadırlar. Mısır havalisinden bazı üseraya verilen müsaade üzerine üzerine memleketlerine gelmekte olduğu görülmekte ve işitilmektedir. Mezkur dört şahsın dahi kabil olabildiği derecede delâlete ve iltimas-ı asilâneleriyle buraya getirilmesi tasavvur edilmiş olmakla keyfiyetin bir kere de Der 'Aliyye ve yahut Mısır-ı Kahiredeki İngiliz Kumandanlıklarına iş'ar buyurulması ve şayet bu suret kabil olamadığı halde Mısır Mevlevîhanesi Şeyhi Mustafa Dede Efendi'ye de yazıldığı vechle mûmâ ileyhin kefâleti altında kendilerinin Kahire'de serbest gezmelerine ve Mevlevîhane-i Mezkure'de ârâm etmelerine tavassut ve delâlet buyrulması bilhassa rica vebu vesile ile de ihrâmımızın kabulü temenni olunur. (MMA, Zarf no:107-18)

Milli Mücadele sırasında gösterdiği başarılarından dolayı da TBMM tarafından İstiklal Madalyası ile ödüllendirilmiştir. Cumhuriyet Döneminde (1950'li yıllarda) Konya'da yapılan sema törenlerine katılmıştır⁴⁵.

Meliha, Duran, Banu isminde üç kız evlat sahibi olup, gösterişten uzak ve mütevazı bir hayat yaşamıştır. Afyonkarahisar Belediyesinde nikah memurluğu yapmıştır. Afyonkarahisar Mevlevîhanesi mesnevihamı Hüseyin Bayık Efendi'nin Mesnevi sohbetlerinde sürekli bulunmuş, Cumhuriyet Döneminde (1950'li yıllarda) Konya'da yapılan sema törenlerine katılan Arif Çelebi 1965 yılında Hakk'a yürümüştür.

Mevlevî Alayı ve Milli Mücadelede kullandığı kılıç Emirdağ ilçesinin Karacalar Köyündeki tekkede ve İstiklal Madalyası kızı Banu Çelebi'nin koruması altında bulunmaktadır.

Arif Çelebi'nin Milli Mücadelede Kullandığı Kılıç

Birinci dünya savaşında Yedek Subay olarak Şam'da bulunmuştur. Burada Mücahidin-i Mevlevîyye Alayındaki dervişlere eğitim vermiştir. Mısır'da Kanal Harekatına katılmıştır. Daha sonra esir düştüğü anlaşılmaktadır. Abdülhalim Çelebi'nin girişimleriyle, esaret dönemlerinde Kahire Mevlevîhanesine gidip-gelebilmektedir.

⁴⁵ Yusuf İlgar, *Karahisâr-ı Sâhib*, s.145,146, 197.

2.1.3.NEYZEN FEYZİ (DOĞANER) DEDE

Kale muhafızı Hacı Mehmet Efendi'nin oğlu olan İbrahim Feyzi Doğaner, 1876 yılında Afyonkarahisar'da doğmuştur. Babası Hacı Mehmet Efendi, Sultan Abdulmecid'in sarayında hanendelik yapmış, yedi yaşında iken K. Kerim'i hıfzettiştir.

Feyzi Dede, 1886 yılında Afyonkarahisar Gedik Ahmet Paşa İbtidaisinde öğrenimine başlamış ve okulu başarıyla bitirmiştir. Daha sonra, 4. Sınıfa kadar rüştiyede okumuştur. 1896 yılında ailesi tarafından medreseye verilmiş burada üst seviyede Arapça eğitimi almıştır. Tahsil ettiği dîni ilimlerini daha da olgunlaştırmak için 1898'de Afyonkarahisar Mevlevîhânesine intisab etmiştir.

Dönemin Afyonkarahisar Mevlevîhânesi postnişini Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'nin teşvikleri ve himayeleriyle önce, Bursa Mevlevîhanesi Neyzenbaşısı olan Mustafa Dede'ye gönderilmiş, Bursa'da bir süre kaldıktan sonra Afyonkarahisar'a Neyzenbaşı olarak dönmüştür. Ardından Afyonkarahisar Mevlevîhanesinde Çile çıkarıp, Dede ünvanını almıştır.

Ney eğitimindeki arayışları devam ettiği için, İstanbul'a giderek Neyzen Aziz Dede'den ney meşkine devam etmiş, tavrını geliştirmiş, iki yıl kadar da Bahariye Mevlevîhanesi Şeyhi Neyzen Hüseyin Fahreddin Dede'de ney eğitimine devam etmiştir. Bundan sonra tekrar Afyonkarahisar'a dönen Feyzi Dede, 1902 yılında Konya Medresesine gönderilerek, "*Mevlevî Musıkîsi Mürşid-i Âlisi*" ünvanıyla icazetname almıştır. Tekrar Afyonkarahisar'a dönen Feyzi Dede, Sahipata Mekteb-i İbtidaisinde Musıkî Muallimi olarak göreve başlamıştır.

Afyonkarahisar Mevlevîhanesi Şeyhi Ali Celâleddin Çelebi'nin vefatından, Mevlevîhane idaresinde çok önemli hizmetlerde bulunmuş, tekke ve zaviyelerin kapatılmasına kadar dergâhtaki hizmetine devam etmiştir.

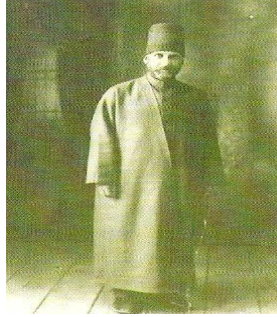
Doğu müziğine vakıf olduğu gibi, batı müziğini de iyi bilirdi. Ney icracılığının yanında; kanun, keman ve kudüm gibi musıkî aletlerini de çalan Feyzi Dede, İlahiyat Hocalığı da yapmıştır.

Birinci Dünya Savaşında Yemen Cephesinde görev alan Mevlevî Alayında askerlik vazifesini yerine getiren Feyzi Dede, vücudunun bazı bölgelerinden yara almış ve ömrünün sonuna kadar vücudundaki bu kurşun yaralarının izleriyle yaşamıştır.

Şam'da Bir Kamış Hikayesi:

Birinci Dünya Savaşında oluşturulan Mevlevî Alayına mensub olan Neyzen Feyzi Dede, Şeyh Ali Celâleddin Çelebi de olmak üzere vatan savunması için Şam'a gönderilirler. Mevlevî Alayı'nın Şam'da geçen günleri esnasında Feyzi Dede, yöre halkından birinin barınak olarak kullandığı, (üzeri kamışla örtülmüş) kulübemsi küçük bir eve girer. Evin yanına varır ve tavandaki kamışlar arasından birini eliyle

işaret ederek; "Şu kamışı alabilir miyim?" der. Barınağın sahibi Feyzi Dede'ye; "olmaz, onu sana verirsem evimin üzeri akar. O zaman ben ne yaparım.." şeklinde kabul etmediğini söyler. Kamışta gözü kalan Feyzi Dede, ne kadar ısrar etti ise, bir türlü barınağın sahibini ikna edemez. En sonunda "burayı bana satar mısın ?..." diye teklifte bulunur. Bu ısrarlı teklif karşısında Feyzi Dede'ye bir fiyat önerir ve anlaşılır. Feyzi Dede de, evin sahibine istediği parayı verir, hemen o beğendiği kamışı tavandan çeker ve alır. "Al, gerisi de senin olsun..." der. Birliğine döndükten sonra, kamışı keser ve Mansur akordunda bir ney yapar. Bu Mansur Ney'in daha sonraları Mevlânâ Dergâhı'na hediye edildiği bilinmektedir.

Neyzen Feyzi Dede⁴⁶

Feyzi Doğaner Dede'ye Konya Mevlevî Dergâhından gönderilen tarihi bir mektub:

"Urâfetlû (İlim sahibi) Dede Efendi Hazretleri,

Huzur-ı Hazret-i Pir'de serneyzenlik hizmeti ile şeref mübahî Ahmed Çelebi; müptelâ olduğu hastalığı ilerlettiği cihetle, bî kudret bir halde bulunuyor:

Malûmu Arifaneleri olduğu üzere, hizmet-i mezkure pek mukaddes ve muazzez bir hizmettir. Bâhusus huzur-ı Hazret-i Pir'de malûmu arifaneleri olduğu üzere cümlemiz bu dar'i fenâda bir misafiriz.

Yalnız insanın yanında kalacak ve ruz'i cezâda menfaat verecek şeyhlerden birisi de hayırlı halef yetiştirmek ve Ehlûllah huzurunda bulunarak ikmal-i enfâs etmek.

Bu cihetlede pek âlâ bilir ve takdir edenlerdensiniz. Uzun makaleye lüzum yoktur. Zat-ı âlinizin Huzur-ı Hazret-i Pir'de bulunmanızı ve hem de arzettiğim| veçhile olan evlad-ı maneviye yetiştirmenizi gönlüm arzu ediyor.

Acaba şu sırrı sâlihinden sonra bu arzu sizde de var mıdır? Eğer ki var ise ailenizin medar-ı maişetini düşünmekliğiniz ciheti kalır. Hakikaten Huzur-ı Pir'de imrar-ı evkat etmek arzunuz varsa medar-ı maişet derecesinde burada da maişetiniz lâzûmeden idiğinden arzettiğim veçhile Huzur-ı Pir'de tekmil-i enfâsa değin hizmet

⁴⁶ Afyonkarahisar Belediyesi Arşivi

etmek, arzuyu hayriyesi ile oradaki idarenizin mübalağadan ârî olarak iş'ar buyurulmasını niyaz ve bu vesile ile de istifsar tab-ı ârifanelerine müshareat eylerim Efendim.

Mevlânâ Dergahı Sertariki Ahmet Adil 22 Şubat 1340 (22 Şubat 1922)⁴⁷

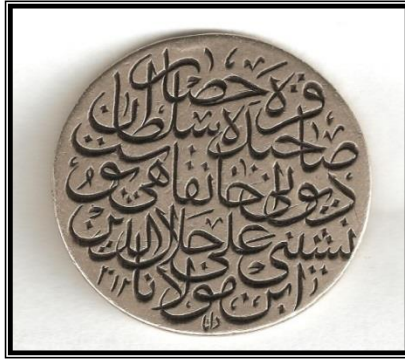
Kendisinden övgü ile bahsedilmesini hiç istemeyen şan ve şöhreti sevmeyen bir mizaca sahipti. Esprili konuşmaları ile tanınan ve toplum içerisinde kendini sevdirmesini bilmiş saygın bir kişi olan Feyzi Dede 1948 yılında vefat etmiştir.

2.1.4. Ali Dede (İdemen)

Afyonkarahisar Mevlevîhanesi neyzenbaşı Nuri Dede'nin oğludur. Mevlevî Çilesini tamamlayıp Dede ünvanını almıştır. 1915 yılında kurulan Mevlevî Alayına katılmıştır. Şam'da Arif Çelebi komutasındaki birlikte eğitim almıştır. Önce Gazze'ye, ardından Kudüs'e gitmiştir. Sıhhiye Bölüğündeki görevi esnasında hastanede çalışırken İngilizlerin burayı işgali sırasında esir alınarak Kıbrıs'a götürülmüştür. Kıbrıs Mevlevîhanesi Şeyhinin kefaletiyle Mevlevîhaneye rahatlıkla gidip gelmiştir. Daha sonar Afyonkarahisar'a dönen Ali Dede ağabeyi Con Ahmet'ten saatçilik mesleğini öğrenmiştir.

⁴⁷ Nazım Bursalıoğlu, Afyonkarahisar Mutasavvıfları ve Din Bilginleri, Denizli 2000, s.48-71

EKLER

Şeyh Ali Celâleddin Çelebi'nin Şeyhlik Mührü⁴⁸

Bugün Konya Mevlânâ Kültür Merkezi'nde sergilenmekte olan Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı'na ait sancak. Üzerindeki Mevlevî destanının içinde "Yâ Hazret-i Mevlânâ" ve altta "Mücâhidin-i Mevlevîyye" yazmakta.

⁴⁸ Torun Hayrullah Çelebi arşivi.

Afyonkarahisar Mevlevihanesi'nin Günümüzdeki Durumu

Şeyh Ali Celaledin Çelebi'nin Afyonkarahisar Mevlevihanesindeki Kabri

Lokman Derya SOLMAZ (Solda) ve Neyzen Feyzi Dede'nin Oğlu Yalçın Doğaner (sağda)

AMASYA MEVLEVÎHÂNESİ'NİN SON ŞEYHİ: SEYYİD MEHMED CEMÂLEDDİN DEDE

*Selma Dülgeroğlu**

Özet

Amasya Mevlevîhânesi'nin son Şeyhi olan Cemâleddin Dede, 1285/1868 yılında muhtemelen Amasya'da doğmuştur. Sezai Küçük Bey'in tespitine göre babası Şeyh Ahmed Efendi'dir. Cemâleddin Efendi henüz iki yaşında iken 1287/1870 yılında ölen babasının yerine Amasya Mevlevîhanesi'nin şeyhliğine tayin edilmiştir. 1299/1882'ye kadar vekâleten yürüttüğü dergâh şeyhliğine 1882'de 14 yaşında iken asâleten tayin edilmiştir. 1306/1888 yılında meşihatnâmesi yenilenmiştir.

Tâhirü'l-Mevlevî'nin Çilehane Mektupları'nda verdiği bilgilere göre Cemâleddin Dede orta boylu, esmer, zayıf yapılı; yazı yazmayı bilmeyen yalnızca biraz okuması olan bir zattır. Çocuk Şeyh olarak Mevlevîhâne'nin idaresinde olan Cemâleddin Dede, hem meşihatnâmesini almak hem de Ermeni vakasında yanan dergâhını tamire vesile bulmak maksadıyla 1316/1898 yılında İstanbul'a gelmiştir. Bu sırada 30 yaşında olan Cemâleddin Dede, Yenikapı Mevlevîhânesi semazenbaşlarından olan Halil Dede'den sema meşk etmiş, sadece destarı sarıldktan sonra kendi tekkesine dönmüştür.

1905-1908 yılları arasında Amasya Belediye Başkanlığı da yapan Cemâleddin Dede, I. Dünya Savaşı'na katılan Mevlevî Alayı'nda yer almıştır. Hoca Efendi ve Müftü Hacı Hafız Efendi'nin onayıyla, Komiser İsmail Kesim ve Eytam Müdürü Ali Efendi ile birlikte Mustafa Kemal Paşa'yı Havza'dan Amasya'ya davet eden heyette yer almıştır. Aynı zamanda Amasya Müdâfaa-i Hukuk Cemiyeti kurucularındandır ve Milli Mücadele'ye sonuna kadar destek vermiştir.

Mevlânâ adına kurulan Mevlevîliğin teşkilatlandırılması, Sultan Veled döneminde bir yandan belli usullere oturtulurken bir yandan da kendisinin gönderdiği elçiler sayesinde Kırşehir, Erzincan ve Amasya başta olmak üzere Anadolu'nun birçok yerinde Mevlevîlik yayılmaya başlamıştır¹. Mevlevîhâneler, Sultan Veled'den sonra Ulu Arif Çelebi zamanında ve hatta daha sonra bizzat Mevlevî hâlifeleri tarafından kurulmuştur. XVI. yy'dan sonra da Mevlevî dergâharını beyler, paşalar ve vezirler gibi devlet erkânı yaptırmaya başlamıştır. Bu durum da Mevlevîhânelerin çoğalmasına, artık sultanların ve paşaların yardımlarıyla sayılarının artmasına vesile olmuş, böylelikle Mevlevîhâneler yavaş yavaş teşkilatlanmıştır. Mevlevîhâneler, kuruldukları andan itibaren dini, sosyal ve toplumsal hayatta etkili olmuş ve ihtiyaç duyulduğu anlarda da savaşlarda aktif görev almışlardır. Buna örnek olarak Birinci Dünya Savaşı sırasında, Osmanlı topraklarının her yerinde var olan Mevlevîhânelere gelen gönüllü askerlerden

*Selçuk Üniversitesi, Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü, Yüksek Lisans Öğrencisi,
dulgerogluselma@hotmail.com

¹ Nuri Şimşekler, "Mevlevîliğin Tarihi Seyri", *Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî- İnsanlığın Aynası*, s.148.

oluşturulan Mevlevî Alayı gösterilebilir. Bizim konumuz ise Amasya Mevlevîhânesi postnişini olup Mevlevî Alayına katılan Cemâleddin Dede'nin hayatıdır.

A. Amasya Mevlevîhânesi

Eflâki'nin *Menâkıbu'l-Arifin*(*Ariflerin Menkıbeleri*) adlı eserinde yer alan bilgilere göre Amasya Mevlevîhânesi, Anadolu da kurulmuş ilk Mevlevîhânelerden biridir ve Çelebi Hüsameddin'in halifelerinden Mevlânâ Alâeddin Amasyavî tarafından kurulmuştur². Yine Evliya Çelebi de *Seyahatnâme*'sinde Amasya'da gördüğü derviş ve tekkelerden bahsederken, Mevlevîhâne, Semâhâne ve sâfahâneneden oluşan Amasya Mevlevîhânesini kırk kadar tekke içinde en güzeli olarak ifade etmiştir³.

Amasya Tarihi müellifi Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi eserinde Mevlevîhâneyi, Hükümet köprüsü civarında Yeşilirmak sahilinde olup Amasya'da ikinci derecede tarihi bir tekke olduğunu, yine eski kayıtlarda “Mevlevîhâne-i Merhum Alâeddin der Amasya” ve “Mevlevîhâne-i Pervâne der Amasya” olarak geçtiğini, Şeri'yye sicillerinde ise “Mevlevîhâne-i Merhum Alâeddin Pervâne Bey” diye yer aldığını; 1071/1661 tarihinde kaybolan vakfiyesinin içeriğini daha sonra tekkeyi görenlerin ifadeleriyle ortaya çıkarıldığını ve buna göre 714/1314 yılında Alâeddin Ali Pervâne Bey tarafından yaptırılıp vakıflarının da tanzim edildiğini yazmıştır⁴.

Mevlevîhâne, Celâli İsyancılar esnasında yanmış ve bu sırada Mevlevîhâne'nin şeyhi olan İbrahim Çelebi de bu yangında vefat etmiştir. İbrahim Çelebi'nin oğlu Şeyh Mehmed Arif Dede'nin durumu Sadrazam Bayram Paşa'ya anlatması üzerine, Mevlevîhâne 1047/1637 yılında adı geçen sadrazam tarafından tekrar yaptırılmıştır.⁵

B. Mevlevîhâne'nin Şeyh ve Görevlileri

Mevlevîlerin Amasya'da Mevlevîhâne'nin inşasından önce buldukları yine *Amasya Tarihi* adlı eserde geçmektedir. Buna göre 675/1276 tarihinde Şeyh Veliyüddin Ahmed Dede'nin, 683/1284 tarihinde Alaeddin Ali Dede'nin ve 699/1300 tarihinde de Şeyh Celâleddin Mehmed Dede'nin Amasya'da Mevlevî şeyhi olarak bulunmuşlardır. Alâeddin Pervâne Bey'in Mevlevîhâne'yi yaptırdığı sırada Şeyh Yusuf Dede'dir. Şadgeldi Paşa döneminde şeyh Zile'li Nusretzâde eş-Şeyh Celâleddin Ahmed Dede'dir. Daha sonra Mevlevîhâne'ye Mehmed Cûi şeyh olmuş fakat köyünde bir Mevlevîhâne yaptırıp şehirden ayrılınca yerine Şeyh Mecdüddin Küpeli Dede geçmiştir. 957/1567 tarihinde Şeyh Ömer Çelebi ve daha sonra Şeyh İbrahim Çelebi Mevlevî şeyhi olmuşlardır. 1047/1637 senesinde Sadrazam Bayram Paşa'nın yanık Mevlevîhâne'yi tekrar inşaa ettirmesinin ardından şeyhler şu sırayla verilmektedir; Şeyh Mehmed Arif Dede, daha sonra damadı Şeyh

² Ahmed Eflâki, *Menâkıbu'l-Arifin*, c.II, s. 264

³ Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c.II, s. 134

⁴ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, c.I, s.247

⁵ Adnan Gürbüz, “Amasya Mevlevîhânesi ve Vakıfları”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, s.288

Mehmed Dede, Şeyh Abdülkâdir Dede, Şeyh Alâeddin Dede (ö.1112/1701), Şeyh Bilal Efendi (ö.1118/1706). Bilal Efendi aynı zamanda Mevlevihâne'nin mütevellisi olarak görülmektedir. Bilal Efendi'nin 1118/1706 yılında vefatıyla şeyhlik ve mütevellilik Osman Sakıb Dede'ye verilmiştir. Sakıb Efendi'nin görevi bırakmasından sonra şeyhlik Ebu Bekir Dede'ye (ö.1719) mütevellilik ise Mustafa Efendi'ye verilmiştir. 1131/1719 tarihinde Şeyhlik ve mütevellilik Şeyh Salih Dede Efendi'ye verilmiştir. Daha sonra Derviş Mehmed Dede (ö.1166/1753), Şeyh Cûi tekkesi mesnevihâni İsmail Dede (ö.1177/1763), Hacızâde Şeyh Ahmed Dede (ö. 1190/1776), Fezullah Dede Efendi. 1194/1749 yılında Fezullah Dede'nin Mevlevihâne'den ayrılması üzerine, kardeşi Seyyid Abdullah Dede daha sonra Hüseyin Dede Efendi de Mevlevihâne şeyhi olmuşlardır. 1209/1795 tarihinde Seyyid Mehmed Kâmi Dede şeyh olmuş vefatının ardından 1227/1812 tarihinde Şeyh Hüseyin Dede'nin oğlu Seyyid Mehmed şeyh olarak tayin edilmiştir. Seyyid Mehmed Dede'nin on beş yıllık şeyhliğinden sonra 1828 yılındaki vefatının ardından Sâbit Dede'nin oğlu Seyyid Salim Ahmed Dede, bundan sonra Hüseyin Dede'nin oğlu Hasan Dede daha sonra oğlu Seyyid Ali Rıza Dede ve kendisinden sonra oğlu Mehmed Sıdkı Dede, vefatıyla oğlu Seyyid Ahmed Dede şeyhlik yapmıştır. 1287/1870 yılında vefat eden Şeyh Ahmed Dede'nin ardından da oğlu Seyyid Mehmed Cemâleddin Dede Mevlevî Şeyhi olmuştur.⁶

C. Seyyid Mehmed Cemâleddin Dede (1285/1868-?)

Seyyid Mehmed Cemâleddin Dede, 1285/1868 yılında Amasya'da doğmuştur. Babası Ahmed Dede vefat ettiğinde henüz iki yaşında olan Seyyid Cemâleddin vekâleten dergâh postişinliğine tayin edilmiştir. Daha sonra 14 yaşındayken asaleten Amasya Mevlevihânesi postişinliğine atanmıştır. 20 yaşına geldiğinde de meşihatnâmesi yenilenmiştir.⁷

Tahirü'l Mevlevî, *Çilehâne Mektupları* adlı eserinde Cemâleddin Dede'yi şöyle tasvir etmiştir: “*Cemâleddin Efendi, babasının vefatı üzerine çocuk kalmış, dergâhın umur-ı idaresi kendisine tevarüs etmiş ise de, meşihatnamesi verilmediğinden, hem vukua gelen Ermeni vak'asında yanan dergâhını tamire vesile bulmak, hem de meşihatnamesini derdest etmek fikriyle 1898 yılında İstanbul'a gelmiştir. Yenikapı Mevlevihanesi semazenbaşlılarından Halid Dede'den sema meşk etmiş, sadece destarı sarılan Cemâleddin Efendi, daha sonra kendi tekkesine dönmüştür. Dergâhını tamir ettirdi mi bilmiyorum ama Cemal Efendi, yirmi otuz arası yaşlarda, orta boylu, esmer zayıf yapılı bir zattır. Yazı yazmayı bilmez, sadece biraz okuması vardır.*⁸

Cemâleddin Dede'nin ailesi ile ilgili detaylı bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Celâleddin ve Sadreddin isimli iki oğlunun olduğunu bilmekteyiz. Maalesef bu iki

⁶ Abdizâde Hüseyin Hüsameddin Efendi, *Amasya Tarihi*, c.I, s.247-250

⁷ Sezai Küçük, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, s. 223-224

⁸ Tahir Olgun, *Çilehâne Mektupları*, s.143

çocuğu hakkında da bilgi bulunmamaktadır. Ancak Amasya Belediyesinin kayıtlarında yer alan ve 1934-1940 yıllarında belediye başkanlığı görevini üstlenen Celal Eren'in Cemâleddin Dede'nin torunu olduğu düşünülmektedir.

1905-1908 yılları arasında Amasya Belediye Başkanlığı yapan Cemâleddin Dede, başkanlık görevinin sona ermesinden yaklaşık on yıl sonra patlak veren I. Dünya Savaşı döneminde Mevlevî olduğunu bildiğimiz Sultan Reşad'ın isteğiyle savaşın ilk günlerinde kurulan Mevlevî Alayına katılmıştır. Bilindiği üzere Gönüllü Mevlevî Taburu, Birinci Dünya Savaşı'nda Suriye cephesindeki askerlerin maneviyatını artırmak amacıyla Sultan Reşad'ın isteği üzerine kurulmuştur. Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver'in tespitlerine göre 47 mevlevîhaneden ve diğer bazı tekkelerden gelmiş 1026 kişiden oluşan Tabur, o zamanlar çelebilik makamında bulunan Veled Çelebi'nin kumandanlığında 26 Şubat 1915'te Konya'dan uğurlanmış, bir aylık yolculuktan sonra 27 Mart 1915'te Şam'a ulaşmıştır.⁹ Mevlevî Alay'na Amasya Mevlevîhânesi'nden postnişin Hüsameddin Efendi ile iki kişinin katıldığını bu iki kişiden birinin Cemâleddin Dede olduğunu Şam Mevlevîhânesi'nde çekilmiş olan Mevlevî Alayına katılan Şeyh ve dervişlerin beraber çekti oldukları fotoğraftan anlıyoruz. Mevlevî alayının kuruluş gayesi olduğu üzere harpte savaşan askerlere mânevi destek sağlamıştır. 3 senenin ardından alayda yer alan dervişler ile birlikte Konya'ya oradan da dergâhlarına geri dönmüşlerdir.

Cemaleddin Dede, I. Dünya Savaşı'nın ardından vatan savunması bilinciyle kurulacak olan cumhuriyetin bel kemiği olan Milli Mücadele'yi de desteklemiştir. Milli Mücadele yıllarında Mustafa Kemal'i Havza'dan Amasya'ya davet eden heyette yer almıştır. Aynı zamanda Amasya Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin kurucuları arasında da ismi geçmektedir.¹⁰

Bütün bu süreç içerisinde Cemâleddin Dede, 1925 yılında tekke ve zâviyelerin kapatılmasına kadar Amasya Mevlevîhânesi'nin son postnişini olarak görev yapmıştır.

Hakkında çok fazla bilgiye ulaşamadığımız Cemâleddin Dede ile ilgili çalışmalarımız devam edecektir.

⁹ Yakup Şafak, "Veled Çelebi'nin Menâkıb'ına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevîhâneler ve Şeyhleri", *Sanat Tarihi Araştırmaları*, s. 346.

¹⁰ Hüseyin Menç, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, s.131

KAYNAKÇA

Abdizâde Hüseyin Hüsameddin, *Amasya Tarihi*, c. I, Hikmet Matbaa-yi İslâmiyesi, İstanbul 1327-1330/ 1909-1911.

EFLÂKÎ, Ahmet, *Menâkıbü'l Ârifîn*, trc. Tahsin Yazıcı, c. II, MEB Yayınları, İstanbul 1995.

Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, c. II, İstanbul 1314.

GÜRBÜZ, Adnan, “Amasya Mevlevîhânesi ve Vakıfları”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 2, Konya 1996, s. 287-292.

KÜÇÜK, Sezai, *Mevlevîliğin Son Yüzyılı*, Simurg Yayınları, İstanbul 2003.

MENÇ, Hüseyin, *Milli Mücadele Yıllarında Amasya*, Amasya Valiliği Kültür Yayınları, Ankara Ekim 2002.

OLGUN, Tahir, *Çilehâne Mektupları*, Haz. Cemâl Kurnaz- Gülgün Erişen, Akçağ Yayınları, Ankara 1995.

ŞAFAK, Yakup, “Veled Çelebi'nin Menâkıb'ına Göre 1912'de Faal Olan Mevlevîhaneler ve Şeyhleri”, *Sanat Tarihi Araştırmaları*, (Prof. Dr. Haşim Karpuz'a Armağan), Konya 2007, s. 341-346.

ŞİMŞEKLER, NURİ, “Mevlevîliğin Tarihi Seyri”, *Mevlânâ Celâleddin-î Rûmî-İnsanlığın Aynası*, Konya B. Şehir Belediyesi Yay., Konya 2004 s. 145-165.

CEMAL PAŞA HATIRALARINDA MEVLEVÎ ALAYI VE GÖNÜLLÜ TOPLULUKLAR

*Seyfullah Korkmaz**

*İbrahim Yılmaz***

Özet

Osmanlı Devleti, kuruluşundan itibaren, tarikat ve tekkeler ile devamlı yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Mevlevî, Şazeli, Halveti, Kadiri, Bektaşî ve Rifai tarikatları en fazla ilişki kurulan tarikatlar arasında yer almıştı. Bir çeşit sivil toplum kuruluşu kimliğine sahip bu yapılanmalar devletin çöküşüne dek, manevi temellerin korunması ve dinamiklerin harekete geçirilmesinde önemli rol oynamıştı. Özellikle savaş dönemlerinde yararlılık gösteren tarikat mensuplarından birisi, belki de en önemlisi de Mevlevîlerdi.

Sultan Reşad, Birinci Dünya Savaşı esnasında, ordunun maneviyatına hitap etmesi için “Sina-Filistin Cephesi”ne gönderilmek üzere “Mücahidin-i Mevlevîye” adı altında bir “Gönüllü Mevlevî Taburu”nun kurulmasını planlamıştı. Bu konudaki Cemal Paşa’nın “Hatırat”ı 1913-1919 yılları arasındaki siyasi, askeri ve sosyal olaylara dair çok önemli bir kaynaktır. Hatıratının pek çok yerinde Suriye-Filistin cephesinde kendisine eşlik eden “Gönüllü Mevlevî Taburu”nun yaptığı büyük hizmetleri övgü ile dile getirmiştir.

Bu tebliğde, Büyük Osmanlı İslam Devleti’nin kurulma sürecinden itibaren manevi yapılanma örneği ile ilgili Osman Baba ve Osmanlı Cemal Paşa’nın hayazmış oldukları günlük tipindeki hatıralarından bahsedilecektir. Ayrıca diğer ilgili kaynaklardan da referanslar verilerek, Birinci Dünya savaşı esnasında, Suriye ve Filistin Cephesindeki “Gönüllü Mevlevî Alayları ve Gönüllü Topluluklar”ın hizmetleri anlatılmıştır.

GİRİŞ

Bunlar tarihi vakialardır. Ancak olayların arka planına hatta Büyük Osmanlı İslam Devletinin kuruluş dönemine kadar gitmekte yarar vardır. Sosyal fizyolojinin laboratuvarı tarihtir. Tarihin her merhalesi daha önceki bir merhalenin eseridir. Bugünkü meseleleri ve müesseseleri anlamak için dünküleri; dünküleri anlamak için de çok daha eskileri incelememiz gerekir. Olayların derinliğine inemeyenler, tarihi büyük adamların yaptığını sanır. Gerçekte kahramanları ve kahramanlığı tarih ortaya çıkarır. Her merhalede kaçınılmaz bir oluş vardır. Gelecek bu zincirin son halkasıdır. An ise, dünle yarının buluştuğu noktadır. Yaşayacak olanları, gürleşen ve yükselen bir dizinin devamıdır. İlim adamının vazifesi, tarihin yolunu açmak, kuruyan dalları ayıklamak ve yeni filizlerin gelişmesini sağlamaktır.

* Doç. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümü, seyfullahkorkmaz@hotmail.com

** Prof. Dr., Atatürk Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Temel İslam Bilimleri Bölümü, iyilmaz@atauni.edu.tr

Bilindiği üzere, XIII. asrın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu devletinin dağılışı sırasında Bizans'tan fethedilen topraklar üzerinde Anadolu'nun Batı bölgesinde yeni tipte kurulan beyliklerden biri Osmanlı Beyliği'dir. Bu beylik, kısa bir süre içerisinde, yani bir yüzyıl içinde Anadolu'yu ve Balkanları kendi hâkimiyeti altında birleştiren büyük bir İslâm devleti haline gelmiştir. Onun bu hızlı trendinde pek çok sebep bulunabilir. Önemli olan bunları doğru bir şekilde analiz ederek ortaya koyabilmektir.

1483'de Osman Baba'nın dervişlerinden Küçük Abdal tarafından kaleme alınmış olan Velâyetnâme-i Sultan Osman, başka adlarıyla Velâyetnâme-i Şâhî veya Velâyetnâme-i Sultan Baba¹'da şu enterasan bilgiye rastlanılmaktadır: “ Bu dünyada bütün varlıklar arasında yalnız insandır ki, var olan her şeyi gerçekten içeren bir vizyona sahibidir... Dünyada ortaya çıkan ve çıkabilecek her türlü mümkünât, temelde insan zihninde saklıdır. Bunlar ancak, İnsan-ı Kâmil'de yani mükemmel, evrensel insanda mevcuttur. İnsan-ı Kâmil, al-anmûzecu'l-Farîd'dir. Yani tüm tanrısal sıfat ve ilişkileri (nasâb) nefsinde toplamıştır.”² Bu bilgiler bize, sûfî yolunun din ve devleti birlikte temsil ettiğini ve bu uğurda bütün gayretlerini sarf ettiklerini göstermesi bakımından önemlidir. Görüldüğü üzere o dönemli tarikatlar gibi sosyal alt yapı müesseseleri sadece insan kalbini değil, insan zihnini de esas almakta; insanı bir bütün olarak değerlendirmekte, dünyadaki sosyal-siyasi olayların temelde insan zihninden kaynaklandığını söylemekte ve insanı kâmil peşinde koşmaktadır.

İslam'da Mevlevî ya da derviş tipleriye ilgilenmiş olan Alman Sosyoloğu Max Weber de, dervişleri Allah'ı müşâhede eden ermiş (contemplative) mistikler arasına koyar ve der ki: “ Bu gibi derviş, duygularımıza hitap eden her çeşit empirik gözlemlerin ötesinde kâinatın esas zâtî anlamını, vahdeti gözlediğini iddia eder; o, günlük yaşamının her türlü baskısına karşı, kendine Tanrı'nın bağışladığı haleti, sürekli bir yaşam haline getirmeye çabalar. Onun mücadele etkinliği şu inançtan ileri gelir: “Kendisi kâinatın küllî görünüşü içinde merkezî bir duruma gelmiş ve *dünya üzerinde bütünleştirici bir etki yapmış* olan mistik hakikatlere ermiştir”. Bu tip derviş, Weber'in “mystagogue”, “devrimci mistik” dediği bir derviş tipidir.³

Osman Baba'nın yaşamını anlatan, sözlerini aktaran Velâyetnâme'de onun kişiliğinde mevlânın dervişin ne olduğu, inançları, yaşam tazı en ayrıntılı ve doğru biçimde anlatılır. Nitekim Trnavi (Trnovo) Kadısı, Osman Baba'dan bir abdalı tarif

¹ Yazar, Osman Baba'nın bizzat kendisinin, bazı abdallarından yaşam hikayelerini yazıya dökmelerini istemiştir. Bu iş, Küçük Abdal'a verilmiştir. Kullanılan yazma nüsha, Kırşehir'deki Hacı Bektaş Kütüphanesi'nde bir vakıf eseridir. Ağustos 1759'da tamamlanan bu nüsha, Şeyh ömer b. Dreviş tarafından kopyalanan nüshadır. Şu anda Ankara Genel Kütüphanesi (no. 643)'nde bulunmaktadır.

² *İnalçık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010, s.137; Burckhardt, s. 94.;Bkz. A. Schimmel, Mystical Dimensions of Islam (Chapel Hill: Universty of North Caroline Press, 1974), Index: “Perfect Men”.*

³ *İnalçık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010, s.141; Max Weber, Economy and Society, ed. G. Roth and C. Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978), I, s. 541-549.*

etmesini istediği zaman, kendisi şöyle yanıt verir: “ Abdal, Allah dışında her şeyden vazgeçmiş kişidir.” (“Abdâl oldur kim mecmû’-i mâsiv’ Allah’dan geçüp aşk-i Hak visâlinde kararı ola ki, gayre vücud kalmaya, dahi kendüyü ve mecmu’-i eşyayı hatt-i ilâhi ve sun’-i pâdişâhî bilüp gayrı idrâki hakdan ba’îd ola ve sıfat-ı taklidden zâyil olup, ayna’l yakîne ere”). Bektaşilik ve vefâiyye dervişleri başta olmak üzere hemen hemen bütün dervişler, siyasi otoriteye itaatkâr , devletten vakıf alan, zâviye kuran, “ihtiyaç zamanında sefere katılan”, dervişlerdir.

Abdalizm diye de tanımlayabileceğimiz Mevlevîlik, her şeyden önce bir inanç ve değerler sistemidir. Onlar, beylerin koruduğu ve saydığı kutsal kişilerdir. Temel inançlarıyla ilişkili etkinlikleri ve toplumda bağlı oldukları kişi ve gruplar göz önüne alındığı zaman, abdal aktivizmi ve bu aktivizmin siyasî-askerî ve toplumsal niteliği açıkça görülür. Onların en önemli inanç ve etkinliği, baskı altında ezilen çaresiz “garip miskinlerin, evini yurdunu bırakıp şurda burda gezen işsiz, güçsüz çaresiz kişilere yardım etmek ve zulüm yapanlara ve “küffara karşı koymak”dır.⁴

Mevlevîlikten büyük oranda etkilenecek kaleme alındığı anlaşılan bu eserde yani Velâyetnâme’de, Osman Baba’nın, tarlasında çalışan çaresiz köylülere, küffara karşı savaşan gazilere nasıl yardıma gittiğini gösteren hikayelere sıkça rastlanılmaktadır. Osman baba ve müritlerinin bu dünyada “adaleti” sağlamak için onların mücadelecisi, mücahid karakteri tüm menâkıpnâmeye sızmıştır. Onlar, maksûd-i insan, insan-ı kâmil doktrinini üzerine hareket etmektedirler. Bunun da ana şartı, insanlığın erişmek istediği son aşamaya ulaşmak için gazanın gerekli olduğu inancı, düşüncesidir. Tüm kâinatın adil ilmi bir düzene ve mutlak egemenliğe ihtiyacı vardır. Bundan dolayı da onlarda hükümdarlara özgü sultan, şâh, padişâh ünvanların kullanıldığını görmek mümkündür.⁵

Bugün bir takım sûfi hareketlerinde görüldüğünün aksine, onlar devrinin sosyal-siyasi yaşamları ve olayları üzerinde etkisiz değildirlere. Bir kalede gönüllü ve azeb oldukları zaman küçük bir ulûfe ve küçük bir tımarla yetinebilmektedirler. Âşık Paşa (ölümü: 1332), Garîbnâme’de alpler (gaziler) ile alperenleri birlikte ele alır. Alper olmanın dokuz şartını yazdıktan sonra Alp eren, Din Alpi olmanın, velayetin şartlarını sayar: ilk şart, velî olmaktır; kalan sekiz şart riyâzat (nefsini yenme), kifâyet (nefsine hakim olma), ışk (nefsi yenmek için yürekte çaba), tevekkül (Allah’a güven), şeriât, ilim, himmet (özveri), doğru yâr (arkadaş). Hepsinin temeli ışk’dır, yani aşık olmaktır: “İy Hudâyâ! Işk’tan ayırma bizi”.⁶

⁴ İnalçık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010, s.143.

⁵ İnalçık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010, s.144.

⁶ İnalçık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010, s.146.).Garîbnâme, Tıpkı basım metin yay. Kemal Yavuz, I-II, (Ankara: Türk Dil Kurumu, İstanbul, 2000); Âşık Paşa hakkında basılmamış Mezuniyet Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi: Ayşe Gürol, “Âşık Paşa ve Garîbnâmesi”, 1991.

Osmanlı-İslam Devleti süresince Doğu-Balkan dağları ve Dobruca, Anadolu, Filistin-Ürdün-Mısır-Cezayir eyaletlerinden pek çok alp ve alperen çıkmıştır. Bunlar, Mihaloğlu Ali Bey ve Cemal Paşa gibi ünlü beylerin yanında gâzi/akıncı olarak hizmet vermişlerdir. Sufiliğin temel prensibi olarak da mutlak fakri, bu dünyada her çeşit “mal-u menalden mutlak tecerrüdü görmüşler, din ve devlet yolunda canlarını vermişlerdir.

Osmanlı devletinin kuruluşundan itibaren devlet, tarikat ve tekkeler ile sürekli yakın bir ilişki içerisinde olmuştur. Padişahların çoğu da bir tarikata veya tekkeye intisab etmişlerdir. Mevlevî, Şazeli, Halveti, Kadiri ve Rifai tarikatları en fazla ilişki kurulan tarikatlar arasında yer almıştır. Bir çeşit sivil toplum kuruluşu hüviyetine de sahip bu yapılanmalar devletin çöküşüne dek manevî temellerin korunması ve dinamiklerin harekete geçirilmesinde önemli rol oynamıştır. Özellikle savaş dönemlerinde yararlılık gösteren tarikatlardan birisi de Mevlevîlerdir. “Balkan Savaşları” sırasında başta İstanbul olmak üzere, Anadolu, Rumeli, Kıbrıs ve Girit’te bulunan Mevlevîler ve Mevlevîhaneler yaşananlara kayıtsız kalmamış, lojistik ve ikmal faaliyetlerinde koordinatörlük yapmışlardır. Ayrıca yaralıları için Mevlevîhaneleri de hastanelere dönüştürmüşlerdir.

1914 yılında I.Dünya Savaşı patlak verince Osmanlı devleti hiç bir gerek olmaksızın savaşa dâhil olmuş veya savaşa zorunlu olarak sokulmuş; Sultan 5.Mehmed Reşad “Cihad-ı Mukaddes” ilan etmişti. Padişah ve hükümet askeri hazırlıklar yanında manevî duyguları harekete geçirmek amacıyla tarikatlardan her zamanki gibi destek alma yoluna gitmişti. Kendisi de bir Mevlevî olan Sultan Reşad, ordunun maneviyatına hitap etmesi için “Sina-Filistin Cephesi”ne gönderilmek üzere “Mücahidin-i Mevlevîye” adı altında bir “Gönüllü Mevlevî Taburu”nun kurulmasını hükümetle beraber planlamıştı. Ayrıca Kafkas Cephesi’ne gönderilmek üzere de “Bektaşî Mücahidin Alayı” kurulmuştu.

Yapılan idari ve askeri hazırlıkların ardından dönemin “Konya Çelebisi” ve tüm Mevlevilerin başı olan Veled Çelebi (İzbudak) kumandan, Yenikapı Mevlevîhanesi şeyhi Abdülbaki Efendi de binbaşı rütbesiyle yardımcı tayin edilerek Çelebi’ye bir alay sancağı ve kılıç ihsan edildi. Onun aracılığı ile ülkenin dört bir yanındaki Mevlevîlere bu gönüllü alaya katılma çağrısı yapıldı. Bu çağrıya uyan dervişlere onbaşı ve çavuş, şeyhlerine ise subay rütbeleri verildi. Bu alaya diğer tarikatlardan dervişler de katıldı. 13 Şubat 1915’te İstanbul’da toplanan alaya Harbiye Nezareti yani bugünkü İstanbul Üniversitesi önünde düzenlenen muhteşem bir merasimle alay sancağı teslim olundu. Sina ve Filistin’e gidileceği vecihle Mısır fatihi Yavuz Sultan Selim’in kabri ziyaret edildikten sonra askeri müşavirlerle birlikte alay, trenle İstanbul’dan hareket etti.

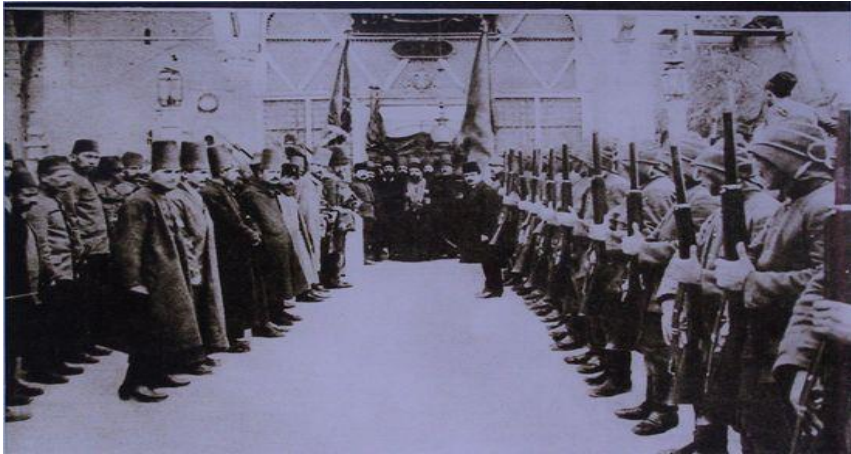
15 Şubat 1915 tarihli İkdâm Gazetesi'nin haberi-Emirü'l-mü'minin ve halife-i müslimin efendimiz tarafından ilan buyrulan cihad-ı mukaddese iştirak üzere evvelki gün şehrimizden veche-i maksuda-i gazalarına tevcih-i istikamet eden: Mevlevî Mücahidin-i Kiramı kendilerine ihda buyrulan sancağ-ı şerifi hamilen beray-ı arzı vedaı saray-ı hümayuna giderken

İzmit ve Afyon'da törenlerle karşılanan alay, Konya'da büyük itibar gördü. Yeni katılımlarla mevcudu daha da çoğalan Mevlevî Alayı, Anadolu'nun birçok şehrinde gelen müntesipleriyle Hz. Mevlânâ Türbesi önünde yapılan törenin ardından Cemal Paşa emrindeki 4.Ordu'nun Cebel-i Lübnan'daki karargâhına doğru yola çıktı.

Orduya iltihak eden gönüllü Mevlevî Alayı birinci taburunun cephe-i harbe azimeti-1330

Alayın ihtiyaçlarını karşılamak üzere ayrıca yardım kampanyaları düzenlendi ve önemli miktarlarda paralar toplandı. Cepheye vardığında alayın mevcudu 47 ayrı Mevlevîhaneden 1023 Mevlevîyi bulmuştu. Şam, Riyak, Zahle, Aliye mıntıklarında askeri talimlerde yaptırılan Mevlevîler çatışmalara sokulmadılar. Zaten alayın kuruluş amacı da dervişlerin savaşmaları değil, ordunun maneviyatını yükseltmeye çalışmaktı. Bunun için daha çok geri hizmetlerde, merkezi karargâhta ve sıhhiyede görev yaptılar. Cepheye kaldıkları üç yıl boyunca sema ayinlerine ve musiki ziyafetlerine devam eden Mevlevîler, Suriye Cephesi'nde uğranılan bozgun sonrası orduyla birlikte geriye çekilerek Konya'ya döndüler. Mücahidin-i Mevlevî Alayı ise şeyh ve dervişlerinin Mevlevîhanelerine gitmesiyle birlikte lağvedildi. Böylece vazifelerini tamamlayan Mevlevîler, I.Dünya Savaşı sonunda başlayan Milli Mücadele'de de önemli yararlılıklar göstermiş bağımsızlık için desteklerini esirgememişlerdi.

Cepheye hareket edecek Gönüllü Mevlevî Taburu, harekettten önce Mevlânâ Dergâhı önünde Nuri Köstüklü, Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler, Ankara, 2010; İkdâm Gazetesi, Nr: 6462

Mevlevî Alayı Kurmay Binbaşı **Vecihi Bey**'in, **Murat Çulcu** tarafından yayınlanan “**Filistin Ric’atı**” isimli hatıralarında da geçer: “...Halep’teki İkinci Ordu’nun Yıldırım Orduları Grubu’nun imdadına yetişebilmesi için yeterli kuvveti yoktu, birkaç yerli jandarma taburundan başka elinin altında iki taburlu bir Mevlevî Alayı vardı ama ‘alay’ ile Mevlevîler arasındaki bağlantı sadece isimden ibaret kalmıştı. Şam’daki alay askerî ve savaşçı bir birlik olmaktan çok, müzisyenlerden meydana gelen bir zevk ve eğlence kıtası idi.” “Şam’da bulunduğum sırada birkaç ziyafette dedelerin ney ve tanbur âhenklerini dinlemek bana da nasip olmuştu.”

Mevlevî Alayı’nın kurucusu ve kumandanı olan **Veled Çelebi** de hatıralarında Şam macerasına yer veriyordu: “...Sultan Reşad ile veliahtlığından tanışırdım. Mevlânâ’ya dost idi ve bana da itibar ederdi. ...Şam ve Hicaz havalisinde bulunduğum müddet, en rahat ömür sürdüğüm zamanlarımdır. ...Her türlü derkten

kurtulmuş, yeme-içmemiz temin olunmuştu. Şam'da mesut günler yaşadım. Birinci Dünya Savaşı'nda, cihad-ı ekber ilân edildiği sırada teşkilâtı tam olan iki tarikat vardı: Mevlevîler ve Bektaşîler... Şeyhler Meclisi bunlara karışmaz, tarikatler kendi işlerini kendileri görürlerdi. Sultan Reşad da Mevlevî olduğu için bir 'Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı' teşkilini arzu etti. Mevlevîler'e bir alay bayrağı ile bir kılıç gönderdi. Ben, bu alayın kumandanı oldum. Konya'da toplandık. Bektaşîler ise Kafkas cephesine gittiler.

Alayın bayraktarlığını Ankara Şeyhi Mustafa Nuri Dede yapıyordu. Mevlevîler'e silâh da verildi ve alay trenle Şam'a gitti. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'da idi, talimlerimize burada devam ettik fakat harbe iştirak etmedik. Bizim alayla Cemal Paşa meşgul oluyordu. Şam'da üç sene kaldık fakat bozgun başlayınca Konya'ya döndük..."

Cemal Paşa

Cemal Paşa, 6 Mayıs 1872 yılında Midilli'de doğdu. Askeri eczacı Mehmet Necip Efendinin oğludur. 1890 yılında Kuleli Askeri İdadisini, 1893'te Mekteb-i Harbiye'yi bitirdikten sonra erkanı harp öğrenimine başladı. 1895 yılında Kurmay Yüzbaşı olarak Harp akademisini bitirdi. Genel Kurmay 1. Şubedeki kısa süreli görevinden sonra 2. Orduya bağlı Kırklareli İstihkam inşaat şubesinde çalışmaya başladı. Ardından merkezi Selanik'te bulunan 3. orduda görev aldı. 1905'te kurmay binbaşı rütbesine yükseldi. 1907'de Selanik'teki ordu müdürlüğü kurmay heyetine atandı. 28 Temmuz 1908'de kurmay yarbay oldu. 6 Mayıs 1909'da İstanbul mutasarrıfı, Ağustos 1909'da Adana valisi, 14 Ağustos 1911'de Bağdat valiliğine, 21 Eylül 1912'de Konya Redif komutan vekilliğine atandı. 1913 Aralık ayından 1914 Şubat ayına kadar Nafia Nazırı (Bayındırlık Bakanı) olarak görev yaptı. Birinci Dünya Savaşına girildiği anda aynı zamanda Bahriye Nazırı idi. Mısır, İngilizlerin işgaline uğrayınca 4. Ordu Komutanlığına atandı. Mahkeme kararına dayanmadan hiçbir idam kararı uygulamadı. Düşmanla işbirliği yapan yerli işbirlikçilerin pek çok ihanetine uğradı. Savaşın en kritik anında Şerif Hüseyin isyanı, çok büyük zararlara ve günümüze kadar uzanan felaketlere sebep oldu. Mondros Mütarekesi imzalanınca Türkiye'yi terk etmek zorunda kaldı. Almanya'ya gitti. Oradan da mücadele etmek amacı ile Rusya'ya, oradan da Afganistan'a geçti.. Burada bulunan Türkleri örgütleyip mücadele etti. Aleyhindeki iftiralara cevap verme fırsatı bulamadan 1922 yılında Ermeni teröristler tarafından haince pusu kurularak Tiflis'te şehit edildi.⁷

⁷ Ali Hikmet Şükri (Arapça Hazırlayan), **Müzekkeratu Cemal Paşa** مذکرات جمال پاشا , Zeytun 1923, 85, 115, 134, 234 ; Emir Şekip Arslan, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, Çeviren Aziz Akpınarlı, Hazırlayan Mehmet Akif Bal, İstanbul 2005, s. 9,58-67, 175-178.

Cemal Paşa'nın "Hatırat"ı

Hatıralar, yaşananların canlı şahitleridir. Cemal Paşa'nın "Hatırat"ı 1913-1919 yılları arasındaki siyasi, askeri ve sosyal olaylara dair çok önemli bir kaynaktır.

Cemal Paşa, hatıralarını Birinci Dünya Savaşı akabinde Almanya'da iken yazabilmiştir. Kitabın eski harflerle ilk basımı Paşa'nın ölümünden az sonra 1922 yılı sonlarında İstanbul'da yapıldı. O yıllarda Almanca ve İngilizceye çevrildi. Çeşitli yıllarda birkaç kez Türkçe basımı yenilendi. Daha sonra, Cemal Paşa'nın hatıraları oğlu Behçet Cemal tarafından, gözden geçirilmiş haliyle Çağdaş yayınları tarafından 1977 yılında yeniden neşredildi.

Cemal Paşa Hatıraları, Ali Ahmet Şükrî Bey tarafından Hicri 1341 / Miladi 1923 yılında **Müzekkeratu Cemal Paşa** ismiyle Arapça olarak da yayınlandı. Kitabın başında Ali Ahmet Şükrî Bey tarafından uzunca bir takdim yazılmıştır ki bu takdimde, Cemal Paşa'nın bu hatıralarını kendini savunmak için değil, olayları olduğu anlattığı vurgulandıktan sonra, Arap isyanı, Şerif Hüseyin ve oğullarının durum ve tavırları, Türkiye'nin savaşa girmesi, İngiltere'nin rolü, Ermeni problemi, Türk vatansaver ve milliyetçiliğinin Araplara düşman bir hareket olmadığı ve buna benzer pek çok konularda değerli bilgiler sunulmuştur⁸.

Bu eserin takdiminde Ali Ahmet Şükrî Bey tarafından verilen bu bilgiler, 1923 yıllarında, yani harbin hemen akabinde, Cemal Paşa'nın Filistin aydınları tarafından nasıl algılandığını, Anadolu'da başlatılan kurtuluş savaşının Filistin halkı tarafından nasıl desteklendiğini görmek bakımından da çok önemlidir.

⁸ Ali Hikmet Şükrî, "Takdim", **Müzekkeratu Cemal Paşa** مذكرات جمال باشا , Zeytun 1923, .s. ص. ۱ .

Cemal Paşa hatıralarını yazma konusunda şu açıklamalarda bulunur :

“Şam’a geliş tarihim olan 1914 Senesi Aralık ayı başından, Suriye’den tamamen ayrılış tarihim olan 1917 Aralık ayına kadar tam üç yıl devam eden Suriye memuriyetim esnasında, memleketin idaresine, Suriye, genellikle Arabistan iç politikasına, isyanların bastırılmasına, iaşeye ve memleketin imarına dair çeşitli hususlar ile iştgal etmiş olduğumdan, bu üç senelik vaka ve hadiseleri bir hatıra defteri şeklinde günü gününe yazmaktan ise, her biri az çok yekdiğerine bağlı ve birbirlerinin doğuş sebepleri olmakla beraber, her biri ayrı ayrı konular gibi anlaşılacak olan bu hadiseleri ayrı bahislerde anlatmayı, hatıralarımın daha kolaylıkla takip edilebilmesi için uygun buldum. Asıl maksadım bir harp tarihi yazmak değil siyasi bir vesika neşretmek olduğundan ordunun hareket ve icraatına dair hususları tafsilattan kaçınarak yalnız genel hataları ile anlatacağım. 4. Ordunun harp hareketine ait harp ceridelerini gayet düzenli bir surette tertip edip Genel Kurmay’a takdim etmiş olduğumdan daha sonra bunlara müracaatla bir harp tarihi yazmasını pek kıymetli Erkanı Harbiye Reisim Fuat Beyden rica edeceğim..⁹”.

Nitekim Suriye ve Filistin Cephesi ile Mevlevî Gönüllü taburuna dair pek çok bilgi ve vesikayı bugün, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüt (Atase) Başkanlığı Arşivinde bulmak mümkündür. Bu bilgilere dair klasör, dosya ve harp cerideleri kayıt rakamlarının bir kısmı, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler* (Balkan Savaşından Milli Mücadeleye) isimli eserde sıralanmıştır.¹⁰

Cemal Paşa, “Hatırât”ında Mevlevî Taburu

Cemal Paşa hatıralarında “Gönüllü Mevlevî Taburu” ve bu taburun yaptığı büyük hizmetler pek çok yerde dile getirilmiştir. Cemal Paşa, Veled Çelebi ile görüşmesi ve Mevlevî Gönüllü Taburu ya da Gönüllü Mevlevî Alayının kendisine nasıl katıldığını şu cümleleri ile anlatmıştır:

“İstanbul’dan hareketimizden 36 saat sonra Konya’ya varmıştık. Konya ahalisinin pek hararetili ve çok sıcak karşılamasına mazhar olduk. Bu vesileden istifade ederek Mevlânâ Celaleddin-i Rumi Hazretlerinin mezarlarını ziyaret ettim. O sırada Veled Çelebi Hazretleri ile tanıştım. Kendileri bir gönüllü müfrezesi ile Mısır seferine iştirak edecek olurlarsa Hz. Mevlânâ’nın ruhaniyetinden ordumun müstefit olacağını söz sırasında söylemiştim. Gerçekten de benim hareketimden bir müddet sonra, kendisi “Mevlevî Gönüllü Taburu” ismi ile bir birlik tertip ederek Suriye’ye gelmişti ki Veled Çelebi Efendi Hazretlerinin bu fedakarlıkları cidden takdire layıktır. Bu sefer yüzünden ciğer-paresini senelerce beraber yaşadığı haremimi kaybetmiş ve sıhhatçe pek ziyade ıştırab içinde bulunduğu halde uzun müddet çok zor durumda, Suriye’de bana refakat etmekten geri durmamış ve

⁹ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, Behçet Cemal (Tamamlayan ve Düzenleyen),s.192-193 ; Ali Hikmet şükri, **Müzekkeratu Cemal Paşa**, ss. 249-250.

¹⁰ Bk.,Nuri Köstüklü, **Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler**, 7-8,71-77.

maiyetine aldığı Türk gençlerinden oluşan ordu, muhtelif hususlarda pek çok hizmetler yapmıştır.¹¹”

Cemal Paşa'nın bu sözlerinden gönüllü Mevlevî taburunun kurulması düşüncesinin kendisinden çıktığı şeklinde bir anlam çıkarılabilir ise de aynı günlerde hem Sultan Reşad'ın hem de Cemal Paşa'nın vatan savunması uğrunda aynı şeyleri düşündüklerini söylemek daha uygun olur. Ordu komutanı olarak Cemal Paşa'nın bu sözlerinin, vatan savunmasına koşmaları hususunda hem Mevlevîleri hem de halkı cesaretlendirdiği muhakkaktır.

Yine Paşa'nın bu ifadelerinden Cemal Paşa ile Veled Çelebi arasında çok güzel bir diyalog ve karşılıklı derin bir saygının da olduğunu anlıyoruz. Ayrıca Cemal Paşa'nın Veled Çelebi'ye gönderdiği şu yazı bu durumu daha güzel izah etmektedir :

“Ma'ruz-ı âcizanedir

Muhabbet-i kalbiyyelerinin kemâline delalet eden kıymetdar hediyenizi kemâli fahr ile aldım. Suret-i mahsusada teşekkür ederim. İnşallah 'ademin seyfi celadetinin hakkını vermek suretiyle 'adem olduğunu enzar-ı umumiyy-i milletde isbat ederim. Hazret-i pîr bizimle oldukça bunda hiçbir iştibahım (şüphem) yok. Suret-i mahsusada ellerinizi öperim¹²”.

Veled Çelebi Efendi

Veled Çelebi (İzbudak), (1869-1953), son dönem Mevlevî şeyhlerinden olup Konya'da doğmuştur. Mevlânâ Celaleddin - Rûmî soyundan bir aileye mensuptur. Mevlevî şeyhi olmasının yanı sıra, Türk Dili ile birlikte Fars Dili ve Edebiyatı âlimi olarak da bilinir.

II. Meşrutiyet'ten öncesinde İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne giren Veled Çelebi, Meşrutiyet ilan edilince resmi görevlerinden istifa etti farklı dergilerde yazı yazmaya başladı. Bu arada, Abdullah Efendi'ye vekaleten Galata Mevlevîhanesi'nde şeyhlik görevini yürüttü. II. Meşrutiyet'ten sonra sadece kültür faaliyetlerinde bulunacak Türk Derneği adlı bir cemiyetin kuruluşuna öncülük etti. Kurucuları arasında Ahmed Midhat Efendi, Emrullah Efendi, Necip Asım, Bursalı Mehmed Tahir, Yusuf Akçura, Müverrih Arif Bey, Rıza Tevfik gibi kişilerin de bulunduğu bu dernek (yedi sayı yayımlanabilen) Türk Derneği adıyla bir dergi çıkardı. Darülfün'da İran Edebiyatı Tarihi, Fars Dili ve Edebiyatı ile Galatasaray Sultanisi'nde Farsça derslerini okutan Veled Çelebi 1910'da Sultan Reşad tarafından çelebilik makamına tayin edildi. I. Dünya Savaşı sırasında hükümetin emriyle gönüllü Mevlevî

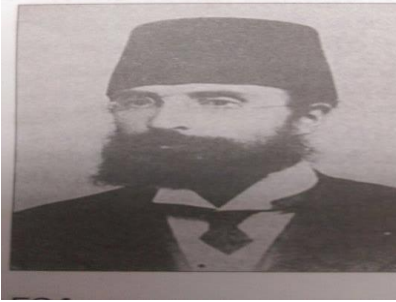
¹¹ Cemal Paşa, **Hatırât** (Osmanlıca), Dersaadet 1922, 114 -115. Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, Behçet Cemal (Tamamlayan ve Düzenleyen), Çağdaş yayınları, 1977, 185-186; Ali Hikmet Şükri (Arapça Hazırlayan), **Müzekkeratu Cemal Paşa** مذكرات جمال پاشا , 240-241 ; Mehmet Beşikçi, **The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War**, Between Voluntarism and Resistance, Leiden-Boston 2012, 191.

¹² Uzluk Arşivi, VÇAY'dan (Dördüncü Ordu Komutanı ve Bahriye Nazırından Veled Çelebi'ye 17 Mart 1331 tarihli Şifre) Nakleden : Nuri Köstüklü, **Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler**, 93.

dervişlerinden oluşturduğu Mücahidin-i Mevlevîye alaylarının kumandanı olarak tayin edildi.¹³

Alayın vazifesi Türk askerine cephede maneviyat vermektir. Özellikle Halep ve çevresinde etkin olan Mevlevîler de bu oluşuma destek oldular. Mevlevî Alayı, 1914'te Cemal Paşa'nın IV. Ordusu'na Konya'dan katılarak, Suriye'ye geçti. Veled Çelebi, Miralay (Albay) rütbesiyle birliğin başında oldu. Şam'da üç sene kaldılar. Bu evrede üç kez Medine'ye giden Veled Çelebi, orada Şeyh Kettâni'den mütevatir hadis icazeti alır. Mekke'yi de ziyaret eden Çelebi, burada Abdülbaki el-Köhnevî ve Şeyh Salih Akişani'nin hadis derslerine devam etmiştir. Türk Ordusu'nun geri çekilmesiyle beraber de Konya'ya döndüler. 1919'da ise Veled Çelebi, postnişinlik görevinden alındı. Yeni görevi Şura-yı Devlet azalığı oldu.¹⁴

Milli Mücadele başlayınca gizlice Antalya'ya, oradan Ankara'ya gitti. Ankara Lisesi'nde Farsça hocalığı yaptı. Maarif Vekaleti tarafından kurulan Telif ve Tercüme Heyeti'ne Ziya Gökalp ile birlikte üye seçildi. 1923-1939 yılları arasında Kastamonu, 1939-1943 yıllarında Yozgat milletvekili olan Veled Çelebi hayatının sonuna kadar Türk Dil Kurumu'nda ilmi çalışmalarını sürdürdü. Çok sayıda bilimsel ve edebi eseri vardır. 4 Mayıs 1953'te Ankara'da öldü ve Asri Mezarlığa defnedildi.

Veled Çelebi¹⁵

Cemal Paşa Hatıralarında İsmi Geçen Diğer Gönüllü Birlikler

Cemal Paşa'nın hatıralarından anladığımıza göre Birinci ve İkinci Kanal Seferine pek çok gönüllü birlik katılmıştır. Cemal Paşa Şam'a geldiğinde Baş Kumandanlık Vekaletinden aldığı bir telgrafla Hicaz Askeri Fırkasının da 4. Ordu Kumandanlığının (yani Cemal Paşa'nın) emri altına konulduğu bildirilmişti. Cemal Paşa bunun üzerine, Vali ve Kumandan Miralay Vehip Bey'e yazı yazarak alabileceği Nizamiye ve Gönüllü birliklerle beraber Maan'a gelmesini istemişti.

Cemal Paşa Hatıralarında adı geçen diğer gönüllü birlikler ise şunlardır :

¹³ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun** Osmanlıda Kültür Modernleşmesinin Odağı, İstanbul 2010, C.I., 293, C. II, 558-559 ; Mustafa Kara, ss. 503-505.

¹⁴ Veled Çelebi İzbudak, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi İstanbul 1946,54-60 ; Kaya Ataberk, "Veled Çelebi İzbudak Mevlan'ın Türkçü Torunu": <http://www.turksolu.com.tr/393/ataberk393.htm> ; Ahmet Cahit Haksever, "VELED ÇELEBİ İZBUDAK": <http://www.semazen.net/sp.php?id=208>

¹⁵ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Darülfünun**, C.II., 558-559.

1. Ordu Karargahı için Dobruca Gönüllülerinden Oluşturulan Piyade Bölüğü

Enver Paşa'nın emri ile Cemal Paşa, komutasında 4. Ordunun büyük bir bölümünü Çanakkale'ye gönderdi. Yine Enver Paşa'nın diğer bir emri ile de yanındaki kalan kuvvetleri İstanbul, Bağdat ve Bitlis'e gönderdi. Akabinde Cemal Paşa zor durumda kaldığını ve yanında bulunan gönüllü birlikleri şu sözleri ile dile getirmiştir:

“Ordu mıntıkası dahilinde ne kadar seri ateşli top bataryası ve makineli tüfek mevcut ise, hepsinin Çanakkale'ye gönderilmesi emrini de ifa ettim. Nihayet öyle bir hale geldim ki bütün ordu dahilinde, Adana, Halep, Suriye, Lübnan, Filistin mıntıklarına ve bilhassa çölde mevcut birlikler 12 tabura inhisar etti ve bütün ordu mıntıkasında ne bir tek seri ateşli batarya ve ne de bir tek makineli tüfek bölüğü kalmadı. Buradaki iki taburun efradı kamilen Suriyeli ve Filistinli Araplardan ibaret bulunuyor ve Türk birliği olarak Şam'da bulunan Mevlevî Taburu ile ordu karargahı için Dobruca gönüllülerinden teşkil ettiğim bir piyade bölüğünden başka hiçbir şey bulunmuyordu”¹⁶.

Cemal Paşa'nın bu sözlerinden, 4. Ordu bünyesinde Dobruca Gönüllülerinden oluşan bir birlik de bulunduğunu anlamaktayız..

2. Binbaşı Mümtaz Bey Komutasındaki Arap Gönüllü Müfrezesi

Cemal Paşa, I. Kanal Seferine dair hatıralarının bir yerinde şunları söylemektedir: “ Ben Suriye'ye geldiğim sırada, umumi görünüş şöyle idi:

“Binbaşı Mümtaz Bey komutasındaki Arap Gönüllü Müfrezesi El-Ariş'i işgal etmiş ve oraya yerleşmişti”¹⁷.

Bu ifadeden,4. Ordu dahilinde bir “Arap Gönüllü Müfrezesi”nin olduğunu anlıyoruz.

3. Teşkilat-ı Mahsusa'ya Bağlı Gönüllülerden Mürekkep Bir Müfreze

Teşkilat-ı Mahsusa, ülkede duruma uygun ortam hazırlamaya ve bilgi toplamaya görevli, Osmanlı Hükümeti tarafından kurulmuş bir teşekkül idi. Bu kuruluşun Birinci Dünya harbi esnasında çok önemli yararları olmuştur. Cemal Paşa, Teşkilat-ı Mahsusa'ya bağlı bir gönüllü müfrezesinin Birinci Kanal Seferi esnasında İzmirli Eşref Bey'in kumandasında Sina çölünün hemen merkezine düşen Kalatü'l-Nahl'a yerleşmiş olduğunu yine hatıralarında bildirmektedir.¹⁸

¹⁶ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 217

¹⁷ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 195

¹⁸ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 195

4. Gönüllü Arap Atlıları

Cemal Paşa, I. Kanal Seferine iştirak eden kuvvetlerden I. Kademede yer alan birlikleri şöyle sıralamıştır:

“25. Nizamiye Fırkası, 23 ve 27. Fırkalarından devşirme suretiyle teşkil olunmuş bir alay, 5. seri ateşli sahra bataryası, 2 seri ateşli cebel, bir 15cm’lik seri ateşli obüs bataryası, bir süvari alayı, 4 hecinsuvar bölüğü, miktarları 1500’e varan Gönüllü Arap Atlıları..¹⁹”

Görüldüğü gibi, Birinci Kanal Seferine 1500 kadar gönüllü Arap atlısı katılmıştır.

5. Gönüllü Hecinli Birliği

Cemal Paşa “Hatırat”ının pek çok yerinde hecinli gönüllü birliğinden söz edilmektedir. Şerif Faysal, 1915 Eylül’ünde Suriye’ye gelmiş oradan İstanbul’a giderek Halife’nin huzuruna çıkarak babasının sadakatini ve kesinlikle isyan etmeyeceğini yeminlerle dile getirmişti. İstanbul dönüşünde Şerif Faysal, Suriye’de Cemal Paşayı ziyaret etmişti. Burada, Cemal Paşa ile Şerif Faysal arasındaki görüşme sonucunda, Şerif Faysal komutasında 1500 hecinliden mürekkep bir gönüllü birliğin Filistin’e gönderilmesi kararlaştırıldı. Ardından Kudüs’ü ziyaret etmiş olan Şerif Faysal, ordu karargahına mensup bir çok subay önünde bir nutuk vermiş ve pek yakın bir zamanda bir mücahitler (gönüllüler) kafilesi ile kendilerine ilhak edeceğini, düşmana karşı omuz omuza ölünceye kadar savaşaacağını Hz. Peygamber’in tertemiz ruhuna yemin ederek dile getirmişti.. Dikkat edilirse Şerif Faysal bu yalan yeminleri ederken babası da İngilizlerle İslam Halifeliğine karşı en şiddetli teşebbüslerde bulunuyordu..²⁰

Cemal Paşa “Hatırat”ının ileriki sayfalarında yine bu gönüllü hecinli grubundan şu cümlelerle söz eder: “İsyancıların ikinci partisinin mahkemesi sırasında da Şerif Hüseyin ile dostça muhabberemiz devam ediyordu. Nihayet 1916 Ocak ayına doğru Şerif Faysal, 40-50 atlı ile Mekke’den Şam’a geldi ve Kanal seferi için vaat edilmiş bulunan 1500 Mekke gönüllüsüne ait malzemenin hazırlanması ve sevki hususunda bana yardım etmek üzere Şam’da ordu karargahında kaldı²¹”.

Gönüllü Arap Hecinli Birliğinin I. Kanal Seferine iştirak ettiği ve bu alanda orduya pek çok yönden destek olduğu bilinmektedir.

Sonuç

Tarihimizdeki gönüllülük anlayışı, başlangıçtan beri vardı. Konu vatan savunması olunca, gönüllülük anlayışı, ordu millet dayanışmasının en güzel örneği olmuştur. Cemal Paşa’nın “Hatıraları”nda ve diğer ilgili kaynaklarda Birinci Dünya

¹⁹ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 198.

²⁰ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 307.

²¹ Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, 319.

Savaşı esnasında, Suriye ve Filistin Cephesine iştirak eden Gönüllü Mevlevî Alayı ve pek çok diğer gönüllü toplulukların hizmetleri övgü ile dile getirilmiştir. Mevlevî Gönüllü Alayının yanı sıra, orduya, Dobruca Gönüllüleri, Gönüllü Arap Atlıları, Gönüllü Hecimli Birliği vb. isimler altında pek gönüllü savaşı katılmıştır.

Kaynakça

Ali Hikmet Şükri (Arapça Hazırlayan), **Müzekkeratu Cemal Paşa** مذكرات جمال باشا, Zeytun 1923.

Arslan, Emir Şekip, **Ölüme Giden Yolda Üç Osmanlı**, Çeviren Aziz Akpınarlı, Hazırlayan Mehmet Akif Bal, İstanbul 2005.

Ataberk, Kaya, “Veled Çelebi İzbudak Mevlan’ın Türkçü Torunu”: <http://www.turksolu.com.tr/393/ataberk393.htm>

Beşikçi, **Mehmet, The Ottoman Mobilization of Manpower in the First World War**, Between Voluntarism and Resistance, Leiden-Boston 2012.

Cemal Paşa, Bahriye Nazırı ve 4. Ordu Komutanı, **Hatıralar**, Behçet Cemal (Tamamlayan ve Düzenleyen), Çağdaş yayınları, 1977.

Cemal Paşa, **Hatırât** (Osmanlıca), Dersaadet 1922.

Gürol, Ayşe, Âşık Paşa ve Garibnâmesi , (Âşık Paşa Hakkında Basılmamış Mezuniyet Tezi, Boğaziçi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi 1991).

Haksever, Ahmet Cahit, “Veled Çelebi İzbudak”: <http://www.semazen.net/sp.php?id=208>.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Darülfünun** Osmanlıda Kültür Modernleşmesinin Odağı, I-II, İstanbul 2010.

İnalcık, Halil, Osmanlılar, İstanbul, 2010.

İzbudak, Veled Çelebi, **Hatıralarım**, Türkiye Yayınevi İstanbul 1946.

Kara, Mustafa, “İzbudak Veled Çelebi”, **DİA**, c. XXXIII, İstanbul 2001, ss. 503-505.

Köstüklü, Nuri **Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler** (Balkan Savaşında Millî Mücadeleye), Çizgi Kitabevi Yay.115, Konya 2005.

Süheyl, Ünver, Osmanlı İmparatorluğu Mevlevîhaneleri ve Son Şeyhleri, tsz.

Weber, Maz, Economy and Society, ed. G. Roth and C. Wittich (Berkeley: University of California Press, 1978.

SELÇUKLU'DAN OSMANLI'YA SÛFÎ GRUPLARDA GAZA GELENEĞİ

*Resul Ay**

Özet

Hakk'a veya Hak bilgisine ulaşmayı amaç edinen mutasavvıflar bu yönleriyle aslında bireysel kurtuluşu hedefleyen gruplar olarak temayüz ederler. Bu uğurda çokça zikir ve ibadetten sıkı riyazete, dünyayı/toplumu terkten aşk ve cezbeye kadar pek çok yaşam pratiğini hayatlarına tatbik ederlerdi.

Oldukça bireysel görünen bu uygulamaların yanında zamanla sosyal bir takım faaliyetlerin içinde de yer aldıkları, halka hizmeti Hakk'a hizmetin bir aracı olarak benimseyip başta yolculara konaklama ve iâşe hizmeti olmak üzere çeşitli sosyal ve ekonomik hizmetlerin ve özellikle de irşad faaliyetinin bir parçası haline geldikleri görülmektedir. Bu kapsamda bazı derviş gruplarında daha yoğun olmak üzere gaza faaliyetlerine iştirak da onların önemli bir rükünü olarak ortaya çıktı. Özellikle sınır bölgelerini ikamet yeri olarak seçen derviş gruplarının bu özellikleri çok belirgindir. Tahta kılıçlı gazi-derviş tipi olarak beliren bu grupları hem Anadolu'nun hem de Rumeli'nin fethinde fazlaca görmekteyiz.

Daha Anadolu'ya yönelik ilk akınlarda, gazayı önemli bir rükün olarak benimsemiş olan Ebu İshak Kazerûnî ve ona bağlı İshakî dervişlerin yer aldıkları anlaşılıyor. Hem menâkıbnamelerde hem de Osmanlı kroniklerinde, başta Horasan mektebine mensup Melâmi-Kalenderî derviş grupları olmak üzere çeşitli tekke gruplarının Bursa'nın, İstanbul'un fethi gibi belli başlı savaşlarda önemli yararlılıklar gösterdikleri anlatılır. Onların savaşa iştirâki doğrudan savaşçı şeklinde olabileceği gibi, askere su dağıtmak, Bursa'nın fethinde Doğlu Baba örneğinde görüldüğü gibi soğuk ayran dağıtmak gibi lojistik hizmet şeklinde de olabiliyordu. İstanbul'un fethine dervişlerin katılımı, Oruç Beğ tarafından "... gazâ-yiekberdirdeyupmecnû* ehl-i İslâma haber olup, şeyhlerden, tekye-nişinlerden, dervişlerden ve abdallardan hâzır olanlarla Konstantin üzerine yürüdüler" şeklinde ifade edilir.

Dervişlerin manevi desteği daha da aranan bir durumdu. Savaş sırasında zafer müjdeleyerek askerın dayanma gücünü, azmini ve inancını artırırlardı. Sultanlar bu yüzden sefere çıkarken yanlarında dönemin ünlü tarikat şeyhlerini de götürürlerdi.

Tasavvufî hayat esasında masivaullahı, yani Allahtan gayrı her şeyi, terk etmek prensibi üzerine kurulu bir hayattır. Mutasavvıflar bunu bazen toplumu fiili terk ederek tenhalarda uzlete çekilmek ve buralarda bolca ibadet ve riyazetle meşgul olmak şeklinde uygularken bazıları da toplumu/dünyayı ruhen terk etmenin yeterli olacağı düşüncesiyle toplum içerisinde bir hayatı benimsemişlerdir. 12-13. yüzyıllarda Tekke ve zaviyelerin yaygınlaşması dervişlere bu her iki yaşam biçiminin aynı anda uygulanması yönünde önemli bir imkân sunmuştur. Bu şekilde tasavvufî hayatın mekânsal bir yapıya kavuştuğu aşağı yukarı aynı dönemde tasavvufî ideallerle insana hizmet anlayışının örtüştürülmesi ve insana hizmetin seyri

* Doç. Dr., Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, ayresul@yahoo.com

sülûkun bir aracı haline gelmesi, dervişleri adeta çeşitli türde kamusal hizmetler gören gruplar haline dönüştürmüştü. Onlar artık tekkelerinde münzevi bir hayatın yanı sıra yolculara konaklama, iâşe, barınma ve temizlik imkânları sunan, çevre halkın her türde sorunlarıyla ilgilenen bir faaliyet içerisinde yer almışlardır.

Dervişler bu hizmetlerin yanında insanların iman meseleleriyle de yakından ilgileniyorlardı. Bu yüzden irşad faaliyetleri onların adeta varlık sebeplerinden biriydi. En erken dönemden beri bazı sufilerin tenhalarda uzlete çekilme yerine halkı irşad etme ve İslam'a yeni müminler kazandırma gayretleri gözlerden kaçmaz.¹ Sırf bu maksatla gayri Müslim bölgeyle sınır olan alanlarda yaşamayı tercih eden sufilerin varlığı hiç de az değildir. Fakat İslam'ın yayılmasına coşkulu bir şekilde hizmet eden bu dervişlerin bunu sadece sözle/telkinle gerçekleştirmedikleri, İslam sahasının genişlemesine de önem verdikleri ve bu maksatla İslam ordularının fetih hareketlerine/gaza faaliyetlerine gönüllü iştirak ettikleri görülmektedir.²

Gaza faaliyetleriyle yakından ilgilenen derviş gruplarını hem Anadolu'nun ilk fethi sırasında hem de Osmanlı'nın kuruluş döneminde Bizans topraklarına yönelik fetihlerde görmek mümkündür. Bu yönüyle en dikkat çeken gruplardan biri Ebu İshak Kazeruni ve ona bağlı İshakî dervişleridir. İrşad faaliyetini hayat gayesi haline getiren Ebu İshak'ın İran'da hala varlıklarını sürdüren Ateşperestlerle sıkı bir mücadele halinde olduğu, onların ateş hanesini nasıl yakıp yıktığı menakıbnamesinde dile getirilir.³ Anadolu'ya yönelik seferlere keramet yollu da olsa katıldığına dair menkıbelere de rastlanır ama esasında onun gazaya giden askerleri hırslandırmak ve onların savaş donanımlarıyla yakından ilgilenmek gibi bir işlev gördüğü anlaşılıyor.⁴ Kazerunilerin başta Erzurum olmak üzere Doğu Anadolu'da daha 12. yüzyılda aktif olduklarını, yine Yıldırım Beyazıt zamanında Bursa'da bulunmaları ve adı geçen sultanın onlar için bir tekke yaptırması muhtemelen bu gazayla olan ilişkileri sayesinde olmalıdır.⁵

Osmanlı Beyliğinin ilk kuruluşundan itibaren Kazerunîler gibi gaza eğilimleriyle dikkat çeken daha pek çok derviş grubunun bu beyliğin topraklarında yaşadığı görülmektedir. Şüphesiz Aydınoğulları gibi Bizans topraklarına yönelik gaza faaliyetinde bulunan diğer beylikler sahasında da bunları görmek mümkündür. Ama

¹ Ebu İshak Kazeruni'nin tutumu buna güzel bir örnektir. Lübnan Dağı'nda inzivaya çekilmiş şeyhler Kazeruni'ye haber gönderirler ve "... halk ile karışmak Hak Tealâ dostlarının kârı değildir" diyerek onu dağa davet ederler. Ebu İshak cevaben onlara halk arasında kalmasının onun Hak'la birlikte olmasına engel teşkil etmediğini uzun uzun izah ettikten sonra "eğer ben de Lübnan dağında olsam bunca kafirler nasıl Müslüman olurlardı" mealinde bir cevap verir. Bkz. Şevk-i Kadim, *Manakıb-i Şayh Abû İshak-ı Kazarûnî Tercümesi*, vrk. 37b-38a.

² Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum (13-15. Yüzyıllar)*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2008, s. 137-138.

³ Şevk-i Kadim, a.g.e., vrk. 35b-36a

⁴ Aynı yerde

⁵ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Boğaziçi Yay., İstanbul 1993, s. 122; Fuad Köprülü, "Abu İshak Kazrûnî ve Anadolu'da İshakî Dervişleri" (yay. Cemal Köprülü), *Belleten* 130/XXXIII (1969), s. 228; Mustafa Kara, "Anadolu'ya İlk Gelen Tarikatlardan Biri: Kazeruniye ve Bursa'daki Dergahi" *Tarih ve Toplum* 93 (Eylül 1991), s. 27-28.

Osmanlıların Bizans'a yakınlığı ve gayrimüslim sahaya yönelik akınlarda daha dikkat çekici başarılar elde etmesi bu beyliği gaziler ve gazi dervişler için cazibe merkezi haline getirmiştir. Bu bölgeleri tercih eden gazi-dervişlerin büyük ölçüde Aşıkpaşazade'nin Abdalan-ı rum olarak tabir ettiği zümreye mensup oldukları tahmin edilebilir. Ayrıca onların, en azından bir kısmının, eski Babai taifesi ile ilintili olduğu ya da bu hareket içerisinde yer alan Vefaî, Haydari, Kalenderi gibi tarikatlara mensup oldukları görülür. Mesela Orhan Gazi zamanında yaşamış ve Bursa'nın fethine katılmış Geyikli Baba'nın kendisini "Baba İlyas müridiyim Ebu'l Vefa tarikandanım" şeklinde tanıtmaması, yine gazi dervişlerden Abdal Musa, Abdal Murad, Doğlu Baba, Seyyid Ali Sultan gibi dervişlerin kalender meşrep oldukları bilinmektedir. Yine diğerlerinin Abdal veya Baba lakaplı olması onların kalenderi özellikler gösteren Rum Abdalları taifesine mensubiyetleri hakkında fikir verir.⁶

Kuşkusuz Osmanlı ve diğer uç beyliklerinin topraklarında bu erken dönemlerde, daha az olmakla birlikte Sünni nitelikli sufiler de vardı, fakihler olduğu gibi. Ama kalenderi özellikler gösteren Rum Abdallarının bu sahaları daha çok tercih etmesi herhalde tesadüf değildir. Her şeyden önce buralar birer fetih bölgesiydi ve İslam'ı yaymak adına uygun imkânlar sunmaktaydı. Özellikle tasavvufi hayatında irşad faaliyetini öne çıkaranlar için uygun yerlerdi buralar. Fakat şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki onların pek çok Sünni çevrece garip karşılanan meşrepleri/öğretileri ve oldukça marjinal hatta anti sosyal sayılabilecek yaşam tarzları buralarda, özellikle yarı göçebe Türkmen çevrelerde daha sempatik karşılanabiliyordu. Bu yüzden onlar göçebe Türkmen çevrelerle daha iyi ilişki kurabilmişler ve o çevrelerde daha çok saygı görmüşlerdir.⁷

Aslında onların yaşam tarzları göz önünde bulundurulduğunda sınır bölgelerindeki gazilerden mizaç olarak çok da farklı olmadıkları düşünülebilir. "mekânsızlıktan gayri mekânımız yoktur" anlayışıyla ömürlerinin büyük bir kısmını seyahatle geçiren bu sufilerin, yolun götürdüğü yere giden ve güneşin battığı yerde konaklayan bir hayat tarzları vardı. Yarın kaygısı gütmeyen ve mutlak fakirlik prensibi gereği para-pul biriktirmeyen, büyük ölçüde başkalarının sadakalarıyla geçinen ya da tekkelerden ve vakıf gelirlerinden yararlanan kimselerdi.⁸ Bu tarz sufilerin daha erken dönemlerden itibaren Anadolu'ya gelen Türkmen aşiretleriyle de birlikte hareket edenlerine rastlamak mümkündür. Onlarla birlikte sınır

⁶ A. Yaşar Ocak, "Osmanlı Beyliği Topraklarındaki Sufi Çevreler ve Abdalan-ı Rum Sorunu (1300-1389)", *Osmanlı Beyliği (1300-1389)* (ed. Elizabeth A. Zachariadou), Tarih Vakfı Yurt Yay., İstanbul 1997, s. 164; Haşim Şahin, "Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dini Zümreler (1299-1402)", Marmara Üniv. Türkiyat A. Enstitüsü, Türk Tarihi A.B.D. basılmamış Doktora Tezi, İstanbul 2007, s. 87-120, 287-292.

⁷ Ocak a.g.m., s. 164.

⁸ Bu sufilerin hayat tarzı ve meşrepleri hakkında bkz. *Ocak, Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sufilik: Kalenderiler (XIV-XVII. Yüzyıllar)*, TTK yay., Ankara 1992; Ahmet T. Karamustafa, *God's Unruly Friends: Dervish Groups in the Islamic Later Middle Period, 1200-1550*, University of Utah Press, Salt Lake City, 1994.

bölgelerine gelmiş olanları da şüphesiz vardı. Bir de aşiret bağı kopmuş, hayatını savaştı olarak sürdüren, bu yüzden fetih ve gaza sahası olan sınır bölgelerine gelen gazilerin yanında bahsi geçen dervişlerin de bulunması ihtimal dâhilindedir. Nitekim sınır bölgelerinde gazi-derviş olarak adlandırdığımız dervişlerin onlarla birlikte gaza faaliyetlerine katıldıkları görülmektedir.⁹

Gazilerin ve gazi-dervişlerin böyle bir hayatı tercih etmelerinde şüphesiz dini motivasyonlar çok belirleyicidir. İlayi kelimetullah ülküsü doğrultusunda İslam'ın hâkimiyet alanını genişletmek, İslam'ı yaymak kutsal bir vazife olarak addedilmiştir. Fakat gazanın bir maişet kapısı, bir geçim aracı olduğunu da unutmamak gerekir. Doyumluk olarak tabir edilen ganimetlerden pay almak, yerleşmek için yurtluk elde etmek bu savaştan beklenen dünyevi faydayı temsil ediyordu.¹⁰ Savaşlarda gösterdikleri yararlılık neticesinde Gazi-dervişlere, fethedilen bölgelerde tekkelerini kurmak için araziler tahsis edilir ve onların geçimini sağlamak üzere yine aynı bölgeden gelirler bağlanırdı. Dervişlerin gazi olarak işlevi bundan sonra kolonizator olarak devam eder. Yeni fethedilen bölgede kurdukları tekkeler bölgenin Müslüman ahali tarafından iskân edilmesinde öncü rol oynardı.¹¹ Bundan sonra da gaza faaliyetleri yine devam ederdi. Gerek tekkelerindeki dervişlerin bizzat seferlere katılması şeklinde, gerekse gazilerin uğrak yeri olmaları hasebiyle onlara ve atlarına hizmet etmek şeklinde gaza faaliyetleri içerisinde yer alırlardı.

Bazı dervişlerin, sınırların genişlemesine paralel olarak tekkelerini de daha ileri noktalara taşıdıkları görülmektedir. Orhan Gazi döneminin ünlü gazi dervişi Karaca Ahmed buna güzel bir örnektir. O önce Geyve Akhisar'ın fethine katılmış, muhtemelen savaşta gösterdiği yararlılıktan dolayı Sultanın bu bölgede kendisine verdiği bir araziye yerleşmiştir. Fakat Karaca Ahmed'in burada sürekli kalmayarak yeni fetihlere katıldığı ve fethedilen yeni bölgelere göç ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü onu daha sonraki bir tarihte Bursa'nın fethinde ve 1329 tarihli Palekanon savaşında görmekteyiz. Nitekim Osmanlı sınırı bugünkü Üsküdar'a ulaştığında tekkelerini orada kurup faaliyetlerini burada yürütmüştür. Aslında Karaca Ahmed burada da uzun süre kalmaz, Osmanlı topraklarından ayrıлып Saruhanoğullarının hüküm sürdüğü Manisa civarına yerleştiğinde gaza faaliyetlerine orada devam eder.¹²

Dervişlerin gaza faaliyetlerini ve fetihlerdeki yararlılıklarını iki türlü ele almak gerekir. Birincisi doğrudan savaştı olarak gazalara katılmak, diğeri askerlere moral destek vermek üzere sefere iştirak etmek. Her ikisine dair bolca örneklere rastlamak

⁹ Rıza Yıldırım, "Devishes in Early Ottoman Society and Politics: A Study of Velayetnames As A Source For History", Bilken Üniversitesi Tarih Bölümü Basılmamış Master Tezi, Ankara 2001, s. 15, 103, 107-108.

¹⁰ Yıldırım, a.g.t., s. 107-108.

¹¹ Ömer Lütfü Barkan, "Osmanlı İmparatorluğunda Bir İskan ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler I: İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler" *Vakıflar Dergisi II* (1942), 284-294.

¹² Şahin, a.g.t., s. 288.

mümkündür. Dervişlerin gazalardaki savaşçı rolleri hem menkıbevi kaynaklarda hem de kroniklerde oldukça keramet motifli hikâyelerle ve “tahta kılıçlı dervişler” imgesiyle anlatılır. Tahta kılıç motifi dervişlerin savaşçılığının aslında sadece simgesel bir değer taşıdığını düşündürebilir fakat gazalardaki faaliyetleri göz önünde bulundurulduğunda bu kılıçların en az çelik kılıçlar kadar keskin olduğu ve savaşlarda epey düşman telefata sebep olduğu hikâye edilir.¹³

Tekkelerinde münzevi bir hayat sürdüren bazı dervişlerin aksine sınır bölgelerindeki abdalların/babaların oldukça hareketli ve enerjik bir hayata sahip olduğu düşünülünce bu dervişlerin gazalarda aktif savaşçı olarak yer almaları hiç de garipsenemez. Onların mücadelecî ruhu hatta tasavvufî meşrepleri gereği anarşizme meyleden tavırları, ayrıca Türkmen çevrelerde yaşayanlarının göçebe yaşam tarzını bütün dinamizmiyle özümsemiş olmaları, onları pekâlâ birer savaşçı kimliğine büründürebilirdi. Onların öncellerinin, en azından bir kısmının Babailer isyanında aktif rol aldıklarını da düşünürsek zaten mücadelecî bir geçmişten/kökenden geldikleri anlaşılır. Nitekim diğer pek çok seferde olduğu gibi Bursa'nın fethine katılan Kumral Abdal, Abdal Musa, Geyikli Baba, Abdal Murad, Karaca Ahmed, Postinpuş Baba gibi dervişler, kaynakların belirttiğine göre büyük kahramanlıklar göstermişlerdir. Muhtemelen sırf bu katkılarından dolayı tekkeleri için onlara arazi tahsisi yapılmış ve vakıf gelirleri bağlanmıştır. Bu savaşta Geyikli Baba ve Abdal Murad'ın olağanüstü büyüklükte (3 m veya 60 okka) bir tahta kılıcı bulunduğu ve düşmana korku saldığı hikaye edilir. Kızıl Kilise'nin fethinde Geyikli Baba'nın rolü önemle belirtilir. Hikâyeye göre o düşmanla savaşıp yorgun düşünce bir kestane ağacının kovuğunda saklanır ve sabah olunca cenge devam eder. Bazı kaynaklarda onun geyik sırtında bir süvari olarak düşmanla savaştığı da anlatılır. Abdal Murad'ın hikâyesinde ise onun da tıpkı Geyikli Babaninkine benzer büyük bir tahta kılıcı olduğu, bununla ve topuzu ile kahramanlıklar gösterdiği rivayet edilir. Bursa'nın fethinden önce de bölgeye yerleştiği ve kaleye taşlar yuvarlamak suretiyle kale halkını bezdirdiği anlatılır. Hatta bu savaşta Orhan Gazi tarafında idaresine bir grup asker verildiği de belirtilir.¹⁴

Dervişlerin bu şekilde, özellikle erken dönemde daha pek çok sefere katıldıkları ve gazilerle birlikte savaştıkları kaynaklarda dile getirilir. I. Murad'ın Kosava savaşında, Yıldırım Beyazıt'ın Rumeli'ndeki bilumum fetihlerinde, hatta Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'u fethinde dervişler yerlerini almışlardır. Oruç Bey dervişlerin İstanbul'un fethine katılımını şu sözlerle dile getirir: “Gaza-yı ekberdir deyup mecmû' ehl-i İslam'a haber olup, şeyhlerden, tekye-nişinlerden, dervişlerden ve abdallardan hâzır olanlarla Konstantin üzerine yürüdüler”.¹⁵

¹³ Örnekler için bkz. Şahin, a.g.t., s. 287-292.

¹⁴ A.g.t., s. 97, 219, 289; Ay, a.g.e., s.138.

¹⁵ Oruç Beğ, *Tevârih-i Âl-i Osman* (nşr. Franz Babinger), Şark Kütüphanesi, Hanover 1925, s. 65.

Şüphesiz savaşa katılan dervişlerin lojistik hizmetleri ve manevi destekleri en az savaşıllıkları kadar önemliydi. Bu hizmet savaş gerisinde özellikle savaşa giden gazileri tekkelerinde ağırlamak onların ihtiyaçlarını gidermek şeklinde olabileceği gibi savaş sırasında askerlere su dağıtmak belki yaralarını sarmak gibi hizmetleri de içeriyordu. Bursa'nın fethi sırasında Doğlu Baba adlı dervişin askerlere soğuk ayran dağıttığı rivayet edilir.¹⁶

Dervişlerin savaşlardaki manevi katkıları hiç de diğer katkılarından aşağı kalmazdı. Savaş sırasında zaferi müjdeleyerek askerinin dayanma gücünü, azmini ve inancını artırmak gibi mühim de bir rol üstlenirlerdi. Dervişlerin bu rolü daha savaş öncesinde başlardı. Anadolu'ya yönelik ilk göçlerden itibaren yukarıda ifade edilen yurtsuz, işsiz taifesini dini-tasavvufi öğretileriyle gaza akınlarına yönlendirmesi, onları gaza ideolojisiyle donatması gaza akınlarının insan unsurunu teminde önemli rol oynardı. Osman ve Orhan gaziler söz konusu dervişlerle iyi ilişkiler kurarak garipler olarak adlandırılan bu başıboş ve işsiz kitleyi kutsal savaşıllar olarak kendi kontrolleri altına almayı başarmışlardı. Bu da onlara fetih hareketleri için müthiş bir insan gücü potansiyeli sağlıyordu.¹⁷

Dervişlerin manevi desteği beyler ve sultanlar için de aranan bir durumdu. Sefere çıkmadan önce beylerin veya sultanların çevrelerinde bulunan ve kutsiyetine inanılan bir şeyhten kılıç kuşanma, gazilik unvanı alma ve dualarla sefere uğurlanmaları adet haline gelmişti. Gaza faaliyetleriyle ünlü Aydınoğlu Umur Bey rivayete göre Rumeli fetihlerine çıkmadan önce Abdal Musa tarafından başına kızıl bir börk giydirilir ve kendisine gazi unvanı verilir.¹⁸ Beylerin veya sultanların sefere çıkarken şeyhlerin elinden kılıç kuşanmaları ve onların duasını almaları adetti. Osmanlı sultanlarının pek çoğunda bu uygulamayı görürüz. Osmanlı hükümdarları ayrıca sefere çıkarken yanlarında tarikat şeyhlerini de götürürlerdi. Onların asker üzerindeki manevi etkisi ve morallerini yüksek tutmadaki rolleri bu uygulamayı adeta bir göreve dönüştürmüştü. Sefer sırasında kazasker ve ordu kadıları gibi ordu şeyhliği de bir makam haline getirilmişti. Kadılar şeriatın uygulanmasından sorumluyken, şeyhler ve dervişler de askerinin moralinden sorumluydular.¹⁹ Savaş sırasında zaferi müjdeleyerek askerinin dayanma gücünü, azmini ve inancını artırmaya çalışırlardı. Keramet motifli de olsa şu rivayet bu durumu güzel izah eder. Yıldırım Beyazıt'ın Rumeli'deki bir seferinde bir kalenin bütün uğraşlara rağmen düşürülememesi askerler arasında yıldınlık yaratmıştı. Tam bu sırada gaipen ortaya çıkan fakat daha sonra Emir Sultan olduğu anlaşılan bir zat "feth u nusret guzât-ı müslimîndir" diyerek orduyu galeyana getirmiş ve son bir saldırıyla kale

¹⁶ Mecdî, *şakaik-i Nu'maniye ve Zeyilleri- Hadaik-ř-şakaik- I* (Haz. Abdülkadir Özcan) İstanbul 1989, s. 33-34.

¹⁷ Yıldırım, a.g.t., s. 107-108.

¹⁸ Abdurrahman Güzel (haz.), *Sultan Abdal Musa Velâyetnâmesi*, TTK, Ankara 1999, s. 148.

¹⁹ Reşat Öngören, *Osmanlılar'da Tasavvuf: Anadolu'da Sufiler, Devlet ve Ulema (XVI. Yüzyıl)*, İz Yay., İstanbul 2000, s. 269-270.

düşürülmüştür.²⁰ Burada menkıbevi bir tarzda anlatılan olayın İstanbul'un fethi sırasında Akşemseddin üzerinden yaşandığı da rivayet edilir. Ümitlerin kırıldığı anda zafer vadeden sözleri ve yönlendirmeleriyle hem sultanı hem de askerleri teşvik etmiş, bu yolla İstanbul'un fethinde önemli bir rol oynamıştır.²¹

Şeyh ve dervişlerin askerler üzerindeki moral etkisi kadar sultanlar üzerinde de etkili oldukları anlaşılıyor. Gördükleri rüyalarla sefer için veya savaş günü için uygun zamanı bildirmeleri, mübarek olarak addedilen vakitlerde dua etmeleri onlardan beklenirdi. Telkinleriyle sultanın moralini yüksek tutmak ve onu zafere inandırmak suretiyle seferin akıbetinde önemli rol oynarlardı. Şeyhlerden bu minvalde en çok yararlanan padişahlardan biri de Kanuni Sultan Süleyman'dı. Belgrad seferine çıkarken (1521) Nakşibendî tarikatından ünlü Yorgancı Emir Efendi'yi, İran seferine çıkarken Semerkandiyye ricalinden Şeyh Alâeddin Efendi'yi, Korfu seferinde ise Halvetiye şeyhlerinden Merkez Efendi'yi ve diğer seferlerinde de başka şeyhleri yanında götürmüştür. Bu şeyhlerden bazılarının gördükleri rüyalarla sultanın kararlarında etkili oldukları anlaşılıyor.²²

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki, mesleki yaşamları gereği nefis mücahedesini cihadın en büyüğü olarak addeden ve bunu hayatlarına tatbik etmeye çalışan tasavvuf erbabının dünyevi cihada ve bununla ilintili gazaya kayıtsız kalması herhalde düşünülemezdi. Nitekim Anadolu'nun ilk fethinden I. Dünya savaşına kadar sufi gruplar çeşitli düzeylerde ve biçimlerde gaza faaliyetlerinin hep içinde olmuşlardır. I. Dünya savaşında ilan edilen cihad-ı ekber'e Mevlevîlerin, Bektaşîlerin ve diğerlerinin iştirakini böyle bir geleneğin devamı olarak da düşünmemiz gerekir.

²⁰ Baldırzade Selisî Şeyh Mehmed, *Bursa Vefeyatnameleri I: Ravza-i Evliya* (haz. Mefail Hızlı-Murat Yurtsever), Arasta Yay., Bursa 2000, s. 80.

²¹ Ali İ. Yurt, *Akşemseddin (1390-1459): Hayatı-Eserleri* (haz. Mustafa S. Kaçalın), Marmara Üniversitesi İlah. Fak. Yay., İstanbul 1994, s. 134-135.

²² Öngören, *a.g.e.*, s. 269-273.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA KIZILAY CEMİYETİ YARARINA DÜZENLENEN YARDIM FAALİYETLERİ

*Yüksel Özgen**
*İsmail Kalaycı***

Özet

Bildiride, Birinci Dünya Savaşı sırasında Kızılay Cemiyeti yararına gerçekleştirilen faaliyetler incelenecektir. O dönemde Hilal-i Ahmer Cemiyeti adı ile anılan kuruluşun yardım faaliyetlerini sürdürebilmek için ne gibi maddi kaynak arayışlarına giriştiği ve bu arayışların nasıl sonuçlar verdiği üzerinde durulacaktır.

Büyük bir savaşın ortasında bile sosyal hayatın devam ettiği, birçok eğlence, tiyatro ve konserin düzenlendiği ve Kızılay yararına tertip edilen bu etkinliklere katılımın gayet iyi olduğu görülmektedir. Osmanlı Devleti'nin Fransa ile savaş içinde olmasına rağmen bu eğlencelerde Fransız sanatçıların yer alması ve davetiyelerin hem Fransızca hem de Osmanlıca basılması dikkate değerdir. Özellikle halkın yanı sıra Enver Paşa gibi devlet adamları da bu gibi faaliyetlere davet edilmiştir. Kızılay Cemiyeti'ne destek için birçok gönüllünün para karşılığı çiçek dağıttığı da görülmektedir.

Düzenlenen faaliyetler ışığında Osmanlı toplumunun savaş şartlarında dahi sosyal hayatını sürdürdüğü ve yardımlaşma faaliyetlerine devam ettiği görülmektedir.

I- Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Kuruluşu ve Faaliyetleri

a- Kuruluşu

Osmanlı Devleti'ndeki yardımlaşma ve dayanışma kültürü, toplumun ve devletin uzun yıllar sağlıklı bir şekilde ayakta durmasına etki eden faktörlerden birisidir. Osmanlı toplumunda kişinin sahip olduğu servetin üzerinde sadece kendisinin değil, birlikte yaşadığı, içinde yer aldığı toplumunda hak sahibi olduğu inancı yardımlaşma kültürünün gelişmesinde önemli faktörlerden biridir. Klasik dönemde sosyal yardım işlerini üstlenen vakıfların bu özellikleri sonraki yıllarda zayıflamıştır. Vakıfların bu fonksiyonunun zayıflamasıyla ortaya çıkan boşluğu Himayet-i Eftal (Çocuk Esirgeme) ve Hilal-i Ahmer (Kızılay) gibi kurumların doldurmaya başladığı görülmektedir.¹

Osmanlı Devleti'ndeki ilk sivil derneklerden birisi olarak adlandırabileceğimiz Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kurulmasında, uluslararası yardım kuruluşu olan Kızıllaç'ın etkisi büyüktür. Bu cemiyetin kurulması fikri ilk olarak 1864 yılında Cenevre'de 16 devletin katılımı ile gerçekleşen Milletlerarası Kızıllaç Konferansına

* Yrd. Doç. Dr., Çankırı Karatekin Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, yozgen19@hotmail.com

** Okt., Çankırı Karatekin Üniversitesi, ismail_kalayci_17@hotmail.com

¹ Eyüp Zengin, Ayhan Şahin, Salih Özcan, "Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları", **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, c.19, sayı.2, 2012, s.135-136.

Osmanlı temsilcilerinin de katılması ile başlamıştır. Kısa süre sonra Osmanlı Devleti, yönetim kadrosunu katılımcı devletlere sunarak Kızılhaç Cemiyetinin bir üyesi haline gelmiştir.²

Avrupa'da oluşturulan Kızılhaç'a paralel olarak Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 14 Nisan 1877 tarihinde faaliyetlere başladı. Cemiyetin ilk başkanı Meclis-i Umur-ı Sıhhiye ikinci reisi Hacı Arif Bey olmuştur. Hilal-i Ahmer Cemiyeti 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı'nda cephe gerisinde dokuz seyyar hastane ile İstanbul'da dört hastane açarak 25,000 den fazla yaralı ve hasta askeri tedavi ederek ilk büyük icraatını gerçekleştirmiştir. Daha sonra 1897 Türk-Yunan savaşında iki hastaneli vapur kiralayarak yaralı ve hasta askerleri İstanbul'a taşıdı. Cemiyetin ambleminin Hilal olması yüzünden bir müddet cemiyet Kızılhaç tarafından tanınmadı. Nihayet 1907 yılında Besim Ömer Paşa'nın gayretleri ile hilalin amblem olarak alınması Avrupalı güçlere kabul ettirildi.³

II -Trablusgarp ve Balkan Savaşları'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti

II. Meşrutiyetin ilanı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin daha aktif olmasını da beraberinde getirdi. 1911-14 yılları arasında cemiyet yeniden yapılanmaya gitti. Trablusgarp, I. ve II. Balkan Savaşları sırasındaki yararlı faaliyetleri ile dikkat çeken kurumu devlet daha da önemsemeye başladığını Sultan Reşat'ın teşkilatın koruyucu başkanlığını üstlenmesinden anlamaktayız.⁴ II. Meşrutiyet'in ardından ortaya çıkan cemiyetleşme atmosferi içinde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin güçlendirilmesi için hazırlıklar başlatıldı. Hariciye Nazırı Rifat Paşa'nın çabaları sonucu cemiyet yeniden teşkilatlandırıldı ve bir nizamname hazırlandı. Umumi Meclis, 20 Nisan 1911'de Tokatlıyan Otel'i'nde Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın başkanlığında toplanarak otuz kişilik umumi merkez heyetini seçti. Tophane'de üç katlı bir bina cemiyetin ilk idare merkezi oldu. Başkanlığa Rifat Paşa, başkan vekilliklerine Prens Abbas Paşa ile Talat Bey, müfettişliğe Mehmed Ali Bey, başkatipliğe Rifat Bey. Muhasebeciliğe Kemal Ömer Bey ve veznedarlığa da Fuad Bey getirildi. Cemiyet ilk kongresini 13 Nisan 1912'de eski sadrazamlardan Hüseyin Hilmi Paşa'nın başkanlığında yaptı.⁵

1913 yılında Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Heyeti Merkezi kuruldu. Özellikle Balkan Savaşları sonucunda bölgedeki Müslümanların göçe zorlanmaları ile halk Rumeli'den İstanbul'a göç etti. Göç eden bu muhacirler arasında himayeye muhtaç kimsesiz dul kadınlar ile genç kızlar ve şehit çocukları da bulunuyordu. Hanımlar Heyeti Merkezi bu kişilere yardım gerekçesi ile kurulmuştur. Daha sonra

² Yaşar Baytal, *Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri(1923-1938)*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara2012, s. 78-80.

³ Mesut Çapa, "Kızılhay", *İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, c.XXV, Ankara 2002, s.544-545.

⁴ Seçil Karal Akgün, "Cumhuriyet Duyururken Geride Bırakılmayan Bir Kurum : Hilal-i Ahmer Cemiyeti", *Odtü Gelişme Dergisi*, sayı 39, Nisan 2012, s.113.

⁵ Çaga, s.545.

da şehit çocuklarına dul ve zorda olan kadınlara yardım faaliyetleri gerçekleştirmiştir. Hilal-i Ahmer bünyesinde kurulan bu kuruluş özellikle I. Dünya savaşında askere bir çok kıyafet, eldiven ve çorap örmüştür.⁶

Balkan Savaşları sonucunda özellikle Yunanistan ve Bulgaristan'a bırakılan topraklarda yaşayan Türkler Anadolu'ya göç etmek zorunda kalmışlardır. Birkaç ay içerisinde sadece Makedonya'dan Anadolu'ya 200.000 kadar Türk göç etmiştir. Bu sayı diğer bölgelerden gelenler ile 400.000 rakamına ulaşmıştır.⁷ Bu göçler sonucunda İstanbul adete çadır kente dönmüştür. Bu duruma ilgisiz kalmayan Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti 9 Aralık 1912 ve 28 Şubat 1913 tarihlerinde olağanüstü toplantılar yapılmıştır. Muhacirlere yardım için Hilal-i Ahmer'e 50000 lira ödenek ve birçok yardım görevlisi tahsis edilmiştir. Muhacirlerin giyim, kuşam, gıda barınma vb. ihtiyaçları karşılanmıştır cemiyet tarafından karşılanmış, hayvanlarının yemleri tedarik edilmiştir. Parmakkapı'da bulunan Erzurum valisi Reşit Paşa'nın konağı hastane haline getirilmiştir. İstanbul dışında bulunan muhacirlere de çamaşır, gıda ve para yardımı yapılmıştır. Kızılhaç sağlık mensupları da yardım için İstanbul'a gelmiştir.⁸

c- I. Dünya Savaşı'nda Hilal-i Ahmer Cemiyeti

I. Dünya Savaşı başladığında Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Balkan savaşlarında yaptığı yardımlardan dolayı ambarları boştu. Buna rağmen Cemiyet bu dönemde de önemli faaliyetler yürüttü. I. Dünya Savaşı sonucunda cemiyetin yaptığı yardım tutarı 10.000.000 lirayı bulmuştu. Hilal-i Ahmer Cemiyeti savaş sırasında Çanakkale, Suriye ve Kafkas cepheleriyle Çanakkale, Bağdat, Medine gibi bazı şehirlerde hastaneler kurdu. Çanakkale'den gelen yaralı askerlere bakılması için İstanbul'un değişik yerlerinde 7 hastane tesis ettiği gibi ayrıca dispanserler de açtı. Buralarda askerlerden başka fakirleri de tedavi etti.⁹

I. Dünya Savaşı sırasında cemiyetin, büyük oranda Osmanlı yönetimine hakim olan İttihat ve Terakki partisinin güdümüne girdiği görülmektedir. Bu dönemde Avusturya, Almanya ve Eskişehir'de üç adet murahhaslık açılmıştır. Bu murahhaslıkların en önemli görevleri cemiyete yardım toplamaktır.¹⁰ Bu yardım toplama faaliyetlerinin yurt dışınada uzandığını görmekteyiz. Buna bir örnek olarak Peşte 'de açılan Hilal-i Ahmer Cemiyeti şubesinin katkılarıyla Budapeşte Üniversitesi'nde Çanakkale'de savaşan askerler için yardım gecesi düzenlenmesini

⁶ Cemal Sezer, "Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dar-üs-Sana'ası", **History Studies Dergisi**, c.6, sayı 3, Nisan 2014, s.311-322.

⁷ Dr. Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih(1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul 2008, s.5 44.

⁸ Tunca Özgişi, "Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu'ya Zorunlu Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 7, Sayı 31,2014, s.388.

⁹ Cemal Sezer, Ömer Metin. "**Balkan Savaşlarından Milli Mücadeleye Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri (1912-1922)**", s.172.

¹⁰ Baytal, s.81.

gösterebiliriz. Bu gecede toplanan paralar Çanakkale Cephesi'nde görev yapan askerler yararına harcanmıştır.¹¹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti. 1. Dünya Savaşı'nda çeşitli cephelere sağlık heyetleri gönderdi. Erzurum, Erzincan, Sivas, Samsun, Gelibolu, Şarköy, Tekirdağ , Medine ve İstanbul'da Beyoğlu. Taksim, Galata, Cağaloğlu, Kadırga semtlerinde ve Darüşşafaka'da hastahaneler açtı. Ayrıca çeşitli yerlerde nekahathaneler ve misafirhaneler kurdu. Bunların bir kısmı sonradan hastahane haline getirildi. Şirket-i Hayriyye'den bazı gemiler kiralanarak hasta ve yaralıların taşınmasında kullanıldı. Cemiyet salgın halindeki tifüs, kolera, tifo ve dizanteri mücadeleleriyle de uğraşmak durumunda kaldı. Ayrıca İstanbul'un çeşitli semtlerinde açılan aşevlerinden yaklaşık 30.000 kişi yararlanıyordu¹² Hilal-i Ahmer Cemiyeti bu faaliyetleri gerçekleştirebilmek için önemli miktarda kaynağa ihtiyaç duyuyordu.

II-Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti Yararına Düzenlenen Yardım Faaliyetleri

I.Dünya Savaşı'nın devam ettiği günlerde Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne maddi katkı sağlamak amacı ile çoğunlukla İstanbul'da olmak üzere birçok etkinliğin gerçekleştirildiğini görmekteyiz. Bunlardan en dikkat çekici olanları Cemiyet yararına düzenlenen Tiyatro, balo ve eğlencelerdir. Bir diğeri "*Hilal-i Ahmer Çiçeği*" adı verilen bir çiçeğin maddi yardım karşılığı halka dağıtılmasıdır. Tebliğimizde I. Dünya Savaşı sırasında gerçekleştirilen bu iki önemli gelir kaynağı hakkında değerlendirmelerde bulunacağız.

a- Tiyatro, Balo ve Eğlenceler.

Butür gösterilerin düzenlenmesi, sanatçıların ihtiyaçlarının takip edilmesi, reklam faaliyetlerinin gerçekleştirilmesi, biletlerin basılıp dağıtılması gibi meselelerin takibi için bir komisyon kurulmuştur. Kurulan bu komisyona bir müdür atanmış ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti ile irtibatı bu müdür gerçekleştirmiştir. Oynanacak tiyatroların vb. metinleri daha önceden bu komisyona gönderilir ve kontrol edilirdi.¹³

Hilal-i Ahmer Cemiyeti arşivindeki belgelerden yardım faaliyetlerinin hepsinin Osmanlı topraklarında gerçekleşmediğini, özellikle Almanya ve Avusturya'da da çeşitli organizasyonlar yapılarak gelirinin Osmanlı Hilal-i Ahmer Cemiyeti'ne bağışlandığı görüyoruz.¹⁴

I.Dünya Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına gerçekleştirilen bu türden faaliyetleri çoğunun yurtdışı destekli olduğunu görmekteyiz. Özellikle Fransa, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Bulgaristan'dan getirtilen sanatçılar bu

¹¹ Özgişi, s.389.

¹² Çapa, s.545.

¹³ Kız. Arş., 728/39., 728/43. 728/63. 728/91.

¹⁴ Kız. Arş., 728/96

organizasyonda görev almaktadırlar. Bazı istisnai durumlar hariç, bu sanatçıların konsolosluklar aracılığı ile getirilmekte olduğu ve genellikle sadece yol, barınma ve yiyecek masraflarının karşılanması karşılığında gösteri düzenlemeyi kabul ettikleri anlaşılmaktadır. Bazen organizasyondan elde edilen gelirin hepsinin Cemiyete bağışlandığı bazense sanatçıların, gelirin belli yüzdelerinin cemiyete bağışlanmasını kabul ettiği görülmektedir. Büyük yardım organizasyonları genelde Beyoğlu/ Kadıköy/ Beşiktaş semtlerindeki merkezlerde veya Pera Palas Otelinde gerçekleştirilmektedir. Bazı yardım geceleri ise devlet okullarında, kışlık tiyatrolarda ve azınlık okullarında gerçekleştirilmektedir. Örneğin 15 Ocak 1914'de gerçekleştirilen bir yardım gecesi İstanbul Rum Mektebi'nde yapılmıştır.

Yardım faaliyetleri İstanbul'un dışında da gerçekleştirilmektedir. Eskişehir, Ankara, Edirne, Bursa bu şehirlerden bazılarıdır. Örneğin 31 Kasım 1914 tarihinde Ankara'da bir yardım konseri düzenlenmiş ve 1000 lira toplanmış, 7 Mart 1915 tarihinde Eskişehir'de gerçekleşen yardım gösterisinde de 855 lira Hilal-i Ahmer cemiyeti'ne gönderilmiştir. İstanbul'da gerçekleşen küçük müsamerelerden ise ortalama 500 ila 2000 lira arası toplanabildiği gibi büyük balo, gösteri vb. faaliyetlerden ise daha fazla para yardımı alınabilmektedir. Örneğin I. Dünya Savaşı boyunca rutin olarak gerçekleştirilen Hilal-i Ahmer Balosu'ndan elli bin lira para toplanabilmiştir.¹⁵ Bu gösteriler sadece Hilal-i Ahmer için gelir kaynağı olmamış aynı zamanda ücretsiz gönderilen biletler ile Darülaceze'de bulunan yaşlıların bu eğlencelere katılması ve moral bulması sağlanmıştır.¹⁶

Belgelerden Osmanlı Demiryollarının da Hilal-i Ahmer Cemiyeti için yardım faaliyetleri düzenlediği anlaşılmaktadır. 1914 yılında başlayan bu organizasyonun 1915'te de devam ettiğini görüyoruz. Bu yardım gecelerine 1914 de kişi başı 20 lira yardım toplanırken 1915'de bunun 30 lira olacağı duyurulmuştur.¹⁷

Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği Fransa'nın kendi dini bayramlarından olan Poğaça bayramında Hilal-i Ahmer yararına poğaçalar satıldığı ancak poğaçaları yapan şeflerin yevmiyesinin Cemiyetten alındığı görülmektedir. Bu organizasyonda şef yardımcısı 15 gün çalışmış ve günlük 30 liradan 650 lira almıştır.¹⁸

I. Dünya Savaşı'nda müttefikimiz olan Almanya'dan Hilali-i Ahmer için 175.000 mark para toplanmıştır. Osmanlı Devleti'nin Nünberg'deki Konsolosu, Almanya'nın 1910 lardaki en ünlü artistlerinden Mösyö Antel ile şubat 1916 tarihinde Hilal-i Ahmer yararında sadece yol, barınma ve yiyecek masrafları karşılığında ücret almadan bir gösteri düzenlemesi konusunda anlaşmalarını İstanbul'a bildirmiştir. Bunun yanında Osmanlı Sultanı'nın önünde de gösteri

¹⁵ Kız. Arş., 728/35, 728/40, 728/46, 728/53.

¹⁶ Kız. Arş., 728/50

¹⁷ Kız. Arş., 728/68.

¹⁸ Kızılay Arşivi. 728/87

yapabilmeyi talep eden sanatçılar, Bulgar Kızılhaç'ı içinde bir gösteri düzenleyecekler ve aynı şartları Bulgarlar içinde sunacaklardır. Bu tip gösteriler için etkili reklam çalışmaları yapılmıştır.¹⁹

Viyana'da bulunan Avusturya Müziğini Koruma Derneği ile 10/24/1917 tarihinde iletişime geçilmiştir. Bu dernek, I. Dünya Savaşı'nda kör olan Osmanlı askerleri yararına 60-80 kişilik senfoni orkestrası eşliğinde Oscar Nedbal isimli ünlü bir opera sanatçısının katılacağı bir konser düzenlemeyi kabul etmiştir. Dernek, konserin reklamının iyi yapılmasını, biletlerin ve afişlerin üzerine kendi isimlerinin yazmasını, gösterinin körler yararına olduğunun belirtilmesini, asla zorla bilet satılmamasını, gerektiğinde Osmanlı Devleti'nin de Avusturya Kızılhaç'ına yardım etmesini, geliş, gidiş ve konaklama konusunda destek olunmasını konseri düzenleme şartları olarak öne sürmüştü ve bu istekler İstanbul tarafından kabul edilmiştir. Bu gösterinin gelirinin yüzde kırkının Hilal-i Ahmer'e bağışlanacağı eğer katılım iyi olursa bunun yüzde elliye çıkacağı konusunda da anlaşma sağlanmıştır.²⁰

Avusturya Müziğini Koruma Derneği'nin düzenlediği bu gösteride satılan biletler ve fiyatlarına bakıldığında locaların 5 lira normal biletin ise 1 lira olduğu anlaşılmaktadır. Gösteri için toplam 1976 biletten 1336 sı satılmıştır. Masraflar çıktıktan sonra Hilal-i Ahmer'e 3205 lira verilmiştir. Ayrıca bu konsere İstanbul'da bulunan Yavuz Sultan Selim Orkestrasından 50 müzisyende destek vermiştir.²¹ Gösterilerde Osmanlı Marşları'da yabancı sanatçılar tarafından icra edilmiştir. Ayrıca öğrenciler de kendi aralarında piyesler ve tiyatrolar düzenleyip sunmuş ve cemiyete destek olmuşlardır.²² Gösterilerin programlarına bakıldığında Mehter Marşları, Kemeçe ve tambur dinletilerinin olduğunu gibi bunların yanında çello ve violens sololarıyla senfoni konserlerinin olduğunu görmekteyiz.²³

Haydarpaşa Alman Şarkı Şirketleri Kadıköy'de 24 Mart 1917'de bir eğlence düzenlemiştir. 1917 yılı Mayısının 1 ve 5. Günleri arasında sabah kadınlara akşam erkeklere olmak üzere Prenses Dolardır adlı büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Bu gösteri için 37 sanatçı yurtdışından İstanbul'a gelmiştir.²⁴ Bazı durumlarda ise iletişim eksikliği ve I. Dünya Savaşı'nın şiddetinden dolayı artistler gösterilere gelememişler ve bazı yardımlar sekteye uğramıştır.²⁵

18 Mart 1916 tarihinde Fransız demiryollarının düzenlediği bir gösteri sonrasında Kızılhay için 1600 Frank para yatırılmıştır.²⁶ Yardım faaliyetleri sonucunda Hilal-i Ahmer için Hemşire yetiştirebilme olanakları da artırılmaya

¹⁹ Kız. Arş. 728/65, 728/65/1

²⁰ Kız. Arş. 728/206, 728/207.

²¹ Kız. Arş. 728/207, 728.1.

²² Kız. Arş. 728/75

²³ Kız. Arş., 728/78/2.

²⁴ Kız. Arş., 728/123., 728/128.

²⁵ Kız. Arş., 728/108.

²⁶ Kız. Arş., 728/92.

çalışılmış. Hem Hemşirelik okulları hem de staj görebilecekleri hastaneler ayarlanmaya çalışılırken Hemşirelere eğitim verecek görevlilerinde belirlenmesine ve masraflarının karşılanılmasına uğraşılmıştır. Hemşire eğitimi için böyle bir okul açabilmek ve giderlerini karşılayabilmek için 12 Şubat 1914 tarihinde İstanbul Pera Palas otelinin balo salonunda büyük bir gösteri düzenlenmiştir. Bu gösteriye dönemin Osmanlı veziri Sait Halim Paşa ve Kızılay müdürü Dr. Besim Ömer Paşa'da katılmıştır. Hemşirelerin staj görmesi için de İstanbul'da bulunan Andrinople hastanesi ayarlanmıştır.²⁷

30 aralık 1915 tarihinde Osmanlı Devleti'nini kuruluşunun 677. Senesini kutlamak amacı ile gösteri ve eğlenceler düzenlenmiş ve bu organizasyonun gelirlerinin de Hilal-i Ahmer'e bağışlanması kararlaştırılmıştır.²⁸

Bu gösterileri bazen devletin önde gelen isimleri düzenlemekte idi. 1916 yılında Feriköy, Rami ve Gümüşsuyu'ndaki hastaneler için gerçekleştirilen müsamereye Enver Paşa, dönemin Ticaret ve Ziraat Bakanı Ahmet Nesimi Efendi, Adliye Bakanı İbrahim Efendi, Abdurrahman Paşa İsmet Bey ve Rauf Orbay katılmışlar ve bu isimlerde gösteri için bilet satın almışlardır.²⁹ 12 Şubat 1914'te Pera Palas'ta gerçekleşmiş Baloyu ise bizzat Sadrazam Sait Halim Paşa tertip etmiştir.³⁰

Bu gösterinin düzenlenmesinde de yine I. Dünya Savaşı'nda beraber mücadele edilen Almanya ve Avusturya- Macaristan Devletleri'nin Kızılhaç kuruluşunun destekleri söz konusudur.³¹ Aynı zamanda bu yardım gelirleri ile zarar görmüş ve tamire ihtiyaç duyan hastaneler Osmanlı askerleri ve halk tarafından tamir edilmiş, yardım paraları çok dikkatli harcanmıştır. Tamiratlardan sonra artan paralar tekrar Hilal-i Ahmer'in Osmanlı Bankası şubesine yatırılmış, cemiyet artan paralar ile tekrar yardım gösterileri düzenleme çabası içine girmiştir.³²

Hilal-i Ahmer Yararına gerçekleştirilen gösteriler Osmanlı Devleti için yeni olan farklı sanat dallarını da halkla buluşturmuştur. 14 Aralık 1913 tarihinde Yozef Boyer tarafından bir pandomim gösterisi ve Macarlara özgü dans gösterileri sergilenmiştir ve gösterinin geliri cemiyete bağışlanmıştır. Bazı gösteriler ise bir rutin halinde her sene gerçekleşmektedir.³³

Bu yardım faaliyetleri Osmanlının üst yönetiminden ve yabancı büyükelçi, yardım sever ve yöneticiler tarafından da destek görmüştür. 12 Şubat 1914 tarihinde Pera Palas'da Vezir Sait Halim Paşa tarafından düzenlenen baloya Osmanlı Devleti'nin o zamanki Berlin Büyükelçisi Nimet Muhtar Paşa, Viyana Büyükelçisi,

²⁷ Kız. Arş. 728/106/1.

²⁸ Kız. Arş., 728/66.

²⁹ Kız. Arş.728/29/1, 728/30/1, 728/31/1. 728/27, 728/19.

³⁰ Kız. Arş., 728/62.

³¹ Kız. Arş., 728/60

³² Kız. Arş., 728/127

³³ Kız. Arş.,728/139/1-3.

Hüseyin Hilmi Paşa, Donanma Komutanı Mahmut Paşa, Dahiliye Nazırı Talat Paşa, Harbiye Nazırı Enver Paşa, Adalet Nazırı İbrahim Bey, Ekonomi Bakanı Rıfat Bey, Bayındırlık Bakanı Cemal Paşa, Tarım Bakanı Süleyman El Bostani, Eğitim Bakanı Şükrü Bey, Evkaf Bakanı Hayrı Bey, Posta ve Telgraf Müdürü Osgan Efendi, İstanbul Valisi Cemil Paşa ve Hilal-i Ahmer Müdürü Besim Ömer Paşa katılmışlar, Sultan ve Şehzade'de bu faaliyetleri desteklediğini açıklamışlardır.³⁴

Yabancı olarak da aynı baloya Avusturya- Macaristan İmparatorluğunun Osmanlı Büyükelçisi Marcus Pallavicini, Fransa Büyükelçisi Madame Bompard, Almanya Büyükelçisi Vangenheim, İran Büyükelçisi Mirza Mahmut Han, Rus Büyükelçi Giers, İtalya Büyükelçisi, Marquis Garroni, İngiltere Büyükelçisi L. Mallet, Amerika Birleşik Devletleri Büyükelçisi Morganthau, Romanya Büyükelçisi Constantin Mano, İspanya Büyükelçisi Don Germa ve elçilik çalışanları katılmışlardır.³⁵ Osmanlı'nın I. Dünya Savaşı'nda mücadele ettiği devlet büyükelçilerinin böyle yardım gecelerine katılmaları veya Osmanlı topraklarını terk etmemiş olmaları dikkat çekicidir.

Cemiyete yardım amaçlı gerçekleştirilen küçük gösteri, tiyatro vb eğlencelere genelde halkın iştirak ettiği görülürken büyük balolara Osmanlı'nın önde gelen isimleri ve şirketleri katılmaktadır. 1916 yılında gerçekleştirilen baloda cemiyete para yardımı yapan önemli isim ve, şirketler ile yardım miktarları şöyledir. Devrin padişahı 10 lira, Osmanlı Bankası 200 lira, Anadolu Demiryolu Şirketi 200 lira, Doçe Bank 25 lira, Selanik Bankası 75 lira, şirketi Hayriye 50 lira, Maliye Bankası 50 lira, Rus Bankası 20 lira, Oryantal Halı Şirketi 20 lira, Paşabahçe Fabrikası 5 lira, Rıhtım Şirketi 10 lira, Torun İnşaat Şirketi 13 lira, Derkas Şirketi 10 lira.³⁶

Genelde bilet fiyatları ise yaklaşık olarak localar için 5-10 lira, normal koltuklar için 1 liradır. Enver Paşa'nın da 1916'da hastane yapımı için gerçekleştirilen bir tiyatro için 5 liraya 5 numaralı loca biletini aldığı anlaşılmaktadır.³⁷ Aynı gösteri için Nesim Bey 12 nolu, İbrahim Bey ise 8 nolu loca için 5 liraya bilet almışlardır.³⁸

Bu yardım geceleri için gerçekleştirilen hazırlıkların paralarının Hilal-i Ahmer'den çıktığı görülmektedir. Bu masraflardan bazıları davetiye basımı, reklam, davetiye dağıtımı, gösteri mekanlarının ayarlanması ve sanatçıların konaklama, yol ve yiyecek masraflarıdır. Şubat 1916'da Kızılay için kesilmiş bir kırtasiye faturasından bir biletin yaklaşık 1 kuruşa, 1davetiyenin 0,3 kuruşa, 1 kartvizitin yaklaşık 0,1 kuruşa yaptırıldığı anlaşılmaktadır.³⁹

³⁴ Kız Arş 728/60

³⁵ Kız. Arş. 726/60/3

³⁶ 728/35/1-3

³⁷ Kız. Arş., 728/28.

³⁸ Kız. Arş., 728/29,728/30,

³⁹ Kız. Arş.,728/77/2-5.

Yardım gösterileri için gelen sanatçılar nadir de olsa temel ihtiyaçlar dışında para veya bahşiş talebinde bulunmaktadırlar. Şubat 1916 tarihinde gerçekleştirilecek gösteri için 4000 mark talep etmişler Almanya Konsolosu'nun yaptığı pazarlıklar neticesinde ücret 3000 marka düşürülmüştür. Padişah karşısında gösteri yapan bazı sanatçılar ise bahşiş talebinde bulunmuşlardır.⁴⁰ 17 Mayıs 1917 tarihinde 25 müzisyenli bir orkestra gerçekleştirilen bir gösteride sabah matinesi için 500 akşam için 1100 lira talep etmişlerdir. Bu gösteri sonucunda Hilal-i Ahmer'in Osmanlı Bankası hesabına 4042 lira yatmıştır.⁴¹

Hilal-i Ahmer Cemiyeti için kadınlarında faaliyetlerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Şubat 1916 tarihinde bir kadınlar matinesi düzenlenmiş ve biletler kişi başı 13 lira olarak belirlenmiştir.⁴² Berlin Kızılhaçı da Hilal-i Ahmer için yardımlarda bulunmuştur. 1917 tarihinde bir trenle 184 koli ilk yardım malzemesi Almanya'dan İstanbul'a gönderilmiştir.⁴³

Hilali-i Ahmer yararına düzenlenecek gösteriler için gönüllü olarak sadece ulaşım konaklama ve yemek masraflarının karşılanması karşılığında İstanbul'a gelen sanatçıların masraflarının aslında çok cüzi miktarlar olmadığını anlamaktayız. Sanatçıların pek de ucuz şeyler yiyip içtiğini söyleyemeyiz. Özellikle içki masrafları faturayı kabartmıştır. Genelde kaldıkları Pera Palas Oteli'nde sabah öğle akşam yemeklerini yiyen sanatçıların yurtdışı ile iletişim masrafları da karşılanmıştır. Yemeklerde ise genelde et yemeklerini tercih ettikleri görülmektedir.⁴⁴

b- Hilali-i Ahmer Çiçeği Satışı

I. Dünya Savaşı sırasında Hilal-i Ahmer Cemiyeti yararına gerçekleştirilen eğlence faaliyetlerinin dışında gerçekleştirilen bir diğer organizasyon ise *Hilal-i Ahmer Çiçeği* diye adlandırılan bir çiçeği halka para karşılığında dağıtılması ile elde edilen gelirdir.

Çiçek dağıtımı her yıl özellikle bayramların birinci günleri gerçekleştirilen bir organizasyondur. Organizasyonda satılan çiçeklerin yurtdışından getirildiğini görüyoruz. Özellikle Fransa'dan birçok çiçek sipariş edilmiştir. Çiçekler tek tek sipariş edildiği gibi süslü buketler halinde de siparişler gerçekleşmiştir. Hilal-i Ahmer çiçeğinin dağıtımı için bir teşkilat kurulmuş, bu teşkilatın yönlendirmeleri ile halktan gönüllü insanlar sokak sokak çiçek dağıtımı yapmışlardır. Her teşkilat belli mahallelerin sorumluluğunu alıyor. Mahallelerin nüfus kalabalığı dikkate alınarak gönüllülere verilecek çiçek sayıları tahmini olarak hesaplanıyor ve ona göre sipariş veriliyordu. Çiçek dağıtanlar her hangi bir ücret talep etmiyor ve sabahtan akşama kadar aynı kişinin çiçek dağıtması zor olacağı için vardiye bir çalışma söz konusu

⁴⁰ Kız. Arş. 728/106.

⁴¹ Kız. Arş., 728/136/8-9.

⁴² Kız. Arş., 728/77/4.

⁴³ Kız. Arş., 728/131

⁴⁴ Kız. Arş. 728/143/1-7, 728/86.

idi. Sabahtan öğleye kadar bir gurup dağıtıyor öğleden sonra ise bu işi başka bir gurup alıyordu. Çiçek dağıtımı 1 kız ve 1 erkek tarafından oluşturulan gruplara ayrılmıştır. Her semt için 8 grup oluşturulmuş 4 grup sabah vardiyasında 4 grup akşam vardiyasında görev almaktadır. Çiçek dağıtımında gönüllü olarak görev almak isteyen öğrenciler için okul müdürleri ile iletişime geçilmiştir. Çiçeklerin yoğun olarak dağıtıldıkları semtler şunlardır: Hadımköy, Kadıköy, Balat, Kasımpaşa, Galatasaray, Adalar, Üsküdar Sultan Mahmut, Fatih ve Beyoğlu'dur.⁴⁵

Bir buket çiçeğin 12 liraya verildiği anlaşılmaktadır. Bir bukette 12 çiçek olduğunu varsayarsak çiçeğin tanesinin bir liraya satıldığını söyleyebiliriz. Yurtdışından çiçek siparişinin yanında süslenmiş çiçek arabalarının da sipariş edildiği dolayısı ile çiçeklerin bu süslü çiçek arabaları ile dolaştırılıp halka dağıtıldığı anlaşılmaktadır. Bu çiçek arabaları gerçekleştirilen yardım gösterilerinde de sahneye yakın yerlere yerleştirilerek yine gösteriye gelenlere çiçek satışı yapılmaktadır.⁴⁶

1916 Ramazan Bayramı'nın birinci günü Balat için 4 kutu, Galtasaray için 2 kutu Adalar için 20 kutu, Üsküdar için 20 kutu çiçek sipariş edilmiştir.⁴⁷

Bir bayramda ortalama olarak İstanbul'un tüm semtlerinde 30.000 çiçek satılmıştır. Çiçek dağıtımında faal olarak gayrimüslimlerde görev almıştır. Çiçek dağıtımı için kurulan gruplardan bazılarının askerlik çağlarının gelmesi ve yeni grup kurulamadığı zamanlarda Rumlar ve Yahudilerden oluşan gruplar kurulmuştur. Özellikle Musevi ve Hıristiyanların yoğun yaşadıkları bölgelere bu guruplar gönderilmeye çalışılmıştır. Özellikle emekli Rum doktor Karako Efendi ve Hahambaşı Haim Naum bu yardım faaliyetlerde görev almışlardır.⁴⁸

Sonuç

Kızılay arşivinden tespit ettiğimiz ve tebliğimizin esas malzemesini oluşturan belgeler bize ilginç bilgiler vermektedir. Tebliğ sunduğumuz sempozyumun üst başlığı I. Dünya Savaşı'nda Mevlevî alayları olarak belirlenmiştir. Bu üst başlık altında sunulan bildirilerin önemli bir kısmında yardım faaliyetlerinden özellikle de halkın dini duygularına hitabeden çalışmalarından bahsedilmiştir. Bizim tebliğimizde ise devam eden hayatın bir başka yönü ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti savaşta olmasına rağmen özellikle İstanbul'da Opera, bale vb. organizasyonların yapıldığı hayatın normal akışının devam ettiği görülmektedir. Bu faaliyetlerde Kızıllaç Cemiyeti'nin de katkılarıyla birçok Avrupalı sanatçının görev aldığını görmekteyiz. İstanbul'a gelen bu sanatçıların konakladıkları otellerdeki yedikleri yemekler ve tüketmiş oldukları içecekler, aileleriyle yaptıkları uzun telefon konuşmalarının faturaları Kızılay Arşivinde yer almaktadır. Sadece bu belgelere bakıldığı takdirde

⁴⁵ Kız. Arş., 728/158, 728/164. 728/160.

⁴⁶ Kız. Arş., 728/101/21

⁴⁷ 728/114

⁴⁸ 728/164.

İstanbul'da normal yaşamın devam ettiği gibi bir düşünceye kapılmamak mümkün değildir. Özellikle Hilal-i Ahmer Cemiyeti adına düzenlenen faaliyetlere bir çok batılı ülke Kızıllaç'ının katılmış olması da belirtilmesi gereken önemli noktalardan birisidir. İstanbul'da özellikle Rum Osmanlı vatandaşlarının bu tür faaliyetlerde görev alıyor olması da altı çizilmesi gereken bir diğer noktadır.

KAYNAKLAR

KA (Kızılay Arşivi), 728/39; KA, 728/43; KA, 728/63; KA, 728/91; KA, 728/96; KA, 728/50; KA, 728/35; KA, 728/40; KA,728/46; KA, 728/53; KA, 728/68; KA, 728/87; KA, 728/65 ; KA, 728/65/1; KA, 728/206; KA, 728/207; KA, 728/75; KA, 728/78/2; KA, 728/123; KA, 728/128; KA, 728/108; KA, 728/92; KA, 728/106/1; KA, 728/66; KA, 728/29/1; KA, 728/30/1; KA, 728/31/1; KA, 728/27; KA, 728/19; KA, 728/62; KA, 728/60; KA, 728/127; KA, 728/139/1-3; KA, 728/60/3; KA, 728/60/11; KA, 728/35/1-3; KA, 728/28; KA, 728/29; KA, 728/30; KA, 728/77/2-5; KA, 728/106; KA, 728/136/8-9; KA, 728/77/4; KA, 728/131; KA, 728/143/1-7; KA, 728/86; KA, 728/152; KA, 728/129; KA, 728/101/21; KA, 728/158; KA, 728/ 164; KA, 728/160; KA, 728/114.

Baytal, Yaşar; **Atatürk Döneminde Sosyal Yardım Faaliyetleri (1923-38)**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2012.

Çapa, Mesut; “Kızılay”, **İslam Ansiklopedisi**, C.25, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 2002,s,544-546

Karal Akgün, Seçil – Uluğtekin, Murat; Hilal-i Ahmer'den Kızılay'a II, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara,2001.

Karal Akgün, Seçil; “Cumhuriyet Duyurulurken Geride Bırakılamayan Kurum: Hilal-i Ahmer Cemiyeti”, **ODTÜ Gelişme Dergisi**, Sayı 39, Nisan 2012.

Özbek, Nadir - Ayşe Buğra; **Cumhuriyet Türkiye'sinde Sosyal Güvenlik ve Sosyal Politikalar**, Altan Matbaa, İstanbul 2006, s.110-111.

Özgişi, Tunca; “Osmanlı Devleti'nden Türkiye Cumhuriyeti'ne Anadolu'ya Zorunlu Göçler ve Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin Yardım Faaliyetleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, c. 7, Sayı 31,2014,s.387-393.

Sezer, Cemal; “Hilal-i Ahmer Cemiyeti Hanımlar Merkezi Dar-üs-Sana'ası”, **History Studies Dergisi**, c.6, Sayı 3, Nisan 2014,

Uçarol, Rıfat; **Siyasi Tarih (1789-2001)**, Der Yayınları, İstanbul 2008.

Zengin, Eyüp – Ayhan Şahin- Salih Özcan, ; “Türkiye'de Sosyal Yardım Uygulamaları”, **Yönetim ve Ekonomi Dergisi**, c.19, Sayı 2, 2012.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GÖNÜLLÜ KATILAN BURDUR NAKŞİBENDİLERİ VE BURDURLU DİN ADAMLARININ MİLLÎ GAYRETLERİ

*Veli Cem Özdemir**

Özet

Coğrafi konum olarak Güneybatı Anadolu'da ve Teke Yöresi olarak adlandırılan bölgenin tam merkezinde bulunan Burdur ili, tarihî süreç içerisinde pek çok dine ve dinî gruplara ev sahipliği yapmıştır. Özellikle XIX. yüzyılın başlarından itibaren eyalet merkezi olan Konya merkezli Nakşibendi-Halidî müridleri Burdur ve köylerine dağılmışlar, en uzak köy konumunda bulunan Dirmil'de bile bir Nakşibendi dergâhı kurulmuş ve Hz. Mevlânâ Halid-î Bağdadî'nin talebeleri halkı irşad ederek dinî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Selçuklular'dan beri Mevlevî kültüre sahip Burdur yöresi, bu zamandan itibaren Nakşibendi tarikatını sinesinde barındırmıştır.

Bahsi geçen tarikatlar, halkın dinî hayatına yön verdikleri gibi, savaş gibi olağanüstü hallerde de gerek halkın moral ve maneviyatını arttırmış gerekse dergâh talebelerinden gönüllü moral birlikleri meydana getirerek bizzat orduyla beraber cephelere giderek Al-i Osman askerine maddî ve manevî desteklerde bulunmuşlardır.

Burdurlu din adamlarının özellikle Seferberlik olarak tarihimize geçen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki millî gayretleri, dergâh talebelerinden meydana getirdikleri "tahta kılıçlı" ve "yeşil sarıklı" moral alayları, Dirmil Köyü Nakşibendi Şeyhi Molla Muhammed Nuri Efendi başta olmak üzere Birinci Dünya Savaşı sırasında Kanal Harekâtı'nda Kudüs yakınlarında şehadet şerbeti içmiş tarikat büyükleri ve Nakşibendi tarikatı başta olmak üzere Burdur yöresinde faaliyet gösterip seferberliğe doğrudan katkı sağlamış diğer tarikat ve cemaatler, bildirimizin ana konusunu teşkil etmektedir.

GİRİŞ

Tarihî ve coğrafi konum olarak Güneybatı Anadolu'da ve Teke Yöresi olarak adlandırılan bölgenin merkezinde bulunan Burdur ili, tarihî süreç içerisinde pek çok dine ve dinî gruplara ev sahipliği yapmıştır. Burdur içinde bulunduğu stratejik konum sebebiyle tarihin her döneminde bölgeler ve kültürler arası geçiş yolları üzerinde bulunmuş ve özellikle İslamî devirde önemli tarikat ve cemaatler yörede faaliyet göstermişlerdir.

Selçuklular yıkıldıktan sonra bölgeyi elinde bulunduran Hamid Oğulları Beyliği zamanında birçok tarikat mensubu derviş Burdur ve köylerinde bulunmuştur.

* MEB Öğretmen, ozdemirvelicem@gmail.com

BURDUR'DA VARLIĞI TESPİT EDİLEN TARİKAT VE CEMAATLER

1-) Mevlevîlik

672/1273 Yılında Mevlânâ Celâleddin Rûmî'nin vefatının ardından oğlu Sultan Veled (ö. 712/1312)'in sistemleştirdiği ve Mevlânâ'nın tasavvufî düşünce ve yaşantısı çerçevesinde bir tasavvuf yolu olarak ortaya çıkan Mevlevîlik; şiir, mûsikî ve semâ gibi üç bedîî unsuru bir araya getirerek oluşturduğu anlayışla, asırlar boyu Osmanlı toplumunu yakından etkileyen tarikatların başında gelmiştir.¹

1494² yılında Burdur'da doğan ve Fedâî Dede lakabıyla tanınan Mehmet Sofu Efendi, zamanının en önemli dinî grubu olan Mevlevî tarikatına intisap etmiş ve bölgenin Konya'dan sonra en önemli Mevlevîhane'sine sahip bulunan Afyonkarahisar Dergâhında, Mevlânâ ailesine mensup olan ünlü Şeyh Sultan Divanî'den dersler almıştır.³ Eğitimini tamamlayıp hocasından icazet aldıktan sonra Burdur'da bir Mevlevî tekkesi açarak, tekkenin ilk şeyhliğini yapmıştır. Ancak 1511 yılında Burdur-Bucak bölgesinde patlak veren Şah Kulu Baba Tekeli İsyanı sırasında Fedâî Dede'nin açmış olduğu Burdur Mevlevîhane'si de yakılmıştır. Fedâî Dede ve musahiplerinden Burdurlu Mevlevî Şair Servî, bir müddet Afyonkarahisar'da bulunan Sultan Divanî Mevlevîhane'sine sığınmak zorunda kalmışlar ve ancak isyan bastırıldıktan sonra Burdur'a dönerek Burdur Mevlevîhane'sini tekrar açmışlardır. Fedâî Dede 1577 yılında Burdur'da vefat etmiş ve Mevlevîhane'nin bahçesine defnedilmiştir.⁴ Burdur Mevlevîhane'si 1592 yılında Muslu Efendi tarafından tekrar yaptırılmıştır. Sultan Abdülmecit zamanına gelindiğinde ise Mevlevîhane oldukça harap bir vaziyete gelmiş ve Sultan Abdülmecit'in emri ile yıkılarak yeniden inşa ettirilmiştir. 1914 Burdur Depremi'nde Ulu Camii'nin güney yamacında bulunan ve tamamen yıkılan bina uzun süre yeniden yaptırılmayı beklemiştir. Burdur Belediyesi tamamen yok olan Mevlevîhane'nin bulunduğu yeri düzenleyerek Fedâî Dede'nin ve Fehmi Dede'nin

¹ Geniş bilgi için bk. Seyyid Sahîh Ahmed Dede, Mecmûatü't-Tevârihi'l-Mevlevîyye, s. 104-192; Hoca-zâde Ahmed Hilmi, Hadikatü'l-Evliyâ Silsile-i Meşâyih-ı Mevlevîyye, s. 4-64; Abdülbaki Gölpinarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, s. 244-266; a. mlf. Mevlevî Âdâb ve Erkânı, s. 3; Franz Babinger-M. Fuad Köprülü, Anadolu'da İslamiyet, s. 54-55; Bediüzzaman Firûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, (F. Nafiz Uzluk'un Önsöz'ü), s. 3-9; Hasan Küçük, Osmanlı Devletini Tarih Sahnesine Çıkartan Kuvvetlerden Biri Tarikatlar ve Türkler Üzerindeki Müsbet Tesirleri, s. 82; Mehmet Önder, Yüzyıllar Boyunca Mevlevîlik, s. 5-6.

² Bize göre bu tarih hatalıdır. Çünkü 1511 yılında Şah Kulu isyanı neticesinde Burdur'daki Mevlevî tekkesinin yakıldığı ve bu tekkenin de ilk kurucusu olarak Fedâî Dede'nin adı kaynaklarda geçmektedir. 1494 yılını Fedâî Dede'nin doğum yılı olarak kabul edersek tekkenin yakıldığı tarihte 17 yaşında olacaktır ve tekkeyi 13-14 yaşlarında açtığı izlenimi verecektir. 13-14 yaşlarında bir dervişin henüz tekke açabilecek bir yaş aralığında ve tecrübesinde olamayacağı da görünen bir gerçektir. O halde Fedâî Dede'nin doğum tarihini belki bir 20 sene geriye çekerek 1474 civarı olarak düşünmek isabetli olacak kanaatindeyiz.

³ Sakıp Dede, Sefine-i Nefise-i Mevlevîyan, Cilt 2, S. 12, Mısır, 1283

⁴ Bilal Çakıcı, Fedâî Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni. Ankara Üniversitesi Sos Dili ve Edebiyatı Ankara- 2005

makam mezarlarını yaptırmıştır. Fehmi Dede makam mezar taşında son şeyh olarak belirtilse de son şeyh Fehmi Dede değildir.

Birinci Dünya Harbinde Cihad-ı Ekber ilan eden fetva mucibince Burdur Mevlevîleri teşkil edilen Mevlevî Alayı içinde Suriye Cephesine savaşa iştirak etmişlerdir. Mevlevîlik Burdur'a oldukça geç bir tarihte girdiyse de önemli bazı şahsiyetlerin yetişmesine ön ayak olmuştur. Mesela 1850'de şeyh olan Kalender Baba, kasideleriyle tanınan Kuddusî Dede, bazı Mevlevî eserlerini istinsah ve tercüme eden Gelibolu ve Konya Mevlevîhane'si dervişlerinden Derviş Hüseyin Hasib Burdurî ilk akla gelenlerdendir. Yakın tarihimizin unutulmuş kahramanlarından olan H. Hasib Dede Burdur'un Mevlevî ailelerinden birine mensuptur. Çok iyi Farsça bilen ve devrin önemli Mevlevî dedelerinden biridir. Gelibolu'dan Burdur'a dönmüş ve Burdur 'da uzun müddet kalmıştır.

Özellikle Fedaî Dede, Mevlevîliği Burdur'a getiren ve ilk Mevlevîhane'yi açan kişi olarak hatırlanmaktadır.⁵

Burdur Mevlevîleri, Mevlevî Alayı'na katılarak görevlerini en iyi şekilde yerine getirmişlerdir. Ancak bildiri konumuz olmadıkları için Mevlevîliğin Burdur bahsini burada bitiriyoruz.

2-) Nakşibendilik

Sünnî İslam coğrafyasının en yaygın tarikatlarından biri olan Nakşibendilik, ismini 1318-1389 yılları arasında Buhara bölgesinde yaşayan Muhammed Bahaeddin Nakşibend Buharî'den almıştır.⁶

Her tarikatın kendine ait belli başlı özellikleri vardır. Abdülhalik Gücdevanî (ö.617/1220) de Nakşibendî yolunun esaslarını belirlemek için sekiz prensip ortaya koymuştur. Bahaeddin Nakşibend (ö.792/1389) tarafından bunlara üç prensip daha eklenmiş ve böylece *kelimat-ı kudsiye* olarak bilinen on bir prensip⁷ Nakşibendî tarikatına girmiştir.⁸

Bahaeddin Nakşibend çok sayıda mürit yetiştirmiştir. Bunlardan kaç tanesinin halife olduğu tam olarak bilinmemekle birlikte Şah-ı Nakşibend'ten sonra Nakşî tarikatının dört ayrı koldan yayıldığı belirtilmektedir. Bunlar Alâeddin Attar (ö.802/1400), Muhammed Parsa (ö.822/1420), Yakup Çerhi (ö.851/1448) ve Alâeddin Gücdevanî'dir. Bahaeddin Nakşibend'in vefatından sonra halifelerinden Alâeddin Attar irşada başlamış, diğer mürid ve müntesipleri de ona tabi olmuşlardır.⁹

⁵ Komisyon, Burdur -1928 (Daktilo halinde), s.73

⁶ Necdet Tosun, Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İstanbul, 2002, s. 99

⁷ Vukuf-i zamani, Vukuf-i adedi, Vukuf-i kalbi, Huş der-dem, Nazar ber-kadem, Sefer der-vatan, Halvet der-encümen, Yad-kerd, Baz-geşt, Nigah-daşt, Yad-daşt. Bkz. H. Kamil Yılmaz, Ana hatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar, İstanbul, 2010, s. 257-260.

⁸ Hamid Algar, Nakşibendilik, İstanbul, 2007, s. 64.

⁹ Tosun, a.g.e., s. 119.

Nakşibendiliğin Osmanlı topraklarına gelmesi Molla İlahî'den öncedir. Nakşibendilerin Anadolu'da ilk tekkesi 807/1404-5 yılında Amasya'da Bedreddin Mahmud Çelebi tarafından kurulmuştur. Vakıfları tanzim olunan bu tekke ilk olarak Bahaeddin Nakşibend'in halifelerinden Hacı Rükneddin Mahmud Buhari görev yapmıştır.¹⁰

Ahmet Yaşar Ocak, tarikatların Anadolu'ya gelişini şöyle değerlendirmektedir: *XIII. yy' da Anadolu Selçuklularının, Irak ve Horasan mekteplerinin yüksek ve popüler seviyesindeki yorumlarını yansıtan akımların ve tarikatların bulunduğu bir bölge haline geldiğini söyleyebiliriz. Bu sufi ve tarikatlar Anadolu'ya İran ve Arap ülkeleri üzerinden nüfuz ettiler. Horasan Melamiyetiyesi'ni temsil eden Kalenderiyye cereyanı ve buna bağlı olan Vefaiyye, Haydariyye ve Yeseviyye gibi popüler heteredoks tarikatlar, bunlara paralel olarak, aynı kökene bağlı olmakla birlikte Sünni çizgiye olabildiğince bağlı sadık kalmaya çalışsan, daha entelektüel çevrelere hitap eden Kübreviyyeye Sühreverdiyye tarikatları, İran kanalıyla Rifaiyye ve Kadiriyye gibi yine iki büyük Sunni tarikat ise Irak üzerinden Anadolu topraklarına girerek birçok yandaş buldu. Ve sıkı sıkıya yerleşti.*¹¹

Nakşibendiliğin en yaygın kollarından birisi olan Halidiyye kolunu, 1778-1826 yılları arasında Irak bölgesinde yaşayan Mevlânâ Halid-î Bağdadî kurmuştur. Mevlânâ Celalettin-î Rumi'den sonra "Mevlânâ" unvanıyla anılan ikinci büyük İslam sofisidir.¹²

Özellikle XIX. Yüzyılın başlarından itibaren eyalet merkezi olan Konya kökenli Nakşibendî-Halidî müritleri Burdur ve köylerine dağılmışlar, en uzak köy konumunda bulunan Dirmil'de bile bir Nakşibendî dergâhı kurulmuş ve Hz. Mevlânâ Halid-î Bağdadî'nin talebeleri halkı irşat ederek dinî faaliyetlerde bulunmuşlardır. Öteden beri Mevlevî kültüre sahip Burdur yöresi, bu zamandan itibaren Nakşibendî tarikatını sinesinde barındırmıştır.

Mevlânâ Halid-î Bağdadî'nin talebelerinden Ödemişli Hasan Kudsî Efendi, Konya bölgesinde Nakşibendî Dergâhı açmış ve talebeleri çok kısa bir süre içinde Konya, Isparta, Burdur, Afyonkarahisar ve Denizli bölgelerinde tarikatın yayılmasını sağlamışlardır. Hasan Kudsî Efendi'nin talebelerinden birisi de Bozkırlı Memiş Efendi'dir.¹³ Memiş Efendi lakabıyla tanınan Mehmet Kudsî Efendi, Burdur-Dirmillî İbiş Efendi'nin medrese arkadaşı ve yakın dostudur.¹⁴ Hasan Kudsî Efendi, Yeğen Mehmet Efendi 1812 yılında vefat edince Bozkır'ın Karacahisar köyündeki

¹⁰ Abdizade Hüsameddin Hüseyin, Amasya Tarihi, c. I, Dersaadet, 1327/1909-10, s. 143-144.; Tosun, a.g.e., s. 269.

¹¹ Ahmet Yaşar Ocak, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15-17. Yüzyıllar), 3. Baskı, İstanbul, 2003, s. 123.

¹² Ferit Aydın, Tarikatta Rabita ve Nakşibendilik, İstanbul, 2000, s.174

¹³ Şerafettin Yıldız, İz Bırakan Seydişehirli 1320-1923 – Beylikler ve Osmanlı Dönemi, 2013, Konya, s. 61

¹⁴ Yıldız, a.g.e., s. 64

medreseye müderris olmuştur.¹⁵ Memiş Efendi de burada yetişmiştir. Yeğen Mehmet Efendi'nin oğlu olan Şeyh Hacı Abdullah Efendi (1807-1903) ise, Memiş Efendi'nin talebesi olmuştur.¹⁶

Dirmilli İbiş (Mehmet Emin) Efendi (ö.1854), Dirmil'de Nakşibendiliği yayan ve Dirmil'de ilk Nakşibendî dergâhını kuran kişidir. İbiş Efendi 1854 yılında Seydişehir'de önemli Nakşibendî şeyhlerinden Hacı Abdullah Efendi'nin dergâhında cezbe halindeyken vefat etmiş ve yerine oğlu Hacı Mahmut Mesut Efendi geçmiş, onun da 1870'li yıllarda vefat etmesinden sonra torunu Hacı İbrahim Efendi, dergâhın şeyhliğini yürütmüştür. Hacı İbrahim Efendi, 1870'li yılların başında Konya-Seydişehir'de Hacı Abdullah Efendi'den icazet almıştır.¹⁷ Hacı İbrahim Efendi'den sonra Dirmil-Nakşibendî dergâhı bir süre sahipsiz kalmış ve nihayetinde 1895 yılında Dirmilli Muhammed Nuri Efendi, dergâhı faaliyete geçirmiştir.

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NA GÖNÜLLÜ KATILAN BURDUR NAKŞİBENDİLERİ

1914 yılına erişilmiştir. 1914 yılı Ağustos ayında *Umumî Seferberlik* ilan olmuştur. Davullar çalınmış, eski tabirle “*çiftçi övendiresiyle çoban çomağıyla*” askerlik görevine çağrılmıştır. 1916 yılı Ağustos ayında Al-i Osman ordusu zor durumda kaldığı için 1314 doğumlu erkekleri de şubeye asker istemişlerdir. 1314'lüler de şubeye gidip asker olmuşlardır. Bu sıralarda İngilizler Çanakkale'yi zorlamışlar ancak geçememişlerdir. Böylece İngilizler geri çekilmek zorunda kalmışlardır.

Birinci Dünya Savaşına gönüllü katılan Burdur Nakşibendileri hakkında maalesef elimizde yazılı bir kaynak mevcut değildir. Ancak Burdur Nakşibendileri ile beraber Kudüs düşene kadar savaşan ve onlarla beraber esir düşen, daha sonra yine onlarla beraber geriye dönmeyi başaran Burdur-Dirmil köyünden Bekir Çavuş (Akalın)'un anıları, Burdur Nakşibendilerinin özellikle Kanal Harekâtı sırasında hangi bölgelerde savaştıkları ve askere ne gibi faydalar sağladıkları konusunda değerli bilgiler vermektedir. Zaten Bekir Çavuş olmasaydı belki bugün Burdur Nakşibendî müritlerinin Birinci Dünya Savaşına gönüllü katılan dinî birliklerden olduğunu öğrenemeyecektik. Çünkü hakkında yazılı bir kaynağa henüz rastlayamadığımız bu mevzuyu, onun hatıralarından etraflıca öğreniyoruz.¹⁸

¹⁵ Yıldız, a.g.e., s. 59

¹⁶ Yıldız, a.g.e., s. 89

¹⁷ Yıldız, a.g.e., s. 67

¹⁸ Kaynak kişi olan Dirmilli Bekir Çavuş, hatıralarını kaleme almamıştır. Çünkü hatırat yazabilecek derecede bir okuma-yazma bilgisine sahip değildir. Ancak bizim de bildirimize dayanak olan ifadelerini Dirmil Belediye Kâtibi Abdurrahman Özdemir tarafından kaleme alınan ve zamanın başbakanı İsmet İnönü'ye gönderilen 1960'lı yılların başlarına ait mektupların müsveddelerinden öğreniyoruz. Tüm çabalarımıza rağmen maalesef bu mektupların asıllarını elde etme fırsatımız olmadı. Ancak Abdurrahman Özdemir'in şahsi arşivinde bulunan bazı vesikaları daha önce inceleme ve not alma fırsatı bulmuştuk. O vesikaların da asılları kaybolmuş durumdadır.

1916 yılı Ağustos ayında Konya eyalet askerleri, Eskişehir'e kadar gitmiştir. Normal kura askerleri askere giderken, ordunun manevi gücünü yükseltmek ve Cihat-ı Ekber fetvasının önemine dikkat çekebilmek için Osmanlı ülkesinin birçok bölgesinden başta Mevlevî Alayı olmak üzere önemli tarikat ve cemaat grupları, askerlikten muaf tutuldukları halde, gönüllü olarak askerlerin yanına katılmışlar ve seferlere iştirak etmişlerdir.¹⁹ Burdur bölgesinde en yaygın iki tarikat konumunda bulunan Mevlevîler, Mevlevî Alayı ile; özellikle ²⁰Dirmil bölgesinde yaygınlaşmış ve merkez edinmiş bulunan Nakşibendiler de Konya eyalet askerleri ile seferberliğe katılmışlardır.

Bu gruplardan bildiri konumuz olan Burdur Nakşibendileri, başlarında Dirmilli Muhammed Nuri Efendi olduğu halde Konya eyalet askerleri ile beraber yola çıkmışlardır. Burdur Nakşibendilerinin savaşın başlarında değil de 1916 ortalarında gönüllü olarak savaşa iştirak etmelerinde en önemli sebepler olarak İslam dininin ilk kıblesi olan Kudüs-û Şerif'in ve Nakşibendî-Halidiliğin yayılma merkezi olan Şam-î Şerif'in işgal edilme tehlikesiyle karşı karşıya kalmış olmasını düşünmek gerekmektedir. Çünkü bu tehlike özellikle Burdur Nakşibendilerini endişeye sevk etmiş ve derhal harekete geçme ihtiyacı hissetmişlerdir.

Bekir Çavuş'un ifadelerine göre yaklaşık yüz otuz kişiden²¹ oluşan Burdur Nakşibendileri önce Eskişehir'e gitmiş, Eskişehir'den onları Arabistan'a göndermişlerdir. Adana-Pozantı'da kara trenden inmişlerdir. Pozantı'ya geldikleri sırada, Çanakkale cephesinden bu bölgeye aktarılan ve kara trenle İstanbul'dan Pozantı'ya gelen Burdurlu askerler de onlara katılmıştır. O sıralarda tüneller delinmemiş olduğu için bütün o dağları yayan yürümek suretiyle Katma İstasyonuna kadar karadan gitmişlerdir. Katma İstasyonunda bir parça hasta olanları trene bindirerek Halep'e göndermişlerdir. Onlar Halep'e kadar yayan gitmişlerdir. Pozantı'dan Halep'e tam yetmiş sekiz günde ulaşabilmişlerdir. Halep'te trene bindirip Baalbek diye Arabistan'ın bir kazasına indirmişlerdir. Şam ile Halep'in arasında 13. Depo Alayı... Depo alayına acemi olarak mal olmuşlardır. Orada on-on beş gün bir talim gördükten sonra askerleri ve gönüllüleri cepheye sevk etmişlerdir. Baalbek'ten trene bindirip hareket ettirmişler, önce Şam'a sonra da Kudüs'e... Kudüs'te inmişlerdir. Beytollahem diye Kudüs'e bir saat mesafede bir köy bulunmaktadır, o köyde onları Kudretli Cebel Bataryasına vermişlerdir. Bataryada iki-üç ay kadar eğitim görmüşlerdir. Kudüs-û Şerif bir saatlik mesafede olduğu için arada sırada izin alıp ziyaret edip gelmişlerdir. Halilürrahman'ı da gezerlermiş.

¹⁹ Kaynak Kişi, gazi çavuş Bekir Akalın, Burdur-Dirmil köyü

²⁰ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²¹ Bekir Çavuş yazdığı mektuplarda yüz otuz civarında Nakşibendi müridinden söz etmektedir. Ancak bu sayıya ihtiyatla yaklaşmakta fayda vardır. Zira elimizde yazılı bir kaynak olmadığı için bu sayıyı teyit etmek ve kabul edebilmek için yeni belge ve bilgilerle desteklenmesine ihtiyaç vardır. Ancak referans olarak Bekir Çavuş'un hatıralarını aldığımız için vermiş olduğu sayısal ifadeyi tebliğimizde belirtmek durumunda kaldık.

Özellikle Halidiyye kolunun yayıldığı Şam ve önemli bir dinî merkez konumunda bulunan Kudüs, Nakşibendî müritleri için özel bir önem arz etmekte ve bahsi geçen mübarek yerlerde sık aralıklarla zikirler, ilahiler ve Kuran-ı Kerim kıraatleriyle askerleri ve halkı savaş için hazırlamaktadırlar.²²

Bu esnada Kanal Boğazı'nı almak için, ordu Mısır'a hareket etmiştir. İngilizler orada karşılaşmışlardır. Askerler Gazze'de ricata mecbur olmuşlardır. Kudretli Cebel Bataryasındaki topçu askerlerini yardımcı kuvvet olarak oradan alıp Gazze mıntikasına göndermişlerdir. Düşmanı orada durdurmaya başarmışlardır. Osmanlı ordusu bu süre zarfında çok şehit vermiştir. 27. Topçu Alay Kudretli Cebel Bataryası... Çok kıymetli bir bataryaymış, Avusturya mamulü yedi buçuk santimetrelik, müstakil nişanlı değerli toplar bulunmaktaymış.²³

Gazze'de dokuz ay Şevket Siperlerinde kalmışlardır. Dokuz aydan sonra düşman taarruz etmiş, taarruzu önleyememişler ve çekilmeye mecbur olmuşlardır. Çekilme esnasında bir mermi, bataryanın içerisine düşmüş, toptan iki asker şehit olmuştur. O sırada askerlere moral vermek gayesiyle sürekli olarak dualar okuyan ve bu vesileyle kesin bir zafer için manevî yardım isteyen Burdur Nakşibendî Şeyhi Muhammed Nuri Efendi ağır yaralanmıştır. Yaralanan askerleri yüzbaşı, sargı mahalline göndermiştir. Ancak Şeyh Muhammed Nuri Efendi tüm çabalara rağmen kurtarılamamış ve şehit düşmüştür. Şeyhlerinin şehit düşmesi Nakşibendileri derinden etkilemiş ve birçok derviş savaş boyunca ya kaybolmuş ya da şehit düşerek geri dönememiştir. Tedavileri yapılan askerler sargılı bir şekilde Remle kasabasına gönderilmiştir.²⁴ Oradan trene bindirilmişler ve Şam'a hastaneye gelmişlerdir. Şam Merkez Hastanesinde bir ay kadar tedavi olduktan sonra Donra İstasyonu diye bir istasyon varmış, Şam'dan beride. Oranın havası güzelmiş, bir ay boyunca orada nekahethanede onlara bakmışlardır. Neticede bir kısmını tebdil-i hava, bir kısmını da taburcu olarak gerisin geri kıtalarına sevk etmişlerdir. Fakat bazı askerler kıtalarını bulamamıştır.

Kaybolan askerleri yedi buçukluk Sahra Bataryası 1. Fırka Topçu Taburu 4. Bölük'e ikbal efradı olarak sevkıyattan oraya vermişlerdir. Orada da bir vakit eğitim gördükten sonra düşman o sıralarda hemen hemen Kudüs'ü almıştır. Elbiriye Filistin Cephesi diye bir cephe kurulmuştur. Osmanlı ordusu düşman ile aralarına bir hat çekmiştir. Orada düşmanı durdurmaya başarmışlardır.²⁵

Topçu Taburu altı ay da Filistin cephesinde kalmıştır. Altı ay sonra asker arasında bir propaganda başlamıştır. *“Sultan Reşad ölmüş, yerine Sultan Vahdettin çıkmış. Vahdettin muharebe istemiyormuş. Ben milletsiz toprağı ne yapacağım. Münferiden mütareke sulh olacağım diye İngilizlerle gizli anlaşma yapmış,*

²² Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²³ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²⁴ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²⁵ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

müttefiklerimize haber vermeden. Neticede kolordulara kapalı zarf gelmiş, önlerinde kurban bayramı yakınmış, bayramda zarfların açılacağını, tarafların sulh olacağını...” diyerek bir şayia asker arasında yayılarak bir gevşeme hâsil olmuştur. Neticede bu anlaşmaya, nasıl anlaşmaysa metnini bilmiyoruz, İngilizler riayet etmemek suretiyle denizden ve karadan taarruz etmek suretiyle Osmanlı ordusunu arkadan çevirerek Şam-ı Şerif’i almışlardır. Osmanlı ordusu hiç müdafaa etmeden geri çekilmiştir. Topları bırakarak hayvanatla beraber ricat etmişlerdir.²⁶

Şeria Nehri’ne varıp dayanmışlardır. Nehirden karşı tarafa geçememişlerdir. Geçit noktalarını düşman tutmuş, bazı noktaları da bedeviler kesmiştir. Orada muhasarada kalmışlardır dört gün. Ufak bir dağlık mintika, ovada Şeria Nehri büyük bir su kütlesi... Düşman tayyareleri her gün üstlerinden filo halinde uçarak bomba ve makineli tüfekte sürekli orduyu hırpalamaktaymış. O sırada İsmet Paşa, 3. Kolordu kumandanıymış, Miralay²⁷. “Sağır İsmet” derlermiş. Buradan sonrasını Burdur Gönüllü Nakşibendî Birliği ile Şam’da buluşan ve savaş sonuna kadar yanlarından ayrılmayan Burdur-Dirmilli Bekir Çavuş’tan öğrenebiliriz:²⁸

Bir cem borusu çalınmış. Kayalıkların altında herkes kendine birer yuva, siper hazırlamış. Cem borusu çalınınca topçu birliğinden bazı askerler ne oluyor diye merak ederek gitmişler. Döndüklerinde diğer askerler sormuş. “İsmet Bey gelmiş. Burada karı gibi yatmaya²⁹ mana yok. Sol cenahta geçit buldum. Akşamüstü geleceğim, beni takip edeceksiniz. Sizin hepinizin burnu kanamadan bu muhasaradan kurtaracağım!” cevabını vermiş. Akşamüstü cem borusu çalınmış, İsmet Paşa gelmiş ve arkasına düşmüşler. Dağdan kurtulup ovaya inmişler ve Şeria Nehri boyunca sol cenahtan gitmişler. İki-üç saat boyunca sürekli ilerlemişler. Kumandanlar biraz istirahat edelim diye oturmuşlar. Askerler de onların yanına oturmuşlar, güya ne de olsa onlar komutandır ve askerden daha akıllıdır diye yanlarından ayrılmak istememişler. Komutanlar kendi aralarında konuşmuşlar. “İsmet Paşa ata bindi ve haber vermeden uzaklaştı. Bizi dağdan indirip ovada savunmamız halde bıraktı. Sabah düşman tayyareleri bizi görürlerse bombayla çöle sererler. Biz en iyisi geriye dönelim, dağdaki siperlere girelim. Bakalım Allah ne gösterecek?” diyerek gerisin geri dağa dönmüşler. Askerler de şaşkın bir vaziyette komutanlar biliyordur diyerek geri dönmüşler. Gidenler de olmuş. Geriye dönenler sabah namazı vakti dağdaki siperlere zabıtlarla beraber ulaşmışlar. İsmet Paşa’nın arkasından gidenler bir geçitten geçerek Halep’e kadar gitmişler ve bir tek zayıf

²⁶ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²⁷ Selek, İsmet İnönü, Hatıralar, c.I,s.134

²⁸ Kaynak kişi, Dirmilli Bekir Çavuş (1892)

²⁹ İfade hoş olmasa da kaynak kişinin mektuplarında aynen geçtiği için buraya alma ihtiyacı hissettik. Bu meyanda kadın okuyucularımızın hoşgörülerine sığınarak bizi mazur görmelerini bekliyoruz (yazarın notu).

vermemişler. İsmet Paşa sözünü tutmuş. Geriye dönenler dağda iki gün daha kalmışlar ve neticede hepsi esir olmuşlar. İngilizlere esir olmuşlar.³⁰

İki Hindu iki de İngiliz askeri, süvari olarak elleri kılıçlı gelmişler. Askerleri toplamışlar. Aşağı yukarı otuz-kırk bin Osmanlı askeri esir düşmüş. Sığır gibi toplamışlar ve alıp Pisan şehrine gitmişler. Filistin cephesinde bir şehir... Pisan şehrinde tel örgüsü çekmişler. Bir tarafı nehir, bir tarafı tel oraya kapatmışlar. Sabahtan kaldırmışlar, peksimet vermişler, konserve kutusu vermişler ve oradan yayan olarak gerisin geri Şam'a gitmişler. Şam'dan trene bindirmişler esir olarak, Kantara'ya getirmişler. Kanal kıyısında Kantara... Kantara şehir, Arapların... Orada bir hafta kalmışlar. Bir haftadan sonra oradan tekrar trene bindirmişler ve Telli Kebir diye bir mıntıkaya götürmüşler. Telli Kebir büyük üsera karargâhı... On iki tel, bir hastane teli, aşağı yukarı oranın üsera mevcudu otuz altı bin kişiymiş. Tel örgüsünün içinde çadırlar kurulmuş, esirler içine girmiş. İki sene boyunca esirlere bakmışlar.³¹

1336/1920 senesinde Telli Kebir'den trene bindirmişler, İskenderiye'ye getirmişler. Mısır'ın deniz istasyonu... Oradan bir deniz vapuruna bindirmişler, dört gece dört gündüzde İstanbul'a çıkmışlar. İstanbul'da Haydarpaşa'ya çıkarmışlar, Selimiye Kışlasına gelmişler. Esaretten kurtulmuşlar. Selimiye Kışlasında dört-beş gün kaldıktan sonra tekrar kara trenle 1336/1920 Mart'ında Sarayönü istasyonuna gelmiş. "bila müddet mevzun" diye ellerine bir vesika vermişler oradan. Bir buçuk-iki ay köylerinde kaldıktan sonra bu sefer Burdur Nakşibendileri, Kuvayı Milliye'ye intisap etmişlerdir.³²

SONUÇ

Burdurlu din adamlarının özellikle Seferberlik olarak tarihimize geçen Birinci Dünya Savaşı sırasındaki millî gayretleri, dergâh talebelerinden meydana getirdikleri "tahta kılıçlı" ve "yeşil sarıklı" moral alayları, Dirmil Köyü Nakşibendi Şeyhi Molla Muhammed Nuri Efendi başta olmak üzere Birinci Dünya Savaşı sırasında Kanal Harekâtında Kudüs yakınlarında şehadet şerbeti içmiş tarikat büyükleri ve Nakşibendi tarikatı başta olmak üzere Burdur yöresinde faaliyet gösterip seferberliğe doğrudan katkı sağlamış diğer tarikat ve cemaatler bildirimizin başlıca konusunu teşkil etmektedir.

Bahsi geçen tarikatlar, halkın dinî hayatına yön verdikleri gibi savaş gibi olağanüstü hallerde de gerek halkın moral ve maneviyatını arttırmış gerekse dergâh talebelerinden gönüllü moral birlikleri meydana getirerek bizzat orduyla beraber

³⁰ Kaynak kişi, Dirmillî Bekir Çavuş (1892)

³¹ Kaynak kişi, Dirmillî Bekir Çavuş (1892)

³² Kaynak kişi, Dirmillî Bekir Çavuş (1892). Ancak Kanal Harekâtı sırasında birçok mürit şehit veya esir olduğu için ancak bir avuç Nakşibendi müridi geriye dönebilmiştir. Onlar da İstiklal Harbinden sonra dağılmışlardır. Özellikle Burdur-Dirmil bölgesinde 1970'li yılların başına kadar Nakşibendilik faaliyetleri özintiyeye uğramıştır. Zira dergâhı faaliyete geçirebilecek nitelikte bir şeyh bulunamamıştır.

cephelere giderek Al-i Osman askerine maddi ve manevi desteklerde bulunmuşlardır.

Sonuç olarak tarikatlar ve cemaatler, toplumsal kaynaşmanın ve işbirliğin sağlanmasında adeta birer çimento harcı görevi görmüşler ve gerektiğinde ellerinde silahlar, ağızlarında dua ve tekbirlerle ordunun arasında yer almışlar, Müslüman Türk ordusunun zaferi için fevkalade kahramanlıklar ve mücadeleler göstermişlerdir.

KAYNAKÇA

ABDİZADE, Hüsameddin Hüseyin, Amasya Tarihi, c. I, Dersaadet, 1327/1909-10, s. 143-144.

ALGAR, Hamid, Nakşibendilik, İstanbul, 2007, İnsan Yay.

AYDIN, Ferit, Tarikatta Rabıta ve Nakşibendilik, İstanbul, 2000, s.174, Süleymaniye Vakfı Yay.

ÇAKICI, Bilal, Fedâi Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkitli Metni. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ankara- 2005. (Yayınlanmamış Doktora tezi)

-----, Burdur Mevlevîhanesi Şeyhlerinden Fedai Dede. Mevlânâ Araştırmaları 3. Ankara-2009

DEMİREL, Şener, Mevlevîlik ve 16. Yüzyılda Burdur'da Yetişmiş İki Mevlevî Şair: Fedâyî Dede ve Servî Dede.1.Burdur Sempozyumu. Sayfa 322.İsparta-2007

KAYNAK KİŞİ: Burdur-Dirmil köyünden Birinci Dünya Savaşı gazisi Bekir Akalın (Bekir Çavuş), 1892 Dirmil doğumlu...

KAZAN, Şevkiye, Tezkirelerin Işığında Burdurlu İki Mevlevî Şair: Servi ve Fedai Dede. Burdur Araştırmaları. Sayı 2-2001

KUZUCU, Hayati, FEDAİ DEDE: Divan şiirimize renk katan bir şair, www.burdurtarihi.com/fedaide, internet erişim: 22.10.2015

OCAK, Ahmet Yaşar, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler (15.-17. Yüzyıllar), 3. Baskı, İstanbul, 2003, Tarih Vakfı Yurt Yay.

OĞRAŞ, Rıza, 16.Yüzyılda Burdurlu Bir Şair: Fedai. Burdur Eğitim Fakültesi Dergisi.Sayı3 Yıl.3- 2002

TOSUN, Necdet, Bahaeddin Nakşibend Hayatı, Görüşleri, Tarikatı, İstanbul, 2002, İnsan Yay.

YILDIZ, Şerafettin, Seydişehirli Hacı Abdullah Efendi (1807-1903), 2012, Konya, Aybil Yayınları

-----, İz Bırakan Seydişehirli 1320-1923 – Beylikler ve Osmanlı Dönemi – , 2013, Konya, Aybil Yay.

YILMAZ, H. Kamil, Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatler, 13. Baskı, İstanbul, 2000, Ensar Yay.

ÇANAKKALE CEPHESİ'NDEKİ ASKERİ TIBBİYELİ TÜRK OCAKLILAR

Çağhan Sarı*

Özet

25 Mart 1912'de kurulan Türk Ocakları'nın temelinde 190 askeri tıbbiye talebesinin harcı bulunmaktadır. Askeri tıbbiye talebeleri, siyasi gelişmelerin memleket aleyhine seyretmesine seyirci kalmamış ve dönemin Türkçü isimlerine bildiri yazarak bir oluşumun meydana getirilmesinde etkili olmuşlardır.

Türk Ocakları'nın ilk yönetiminde de bu öğrencilerin bazıları yer almıştır. Osmanlı Devleti'nde önemli bir sivil toplum kuruluşu hüviyetini kazanan Türk Ocakları'nın gençleri ve askeri tıbbiye talebeleri, Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinin ardından gönüllü olarak orduya katılmışlardır. Savaşa girilmesinden kısa bir süre sonra mezuniyetleri dolayısıyla vazifeye başlayanların haricinde gönüllü sayısının çokluğu nedeniyle 1915 senesinde askeri tıbbiye mezun vermemiştir. Gönüllü talebelerin ve Türk Ocağı'na mensup diğer öğrencilerin akıbeti, Birinci Dünya Savaşı'nda okullardaki gönüllü katılımları ele alan çalışmalar çerçevesinde incelenmiş, 190 askeri tıbbiyelinin tamamının Çanakkale cephesinde şehit düştüğü iddia edilmiştir. Çanakkale cephesinde Türk Ocaklı gençlerin kendilerine has bir madalyon yaptırarak üyeliklerini vurgulamaları dikkat çeken bir husustur. Çünkü 16 Mart 1920'de İtilaf Devletleri'nin İstanbul'u işgali sırasında Türk Ocağı binası da işgal edilirken Çanakkale'deki varlığın gerekçe gösterildiği bazı hatıratlarda yer almıştır.

Bu çalışma ile sivil toplum kuruluşu olarak faaliyetlerini sürdüren Türk Ocakları bağlamında kurucu unsur olan askeri tıbbiye talebelerinin Çanakkale cephesindeki varlığı tetkik edilmiştir. Bildiride telif eserler, makaleler, basılmış ve yayınlanmamış tezler ile hatıratlardan istifade edilmiştir.

GİRİŞ

Tarih öğretimi, milli bilincin kuşaklara aktarılması, milli hassasiyetlerin yaşatılması ve muhafazası için önemli bir rol üstlenmektedir. Bu rolü ifa ederken bazı anekdotları bünyesinde barındırmaktadır. Ancak üretilen bilgi ile bilgi dışında kalan unsurların zamanla iç içe girmesi dikkat edilmesi gereken bir husustur. Birinci Dünya Savaşı ve Çanakkale Cephesi'ne dair bugün birçok menkıbe ve rivayet bulunmaktadır. Bunların hakikat değeri ilim ışığı altında incelendiğinde müspet sonuçlar vermemektedir. Bunları iddia olarak değerlendirmeyip, kamuoyuna "*böyle olmuştur*" şekliyle aktarılan anekdot ve öykülerin doğruluğunu sorgulamanın esas temayı zedelediğinin de altını çizmek gerekir. Nitekim kişilerin ön planda olduğu kahramanlık öykülerinin dışında kurum ve kuruluşlara dair söylenebilecek ifadeler doğruluk çizgisi dışında ise yanlış bilgi üretilmesine neden olacağı gözden kaçmamalıdır. Bu minvalde eski bir iddia ile son yıllarda demec yolu ile yerel ve ulusal basına yansıyan bir iddianın tetkikini imkanlar dahilince yapmaya gayret

* Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Y.L. Öğrencisi, caghansari@gmail.com

edeceğiz. Her şeye rağmen bu bildirin noksan olabileceği şerhini en başta düşünüyoruz.

A. TÜRK OCAKLARININ KURULUŞU ve 190 TIBBİYELİ

Osmanlı Devleti, Fransız İhtilalının sonucu olan milliyetçilik tesiri ile XIX. yüzyılda Balkan topraklarında çıkan ayaklanmalarla ağır hasar almıştır.¹ XX. yüzyılın başında dağılma sürecinin hızlanarak devam etmiş, II. Meşrutiyet'in ilanı da kötü gidişi durduramamıştır. Bu dönemde Osmancılık politikası yani Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün tebaanın Osmanlı vatandaşı olarak vasıflandırma düşüncesi güç kaybetmiştir. Dağılmayı engellemek için aranan çareler arasında Osmanlı Devleti'nde yaşayan bütün Müslümanları din kardeşliği esasıyla bir arada tutma fikri olan İslamcılık da vardır.² Ancak Ziya Gökalp, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin Yurdakul ve Yusuf Akçura gibi dönemin önemli münevverlerinin benimseyip savundukları fikir Türkçülüktür. Türkçülük akımıyla Türk Derneği³ ve Türk Yurdu Derneği⁴, isimleriyle cemiyetler kurulmuştur.

1911 yılına gelindiğinde Askeri Tıbbiye (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) öğrencileri kendi aralarında devletin ve milletin geleceği ne olacak sorusuna yanıt bulma amacıyla toplantılar düzenledi. Son sınıf talebesi Haşim (Çinili) Bey ile Pertev Bey, sivil tıbbiyeden (Mekteb-i Mülkiye-i Şahane) arkadaşları Hasan Ferit (Cansever) Beyi de dahil ederek, Türk milletinin geleceği için Türk gençliğinin birliğini sağlamak yolunda çalışmalarına başladı.⁵ Okulda toplantı yapmaları, okul nizamnamesi için sorun oluşturabilirdi. Bu nedenle Karacaahmet Mezarlığında toplanmaya başladılar. 4 Mayıs 1911 günü, Mehmet Emin Yurdakul, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Ahmet Ferit Tek, Dr. Fuat Sabit, Ahmet Ağaoğlu gibi ileri gelen Türkçü aydınlarla iletilmesi için bir metin taslağı hazırladılar.⁶ Metni Askeri Tıbbiye III. sınıf öğrencisi Hüseyin (Baydur) Bey kaleme aldı.⁷ 11 Mayıs 1911'de hazırladıkları metni 190 Askeri Tıbbiyelinin imzasıyla duyurdular.⁸ Yaptıkları çağrıda, "Türk milletinin hayatı inkiraz yaşadığı" ve "selefleri gibi bu duruma lakayt kalamayacakları" ifadeleri yer alıyordu.⁹

¹ Yusuf Sarıay, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2005, s.26; ayrıca bkz: İlber Ortaylı, *İmparatorluğunun En Uzun Yüzyılı*, Alkım Yayınevi, İstanbul 2004.

² İslamcılık için bkz: Mümtaz'er Türköne, *Siyasi İdeoloji Olarak İslamcılığın Doğuşu*, İletişim Yayınları, İstanbul 1994.

³ İbrahim Karaer, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyat, Ankara 1992, s. 4.

⁴ A.g.e. s.5.

⁵ Ali Engin Oba, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara 1995, s.226.

⁶ Karaer, a.g.e. s.9.

⁷ Sarıay, a.g.e. s.138.

⁸ Sarıay a.g.e. s. 138; Füsün Üstel, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997, s.52; Yusuf Bayraktutan, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996, s95; İlber Cemal Nuri Özdemirci, *İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türk Ocakları Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014, s.74.

⁹ Bayraktutan, a.g.e. s.94.

Askeri Tıbbiye öğrencilerinin çağrısı sonunda Ahmet Ağaoğlu'nun evinde 20 Haziran 1911'de Türk Ocakları'nın temelini atan toplantı gerçekleşmiştir. Toplantıya İttihat ve Terakki Fırkası'nın İstanbul mebusu olan Ahmet Nesimi Bey başkanlık etmiştir.¹⁰ 231 Askeri Tıbbiye öğrencisini temsilen Hüseyin Fikret ve Remzi Osman Beyler toplantıya katıldılar. Toplantıda "Resmen milli bir cemiyet kurulacak ve adı Türk Ocağı olacaktır" kararı alınmıştır.¹¹ Türk Ocağı ismini Dr. Fuat Sabit önermiş ve kabul görmüştü.¹²

Türk Ocağının kurulması kararının ardından hazırlıklara girişildi. 25 Mart 1912 günü Türk Ocağı açıldı. Askeri öğrenci olmaları nedeniyle resmi evrakta kurucu olarak imza atamayan Askeri Tıbbiye IV. sınıf öğrencileri Mahmut, Refet, Edhem, Haşim (Çinili), Celal, Behçet Beyler ile III. sınıftan Hüseyin Fikret, Hüseyin (Baydur), Muhsin, Neşet, Lûtfi , Süleyman ve II. sınıftan Habib Beyler çalışmalarda fiilen yer aldılar.¹³ Balkan Savaşı'na III. sınıfta iken gönüllü katılan Reşit Galip Bey de 190 Askeri Tıbbiyeli arasında yer alarak Türk Ocakları'nın kuruluşunda bulundu.¹⁴ Türk Ocağı'nın ilk yönetimi şöyle oluşmuştur; Ocak Başkanı Ahmet Ferit Tek, II. Başkan Yusuf Akçura, Umumi Katip Mehmet Ali Tevfik, Veznedar Dr. Fuat Sabit'tir. Ocağın kuruluş haberini Tanin Gazetesi'nde Halis Turgut yazmıştır.¹⁵

Türk Ocağı kurulduktan sonra büyük bir destekle karşılaşırken bazı kesimlerden tepkiler de almıştır. Türk Ocağı isminin Osmanlı Devleti'nin çok uluslu olması nedeniyle bir bölünmeyi tetiklemesinden çekinen kesimler aleyhte yazılar yazmıştır. Ancak ocak idarecileri, maksat ve programlarını savunarak yanlış anlaşılmanın önüne geçmiştir. Ocağın açılmasından sadece altı ay sonra Balkan Savaşı patlamıştır.

Balkan Savaşı'nda Rumeli'nin önemli bir kısmının yitirilmesi moral bozukluğuna sebebiyet verirken yaşanan bozgun Türkçülüğünün süratle yükselmesinin ve vatan savunması anlayışının ordu içerisinde filizlenmesinin yolunu açmıştır. Türk Ocağı yeni şubeler açmaya, konferans ve temsiller ile etkinliğini arttırmaya başlamıştır. 1914'ün sonunda Birinci Dünya Savaşı'na girilmesinden sonra Türk Ocakları, sosyal ve kültürel faaliyetlerine ara vermemiş, 16 olan şube sayısı, 1916'da 25'e yükselmiştir.¹⁶ Türk Ocaklı gençlerin gönüllü olarak orduya katılmalarında törenler düzenlenmiştir.¹⁷ Türk Ocağı'nın kurulmasında aktif rol oynayan öğrenciler, Birinci Dünya Savaşı'nda da gönüllü olarak mühim işlere imza atmışlardır.

¹⁰ Sarımay, a.g.e. s.140.

¹¹ Muammer Taylak, *Saltanat, 2.Meşrutiyet ve 1. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara 1960, s.70.

¹² Sarımay, a.g.e. s.140.

¹³ Taylak, a.g.e. s. 70.

¹⁴ Uluğ İğdemir, *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991, s. 291.

¹⁵ Bayraktutan, a.g.e. s.96.

¹⁶ Sarımay, a.g.e. s.149.

¹⁷ A.g.e. s.168.

B. BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA DARÜLFUNUN ÖĞRENCİLERİ HAKKINDA ESKİ BİR İDDİA

Osmanlı Devleti, ordusunun seferberliğini tamamlayamadan Birinci Dünya Savaşı'na girmiştir.¹⁸ Ordu mevcudiyeti için asker alma merkezleri zorunlu askerlik kanunu uyarınca silah altına alınması gereken sınıfları askere alırken, gönüllü birlikler de oluşturulmuştur.¹⁹ Kurulan gönüllü birlikler arasında en önemlilerinden biri Mevlevî Alayıdır.²⁰ Toplumda gönüllü askerliğe öğrenciler yoğun ilgi göstermiştir. Başkent İstanbul'da, özellikle Çanakkale Cephesinde çarpışmaların başlamasıyla okullarda milli heyecan yükseldi. Zorunlu askerlik hizmeti kanunu kapsamınca silah altına alınmalarının şartları oluşmadığı halde lise ve üniversite gençliği gönüllü olarak orduya katılmıştır.²¹

Başkent ve taşrada eğitim kurumlarında öğrenci ve öğretmen kadrolarının eksilmesi nedeniyle tedrisat aksamıştır. Okulların mezun verip veremediği tartışmaları da bu noktadan sonra başlamıştır.

Prof. Dr. Cengiz Kuday ve Dr. Fatma Özlen'in *Journal of Clinical Neuroscience* dergisinde yayınladıkları, "A Medical Class Lost at Gallipoli"²² isimli ortak makalelerinde, tıbbiyeli öğrencilerin tamamının gönüllü olarak Çanakkale'ye gittiğini yazmaktadır. Makaleye göre gönüllü tıbbiyeli öğrenciler Çanakkale'de 2. Tümen'e katılmışlardır. 18-19 Mayıs gecesi gerçekleşen taarruzda 2. Tümen'in imha derecesinde sarsılmasıyla öğrenciler şehit düşmüştür. 1921 senesinde Tıbbiyede mezun verilememiştir. Makalenin ortaya koyduğu bu sav, dönemin İstanbul Üniversitesi Rektörü Kemal Alemdaroğlu tarafından sahiplenildi. Şehit Tıbbiyeliler anıtı açıldı. Ancak kısa bir süre sonra tarihçilerden bilginin yanlış olduğuna dair itirazlar yükseldi. 1921 yılında mezun verilmediği iddiası derhal çürütüldü. Nitekim Demokrat Parti dönemi İstanbul Valiliği yapan Dr. Fahrettin Kerim Gökay Tıbbiyeden 1921 yılında mezun olmuş idi.²³

Tartışmaların büyümesi üzerine Prof. Dr. Cengiz Kuday, Dr. Fatma Özlen'den yeni bir makale yazarak, kaynakları tetkik etmesini rica etti.²⁴ Özlen, ATASE Arşivi, Başbakanlık Osmanlı Arşivi ve Milli Savunma Bakanlığı Arşivinde yaptığı

¹⁸ Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s.77.

¹⁹ A.g.e. s.173.

²⁰ A.g.e. s.209.

²¹ Birinci Dünya Savaşı boyunca okullardan askerliğe katılım, askere alma kanunundaki değişiklikler, eğitimde yaşanan aksaklıklar için bkz: Nuri Güçtekin, *Eğitilmiş Neslin I. Dünya Savaşı'yla İmtihanı*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015.

²² Makale künyesi: Cengiz Kuday & Fatma Özlen, "A Medical Class Lost at Gallipoli", *Journal of Clinical Neuroscience*, Vol.10-1, Janvary 2003, s.37-39

²³ Emre Dölen, *Türkiye Üniversitesi Tarihi*, c.1, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010, 452.

²⁴ Önay Yılmaz, "Bir Efsanenin Çöküşü", <http://www.milliyet.com.tr/2004/12/12/guncel/axgun01.html>, (son erişim:04.12.2015)

çalışmalar neticesinde yeni bir makale yayınladı.²⁵ Özlen'in kaleme aldığı yeni makaleye göre Birinci Dünya Savaşı yıllarında Haydarpaşa'da bulunan Darülfünun Tıp Fakültesi'nin III. ve IV. sınıf öğrencilerinin cephelere sevk edildiği tespit edilmiştir. Tabip olarak hizmet vermeyi cephe gerisinde hizmet vermek olarak nitelendiren Askeri Tıbbiye IV. sınıf öğrencisi Reşit Galip, Harbiye Nezareti'ne başvurarak cephede yedek subay olarak yer almıştır.²⁶ Onun bu adımını öğrenci arkadaşı izlemiştir.

Tıbbiye'de eğitimin Çanakkale Cephesinin sonuçlanmasından hemen kısa bir süre sonra tekrar 1916'da başladığı ve 1921 değil 1915'te Tıbbiye'nin mezun vermediği ortaya çıkmıştır. Öğrencilerin cephede görevli olarak bulunduğu 1915 senesi boyunca Tıbbiye, Yaralı Hastanesi olarak hizmet vermiştir.²⁷

Çanakkale Cephesi'nde Müstahkem Mevki Komutanlığı kuruluşunda yer alan 5. Şube Müdürlüğü (Başhekim) sağlık işlerinin yürütülmesinden sorumludur.²⁸ Çanakkale'de toplam yedek subay kaybı incelendiğinde Dr. Fatma Özlen 116 sayısına ulaşmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nda çeşitli nedenlerle kaybedilen sağlık personelinin 301 olduğu, çarpışmalarda hayatını kaybedenlerin 9 kişi olduğu görülmüştür. Çanakkale'de çarpışmalarda 8 sağlık personeli şehit düşmüştür.²⁹ Netice olarak yanlış bir bilgi üreten ilk makale, yine kendi yazarı olan Dr. Fatma Özlen'in titiz çalışmaları ile geçerliliğini yitirmiştir. Ancak şehit tıbbiyeliler efsanesinin dimağlara yerleşmesinin önüne geçilememiştir.

C. 190 ASKERİ TIBBİYELİ TÜRK OCAKLI GENÇ ÇANAKKALE'DE ŞEHİT DÜŞTÜ MÜ?

2003 senesinde ortaya atılan Şehit Tıbbiyeliler savı, bir kaç sene sonra Türk Ocakları'nın gündeminde olmuştur. Kuruluşun 100. yılı etkinliklerinde, Türk Ocağı'nın kurulması adına meşaleyi yakan 190 Askeri Tıbbiyelinin, Çanakkale'ye

²⁵Fatma Özlen, "Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler - Bir Efsanenin Analizi", <http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>, (son erişim:04.12.2015)

²⁶Lokman Erdemir, "Birinci Dünya Savaşında Darülfünun Tıp Fakülteliler", http://www.geliboluyuanlamak.com/286_birinci-dunya-savasinda-darulfunun-tip-fakultesi-dr-lokman-erdemir.html, (son erişim 04.12.2015)

²⁷ Özlen, a.g.m. (son erişim 04.12.2015)

²⁸ T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı I. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993, s.272.

²⁹ Fatma Özlen Çanakkale'de hayatını kaybeden 8 sağlık personelinin ismine şu makaleden ulaştığı dipnotunu vermiştir; S.Erkoç & A. Kazancıgil, "Osmanlı Ordusunda I. Dünya Savaşında 3 Teşrinisani 1330-3 Nisan 1333 Tarihleri Arasında (1914-1917) Şehit Olan Sağlık Subaylarının Listesi", *Tıp Tarihi Araştırmaları*, 2001. Bu makalede yer alan Çanakkale'de şehit düşen sağlık personel listesi: Balıkesir Harp Hastanesi Etibbasından Gayri Mükellef Anagayos Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etibbasından Mükellef Yüzbaşı Avram Kohen Efendi, 64. Alay Tabibi Evveli Binbaşı Hasan Fuad Bey, Fırka 5 Sertabibi Hasan Fuat Bey, 127. Alay 1. Tabur Tabibi Yüzbaşı Hayri Efendi, Gelibolu Menzil Hastanesi Etibbasından Mükellef Yüzbaşı Hüseyin Hüsnü Efendi, Keşan Hastanesi Etibbasından Mükellef Yüzbaşı Mihran Yazıcıyan Efendi, 38.Alay Depo Taburu Tabibi Mükellef Yüzbaşı Muammer Hilmi Efendi.

gönüllü giderek bir daha geri dönmedikleri söylemi yaygınlaşmıştır.³⁰ Bu söylem 2003'teki iddia ile doğrudan bağlantısı bulunmaktadır. Birinci Dünya Savaşı yıllarında Haydarpaşa'da bulunan Darülfunun Tıp Fakültesi bünyesinde hem Askeri Tıbbiye hem de Sivil Tıbbiye bölümleri bulunuyordu. Askeri Tıbbiye öğrencileri, sivil öğrencilerden farklı olarak askerlikle ilgili dersler de alıyor ve stajlarını orduda yapıyorlardı. Türk Ocağı'nın kuruluş çalışmasında da sivil tıbbiyeli gençler, askeri tıbbiyeli arkadaşlarıyla beraber yer almışlardı. Bu nedenle biri için ortaya atılan iddia, binadan öğretim üyesi kadrolarına kadar bir çok ortaklığı bulunan iki bölümü de kapsamaktadır.

Çanakkale'de 190 Askeri Tıbbiye öğrencisinin tamamının şehit düştüğü iddiası, yukarıda Dr. Fatma Özlen'in mevzubahis olunan ikinci çalışmasıyla beraber geçerliliği yitirmektedir. 190 Askeri Tıbbiyeli arasında kaynaklarda isimleri mevcut olan kişilerin Milli Mücadele ve Cumhuriyet'in kuruluşunda da hizmet vermiş oldukları, hatta Hasan Ferit Cansever gibi ocağın ikinci açılma dönemi olan 1949'dan sonra da görev almaları, geri dönmeme iddiasını desteklememektedir. Yine bildiriye bizzat kaleme alan Hüseyin (Baydur) Bey ve Cansever'in anılarına göre tartışmalarda arkadaşlarına moral aşılıyor onları ikaz eden Haşim (Çinili) Bey, cumhuriyet döneminde mesleklerini sürdürmüşler ve anlaşıldığı üzere soyadlarını almışlardır.

Bununla beraber Türk Ocaklı gençlerin Birinci Dünya Savaşı'nda çetin şartlarda gönüllü hizmet verdikleri aşikardır. Türk Ocaklı gençler gönüllü olarak yurdun dört bir tarafındaki cephelere koşmuştur. Abidin Nesimi'nin yayınladığı *Yılların İçinden* isimli eserinde, Teşkilat-ı Mahsusa'nın Askeri Tıbbiye çıkışlı üyelerinin tamamının Türk Ocaklılardan oluştuğunu nakletmektedir.³¹ Türk Ocağı'nın önde gelenleri 1915 yılında Çanakkale'yi ziyaret ederek askerlere moral veren konuşmalar yapmışlardır.³² Enver Paşa'nın Doğu'da hazırladığı hareket için Türk Ocaklı zabitlerin isimlerini istemesi, Vehip Paşa'nın İstanbul gazetelerindeki demecinde, "müskül vazifelerde Türk Ocaklı zabitlerin gönüllü olduğunu" belirtmesi³³ ocaklı gençliğin fedakarlıklarının boyutu hakkında ipuçları sunmaktadır.

³⁰ Bu iddianın yer aldığı demeç, broşür ve röportajlar için bkz:

http://www.balikesirturkocagi.org/ocak/index.php?option=com_content&view=article&id=93%3A190-asker-tibbyel&Itemid=1 (son erişim 04.12.2015); <http://pendikturkocagi.org.tr/canakkale-zaferinin-yuzuncu-yili-hakkinda-aciklama/> (son erişim 04.12.2015); <http://www.bursaturkocagi.org.tr/01.12.12.htm> (son erişim 04.12.2015); <http://www.turkyurduhaber.org/haber/5756/karaman-turk-ocaklari-canakkale-savaslarini-andi.html> (son erişim 04.12.2015); http://yoldash.ru/articles/auto/prof_dr_nedim_nal/ (son erişim 04.12.2015); <http://www.bursaturkocagi.org.tr/b%C3%BCltenpdf/b%C3%BCltensay%C4%B1%2037.pdf> (son erişim 04.12.2015); <http://turkocaklari.org.tr/faaliyetdetay/73/malatya-bolge-toplantisi-gerceklestirildi.html> (son erişim 04.12.2015); <http://www.kayserihakimiyet2000.com/turk-ocaklari-nasil-kuruldu/> (son erişim 04.12.2015)

³¹ Üstel, a.g.e. s.92

³² Sarımay, a.g.e. s.165.

³³ A.g.e. s.170.

Birinci Dünya Savaşı'nın sona ermesinden sonra Mütareke günlerinde İtilaf devletleri Türk Ocağı'nı 16 Mart 1920'de resmen işgal edilmiştir.³⁴ Meclis-i Mebusan'la aynı zamanda işgal edilen binalar arasında Türk Ocağı Genel Merkezi de bulunmaktadır.³⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver anılarında, işgalci subayın Çanakkale'de Türk Ocağı ismine rastladıklarını, şehit düşen Türk zabıtlarının üzerinden bir Türk Ocağı madalyonu çıktığını, milli uyanış ve direniş açısından kendilerine en sakıncalı olan kurumlar arasında Türk Ocağı olduğunu nakleder. Türk Ocakları, resmi işgalden sonra Anadolu'ya taşınmış, Sakarya Meydan Muharebesi'nde Türk Ocağı İzci Birliği de savaşa katılmıştır.

DEĞERLENDİRME

Çanakkale Cephesi ile ilgili üretilen yanlış bilgi neticesinde efsaneleşen Şehit Tıbbiyeliler anekdotu, akabinde çürütülmüş olsa da bugün bir çok kesim tarafından olağanca yanlışlığıyla aktarılmaya devam etmektedir. Örneğin yanlış anekdotun değişime uğrayarak liselerin mezun vermediği şeklini alması ayrı tartışma konusu olarak akademik platformlarda ele alınmaktadır.

Türk Ocakları'nın kuruluşunda yer alan 190 Askeri Tıbbiyelinin Çanakkale'ye gidip dönmedikleri iddiasına Türk Ocakları'nın kuruluşu ve ilk dönemi üzerine hazırlanan kıymetli eserlerde rastlanılmamıştır.

Altının çizilmesi gereken bir diğer nokta da bu iddianın Türk Ocakları Genel Merkezi'nin resmi yayınlarında değil, çeşitli illerdeki şubelerin elektronik ortamda bulunan demeç, fıkra ve röportajlarında rastlanılmasıdır.

İddianın teknik açıdan doğruluğunu sorgulayan başka husus da 190 Tıbbiyelinin yukarıda da değinildiği gibi farklı sınıflardan oluşmasıdır. 1911 senesinde Türkçü aydınlara çağrıda buldukları metne imzalarını koyan Askeri Tıbbiye öğrencileri arasında son sınıfta okuyanlar, Birinci Dünya Savaşı başlamadan mezun olarak sırasıyla staj ve asil vazife yerlerine sevk edilmişlerdir. Savaşın başladığı sırada son sınıfta olanlar mezuniyet ve staj durumuna bakılmaksızın ihtiyaç dahilinde tabip olarak görevlendirilmişlerdir. Öğrenciliği devam edenler de vatan hizmetinde gönüllü yer almışlardır.

Doç.Dr. Lokman Erdemir'in Birinci Dünya Savaşı'nda Darülfünun Tıp Fakültesi isimli çalışmasında, dördüncü ve üçüncü sınıf öğrencilerinin başçavuş muavini, ikinci ve birinci sınıf öğrencilerinin de çavuş rütbeleriyle yedek subay olarak Çanakkale Cephesi başlamadan cephelere ve vazife yerlerine sevk edildikleri bilgisini detaylı işlemektedir.

³⁴ Şerafettin Turan, *Türk Devrim Tarihi*, c.II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998, s.104.

³⁵ Hamdullah Suphi Tanrıöver, *Dağ Yolu*, c.II, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1993, S.12-49; <http://turkyurdu.com.tr/738/canakkale-zaferi-ve-cumhuriyete-giden-yolda-turk-ocaklari.html> (son erişim 04.12.2015)

190 Askeri Tıbbiyelinin Çanakkale Cephesine gidip bir daha dönmedikleri iddiasının ilerleyen yıllarda herhangi akademik yayına girme ihtimali düşük olsa da kamuoyunda sıkça paylaşılması, araştırmacıların dikkatini celp edecektir. Araştırmacılar adına literatüre katkı sağlamak amacıyla bu bildiri sunulmuştur.

Kaynakça

a.Kitap

BAYRAKTUTAN, Yusuf, *Türk Fikir Tarihinde Modernleşme, Milliyetçilik ve Türk Ocakları*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1996.

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

DÖLEN, Emre, *Türkiye Üniversite Tarihi*, c.2, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010.

GÜÇTEKİN, Nuri, *Eğitilmiş Neslin I. Dünya Savaşıyla İmtihani*, İskenderiye Kitap, İstanbul 2015.

İĞDEMİR, Uluğ, *Yılların İçinden*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1991.

KARAER, İbrahim, *Türk Ocakları (1912-1931)*, Türk Yurdu Neşriyat, Ankara 1992.

OBA, Ali Engin, *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, İmge Kitabevi, Ankara 1995.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2005.

TANRIÖVER, Hamdullah Suphi, *Dağ Yolu*, c.II, Kültür Bakanlığı, Ankara 1993.

TAYLAK, Muammer, *Saltanat, 2.Meşrutiyet ve I. Cumhuriyet'te Öğrenci Hareketleri*, Başnur Matbaası, Ankara 1969.

T.C. Genelkurmay Başkanlığı, *Birinci Dünya Harbi'nde Türk Harbi V. Cilt Çanakkale Cephesi Harekatı I. Kitap*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1993.

TURAN, Şerafettin, *Türk Devrim Tarihi*, c.II, Bilgi Yayınevi, Ankara 1998.

ÜSTEL, Füsun, *İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)*, İletişim Yayınları, İstanbul 1997.

b.Yayınlanmamış Tez

ÖZDEMİRCİ, İlbey Cemal Nuri, *İmparatorluktan Cumhuriyete Geçiş Sürecinde Devlet-Sivil Toplum İlişkisi: Türk Ocakları Örneği*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2014.

c. İnternet

ERDEMİR, Lokman, "Birinci Dünya Savaşında Darülfünun Tıp Fakültesi", http://www.geliboluyuanlamak.com/286_birinci-dunya-savasinda-darulfunun-tip-fakultesi-dr-lokman-erdemir.html, (son erişim:04.12.2015)

ÖZLEN, Fatma, "Çanakkale'de Tıbbiyeli Şehitler - Bir Efsanenin Analizi", <http://www.gallipoli-1915.org/tibbiye.sehit.htm>, (son erişim:04.12.2015)

YILMAZ, Önay, "Bir Efsanenin Çöküşü", <http://www.milliyet.com.tr/2004/12/12/guncel/axgun01.html>, (son erişim:04.12.2015)

ادبیات ایران در دوره جنگ جهانی اول

حسن اکبری بیرق*

Abstract

The literature is a mirror for social, cultural, political and economic issues of any country. So by studying the literal works of nations reconstruct and draw their history of thought and action.

In Iran, also, from many years ago most of poets and writers reaction about what happened around them and reflect them in their works. In the World war I, however Iran had declared neutrality, the war was such important that affect great writers and poets such as Mirzade Eshghi, Dehkoda, A. Aref, Bahar, Nasim Shomal and... of the reflected an aspect of that issue in their works.

This paper tries to have a report on the affection of World war I on Iranian poets and writers.

مقدمه

جنگ جهانی اول از ۱۹۱۴ تا ۱۹۱۸ میلادی و جنگ جهانی دوم با فاصله بیش از بیست سال از ۱۹۳۹ الی ۱۹۴۵ میلادی باعث بروز تحولات عظیمی در جهان شد و بکلی پارادایم های رایج و مأنوس را در روابط سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی تغییر داد. در طول چهار سال جنگ جهانی اول چهار امپراتوری بزرگ سقوط کرده، بیش از ده میلیون نفر کشته شدند. نقشه های جغرافیای سیاسی (ژئوپولیتیک) بسیاری از نقاط جهان و بویژه خاورمیانه نیز به تبع آن تغییرات اساسی به خود دید.

ایران نیز همچون دیگر کشورها از این تغییرات بی نصیب نماند و غیر از تحولات شگرف سیاسی، در حوزه زبان و ادب فارسی نیز شاهد دگر دیسی عمده ای شد که برای درک بهتر آن لازم است گزارشی کوتاه از اوضاع ایران آن دروه به دست دهیم.

وضع ایران در آستانه جنگ

جنگ جهانی اول در ایران همزمان با حکومت احمد شاه، آخرین پادشاه قاجار و ضعیف ترین حکومت این سلسله بود. ایران در این دوره با مشکلات بسیاری دست و پنجه نرم می کرد. حکومت مشروطه که نهال نوپایی بود، با تمام نقاط ضعف و قدرت خویش تحولی در ایران ایجاد کرده و شوری انقلابی و مبارزاتی در ملت فارسی زبان به وجود آورده بود. با این همه، ایران اعلام بی طرفی کرد (۱۳۳۲ق/۱۹۱۴م) ولی موج های خاتمان برانداز آن به صورت هجوم روس و انگلیس به ایران از شمال و جنوب و قحطی حاصل از آن، حدود چهل درصد از مردم ایران را به کام مرگ فرو برد. در آغاز این جنگ، عنوان «اتحاد اسلام» که واضع آن سیدجمال الدین اسدآبادی بود و آوازه اش از

* عضو هیأت علمی دانشگاه سمنان- ایران

استاد مهمان دانشگاه قریق قلعه- ترکیه، h.akbaribairagh@gmail.com

سالیان پیشین به گوش ایرانیان رسیده بود، از نو به میان آمد و با فتوای علمای شیعه مقیم عتبات و شرکت برخی از آنان در جبهه جنگ همراه شد و انبوه ایرانیان را که از مظالم روس و انگلیس به تنگ آمده بودند با عثمانیان هم آواز کرد (آرین پور، ۲/۲۵۵).

آزادخواهان ایران که در زمان استبداد صغیر به استانبول کوچیده بودند، بازگشتند و جمعی از آزادخواهان آذربایجان که در تهران می زیستند به موطن خود مهاجرت کردند. اینان به همراه کردها که به نام جهاد یا به آهنگ تاخت و تاز شوریده بودند با سپاه عثمانی که از چندجا به خاک ایران آمده بودند همدستی کردند و مجاهدان ایران که پیشگام سپاهیان عثمانی بودند در مرزهای آذربایجان و کردستان با روس ها و اقلیت های مسیحی که با روسی ها همکاری می کردن در آویختند.

در سال ۱۳۳۲/۱۹۱۴ آلمان و نیروهای ترک به آذربایجان حمله کردند و در اواخر ماه صفر ۱۳۳۳/۱۹۱۵ به تبریز رسیدند؛ اما پیشرفت روس ها در ساری قمیش وضع ترک ها را در آذربایجان تضعیف کرد. سپاهیان روس در جبهه قفقاز به تعرض پرداخته، نیروی عثمانی را شکست دادند و در ربیع الاول ۱۳۳۳ وارد تبریز شدند.

در اواسط سال ۱۳۳۳ وضع آلمانی ها و ترک ها در تهران نیز استحکام یافت و خواستند شاه جوان ایران را وادار به جنگ با روس و انگلیس به نفع آنان بکنند.

ازدیاد محبوبیت آلمان ها در ایران، حملات سپاهیان ترک و آلمان در جنوب و جنبش های ضد انگلیسی در خوزستان، انگلستان را بر آن داشت که شیوه سیاست خود را در ایران تغییر داده به روس ها نزدیک شود. بدین ترتیب روس از شمال و انگلیس از جنوب ایران را رسماً اشغال کردند و دولت و ملت ایران در اثر این تعدی متجاوزانه اندک اندک به آلمان گرایش پیدا کردند.

وضع ادب پارسی مقارن جنگ جهانی اول

در جریان جنگ بین الملل اول روشنفکران ایران که پیش از آغاز جنگ هم برای همکاری با آلمان در تکاپو بودند دست به تبلیغات دامنه داری به سود آلمان زدند و این تبلیغات پرشور به دست عمال سیاسی آلمان که می خواستند از طرز فکر میهن پرستانه بورژوازی ایران استفاده کنند، به طرق عدیده حمایت می شد.

در ایران، که نزدیک ده سال از استقرار مشروطه می گذشت، اوضاع سخت در هم و آشفته بود. دولت مرکزی عملاً برچیده و کشور به عرصه دسیسه و دخالت دو قدرت بزرگ، روس و انگلیس، بدل شده بود.

با وجود آشوب و بلبسویی که سراسر کشور را فرا گرفته و بسیاری از نشریات و جراید را به حال تعطیل موقت یا دائم در آورده بود، خبرهای جنگ، البته نه چندان سریع و دقیق، به کشور راه می یافت، در نشریات منعکس می شد و به گوش تحصیل کردگان و شهرنشینان می رسید.

وقایع "جنگ بزرگ" در برخی از اشعار طنزآمیز روزنامه "نسیم شمال" که سید اشرف الدین کیلانی منتشر می کرد، بازتاب داشت. برای نمونه او همین مضمون بی خبری مردم و برداشت های عامیانه آنها از جنگ را در مسمطی دستمایه ساخته است:

آن یکی می‌گفت در وردن عجب دعواستی / دیگری می‌گفت در لندن عجب غوغاستی
 این همه دعوا سر کهنه لحاف ماستی / زین خبرهای پریشان خنده می‌گیرد مرا...
 و در جای دیگر تصویری واقعی‌تر را از جنگ عرضه می‌کند:
 بوالعجب جنگی اروپای دلاور می‌کند / نوجوانان را همه در خون شناور می‌کند...
 انگلیس و روس و آلمان کرده همت صرف جنگ / از هوا باریده در پاریس گویی
 برف جنگ
 بر زبان خلق دنیا نیست غیر از حرف جنگ / چرخ دنیا را زبان خلق چمبر می‌کند...
 و در ادامه به "اروپای متمدن" طعنه می‌زند که چنین بی‌مهابا در جنگ و کشتار
 فرو رفته است:

هست معنای تمدن گویا خون ریختن / یا که جمعی بیگناهان را به دار آویختن
 یا که شهری را چپاول کردن و بگریختن / این تمدن زود زردک را چغندر می‌کند...

پیکار با استعمار

بسیاری از روشنفکران که غم آزادی و سربلندی میهن خود را داشتند، گمان
 می‌بردند که به جان هم افتادن "گرگان" می‌تواند فرجی برای ملت ستمدیده خودشان باشد،
 به مصداق "اللهم اشغل الظالمین بالظالمین".

ملک الشعراى بهار، در مسمطى جنگ و ستیز قدرت‌های بزرگ را فرصتى برای
 ایران می‌بیند و به شاه قاجار اندرز می‌دهد که از این فرصت برای نجات کشور استفاده
 کند:

تا اجانب را با هم سر کین است و تقار / باید این شاه به اصلاح وطن بندد کار
 چاره خستگى ملک کند زین دو سه چار / صنعت و علم و تجارت، شرف و مجد و
 وقار...

اما از سوی دیگر وقتی دو قدرت بزرگ دوران با هم کنار می‌آیند و بر سر تقسیم
 کشور (مانند پیمان استعماری سال ۱۹۱۹) به توافق می‌رسند، ایرج میرزای وطن‌دوست
 به غیرت می‌آید:

گویند که انگلیس با روس / کرده ست عهدی تازه امسال
 کاندرا پلنیک هم در ایران / زین پس نکند هیچ اهمال
 افسوس که کافیان این ملک / بنشسته و فارغند از این حال
 کز صلح میان گریبه و موش / بر باد رود نکان بقال

شاعران پارسی سرای دیگری نیز در آن دوره در ایران و بعضاً در استانبول بودند
 که رویه استعمار ستیزی را در پیش گرفته بودند. مشهورترین آن سهرن سرایان عبارت
 بودند از:

عارف

ابوالقاسم عارف قزوینی (۱۲۵۹ - ۱ بهمن ۱۳۱۲)، شاعر و تصنیف‌ساز اهل
 ایران بود. با شروع جنگ جهانی اول جریان‌های مختلف سیاسی در ایران آغاز شد و

حزب ها و انجمن هایی که غالباً به ساز دیگران می رقصیدند به روی کار آمدند. عارف آزادیخواه بالطبع تابع جریانی شد که عناصر ملی در آن غلبه داشت و چون تجاوزات دولت های همسایه به وطن او شدت یافت ناچار با مجاهدان ایرانی به استانبول رفت و مدتی در آنجا بود. عارف در این سفر تحت تاثیر ترک ها اشعاری درباره اتحاد اسلام سرود؛ ولی بعد از حمله ترکان به آذربایجان اشعاری برضد عثمانی و ترک ها سرود (همان، ۳۵۰) و در سال ۱۳۳۷ قمری هم به وطن بازگشت (همان، ۳۵۹).

عشقی

سید محمدرضا کردستانی، معروف به میرزاده عشقی (متوفی ۱۳۰۳ ش) در همدان ایران زاده شد، زبان فرانسوی و فارسی آموخت و در سال ۱۳۳۳ قمری در اوایل جنگ اول جهانی به استانبول رفت که کانون فعالیت ملیون ایران شده بود و در مکتب سلطانی و دارالفنون استانبول تحصیل کرد. در سال ۱۳۳۷ قمری به همدان و سپس به تهران بازگشت و به فعالیت سیاسی در قالب حزب سوسیالیست پرداخت. وی انگلیس ستیز بوده مقالات و اشعار تندى علیه استعمار می نوشت و در آخر ذی قعدة ۱۳۴۲ قمری/ ۱۲ تیرماه ۱۳۰۳ شمسی در خانه خویش کشته شد.

لاهووتی

ابوالقاسم الهامی متخلص به لاهوتی یا لاهوتی خان (۱۲۶۴ - ۱۳۳۶ ش) شاعر، روزنامه نگار، نظامی و فعال سیاسی انقلابی در دوران انقلاب مشروطه. ابوالقاسم لاهوتی از اعضای حزب کمونیست ایران (دهه ۱۹۲۰) بود؛ و در دوران رضاشاه، تحت تعقیب قرار گرفت و غیباً محکوم به اعدام گردید ولی موفق به فرار به شوروی گردید. او در کرمانشاه روزنامه بیستون را منتشر می کرد.

لاهووتی در اوایل کار خود، بیش از سه سال در استانبول زیست و در واقعه مهاجرت، که پیش تر ذکرش رفت، به ایرانیان مهاجر پیوست و بعدها جزو میسیون آلمانی به کرمانشاه برگشت و پس از شکست قوای اروپای مرکزی (موتلفین) دوباره به ترکیه رفت و در استانبول مجله ادبی پانزده روزه ای به نام پارس دایر کرد که دوزبانه فارسی-فرانسوی بود. لاهوتی خود سردبیری بخش فارسی را بر عهده داشت.

آلمان دوستی

برخی از سخن سرایان، پیکار با استعمار را تنها با پشتیبانی یک قدرت رقیب امکان پذیر می دانستند و معتقد بودند که "جنگ بزرگ" فرصتی به دست داده تا ملت های ستم زده بتوانند در هم پیمانی با قدرتی نوخاسته و "غیر استعماری" در برابر استعمار کهن بریتانیا ایستادگی کنند. این قدرت تازه رایش یا حکومت آلمان بود.

آلمان پس از وحدت سراسری کشور در نیمه ی دوم قرن نوزدهم، رفته رفته به قدرتی بزرگ، با صنعتی پیشرفته و ارتشی مجهز تبدیل شد. با به قدرت رسیدن ویلهلم دوم در سال ۱۸۸۸، آلمان با قدرت های باسابقه روس و انگلیس از در رقابت در آمد و در کشمکش های جهانی خود را در کنار "ملل مستعمره" جای داد.

آلمان مدعی بود که در سیاست خارجی از آزمندی‌ها و تجاوزگری‌های استعماری دور است و از ملت‌های ضعیف در برابر استعمار حمایت می‌کند. قدرت تازه به خوبی دریافته بود که بهترین راه تضعیف امپراتوری بریتانیا، مشغول کردن آن با منازعات استعماری است. محور "پلتیک" ویلهلم دوم این بود که بریتانیا را در شرق با کشورهای اسلامی درگیر کند.

ویلهلم دوم که راه نزدیکی به "امت اسلام" را در پیش گرفته بود، با پیشوایان مسلمان تماس گرفت و در ۲۹ اکتبر ۱۸۹۸ در پیامی از "مبارزات امت غیور اسلام" در برابر استعمار ستایش کرد. او در دمشق به زیارت آرامگاه صلاح‌الدین ایوبی سردار بزرگ اسلام در مبارزه با اروپائیان رفت.

ویلهلم در آستانه‌ی ورود به جنگ جهانی اول در ۱۵ اوت ۱۹۱۴ به متحد خود انورپاشا سلطان عثمانی نوشت که "حضرت سلطان باید پیروان دین اسلام را در آسیا، هند، مصر و آفریقا به جهاد با کافران فرا بخواند".

تبلیغات زیرکانه آلمان در میان مسلمانان بازتابی مثبت داشت و بسیاری به این اعتقاد رسیدند که خداوند ویلهلم را برای رهایی اسلام از دست "کفار روس و انگلیس" فرستاده است و برخی حتی او را "صاحب فیض و کرامات" دانستند.

با شعله‌ور شدن جنگ جهانی اول، بسیاری از مردم خاورزمین آرزو می‌کردند که آلمان و متحدانش در جنگ پیروز شوند تا "بلاد شرق" از سلطه بیگانگان رهایی یابد.

در میان ایرانیان فرهیخته نیز نسبت به آلمان همدلی پدید آمده بود. آنها به خاطر نفرت شدید از استعمار، دشمن دشمن خود را دوست گرفتند. افزون بر این، تمدن آلمان و شهرت آن در "نظم" و انضباط نیز در جهان پیچیده بود. ایرج میرزا در ستایش از نظامیان زیر فرمان کلنل محمدتقی خان پسیان، که در خراسان سر به شورش برداشته بود، آنها را به ارتشیان آلمان مانند می‌کند:

همه دانای فن، دارای علم‌اند / تو گویی از قشون ویلهلم‌اند...

ملک‌الشعراى بهار مانند بیشتر ایرانیان میهن‌دوستی که از جنایات روس و انگلیس در خشم بودند، از پیروزی‌های آلمان و متحدان آن در میدان‌های جنگ، با احساسات شورانگیز استقبال می‌کرد. بهار در سال ۱۲۹۳ خورشیدی به مناسبت سقوط شهر ورشو به دست قوای آلمان، در مدح قیصر آلمان قصیده‌ای غرا به عنوان "فتح ورشو" سرود و در روزنامه "نوبهار" به چاپ رساند، با مطلع:

قیصر گرفت خطه ورشو را / درهم شکست حشمت اسلو را...

دل‌بستگی به قدرت آلمان در اشعار ادیب‌الممالک فراهانی، ادیب نیشابوری، وحید دستگردی و چند شاعر گمنام‌تر دیده می‌شود، اما شاعری که بخش بزرگی از آفرینش شعری خود را آشکارا به همبستگی با آلمان اختصاص داد، ادیب پیشاوری است.

احمد بن شهاب‌الدین رضوی معروف به ادیب پیشاوری (۱۲۶۰ تا ۱۳۴۹ قمری، درگذشته ۱۳۰۹ خورشیدی) در چندین قطعه و قصیده، با بیانی کهنه و پیچیده، که ویژگی زبان فاخر و غرای شعر اوست، به ستایش از ویلهلم پرداخت:

گر آلمانی شاعری، مانند مانی ساحری / ارتنگ‌آسا دفتری، پردازد از امثال‌ها
تا مدحت قیصر کند، بر نام وی دفتر کند / تفصیلش از گوهر کند، وز اخترش
اجمال‌ها...

ادیب پیشاوری با همین لحن پرشور و حماسی، نابودی انگلیس و انگلیسان را از خداوند می‌خواهد:

یکی آتش‌انگیز بفرست باد / بر این قوم بدتر زبگذشته عاد
که تا بال و پرشان بسوزاند او / جهان را ازین فتنه برهاند او...

برجسته‌ترین یادگار سخن‌سرایان ایران در مدح رایش آلمان، بی‌گمان "قیصرنامه" اثر طبع ادیب پیشاوری است. مثنوی بلند و شیوایی در ۱۴ هزار بیت که هنوز به چاپ نرسیده اما نسخه‌های خطی آن، از جمله نسخه‌ای در کتابخانه مجلس (بهارستان)، در دسترس است.

این مثنوی بزرگ یکسره در ستایش از آلمان است و سراینده بارها با کین و نفرت از انگلیس و انگلیسان یاد می‌کند و نابودی آنها را می‌طلبد:

بریتانیا پارگین خانه‌ایست / پر از مار و کژدم یکی لانه‌ایست
ز کژدم به جز نیش آلوده زهر / که دیده است یا رب دگر هیچ بهر؟!

×××

یکی دیگر از شعرای طرفدار آلمان، وحید دستگردی (متوفی ۱۹۴۲ میلادی) بود که اشعار زیادی در حمایت از آلمان سرود که از آن جمله مسمط «نارنجک» است که به نام امپراتور ویلهلم دوم سروده و با زبان شاعرانه پر شوری سیاست اشغالگران را محکوم و پیشرفت‌های اولیه آلمانی‌ها را در خاک لهستان و روسیه و فرانسه ستوده (آرین پور، ۳۲۳/۲).

ملک اشعرا بهار نیز اشعاری در نکوهش مظالم روس و انگلیس و ستایش آلمان سروده است؛ مقلا قصیده‌ای در فتح ورشو (همان، ۳۲۴؛ نیز نک: مثنوی بهار درباره جنگ جهانی اول).

نتیجه‌گیری

با توجه به آنچه به اختصار بیان شد، جنگ جهانی اول در کنار اثرات زیانبار آن در سطح جهانی و منطقه‌ای، زمینه‌ساز تحولات عدیده‌ای در عرصه‌های دیگر نیز شد. حوزه زبان و ادب پارسی هم از این قاعده مستثنی نبود و در آن دوره که بلافاصله پس از استقرار مشروطیت در ایران بود، شاهد ظهور و رشد پدیده‌هایی ادبی و زبانی در شکل و محتوا بودیم.

استعمال قالب های جدید ادبی از جمله نمایشنامه و داستان و ... ، رونق روزافزون نثر روزنامه ای، ورود بیش از پیش سیاست و به تبع آن واژگان سیاسی به شعر و نثر ادبی و ... اما مهم تر از همه این ها تحولی بود که در گفتمان ادبی، اجتماعی رایج در جامعه ایران به وقوع پیوست که تحت تاثیر جنگ جهانی و واقعه مهاجرت روشنفکران به استانبول بود.

همچنان که نمونه هایی مختصر در متن مقاله نشان می دهد، افزایش روحی بیگانه ستیزی و بدبینی مفرط نسبت به سیاست های انگلیس در منطقه و بویژه ایران که بعد ها به تئوری توطئه معروف شد و همین طور آلمان گرایی شدید که چند سال پس از آن در دوره پهلوی اول و در روند شکل گیری دولت- ملت جنبه ایدئولوژیک به خود گرفته با تحقیقات جدید ایرانشناسان درباره نژاد آریایی ممزوج گشت و در آغاز جنگ جهانی دوم نیز برای ایران تبعات نامطبوعی ایجاد کرد و اصولاً گرایش هیات حاکمه ایران به آلمان در هر دو جنگ جهانی که توسط نویسندگان و شاعران به گفتمان غالب و رایج تبدیل شده بود، در نهایت نتایج زیانباری برای این کشور به بار آورد.

منابع

- آرین پور، یحیی، از صبا تا نیما جلد دوم، تهران، ۱۳۷۰ش
- بهار، محمدتقی ملک الشعرا، دیوان اشعار، به کوشش محمد ملک زاده، انتشارات امیرکبیر، در دو جلد، تهران، ۱۳۳۵ش
- تهماسبی، ارشد، تصنیف های عارف، موسسه فرهنگی هنری ماهور، تهران، ۱۳۷۵ش
- رشید یاسمی، غلامرضا، ادبیات معاصر (ذیل بر ترجمه جلد چهارم تاریخ ادبی ایران ادوارد براون)، تهران، ۱۳۱۶ش
- کرونین، استفانی، *ژاندارمری دولتی و جنگ بزرگ در ایران*، در *ایران و جنگ جهانی اول: مجموعه مقالات سمینار*، صص ۲۶۸-۲۳۹، تهران: وزارت امور خارجه، مرکز چاپ و انتشارات، چاپ یکم: ۱۳۸۰
- قائد، محمد: *میرزاده عشقی، سیمای نجیب یک آنارشیست*، تهران، انتشارات طرح نو، چاپ دوم.

AZERBAJYCAN TÜRİK GÖNÜLLÜLERİ ÇANAKKALE SAVAŞLARI'NDA

*Faik Elekberov**

Özet

Bundan bir asır önce Türk Ulusu'nun tarihinde çok önemli savaşlardan biri olan Çanakkale Savaşları baş göstermişti. Aslında Çanakkale Savaşları yalnız I. Dünya Savaşı'nın gidişatını ve Türkiye'nin kaderini değiştirmekle kalmamış, bütün Türklüğün geleceğine büyük ölçüde yeni bir yön vermiştir. Bu anlamda Çanakkale Savaşları'nın rolünü Türkiye ile sınırlandırmak doğru değildir.

Özellikle, Azerbaycan Türkleri Çanakkale savaşlarıyla yakından ilgilenmiş, gerek manevi gerek maddi olarak katkılarda bulunmuşlardır. Çünkü aynı zaman diliminde Osmanlı devletinin güçlü olması, buna mukabil Çarlık Rusyası'nın çökmesi, esarete olan bütün Türkler gibi Azerbaycan Türkleri için de son derece önemli idi.

Sırf bu nedenledir ki I. Dünya Savaşı yıllarında gerçekleşmiş olan Çanakkale Savaşları, Türkiye Türkleri kadar Azerbaycan Türkleri için de ölüm-kalım meselesi olmuştur. Bunu çok iyi anladıkları içindir ki Ahmed Cavad'lar, Ömer Faik Nemanzade'ler, Yusif Talıbzade'ler vd. ellerinde silah Çanakkale'de itilaf güçlerine karşı savaşırken; Mehmet Emin Resulzade'ler, Ahmet Bey Ağaoğlu'lar, Ali Bey Hüseyinzade'ler "Turan Birliği" namıyla Avrupa'da Türklerin haklı sesini dünyaya duyurmuş; Hacı Zeynalabidin Tağıyev, Şemsi Esadullayev gibi büyük sermayedarlarımız da maddi katkılarını esirgememişlerdir.

Azerbaycan Türklüğü'nün varlığı için Türkiye Türklüğü'nün varlığını hayâfi önemde gören Azerbaycan aydınları, Çanakkale Savaşları'nı bir anlamda kendi savaşları gibi görmüş; bu yolda gazi ve şehid olmayı şeref bilmişlerdir. Azerbaycan Türkleri, bu dönemde Müslüman Türk halklarının kalkınması için "İslâm Birliği"ni gerekli görüyorlardı ve birliğin temeli de Osmanlı devletinde idi. Bilhassa Azerbaycan Türkleri'nin 1910-1918 yıllarında önce Balkan Savaşı'nda, daha sonra I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı ordusu içerisinde yer almalarıyla bu inanç daha da kuvvetlenmişti.

Çanakkale Savaşları'nda her alanda görülen bu beraberlik, Türklüğün, aynı zamanda Türk-İslam ülküsünün gelişmesinde mühim rol oynadı. Bu savaşlar bir kez daha gösterdi ki Hıristiyan Batı cephesine karşı en doğal birlik, Türk-İslam ülküsüne sahip olanlar ile mümkündür.

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bu kardeşlik, sonraki yıllarda da devam etmiş, halen günümüzde de devam etmektedir.

ANAHTAR KELİMELEER: Çanakkale Savaşları, Türkiye Türklüğü, Türk-İslam ülküsü, "İslâm Birliği", Azerbaycan Türk Gönüllüleri.

GİRİŞ

Türklük türkün adı değildir, onun ruhudur, maneviyatıdır. Türk maneviyatı, Türk ruhu her zaman maldan, paradan üstün olmuş, onun için kutsal olan kimlik, yaşam

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli İlimler Akademisi, Felsefe ve Hukuk Enstitüsü, Felsefe ve Sosyal Fikir Tarihi Bölümü, Bakü, faikalekberov@mail.ru

tarzı ve Tanrı'ya olan inancıdır. Kısacası, maneviyatını ve ruhunu, cismini ve maddiyatını duruma, situasıyaya göre müayyenleşdirenler Türk olamazlar ve değiller de. Bu anlamda Çanakkale ve Azerbaycan ugrunda savaşlarda savaşarak gazi ve şehit olanların bir adı var: TÜRK.

Bize öyle geliyor ki, yukarıda yaptıklarımızı mahiyetini anlamak için, ister Azerbaycan'da, gerekse Türkiye'de milli şüurumuza aşılana ve indinin özünde de bu veya diğere şekilde yaşatılan sahteleşdirilmiş tarihten, edebiyattan, düşünceden değil, tek bir milletin bin illikler boyu koruyup barındırdığı ve yaşattığı milli tarihten, milli felsefi görüşten, milli edebiyattan, milli düşünceden çıkış etmeliyiz. Çünkü Türk felsefesini, Türk tarihini, Türk dini-felsefi düşünce sistemini, Türk edebiyatını ve s. menimsemeden, onun tarihsel-felsefi mahiyetine varmadan asla türkçülüğün tüm Türklere için hangi önem arz etmesini de, idrak edemeyiz. Dolayısıyla, ayrıca alınan bir ülkenin (Azerbaycan, Türkiye, Kazakistan, Özbekistan, Tataristan ve b.) Felsefesi, tarihi, edebiyatı, kültürü vb. ile birlikte, genel türk felsefesi, türk dini-felsefi bakış açısı, Türk kültürü, Türk Edebiyatı, Türk tarihinden de bahseden olunmalı, öğretim yapılmalıdır. Ancak bu durumda Türk devletlerinde, o cümleden geçen yüzyılın sonlarında eski SSCB terkibinden çıkarak yeni bağımsızlık elde eden ülkelerin genç nesilleri, kelimenin gerçek anlamında türkçülüğü - Türk kimliğini, Türk kültürünü, Türk felsefesini, Türk tarihini ve s. daha derinden ve yakından anlamış olacaklar.

Bizim şimdi dediklerimizi 100 yıl önce çok iyi anlamalarının sonucu idi ki, Azerbaycan Türk aydınlarından Ahmed Cavadlar, Ömer Faik Nemanzadeler, Yusuf Talıbzadeler veb. ellerinde silah Çanakkalede Batı cebhesine karşı savaşırken, Mehmet Emin Resulzadeler, Ahmet bey Ağağolular, Ali bey Hüseyinzadeler Turan diye Avrupada türklerin hakk sesini dünyaya duyurarken, Hacı Zeynalabddin Tagıyev, Şemsi Esadullayev gibi büyük sermayedarlarımız da maddi katkıda bulunmuşlar.

Türkiye'nin 1. Dünya savaşında katılımına en çok dikkat eden Azerbaycan Cumhuriyetinin kurucusu ve ilk Cumhurbaşkanı Mehmet Emin Resulzade olmuştur. Resulzade yazıyordu ki, 1. Dünya Savaşı'nda yer alan Türkiye düşmanlarına (Çarlık Rusyası ve b.) karşı mücadele verdiği bir zamanda (1914-1916 yılları) arazisinin doğu bölgesinde yaşayan Ermeni haydut çeteleri ağalarının himayesi ile Türk-Müslüman nüfusa olmazın divan tutarak, Doğu Anadolu'da Ermenistan devleti oluşturmaya gayret göstermişlerdir. Türkiye hükümeti ise Ermenilerin bu ihanetine karşılık onların bu araziye boşaltmasına gösteriş verdi. Özellikle, 1915 yılının nisanında Ermenilerin pek bir kısmı Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinden çıkarılmıştır. Bununla da, 1915 yılının Nisan ayında yaşanan tercih işlemini "Ermeni soykırımı" olarak kabul eden Ermeni daşnakları bu tarihten sonra her fırsatta Türkiye ve Azerbaycan Türklerine karşı inanılmaz cinayetlerini daha da artırmaya başlamışlardır.

Resulzade yazıyordu ki, Ermeniler Osmanlı'nın Balkanlarda ve Çanakkale'de yaptığı savaştan kullanarak Türklere arkadan darbe vurmaya çalışması tasadüfi olmamıştır. Öyle ki, Ermeniler Rusya'nın desteğiyle Türkiye'nin kriz durumundan yararlanarak Doğu Anadolu'da devlet yaratma rüyasına düşmüşlerdir. «İkbal» gazetesinde yayınlanan "Ermeni meselesinden biraz" makalesinde M.E. Resulzade yazıyordu ki, şimdi de Ermeniler Türkiye için belaya çevrilibler: «Nedir bu Ermeni meselesi? Bu her şeyden önce bir toprak meselesidir ... Hiçbir ilimizin orasına Ermenistan dedirtecek kadar nüfusun çoğunluğunu teşkil eden bir vilayet yoktur. Bu, Türkiye hakkında araştırmalar ile ünlü olan Avrupa yazarları tarafından da kabul edilmiş bir gerçektir.»¹ M.E. Resulzade yazıyordu ki, Ermenilerin iddia ettikleri gibi, Türkiye Ermenistan'ı diye bir kavram yoktur. Ona göre ne mantık, ne de politik anlamda böyle bir kavram hakkında konuşmak anlamsızdır. Sadece Ermenilerin ve diğer milletlerin de sakin olduğu birkaç vilayet var.²

O, 1914 Kasım'ında "İkbal" gazetesinde yayınlanan "Ermeni meselesi etrafında" makalesinde bir daha Doğu Anadolu'da Ermenilerin ve Rusların Türk-Müslüman ahaliye karşı yaptıkları zulmkarlıklara işaret ederek yazıyordu ki, bunun arkasında öncelikle Çarlık Rusyası dayanır. Onun fikrinde, Ermenilerin kendilerinin Türkiye'den ne istedikleri belli olmadığı bir dönemde çar Rusyasının onları Türk-Müslüman ahaliye karşı zoraklıklar etmeye sürüklemesi tasadüfi değildir. Çarlık Rusyası'nın amacı Hıristiyan Ermenileri bağımsızlık iddiası ile Osmanlıya karşı koymak ve onların eliyle Müslüman Türk halkı bu bölgeden temizlemek idi.³

Bu tür çirkin siyasetin en acı örneği 1915 yılının Nisan-Mayıs aylarında Türkiye'nin Kars ve Ardahan bölgesinde Ermeni-Rus askeri birliklerinin Türk-Müslüman ahaliye karşı yaptıkları katliamlardır. Öyle ki, 1915 yılında Enver Paşa'nın Doğu cephesinde – Sarıkamış çevresinde yenilgisinden sonra Rus-Ermeni birlikleri Türk-Müslüman ahaliye karşı apaçık soykırım gerçekleştirdiler. Bu bölgeden çok az sayıda Türk-Müslüman nüfusu Ermeni-Rus haydut takımlarından canlarını kurtararak Azerbaycan dahil Genceye, Bakü'ye yönelebilir bilmişdiler. Resulzade «Milli bir görev karşısında» makalesinde Müslüman Hayriye Cemiyeti'nin Karsdan kaybedenlere nüfusa yardım etmek çağrısına destek vermeyi her bir Azerbaycan türkünün milli borcu kabul ediyordu. O, yazıyordu: «Bu gibi tarihi pozisyonlarda milletdaşlarımı ben böyle ruhsuz ve hissiz bir halde hayal etmek istemem. Müslüman cemaeti, öncelikle de söylediğimiz gibi, savaş dolayısıyla öhdesine düşen yurtseverlik görevini parlak bir surette ifa eldi. Milliyetperverliğine terettüb eden hizmeti şüphesiz o derecede parlak bir surette ifa etmelidir.»⁴

¹ Resulzade M.Ə., Əsərləri (1909-1914), Şirvanşər, II cild, Bakı, 2001, s. 193

² Resulzade M.Ə. Erməni məsələsindən bir az. «İkbal» qəz., Bakı, 1913, №380, 9 iyun

³ Resulzade M.Ə. Erməni məsələsi ətrafında. «İkbal» qəz., Bakı, 1914, №786, 10 noyabr

⁴ Resulzade M.Ə., Əsərləri (1915-1916), Elm, III cild, Bakı, 2012, s.42

1915 yılının Mayıs ayında yayınlanan "Kardeş günü" makalesinde Resulzade yazıyordu ki, Kars ve Ardahanda düşmanların anlaşılmaz vahşetine uğrayan din ve kan kardeşlerimizin yardıma ihtiyacı vardır: "Din ve kan kardeşlerimiz insanların anlaşılmaz vahşetine duçar olduktan sonra şimdi de doğanın amansız soğuklarına, rehimsiz hastalıklarına giriftar olup, ölümle cengleşmekdedirlər. Fakat "insan ölüren bile kardeş kucağında ölürsə, kendisi için bir tesellidir". Bu sözü toplumu-hayır yardımcılarına demişler, hem kimler demiş. O Ardahan ovasında, Kars dağlarında musibetlerin en büyüğüne giriftar olan kardeşlerimiz. O belalı kardeşlerimiz demişler".⁵

1916 yılının Ağustos ayında "Açık söz" gazetesinde yayınlanan "Türkiye'de Ermeniler" makalesinde ise Resulzade yazıyordu ki, Avrupa ve Rusya "Ermeni meselesi"ni ortaya atmadığı zamana kadar Ermeniler Osmanlı'da en üst düzeyde yaşamış, hatta Osmanlı'nın vezirleri bile olmuşlar: "Ermeniler Avrupalıların Türkiye ümuri-dahilesine karışmadıkları zamana kadar Türkiye'de rahatcasına yaşamış, daima İstanbul hükümetinin mazharı-iltifati olmuşlardır. Eski zamandan beri Ermeniler hükümet görevlerinde bulunub sultanların güvenini ve iltifatlarını dahil bulunmuşlardır. Osmanlı devletinin vezirliyinde bile bulunmuşlardır".⁶ Resulzadeye göre, 1877 yılından beri Balkan milletlerine uyup da dış etkenler aracılığıyla özgür olmak isteyen Türkiye Ermenileri bununla da, İstanbul hükümetinin haklarında beslediği güveni itibler. Özellikle, 1915 yılında Türkiye'nin Doğu Anadolu bölgesinde yaşanan Ermeni isyanları ve bunun sonucu olarak Ermeniler tarafından Türk-Müslüman nüfusun soykırıma uğraması İstanbul hükümetini belirli kararlar, o cümleden Ermenilerin Osmanlı'nın bir topraklarından diğer bölgelere aktarılması kararını kabul etmeye zorlamıştır.⁷

Mehmet Emin Resulzade 1918-1920 yıllarda da Osmanlıyla daima ilişkiler kurmuş, tüm vasıtalar kullanarak Batının sömürgesi durumuna düşmüş Türkiye'ye yardım etmeye çalışmıştır. "Azerbaycan Türkleri, Bakü'de kurulan Rus-Bolşevik ve Ermeni hakim olduğu Şaumyan tabeçiliyindeki güçler tarafından toplu katliamlara maruz kalmaya başlayınca, bir çok cephede savaşmak zorunda kalmasına rağmen, Osmanlı yönetimi Azerbaycan'a yardım etmeyi kararını verecek ve asker gönderecektir. Cephelerden asker sayısının azaltılması ve Anadolu'yu bir çok yerinden gönüllü asker toplamasıyla düzenlenen bu orduya, Kafkas İslam Ordusu adı verilecektir. Eserin konusu İstiklal Savaşı dönemindeki ilişkiler olduğundan bu hayatı önemli olayın üzerinde durmayacağı. Ancak Azerbaycan tarihinde oynadığı rolün yanında, o dönemi inceleyen bazı tarihçilerin göre, Kafkasya Hareketi için asker gönderilmesinin Türkiye'nin diğer cəbhələrdəki askeri durumunun zayıflattığı,

⁵ Resulzade M.Ə. Qardaş günü. «Yeni İqbal» qəz., Bakı, 1915, №8, 6 may

⁶ Resulzade M.Ə. Türkiyədə ermənilər. «Açık söz» qəz., Bakı, 1916, №259, 15 avqust

⁷ Resulzade M.Ə. Türkiyədə ermənilər. «Açık söz» qəz., Bakı, 1916, №259, 15 avqust

çeşitli cephelerde maruz kalınan meğlubiyyetlerin temel nedenlerinden biri olduğu iddiası göz önüne alınırsa, 10 gösterilen fedakarlığın önemi daha da anlaşılacak".⁸

Aynı zamanda Türkiye ve Türk askeri kendisi ağır durumda olmasına rağmen, 1918 yılında Azerbaycan Türklerinin yardımına koşmuş, onu Rus-Ermeni askeri birliklerinin elinden kurtarmıştır. Ancak Türk askerimizin bu onurlu işi sadece Azerbaycan Türk halkının bedensel, maddi varlığının kurtuluşu değildi, bu hem de onun çığneden milli ahlak - namusunun, irzinin kurtuluşu olmuştur. 1918 yılında Türk askeri görevini şerefle yerine getirip, objektif nedenlere geri döndükten sonra sapı özümüzden olan bazı «Bolşevik», «meşevik» (Samet Ağamalıoğlu, Eliheyder Garayev, Ruhulla Ahundov ve b.) Azerbaycanlı-lar onlara siyah yaxmağa çalışmışlar . Örneğin, meşevik S.Ağamalıoğlu diyordu ki, Türklerin zamanında konulan siyaset özgürlüğe, istiqalla aykırıdır, çünkü bu siyaset işçi ve köylüyü eziyor.

Ancak parlamento kürsüsünden Azerbaycan tarihinde Anadolu Türk askerimizin layık olduğu onurlu tutumunu savunan Muhammed Emin Resulzade onlara cevap olarak bildirirdi ki, Türk askerini Azerbaycan'a «Müsavat» tek değil, sosyalistlerle bir yerde çağırıyordu: ««Müsavat» Türkleri çağırıyor, çünkü burada Azerbaycan Türklerinin hayatı tehlikede idi. Bu konuda ozamankı Azerbaycan Milli Şurası müttefik idi. Bu bakış tasarlanmış sosyalistler pişman olsalar da, o gün bizimle beraber idiler. Ağamalıoğlu da Türkleri çağırıyordu. Ancak şimdi bundan imtina etseler de, biz kamali-cesaretle deyiriz: Türkleri çağırdık ve bununla da iftihar edirik !. Çünkü Türkler gelmeseydi, Bakü'de gerçekleşen Mart olayının etkisi sadece Bakü'de kalmayıp, tüm Azerbaycan'ı istila edecekti, millet de genel qetle-katliama maruz kalacaktı».⁹

Bu o demektir ki, Azerbaycan Türklerinin, ümumiilkde tüm Azerbaycanlıların xilasına koşan Anadolu Türk askerleri Azerbaycan'ı kendileri için, hiç tereddüt etmeden Vatan sanmış ve Vatan uğruna şehit olmuşlardır. Bunun aynısını Azerbaycan Türkleri Çanakkale'de yapmışlar. Azerbaycan Türk askeri de Anadolu Türkleri ile bir yerde Türkiye'yi işgal etmek isteyen dış güçlere karşı, Çanakkalede, Kars'ta, Erzurum'da birlikte savaşmış ve bir yerde de şehitlik zirvesine ucalmışlar. Çünkü Türkler için Türkiye, Azerbaycan, Türkistan (Orta Asya), Kerkük, Tebriz bir deyişle Turan tek vatandır, tek bayraktır, tek devlettir, tek kültürdür.

Bunu, 20. yüzyılın büyük Türk devlet adamlarından Mustafa Kemal Atatürk "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kədrimizdir» olarak ifade etmiştir. Aynı zamanda, Atatürk beyan etmiştir ki, bir gün SSCB dağılacak ve ozaman Türkiye Türkleri dili bir, dini bir, soykökü bir olan Azerbaycan'daki Türk kardeşlerinin yanında olmaya hazır olmalıydılar: «Milletler buna nasıl hazırlanır? Manevi

⁸ A.Avşar. Türkiyenin İstiqal müharibesinde Azərbaycan türkləri Bakı, AzAtaM, 2007, s.9

⁹ Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (stenoqraifk hesabatlar). II c. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı, 1998. – 992 səh.

köprülerini sağlam atarak. Dil bir köprüdür. İnanç bir köprüdür. Tarih bir köprüdür. Köklerimize inmeli ve olayların böldüğü tarihimizin içinde bütünleşmeliyiz. Onların bize yaklaşmasını gözlememeliyiz. Bizim onlara yaklaşımımızda gerekir ».¹⁰

Resulzade de Atatürk'e sevgi ve hürmetini daima ifade etmiştir. O, Atatürk ile ilgili diyor ki: "Ne İngiliz himayesi, ne Amerika mandası altında değil, o kurtuluşu yalnız hakimiyeti milliyeye müstenid, bilakayduşart müstakil bir Türk devleti tesis etmekte görmüştü. Onun dileği : 'Ya ölüm, Ya istiklal' idi. Anadoluya o bu dilekle geçti, efsanevi İstiklal Harbini başaran baş kahraman, Çanakkale zaferi üzerine, Sakarya ve Dumlupınar gibi zafer taçlarıyla bezendi. Tarihin üç büyük imparatorluğunu dizleri altına alarak istedikleri gibi parçalayan galipler, bir avuç Anadolu mücahitleri karşısında ricate mecbur kaldılar! "Başındaki kumandanı kaçırmadıkça, Türk neferi hiç bir zaman kaçmaz" diyen büyük kumandanın sözü doğru çıktı. Ölüm beratı sevr yırtıldı, istiklal vesikası "Lozan" yazıldı. Atatürk, bir milletin halasını yalnız kendisindeki kuvvetten beklemiştir. Bu fikir, onun gençliğe hitabında bilhassa belirtilmiştir. Muazzam eserinin müdafaasını emanet ettiği Türk Gençliğine "Muhtaç olduğun kudret damarlarındaki asil kanda mevcuttur" diyen ATATÜRK'ün Türk köylüsü ile neferi hakkındaki samimi fikirleri, malumdur. Ona göre, "Memleketin yegane efendisi köylüdür!", "Ne mutlu Türküm diyene!", "Bu en çok tekrarladığı bir şiardır" ¹¹.

1910-1918 yıllarında Osmanlı ordusuun bünyesinde öncelikle Balkan Savaşı'nda, daha sonra 1. Dünya savaşında bir asker gibi kulluk edenler Yusuf Talıbzade ve Ahmet Cevat olmuştur. «İslam birliği" ve Turan birliği inancı ile, Osmanlı'nın askeri olan Talıbzade bu ideyasının da şehidi olmuştur. Son olarak Türkistan'da «Basmaçılar» hareketine katılan Talıbzade hakkında Türk dünyasının tanınmış düşünürlerinden Zeki Velidi Toğan «Xatırları» eserinde ondan «Azerbaycanlı panislamist ve pantürkist» gibi bahsetmiştir: «Ahund Yusuf Talıbzade Azerbaycan'ın fikir hayatında önemli yer alan düşünür ve yazardı. Onun Türkçe eserleri ve liberal görüşleri içeren kısa Kur'an tefsiri vardı ... O kelimenin tam anlamı ile bir panislamist ve pantürkist idi»¹².

Azerbaycan Türk aydını Ahmet Cevat Osmanlı'nın Balkan ve 1. Dünya savaşında düşmanlarına karşı verdiği savaşlarda doğrudan katılmıştır. 1912 yılında Balkan Savaşı ile ilgili İstanbul'da kurulan "Kafkas gönüllü bölümü» saflarına katılan Cevat 1. Dünya savaşında Doğu cephesinde Rus-Ermeni askeri güçlerine karşı savaşan bir asker ve milli aydınımız olarak katıldı. Aynı savaşlarla ilgili Cevatın onlarla şiirleri, yazıları var. Bu şiirler arasında Türkiye'nin 1. Dünya savaşına katılmasından sonra yazdığı "Çırpınırdı Karadeniz" önemli bir yer tutmaktadır. Çünkü Cevatın bu şiirinde türklüyün mücadelesi ve mübarizliyi vardır.

¹⁰ Atatürk'ün Azerbaycan siyaseti (öz dili ile). Bakı, Çaşıoğlu, 2008,84 s.

¹¹ <http://www.azerbaycankulder.org/resulzade.aspx>

¹² Minəxanın Əsədli, Yusif Ziya Talıbzadənin həyatı və mühiti, Nurlan, Bakı, 2005, s. 43

Çırpınırdı Qara dəniz,
Baxıb Türkün bayragına
«Ah!..» deyərdin, heç ölməzdim
Düşə bilsəm ayagına!

Ayrı düşmüş dost elindən,
İllər var ki, çarpar sinən!..
Vəfalıdır gəldi, gedən,
Yol ver Türkün bayragına!...

Dost elindən əsən yellər,
Bana şeir, salam söylər!
Olsun bizim bütün ellər
Qurban Türkün bayragına!
Yol ver Türkün bayragına!!.¹³

Cavat 1. Dünya savaşı döneminde (1914-1918) H. Z. Tağıyevin himayesi, Hüsrev Bey Sultanovun yönetimi altında faaliyet gösteren "Müslüman Hayriye Cemiyeti" nin başkan yardımcısı ve sekreteri olarak Türkiye'ye her türlü yardımların organizasyonunda doğrudan katılmıştır¹⁴. O, 4 yıl boyunca Batum, Kars, Ardahan, Erzurum, Acariya ve başka bölgelerde ön cephe hattında olmuştur. O, 1915-1916 yıllarında «Açık söz» gazetesinde yayınlanan «Acar mektupları" nda 1. Dünya savaşında Türkiye'nin Doğu cephesindeki durumunu tüm yönleriyle ele almıştır¹⁵. Cavad 1915'te Enver Paşa'nın Doğu cephesinde «Sarıkamış» da başarısız askeri operasyonundan sonra Rus-Ermeni askeri birliklerinin Kars, Ardahan ve Erzurum halkına karşı işlediği suçlardan sonra, yardıma ihtiyacı olanlara elinden gelen yardımı esirgememiştir. Cavat yurdundan yuvasından kaybedenlere Qarşlı, Erzurumlu soydaşlarımıza, düşman tapdağı altında olan ellerimize adadığı «Herbzadelere» şiirinde yazıyordu:

Baxdım o yerlərdə buludlar ağlar,
Məzarlığa dönmüş bağçalar, bağlar,
Maralsız qaldınız, a qarlı dağlar,
Tutan olsa Sizdən maral sorağı.
Görəcək ki, hər yer düşman yatağı!¹⁶

Yeri gelmişken, belirtmeliyiz ki, Birinci Dünya Savaşında Osmanlının sıkıntılı günlerinde Bakü'de Hacı Zeynelabidin Tağıyevin himayesi altında faaliyet gösteren "Bakü Müslüman Hayriye Cemiyeti" nin Anadolu'ya çok önemli yardımlar düzenlediği bilinmektedir. Bu bakımdan aynı zamanda, Anadolu'da özellikle Ermeni zulümleri sonucu yetim kalan çocukları, kadınları, yaşlıları korumak için de faaliyet

¹³ Ə.Cavad, Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, s.140

¹⁴ Ə.Saləddin, Əhməd Cavad, Bakı, Gənclik, 1992, s.56-57

¹⁵ Ə.Saləddin, Əhməd Cavad, Bakı, Gənclik, 1992, s.81-82

¹⁶ Ə.Cavad, Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2005, s.117

gösteriyordu ve bu amaçla "Kardeş yardımı" adlı oldukça geniş ve iyi organize edilmiş bir yardım seferberliği gerçekleştirmişti.

Azerbaycan Türk aydınlarından Ömer Faik Nemanzade de 1. Dünya savaşı döneminde Türkiye'nin yürüttüğü mücadeleye destek vermiştir. O, Osmanlının 1915 yılında Doğu cephesinde «Sarıkamış» da başarısız askeri operasyonundan sonra Rus-Ermeni askeri birliklerinin saldırısına uğramış Kars, Ardahan, Kağızman nüfusuna yardımın zorunluluğundan bahsetmiştir. Ömer Faik 1915 yılının Ocak ayında Bakü'de yayınlanan "İkbal" gazetesinde yazdığı "Savaş dolayısıyla Kafkasya Müslümanlarının düçar oldukları felaketi küçümsemeyiniz. Kars oblastında yüz veren mutsuzluğu Bakü'ye, Gence'ye kadar gelen 40-50 ev ile, Ahıska köylerine can atan birkaç yüz Müslüman azınlığı ile mukayese etmeyiniz. Felaket hayal ettiğinizden daha müthiş, hayal edemediğinizden daha dehşetlidir. Felaket ve sefalet Kars, Ardahan, Kağızman, Oltı okrukalarını tamamen tutmuştur. Oralarda yüz binlerce Müslüman cemaati yardıma muhtaç bir haldedir." ¹⁷

O, "Bir lokma ekmek», «Sınav" gibi makalelerinde de Anadolu Türkleri ile bir arada, dayanışma halinde olmamızın zorunluluğundan yazıyordu. Ona göre, 1. Dünya savaşı bir kez daha gösterdi ki, bütün dünya milletleri gibi Anadolu ve Azerbaycan türklüyü bir sınav karşısındadır. Nemanzade yazıyordu ki, bi sınav çatışmayan birçok yönlerimizle yanaşı, milli birliymizi ve beraberliğimizi gösteren belirtileri de ortaya koydu. O yazıyordu: "Eğer bugünkü sınav ile dersimizi derk edib geleceğimize hazırlana bilsek çektiğimiz afetler, hakaretlerde, acılar milletin istikbalına kurban olsun. Doğru, bugünkü halimize bakınca ister intelligent, gerekse ruhsal olsun, millet başçılarımızdan umutsuzam. Ama milletin, halkın geleceğine güvenim sonsuzdur. Eğer insanların başına hüluslu, hemiyetli, sürekli, bilinçli militanlar geçseler az vakitte dirileceğine umutvaram» ¹⁸

Türklüğü bir bütün şeklinde gören Nemanzade hesap ediyordu ki, milletine yardım insanın kendisine yardımdır. Bu anlamda Kars, Ardahan, Erzurum kaybedenlere yardım etmek her bir milletin ferdinin görevidir.

Bu dönemde Azerbaycan'ın ölmez simalarından Cafer Cabbarlı da birçok eserlerinde, o cümleden "Edirne fethi" dramında Türkiye'nin düşmanlarına karşı verdiği milli mücadeleyi ifade etmiştir.

1. Dünya savaşında Türklük gururunu, şerefini şüulara aşıl原因 Azerbaycan Turançısı Hüseyin Cavid iyi anlıyordu ki, Osmanlı'nın çöküşü türklüyün çöküşü demektir. Bu açıdan Türklüğün ayakta kalması için Türklerin Cengiz hanları, Emir Teymurları ve başka Türk hükümdarlarını yeniden tanıması gerekir. Ona göre bugün Avrupalılar İskəndərləri, Napoleonları ve başka hemyerlilerini büyük kumandan adlandırıp heykeller yaptıkları halde, Türklerin kendi kahramanlarına kan içen,

¹⁷ Ö.F.Nemanzadə, Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2006, s.183

¹⁸ Ö.F.Nemanzadə, Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb, 2006, s.192

zalim, canavar gibi isimler vermeleri haksızlıktır. Aynı zamanda, o, Türklerin hep törelərinə sahib çıkmalarını və milli şərəflərini uca tutmalarını, özəlliklə kaydetmişdir.

Savaş yıllarında kaleme aldığı şiirlerinde Türklerin şanlı tarihindən söz açan H.Cavid yazıyordu ki, beş-altı asır öncesinə kadar Türkün atı kişnəyəndə tüm ölkələr, onların kralları, Prensleri, şahları teslim olmuş:

Bir zamanlar şərəfli Turanın
O cihani gəyuri qavğanın
Qəhrəman, bərguzidə evladı,
Türklərin anlı-şanlı əcdadı
Saldırıb tütərdirdi yer yüzünü,
Hökm edər, dinlətirdi hər sözünü.
Nə zaman kişnəsəydi türkün atı,
Qırılırdı bir ölkənin qanadı.
Hər krallar, prenslər, xanlar,
Ulu şahlar, kibirli xaqanlar,
Papalar, hər xəlifələr hər gün
Diz çökərlərdi türkə qarşı bütün¹⁹.

Vaktiylə Türklerin merhaməti sayesinde canını kurtaran millətlərin şimdi Türke qənim kəsilməsini isə tarihin acı istehzası adlandıran Caviddin görə, artıq Türkler zamanın dəğişimini görməli, oyanmalı, kendini tanımalı və yüksəlməlidir:

Qalx, oyan, gör nə fikrə xadimsən?
Kimlərin oğlusan? Nəsin? Kimsən?
Sürünüb durma böylə, bir yüksəl!
Bir düşün, gör beş-altı əsr əvvəl
Nə idin? İndi nərdəsən? Bu nə yəs?
Əcəba yoxmu səndə izzəti-nəfs²⁰.

«İhtiyar bir türkün vəsiyəti» şiirində de Cavid yazıyor ki, ilk görevimiz Türk milletinə şanlı tarihini, kültürünü və maneviyatını öğrenmək olmalıdır. Yəni öncəliklə, ulusal kimliyimizi tanımalı və Türk olmamızla gurur duymalıyız. Cavid yazıyor:

Bir millətin tarixidir kökü, yurdu, yuvası,
Tarixiniz baş ucundan hərgiz əksik olmasın.
«Altay» dağı, «Makan» çölgü, «Yasın» ovası,
Birər aydın səhifədir, hər türk gərəək anlasın...

Bir millət öz kökü üstə bitər, böyür, yüksəlir,
Köksüz ağac çəbuq qurur, çiçək açmaz, bar verməz.
Baqın, görün tarixiniz sizə nələr göstərir,
Hər şərəf, hər böyüklükdür, ancaq şaşılar görməz...

¹⁹ Cavid Hüseyn. Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, «Lider nəşr.», 2005, s.52

²⁰ Cavid Hüseyn. Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, «Lider nəşr.», 2005, s.54

Əvət, arslan yavrularım! Türk eli həp şanlıdır,
 Elmas kibi ləkəsizdir, saqın, qafil olmayın.
 Əsr, iyirminci əsrdir! Vəzifəsi pək ağır...
 Arş iləri! Qomşular yol aldı, geri qalmayın!²¹

Bu açıdan Cavid'in fikrine görə, artık uyumak Zamanı değil, tüm komşu milletler gibi 20. yüzyıla üzuağ çıkmak gerekir. Bunun için ise, Türk'ün eski şanlı ve şerefli tarihini öğrenip iftihar etmekle iş bitmez. Türk'ün şerefini ve şanını 20. yüzyılda da korumak ve yaşatmak gerekir.

Azerbaycan Türklüyünün varlığı için Türkiye türklüyünün varlığının önemli olmasına katıyən şüphe etmeyen Azerbycan Türk aydınlarının tümü Çanakkale Savaşlarına birmenalı olarak kendi savaşları gibi görmüş, bu yolda gazi ve şehid olmuşlar. Çünkü Azerbaycan türkləri hemin devrlerde İslam-Türk halklarının kalkınmasını «İslam birliyi»nin temeli saydığı Osmanlı devletinde görürdüler. Özellikle, Azerbaycan türklərinin 1910-1918 yıllarında Osmanlı ordusuun terkinde önce Balkan savaşında, daha sonra 1. Dünya Savaşında bir asger gibi kulluk etmeleri, onların «İslam birliyi» inancını daha da güclendirmiştir.

Yeri gelmişken, Azerbaycan Cümhuriyyəti Sovyet Rusya tarafından işgal edildikten sonra Moskova'nın kontrolünde oluşturulan Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin başkanı atanan Neriman Nerimanov da Kemal Atatürk'ün çöken Osmanlı İmparatorluğu'nun üzerine kurmak istediği Türkiye Cumhuriyeti'ne birçok yardımlar yapmıştır. Mustafa Kemal Paşa, 3 Mayıs 1920 günü Doğu Cephesi Komutanı Kazım Karabekir Paşaya yazdığı bir mektupta: “Devlette hiç para kalmadı. Şu anda içeride para temin edebileceğimiz bir kaynak da yok. Başka kaynaklardan para temin edinceye kadar Azerbaycan hükümetinden borç para alınmasını temin etmenizi rica ederim” diyordu. Kazım Karabekir Paşa, isteği Azerbaycan hükümetine ilettili. Bu istek, Azerbaycan Sovyet Sosyalist Halk Cumhuriyeti ile Ankara Hükümeti arasındaki ilk resmi temastı. Azerbaycandan Türkiyeye uzanan kardeş eli... 1921 yılı içinde Nerimanovun şahsi emri ile Azerbaycan Dışişleri Bakanı Mirza Davut Hüseyinov, kazanılan Birinci-İkinci İnönü Savaşları münasebetiyle çektiği telgrafta; “Kazanılan bu büyük zaferlerden dolayı Türk halkını Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti adına kutluyoruz.”, diyor ve bu büyük zaferlerin şerefine; “Azerbaycan halkının yardım için 30 sistern petrol, 2 sistern benzin, 8 sistern kerosin” gönderdiğini bildiriyordu. Aynı yılın Mayıs ayında Azerbaycan devleti, TBMM hükümetine 62 sistern petrol gönderdi ve bundan sonra savaş bitinceye kadar aynı değerde petrol ve üç vagon dolusu kerosin göndermeyi taahhüt etti. Bu taahhüdün dışında 1922 yılında Batum yolu ile Azerbaycan dokuz bin tondan fazla kerosin ve 350 ton benzin gönderdi. Mustafa Kemal Paşa 1921 yılında Nerimanova bir mektup yazarak borç para talep etmişti. Bu mektubu 17 Mart 1921 günü büyükelçi Nerimanova ulaştırdı. Nerimanov, derhal 500 kg altın

²¹ Cavid Hüseyin. Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, «Lider nəşr.», 2005, s.128

gönderdi. Bunun 200 kg'si devlet bütçesine, kalanı ise mühimmat ve silah için kullanıldı. Daha sonra Nerimanov Rusyadan aldığı 10 milyon altın rubleyi Ankara'ya gönderdi. Bu yardımlarla savaş içindeki ülkenin durumunda belirgin bir düzelme oldu. 23 Mart 1921'de Azerbaycan hükümeti talep etmediği halde Türkiye'ye Azerbaycan halkının hediyesi olarak 30 sistern petrol, 2 sistern benzin, 8 sistern yağ gönderdi. Nerimanov, Mustafa Kemal Paşanın yazdığı mektuba yazdığı cevabi mektubunda her gün kazanılan başarılarla Türk halkının emperyalizmden kurtulma günlerinin yaklaştığını, bu yüzden kahraman Türk halkını kutladığını yazıyor ve sonra ilave ediyordu; "Paşam, bizim Türk milletinde kardeş kardeşe borç vermez. Kardeş, her zaman kardeşinin elinden tutar. Biz kardeşiz, her zaman elinizden tutacağız ve tutmaya devam edeceğiz."²²

"Mustafa Kemal Paşa, 1921 yılında Azerbaycan Başkanı Nerimanova bir mektup göndererek borç para talebinde bulundu. Mektup 17 Mart 1921 tarihinde TBMM Bakü büyükelçisi olan Memduh Şevket Bey tarafından Nerimanova ulaştırıldı. Nerimanov Azerbaycan hükümeti içinde bazı bakanların karşı çıkmalarına rağmen, Mustafa Kemal Paşanın isteğine olumlu cevap verdi. Derhal hazırda bulunan 500 kilo altın Ankara'ya ulaştırıldı. TBMM Hükümeti bu altının 200 kilosunu devlet bütçesine ayırdı. Geriye kalanı ise, silah ve mühimmat alımı için kullanıldı. Daha sonra Azerbaycan Hükümeti tarafından Rusyadan alınan 10 milyon altın ruble, yine Nerimanov tarafından Ankara'ya gönderildi. Nerimanov, 23 Mart 1921 tarihinde, Atatürke yazdığı cevap mektubunda, birbiri ardınca kazanılan savaşlar ile Türk halkının emperyalizmden kurtulma günlerinin yaklaştığının, bu yüzden bu başarıları kazanan TBMM Hükümetini, onun başkanını ve kahraman Türk ordusunu kutladığını bildirdikten sonra, "Paşam, Türk Milletinde bir anane vardır; kardeş kardeşe borç vermez, kardeş, her durumda kardeşinin elinden tutar. Biz kardeş halklarız, her zaman ve her şartta birbirimizin elinden tutacağız, bugün yaptığımız bir kardeşin yaptığından başka bir şey değildir? Diyordu".²³ "Ayrıca Azerbaycan hükümetinin 2 Ekim 1922'de Anadolu fakirlerine yardım teşkili ile uğraşacak özel bir komisyon kurması, aynı zamanda Azeri Türk basınında savaş halinde olan Türkiye'ye mali ve silah yardımını hızlandırmakla "Misak-ı Milli" ilkelerinin katıyetle desteklenmesi, o devir için çok önemliydi. Anadolu Türklerinin geçirdiği sıkıntılı döneme kayıtsız kalmayarak, Türkiye halkı ile ilgili haberlere sütunlarında sık sık yer veren, Baküde Latin harfleri ile yayın yapan "Yeni Yol" gazetesi, Azerbaycan halkına yaptığı bir çağrıda şöyle yazıyordu: "Mustafa Kemal askerlerinin tek başlarına mücadele ettiği bir dönemde Anadolu'da ki Türk kardeşlerimize yardım etmeli, iase toplamalı ve gerekirse gidip orada canımızı feda etmeliyiz"²⁴.

²² A. Şemseddinov, Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliği Alâkaları, s.66

²³ Adıgüzel, H. (2004): Atatürk, Nerimanov ve Kurtuluş Savaşımız, İstanbul, İleri Yayınları. s.117

²⁴ Aslan, B. (2004): Türkiye Azerbaycan İlişkileri ve İbrahim Ebilov (1920-1923) İstanbul, Kaynak Yayınları.108,109

Çanakkale Savaşlarında Türkiye ve Azerbaycan türklerinin birlik nümayiş etdirmesi Türklüyün, aynı zamanda Türk-İslam ülküsünün kalkınmasında mühüm röl oynadı. Bu savaşlar bir daha gösterdi ki Hıristiyan Batı-Avrupa cebhesine karşı en dogal birlik Türk-İslam ülküsünün daşıyıcıları ile mümkündür. Bunun en bariz örnevide Çanakkale Savaşlarında Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin tüm alanlarda bir cebhede durması idi. Bu gardeşlik sonraki tarihlerde de devam ederek günümüzde de sürmektedir.

Çanakkale Zaferi'nin 100. yılında tüm şehitlerin ruhu şad olsun!

KAYNAKLAR

- ATATÜRK (2008), Atatürkün Azərbaycan siyasəti (öz dili ilə). Bakı, Çəşioğlu
- AZERBAIJAN Xalq Cümhuriyyəti (1998). Parlament (stenoqraifk hesabatlar). II c. Bakı, «Azərbaycan» nəşriyyatı
- ADIGÜZEL H. (2004), Atatürk, Nərimanov və Kurtuluş Savaşımız, İstanbul, İleri Yayınları.
- ASLAN B. (2004), Türkiye Azərbaycan İlişkileri və İbrahim Ebilov (1920-1923) İstanbul, Kaynak Yayınları.
- AVŞAR A. (2007), Türkiyənin İstiqlal müharibəsində Azərbaycan türkləri Bakı, AzAtaM
- ESEDLİ M. (2005), Yusif Ziya Talıbzadənin həyatı və mühiti, Bakı, Nurlan
- RAHMİ Apak (1988), Yetmişlik bir Subayın Hatıraları, Ankara, "Türk Tarih Kurumu" yayınları
- RESULZADE M.Ə. (2001), Əsərləri (1909-1914), II cild, Bakı, Şirvanəşr
- RESULZADE M.Ə. (2012), Əsərləri (1915-1916), III cild, Bakı, Elm
- RESULZADE M.Ə. Erməni məsələsindən bir az. «İqbal» qəz., Bakı, 1913, №380, 9 iyun
- RESULZADE M.Ə. Erməni məsələsi ətrafında. «İqbal» qəz., Bakı, 1914, №786, 10 noyabr
- RESULZADE M.Ə. Qardaş günü. «Yeni İqbal» qəz., Bakı, 1915, №8, 6 may
- NEMANZADE Ö.F. (2006), Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb
- CAVAD Ə (2005), Seçilmiş əsərləri, Bakı, Şərq-Qərb
- CAVİD H. (2005), Əsərləri. Beş cildə. I cild. Bakı, «Lider nəşr.», 2005
- SALEDDİN Ə. (1992), Əhməd Cavad, Bakı, Gənclik
- ŞEMSEDDİNOV A. (1996), Kurtuluş Savaşı Yıllarında Türkiye-Sovyetler Birliğı Alâkaları
- <http://aavsar.blogspot.com/2014/03/canakkalede-savasan-ds-turkler.html>

ŞİİR SAVAŞLARDA MANEVİYAT FAKTÖRÜ GİBİ

*Mərziyyə Nəcəfova**

Özet

Bir milletin varlığını sürdürmesi, toprağına sahip çıkmasına ve onun için mücadele etmesine bağlıdır. Türk halkı da bu uğurda çeşitli savaşlar yaşamış; bu savaşlarda kahramanlıklar göstermiş ve sonunda ayakta kalmayı başarmıştır.

Türk milletinin verdiği mücadeleler, savaşlarda yaşadığı zorluklar edebiyatımızda da yerini almıştır. Zaten edebiyat özellikle şiir, olayları, samimi duygu ve düşünceleri en güzel biçimde yansıtan bir ayna gibidir. Aynı zamanda o, gerçekleri ve yaşanan trajedileri, gelecek nesillere doğru biçimde ulaştıran bir vasıta. Şiir, savaşın insanlara moral ve şevk vermek için de önemli bir araçtır. Silahı tutan, savaşkûn elleridir ama mücadeleye çağıran beynidir, kalbidir.

Bilindiği üzere Birinci Dünya Savaşı, Azerbaycan şiirinde kalın çizgilerle yerini almış; verilen mücadeleler, yaşanan olaylar ve facialar üzerine yazılmış yüzlerce şiir, zihinlerde yer etmiştir. Azerbaycan şiirinde Ümmü Gülsüm'ün, Abdullah Şâik'in, Muhammed Hâdi'nin, Abbas Sihat'in, Hüseyin Câvid'in, Ahmed Cevad'ın ve diğerlerinin manzûmelerinde Birinci Dünya Savaşı ustalıklı resmedilmiştir. Bilhassa Câvid'in "Savaş ve Felâket" adlı eseri, iz bırakıcı olmuştur. Şair, Türkûn şanlı geçmişinden bahsettiği bu manzûmeyi, savaş sırasında türlü zorluklara uğramış Anadolu halkına yardım için Aralık 1916'da kaleme almıştır.

Ahmed Cevad da akıllarda yer eden etkili şiirler yazmıştır. 1914 yılında Doğu Cephesi'nde yaşanan Sarıkamış faciası sonrasında Türkiye'nin doğusu Rus ordusunun işgaline, Kars ve Erzurum halkı Rus ve Ermenilerin katliamına maruz kalmıştı. Bakü'de bulunan "Azerbaycan Hayriye Cemiyeti" Türkiye'nin doğu vilâyetlerindeki insanlara yardım etmekteydi.

Tebliğimde şiirin, savaşlarda insanlar üzerindeki etkileri ele alınacak; bu çerçevede Birinci Dünya Savaşı'nda yaşanan ve edebiyatımıza akseden bazı önemli olaylara değinilecektir.

Savaşların törөнmөsinin nedenleri, sosyal-psikolojik kaynakları, mahiyeti ile ilgili bilimsel, sanatsal, belgesel edebiyatlarda çok yazılmış, çok fikirler söylenilmiştir. Hər zaman diliminde yapılan savaşlar kitle imha ve dağıntılara, büyük facialara neden olmuştur. Hər yapılan savaşlardan sonra insanlar zorluklar yaşamış, maddi ve manevi problemlere duçar olmuşlardır etmez tabii, ne kadar bu konularda tutum bildirildi, fikirler söylenirse de tabii ki, yaşanan savaşlara tüm bütünlüğü ile son verebilir bilmemişdir. Ancaq, savaşlarda edebiyatın, sözün, sanatın çok büyük rolü olmuş, asker ve askerlerimizin ruh yüksekliklerinin kaldırılmasında önemli yer tutmuştu. Özellikle şiir janrı savaşlarda önde gitmiş, halkın mert, oğul ve kızlarını mücadeleye sөslөmişdir. Şübhesiz ki, savaşın şiirde ilk yankısı hemen büyük şiir-beşeri, felsefi poezya seviyesinde tezahür etmir. Mühəribənin şiirde ilk

* Doç. Dr., Azərbaycan Milli Elmlər Akademiyası Ədəbiyyat İnstitutu, neccefova.merziyye@mail.ru

düzenlemesinin vatani korumak fikri, insanı, halkı harekete almak düşüncesi ile başlanır. (1) nci yüzyılın başından büyük Türk halkının yaşadığı savaşlarda da Azərbaycan şiirinin çok büyük önemi olmuş, poeziyamız birinci dünya savaşı nde akılda kalan örnekler yaratmıştır. Aparılan araştırmalardan anlaşılıyor ki, 1914 yılında Türk halkının yaşadığı Birinci dünya savaşı Azerbaycan şiirinde büyük bir iz bırakmıştı

Oluşan şiir örnekleri hem savaşlar sırasında, hem de savaşlardan sonraki yıllarda ilgi odağı olmuş, gelecek nesle aktarılıp, asker ve askerlerimizin kahramanlıklarını eks etdirmiştir. Bu gün tarihe yüz tutarken savaşlarda şiirin kaçınılmaz rol oynadığını görürüz. Bunun şurası kesin ki, silahlı tutan savaşçının əlidir. Onu yöneten ise, ona gerektiğinde cesaret veren, o zaman güven yaratan, vatana sevgi, bağlılık hissini yaratan, ona ruh veren, sözdür, fikir ve poeziyadır.

Büyük Türk halkının yaşadığı Birinc dünya savaşı ağır felaketlere, sosyal sorunlara yol açmıştır. Türkiyənin doğu bölümü Rus ordusunun işgaline, Kars ve Erzurum halkı ise Ermenilerin katliamına maruz qalmışdı. Türkiyənin Doğu cephesindeki savaşları "Sarıkamış" uğursuzluğu ile nəticələnmişdi. O yıllarda Bakü'de "Azərbaycanın yardım derneği" organize edilmişti. Azerbaycan'ın pek çok aydını bu toplum altta birleşip, Türkiyə'nin doğu vilayetlerine yardım etmekte idilər. Bu aydınlardan önde gidenlerden biricisi Ahmet Cevat idi. O yakın dosdu, məsləkdaşı Abdulla Şaikle birlikdə Bakı ile Kars arasındaki rusların yaptıkları maneye rağmen gidip -gəlir, hem yardım çalışmalarına yorulmadan çalışır, jurnalist , şair gibi yazıp -yaradır, Türk kardeşler omuz omuza döyüşürdü. Əhməd Cavad yaşadığı olaylardan etkileniyor, kalp ağrısını şiir örneklerinde aksi edirdi. Onun "Ne gördümse" şiiri şöyle nümünələndəndi. Şerdə her tarafın yerle bir olması, akşam ezanı oxunmaması, minberlerde baykuşlar ulaması yansımıştır. Ahmet Cevat 1915 yılında bu şiiri kaleme almıştır. Şair Büyük bir usdalıqla "Sarıqamışlıq" da- "Allahuekber" dağlarında yaşanan uğursuzluğuna dehşet oxucusuna ulaştırmıştır.

Sordum garip minareden:
"Akşam olmuş, ezan hanı ?,
Baykuş konmuş minbərlərə,
Diyen hanı, duyan hanı? "

Ahmed Cevad "Kafkas gönüllü bölümü" saflarına katılarak Trakya cephesinde Türkiyə'nin bağımsızlığı uğrunda savaşa savaşa yazdığı "Türkün bayrağı ile çırpınan siyah denizini, Bakü'nün xilasına gelen" Kutsal Mehmetçikle birlikte savaştığı meydana Türk askerini tarif eden herkes tarafından sevilen Azerbaycan şiirinde akılda kalan "Bismillah" şiirini kaleme almıştır. "Bismillah" şiirinde şair Türk ordusunun Bakü'yü Ermeni-Bolşevik birleşmesinden tahliye etmesini aksi elətdirirdi. Şiirde yazarın özgürlük çarçısının orduya olan güvenini ifade ediyordu.

Ey harbin kaderi,
Bize yol ver, yol!
Sen ey güzel deniz,

Gel türke ram ol!
 Sen ey sağa, sola kılıç vuran gol!
 Kollarına kuvvet gelir,
 Kollarına kuvvet gelir Bismillah!

Ey, Bakü, Sen korkma, geldik geleli,
 Senin için atıldık daima ileri,
 Sağ kalanlar annelere teselli,
 Şehitlerimiz güler Bismillah!

Uzun yıllar sonra Bahtiyar Vahabzade, Halil Rıza Ulutürk, Mehmet Aras ve diğerleri bu fikirleri sürdürerek, büyük şiir örnekleri yaratdılar. Mühâribenin işlediği faicələr bir yandan da yiğit Türk askerleri, kahramanları yetiştirdi. Yıllar sonra Bahtiyar Vahabzade de oluşmuş bu poeziyadaki gelenekleri devam yaptırdı. Bakü'de Rus-Ermeni iğtişâşlarından sonra "Şehitler" poemasını kaleme aldı.

Geldi kalplerde arzular dile,
 Silahı muhabbet, son sözü Vatan.
 Şehitler gösterdi ölümleriyle,
 Ölüm düşüktür Vatan aşkından.

Şair poemanın sonraki paragrafta Şehitlerin yalın ellerle tanklar üstüne atılması, özgürlüğü kanları ile halallıqla elde ettikleri bir gururla alqışlanır, şiirsel bir dille ifade edilir.

Yalın elleriyle tankları üstüne,
 Atılan gençler aşk olsun size!
 Eğer teyit ettiniz azadlığın da,
 Helal olduğunu milletimize.

Her zaman zarfında özgürlük uğruna, istiklal uğruna Türk halkı çarpışmış, mücadele etmiş ve bu fikirler poeziyamızın esasını teşkil etmiştir. Ahmed Cevad yüzüylün başlarında ordumuza armağan olarak yazdığı "Ey, Asker" şiirinde ise Türk askerinin zafer yürüyüşleri, aslan gibi düşman üsdüne şığıyan Türk askerinin "Er oğlu er" olduğu büyük bir fexaretle, cesaretle ifade edilir.

Dağa taşa sancağını öpdürüb,
 Duman gibi bu dağları yürüdüm.
 Denizlere salata resmi yaptırıb,
 Göklerdeki bulut gibi yürüdüm. (EC)

Sonraları 1941-45 yılları ikinci dünya savaşı sırasında asker, savaştı konuları Samed Vurgun, Süleyman Rüstem'in, Resul Rıza'nın, Mehmet Rahimin, Osman Sarıvəllinin, Ə.Cəmilin şiirlerinin temelini oluşturan etdi. Mühâribələrdə poeziyanın rolünden söz ederken Samed Vurgun poeziyasından konuşmamak mümkün deil.

Belki Ana toprak, duysun Vatan,
 Müselleh askerim, ben de bugünden.

Bu şiirle şair Azərbaycan şiirinde savaş konusunda akıldā kalıcı bir örnek yarattı. Bu mısra ile biz savaşlarda şiirin, şairin, söz ehlinin, ne kadar önemli bir yer

tuttuğunun şahidi olur. Yeri gelmişken bu mısralar Karabağ savaşında da, poeziyamızda yol göstermiş ve çağdaş Azerbaycan şairleri bu mısraların ışığında kendi şiir örneklerini yaratmışlar. B.Vahabzade'nin "Azerbaycan askeri" adlı şarkı türün yazdığı şiiri bugün askerlerimizin demek olarki, düşmanla yüz yüze geldiği her an ilhamla söylediği bir türküdür.

Başımızın usdunde üç renkli bayrak,
Evvelimiz, axırımız şu ana toprak.
Bu torpağın koruma azim ile durmak,
Bu milletin oğlu için şöret, şeref, şan

Azerbaycan əsgəriyik bu ada kurban! 1. Dünya Savaşı şiirinde bu tür marşlar çok olmuştur ve hem 2ci dünya savaşında hem de Karabağ savaşında poeziyamızın ana hattını esas bu tip başlayanlar oluşturuyor.

Muhammed Hadi'nin şiirlerinde de 1ci dünya savaşını yansıtan şiir örnekleri önemli yer tutuyor. M.Hadinin şiirlerindeki fikirler onun kalben özgür olduğunu aksi eledir. Şiir örneklerinde milli birliği, özgürlük ve istiklal düşüncelerini terennüm etmiştir. Bu açıdan onun "Türkün neğmesi" şiiri dikkat çekiyor. Şiiri türk askerinin reşadetine odaklıdır. Şair şiirde gösterir rağmen Türk askerleri sayısız kurban vermişler, şiirin temel fikir dökülen kanların kurban gitmemesi ve dava yolunda millete hizmet fikrini tersidir. M.Hadinin "Türkün neğmesi" şiirinde yazıyordu:

Türkün dökülen kanları beyhude gider mi?
Dikkatlice düşün, yoksa bu kan hapsi hädərmi?

Yine de M.Hadinin bu mısraları B.Vahabzade'nin "Şehitler" şiirinde da belirtiliyor.

Adımız dolaştı bu dünyayı,
Çok da ki, ağımız siyah yozuldu.
Özgürlük yolunda ölümlere de,
Hazır olduğunu gösterdi halkım.

Veyahut Sabir Rüstemxanlının şiirinde aynı düşünceyi taşıyor. Şaire göre, insanı mutlu eden, insanı insan mertebesine yükselten faktör vatanın özgürlüğü, bağımsızlığı yolunda mücadele aparmasıdır. Bu asil amaç yolunda insan çarpışanda - Şehitlik zirvesine yükselir. Türk şairi Atsız'ın ünlü mısralarında gibi:

İnsan büyür beşikte,
Mezarda yatmak için.
... Kahramanlar can verir,
Yurdu yaşatmak için!

Öyle M.Hadinin "Zəfəri- nahiçətə doğru" şiirin de de yazar asker olmayı büyük bir onur olarak kabul ederek, orduyu kurmaya, yaşatmaya çağırır, savaş meydanından kaçmamaya, şanlı tarihte düşmandan hiç zaman korkmadığımızı hatırlatır.

Daima türk oğlu hıfz etmiştir kendi namusunu,
Eldeki şecaat, dildeki iman ile,

Qorxmayı düşmandan asla, dönse dünya ateşe,
Her zamanda etmisiz, kavgə qovi-satranç ile (4.31)

Bu açıdan A. Şaiqin "Marş" adlı şiiri de önem taşıyordu. Bu şiirde birlik, mübarizlik, vatanın özgürlüğü fikirləri önemli yer tutuyordu.

Birleşelim türk oğlu, bu yol millet yoludur,
Ünlə, zorla, şanla tariximiz doludur.
Yürüyelim ileri, haydi millet askeri,
Geçmişimiz şan, zafer durmayalım biz geri. (A.Şaiq)

İstiklal gerçəkliğini, bağımsızlığın sevincini duyan A. Şaik halkın tarixinə varır, Türklərin altın dönemine, Ərkənəkön, kurtuluş, zafer seferləri dönemini hatırlatır, silaha sarılmaya, ordumuzu zafere sesleyirdi.

90'lı yıllar şiirində M.Araz, Halil Rıza Ulutürk, Nebi Xəzri, Zəlimhan Yakup, Sabir Rüstəmhanlı və digər şairlərin poeziyalarında bu cəsarət, bu çağrı, mübarizlik ruhu hakim ediyordu və Ici dünya savaşında cumhuriyyət dönemi şairlərinin hak sesi vardı:

Ne kaldın yaşlı volkan, seninləyim,
Ayağa dur Azərbaycan, seninləyim!
Sendən gayrı
Biz hərşeyi böle billik,
Sendən gayrı
Biz hep öle billik! (M.Araz)

Diye şair güclü bir pafosla halkın evlatlarını vatanı savunmaya çağırıyor. Şair Vatanın keşmekeşli günlerini hatırlatır, tarixə dönüyor, bu halkın igidlərini hatırlatır. Bu çağrıda gurur var, onur var. Azərbaycan'a çağrıda bulunuyor, Azərbaycan da onun evladıdır. Eger bir halkın er oğulları varsa, yiğitləri varsa, Vatan için ya olmayı, ya ölməyi başaran yiğitləri varsa, Azərbaycan'da var. Şiirin sonunda Azərbaycan'a olan başvuru daha etkin və düşündürücü:

Səninləyəm hak, seninləyim,
Milli gurur, milli gayret, seninləyim,
Sepil kuma, Goyer yerde, bit qayada,
Gizli nəfret, açıq nəfret, seninləyim,
Uyandır bizi ey yaratan seninləyim,
Ya bilmərə uyandır bizi,
Ya bilmərə yatırt bizi,
Ya yenidən yarat bizi,
Ya yaratan seninləyim,
Səninləyəm yatmış Vulkan
Seninləyim!
Ayağa dur, Azərbaycan,
Seninləyim! (M.Araz)

Halil Rıza Ulutürk isə kendi şiir örneği ile istiklal, özgürlük arzularını daha pafoslu bir şekilde dile getirmiş, bu açıdan onun "nereye gidiyor bu dünya",

"Benden başlanır Vatan", "Devam ediyor 37" adlı kitapları baştan ayağa istiklal, azalık ideyalarının esasıdır. Onun eserlerinde Azerbaycan'ın gücü, sesi duyulur. Bu Azerbaycan'ın sesi ise X.Rza lirikasının iç kuvvetidir. Savaşlardan savaşlara yeni bir Azerbaycan doğar, gelişir, güçlenir. Ve şair o yeni Azerbaycanla daha çok gururlandırıyor. Çünkü doğan yeni Azerbaycan daha çok güçlüdür. Bu açıdan X.Rzanın "Gelir büyük Azerbaycan" şiiri şairin vatandaşlık şiirinin en karakteristik özelliklerini kendisinde yaşayabilen, taşıyabilen örnektir.

Benim əsrim sona ermiş,
Zaman gelir, yeni zaman.
Cihan doğur, yeni cihan,
Kupkuru zoğlar içinden
Kalkıyor genç Azerbaycan
Yeşil fidan Azerbaycan!
Sen bana bak, oraya bakma, ey yarımcan!
Ben özümem yeni bir dönem,
Tamam yeni Azerbaycan!

Çağdaş Azerbaycan poeziyasından örnek getirdiğimiz şiirler göstermektedir ki, savaş nedeniyle Azerbaycan şairleri kalemini süngüye çevirerek mücadele etmiş, asker ve savaşçıların manevi destekleri olmakla beraber savaşın işlediği faciaları yazmakla geleceğimize armağan etmişler. Apardığımız araştırmalar gösteriyor ki, savaş şiiri neredeyse Azerbaycan şiirinin bütünlüğünü, gücünü gösterir.

Edebiyat Listesi

- 1.Nəbiyev. "Büyük Vatan Savaşı ve Azerbaycan edebiyatı" Bakü-1977
- 2.Cavad E. "Seçilmiş eserleri" 2ci ciltten. Bakü-1992
- 3.Vahabzadə B. "Yeni şiirler" Bakı 1993
- 4.M.Hadi. "Türk'ün neğmesi". "Azerbaycan" gazetesi 1918
- 5.A.Şaiq. "Marş". "Açık söz" gazetesi. Bakü 1918
- 6.A.Məmməd. "Yol ayrımında sohbet" Bakü-1997
7. X.R.Ulutürk. "Devam ediyor 37". Bakü 1992

THE VOLUNTEERED REGIMENTS OF BEKTAŞI AND MEVLEVÎ ORDERS AS A GESTURE OF THE POLITICAL ALLIANCE

*Mert Can Erdoğan**

Abstract

The Great War was an incomparably devastating process for the manpower of the belligerents. In such a harsh process, the participant states couldn't depend solely on the compulsory military service. They actively used volunteered groups to reinforce their fighting forces. However, the collective participation of the particular groups to war was not only about the reinforcement of the fighting forces.

On the contrary, the collective participation to war was a highly political relationship between the particular groups and state. In this relationship, both state and the volunteered groups appreciated volunteered participation as a way to strengthen their beneficial relationship with the counterparty. For the Ottoman Empire, the volunteered regiments of *Bektaşî* and *Mevlevî* orders can be interpreted in this way. Both *Bektaşî* and *Mevlevî* orders were known as their dissident position in the Hamidian period and close relationships with opposing the Young Turks. When the Young Turks had come to power in the 1908 Revolution, both orders found a chance to develop close links with the state structure under the supervision of the Committee of Union and Progress (CUP).

In this mutual relationship, the new sultan Mehmed Reşad V was presented as a sympathizer of *Mevlevî* orders while Enver and Talaat Pashas were presented as followers of *Bektaşî* order. In the pragmatic dialog between CUP government and the *Bektaşî* and *Mevlevî* orders, the volunteered regiments were also important instruments.

With the foundation of these regiments, CUP hoped to benefit from the manpower and popularity of the orders while the *Bektaşî* and *Mevlevî* orders expected to grant the protection of state power and reinforce their social statuses.

Introduction

The First World War was incomparably devastating process than any other previous conflicts for the Ottoman Empire. In the long and destructive years of this war, the Empire had to adopt itself into the concept of *total war*. It was challenging for the Empire because in a total war, mobilizing most of population was crucial for the success on the battlefield. But a high participation of society to the mobilization efforts cannot be guaranteed alone with the actions of official bureaucracy and coercive methods. Therefore, in order to guarantee the collaboration of the society, the government had to use more than persuasive methods and co-operate with communal leaders. Especially the support of religious orders were quite critical for

* Kırıkkale University, Faculty of Science and Letters, Department of History, Research Assistant, historianturk@gmail.com

the efficiency of the mobilization. Because, the efficiency of the mobilization was mostly depend on the two factors: legitimacy and infrastructural power¹. The support of the religious orders were quite helpful for both factors. Their popularity was helpful in the justification of war and their organizational networks was essential in reaching the different segments of the population. In this respect the collaboration of the religious orders with the government was a highly political relationship. The foundation of the volunteered regiments of Bektaşhi and Mevlevî orders can be interpreted in the context of this political cooperation. With the foundation of these regiments, the government hoped to benefit from the manpower and popularity of the orders while the Bektaşhi and Mevlevî orders expected to grant the protection of state power and reinforce their social statues. In this respect, this paper will try to explain the compulsory relationship between the requirements of total war and the political alliance of the government with religious orders. For this purpose first we will evaluate the connected concepts of total war, mobilization, legitimization, intuitional infrastructure and wartime political alliances, then we will discuss the meaning of the volunteered regiments of Bektaşhi and Mevlevî orders in this context.

Total War, Mobilization and the Political Alliances

This concept of total war was born in the 19th Century Europe and developed among the growing conflict of the industrialized nation states. Many reasons such as industrialized mass societies, the participation of the masses in politics, mass armies equipped and provisioned with modern weapons, industrialized economies that provided the means for large-scale destruction, the decreasing distinctions between soldiers and civilians, nationalism, chauvinism, and racism paved the way for the new generation of wars². For the first time a Prussian officer, Von Clausewitz realized the changing nature of the war with his observation at the Napoleonic Wars. According to Von Clausewitz, “*Suddenly war again became the business of the people- a people of thirty million, all of them considered themselves to be citizens.*”³ In the changing nature of the war, the Great War was a milestone, in terms of the extent, intensity and duration of mobilization it surpassed all previous military conflicts⁴. Even the term of *total war* was deployed after the First World War to express the experiences of this catastrophe⁵. Throughout the war the belligerent

¹ Mehmet Beşikçi, “Militarizm, topyekûn savaş ve gençliğin seferber edilmesi: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nda paramiliter dernekler” Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar sayı 8 Bahar 2009, p. 50

² Stig Förster, “Introduction”, Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Pres, 2000), p. 4

³ *Ibid*, p. 3

⁴ Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism And Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower In The First World War*, (Ph.D. Thesis in Boğaziçi University, 2009), p. 1

⁵ Jeremy Black, *The Age of Total War, 1860–1945*, An imprint of Greenwood Publishing Group, USA, 2006, p. 10

countries, demanded the ruthless mobilization of all material and moral resources of their societies. This excessive mobilization efforts of the governments have permanently changed the state-society relationships in the fighting countries.

The Ottoman society have also experienced the total mobilization of all material and moral resources. That intense experience have named in Turkish as *seferberlik*. Especially in the popular usage, the word *seferberlik* was used by people not only in the specific sense of manpower mobilization for the armed forces, but also in a more general sense to describe the entire war experience⁶. Throughout the war, huge amount of material sources and most of the workforce have been mobilized for the military purposes. Due to the intense demands of warfare, the boundaries between front and homefront became blurred than ever. Falih Rıfkı Atay, narrates how the war efforts covers both frontline and homefront in his book, *Ateş ve Güneş* with these words: “*In the last years of the battle, we have learned these two terms: front and homefront... Armies and people made war together ... Everyone took his pay in the war according to his intelligent, power and profession. Anyone who wants to comment about a front should first tell its homefront.*”⁷ At this point, ensuring the society’s permanent and large scale support was crucial for the government. The necessary participation of the society to the war efforts cannot be provided by only enforcement of the authorities. The state needed consent of the public opinion to grant the lasting support of people. Because of this, the society had to be convinced that the war is legitimate enough to make large scale sacrifices. But the persuasion of the population which was composed of many different origins, was a complicated task. The state needed an infrastructural power to reach and announce its cause. For both requirements the religious orders were crucial. Bektaşî and Mevlevî orders cooperated with the government both in the legitimization of war and in the establishment communal networks.

In terms of justification of the war, the religious discourse was the most prominent one. According to the approach of the government, Islam was itself under the attack of the infidel enemies and it was duty of every Muslim to make the necessary contribution and sacrifice in this holy war. In this regard, the official proclamation of jihad was an important aspect of the legitimization process. It was a mobilization call for the entire Muslim world but it was also an important endeavor to gather public opinion. The declaration of jihad was announced with well-organized official and public demonstrations. Then it was formulated in pamphlets and these pamphlets calls people to fight on front or contribute various services on homefront. In these pamphlets various relevant verses from Quran and hadiths from

⁶ Beşikçi, *Between Voluntarism*, p. 6

⁷ Mehmet Beşikçi, “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi” *Toplumsal Tarih*, sayı 198 (Haziran 2010), p. 1, Falih Rıfkı Atay, *Ateş ve Güneş*, 2. baskı (İstanbul: Pozitif Yayınları, 2009) (the book was published first time in 1918).

the Prophet was promoted to reinforce the mobilization efforts⁸. However, the Muslim population of the Empire was mostly illiterate and inhabited in rural areas; therefore, declaration of jihad and printing pamphlets was not enough to integrate the majority of the Muslim population to the mobilization efforts. The state had to establish a complex network composed of local actors and respected organizations to access and convince the people about the rightfulness of the war so that their sacrifices were worthy. In this point, religious discourse of the state was mostly delivered to the common Muslim people with the contribution and participation of middle and lower strata religious people and institutions. Various dervish lodges, medrese students and local prayer leaders functioned as religious intermediaries between the state and the Muslim population⁹. In this process, some members of different religious orders volunteered for the Ottoman army and the Ottoman government usually welcomed the individual applications of the volunteers. However, the collective participation of the particular groups as volunteered regiments required a special relationship with the government. The government of Party of Union and Progress established this kind of a special relationship only with the religious orders they found manageable, dependable and cooperative¹⁰. Otherwise, the party leaders believed in that “*volunteers give more harm than good, since volunteers lacks training and discipline, they have a bad influence on the army. Their provisions requires too much supply. Specifically they creates a burden for the whole army.*”¹¹ In this respect only two religious orders: Mevlevîs and Bektashis were seen as reliable enough to make this kind of cooperation.

The reasons of the Political Alliance

There were numerous reasons for the formation of a special cooperation between the Committee of Union and Progress (CUP) and Mevlevîs and Bektashi orders. First of all, the both orders had strong institutional structures and organizational capabilities to keep the regular registrations for their recruits. This was crucial to fight against the draft avoidance. People could use the volunteered regiments to escape from their military obligations if the registers were not kept in order. The orders must have work harmoniously with recruitment offices since some people who already have military obligations in the regular army, applied to be enlisted in the volunteered regiments¹². Therefore the state could only trusted in the organizations which had institutional maturity.

⁸ Beşikçi, *Between Voluntarism*, p. 92

⁹ *Ibid.*, p. 232

¹⁰ Engin Öncüoğlu, *Osmanlı Ordusunda Gönüllü Tarikat Alayları* (master's thesis, HacettepeUniversity, 2004), p. 69

¹¹ The statement belongs to Cemal Paşa, “*Gerek Balkan Harbi'nde, gerek bu seferberlikteki tecrübelerime göre, gönüllüler faydadan çok, zarar vermektedirler... Eğitim ve disiplinden yoksun olan bu gönüllülerin hali, kıtalar üzerinde kötü bir etki yapıyor. İşlerini için pek çok erkaza ihtiyaç oluyor. Özellikle orduya bir yük teşkil ediyor.*” Öncüoğlu, *Osmanlı Ordusunda*, p. 56

¹² *Ibid.*, 58

Beside their organizational competence, the remarkable prestige of both Mevlevî and Bektashi orders in the eyes of Muslim population made them favorable allies for CUP. Especially while Mevlevîs were having deep-rooted influence on the urban population of Anatolian cities, Bektashis had strong networks among Alawites and tribes in the rural parts of Anatolia. They could persuade the general population about the rightfulness of war via influencing the tribal figures, elders and opinion leaders. Because of this, the state which normally wanted to remove the local origins, appearances and identities in the army by means of standard uniforms, training and classifications; promoted the identity of the volunteered regiments of Bektashi and Mevlevî orders. In this regard, the state which normally disallow local customs in the volunteered regiments, welcomed the participation of the Mevlevîs and Bektashis with their ceremonial costumes. Moreover, their participations and trainings in their traditional costumes were photographed and published in the *Harp Mecmuası*, a wartime periodicals of epic poems and sacrifice stories with visual materials, to boost morale of the army and people¹³. In addition to this, departure of the *murids*, disciples of the orders, in their customary wears occurred in religious ceremonies from the local Anatolian towns and cities. These ceremonies, encouraged the mobilization efforts of the state and creates an enthusiasm towards war efforts among the local folk. In this way, support of the orders and establishment of the volunteered regiments increased the legitimacy of the war among the both urban and rural populace.

Another very important reason behind the military cooperation of CUP and Mevlevî and Bektashi orders was their political and ideological cooperation. The political and ideological partnership of CUP and the orders had a strong historical background. Both Bektashi and Mevlevî orders were known as their dissident position in the Hamidian period and close relationships with opposing the Young Turks¹⁴. Despite the Sultan's Islamist policies, many Bektashi and Mevlevî leaders were critical about the absolutism of Abdulhamid the second¹⁵. During the reign of Abdulhamid the second, CUP members had tried to win the support of the dissident and marginalized dervish leaders in Anatolia and Rumelia. In this process, the exiled and runaway members of CUP was safeguarded by Mevlevî and Bektashi lodges in Anatolia. This cooperation was based on partly pragmatism and partly an ideological sympathy. The liberals who opposed to Abdulhamid's absolutism and supported a

¹³ Beşikçi, *Between Voluntarism*, p. 237

¹⁴ In this study, I use the terms of "Young Turks" and "the Committee of Union and Progress (CUP)" as synonyms in order to avoid the discussion of how and when CUP emerged from inside of the Young Turks, and then transformed it. For the related debate, see M. Şükrü Hanioglu, *Bir Siyasal Örgüt Olarak Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti ve Jön Türklük, İletişim* 1986, İstanbul, Ali Birinci, "İttihat ve Terakki Cemiyeti kuruluşu ve ilk Nizamnamesi" *Tarih ve Toplum*, Sayı.52 (Nisan 1988),p.17-23

¹⁵ Kemal Karpat, *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, USA, 2001, p. 354

liberal revolution via Jon Turks ideas, had also appreciated less orthodox attitude of Bektashis. They found the Bektashi approach towards religious and social affairs more coherent with their liberal tendencies. Beside its less orthodox attitude, the origins of Bektashis were also respected by the high ranked CUP members. They had seen the Bektashis as “a Turkish religious order” and respected in accordance with their nationalism. In this respect, the prominent members of the CUP developed a close relationship with the Bektashi order and inspired from their organizational structures. This affinity was so clear that some believed Enver and Talaat Pashas are the followers of the Bektashi order¹⁶.

The Mevlevîs also had a similar conception of world with the CUP members. First of all, they had shared a common ground and were supported by parallel socio-economic strata. Both sides were embraced by mostly middle-incomed urban Muslim population, composed of artisans and tradesman. Secondly, the Mevlevî doctrines were seen as quite “liberal” and “modern” among the Sunni orders; and coherent with a reformed constitutional Empire. By this point, the Mevlevîs had already involved in the politic, the young Turks and Mevlevîs were allied since the first constitutional period. After the closure of the parliament, the sultan approached in suspicious towards the Mevlevî activities. Especially, the Mevlevî lodge of Yenikapı was monitored by the agents of Sultan Abdülhamid¹⁷. Prince Mehmed Reşat, the brother of the Sultan and candidate of the constitutionalist, was a member of the same Mevlevî lodge in Yenikapı. In 1896 Young Turks staged an attempted coup to dethrone Sultan Abdülhamid the second. The Mevlevîs in Galata had acted as a channel for the correspondence between CUP and Mehmet Reşat. The Mevlevî lodge at Yenikapı also distributed pamphlets of CUP. In 1899 the Mevlevî sheikh in İzmir Reşad Efendi allied with the Young Turks and was arrested and exiled for his support to the Young Turks. Around 1901 the Mevlevî dervish Tahir Dede tried to continue publishing the banned journal *Resimli Gazete*, an organ of the Young Turks. Another Mevlevî sheikh Mehmet Efendi was exiled along with his associates among the Young Turks to Ankara¹⁸.

Terms of the Political Alliance

When the Young Turks had come to power in the 1908 Revolution, the relationship between CUP and the Mevlevî and Bektashi orders had advanced. In this period, both orders found a chance to develop close links with the state structure under the supervision of CUP. But in return, CUP had accumulated enough influence to regulate the internal affairs of the orders.

¹⁶ Hülya Küçük, Kurtuluş Savaşı'nda Bektaşiler, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, p. 97-98

¹⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitabevleri, İstanbul, 1993, p. 272-273

¹⁸ Franklin D. Lewis, Rumi: Past and Present, East and West, The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi, Oneworld Publications, 2000, p. 444-464

In this respect, Veled Çelebi who was known as a member of CUP, was appointed first as the *postneshin*, chair, of the Mevlevî lodge in Galata and then in 1910 he was appointed as the postneshin of the Mevlevî lodge in Konya, the most respected position in the order's hierarchy. The leadership of Veled Çelebi had shown the terms of the relationship between the party and the order. He was a loyal party member who embraced determinately the main pillars of CUP's ideology. Veled Çelebi had supported the nation-building project of the party, he was among the founders of *Türk Derneği*, a pioneer nationalist association in the Second Constitutionalist Period, and became a devoted researcher on Turkish history, geography and literature¹⁹. His vision on the Mevlevî order was quite radical and modernist, he saw no harm in a reform on the dressing codes of the Mevlevîs, according to him, “neither to dress like the people of Konya does take away their identity, nor does wearing Mevlevî's headgear make the people of Azerbaijan and Tabriz a Mevlevî.”²⁰ In addition to this, he planned to integrate the Mevlevîs' educational institutions to the public education. In this regard, he intend to transform the Madrasah of Sultan Veled and the Madrasah of Karatay into primary and elementary schools²¹. In this regard, Veled Çelebi was an excellent partner for CUP government.

The CUP's intervention to the Bektashi leadership was much more limited. Nevertheless, the party didn't hesitate to support the *Çelebi* branch against the *Babagan* branch in the order. The Babagan branch accused Cemaleddin Çelebi, the leader of Çelebi branch, for his close relationship with CUP. According to the Babagan branch, Cemaleddin Çelebi had used his relationships with the government to maintain control over all the possessions of the Bektashi order and to collect money from its reserves. Despite the oppositions of the Babagan branch, Cemaleddin Çelebi was able to keep his leadership position in the order with the support of CUP²².

When CUP managed to regulate the internal affairs of the orders and place their trustworthy members to the critical positions, the orders in return expected to grant the protection of state power and reinforce their social statues. In this process, Mevlevîs had gained tremendous amount of prestige in the state structure, even the coronation of Sultan Reşat was performed by a Mevlevî postneshin instead of Şeyhülislam and the Mevlevî lodges in Yenikapı and Bahariye were rebuilt²³. Meanwhile the Bektashi order wanted to restore their power and reputation which they lost in the destruction of the janissary corps in 1826. In this regard, the order

¹⁹ He wrote a twelve volume of Turkish Dictionary, “*Türk Dili Lugatı*”

²⁰ “Ne biz Konyalı elbisesi giymekle Çelebilikten çıkarız, ne de Azarbaycan ve Tebriz ciheti ahalişi elyevm Mevlevî gibi külâh giymekle Mevlevî olurlar.”

²¹ Öncüoğlu, Osmanlı Ordusunda p. 70

²² Küçük, Kurtuluş Savaşı'nda, p. 102-103

²³ Gölpınarlı, Mevl'an'a'dan Sonra, p. 276

demanded an official recognition from the government; some members of the order run a newspaper, named *Muhibban*, to advocate their claims²⁴.

Formation of Volunteered Regiments and Its Aftermath

When the First World War had begun, the both orders were already in a good relationship with CUP government. The leaders of the both orders wanted to improve their relations with the government both to reinforce their personal leadership in the order and secure the interests of their order in social and public sphere. In return, as we evaluated above, the government needed reliable and intuitional alliances to support its mobilization efforts. This mutual dependence was resulted with the formation of the volunteered regiments of Mevlevî and Bektashi orders. In these regiments the persons, CUP found reliable, were drafted as officers and the general staff. In this way, Veled Çelebi for the Mevlevî regiment and Cemaleddin Çelebi for the Bektashi order were appointed as *mirliva*, brigadier generals.

The formation of the volunteered regiments of the Mevlevî and Bektashi orders were not welcomed by the all members of the orders. Many written complaints were made to the Ministry of Imperial Foundations (Evkaf) and the Office of the Şeyhülislam that Veled Çelebi had transformed into a political figure and acting like a member of CUP²⁵. Abdülhalim Çelebi, the predecessor of Veled Çelebi, opposed the foundation of the regiment and expressed his disappointment with these harsh words:

*“Our order’s main principle never became participating battles to taking arms and killing men, on the contrary, our duty serve for knowledge and people without discriminating any religion. Since Veled Efendi is not a man of the order but a man of espionage and censorship, he has never known the principles of our order that Mevlevîs never engaged in a combat. Because of this, he bring disgrace to our order before the eyes of entire universe.”*²⁶

Abdülhalim Çelebi was not the only person who criticized formation of the Mevlevî regiment. The contemporaries who realized it’s a gesture of the political alliance, criticized this formation in a witty style. Refik Halit (Karay) wrote about this topic in his book *Devenin Derdi* and argued that regiment was “an *instrument and way for the interests*”²⁷ of the order and the government. Refik Halit was not

²⁴ Kûçük, Kurtuluş Savaşı’nda, p. 99

²⁵ Mehmet Beşikçi, *Between Voluntarism*, p. 236

²⁶ “Tarikat-i aliyye-i Mevlevîyemizin üss-ül esâsı, öyle kılıçlar takarak adam öldürmek için muhârebâta iştirâk etmek olmayıp bil’akis âlem-i insâniyyete bilâ tefriyık-ı cins-ü mezhep, ilmî ve insanî hizmet etmek olup, Veled Efendi ise öyle tarikden yetişme bir adam olmayıp jurnalcilik mesleği olan matbuat sansürlüğünden yetişme bir adam olmasından tarikimizin bu esasını hiç bir vakit bilememiş, şimdiye kadar Mevlevîlerin hiçbir muhârebeye iştirak etmemiş olduğunu teferrüs edememesinden mâhud alayı tedarük ile esâs-ı ahkâm-ı tarikimizi bütün kâinat nazarından zir-u zeber etmiştir.”

²⁷ “nümayiş ve menfaatlerine vasıta ve âlet olarak”

particularly opposed to the concept of the volunteered regiment, but he was critical about its use for the nexus of the power. In a similar way, Neyzen Tevfik criticized this situation and wrote a quadrant about the regiment:

*“Dissention ended among the companions of the order,
People of Truth consolidated each other.
Sheikh Baki took the lead this time,
Travelled to the Damascus for the visit of Muawiyah.”²⁸*

The criticism of Neyzen Tevfik targeted especially the leaders of the order that they engaged in politics and acted for their interests²⁹.

Comparing to the Mevlevî order, fighting for the religious zeal was a more familiar concept for the Bektashi order. Nonetheless, the foundation of the volunteered Bektashi regiment was also meet with an internal opposition. For example, the Alawites of Dersim region protested the leadership of the order and denied to participate to the volunteered regiments. Likewise the branch of Babagan which was influential mostly among the Albanian population, sustained its opposition to the Çelebiyan leadership and does not support the volunteered regiment of the order³⁰.

The critics we summarized above showed that the formation of the volunteered regiment of the religious orders were seen by some contemporaries as a gesture and instrument of the political alliance between CUP government and the orders leaderships. But it is also quite obvious like its supporters, the opposites of the volunteered regiments had evaluated the process from their political interests and ideological point of views.

Conclusion

If we sum, the collective volunteerism is a relationship of power between state authority and certain groups in society. In total wars, states have to found this relationship with the reputable organizations in society to legitimize war efforts and mobilize the general population. But the state engaged this kind relations only with the ideologically and institutionally reliable organizations. The Ottoman Empire's government CUP formed this kind of an alliance with the Mevlevî and Bektashi orders for the same reasons. In this process, the government could regulate the internal structure of the orders and supported people close to the party. In return, the orders saw volunteerism as a way of getting closer to state power and acquiring the right to demand certain claims. Moreover, the support of the state allowed the cooperative members of the religious orders to upgrade their status among their colleagues and increase their micro-power in their localities.

²⁸ “Kalmadı beyninde ashâb-ı tarikin ihtilâf,Ehl-i Hakk'ı birbirine toplayıp berkittiler.Şeyh Bâkî rehber oldu bu sefer de hepsine;İbn Süfyan'ı ziyâret-çün ta Şam'a gittiler”

²⁹ Öncüoğlu, Osmanlı Ordusunda, p.67

³⁰ Küçük, Kurtuluş Savaşı'nda, p. 104-106

Bibliography

Beşikçi, Mehmet “Topyekûn Savaş Kavramı ve Son Dönem Osmanlı Harp Tarihi” *Toplumsal Tarih*, sayı 198 (Haziran 2010)

Beşikçi, Mehmet, “Militarizm, topyekûn savaş ve gençliğin seferber edilmesi: Birinci Dünya Savaşı’nda Osmanlı İmparatorluğu’nda paramiliter dernekler” *Tarih ve Toplum: Yeni Yaklaşımlar* sayı 8 Bahar 2009

Beşikçi, Mehmet, *Between Voluntarism And Resistance: The Ottoman Mobilization Of Manpower In The First World War,*(Ph.D. Thesis in Boğaziçi University, 2009)

Black Jeremy, *The Age of Total War, 1860–1945*, An imprint of Greenwood Publishing Group, USA, 2006

Förster, Stig “Introduction”, Roger Chickering ve Stig Förster (ed.), *Great War, Total War: Combat and Mobilization on the Western Front, 1914-1918* (Cambridge: Cambridge University Pres, 2000)

Gölpınarlı, Abdülbaki *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevîlik, İnkılap ve Aka Kitabevleri*, İstanbul, 1993

Karpat, Kemal. *The Politicization of Islam: Reconstructing Identity, State, Faith, and Community in the Late Ottoman State*, Oxford University Press, USA, 2001

Küçük, Hülya *Kurtuluş Savaşı’nda Bektaşiler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003

Lewis Franklin D., *Rumi: Past and Present, East and West, The Life, Teachings and Poetry of Jalâl al-Din Rumi*, Oneworld Publications, 2000,

Öncüoğlu Engin, *Osmanlı Ordusunda Gönüllü Tarikat Alayları* (master’s thesis, Hacettepe University, 2004)

ŞAM'DAKİ MEVLEVİ ALAYI'NIN VELÛD MÜELLİFİ: AHMED REMZİ DEDE

*Muhittin Eliaçık**

Özet

Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914 tarihinde I.Dünya Savaşı'na girdiğinde 14 Kasım 1914'te cihâd-ı ekber ilan edilmiş ve bunun üzerine Osmanlı askerlerine manevi destek olmak üzere özellikle Konya ve Bursa'da gönüllü Mevleviler toplanmaya başlamıştır.

Kendisi de bir Mevlevî olan Sultan MehmedReşad da Suriye-Filistin cephesindeki askerlere manevi destek olarak bir "Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı" kurdurmuş ve İstanbul'daki Mevlevîlere bir alay sancağı, komutanlık mührü ve bir kılıç göndermiştir. Nihayet Mevlevî Alayı başlarında sikkeler, sırtlarında cübbeler, ellerinde de silahlarla 3 Şubat 1915'te Harbiye Nezareti önünde toplanıp coşkulu bir törenle Haydarpaşa'ya oradan da Konya'ya uğurlanmıştır. Mevlevî Alayına güzergâh üzerinde başka tekke ve zaviyelerden de katılımlar olmuş ve 8 Şubat 1915 gecesi alay Konya'ya ulaşmıştır. Birçok şehirdeki Mevlevîhane şeyh ve dervişleri de Konya'da toplanmış ve 26 Şubat 1915'te alayın ikmal ve lojistiği tamamlanarak Miralay rütbesiyle Mevlevî Alay komutanı Veled Çelebi idaresinde trenle Şam'a hareket edilmiş, 14 Mart 1915'te de Şam'a ulaşılmıştır. Şam'da üç sene kalan Mevlevî Alayı burada 4. Ordunun emrine verilmişse de savaşa bizzat katılmayıp daha ziyade geri hizmetlerde kullanılmışlardır. Mevlevî Alayı'na 47 mevlevîhaneden yaklaşık 1026 derviş katılmıştır. Birçok dervişin şehit olduğu bu alay, Osmanlı ordusuna çok mühim bir manevi silah olmuştur.

Bu alayın gönüllü erlerinden birisi de velûd müellif ve mesnevihânAhmed Remzi (Akyürek)'tir. Kayserili olan Ahmed Remzi, 1909'da Kastamonu Mevlevîhanesi'ne şeyh olmuş ve 1913'te Halep Mevlevîhanesipostnişinliğine atanmıştır. İstanbul'dan Filistin cephesine hareket eden Mevlevî alayına katılarak alayın başında önce Şam'a, daha sonra Medine'ye gitmiştir. Şam'da kaldığı süre zarfında Emeviye Camii'nde Mesnevî okutmuş, halka ve askerlere çok önemli moral destek sağlamıştır. 1919'da Halep'in işgali üzerine İstanbul'a dönmüş ve Üsküdar Mevlevîhanesi'ne şeyh atanmıştır. 6 Kasım 1944'te Kayseri'de vefat eden Ahmed Remzi, Kayseri'de SeyyidBurhâneddinTirmizi'nin türbesinde medfundur.

Bu bildiride, Mevlevî Alayı'nın bu velûd kalem ve kelam öncülerinden Ahmed Remzi Dede'nin Şam'da vaaz vd. moral destek faaliyetleri ile buna dair şiirleri tanıtılacaktır.

Giriş

Osmanlı Devleti 11 Kasım 1914'te I.Dünya Savaşı'na girdiğinde 14 Kasım 1914'te Cihâd-ı Ekber ilan edilmiş ve Osmanlı askerlerine manevi destek olmak üzere özellikle Konya ve Bursa'da gönüllü Mevlevîler toplanmaya başlamıştır. Kendisi de bir Mevlevî olan Sultan Muhammed Reşad da Suriye-Filistin cephesindeki askerlere manevi destek olarak 23 Kasım 1914'te bir Mücâhidîn-i

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Ed. Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
meliacik63@yahoo.com

Mevlevîye Taburu kurdurmuş ve İstanbul'daki Mevlevîlere bir sancak, komutanlık mührü ve bir kılıç göndermiştir.¹ Nihayet Mevlevî taburu, başlarında sikkeler, sırtlarında cübbeler ve ellerinde de silahlarla 3 Şubat 1915'te İstanbul'da Harbiye Nezareti önünde toplanıp coşkulu bir törenle Haydarpaşa'ya oradan da Konya'ya uğurlanmıştır. Mevlevî taburuna güzergâh boyunca başka tekke ve zaviyelerden de katılımlar olmuş ve tabur 8 Şubat 1915 gecesi Konya'ya varmıştır. Birçok şehirdeki Mevlevîhane şeyh ve dervişleri de Konya'da toplanmış ve 26 Şubat 1915'te taburun ikmal ve lojistiği tamamlanarak miralay rütbesiyle Mevlevî tabur komutanı Veled Çelebi idaresinde trenle Şam'a hareket edilip 14 Mart 1915'te Şam'a ulaşılmıştır. Mevlevî taburu Şam'da üç sene kalmış ve burada Dördüncü Ordunun emrine verilmiş, ancak savaşa cephede bizzat katılmayıp daha ziyade geri hizmetlerde manevi ve lojistik destek olarak kullanılmıştır. Mevlevî taburuna 47 mevlevîhaneden 1026 derviş katılmış ve birçok dervişin şehit olduğu bu tabur, üç yıl boyunca Osmanlı ordusuna mühim bir manevi silah ve destek olmuş, önemli işlevler görmüştür. Bu taburun gönüllü erlerinden birisi de son dönem Mevlevîliğinin erkân siması ve velûd müellifi, şair, postnişin Ahmed Remzi Dede (Akyürek)'dir.

Ahmed Remzi Dede

Ahmed Remzi (Akyürek), Türkiye'de tekkelerin kapatıldığı 1925 yılına kadar yaklaşık yüz yıl Mevlevî postnişinliği yapmış bir aileye mensup olup Kayseri Mevlevîhanesi postnişini Seyyid Süleyman Atâullah Efendi'nin sulbünden 1872'de Kayseri Mevlevîhanesinde doğmuştur. Kendisine babasından önce Kayseri Mevlevîhanesi şeyhi olarak görev yapan dedesi Seyyid Ahmed Remzi el-Mevlevî'nin adı verilmiştir. Büyük dedesi Konya Mevlânâ dergâhında 1815-1858 yılları arasında 43 yıl postnişinlik yapan Mehmed Said Hemdem Çelebi'nin müşşidi ve mürebbîsi olan Es-Seyyid Süleyman Tûrâbî'dir. Ahmed Remzi iyi bir tahsil görmüş ve babasının tesiriyle edebiyata ilgi duymuş, daha çocuk yaşta şiir kabiliyetinin bulunduğunu çeşitli vesilelerle göstermiştir. Eniştesi Güncizâde Nuh Necati Efendi ile Hisarcıklızâde Salim, Kayseri tahrirat müdürü Sâmî ve Müridzâde Ali Efendilerden Arapça, Farsça ve edebiyat desleri almış ve ilk şiirlerini düzeltip ondaki edebiyat zevkini geliştiren de bu zâtlar olmuşlardır.² Önce Konyalı Şem'î divanını okumuş, Fuzûlî'nin bir gazelini tahmis etmiştir. Kayseri idadisi ahlâk ve

¹ Kurulan bu askerî gücün tabur mu, yoksa alay mı olduğuna dair tartışma varsa da bu konuda elimizde bulunan Osmanlı arşiv belgeleri bu teşekkülün "tabur" olduğunu göstermektedir. Bu konuda Osmanlı Arşivlerinde bulunan belgeler şöyledir: DH.ŞFR.10/Tn/1330/23Kasım 1914, Dosta nr. 450 Gömlek nr.14: *Mevlevîlerden Piyade Taburu teşkil edilerek Çelebi Efendinin arzu buyurulan daru'l-harbiyyeye sevk edilmesine dair.* (Knya)

-İ.TAL.(İrâde-Taltifât) 30/Z/1333. Dosta nr. 505 Gömlek nr.1333: *Şam'da bulunan Mevlevî Taburu Kumandanı Çelebi Efendi ile Erzurum Defterdarı Cemal Bey'e muharebe gümüş imtyz madalyası verilmesi.*

-DH.EUM. 2Şb. 29/L/1334/29/08/1916. Dosya nr.26 Gömlek nr.51: "...Şam Merkez Kumandanı Mevlevî Taburu Müşaviri Binbaşı Mustafa Rıza Efendinin mühürlü vesikasıyla...."

² Sadedin Nüzhet Ergun, *Türk Şairleri*, C 1, s. 325.

ulûm-ı dîniyye hocalığına atanmış, aynı zamanda çeşitli medreselerde Farsça, Pend-i Attâr, Gülistân, Bostân, Arûz-ı Câmî, Mesnevî dersleri okutmuştur. II.Meşrûtiyet'in ilânından sonra Konya'ya gidip orada Abdülhalim Çelebi'nin emri üzerine Çelebizâdelere *Mesnevî* okutmuş, sonra Kütahya Ergüniye Mevlevihânesine şeyh vekili olmuş, 1909'da Kastamonu Mevlevihânesi şeyhi olmuş, 1913'te Halep Mevlevihânesi postnişinliğine atanıp bu Mevlevihâneyi her yönden canlandırmış ve burada yapılan mukabele âyinlerine ilgi gösteren halk arasında çok sayıda Ermeni ve Musevi de bulunmuştur. Kardeşi Hüsameddin Dede ise babasının yerine Kayseri Mevlevihanesi postnişini olmuştur. I.Dünya savaşında Filistin cephesine hareket eden Mevlevî taburuna katılıp önce Şam'a, daha sonra da Medine'ye gitmiştir. 1919'da Haleb'in işgali üzerine İstanbul'a dönmüş ve yapılan mebusluk tekliflerini de reddetmiştir. 1924'te Üsküdar Mevlevihânesine şeyh tayin edilmiş, aynı zamanda Üsküdar Sultan Mustafa Camii ile Bayezit Camiinde *Mesnevi* okutmuş, Meclis-i Meşâyih azalığı, Medresetül'-irşâd tasavvuf müderrisliği ve Üsküdar müfettişliği tekke işleri meclisi âzâlığı yapmıştır. 1925'te tekke ve zaviyelerin kapatılmasıyla Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi başmemurluğuna atanıp burada on yıldan fazla kitap tasnif ve tanzimiyle uğraşmış, 1937'de istifa ederek Ankara'da yaşamaya başlamış ve zamanın Millî Eğitim Bakanı Hasan Ali Yücel'in isteği üzerine bir süre Eski Eserler Kütphanesi'nde müşavir olarak çalışmıştır. Ankara'da zatürreye yakalanıp Kayseri'ye yerleşmiş ve 6 Kasım 1944'te burada vefat ederek Seyyid Burhaneddin türbesi haziresine defnedilmiştir.³

Bir Farsça hocası ve usta bir edip ve şair olan, büyük bir divan oluşturacak kadar şiir yazan Ahmed Remzi'nin şiirlerine ve şairliğine övgüler düzülmüştür. Naat, medhiye, gazel, kıta, rubâî, gazel, tarih kıtası, satranç, muammâ, lügaz, noktasız veya elifsiz nazım gibi divan edebiyatı nazım şekillerinin hemen hepsinde manzumeler yazmış, taştir, tahmis gibi birçok musammat kaleme almış, Mevlânâ, Hafız ve Sâib'in gazellerini tanzir etmiş, Pendnâme adıyla Farsça uzun bir mesnevi kaleme almış, 1888 yılından son anlarına kadar birçok tarih kıtası yazmış, hatta bazen her mısraı tarih olan manzumeler düzmüştür. 1907'de Karaman'a yaptığı bir günlük seyahatte yazdığı *Bir Günlük Karaman Seyahatnâmesi* adlı 80 beyitlik manzume edebiyatımızda gezi türünün önemli bir örneğidir. Aruz vezni yanında heceyle de şiirler yazıp birçok destan ve koşma yazmış, eski Anadolu Türkçesine olan derin merakıyla tanıklarıyla birlikte birçok lügat ezberlemiş, Türkçeyi en iyi bilen ve kullanan edip olarak ün kazanmıştır. Onun hakkında en geniş ve derin araştırmaları yapmış olan Hasibe Mazıoğlu şöyle

³ Hasibe Mazıoğlu, DİA, C.2, İstanbul 1989, s.304-305/a.mlf. *Ahmed Remzî Akyürek ve Şiirleri*, Sevinç Matbaası, Ankara 1987; a.mlf. I. Milli Mevlânâ Kongresi Tebliğler, Konya 1986. s.239-254; Ziver Tezeren, *Üstad Ahmed Remzî Akyürek*, Erciyes Dergisi, S.68 (Ağustos 1983), s.6-7; İbnülemin M.Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*, İstanbul 1970, VIII/1408; Ahmet Cahit Haksever, *Son Dönem Osmanlı Mevlevilerinden Ahmet Remzî Akyürek*, Ankara 2002, s. 42-54; Sezai Küçük, *Ahmed Remzî Dede*, Semazen-Akademik, 21 Şubat 2010.

demektedir: "O, gerçek bir mümin, ilmiyle âmil bir âlim, dünya malına hiç değer vermemiş tam bir derviştir. Dünya malı olarak oturacak bir ev bile edinmemiştir. Kişiliğindeki üstün meziyetlerle bir insan-ı kâmil örneği olan Ahmed Remzi Dede, Mevlânâ yolundaki mürşitliği, yorulmak bilmeyen öğreticiliği, yirmiyi aşkın eseriyle kültür tarihimizde minnetle anılacaktır."⁴

Remzi Dede'nin şiirleri ve edebî yönü hakkında Sadeddin Nüzhet Ergun şöyle demiştir:

"Ahmed Remzi. Divan edebiyatı nazım şekillerinin hemen hepsinde manzumeler yazdı. Gazeller, kıt'alar. tarihler vücuda getirdi. Satranc, muammâ ve lügazlarla noktasız veya elifsiz harflerden mürekkebe nazımlar kaleme aldı. Birçok taştirler ve tahmisler yaptı. Ahmed Remzi'nin birçok Farsça şiirleri de vardır. Mevlânâ, Hafız, Sâib gibi şairlerin gazellerini tanzir etti. Pendnâme adlı gene Farsça uzun bir mesnevi kaleme aldı. Onun bu lisanda yazdığı manzumeler de bir divançe teşkil edecek kadar çoktur. Ahmed Remzi'nin na't, medhiye. gazel, kıt'a, rubâi gibi manzumeleri ise büyücek bir divan teşkil eder. Ahmed Remzi'nin tarihleri de pek çoktur. Bu gibi manzumeleri derhal söyleyebilmek hususunda muvaffakiyet gösteren şairin 1306(1888)'dan son yıllara kadar birçok tarih vücuda getirdiğini, hatta bazan her mısraı tarih olan manzumeler yazdığını da görmekteyiz. Ahmed Remzi, yalnız aruz vezniyle manzumeler yazmamış, hece vezniyle de birtakım destanla, koşmalar vücuda getirmiştir.... Eski Anadolu Türkçesine derin bir merak sardı ve şevâhidiyle beraber birçok lügat belledi. Bugün Ahmed Remzi Türkçe 'yi en iyi bilenlerimizdendir"⁵

Velûd bir şâir ve müellif olan Ahmed Remzi, Hazîne-i Fünûn, Mahfel, Tarih ve Edebiyat gibi edebî dergilerde aruz ve hece vezniyle dinî-tasavvufî birçok şiir yayınlamıştır. Ahmed Remzi'nin eserlerini şöyle sıralamak mümkündür:

Manzûm Kavâid-i Fârisî, Tuhtetü's-sâimîn (Sultan Veled'in oruç hakkındaki 30 beyitlik kasidesinin şerhi); *Âyîne-i Seyyid-i Sırdân* (Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin manzum menâkıbı olup mu'aşşer şeklinde 14 bend hâlinde yazılmış olup, bugün Seyyid Burhaneddin türbesinde asılıdır), *Mir'ât-ı Zeynelâbidîn, Bir günlük Karaman Seyahatnâmesi, Bergüzâr, Târihçe-i Aktâb, Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ, Gülzâr-ı Aşk, Rehnümâ-yı Ma'rîfet, Tuhtfe-i Remzî, Fihrist-i Hüb, Uslûb-ı Mergûb, Mihtâhü'l-kütüb ve Esâmî-i Müellifîn Fihristi, Zâviye-i Fukarâ, En-Nüzhetü's-şâfiye fî-Tercemeti's-Suhbeti's-sâfiye, Mahbûbü'l-ahibbe*. Bunlardan başka, basılmamış eserleri de olup şunlardır: *Kayseri Şâirleri* (kayıp), *Lübb-i Fazîlet, Tekmiletü't-tarîka ve ta'rîfetü'l-hadîka* (S.Konevî veya

⁴ Mazioğlu, a.g.e. 1987, s.1-2. (Mazioğlu, aktardığı bilgileri Ahmed Remzi'nin ailesinden aldığı Hüseyin Vassâf'ın *Remzinâme* adlı eserinin fotokopisinden naklettiğini belirlemiştir.)

⁵ Ergun, age, C.1, s.326.

Şeyh Nasırüddin Mahmud'un *Tabsıratü'l-mübtedî ve tezkiretü'l-müntehî* adlı eserinin tercümesi) *Farsça Divançe, Feyzîzâde Hilmi Efendi*.⁶

Ahmed Remzi ve Mevlevî Taburu

Ahmed Remzi, Halep Mevlevîhanesi postnişini iken, Halep-Şam yoluyla Filistin cephesine giden gönüllü Mevlevî Taburu'na *serhalka-i sınıf-ı mümtaz* olarak katılmıştır. Tekkedeki birçok derviş de kendisiyle birlikte tabura katılmış ve çok az kişinin kaldığı tekkenin cami ve semahanesi de ordunun erzak ve mühimmat deposu olarak kullanılmıştır. Bilindiği üzere, 3 Şubat 1915'te İstanbul'dan uğurlanan gönüllü Mevlevî taburu 8 Şubat'ta Konya'ya varmış, oradan da 26 Şubat'ta hareket edip 14 Mart 1915'te Şam'a ulaşmıştır. Tabur, Şam'a geldiğinde Ahmed Remzi iki yıldır Halep Mevlevîhanesi postnişini olarak görev yapıyordu. Ahmed Remzi, 1913'te Halep Mevlevîhânesi postnişinliğine atanmış ve bu Mevlevîhâneyi her yönden canlandırmış, burada yapılan mukabele âyinlerine ilgi gösteren halk arasında çok sayıda Ermeni ve Musevi de bulunmuştur. İşte Ahmed Remzi, Şam'a vasil olan gönüllü Mevlevî taburuna sahip olduğu bu önemli güçle destek vermiş ve bölgeyi iyi bilen bir Mevlevî postnişini olarak kılavuzluk da yapmıştır. Ahmed Remzi ve diğer kardeşi Kayseri Mevlevîhanesi postnişini Hüsameddin Efendi gönüllü Mevlevî taburunda görev yaparken erkek kardeşlerinden Huldî Efendi de Çanakkale savaşında şehit düşmüştür. Ahmed Remzi bu sırada Şam Ümeyye Camiinde Mesnevî okutmuş, Medine'ye de gitmiştir. Ahmed Remzi, başında bulunduğu tabura ahlâk ve din dersleri vermiş ve taburdaki üstün gayretlerinden dolayı kendisine 4.Ordu Kumandanlığının 1.3.1332 sayılı emriyle harp madalyası berâtı ve nişanı verilmiştir. Şam'da kaldığı süre içinde Emeviyye Câmii'nde Mesnevî'yi Arapça şerhederek okutmuş ve yerli alimlerin büyük takdirini kazanmıştır. Verdiği Arapça vaazlarla Arapları hayretler içinde bırakmış olup, bu konuda oradaki vaazları için kızı Lütfiye Cıngıllı bir hatırasında şöyle demiştir: “Konya'da Ahmed Remzi'nin kızı olduğumu öğrenince yanıma gelen nur yüzlü bir zat, babamın Şam'da Emeviyye Câmii'nde vaaz irad ettikten sonra cemaatin kürsüyü vaizle birlikte kucaklayarak camiden sokağa çıkarıp “Yâ Latîf” diye bağırdıklarını anlattı” demiştir.⁷

Ahmed Remzi, Mevlevî taburunun teşkili, konumu ve kahramanlığı ile ilgili manzumeler yazdığı gibi, Şam'da halkın ve askerinin maneviyatını artırıcı da manzumeler yazmış, öte yandan Şam'da bulunduğu sürede, içinde bulunduğu zor ve sıkıntı dolu ruh hâlini de yansıtmaktan geri durmamıştır. Mesela aşağıdaki manzume onun ve dervişlerin ne denli zor şartlarda yaşadıklarını göstermektedir:

*Çoluk çocuk böyle gurbet ellerde
Perişân kaldılar yetmez mi Yâ-Rab
Şöhret ü şânımız gezer illerde*

⁶ Hasibe Mazioğlu, DİA, C.2, s.304, İstanbul 1989.

⁷ Lütfiye Cıngıllı, *Babam Ahmed Remzi Akyürek*, Erciyes C.6, S.68 (Ağustos 1983) s.5.

İnsânın gücüne gitmez mi Yâ-Rab

*Halep Şam Kayseri olduk perîşân
Her birimiz bir yerde ağlaşır her ân
Hulâsa yok mudur acaba imkân
Çektiğimiz mihnet yetmez mi Yâ-Rab*

*Her şeyde bilirim hikmetin vardır
Ne çâre insânız gönlümüz dardır
Pîrimiz büyüktür Molla Hünkârdır
Bize bir gün imdâd etmez mi yâ-Rab*

Din ve devlet için yüreği oynayan, vatan ve millet için ciğeri kaynayan, gözü yaşlı, bağı başlı Ahmed Remzi, Halep Mevlevihânesi postnişini iken ilan edilen cihâd-ı ekbere katılmak üzere dervişleriyle birlikte Şam'a hareket etmiştir. Bu sırada Mevlevî taburu komutanı olarak Şam'a gelen ve hava değişimi için bir süredir Beyrut'ta bulunan Veled Çelebi'ye bir manzume sunmuştur. Bu manzumede Veled Çelebi'nin doğum tarihi ile Konya'da ilk defa çelebilik makamına getirildiği tarihi (1910) haber vermiştir. Veled Çelebi de kendisine sunulan bu manzumeyi okuyup birtakım tavsiyelerde bulunmuştur. Ahmed Remzi'nin sunduğu bu manzumede: *"Bu manzume cihâd-ı ekbere katılarak Şâm'da mücahit kardeşlerimizle birlikte fetihleri beklemeye başladığımız bir zamanda yazılarak, tebdil-i hava için Beyrut'ta bulunan Hazret-i Mevlânâ'nın postnişini ve mücâhidîn-i Mevlevîyye kumandanı mürşidimiz Çelebi efendimiz hazretlerine şu arıza ile sunulmuştu."*⁸ denilerek son postnişinler haber verilmiştir. *Târîhçe-i Aktâb* adlı bu eserin sonlarında geçen yazışma ve manzume şöyledir:

İşbu manzûme cihâd-ı ekbere bi'l-iştirâk Şâm-ı cennet-meşâmda ihvân-ı mücâhidînimizle muntazır-ı fütûhât olduğumuz bir zamânda bi'l-inşâd berây-ı tebdîl-i havâ Beyrutda bulunan câ-nişîn-i Hazret-i Mevlânâ ve mücâhidîn-i Mevlevîyye kumandanı mürşid-i 'âlî-tebârımız Çelebi efendimiz hazretlerine şu 'arıza ile takdîm edilmişdi.

Ma'rûz-ı 'abd-i âsimleridir

Du'â-yı temâdî 'ömr-i reşâdet-penâhîye terdîfen ezkâr-ı cemîle-i feyz-iktinâhîleri istiiclâb-ı kemâlât-ı bî-nihâyeye bâ'is-i müstakill olan ecdâd-ı 'izâm-ı mürşidâneleri târîh-i tevellüd ve rihletleri Nesib Dede Efendi merhûma peyrev olarak kalemi- 'ac-zarakam-ı fakîrâne ile ber-vech-i bâlâ nazm u takdîm kılındı. Tarz-ı nazm u tertîb efendimizce müstahsen görüldüğü takdîrde ıslâh u i'âde buyurulması menû-ı re'yi-

⁸ Bu manzumenin geçtiği eserde, başlangıcından itibaren 29 Mevlânâ Dergâhı postnişininin adı, doğum tarihi, postnişinlik süresi ve ölüm tarihleri kayıtlıdır. İlk şeyh Hüsameddin Çelebi (H.621-683), son şeyh ise Abdülhalim Efendi (1291-) olarak geçmektedir. Bu arada son iki şey arasında birkaç kez çelebilik el değiştirmiştir. Müddet-i meşihati en uzun şeyh 54 yıl il Hüsrev Efendi (ö1561), en az ise üç ay ile Muhammed Arif Efendi (ö.1642)'dir.

rezîn-i mürşid-i a'zamileridir. Ol bâbda emr ü fermân hazret-i men-lehü'l-emr ve'l-irşâdındır. Fî 25 Kânûn-ı Sâni sene 331/ 7 Şubat 1916

El-'abdu'd-dâ'î, cârûb-keş-i âstâne-i Haleb: Ahmed Remzî

“Cevâben 'inâyet buyurulan takrîr ve irşâd-nâme” (Nûr-ı 'aynım kardaşım Ahmed Remzî dede Efendi)

Sizden me'mûl olan hidemât-ı 'azîmenin şezerât-ı kalilesinden bulunan ve ancak kıymet-i ma'nevîyesi hasebiyle meşkûrun-leh sayılan işbu manzûme-i fâzilâneleri kırâ'et ve ba'zı hatâ-yı nâsihi bi't-tashîh ervâh-ı ecdâda fâtihalar tilâvet kılındı. Buna da teşekkürler olunur ancak hâtîmeye bir du'â olsun 'ilâvesi lâzım idi. Bu 'âdetâ esbâb-ı mühimme-i nazmdan sayılabilir bu cihete nazar-ı dikkat-i 'âlîlerini celb ile zât-ı 'âlîlerine ve diger meşâyih-i kirâma da'vât ve tahiyâtımı ihdâ eylerim iki gözüm efendim.

Hâdim-i ni'âlû's-sâdeti'l-Mevlevîyye: Muhammed Veled
Ber-mantûk-ı emr-i reşâdet-penâhî 'ilâve edilen ebyât ber-vech-i âtidir:
Halîm-i evvelin sâni'si geldi – Sene bin iki yüz doksan bir idi
Cenâb-ı Vâhidin mahdûmudur bu – Makâmda üç sene kaldıkda yâ hû
Vukû'-ı infisâli bâ-irâde – Bin üç yüz yirmi sâli hem sekizde
Bahâüddîn Veled sâhib-fazîlet – Odur seccâde-pîrâ-yı reşâdet
Bin iki yüzle seksen dördte dehrde – Gelüp âsârı verdi dehre behre
Halîm-i evvelin sâbi' hafîdi – Kemâlât ehlinin şeyh-i ferîdi
Îlâhî nesl-i pîri eyle dâ'im – Bizî hizmetlerinde kul müdâvim
Makâm-ı Hazret-i Monlâ-yı Rumî – Penâh-ı ehl-i 'aşk olsun 'umumî

Sonuç

Bu bildiride, son dönem velûd Mevlevî müellifi ve şairi, Şam'daki Mevlevî taburunun gözü yaşlı, bağır başlı neferi Ahmed Remzi Dede hakkında kısaca bilgi verilmiş ve manevî destek olmak üzere Filistin cephesine giden Mevlevî taburu hakkındaki yazı ve şiirlerinden örnekler verilmiştir. O, 1913 yılında Halep Mevlevîhanesi postnişi olmuş ve burada iki yıl önemli bir manevî kalkınma gerçekleştirmiş iken, 1915'te İstanbul ve Konya'dan Şam'a akan ihvân-ı mücâhidîn Şam yolu üzerindeki Haleb'e ulaştığında bu tabura *serhalka-i sınıf-ı mümtaz* olarak katılmıştır. Yani, “seçkin sınıfın önderi” olarak bu tabura katılmıştır. Zaten kendisi o bölgede halk ve askerler tarafından çok sevilip saygı duyulan bir sima idi ve böyle bir konumda Mevlevî taburuna katılması taburu çok güçlendirmiş, moral olarak zirveye taşımıştır. O, böyle bir ortamda şairliğini yine konuşurmuş ve sunduğu bazı şiir ve nesirlerle önemli işlevler görmüştür. Mevlevî taburu kumandanı Veled Çelebi de kendisine sunulan manzume eklemiş bir arizayı beğenip bazı ilaveler yapılması için iade etmiştir.

Kaynakça

Erciyes Dergisi, *Ahmed Remzi Akyürek Özel Sayısı*, S.68, Kayseri, (Ağustos 1983).

Ergun, Sadeddin Nüzhet, *Türk Şairleri*, İstanbul 1936-45.

İbnülemin Mahmud Kemal İnal, *Son Asır Türk Şairleri*: İstanbul 1970,VIII/1408-1411.

Köksal, M.Fatih, *Kayserili Divan Şairleri*, Kayseri 1998.

Mazıoğlu, Hasibe, *Ahmed Remzi Akyürek ve Şiirleri*, Ankara 1987.

Mazıoğlu, Hasibe, *Ahmed Remzi Akyürek*, Milli Mevlânâ Kongresi-Tebliğler, Konya, 1986.

Tezeren, Ziver, *Üstad Ahmed Remzi Akyürek*, Erciyes Dergisi, S.68 (Ağustos 1983).

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI VE İSTİKLÂL HARBİ YILLARINDA ÇELEBİLİK MAKAMINDA BULUNAN POSTNİŞİNLER

*Ali Temizel**

Özet

Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi yıllarında Osmanlı topraklarında faal olarak yetmişten fazla Mevlevîhane bulunmakta idi. Gerek Çelebilik makamında gerekse diğer Mevlevîhanelerdeki postnişinler de, Osmanlı toplumunun diğer kesimleri gibi savaş yıllarının ortaya çıkan siyasi, askeri, insani ve sosyal olumsuzluklardan rahatsızlardı; ülkenin güvenliği ve toplumun huzuru için savaş halinde olan Türk ordusuna elinden gelen yardım ve desteğini sağlamak istiyorlardı.

Bilindiği üzere Mevlevîhanelerin yönetimi hiyerarşik olarak Konya Mevlânâ Dergâhına bağlıydı ve 1914-1923 yıllarını kapsayan savaş ve millî mücadele döneminde Konya Mevlânâ Dergâhı'ndaki Çelebilik makamı, Abdülhalim Çelebi (1874-1925), Veled Çelebi İzbudak (1869-1953), Mehmed Âmil Çelebi (ö.1922) arasında birkaç kez el değiştirmişti.

İki bölümden meydana gelen bu tebliğde öncelikle Osmanlı Devletini Birinci Dünya Savaşına sürükleyen ve onlarca Mevlevîhane'nin yer aldığı coğrafyadaki Balkan savaşlarından ve Mevlevîlerin bu savaş esnasındaki durumlarından kısaca söz edilecektir. Arkasından I. Dünya Savaşı ve İstiklâl Mücadelesi sırasında Mevlevîlerin ve Mevlevîhanelerin faaliyetlerinden, özellikle de “Gönüllü Mevlevî Taburu” veya “Mevlevî Alayı” olarak da bilinen “Mücahidin-i Mevlevîye” adlı gönüllü birliğin faaliyetleri hakkında bazı açıklamalarda bulunulacaktır.

İkinci bölümde ise Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Savaşı yıllarında Konya'da Çelebilik makamında bulunup sorumluluk üstlenen; savaş sonunda Osmanlının yıkılışına, Cumhuriyetin kuruluşuna şahit olan; Tekke ve Zaviyelerin kapatılışını üzüntü içinde gören, fakat ülke için faaliyet ve hizmetlerine devam eden Abdülhalim, Veled ve Âmil Çelebi'ler hakkında bilgi verilmeye çalışılacaktır.

Giriş:

Osmanlıyı Birinci dünya savaşına sokan en önemli sebeplerden ve cephelerden birisinin Balkan coğrafyası ve bu coğrafyaya bağlı Balkan savaşları olduğu bilinmektedir.

Balkan savaşları hem Osmanlı devleti üzerinde ileride telafisi mümkün olmayacak derin etkiler bırakmış, hem de Balkan coğrafyasındaki Balkan halkları arsında rekabet ve çatışmaları hızlandırarak Birinci Dünya savaşının meydana

* Doç. Dr., Selçuk Üniversitesi, Mevlânâ Araştırmaları Enstitüsü Müdürü, temizel46@yahoo.com

gelmesine ve sonunda Osmanlı Devletinin yıkılmasının hızlanmasına sebep olmuştur¹.

Bundan dolayı Balkan savaşları, Osmanlı toplumunda siyasal, sosyal, kültürel ve ekonomik bakımdan olumsuz yönden derin izler bırakmıştır. Savaş çemberinde kalan halk ve askeri olmayan kuruluşlar da kendi üzerlerine düşen sorumluluklarını yerine getirmek amacıyla lojistik destek sağlamaya ve sağlık hizmetleri konusunda yardımcı olmaya çalışmışlardır. Bu anlamda Balkan savaşlarının gerçekleştiği coğrafyada yer alan Girit ve Kıbrıs Mevlevîhaneleri ve Konya'daki Çelebilik makamının bilgisi dâhilinde İstanbul ve diğer Anadolu Mevlevîhaneleri kendi sorumluluklarını yerine getirmeye çaba göstermişlerdir.

Bu sorumluk bakımından İstanbul ve Anadolu Mevlevîhanelerinin faaliyetlerini kısaca şöyle özetleyebiliriz:

Savaşın en önemli lojistik desteklerinden birisi olan sağlık hizmetlerine ihtiyaç duyulduğu bir anda, Balkan savaşı yaralıları için Yenikapı Mevlevîhane'sinin hastaneye dönüştürülmesi planlanıyor ve Galata Mevlevîhanesi de aynı ve nakdi yardımların toplanma merkezi haline getiriliyor. Çelebilik makamı ise bunu onaylayarak bu faaliyetleri içeren altı maddelik bir talimatname hazırlayıp 12 Kasım 1912 tarihli tamimle diğer Mevlevîhanelere dağıtıyor².

Daha sonrasında birçok Mevlevîhane gücü nispetinde bu tür faaliyetlere katılır ve böylelikle Mevlevîhaneler, savaşın devam ettiği sırada planlı bir şekilde yardım ve lojistik destek faaliyeti içinde bulunurlar.

Bu bağlamda Bursa Mevlevî Şeyhi Mehmed Şemseddin, 6 Kasım 1912 tarihinde Konya Dergâh-ı Şerifine gönderdiği yazısında, Bursa'daki Mevlevîlerin savaşın başlangıcından itibaren vatan için dua ettiklerini ve gönüllü olarak savaşa katılma kararlılığında olduklarının heyecanını ifade eder³.

Konya Çelebilik makamı tarafından 12 Kasım 1912 tarihi itibarıyla dergâhlara gönderilen genelge doğrultusunda çalışmalar başlar ve Şeyh Hasib Dede Çankırı Mevlevîhane'sinde 20 Kasım 1912 tarihinde bir yardım defteri açıldığını ve toplanacak paranın Galata Mevlevîhane'sine gönderileceğini Konya Çelebilik makamına bildirir⁴.

Balkan savaşının başından itibaren yardımlar konusunda Çankırı'dan sonra Ankara, Amasya, Kütahya, Urfa, Şam, Kıbrıs, Girit (Hanya) Mevlevîhaneleri de yoğun bir şekilde yardım toplama faaliyetine katılırlar ve her Mevlevîhane gücü nispetinde bu yardım kervanında yerini alır.

¹ Fahir Armaoğlu, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1997, s. 694; Nuri Köstüklü, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan savaşlarından Milli Mücadeleye)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 30.

² Bu altı madde için bkz. Nuri Köstüklü, a.g.e., s. 31-33.

³ Köstüklü, a.g.e., s. 33-34.

⁴ Köstüklü, a.g.e., s. 34-35.

Balkan savaşında Mevlevîhaneler yalnızca hastane açarak ve yardım toplayarak faaliyetlerde bulunmamışlardır. Yukarıda belirttiğimiz gibi gönüllü olarak cepheye gitmek için Bursa Mevlevîhane'sinden sonra Maraş Mevlevî şeyhlerinden Selim Efendi 11 Mart 1913 tarihinde "Maraş Gönüllü Reisi Nakîbu'l-Eşraf Ziyâ-zade ed-Dâi es-Seyyid Muhammed Emin" imzasıyla Konya Çelebilik makamından gönüllü teşkilatına katılmak için izin istemiştir⁵.

Balkan Savaşı sırasında İstanbul ve Anadolu'daki Mevlevîhaneler, millî duygular içinde elinden gelen yardımı yapmaya çalışırken savaş ateşinin içinde kalan heyecanlı ve zor günler geçiren Girit ve Kıbrıs'taki Mevlevîhaneler, buldukları yerlerde Rum ve Yunan halkına karşı Türk varlığının devamı yönünde olağanüstü çaba ve gayret içerisinde bulunurlar⁶.

Balkan Savaşının esas gerçekleştiği işgal altında kalan topraklardaki Mevlevîhaneler ise düşman saldırılarına maruz kalmaktaydılar. Konya Mevlevîhanesi Şeyhi Balkanlardaki gelişmeleri bu bölgedeki Mevlevîhaneler üzerinden takip ederek olumsuzlukları siyasi makamlara rapor etmekteydi⁷.

Bütün bu faaliyetler ve yazışmalardan anlaşıldığı üzere hem Konya Çelebilik Makamı, hem diğer Mevlevîhaneler, Balkan savaşı esnasında savaş bölgesindeki Müslüman halkın içinde bulunduğu duruma karşı duyarsız kalmamıştır.

I. Balkan Savaşı sonunda Balkanlardaki galip devletler kendi aralarında anlaşmazlığa düşüp Balkanlarda II. Balkan Savaşı olarak bilinen savaş başlayınca Edirne ve Kırklareli tekrar Osmanlı'nın eline geçti. Konya Mevlânâ dergâhı bu haberi alır almaz, Edirne ve Kırklareli'nin geri alınması sevincini devlet ve milletle paylaşmak ve bütün Mevlevîlerin halet-i ruhîyesine tercüman olmak amacıyla üst düzey devlet makamlarına, Sadarete ve Dâhiliye Nezâretine tebrik telgrafları gönderdi⁸.

Savaşın başından beri gelişmeleri yakından takip etmeye çalışan Mevlevîhane, 29 Eylül 1913'de Bulgarlarla İstanbul'da yapılan antlaşma sonunda Kırklareli, Edirne ve Dimetoka'nın Osmanlı Devletine geri bırakılması sevincini de yine Sadarete ve Dâhiliye Nezâretine tebrik telgrafları göndererek kutlamıştır⁹.

Balkan Savaşının ortaya koyduğu derin yaralar henüz iyileşmeden I. Dünya Savaşı ortaya çıkar ve Mevlevîhaneler diğer Türk kuruluşları gibi, ülkenin karşılaştığı problemler karşısında kendi güçleri nispetinde fiili olarak devlete yardımcı olmaya çalışırlar.

⁵ Köstüklü, a.g.e., s. 40.

⁶ Köstüklü, a.g.e., s. 41.

⁷ Köstüklü, a.g.e., s. 54.

⁸ Köstüklü, a.g.e., s. 57.

⁹ Köstüklü, a.g.e., s. 57-58.

I. Dünya Savaşında Mevlevîhaneler ve Mevlevîler:

14 Kasım 1914'te "cihad-ı mukaddes"ın ilan edilmesinden sonra savaş şartlarında olması gereken maddî tedbirlerin yanı sıra halkın manevî yönünün de güçlendirilmesi gerekiyordu. Kendisi de Mevlevî olan Sultan Reşad¹⁰, "Gönüllü Mevlevî Taburu" veya "Mevlevî Alayı" olarak da bilinen¹¹ "Mücahidîn-i Mevlevîye" adıyla gönüllü bir birliğin kurulmasını istedi¹².

Bilindiği üzere Türk Silahlı Kuvvetleri'nde gönüllülük sistemi bazen engellenmeye çalışılmışsa da çeşitli uygulamalarla eskiden beri vardı. 1911-1912 Osmanlı-İtalyan Savaşında yerli halk ve gönüllü subaylar savaşa katılmıştı. Balkan Savaşında Edirne istikametinde yapılan harekâta gönüllüler de yer almıştı.

I. Dünya Savaşında da bir kısım halk gönüllü olarak savaşa katılmak istemiştir. Kafkas ve Rumeli Türkleri Irak ve Sina harekâtına katılmışlar, Kafkas cephesine Bektaşiler gönüllü bir alayla iştirak etmişler, I. dünya savaşından sonra Osmanlı Ordusunun tasfiye edilmesinden dolayı Yunan işgalinden 1920'lerin sonuna kadar Kurtuluş Savaşı boyunca yaklaşık bir buçuk yıllık sürede Batı Anadolu'da ve diğer yerlerde gönüllü birliklerden oluşan "Kuvâ-yı Milliye" ile düşman karşısında durulmaya çalışılmıştır¹³.

Birinci Dünya Savaşında ve İstiklâl Harbi esnasında kurulan gönüllü sistemi içinde Sufî kurumların rolü azımsanamayacak kadar önemlidir.

Resim 1: Sıneleri harp aşkıyla yanan tarikat-ı aliyyeden Mevlevî Gönüllü Taburu'nun Kâdiri Bölüğü kol nizamında cihada azmeti¹⁴.

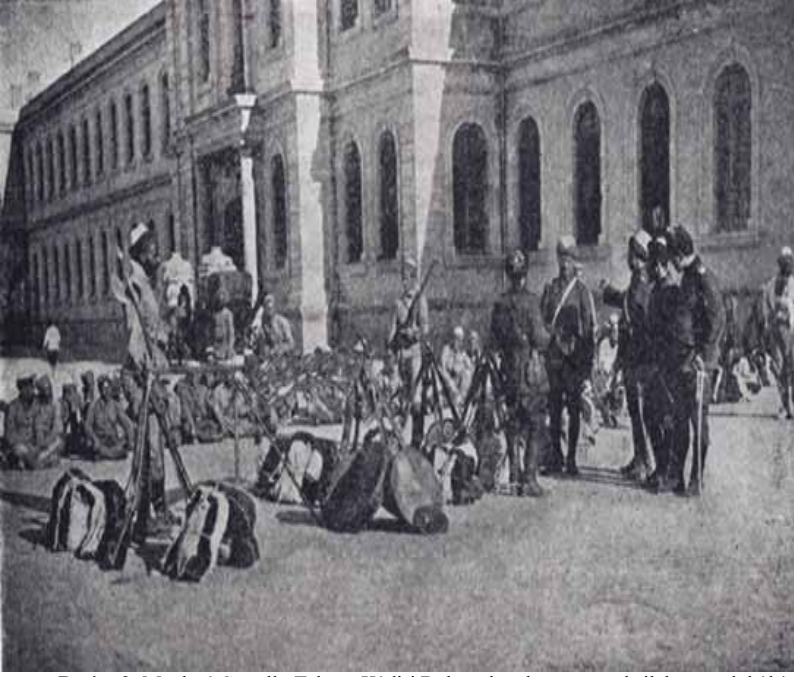
¹⁰ Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, İstanbul 1946, Türkiye Yayınevi, s. 54; Köstüklü, *a.g.e.*, s. 65.

¹¹ "Gönüllü Mevlevî Taburu" ve "Mevlevî Alayı" hakkında daha geniş bilgi için bkz., Köstüklü, *a.g.e.*, s. 65, dipnot, 100.

¹² Nevin Kuruçoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 58-62.

¹³ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 65-66.

¹⁴ Harp Mecmuası, Yıl:1, Sayı:5, İstanbul Şubat 1331/Rebiulahir 1334, s. 75: Baştan birinci resim

Resim 2: Mevlevî Gönüllü Taburu Kâdiri Bölüğü hareketten evvel silah çatarak hâl-i istirahatte¹⁵.

Nuri Köstüklü, gönüllü sistemi içinde sufi grupların savaşa katılma isteklerinin kabul görmesini şöyle özetlemektedir¹⁶:

Halkın ve ordunun maneviyatını artırmak.

Beyaz propaganda yapmak.

Gerilla savaşları için eleman temin etmek.

Şeyhlerin nüfuzunu kullanmak suretiyle ayrılıkçı ve bölücü grupların önüne geçmek ve onları kazanmak.

Bilindiği gibi daha önce Balkan Savaşı sırasında birçok Mevlevîhane'nin maddi yardımlarının yanı sıra, gönüllü fiili olarak savaşa katılma konusunda istekleri ve bu anlamda teşkilatlanma çalışmaları vardı. Bu savaşın ardından I. Dünya Savaşında kritik bir sürece girilince Mevlevîlerin ve Mevlevîhanelerin gönüllü olma talebi, Padişahın onayıyla resmiyet kazanmış ve "Mücahidîn-i Mevlevîye" veya "Gönüllü Mevlevî Taburu" kurulması konusunda çalışmalara başlanmıştır.

¹⁵ Harp Mecmuası, Yıl:1, Sayı:5, İstanbul Şubat 1331/Rebiulahir 1334, s. 75: Baştan üçüncü resim.

¹⁶ Köstüklü, a.g.e., s. 66.

Resim 3: Dördüncü Orduda gönüllü Mevlevî alayında nişan talimi¹⁷.

Bu gönüller kuvvetinin komutanı olarak Mevlevîlerin Şeyhi Bahâeddin Veled Çelebi'nin, daha sonra iki taburlu bir alaya dönüştürülen Mücahidin-i Mevlevîyye Tabur'unun I. Dünya Savaşı sırasında kuruluş amacı, bu alayın Şam ve Hicaz'da bulunma sebepleri ve orada geçirdiği günlere dair verdiği bilgiler hakkında aşağıda açıklama yapılacaktır¹⁸.

İstiklâl Harbi Yıllarında Mevlevîhaneler ve Mevlevîler:

Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarından sonra Osmanlı Devleti Balkanlar'dan, Ortadoğu'dan, Kafkaslardan tasfiye edilir ve Mondros Mütarekesi ve Sevr Antlaşmasıyla da Anadolu Türklerin elinden alınmak istendiği bilinmektedir. İtilaf devletleri mütarekenin hükümlerine uymak istemeyerek Anadolu'nun çeşitli şehirlerini işgal etmeye başlarlar. Bunun üzerine var olma mücadelesi vermek için Türk ordusu ve halkı kendisini adına "Millî Mücadele" veya "İstiklâl Savaşı" dediği ve 13 Kasım 1918'de İstanbul'un itilaf devletleri tarafından işgaliyle başlayan ve 24 Temmuz 1923 Lozan Antlaşması ile son bulan İstiklâl Harbinin içinde bulur.

Mondros Mütarekesi'nin ardından başlayan yabancı işgallere karşı birçok yerde millî ve dinî heyecanı uyandırıcı bazı toplantılar yapıldı. Toplumun birçok kesiminin katıldığı millî ve dinî heyecanın inşasında; Balkan ve Birinci Dünya Savaşlarında olduğu gibi millî sorumluluk ve duyarlılık içinde birçok Mevlevîhane ve Mevlevî grubu da yer aldılar. Bu anlamda İzmir'in işgal edildiği haberinin duyulmasının ardından 16 Mayıs 1919'da Konya'da bir miting düzenlenir ve ardından "İzmir İçin

¹⁷ *Harp Mecmuası*, Yıl: 1, Sayı:10, İstanbul Haziran 1332/Şaban 1334, s. 148

¹⁸ Veled Çelebi İzbudak, *Hatıralarım*, İstanbul 1946, Türkiye Yayınevi, s. 54-55; Köstüklü, *a.g.e.*, s. 67.

Vatanperver Gösteri” başlığıyla hazırlanan bildiride eşraf ve birçok Çelebizadeyle Sertarik Ahmed Adil Çelebi’nin de imzası yer alır¹⁹.

Yine İzmir’in işgalini protesto etmek için Edirne’den Sadarete çekilen telgrafta diğer zevatla birlikte Edirne Mevlevîhânesi Şeyhi olan ve daha önce maiyetiyle birlikte Mevlevî Alayına katılan Salahaddin Efendi’nin de imzası bulunuyordu. Isparta’da düşman işgallerini protesto etmek için halkı teşvik etmek isteyenlerin başında bir çok eşrafla birlikte Mevlevî Şeyhi Ali Dede de etkili olmuştur²⁰.

Bu dönemde Bursa işgal edilince, Mevlevî Dergâhı Postnişini Şemseddin Efendi, vatanın savunmasında düşmana karşı halkın kararlılık ve beraberlik algısını sunmak için İstanbul’a giden heyetin içinde yer aldı²¹.

Mustafa Kemal Paşa’nın Samsun’a çıkışından sonra Amasya’ya geleceği haberi üzerine Mustafa Kemal ve arkadaşlarına Amasya’da daha iyi bir ortamda çalışma imkanı sunmak için gayret gösterenlerin ve 12 Haziran 1919 günü şehrin dışında Saraydüzü’nde onların gelişini karşılayanların başında Mevlevîzade Şeyh Cemâleddin Efendi bulunuyordu. Bu ve buna benzer manzaralara Erzurum ve Sivas güzergâhında da sıkça rastlanmaktaydı²².

Mudafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin kurulmasında ve faaliyetlerinde de Postnişin Abdülhalim Çelebi ve Âmil Çelebi olmak üzere Anadolu’daki birçok Mevlevî şeyhi, ailesi ve müntesibi çeşitli katkılarda bulunarak vatanın savunmasına hizmet etmişlerdir.

Daha sonra 23 Nisan 1920 Büyük Millet Meclisinin açılmasının ardından Konya Mevlânâ Dergâhı Postnişini Abdülhalim Çelebi Konya Milletvekili seçilir ve Büyük Millet Meclisi Başkan vekili olur²³.

Aynı şekilde Veled Çelebi İzbudak, 1923-1939 yılları arasında Kastamonu ve 1939-1943 yılları arasında Yozgat milletvekilliği yaparak²⁴ yeni Türkiye’nin kurulmasında manevî hizmetlerinin yanında siyasal alanda da katkı sağlamaya çalışmıştır.

CELEBİLİK MAKAMINDA BULUNAN POSTNİŞİNLER

Abdülhalim Çelebi (1874-1925):

Konya Mevlânâ Dergâhı’nın son postnişini olan Abdülhalim Çelebi, Mevlânâ’nın on dokuzuncu göbekten torunudur. Babası, Hemdem Çelebi (öl. 1858)’nin oğlu Abdülvahid Çelebi de, Konya Mevlânâ dergâhı postnişini idi.

¹⁹ Recep Çelik, *Millî Mücadele’de Din Adamları, c. 1*, İstanbul 1999, Emre Yayınları, s. 248; Köstüklü, *a.g.e.*, s. 129.

²⁰ Köstüklü, *a.g.e.*, s. 130.

²¹ Recep Çelik, *a.g.e.*, s. 364; Köstüklü, *a.g.e.*, s. 130.

²² Köstüklü, *a.g.e.*, s. 131.

²³ Celâlettin Çelebi, “Abdülhalim Çelebi”, *TDVİA*, C. 1, İstanbul, 1988, s. 212; Celâlettin Çelebi, “Çelebi Abdülhalim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

²⁴ Mustafa Kara, “İzbudak, Veled Çelebi”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 503-505.

Abdülvahid Çelebi, 1887'de Mustafa Saffet Çelebi'nin vefatından sonra Konya Çelebilik makamında postnişinlik görevine geçmiştir²⁵.

1907'de Abdülvahid Çelebi'nin vefatından sonra oğlu Abdülhalim Çelebi, aynı dergaha ilk kez postnişin oldu. Abdülhalim Çelebi, padişah ve hükümet tarafından hakkındaki bazı şikayetler gerekçe gösterilerek 1909 yılında görevinden alındı ve yerine 15.07.1910 tarihinde Necip Çelebi oğlu Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi, Çelebilik makamına atandı²⁶.

Dönemin siyasi belirsizliği Postnişinlik makamında kimin bulunacağı istikrasızlığına da yansır. Abdülhalim Çelebi tarafından İngiliz işgal kuvvetlerine karşı kaleme alınan bir yazının nüshasında, Mevlevîlerin dünyaya toplumsal hizmet vermekte olduğu ve bundan dolayı da Mevlevîlerin savaşa katılmalarının doğru olmadığı ifade edilir. Ayrıca bu mektubunda İttihad ve Terakki Cemiyetini kötüler ve Konya halkının kendisini desteklediği halde, herhangi bir dini ve kanuni bir sebep olmaksızın Çelebilik görevinden alındığından yakınıdır²⁷.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilgisi ve 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşad (V. Mehmed)'in vefatından sonra ve hakkındaki bazı şikâyetler gerekçe gösterilerek Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi, 02.06.1919 tarihinde²⁸ Çelebilik makamından alınır ve yerine 03 Haziran 1919'da ikinci defa Abdülhalim Çelebi getirilir²⁹.

Abdülhalim Çelebi, 1 yıl, 4 ay, 16 gün görevinde kaldıktan sonra 1920 yılında yine Çelebilik makamından azledilir. Abdülhalim Çelebi'nin yerine birkaç aylığına Yakup Çelebi'nin oğlu Kastamonu Mevlevihânesi postnişini Âmil Çelebi tayin edilir. Âmil Çelebi de 7 ay, 25 gün çelebilik makamından bulunduktan sonra vefat edince, 1921 yılında tekrar Abdülhalim Çelebi, üçüncü ve son kez Konya Mevlânâ dergâhı postnişinlik makamına oturur³⁰ ve 2 Eylül 1925 tarihinde tekke, zaviye ve türbelerin kapatılmasıyla görevi sona erer³¹. Kendisi de 10 veya 11 Kasım 1925 tarihinde vefat etmiştir³².

Bazı kaynaklarda Abdülhalim Çelebi 2 Mayıs -22 Kasım 1920 tarihleri arasında Konya'da ortaya çıkan Delibaş isyanının bastırılmasında büyük rolü olduğu bildirilmekte³³ ve hatta Delibaş isyanında Alaeddin Tepesinde isyancıların elinde kalan Konya Valisi Haydar Bey'i teslim almak için harekete geçen ve başta Musa Kâzım ve Müftü Ali Rıza Efendi'nin olduğu sekiz kişilik heyetin içinde Abdülhalim

²⁵ Franklin D. Lewis, a.g.e, s. 502.

²⁶ Yakup Şafak, "Çelebilik", *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 318-319.

²⁷ Franklin D. Lewis, a.g.e, s. 504.

²⁸ Yakup Şafak, "Çelebilik", *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 318-319.

²⁹ Franklin D. Lewis, a.g.e, s. 503.

³⁰ Celâlettin Çelebi, "Çelebi Abdülhalim Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

³¹ Yakup Şafak, "Çelebilik", *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 318-319.

³² Yakup Şafak, a.g.m, s. 318-319.

³³ Celâlettin Çelebi, "Abdülhalim Çelebi", *TDVİA*, C. I, İstanbul, 1988, s. 212; Celâlettin Çelebi, "Çelebi Abdülhalim Efendi", *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

Çelebi de bulunmaktaydı, denilmektedir³⁴. Bazı kaynaklarda ise Konya’da baş gösteren Delibaş isyanıyla ilişkisi bulunduğu iddiasıyla milletvekili Kâzım Hüsnü Bey ile birlikte soruşturmaya uğradığı ve bundan dolayı Çelebilik makamından azledildiği belirtilmektedir³⁵.

Abdulhalim Çelebi İstiklâl Harbi’ne katılmış, vatani hizmetlerinden dolayı kendisine İstiklâl Madalyası verilmiş ve daha sonra Konya’dan milletvekili seçilmiştir³⁶.

“Tekke, zaviye ve türbelerin kapatılması” kanununun 13 Aralık 1925 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanarak yürürlüğe girmesi ve uygulamaya konulmasıyla Mevlevîlerin ve dolayısıyla Çelebilik makamının hiyerarşik yapısı sona erer. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa’nın önerisi ile Abdülhalim Çelebi’nin oğlu Mehmed Bâkır Çelebi, o devirde en büyük Mevlevî asitanesinin bulunduğu Suriye’nin Halep şehrine tayin edilir. Zira Türkiye’de 30 Kasım 1925 tarihinde tekkelerin ve kapatılmasından ve Abdülhalim Çelebi’nin vefat etmesinden sonra Mevlevî tekkelerinin merkezi olan Konya’nın bu özelliği Halep şehrine geçer³⁷.

Veled Çelebi İzbudak (1869-1953):

Konya’da doğmuş ve Mevlânâ soyundan bir aileye mensuptur. Osmanlı bürokrasisinde çeşitli görevlerde bulundu. İkinci Meşrutiyetin ilanından sonra Abdullah Efendiye vekaleten Galata Mevlevîhânesi’nde şeyhlik görevinde bulundu. 1909 yılından sonra Mevlevî tarikatının en önde gelen Çelebilerinden olan Veled Çelebi³⁸, 1910 yılında Sultan Reşad (V. Mehmed) tarafından Çelebilik makamına tayin edildi³⁹.

Veled Çelebi’nin Çelebilik makamına getirilmesi, soyunun anne tarafından Mevlânâ’ya ulaştığı ileri sürülerek tenkit edilmiştir. Bahâddin Veled Çelebi, İttihad ve Terakki Cemiyetini desteklediğinden⁴⁰ bu makama getirilmesinde siyasi kişiliğinin de etkili olduğu ileri sürülmüştür⁴¹.

Bahâeddin Veled Çelebi, Çelebilik görevini yürütürken Birinci Dünya savaşı sırasında gönüllü Mevlevî dervişlerinden oluşturduğu Mücahihin-i Meveleviyye alayını kurdu ve bu Mücahihin-i Meveleviyye alayının kumandanı olarak hükümetin emriyle 1915 yılında Suriye Cephesinde Cemal Paşa kumandasındaki Kanal Harekâtı’nda IV. Orduya katılmak üzere Şam’a gitti. I. Dünya Savaşı’nda Suriye’de

³⁴ Ahmet Avanas, *Millî Mücadele’de Konya*, Ankara 1988, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, s. 141.

³⁵ Yakup Şafak, “Çelebilik”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 318-319.

³⁶ Celâlettin Çelebi, “Abdülhalim Çelebi”, *TDVİA*, C. I, İstanbul, 1988, s. 212; Celâlettin Çelebi, “Çelebi Abdülhalim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

³⁷ Celâlettin Çelebi, “Abdülhalim Çelebi”, *TDVİA*, C. I, İstanbul, 1988, s. 212; Celâlettin Çelebi, “Çelebi Abdülhalim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

³⁸ Franklin D. Lewis, a.g.e., s. 637.

³⁹ Mustafa Kara, “İzbudak, Veled Çelebi”, *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 503-505.

⁴⁰ Franklin D. Lewis, a.g.e., s. 503.

⁴¹ Mustafa Kara, a.g.m., s. 503-505.

gereği kadar başarı gösteremeyen bu Mevlevî alayında birçok Mevlevî şeyhi hastalanarak ölmüştür⁴². Bahâeddin Veled Çelebi'nin bu faaliyeti kendisinin siyasi kişiliğiyle ilişkilendirilerek ve Mevlevî tarikatının geleneğine aykırı bulunarak eleştirilmiştir⁴³.

Veled Çelebi, Mücahihin-i Meveleviyye alayının kumandanı olarak gittiği bu bölgede üç yıl kaldı ve bu sırada Bedreddin Efendi isimli bir âlimden Buhari ve Müslim hadis dersleri aldı. Daha sonra Mekke'ye giderek hem bu âlimden hem de Şeyh Kettâni'den icazetnâme aldı⁴⁴.

Resim 4: İçlerinde Veled Çelebi İzbudak'ın da bulunduğu ve Beyrut Müftüsü, Şam nakîbü'l-esrâfi, Şerif Faysal Bey, Şam Müftüsü, Harem-i Şerif Müdürü'nden oluşan bir heyetle Başkumandan vekili Enver Paşa ve Dördüncü Ordu kumandanı Cemal Paşa'nın Medine-i Münevvere'de büyük bir merasim-i diniye ile Ravza-i Mutahhara'ya şeref-i takarrübleri⁴⁵.

Bu gönüller kuvvetinin komutanı olarak Mevlevîlerin Şeyhi Bahâeddin Veled Çelebi, I. Dünya Savaşı sırasında Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı'nın kuruluş amacını, bu alayın Şam ve Hicaz'da bulunma sebeplerini ve orada geçirdiği günlerini özetle şöyle anlatıyor:

“Şam, Hicaz havalisinde bulunduğum müddet, en rahat ömür sürdüğüm zamanlardır. Ne amcâzâdelerin buğday kavgası, ne bu şeyhlerin türlü türlü tezviratı vardı, ne de şeyhlik. Her kayıttan âzade, maişetlerimiz temin olunmuş idi. Şam'da mesut günler yaşadım. Umûm-i harpte cihâd-ı ekber ilan edildi. Bu zaman teşkilatı

⁴² Franklin D. Lewis, *a.g.e.*, s. 503.

⁴³ Mustafa Kara, *a.g.m.*, s. 503-505.

⁴⁴ Mustafa Kara, *a.g.m.*, s. 503-505.

⁴⁵ *Harp Mecmuası*, Yıl:1, Sayı: 7, İstanbul Mart 1332/Cemaziyelahir 1334, s. 100

tam, iki tarikat vardı. Bunların ikisine de Meclis-i Meşâyih karışmaz, kendi işlerini kendileri görürlerdi. Bunlardan birisi Mevlevîler, diğeri de Bektaşiler idi.

Sultan Reşad Mevlevî olduğundan bir Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı teşkilini arzu etti. Mevlevîlere bir alay bayrağı ile bir kılıç gönderdi⁴⁶. Ben bu alayın kumandanı oldum. Konya'da toplandık. Bektaşiler de Kafkas cephesine gittiler. Alayın bayraktarı Ankara Mevlevî Şeyhi Mustafa Nuri Dede idi. Mevlevîlere silah verildi. Mevlevî alayı trenle Şam'a geldi. Karargâhımız Cebel-i Lübnan'da idi. Burada talimlerimize devam ettik.

Fakat harbe iştirak etmedik. Ordunun maneviyatını yükseltmek maksadıyla Mücahidîn-i Mevlevîyye alayı teşkil edilmişti. Cemal Paşa da bizim alayla meşgul idi. Üç sene Şam'da kaldık. Fakat Suriye bozgunu başlayınca Konya'ya döndük. Bu tarihi Mevlevî alayı dağılarak dergahlarına gittiler"⁴⁷.

I. Dünya Savaşı'nda Osmanlı'nın yenilgisi ve 3 Temmuz 1918'de Sultan Reşad (V. Mehmed)'ın vefatından sonra ve İttihat Terakkî hükümetinin yönetimden ayrılması üzerine Şeyhülislam Mustafa Sabri Efendi'nin teklifi ile Mehmed Bahâeddin Veled Çelebi, Çelebilik makamından alınır ve Vahdeddin'in onayıyla yerine 3 Haziran 1919'da ikinci defa Abdülhalim Çelebi getirilir⁴⁸.

Meclis-i Mebusan'a seçilen⁴⁹, Milli mücadele yıllarında Ankara lisesinde Farsça hocalığı yapan, Maarif Vekaleti tarafından kurulan Telif ve Tercüme Heyetine üye atanan, 1923-1939 yılları arasında Kastamonu ve 1939-1943 yılları arasında Yozgat milletvekilliğinde bulunan, Türk Dil Kurumunda ilmi çalışmalara katılan Veled Çelebi İzbudak 4 Mayıs 1953'te Ankara'da öldü ve Asri mezarlığa defnedildi⁵⁰.

Mehmed Âmil Çelebi (ö.1922)⁵¹:

Mehmed Âmil Çelebi Efendi'nin künyesi; Mehmed Âmil Çelebi Efendi ibn-i Ya'kûb Çelebi ibn-i Mehmed Emin Çelebi ibn-i İbrahim Çelebi ibn-i Abdurrahman Çelebi ibn-i Bayram Çelebi (sâni) ibn-i Abdülahad Çelebi ibn-i Bayram Çelebi (evvel) ibn-i Mehmed Şah Çelebi ibn-i Ferruh Çelebi şeklindedir⁵².

⁴⁶ Bu bayrak ve kılıcı İstanbul'da merasimle alarak Konya'ya getiren kişi, Veled Çelebi'nin yakın arkadaşı ve İstanbul'da vekili bulunan Abdülbâki Dede'dir. Yenikapı Mevlevîhânesi son postnişini olan Abdülbaki Baykara (öl. 1955) Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayı'na binbaşı rütbesiyle katılmıştır (Veled Çelebi İzbudak, Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları, Yayına hazırlayan: Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul 2009, Timaş Yayınları, s. 123'deki 69 no'luk dipnot).

⁴⁷ Veled Çelebi İzbudak, Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları, Yayına hazırlayan: Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul 2009, Timaş Yayınları, s. 123-124; Köstüklü, a.g.e., s. 67.

⁴⁸ Franklin D. Lewis, a.g.e., s. 503.

⁴⁹ Franklin D. Lewis, a.g.e., s. 503.

⁵⁰ Nevin Korucoğlu, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları, s. 18-20; Mustafa Kara, "İzbudak, Veled Çelebi", *TDVİA*, c. 23, İstanbul 2001, s. 503-505.

⁵¹ Hakkında diğer kaynaklarda yeterli bilgiye ulaşılamayan Mehmed Âmil Çelebi ile ilgili açıklamalar, Yakup Şafak'ın "Mehmed Amil Çelebi" başlıklı makalesinden alınmıştır (Yakup Şafak, "Mehmed Amil Çelebi", *Konya Ansiklopedisi*, c. 6, Konya-Nisan 2014, s. 275-276).

⁵² Yakup Şafak, "Konya Mevlânâ Dergâhı Postnişinlerine Dair Bir Liste", *Merhaba Gazetesi-Akademik Sayfalar*, Konya 4 Mart 2009, s. 100-103.

Mevlânâ Dergâhı postnişinlerinden Hacı Mehmed Çelebi'nin (öl.1815) amcazâdesi Mehmed Emin Molla Çelebi'nin torunudur. Babası Yakup Çelebi'dir. Gençlik ve tahsil hayatına dair malûmatımız yoktur.

Veled Çelebi'nin bildirdiğine göre uzun müddet Halep Mevlevihânesi şeyhliğinde bulunup dergâhı ve vakfını ihya etmiş, daha sonra Temmuz-Ağustos 1908 tarihinde bu görevden alınmıştır. Kısa sürelerle Selânik, Kütahya ve Antalya Mevlevihanelerinde de postnişinlik yapmıştır. Sezayî Küçük, 1891 yılında Halep'e atanan ve uzun yıllar şeyhlik yapan Âmil Çelebi'nin uygun olmayan bazı icraatları üzerine yapılan şikâyetler sonucunda azledildiğini belirtmektedir.

Kastamonu Mevlevihânesi şeyhi Ahmed Remzi Dede'nin 4.1.1914 tarihinde Halep Mevlevihânesi postnişinliğine atanması üzerine, Kastamonu şeyhliğine Âmil Çelebi getirilmiştir. Burada iken Birinci Dünya Savaşı çıkınca Suriye Cephesi'ndeki askerlerin maneviyatını artırmak için Dördüncü Ordu'ya bağlı Mücâhidîn-i Mevlevîye Taburu teşkil edilmiş ve Âmil Çelebi, 29 kişilik maiyeti ile Tabur'a katılıp Şam'a gitmiştir. 1915-1918 arasındaki bu sefer, üç buçuk yıl kadar sürmüştür.

Savaşın mağlubiyetle sonuçlanması üzerine diğer Mevlevî şeyhleri gibi Âmil Çelebi de görev yerine dönmüştür. Savaştan sonra İttihad ve Terakki mensubu olarak tanınan Veled Çelebi, 2.6.1919 tarihinde Konya Mevlânâ Dergâhı postnişinliğinden alınmış, yerine daha önce bu makamda görev yaparken azledilmiş olan Abdülhalim Çelebi, tekrar getirilmiştir.

M. Ferid Uğur'un tespitlerine göre Abdülhalim Çelebi, 1 yıl 4 ay 16 gün görevde kaldıktan sonra Ekim 1920'de Konya'da baş gösteren Delibaş isyanıyla ilişkisi bulunduğu iddiasıyla (milletvekili Kâzım Hüsni Bey'le birlikte) soruşturmaya uğramış, vazifesinden alınarak yerine Kastamonu Mevlevihânesi postnişini Âmil Çelebi tayin edilmiştir. Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi'ndeki 268 sayılı belgeye göre bu azil ve tayin işlemi 17.10.1920 tarihinde vuku bulmuştur.

Âmil Çelebi, Konya Mevlânâ Dergâhında yedi buçuk ay kadar çelebilik makamında kalmış; Abdülhalim Çelebi, suçsuz olduğu anlaşılınca hükümet tarafından 6.6.1921 tarihinde üçüncü defa çelebilik makamına tayin edilmiş ve aynı tarihte Âmil Çelebi de Kastamonu şeyhliğine dönmüştür. (Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, S.935, D.229-3).

Süheyl Ünver'in tespitine göre Âmil Çelebi, Eylül 1922'de İstanbul'da vefat etmiş⁵³ ve Erenköy'de Sahrâ-yı Cedid Kabristanı'na defnedilmiştir. Veled Çelebi Silsilenâme'sine göre Tâhir, Kemâleddin, Hasan Hulki, Esedullah, Fuad isminde 5 oğlu, Lütfiye isminde 1 kızı vardır. Büyük oğlu Tâhir Çelebi, gerek babasının Konya Mevlânâ Dergâhı postnişinliği sırasında, gerekse onun vefatından sonra Kastamonu

⁵³ Franklin D. Lewis'e göre Âmil Çelebi 1920 yılında vefat etmiştir (Franklin D. Lewis, a.g.e., s. 479.)

şeyhi olarak görev yapmıştır. Diğer oğlu Dr. Hulki Âmil Keymen de Konya'nın tanınmış simalarındandır.

Sonuç:

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşıldığı üzere Mevlevîhane bulanan pek çok yerde gerek Balkan ve Birinci Dünya savaşlarında, gerekse Millî mücadele yıllarında ilk günden itibaren Mevlevî ileri gelenleri, Şeyhleri, postnişinleri ve Mevlevîler, düşmana karşı millî bir güç olarak aktif bir rol içinde olmuşlardır.

İşgaller karşısında millî mukavemet gücünün teşekkülü ve millî teşkilatlanmalarda görev alan Mevlevî postnişinler ve Mevlevîhaneler, Büyük Millet Meclisi kurulduktan sonra Türkiye'nin siyasî ve millî oluşumunda aktif görevler almışlar ve her zaman devlet yönetimi ve ricali ile dost kalarak ülkenin birlik ve bütünlüğünün korunmasına katkı sağlamaya çalışmışlardır.

KAYNAKLAR:

Armaoğlu, Fahir, *19. Yüzyıl Siyasi Tarihi (1789-1914)*, TTK Yayınları, Ankara 1997

Avanas, Ahmet, *Millî Mücadele'de Konya*, Ankara 1988, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

Çelebi, Celâlettin, “Abdülhalim Çelebi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam ansiklopedisi, (TDVİA) C. I*, İstanbul, 1988, s. 212;

_____, “Çelebi Abdülhalim Efendi”, *Konya Ansiklopedisi, C. 2*, Konya, Temmuz 2011, s. 312.

Çelik, Recep, *Millî Mücadele'de Din Adamları, c. 1*, İstanbul 1999, Emre Yayınları

Harp Mecmuası, Yıl:1, Sayı:5, İstanbul Şubat 1331/Rebiulahir 1334

Harp Mecmuası, Yıl:1, Sayı: 7, İstanbul Mart 1332/Cemaziyelahir 1334

Harp Mecmuası, Yıl: 1, Sayı:10, İstanbul Haziran 1332/Şaban 1334

İzbudak, Veled Çelebi, *Hatıralarım*, İstanbul 1946, Türkiye Yayınevi.

_____, *Tekke'den Meclis'e Sıra Dışı Bir Çelebi'nin Anıları*, Yayına hazırlayan: Yakup Şafak-Yusuf Öz, İstanbul 2009, Timaş Yayınları.

Korucuoğlu, Nevin, *Veled Çelebi İzbudak*, Ankara, 1994, Kültür Bakanlığı Yayınları

Kara, Mustafa, “İzbudak, Veled Çelebi”, *TDVİA, c. 23*, İstanbul 2001, s. 503-505.

Köstüklü, Nuri, *Vatan Savunmasında Mevlevîhaneler (Balkan savaşlarından Millî Mücadeleye)*, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010

Lewis, Franklin D., *Mevlânâ, Geçmiş ve Şimdi, Doğu ve Batı*, Çevirenler: Gül Çağalı Güven-Hamide Koyukan, İstanbul, Şubat 2010, Kabalcı Yayınevi.

Şafak, Yakup, “Konya Mevlânâ Dergâhı Postnişinlerine Dair Bir Liste”, *Merhaba Gazetesi-Akademik Sayfalar*, Konya 4 Mart 2009, s. 100-103.

_____, “Çelebilik”, *Konya Ansiklopedisi*, C. 2, Konya, Temmuz 2011, s. 318-319.

_____, “Mehmed Amil Çelebi”, *Konya Ansiklopedisi*, c. 6, Konya-Nisan 2014, s. 275-276

ERENLER GÖNÜLLÜSÜ YAHUT GÖNÜLLÜ MEVLEVÎ ALAYINA DAİR ŞİİRLER

*Mustafa Erdoğan**

Özet

Bilindiği üzere vatan ve hürriyet bütün Müslümanlar için en kutsal değerlerdendir. Bunlar olmadan ne din, ne namus, ne de hakiki manada huzurlu bir hayat olur. Bu anlayışla hareket eden Türk milleti de vatan ve hürriyet müdafaası söz konusu olduğunda, şartları ve geride kalan hiçbir şeyi düşünmeden, genci, yaşlısı, kadını, erkeği, okumuşu, cahili, şeyhi, müridi bütün fertleriyle cepheye koşmayı bilmiştir. Nitekim bunun bir örneğini I. Dünya Savaşı sırasında oluşturulan Gönüllü Mevlevî Alayı'nda görmek mümkündür. Daha önceden de duaları, aynı ve nakdî yardımlarıyla orduya destek olan Mevlevî şeyh ve dervişleri, vatanın elden gitme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görünce, bahsedilen desteğin yeterli olmadığını, kendilerine bir anlamda cephede ve fiilî duada ihtiyaç olduğunu fark etmişler ve devrin Mevlevî padişahından gelen çağrı üzerine kısa sürede organize olarak savaşa katılmışlardır. Her ne kadar savaş, kan, ölüm gibi konular nezaket ve hoşgörülerile ünlü Mevlevîlere çok uzak olsa da vatan savunması söz konusu olduğunda, diğer vatan evlatları gibi Mevlevîler de asker kıyafeti giyip silah kuşanmış ve cepheye gitmişlerdir.

Diğer taraftan edebiyatın, hayatın bir yansıması olduğu göz önünde tutulursa, oluşturulan bu alayın edebî eserlere konu olmaması da düşünülemezdi. Ayrıca alaya katılanlardan bazı isimlerin zaten şair oldukları da hatırlanırsa, mutlaka konuyla ilgili şiirlerin yazılmış olacağı anlaşılır. Nitekim sınırlı da olsa bu manada yazılmış bazı şiirler bugün elimizdedir. Alay kumandanı Veled Çelebi, kumandan vekili Abdülbâki Dede, Ahmet Remzi Dede gibi bazı şahıslar Mevlevî Alayı ile ilgili şiirler yazmışlardır.

Farklı formatlarda ve uzunlukta olan bu şiirler; daha ziyade alay gönüllülerinin, asker ve toplumun maneviyatını yükseltmek, onlara moral vermek, onları heyecana getirmek gibi gayelerle yazılmıştır. Bu yüzden adı geçen manzumeler, çoğunlukla dîni ve hamasî bir muhteva taşımaktadır. Buna karşılık toplumda, oluşturulan bu alayı ciddiye almayan, hatta onlarla istihza eden insanların da olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan biri olan ünlü şair Neyzen Tevfik yazdığı bir dörtlükle Mevlevî alayı ve faaliyetleriyle bir anlamda alay etmiştir.

Bu bildiride; tespit edilebildiği kadarıyla Gönüllü Mevlevî Alayı'na dair yazılmış şiirler şekil ve muhteva açısından değerlendirilecek ve mezkur manzumelerin metinleri sunulacaktır.

Giriş

Bilindiği üzere vatan ve hürriyet bütün Müslümanlar için en kutsal değerlerdendir. Bunlar olmadan ne din, ne namus, ne de hakiki manada huzurlu bir hayat olur. Bu anlayışla hareket eden Türk milleti de vatan ve hürriyet müdafaası

* Doç. Dr., Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, mistik1971@hotmail.com

söz konusu olduğunda, şartları ve geride kalan hiçbir şeyi düşünmeden, genci, yaşlısı, kadını, erkeği, okumuşu, cahili, şeyhi, müridi bütün fertleriyle cepheye koşmayı bilmiştir. Nitekim bunun bir örneğini I. Dünya Savaşı sırasında oluşturulan Gönüllü Mevlevî Alayı'nda görmek mümkündür. Daha önceden de duaları, aynı ve nakdî yardımlarıyla orduya destek olan Mevlevî şeyh ve dervişleri, vatanın elden gitme tehlikesiyle karşı karşıya olduğunu görünce, bahsedilen desteğin yeterli olmadığını, kendilerine bir anlamda cephede ve fiili duada ihtiyaç olduğunu fark etmişler ve devrin Mevlevî padişahından gelen çağrı üzerine organize olarak savaşa katılmışlardır. Her ne kadar savaş, kan, ölüm gibi konular nezaket ve hoşgörülerıyla ünlü Mevlevîlere çok uzak olsa da vatan savunması söz konusu olduğunda, diğer vatan evlatları gibi Mevlevîler de asker kıyafeti giyip silah kuşanmış ve cepheye gitmişlerdir.

Diğer taraftan edebiyatın hayatın bir yansıması olduğu göz önünde tutulursa, Osmanlı toplum hayatında 1914-1918 yılları arasında önemli bir vak'a olarak gündemi işgal eden bu birliğin ve faaliyetlerinin edebî eserlere konu olmaması da düşünülemez. Ayrıca alaya katılan toplam 1027 kişiden önemli bir kısmının sanatçı, hatta alay kumandanı Veled Çelebi, kumandan vekili Abdülbâkî Dede ve Ahmet Remzi Dede başta olmak üzere bazılarının da şair oldukları hatırlanırsa, mutlaka konuyla ilgili şiirlerin yazılmış olduğu tahmin edilebilir. Yine malum olduğu üzere, şiir Mevlevîler'in vaz geçemeyecekleri bir âdetleridir. Bir yerde Mevlevî varsa şiir de musiki de olur diye düşünerek başladığımız araştırmanın sonucunda şimdilik yedi farklı manzûmeye ulaşabildik. Zamanla farklı örneklerin çıkması da mümkündür. Elimizde doğrudan Gönüllü Mevlevî Taburu/Alayı'yla ilgili manzumesi bulunan şairler; Veled Çelebi, Abdülbâkî Dede, Ahmed Remzî Dede, Hüseyin Hüsni Efendi, Giritli Hayreddin Bey, Gufrânî ve Neyzen Tevfik'tir. Burada, önce bulunabildiği kadarıyla ve kısaca şairlerin biyografilerinden bahsedilecek, ilgili şiir değerlendirilecek ve ardından da şiirin metni sunulacaktır. En sonda da toplu bir değerlendirme yapılacaktır.

Veled Çelebi (İzbudak, 1869-1953):

Asıl adı Mehmed Bahaeddin Veled olan Veled Çelebi, Hz. Mevlânâ'nın torunlarından Mustafa Necib Çelebi'nin oğludur. Konya'da doğmuş ve ilk eğitimini de burada almış, daha sonra İstanbul'a geçerek Hüseyin Fahreddin Dede, Elif Efendi gibi şeyh ve Ahmed Midhat, Muallim Naci gibi edebiyatçılardan istifade ederek kendini yetiştirmiştir. 1910'da Sultan Reşad tarafından Konya Mevlânâ âsitanesine post-nişin tayin edilen Veled Çelebi, gönüllülerden oluşan Mücâhidin-i Mevlevîye Alayı'na binbaşı rütbesiyle ve kumandan olarak katılmıştır. Konya'da komutanlık görevini, alay sancağını ve padişahın hediyesi olan kılıcı teslim alan Veled Çelebi, gönüllülerin başında Şam'a kadar gitmiş ve burada bir süre kalmıştır. Bu arada Hz. Pegamber'in kabrini ve kutsal beldeleri de ziyaret eden Çelebi, malum yenilgi ve alayın lağvedilmesinden sonra tekrar Konya'ya dönmüştür. 1919'da çelebilikten

azledilmiş ve İstanbul'a dönmüş, ardından millî mücadeleye destek amacıyla Ankara'ya geçmiştir. Savaş sonrasında dil çalışmalarına ağırlık vermiş, 1923-1939 ve 1939-1943 arasında Kastamonu ve Yozgat milletvekilliklerinde bulunmuştur. Ankara'da vefat eden Velet Çelebi'nin *Muvâzene*, *Hayru'l-Kelâm*, *Fârisî Lisânî*, *Türk Lugatı*, *Uğuz Ata Orhun Âbideleri*, *Türk Diline Medhal*, *Letaif-i Nasreddin Hoca*, *Atalar Sözü* ve *Mesnevî Tercümesi* gibi eserleri vardır¹.

Veled Çelebi'nin Gönüllü Mevlevî Alayı'nı konu alan ve Mevlevî nezrine uygun olarak 18 dörtlükten oluşan bir manzumesi bulunmaktadır. Muhtemelen Çelebi'nin alay komutanı olduğu dönemde yazdığı "Erenler Gönüllüsü" isimli bu manzûme, 7'li hece veznine ve koşma tarzına uygun olarak yazılmıştır. Manzûmenin Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından acemaşiran makamında bestelendiği nakledilmektedir. Şiirde Mevlevîlik unsurlarıyla "kutsal asker" imajının ve cihat ruhunun birleştirilerek ifade edildiği görülmektedir. Veled Çelebi, kimi zaman yollarda, cephede sefil ve perişan olan emri altındaki gönüllülere moral vermeye çalışmakta, daha şiirin başlığında "eren" diye niteleyerek onların manevî yönünü öne çıkarmaktadır. Başlıktan sonra gelen ilk mısra ise "Tanrı'nın askerleri" şeklindedir. Burada da yine gönüllülerin önemi vurgulanmakta, onlara moral ve güç verme amacı görülmektedir. Oldukça uzun olan manzûmede arada devrin padişahı Sultan Reşad övülmekte, ayrıca Hz. Mevlânâ, Şems, Ulu Ârif Çelebi ve Sultan Divanî adları anılmaktadır. Şiirin genişçe tahlilini burada yapmak mümkün olmadığından bu kadarla yetinip metnini sunuyoruz.

ERENLER GÖNÜLLÜSÜ

- 1 Tanrı'nın askerleri
Erenler gönüllüsü
Molla Hunkar erleri
Erenler gönüllüsü
- 2 Dusmusler cumle yola
Bakmazlar sağa sola
Nasib olmaz her kula
Erenler gönüllüsü
- 3 Bunlar cunudullahtır
Bunlar işe agahtır
Nucum u sems u muhtır
Erenler gönüllüsü
- 4 Hazret-i Sultan Reşad
Eyledi bize imdad
Odur ihyâü'l ibad
Erenler gönüllüsü

¹ Metin Akar, *Veled Çelebi İzbudak*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999, s. 17-63.

- 5 Bize bahş etti âlem
O Sultan-ı muazzam
Yine oldu mükerrerem
Erenler gönüllüsü
- 6 Alemdâr-ı İlâhî
Külah-pûşan sipahi
Tutdu bu kutsi rahî
Erenler gönüllüsü
- 7 Allah dedikce birden
Ses gelir gokten yerden
Öcün alır kafirden
Erenler gönüllüsü
- 8 Calınsın ney u kudum
Anlasın ehl-i rusum
Toplansınlar bi'l-umum
Erenler gönüllüsü
- 9 Bu gün bize Mevlânâ
Eyledi hep hû salâ
Dedi cümle amennâ
Erenler gönüllüsü
- 10 Elfi nemed belinde
Yalın teber elinde
Allah Allah dilinde
Erenler gönüllüsü
- 11 Coktan ikrar vermişler
Bunlar Hakk'a ermişler
Uzun yola girmişler
Erenler gönüllüsü
- 12 Hak'tan Hakk'a giderler
Hak'tan gayrı niderler
Gönüller fethederler
Erenler gönüllüsü
- 13 Ezelden uyanıkdır
Yürekleri yanıkdır
Takdire inanıkdır
Erenler gönüllüsü

- 14 Önlerinde Mevlânâ
Hulefası cemi'an
Kılmış ana Efendi
Erenler gönüllüsü
- 15 Şam'a kılmıslar sefer
Şems hakkı isterler
Elbet murada ererler
Erenler gönüllüsü
- 16 Ulu Ârif aslanı
Gezüp mülk-i Osman'ı
Uyandırdı cihanı
Erenler gönüllüsü
- 17 Sonra Sultan Divani
Yanında Çelebiyanı
Mısır'ın oldu revanı
Erenler gönüllüsü
- 18 Kelamın kes ey Veled
Bilindi sırr-ı Ehad
Oldu Hak'tan mueyyed
Erenler gönüllüsü²

Abdülbâkî Dede (Baykara, 1883-1935):

1746 yılından 1925'e kadar İstanbul Yenikapı Mevlevîhânesi'ni yöneten ünlü bir âilenin üyesidir. Babası Şeyh Mehmed Celâleddin Dede'dir. Yenikapı Mevlevîhanesi'nde dünyaya gelen Mehmed Abdülbâkî Efendi; dedesinden besleme çekerek tahsile başlamış, iyi bir eğitim gördükten sonra 1900'de Davudpaşa Rüşdiyesi'ni bitirmiştir. Ardından babasından Mesnevî; Demircili Ahmed Fuad Efendi'den sarf, nahiv, mantık; İsmâil Sâib (Sencer) Efendi'den maânî, kelim, akâid, Sahîh-i Buhârî ve Şifâ-i Şerîf; Es'ad Dede'den Farsça, Elif Efendi'den tasavvuf ve Mesnevî dersleri alarak sonunda Mesnevî(1906)

² Nuri Köstüklü, *Vatan Savumasında Mevlevîhaneler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005, s. 102-103. Köstüklü'nün eserinde bu manzûme 17 dörtlük hâlinindedir. Eserde 10. kıt'a yoktur. Bu dörtlüğü, Veled Çelebi'nin yazma notları arasında bularak bizimle paylaşan sayın Yard. Doç. Dr. Yakup Şafak Bey'e teşekkür ederiz.

ve ilmiye(1908) icâzetnâmeleri almıştır. Babasının son yıllarında (1903'ten itibaren) ona vekâlet eden Abdülbâkî Efendi, onun 1908'deki vefatından sonra da yerine geçmiştir. 1909'de Meclis-i Meşâyih azâlığına seçilmiş, dokuz yıl bu görevi sürdürmüştür. Abdülbâkî Dede, bu görevdeyken çıkan I. Dünya Savaşı'nda kurulan Mücâhidin-i Mevlevîyye adlı gönüllü alayına binbaşı rütbesiyle ve kumandan vekili olarak katılmış, fakat bir süre sonra hastalığı sebebiyle geri dönmek zorunda kalmıştır. 1925 yılında tekkelerin kapatılmasıyla şeyhlik görevi resmen sona eren Abdülbâkî Efendi, bundan sonra İstanbul Türk Ocağı müdürlüğü, Kütüphaneler Tasnif Komisyonu üyeliği yapmış, Darülfünun Edebiyat ve İlahiyat fakültelerinde Farsça dersleri vermiştir. 1933'te üniversiteki vazîfesinden alınan Bâkî Efendi'nin son görevi Bakırköy Ermeni Lisesi'nde (Bezezyan) edebiyat öğretmenliğidir. Burada iki ay kadar çalışabilen Abdülbâkî Baykara, 28 Şubat 1935 tarihinde fânî dünyaya gözlerini kapatmış ve vasiyeti gereği Hâmûşân Mezarlığı'na, Yenikapı Mevlevîhanesi'nin ilk şeyhi Kemal Ahmed Dede'nin yanına defnedilmiştir. Vefat ettiği gün Kütüphaneler Tasnif Komisyonu üyeliğine seçildiği, ondan bir gün sonra da Maltepe Askerî Lisesi edebiyat öğretmenliğine tayin edildiği haberi gelmiştir. Abdülbâkî Baykara Dede'nin Türkçe ve Farsça şiirleri, *Hüsn ü Aşk* isimli manzum bir tiyatrosu, *Tuhfetü's-Sâmi'în*, *Tarih-i Beyhâkî Tercümesi*, müsvedde bir Şairler Tezkiresi, *Defter-i Dervîşân-II*'ye ilaveler, ayrıca tasavvufî ve ilmî makale, yazı ve mektupları bulunmaktadır. Abdülbâkî Baykara her ne kadar mensur eserler, yazılar kaleme alsada da şâirliği ve manzum eserleri daha ön plandadır ve döneminde şâir olarak tanınmıştır³.

Abdülbâkî Dede'nin şeyhi olduğu Yenikapı Mevlevîhânesi I. Dünya Savaşı'nda hastane vazîfesi de görmüş, yaralanan askerlerin bir kısmı burada tedavi edilmiştir. Abdülbâkî Dede, gönüllü Mevlevî Alayı'nın kuruluşu ve ilk hareketinde aktif rol alanlardan biridir. Alaya 138 dervişi ile katılarak en kalabalık gönüllü grubunu oluşturmuş, alayı kumandan vekili olarak İstanbul'dan Konya'ya götürmüş, orada alay sancağını ve komutanlık görevini Veled Çelebi'ye devretmiştir. Konya'dan diğer gönüllülerle birlikte Şam'a gitmişse de, bir süre sonra hastalığı sebebiyle İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır. Daha sonra Abdülbâkî Efendi, bu meseledeki çalışma ve gayretleri sebebiyle, Harbiye Nezâreti tarafından pâdişâh adına bir takdir belgesi ile ödüllendirilmiştir. Hâlâ Abdülbâkî Efendi'nin âilesi tarafından muhafaza edilen bu belgede şunlar yazılıdır:

³ Abdülbakî Baykara Dede ile ilgili geniş bilgi için bk. Mustafa Erdoğan, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi, Abdülbakî Baykara Dede, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003; Mustafa Erdoğan, "Mahzun Bir Şair: Yenikapı Mevlevîhanesi'nin Son Şeyhi Abdülbakî Dede Efendi", *Aşkın Sultanları Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Sempozyum Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları İstanbul, 2010, s. 112-137.

"Yenikapu Mevlevihânesi Post-nişini
Abdülbâkî Dede Efendi

Bin üç yüz otuz iki ve otuz üç seneleri
harbinde tarikat-ı aliyeye-i Mevlevîye
müntesibininden alay teşkiliyle dördüncü
orduya sevk ve i'zâm husûsunda sa'y u
gayret göstermiş olduğunuzdan dolayı
nâm-ı akdes-i hümayûn-ı hazret-i
pâdişâhiye olarak zât-ı vâlâlarına harb
medhiyesi verildi.

Umûr-ı Harbiyye Nâzırı 1332"

1 Şubat 1331 (1915)'de İstanbul'da
bu Alay için düzenlenen tören sırasında
Abdülbâkî Efendi önce bir Mevlevî
gülbangi, ardından da yazdığı bir
manzumeyi okumuştur. Bu manzumenin tamamı elimizde değildir. Yalnız Sadettin
Nüzhet'in naklettiği bazı beyitleri bilinmektedir. Kıt'a nazım şeklinde ve aruzun
fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün kalıbına uygun olarak söylenmiş manzûme,
"olmuş gelir" redifini taşımaktadır. Elimizde manzûmenin altı beyti bulunmaktadır.
Manzûmede çeşitli benzetmelerle asker kıyafeti giydirilen Mevlevîlerin yürüyüşü
tasvir edilmekte; Hz. Mevlânâ, Hz. Ali, Hz. Ebubekir anılarak dinleyicilere cesaret
ve coşku aşılarmaya çalışılmaktadır. Bahsedilen şiir metni şu şekildedir:

- 1 Gazve-i kübrâ için a'lâ-yı illiyyinden
Rûh-ı Mevlânâ-yı Rûmî cezbedâr olmuş gelir
- 2 Toplamış ervâh-ı pîrânı nesim-i arştan
Semt-i bâlâdan zemîne feyzbâr olmuş gelir
- 3 Hep mürîdânın alıp çıkmış gazâ-yı ekbere
Sûy-ı rezme şevk ile Hayder-vekâr olmuş gelir
- 4 Eylemiş gûyâ tecessüm girmiş asker şekline
Pîşvâ-yı ceşş-i ebrâr-ı kibâr olmuş gelir
- 5 Çarh-ı atlâstan kesilmiş sikke ve tennuresi
Bir nihâl-i sidre elde destvâr olmuş gelir
- 6 Cedd-i pâki Hazret-i Sıddîk ile hem-azm olup
Bir alem çekmiş guzâta destbâr olmuş gelir⁴

⁴ Sadettin Nüzhet[Ergun], *Türk Şâirleri*, C. 2, s. 729; Erdoğan, s. 50-51. Şâirin defterlerinde ve *Enfâs-ı Bâkî* isimli eserinde geçmeyen bu şiirin tamamı bulunamamıştır.

Ahmed Remzî Dede (Akyürek, 1872-1944):

Son devirde yetişmiş ünlü ve velut Mevlevî şeyhleridir. Babası Süleyman Ataullah Efendi'nin şeyhi olduğu Kayseri Mevlevihânesi'nde doğmuş, âilesinden başladığı tahsiline rüşdiyeyi bitirerek devam etmiş, daha sonra Mürid-zâde Ali Efendi'den icazetname almıştır. 1892'de İstanbul'a gelen Ahmed Remzî, bir süre Diva-ı Muhâsebât'a mülâzım olarak devam etmiş, bu arada Yenikapı şeyhi Mehmed Celâleddin Dede'ye bağlanmıştır. Bir yıl sonra Kayseri'ye dönen Remzî Dede, burada Kayseri İdâdîsi'nde ve Mevlevihânedede çeşitli dersler vermiş, ziyaret için gittiği Konya'da bir yıl kalarak çelebi-zâdelere hocalık yapmıştır. Remzî Dede daha sonra farklı aralıklarla Kütahya, Kastamonu ve Halep Mevlevihânelerinde, en son da Üsküdar Mevlevihânesi'nde şeyhlik yapmıştır. Tekkelerin kapatılmasından sonra Üsküdar Selim Ağa Kütüphanesi müdürlüğü ve Ankara Eski Eserler Kütüphanesi müşavirliğinde bulunmuş, son demlerinde Kayseri'ye dönerek burada vefat etmiştir. Tuhfetü's-Sâimîn, Âyine-i Seyyid-i Sırdan, Münâcât-ı Hazret-i Mevlânâ, Tarihçe-i Aktâb, Zâviye-i Fukarâ, En-Nüşatü's-Şâfiyye fi Tercemeti's-Sâfiyye, Bergüzâr, Gülzâr-ı Aşk, Divan ve Tuhfe-i Remzî eserlerinden bazılarıdır⁵.

Remzî Dede Halep Mevlevihânesi şeyhi olduğu dönemde kurulan Mevlevî Alayı'na 28 dervişi ile birlikte katılmış, alayda gönüllüler ve askerler arasında verdiği dinî ve ahlakî derslerle morallerin yükselmesine çalışmıştır. Küçük yaştan beri şiirle meşgul olan Remzî Dede'nin alayla ilgili yazdığı şiiri daha alayın ilk hareket günlerinde bile oldukça meşhur olmuştur. Rivayete göre Kastamonu, Ankara, Çankırı ve yakın çevrelerdeki Mevlevihânelerden gelen gönüllülerin trenle Konya'ya geçmek üzere toplandığı Afyon'da, âyin ve duâlardan sonra Afyon Müftüsü Hüseyin Efendi'nin oğlu sekiz yaşındaki Kemâl, heyecanla Remzî Dede'nin alayla ilgili şiirini okumuş ve dinleyenleri coşturmuştur. Halep Maarif Müdürü Nezih Bey tarafından nevaşir makamında bestelenen bu şiirin daha sonra cephede de sıkça okunduğu söylenmektedir. Şiirin Arap asker ve gönüllüler gözetilerek Arapçası da yazılmıştır (Köstüklü 2005; 80-81). Mütakerir murabba şeklinde ve eldeki metne göre 5 bent halinde olan manzûme, aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbına uygun olarak yazılmıştır. Şiir, bir dua ifadesi olan "Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd" dizesi etrafında şekillendirilmiştir. Bahsedilen şiirin metni şu şekildedir:

- 1 Mevlevî taburu teşkil eyledi Sultân Reşâd
Feyz-i Mollâ dâd-res Allâh u âlem bi'r-reşâd
Avn-ı Hak'la eyleriz meydân-ı harbde biz cihâd
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd

⁵ Ahmet Remzî Akyürek ve Şiirleri, Haz. Hasibe Mazioğlu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987, s. 1-11; Ahmet Cahid Haksever, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzî Akyürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 41-68, 92-97.

- 2 Sâlikân-ı Mevlevî meydân-ı harbe hû salâ
Câ-nişîn-ı Hazret-i Mollâ'ya farzdır iktidâ
İşte hazırdır gelin aşk ile meydân-ı vegâ
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd
- 3 Pîrimizdir pîşvâmız Hazret-i Molla Celâl
Kâhir-i a'dâ-yı dîniz zikrimiz ism-i Celâl
Azmimiz düşmân ile savletle etmektir cidâl
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd
- 4 Hâlik-i kalb-i adûdur fâhımız serde külâh
Top gibi gülbang-i hû a'dâmızı eyler tebâh
Emr-i hayr-ı harbe sevk etti bizi çün pâdişâh
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd
- 5 Velvele-endâz-ı âfâk ola çok nây u kudüm
Dehşetinden târ u mâr olsa gerek a'dâ umum
Allah Allah hû diye düşmana ettikte hücum
Cünd-i Mevlânâ'yı mansûr eyle yâ Rabbe'l-ibâd⁶

Hayreddin Bey (?-?):

Mevlevî Alayına dair şiiri bulunan bir başka şahıs Hayreddin Bey'dir. Giritli ve vakanüvis olduğu söylenen Hayreddin Bey hakkında şimdilik elimizde başka bir bilgi bulunmamaktadır. Hayreddin Bey, farklı bölgelerden gelerek Konya'da toplanan gönüllülerin Konya'dan ayrılacağı sırada düzenlenen törende herkesi coşturan ve duygulandıran bir konuşma yapmış, ardından da şiirini okumuştur. Manzûme, murabba nazım şeklinde ve aruzun “*fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün*” kalıbına uygun olarak yazılmıştır. Toplam 11 bentten oluşmaktadır. Diğer manzumelerde olduğu gibi kahramanlık ve cihat ruhu uyandırılmaya ve insanlar coşturulmaya çalışılmaktadır. Bahsedilen manzumenin metni aşağıdadır:

- 1 İşte pîş-i celilinizde durur
Eser-i bâhir-i hamiyetiniz
Ki eder kalb-i mü'mini tehzîz
Lafzatu'llah ile bu şanlı tabur
- 2 Sûretâ bir tabursa da ma'nen
Bir cihan bülendi zî-kudret
Pes ü 353usret353 şevket ü 353usret
Bahr-i ummân gibi telâtum-zen
- 3 Böyle bir hey'et ü haşem olarak
Seyl-i a'dâya zâ'il ü kâhir
Olacak avn-i Hazret-i Nâsir
Reh-nümâ-yı celâdet-i mutlak

⁶ Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri, s. 105.

- 4 İftihâr etseniz sezâ-yı hazret
Bu esed kalbi ceşş-i sâkin ile
Bu rehâ-kâr cünd-i bâtın ile
Hazret-i Pîr'den alır kuvvet
- 5 Ey ahâli-i Konya 354ütfunuza
Ederiz arz-ı minnet ü şükran
Hiss-i mühimmât Şu an
Aşk-i millînin aşikâr bize
- 6 Biz de isbât-ı aşk-ı dîn ederiz
Kanımızla vatan cihâdında
Bu gazâ-yı zafer müfâdında
Ki bize nûr-ı şân saçar şeksiz
- 7 Önümüzde livâ-yı 354usret-zâd
Mürşid-i kâmilim Cenâb-ı Veled
Şübhesiz bizle avn-i Rabb-i Samed
Düşmân-ı rû-siyâh olur berbâd
- 8 Nûr-ı feyyâz-ı Ahmed ü Mahmûd
Rûh-ı tâbende-i Celâleddîn
Feyz-i şevket-resâ-yı dîn-i mübîn
Eder elbette ümmeti mes'ûd
- 9 Elvedâ elvedâ emîn olunuz
Şevk-i dîn ü vatanla çarpışırız
Lutf-ı Rabb-i Nasîr'e muntazırız
Gâlibiyet bizim metîn olunuz
- 10 Geliniz cümleten duâ edelim
Pâdişâh-ı zafer-karînimize
Vatan-ı dil-rübâyâ, dînimize
Öyle şâdân u şen olup gidelim
- 11 Pâdişâhım celâletinle yaşa
Ordu, millet, vatan ile vâ ol
İttihad her zaman ziyâ-bar ol
Dîn-i İslâm şerâfetinle yaşa⁷

⁷ Köstüklü, age, s. 85-86'dan naklen *Babalık*, 20 Şubat 1330 (5 Mart 1915), s. 2.

Âşık Gufrânî (1863-1864):

Dönemin en önemli olaylarında olan bu alayın toplanması ve gidişi konusuna halk şairlerinden Âşık Gufrânî de yabancı kalmamış, söyledi/yazdığı Cihâd-ı Ekber Destanı isimli şiirle gördüklerini ve hissettiklerini ifade etmiştir.

Asıl adı Durmuş Ali olan Âşık Gufranî, Karaman'ın Başkışla Köyü'nde doğmuştur. Karaman'da Koçakdedeler diye bilinen bir aileye mensuptur. Pîrlerin elinden bâde içerek on beş yaşından itibaren saz çalmaya ve şiir söylemeye başlayan şairin hem hece hem de aruz vezniyle şiirleri mevcuttur. Şairin elde olan az sayıdaki şiirleri arasında destanların yoğunluğu dikkat çekmektedir. Kaynakların verdiği bilgilerden hareketle şairin destan söyleyerek ve bastırıldığı destanları satarak geçimini sağladığı ve hayatının son dönemlerinde saz çalmayı bıraktığı, destanlarını sazsız söylediği anlaşılmaktadır. I. Dünya Savaşı yıllarında hayatta olan Âşık Gufranî, âşıklık geleneğinin bir mensubu olarak bu savaşla ilgili duyduklarını, gördüklerini, hissettiklerini destanlaştırarak hem çevresindekileri yaşananlardan haberdar etmek hem duygularını dile getirmek hem de millî, manevî değerleri okşayarak halkı ve askerleri yüreklendirmek istemiştir. Gufrânî'nin “-an yürüdü” ayaklı Cihâd-ı Ekber Destanı, kırk üç dörtlükten oluşmaktadır. Destanın geneli on birli hece ölçüsüyle söylenmekle beraber manzûmede yer yer vezin aksaklıklarına rastlanmakta ve bazı mısraların hece sayılarının dokuz, on ve on iki olduğu görülmektedir⁸. Gufrânî'nin şiirinden bazı dörtlükler aşağıdadır.

CİHÂD-I EKBER DESTANI

- 1 Allah izin verdi, irdik bugüne
Padişahdan emir ferman yürüdü
Her can yetişmez böyle düğüne
Bu devlete layık olan yürüdü
- 2 Cihad-ı Ekber bu sarsıldı cihan
Temelinden Çarh-ı gerdün yürüdü
Nice yüzbin bakar, milyonla ganem
Meleşerek bila çoban yürüdü
- 3 Can hasmımız bize müttetik oldu
İtilaf-ı müselles vücuda geldi
Bi tarafken haksız taarruz kıldı
Top attı deryadan duman bürüdü
- 4 Dümeni çevirdi açılan kaptan
Geçti hem yirine, aldı bir nişan
İkincide etti kamara heman
Deldirdi, içine umman yürüdü

⁸ Recep Tek, “Âşık Gufrânî'nin Cihâd-ı Ekber Destanı'nın Tahlili”, *Turkish Studies*, Volume 10/3 Winter 2015, s. 877-878.

- 5 Razi olmadı haksız çatmaya
İş bu harp şayi oldu cümleye
Çok kalmadı harb-i umumi dimeye
Bu ilan-ı harbi duyan yürüdü.
- 6 Zaman birinde, olmadı böyle
Altı bin seneyi bir hesabeyle
Sen hangi tarihte gördünse böyle
Zebur, Tevrat, İncil, Kur'an yürüdü
- 7 Selamet topunu attı Alaman
Fransa'da artık kalmadı derman
Belçika'yı görmedi dumandan
Eyledi hak ile yeksan, yürüdü
- 8 Tanrı Yezdan etti devrildi Rusya
Dört vilayet aldı uz basa basa
Sıktı boğazını, soluğu kısa
Duyuldu, dizine hem can yürüdü
- 9 Safi zayıtı milyondan aşgın
Yedi yön üsera belki de taşkın
İngiliz arada oldu pek şaşkın
Kabail-i Arap uryan yürüdü
- 10 Darbe urdu Avusturya o sırba
İkisi ayrıca girişti harbe
Sırbıya yolunu düşürdü sarpa
Çekti Rusya'ya ordu yürüdü
- 11 Durmadı Osmanlı Batum'u sardı
İlk girişe demir kapıdan girdi
Osmanlı'nın kahramanlığın gördü
Böyle nice fedai can yürüdü
- 12 Milli çalgılar hem mektepli çalar
Erkan-ı Harpler sağ ile solu koğar
Larp larp ayakları hem kalkıp konar
Bil iltizam hep zabıtlar yürüdü
- 13 Teberler çektiler, sancak donandı
Vali paşa kılıncını kuşandı
Türbedarlar odaları bezendi
Ayrıldılar, hep dedegan yürüdü

- 14 Ruhani Mevlânâ ol kani himmet
Dergaha baş kesti hep ehli biat
Muvaffakiyet verdi cenabı izzet
Mollay-ı Rum gibi arslan yürüdü
- 15 Damad-ı şehriyar paşamız Enver
Hazretleri gayur, vatan, din sever
Bir geldi dünyaya ikinci Haydar
Verdi seyidine çok şan yürüdü
- 16 İşte budur Cihad-ı Ekber destanı
Durma kuşan kılıç ile kaftanı
Gafillğin günü geçti GUFRANİ
Gözün gördü, her cins hayvan yürüdü⁹.

Hüseyin Hüsnî Efendi (?-?):

Daha önce bahsedilen şahıslar dışında, yine Mevlevî Alayı mensuplarından Hüseyin Hüsnî Efendi adında birinin de "Mevlevî Ordusu İçin Marş" başlığı ile Mevlevî Alayı'na has bir marş yazdığı ortaya çıkmıştır. Ancak maalesef ne bu marşı yazan şahıs hakkında fazla bir bilgimiz vardır, ne de bu marşın tam metni şimdilik elimizdedir. Aruzun *fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün* kalıbına uygun olarak yazılmış olan marşın elimizde şimdilik 3 beyitlik kısmı bulunmaktadır. Bu manzûmede de aynı şekilde cepheye giden gönüllülere cesaret verme, onları coşturma amacı fark edilmektedir.

MEVLEVİ ORDUSU İÇİN MARŞ

- 1 Hep Celâleddin-i Rûm evlâdıyız vecd âveriz
Biz zafer âhengini tasvîr-i neyden dinleriz
- 2 Azmimiz semt-i cenûba Mevlevî askerleriz
Korkmayız kol kuvvetinden manevî cengâveriz
- 3 Ars-ı nusretde bütün âvîze-i pür-lem'adır
Nisbet aldık şâh-ı mânâdan fedâî erleriz¹⁰

Neyzen Tevfik (Kolaylı, 1879-1953):

Son olarak yukarıda bahsedilen şiirlerden farklı bir manzumeden söz etmek istiyoruz. Bu manzûme; Türk edebiyatının hiciv ve mizah ustalarından, Bektaşiliğe müntesip olmakla birlikte aslında Mevlevîliğe de yabancı olmayan birine, Neyzen Tevfik'e aittir.

⁹ <http://www.karamanturizm.gov.tr/kulturMd/sayfaGoster.asp?id=320> (ET: 15.09.2015)

¹⁰ Sezai Küçük, "Erenler Gönüllüsü Mücahidin-i Mevlevîye Alayı", http://www.semazen.net/yazar_yazi.php?id=142 (ET: 04.08.2015).

Bodrum'da doğmuş, ilk tahsilini de burada yapmıştır. İzmir İdadisi'ni bitirmeden ayrılmış, ayrıca Fatih'teki Fethiye Medresesi'ne devam etmiştir. Bunların ötesinde, farklı sanat ve edebiyat çevrelerine girerek kendini yetiştirmiş; İzmir, Galata ve Kasımpaşa Mevlevîhanelerine devam etmiş, Farsça öğrenmiştir. Neyzen Tevfik ayrıca Bektaşî tarikatına girerek Sütlüce Tekkesi şeyhi Mümin Baba'ya bağlanmıştır. 1903'ten sonra yedi yıl kadar Mısır'da yaşamış, daha sonra tekrar İstanbul'a dönmüş, 28 Ocak 1953 tarihinde İstanbul'da ölmüştür. Küçük yaştan itibaren büyük bir tutkuyla sevdiği ney ona büyük ve yaygın bir şöhret kazandırmış, Mehmet Akif gibi birçok ünlü arkadaşlık kurmasını sağlamıştır. Nefî ve Şair Eşref gibi Türk edebiyatının sayılı hiciv şairlerinden birisidir¹¹.

Neyzen Tevfik hep ağırbaşlı, hoş görülü, sanat, şiir ve musiki gibi unsurlarla görmeye alıştığı Mevlevî şeyh ve dervişlerini asker kıyafeti içinde ve silahlı olarak görünce şaşırmış ve fitratının gereği latîfe ve kısmen istihza eseri olarak şu kıt'ayı söylemiştir:

Kalınadı beyninde ashâb-ı tarîkin ihtilâf
Ehl-i Hakk'ı birbirine toplayıp berkittiler
Şeyh Bâkî rehber oldu bu seferde hepsine
İbn-i Süfyan'ı ziyâretçün tâ Şam'a gittiler¹²

SONUÇ

Görüldüğü üzere Osmanlı, hatta bütün Müslümanlar için bir ölüm kalım savaşı olan I. Dünya Savaşı sırasında kurulan Gönüllü Mevlevî Alayı, şiir ve edebiyata da yansımış, bu konu alaya katılan yahut olaya şahit olan farklı kişiler tarafından şiirleştirilmiştir. Bu meseleye dair şimdilik elimizde Veled Çelebi, Abdülbâkî Dede, Remzî Dede, Hayreddin Efendi, Âşık Gufrânî, Hüseyin Hüsni Efendi ve Neyzen Tevfik'in şiirleri bulunmaktadır. Zamanla farklı şiirlerin ortaya çıkması da mümkündür. Farklı formatlarda ve uzunlukta olan bu şiirler; edebî ve estetik gayelerden, şahsî izlenim ve duyguları anlatmaktan daha ziyade alay gönüllülerinin, asker ve toplumun maneviyatını yükseltmek, onlara moral vermek, onları heyecana getirmek için yazılmıştır. Bu yüzden adı geçen manzumeler, çoğunlukla dîni ve hamasî bir muhteva taşımaktadır. Diğer taraftan bir halk şairinin de bu konuda şiir söylemesi, konunun bir anlamda halk arasında da yankı bulduğunu göstermektedir. Buna karşılık toplumda, Mevlevîlerle savaş ve silahı bağdaştıramayıp oluşturulan bu alayı ciddiye almayan, hatta onlarla istihza eden insanların da olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim bunlardan biri olan ünlü şair Neyzen Tevfik yazdığı bir dörtlükle Mevlevî alayı ve faaliyetleriyle bir anlamda alay etmiştir. Bunun dışında manzumelerde alayla ilgili olumsuz bir ifade bulunmamaktadır.

¹¹ Seyit Kemal Karaalioglu, *Neyzen Tevfik Hayatı ve Şiirleri*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 13- vd; <http://www.siiir.gen.tr/> (ET: 14.10.2015)

¹² Gölpınarlı, age., s. 177-178; Neyzen Tevfik, *Azâb-ı Mukaddes*, Birinci Kitap, Haz. İhsan Ada, İstanbul, 1949, s. 174.

Diğer taraftan şiiirlere konu olan Türk milletinin yaşadığı bu ilginç tecrübenin hikâye, roman yahut sinema gibi farklı formatlarda hazırlanarak yeniden gündeme getirilmesi mümkündür.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür eder, saygılarımı sunarım.

KAYNAKLAR

Ahmet Remzi Akyürek ve Şiirleri, Haz. Hasibe Mazioğlu, Sevinç Matbaası, Ankara, 1987.

AKAR, Metin, *Veled Çelebi İzbudak*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1999. *Babalık*, 20 Şubat 1330 (5 Mart 1915), s. 2.

ERDOĞAN, Mustafa, *Meşrutiyetten Cumhuriyete Bir Mevlevî Şeyhi, Abdülbaki Baykara Dede, Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Şiirleri*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2003.

ERDOĞAN, Mustafa, “Mahzun Bir Şair: Yenikapı Mevlevîhanesi’nin Son Şeyhi Abdülbâkî Dede Efendi”, *Aşkın Sultanları Son Dönem İstanbul Mevlevîleri Sempozyum Kitabı*, İstanbul Büyükşehir Belediyesi Yayınları İstanbul, 2010, s. 112-137.

HAKSEVER, Ahmet Cahid, *Son Dönem Osmanlı Mevlevîlerinden Ahmet Remzi Akyürek*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

<http://www.karamanturizm.gov.tr/kulturMd/sayfaGoster.asp?id=320> (ET: 15.09.2015)

KARAALIOĞLU, Seyit Kemal, *Neyzen Tevfik Hayatı ve Şiirleri*, İnkılap Yayınevi, İstanbul, 1984, s. 13-vd; <http://www.siir.gen.tr/> (ET: 14.10.2015)

KÖSTÜKLÜ, Nuri, *Vatan Savumasında Mevlevîhaneler*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2005.

KÜÇÜK, Sezai, “Erenler Gönüllüsü Mücahidin-i Mevlevîyye Alayı”, http://www.semazen.net/yazar_yazi.php?id=142 (ET: 04.08.2015).

Neyzen Tevfik, *Azâb-ı Mukaddes*, Birinci Kitap, Haz. İhsan Ada, İstanbul, 1949, s. 174.

Sadettin Nüzhet[Ergun], *Türk Şâirleri*, İstanbul, Tarihsiz, C. 2, s. 729.

TEK, Recep, “Âşık Gufrânî’nin Cihâd-ı Ekber Destanı’nın Tahlili”, *Turkish Studies*, Volume 10/3 Winter 2015, s. 877-878.

MANEVİ VE PSİKOLOJİK BİR UNSUR OLARAK OSMANLI ORDUSUNDA ŞEYHLER VE DERVİŞLER

*Zekeriya Işık**

Özet

Tarikatlar kurumsallaşmaya başladıkları XIII. yüzyıldan itibaren içinde buldukları devlet ve toplumun siyasi, askeri, sosyal, ekonomik ve kültürel dinamikleriyle bütünleşmiş dolayısıyla resmi ya da gayri resmi olmak üzere önemli görevler üstlenmişlerdir. Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde savaş meydanlarında bizzat muharip bir güç unsuru olarak da görünen gazi derviş toplulukları, bu dönemlerde fütuhatin en önemli gereksinimi olan savaştan önce asker bulma sorununun çözümünde önemli bir rol oynamışlardır. Bu şeyh ve derviş gruplarının ordudaki varlığı sadece muharip bir güç olmakla da kalmamış gerek cephe askerleri üzerinde gerekse cephe gerisinde kalan geniş halk yığınları üzerinde manevi bir motivasyon aracı olarak da büyük bir işlev görmüştür. İlerleyen dönemlerde Osmanlı askeri teşkilatlanmasının tamamlanması ve profesyonel orduların kurulmasıyla tarikat mensuplarının muharip olarak savaşlara katılmaları süreci sona ermiş ancak ordu ile şeyh ve dervişlerin yolları tamamen ayrılmamıştır. Tarikatların gerek cephe gerekse cephe gerisinden orduya olan manevi destekleri giderek daha sistemli ve kurumsal bir mahiyet kazanmıştır. Zira Ordu Şeyhliği müessesesi ile sefere giderek bizzat ordunun psikolojisini düzeltmek, maneviyatını yükseltmek görevini üstlenen şeyh ve dervişlerin bir yandan da cephe gerisinde “dua” etmekle vazifelendirilmeleri bu durumu açıkça göstermektedir. İşte bu bildiri o dönemlerin devlet ve toplum muhayyilesinde bâtinî güçleri hususunda şüphe duyulmayan şeyh ve dervişlerin ordu üzerindeki manevi gücünü ortaya koymak üzere hazırlanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ordu, Şeyh, Gazi derviş, Dua, Bâtını

1. Ortaçağda Aranan Muharip Bir Güç Şeyhler Ve Dervişler

Ortaçağda devletlerin sınırlı ulaşım ve iletişim problemleriyle, egemenliğin ve güvenliğin ülke sathına yayılmasının büyük zorluklar teşkil ettiği bir dönemde devlet tarikatı keşfetmiş görünmektedir. Gerek Büyük Selçuklular gerekse Anadolu Selçukluları, Beylikler ve Osmanlı kuruluş evresinde söz konusu bu siyasal organizasyonlar ile tarikatların tekke ve zaviyelerin yaygınlaşması ve kurumsallaşmalarının birlikte gerçekleşmiş olması bile bu durumun bir göstergesi olsa gerektir. Bu dönemde sosyal hayatın hemen her safhasında görebildiğimiz şeyh ve dervişler özellikle Osmanlı kuruluş evresinde bir taraftan bizzat muharip bir güç olarak orduda yer almak suretiyle gaza ve cihat hareketlerine katılıyor, diğer taraftan da ribatlarda, derbentlerde, yolların ve beldelerin güvenliğini sağlıyorlardı.

Nitekim Barkan harbe iştirak eden şeyhler hakkında şu tespitlerde bulunmuştur: “Kayıtlarda gördüğümüz kadarıyla, harbe giden veya yerlerine adam gönderen zaviye şeyhlerinin bulunması, daha evvel Osman Gazi’nin ve Orhan’ın birçok silâh

* Yrd. Doç. Dr., Hitit Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, zekeriyaistik77@gmail.com

arkadaşlarının Ahi ve Derviş unvanı taşıyan muharip dervişler olduğunu gördüğümüz için, bizi hayrete düşürmemelidir.” (Barkan, 1942: 298). Bursa'nın fethinde görülen Abdal Musa, Geyikli Baba gibi isimlerden başka etrafındaki dervişleriyle Rumeli'nin fethinde aktif bir şekilde yer aldığı velayetnamesinden anlaşılan Seyyid Ali Sultan gibi örnekler de Barkan'ı doğrulamaktadır (Köprülü, 1988: 64-65; Ocak, 1996: 45-57; Seyyid Ali Sultan, 2007: 161-186). Ahilerden bahseden İbn-i Batuta da Ahilerin, Anadolu'da Türkmenlerin yaşadığı köy, kasaba, şehir her yerde bulduklarını şehirlere gelen yabancılarla ilgilenme, onları misafir etme ve eşkıyanın ve vurguncuların elinden kurtarma bir sebeple haydutlara katılanları temizleme hususunda dünyada eşlerine rastlanamayacak kadar önemli görevler icra ettiklerini kaydetmiştir (Waines, 2012: 78).

Eyice ise muharip dervişlerin ribatlarda kalarak güvenlik meselesine önemli katkılar sağladıklarını şu sözleriyle ifade etmiştir: “Kökü çok eski olan birtakım muharip-dervişlerin Anadolu'da Türk yayılışı ile yerleştikleri ve bunların kendilerine mahsus bazı binaları olduğunu biliyoruz. Asya'da olduğu gibi yeni yurtlarında şehirlerarası yollar üzerinde kurulan ribatların bunlar tarafından idare edildiği ve bu binalarda yolcuların misafir edildikleri anlaşılmaktadır” (Aktaran: Kara, 1999: 161-162). Ribatlardan başka derbentlerde de durum farksızdı. Nitekim Kızıl Deli Derbendi ismi verilen derbentin dervişlerle beraber korunduğu hatta zamanla bu derbentin onlar sayesinde 58 Müslüman ve 23 kâfir haneli bir köy haline geldiği kaydedilmiştir (Barkan, 1942: 293). Barkan'ın tabiriyle Allah'ın dağında böyle asayişin ve yolculuğun temini için şenlendirilmesi lâzım gelen bir derbent yerinde zaviye tesis edilmek suretiyle bir köy vücuda getirilmiştir (Barkan, 1942: 293); Yine Barkan'a göre mefhârü'l-ârifin Yakub Halifenin akrabaları Trabzon'da Kortun kazasında, elinde toprak olan 35 ve topraksız olarak 38 olmak üzere toplam 73 hane halinde o civarda beş köy tesis edecek şekilde dağılmışlar, Yakub Halife ve Süleyman Halife köprülerine; Yakub Halife ve Bakacak derbentlerine hizmet ettikleri için öşür ve rüsumdan muaf tutulmuşlar ve mahsullerini âyende ve ravendeye sarf etmişlerdir (Barkan, 1942: 295).

Bütün bu hadiselerden başka menakıpnameleri dolduran gazi şeyh ve derviş hikâyeleri, küffar ile cihat ederek efsaneleştirilen evliya kültürleri de aslında bu dönemde şeyh ve dervişlerin fütuhât ile olan güçlü ilişkilerini ortaya koyması açısından önemlidir. Nihayetinde Battalnameden, Sarı Saltuk'a, Seyyid Ali Sultan'a kadar daha çok sayıda baba ve şeyh tahta kılıçlarıyla düşmana ve korkunç ejderhalara korku salmışlardır. Bu tür olaylar aslında dönemin siyasi, askeri ve sosyal dokusu üzerinde, toplumun sosyo-psikolojik algısında tarikatların çok önemli bir yere sahip olduklarını göstermesi açısından önemlidir.¹

¹ Seyyid Ali Sultan ve etrafındakilerin Rumeli'nin fethine olan katkıları hakkında bk. (Seyyid Ali Sultan, 2007: 118-156); Sarı Saltuk'ın bu ismi almasının bile gazalara dayandığı ile ilgili bk. (Ocak, 2011: 36); İstanbul'un fethi esnasında ordu saflarında yer alan şeyh ve abdallar arasında Evliya Çelebi'ye

2. Muhariplikten Maneviyat Erliğine Şeyhler Ve Dervişler

Osmanlıların aşiretten-beylige ve nihayet devlete tevarüs ettiği süreç ile tarikatların devlet ve toplum hayatındaki işlevlerinin değişim ve dönüşümü birlikte cereyan etmiş bir durumdur. Zira devletleşme ve merkezileşme ile birlikte giderek çadırdan saraya, göçebeliliğin hâkim olduğu kırsal alanlardan, yerleşikliğin hâkim olduğu şehirlere, şifahi ve özellikle de tasavvufi İslam'dan kamu düzenini sağlamak noktasında tarihi bir tecrübesi ve bilgisi olan kitabi İslam'a, düzensiz atlı birliklerden şehirleri ve kaleleri zapt etme maharetine sahip düzenli ordulara doğru sarkaç eğildikçe tarikatlar, bu yeni devlet ve toplumun ihtiyaçlarına göre yeniden şekillenmiş ya da şekillendirilmişlerdir.

Mesela devletleşme sürecinde ortaya çıkan profesyonel ordular nedeniyle bu misyonların bir kısmı özellikle doğrudan ordu ile olanları işlevini büyük oranda tamamlamıştır. Osmanlı klasik çağının başlarından itibaren şeyhler ve dervişler ordu için seferlerin geri planında yapılan lojistik hazırlıkların sağlıklı bir şekilde yürütülebilmesi için itici ve teşvik edici bir güç olarak, sefer esnasında gerek orduda gerekse cephe gerisinde ülke sathına yayılmış manevi bir desteğin ortaya çıkmasına yol açarak savaşın kazanılması için sosyo-psikolojik bir motivasyon sağlamak gibi önemli görevleri ifa etmişlerdir.

Tarikat şeyhlerinin bu sürece katılımlarını sağlayan en önemli aracı kurumların başında Ordu şeyhliği gelmektedir. Lûtfi Efendi'nin tabiriyle Ordu şeyhliği: *"Minelkadim orduda tavaif-i askerîyeyi emri cihada ve gazaya iğra (teşvik) ve asakir-i İslâmiyyenin muzafferiyetine dua için 'ordu şeyhi' namıyla Fatih Sultan Mehmet'in İstanbul'a orduyla teveccühlerinde kendülerine karagün dostu olan Akşemseddin gibi vaktin zamanına-i kirâmından bazı zevat bulunurdu."* (Lûtfi, c. 1, 253; Pakalın, 1983:729).² Burada ordu şeyhinin sultanın mutlak surette güvendiği ve dostu bildiği, dönemin önde gelen ilim ve irfan sahipleri arasından seçildiği anlaşılmaktadır. Ordu Şeyhinin görevine işaret eden bir arşiv vesikasında ise Budin sınırlarında büyük bir savaşa tutuşacak olan Osmanlı ordusunun muzaffer olması için askerlere *"vaaz ve nasihat etmek üzere"* Edirne'de Selimiye Camii Vaizi Şeyh Ebubekir Efendi'nin Ordu Şeyhi olarak vazifelendirildiği kaydedilmiştir. Ordu şeyhlerine ne kadar güvenilerek ümit bağlandığı ise savaşın kazanılması halinde şeyhin şeyhülharemlik ile taltif olunacağına vaat edilmesinden de anlaşılmaktadır (BOA. C..AS. Nr. 644/27091, 29 M 1012/ 9 Temmuz 1603; Işık, 2015: 222).

Orduda böylesi dua ve niyaz amaçlı bir dinî şahsiyetin ulema yerine şeyhlerden seçilmesi tasavvuf ehlinin kadim karakteristik özelliği olan bâtını güçlerine olan

77 tane büyük evliya vardı. Bunlar Akşemseddin, Sivaslı Kara Şemseddin, Molla Gürani, Emir Buhari, Molla Fenari, Cebe Ali, Ensari Dede, Molla Pulad Aya Dede, Horos Dede, Hatablı Dede, Şeyh Zindani ve bu makule evliyalardı (Aktaran: Atsız, 1990: 30-31).

² "Ayrıca bu şeyhlerin İstanbul'da mevcut Ordu Şeyhi namında bir tekkeye sahip oldukları da bilinmektedir." (Varol, 2001: 125; BOA. A.MKT. NZD. Nr. 236/86, 28 M 1274/ 17 Eylül 1857).

inançmın devlet ve toplum nezdinde güçlü bir karşılığının olduğunu göstermesi açısından mühimdir. Nitekim adına gavs, sahibüzzaman, kutup vs. denilen şeyhlere, kısırlık, hastalık, kuraklık vb. her türlü felaket ve musibeti Allah'ın izniyle def edebileceği ya da bir yere onun rahmet ve bereketinin gelmesine vesile olabileceği yolunda güçlü, sağlam bir inanç ve bağlılık vardı.³ Dolayısıyla meşâyihin bu manevi güçlerini kullanarak savaşın seyrini değiştirebileceği, gaybdan haberler vermek suretiyle seferin akıbeti konusunda müjdelere vererek orduyu ve komutanlarını motive ederek cesaretlendirebileceği düşünülmüştür.

Bazen de Haçova Meydan Savaşı'nda (26 Ekim 1596) olduğu gibi bizzat savaşa müdahil olmak suretiyle savaşın gidişatını değiştirmişlerdir. Söz konusu bu hadiseye göre Alman kuvvetleri Osmanlı ordusunu geri çekilmeye mecbur bırakmış, hatta bir ara padişahın bile esir düşme ihtimali ortaya çıkmıştı. "Ordu Vaizi Şeyh Hızır Efendi, yeniçerilerden oluşan 100 kadar müridi ile dualar okuyarak Alman askerlerine saldırmış, yanındakilerle birlikte şehit oluncaya kadar savaşmış, onun bu hareketi önce Osmanlı ordusundaki yardımcı sınıfları galeyana getirmiş, ardından da kaçmakta olan askerlerin geri dönerek ordunun toparlanmasını ve zaferi kazanmalarını sağlamıştı." (Ekin, 2008: 174; Işık, 2015: 221). I. ve II. Avusturya seferlerine katılan döneminin en önde gelen tarikat şeyhlerinden olan İsmail Hakkı Bursevî de savaşlarda yara alacak kadar muharebelere iştirak etmiş hatta ona göre kendisinin himmeti ile önceki seferlere nazaran büyük fütuh ve zaferler gerçekleşmişti (Namlı, 2001: 73).

Yapılacak olan seferlerin bu kadar din ve inanç ile özdeşleştiği Osmanlı Devlet ve toplumunda şüphesiz Ordu şeyhliği müessesesinin anlam ve mahiyeti daha çok batını bir surete bürünmüş olup zahiri bir bakış açısıyla anlaşılacak bir durumdaydı. Padişahlar dönemlerinin önde gelen meşâyih ile sefere çıkmayı gelenekselleştirmişlerdi. Fatih Sultan Mehmet âlim ve mutasavvıf olan Mehmed İznîkî ile Eğriboz ve Boğdan seferlerine katılmış şeyh bu seferlerde ordunun muzaffer olması için derlediği duaları askere dağıttırıştır (Öngören, 2012b: 164, 166). Kanuni Sultan Süleyman'ın da Viyana Seferi öncesi (1529) Sadrazam İbrahim Paşa'nın emrine seyyidler ve şeyhler verdiği kaydedilmiştir (Öngören, 2012a: 270). Yine Kanuni Zigetvar seferine Nurettinzâde Şeyh Muslihüddin Efendi ile birlikte katılırken Sultan III. Mehmet de Şemsettin Ahmet Sivasî'den, yaşlı hayli ilerlemiş olmasına rağmen 1596'daki Eğri seferine katılmasını istediği belirtilmiştir (Ekin, 2008: 171; Öngören, 2012a: 269-272; Işık, 2015: 221). II. Mustafa ile I. ve II. Avusturya seferlerine İsmail Hakkı Bursevî'nin iştirak ettiği, şeyhin sefer sırasında umumi ve hususi vaazlar verdiği hatta Sultan Mustafa'nın da bu vaazları dinlediği ifade edilmiştir (Namlı, 2001: 73).

³ örnekler

Tasavvufun batını perspektifiyle ifade edecek olursa velâyet sahibi olan, büyük manevi payelere ulaşmış bu zatların kaybedilmek üzere olan savaşların kazanılmasında, kaleler, şehirler ve ülkelerin fethedilmesinde doğrudan etkili olduklarına inanılmaktaydı. Mesela Evliya Çelebi'nin aktardığı bir menkıbe bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. İstanbul kuşatmasından bir türlü sonuç alınamaması üzerine Akşemseddin morali bozuk olan II. Mehmet'e "*Beğim! Sen elem çekme bu kalenin fatihi sen olacaksın.*" diyerek, fethi engel olduğunu ileri sürdüğü Yavedud adlı meczup bir halifenin olduğunu ve onun öldürülmesiyle kalenin fethedileceğini izah ederek sultanın ümidini artırmış, moral ve motivasyonunu güçlendirmiştir (Aktaran: Atsız, 1990: 26). Yine benzer bir hikâyede Akhisarlı Şeyh İsmâ Rodos'un fethinin uzaması üzerine kale içinde bulunan bir "büdelâ" olduğunu o ölmedikçe kalenin fethedilemeyeceğini söylemiş, nihayet sekiz ay sonra o büdelânın tüfenk ile vurularak öldürülmesiyle kalenin fethi olduğu kaydedilmiştir (Akhisarlı Şeyh İsmâ, 2003: 181). Sultan Süleyman'ın ise ilk seferi olan Belgrad seferine (927/1521) Nakşbendiye'den Yorgancı Emir Efendi'yi götürdüğü, şeyhin yolda gördüğü bir rüya ile Belgrad'ın fethedileceği günü tayin edip padişaha müjdeyi verdiği belirtilmiştir (Öngören 2012a, 271). Peçevi'nin naklettiği bir hadisede de İdris Baba denen bir meczubun o tarihlerde seferde olan Hasan Paşa ve ordusunun zafer kazandığını ya da kazanmak üzere olduğunu daha Paşa İstanbul'a dönmeden ilan ettiği kaydedilmiştir. İdris Baba'ya göre Hz. Ali'nin ordusu ile bütün ermişlerin ve abdalların ruhları Hasan Paşa ile beraberdir dolayısıyla da zafer kaçınılmazdır (Peçevi, 1992: 115-117). Târih-i Râşid'de geçen bir olayda ise müellif, Budun ve Kamanıçe kalelerinin kuşatılması sırasında savaşın sonucu sorulan Kutbu'l-ârifin Nova Şeyhi Üsküdârî eş-Şeyh Mustafa'nın "*iki kal'adan dahi düşmen-i dîn nevmîdî-i teshir ile münhezimen ric'at eyleyeceklerin tebşir eyledi.*" diyerek fethi müjdelediğini kaydetmiştir (Râşid Efendi, 2013: 276; Işık, 2015: 237). III. Murad Dönemi'nde ordu şairi olduğu anlaşılan Öksüz Dede de şeyh ve dervişlerin toplum ve ordu nezdindeki yerini şöyle ifade etmiştir:

Acem'i yutmakta kasdı

Abdalların giyer postu

Öksüz Dede der Hak dostu

Allah'tan korktun mu geldin (Sakaoğlu-Alptekin, 2006: 36-37)

Halk muhayyilesinin bir yansıması olan bu tür hikâyelerden ve edebi eserlerden anlaşılacağı üzere sosyal hayatın hemen her alanında olduğu gibi askeri alanda da meşâyihin dini ve mistik güçlerinden yararlanmak için ordu şeyhliğinin teşrifat usulleri de olan önemli bir müessese haline getirildiği görülmektedir. Ordu şeyhlerinin zamanın önde gelen, toplumda yaygın bir itibarı ile maneviyatının güçlü olduğuna inanılan meşâyih arasından seçilmeleri; padişah ya da sadrazam huzurunda kendilerine hilat giydirilmesi,⁴ maaş bağlanıp⁵ ihsanlarda bulunulması bu durumu

⁴ Konuyu ihtiva eden bir vesikada, Ordu Şeyhi'ne Huzur-ı Hümâyûn'da giydirilen şal kaplı birtakım kürkün yerine konması için Hazine darbaşı marifetiyle satın alınması istenmiştir bk. (BOA. C. SM.

açıkça göstermektedir (Işık, 2015: 238). Bütün sefer masrafları devlet tarafından karşılanan ordu şeyhleri⁶ gördükleri bu önemli vazife karşılığında birtakım sosyal ve ekonomik imkânlarla da kavuşmaktaydılar. Mesela bir müddet ordu ile olduktan sonra memleketine dönmek üzere İstanbul'a gelen Bağdadi Şeyh Cebrail'in İmadiye Kazası'ndaki üç karyenin malikâne olarak kendisine tevcihini istida ettiği ve mümkün ise muamelesinin yapılması istenmiştir (BOA. HAT. Nr. 975/41442, 27 L 1226/ 14 Kasım 1811). Bir başka olayda ise İstanbul'da Sofular Mahallesi'nde Orduyu Hümâyûn Şeyhi Hafız el-Hac Mustafa Efendi Halvetiye Zaviyesi Vakfı zaviyedarlığının tevcih edildiği görülmektedir (BOA. C..EV. Nr. 103/5122, 28 Ca 1209/ 21 Aralık 1794).⁷

“Ordu şeyhliği evladı” denen bir kavramın belgelerde yer alması kurumsal manada bu görevin sürekliliğine işaret ettiği yolunda değerlendirmelere neden olmuştur. Bizimde buraya kadar bu hususta göstermeye ve izah etmeye çalıştığımız belge ve bulguların yoğunluğu ve mahiyeti bundan da ötesi “Ordu Şeyhliği”nin esasları, teşkilât ve teşrifat usulleri olan bir müessese olduğu yönünde olup söz konusu yorumu hem teyit etmekte hem de daha ileri götürmektedir (Varol, 2011: 125; BOA. C.EV Nr. 17265, 2 Z 1220/ 21 Şubat 1806; Işık, 2015: 238). Zamanla kendine özgü kurumsal bir hal aldığı anlaşılan bu kurum Tanzimat Dönemi'nde de kaldırılmıştır (Pakalın, 1983: 729).

Diğer taraftan Ordu Şeyhliğinden başka kapıkulu ocaklarının farklı birimlerinde birtakım önemli işlere başlanırken dua görevini üstlenen şeyhlerin olduğu anlaşılmaktadır. Mesela Yeniçeri Topçuları Ocağı'nda ortalar bayrak açarlarken, top dökülürken ve sergi döşenirken dua eden şeyhlerin yerine Tophane'de Kadiriye Şeyhi Mehmed Emin Efendi'nin tayin edildiğini ifade eden bir kayıt bu durumu izah etmektedir (BOA. C. AS. Nr. 157/6940, 29 Ca 1231/ 27 Nisan 1816; Işık, 2015: 240). Zira eskilerin yerine yeni şeyhin atanması bu uygulamanın öteden beri var olduğuna işaret etmektedir.

Nr. 14/736, 4 L 1203/ 28 Haziran 1789); Bir başka belgede ise Ordu Şeyhi'ne şeyhlik tevcihinde kürk giydirildiği görülmektedir bk. (BOA. C. AS. Nr. 537/22495, 24 R 1206/ 26 Aralık 1791).

⁵ Ordu Şeyhi Hafız'ın bir aylık maaşının verilmesi hakkında bk. (BOA. C. AS. Nr. 1144/50845, 19 Ra 1186/ 20 Temmuz 1772); Bir başka belge de ise Ordu-yı Hümâyûn vaiz şeyhi Hüseyin Efendi'ye şehri yüz kuruş maaş tahsis olunduğu belirtilmektedir (BOA. C. AS. Nr. 1176/52413 29 R 1222/ 6 Temmuz 1807).

⁶ Bir kayda göre Ordu şeyhi Abdullah Efendi'ye harcırah itası söz konusudur bk. (BOA. C. AS. 1204/ 53955, 16 M 1150/ 16 Mayıs 1737); Bir başka kayıta Ordu-yı Hümâyûn şeyhi olan Nimetzade Abdüssamed Efendi'ye verilen tayinat ve sair levazımattan bahsedilmektedir bk. (BOA. AE. SMHD.I. Nr. 163/12304, 29 Z 1150); Nihayet bir belge de de ordu kadısı ile şeyhi efendilere oba, çadır ve müstemilatı verilmesi istenmiştir bk. (BOA. C..AS.Nr. 53/2483, 19 M 1186/ 22 Nisan 1772).

⁷ Yine başka bir olayda da Ordu Şeyhi Hafız Mustafa Efendi'nin ordudaki hizmetine mebni, zeyl şeyhliği tevcihi yapılmaktadır bk. (BOA. C..AS. Nr. 886/38057, 29 R 1216/ 8 Eylül 1801); Çok ilginç bir kayıta ise şeyhin servetinin çokluğundan daha önceden kendisine verilen yerler geri alınmaktadır: İmadiye kazasına tabi Sermin, Harbe ve Esmade köylerinin mal-ı mirileri takrir olunarak orduda gazası olan Şeyh Cebrail'e tevcih olunmuş ise de servetine binaen uhdesinden ref' olunarak eski malikâne mutasarrıflarına tevcihi bk. (BOA. C. ML. Nr. 507/20637 29 R 1227/ 12 Mayıs 1812).

Tarikat çevrelerinin ordu ve seferlerle ilgili üstlendikleri misyon bununla sınırlı değildi. Ordu şeyhliğinden başka şeyh ve dervişler buldukları tekke ve zaviyelerde seferde olan ordunun muzaffer olması için dua ederlerdi. Mesela kayıtlara yansıyan bir hadiseye göre⁸ Saray hocaları, dersiamlar ve meşâyihin ordunun muzafferiyeti için dua ve zikirde buldukları, selâtin imamlarının da sabah namazlarından sonra fetih suresi okuyarak dua ettikleri kaydedilmektedir (BOA. HAT. Nr. 23/1102, 29 Z 1202 / 30 Eylül 1788). Devletin ordunun muzafferiyeti için dua edilmesi hususuna çok büyük önem verdiği, bu yönde cami, tekke ve zaviyelerde dualar edilmesini bir vazife olarak değerlendirmesinden de anlaşılmaktadır. Burada önemli olan bir husus da devletin dua konusunda kitabi İslam'ı temsil eden resmi kurumlar gibi tasavvufi kurumlar olan tarikatları da resmen görevlendirmesidir. Bu durum bu dönemde devlet-tarikat ilişkilerinin yarı resmi bir hal aldığı açık bir göstergesi olsa gerektir. Nitekim devletin dua fiilini maddi olarak da teşvik ettiği anlaşılmaktadır. Mesela bir arşiv kaydında muharebede bulunan askerlerin muzafferiyeti için han-kâh, zaviye ve medreselerde tevhid-i şerif⁹ kıraat edenlere dağıtılmak üzere on beş bin kuruşun verilmesine dair defterdarlığa hitaben buyruldu çıkarıldığı görülmektedir (BOA. C. ML. Nr. 37/1654, 7 Ş 1224/ 17 Eylül 1809; Işık, 2015: 239). Burada dua eylemini teşvik ve yaygınlaştırmak böylece ordunun galibiyeti için manevi bir destek sağlamak aynı zamanda toplumda güçlü bir yeri olan bu kurumlar aracılığıyla tebaanın seferlere olan ilgi, alaka ve desteğini artırmak gibi amaçların güdüldüğü açıktır.

3. Yeniden muharip bir güç olarak cepheye: Şeyh ve dervişler

Özellikle XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı İmparatorluğu siyasi olarak küçülmeye, askeri olarak giderek çeşitlenen farklı cephelelerde askeri mücadeleler vermeye buna bağlı olarak da ordunun asker ihtiyacını karşılamak ama aynı zamanda ordudaki varlıklarıyla askere moral ve motivasyon kazandırmak amacıyla bir kez daha tarikatlara şeyh ve derviş topluluklarına yönelmiş görünmektedir. Özellikle onların askerliğe, gaza ve cihada olan ilgileri devleti bu konuda teşvik etmiş olmalıdır. Aşçı Dede ordu ve sefer konusunda meşâyihin bakış açısını şöyle ifade etmiştir: *“İmtihandan sonra hangi kaleme gitmek arzu edersiniz diye herkese sordular. Fakire de sordular. Günlüme ciheti askerîye geldi, çünkü askerlik Cenabı Hakka giden iki yoldan biridir.”* (Aşçı Dede, t.y.: 23).

Nitekim imparatorluğun bu yüzyılında devletin içine düştüğü siyasi ve askeri bunalımlara bazı meşâyih kayıtsız kalmamış gerek asker temini gerekse diğer

⁸ Tuna'nın karşı tarafındaki İbrail'e geçilip Fokşan ve sair taraflardaki düşman üzerine hücum muhakkak olmasına binaen İslâm askerlerinin muzafferiyeti için camilerde Kuran-ı Kerim ve Buhari-i şerif tilavetiyle duada bulunmaları hakkındaki tamime cevaben Edirne Kadılığı'ndan gelen ilam için bk. (BOA. C..AS. Nr. 316/13094, 27 Z 1203/ 18 Eylül 1789).

⁹ Orduda Buhari-i Şerif'i hatmeden Medine-i Münevvere ahalisinden Tayyibzade Şeyh Mehmed Efendi'ye 1000 kuruş atıyeye verilmesi emredilmiştir bk. (BOA. C..AS. Nr. 1091/48163, 29 Ra 1188/ 9 Haziran 1774).

lojistik konularda orduya yardım için ellerinden geleni yapmışlardır. I. Dünya Savaşı yıllarında kurulan gönüllü Mevlevî ve Bektaşî taburlarının tarihsel zeminine işaret eden bu hadiselerle misal verme gerekirse, iki bin kadar süvari askerle orduya iltihak eden Şeyh Soğukulfarisi (BOA. C..AS. Nr. 179/7788, 28 Ra 1255/ 11 Temmuz 1839), Kırım Savaşında belli miktarda askeri tedarik ederek Anadolu Ordusuna getiren Şeyh Muhammedü'l Halidü'l İmâdî (BOA. A. MKT. NZD. Nr. 204/100, 15 R 1273/ 13 Aralık 1856), yine Kırım Savaşı'nın masrafları için nakdi yardımda bulunduğu görülen Abdülhâlim Efendi (BOA. A.MKT. MHM. Nr. 102/27, 21 Ra 1273/ 19 Kasım 1856) bunlardan sadece bazıları olsa gerektir.

Diğer taraftan bilhassa Balkan Savaşları ve cihan harbi yıllarında devletin içinde bulunduğu kötü durumun toplumun bütün kesimlerini saran çok ağır sosyo-ekonomik bunalımlara sebep olduğu bu durumda bazı şeyh ve derviş gruplarının da sefere katılmayı bir zorunluluk olarak düşündükleri görülmektedir. Nitekim Abdülbâki Dede'nin I. Dünya Savaşı'nın sonlarında İstanbul'un işgali esnasında yazıldığı anlaşılan hatıralarında bu durum açıkça görülür: "İstanbul'da bulunduğumuz cihetle her iki boğaz harb dolayısıyla kapandı. İstanbul'a dışarıdan şeker, un ve diğer yiyecek şeyler gelmedi. Senelerce süpürge tohumundan, bakladan, patatesten yapılmış adeta çamura benzer ekme yedik. Gaz bulunmadığından ekser geceler karanlıkta kaldık" (Aktaran: Erdoğan, 2003: 46).

Nitekim Abdülbâki Dede'nin başında bulunduğu Yenikapı Mevlevîhânesi bu dönemlerde hem topluma maddi ve manevi desteklerde bulunmuş hem de Balkan ve Çanakkale Savaşları sırasında tekke, Osmanlı gazileri için bir hastane haline getirilmiştir. Nitekim bu konuda bir talimatname hazırlanarak diğer Mevlevîhânelere gönderildiği, yine I. Dünya Savaşı esnasında Cihad-ı Mukaddes ilan edilince Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı kurulduğu kaydedilmiştir (Erdoğan, 2003: 47). Kutsal cihadın ilanından sonra ordunun maneviyatını yükseltmek amaçlı ikinci bir hamle gibi duran bu girişimi Abdülbâki Efendi'nin oğlu Rusûhî Baykara şöyle ifade etmiştir: "İşte halkın maneviyatını takviyeye lüzum gören hükümetin düşündüğü ve fiiliyata çıkardığı diğer bir teşebbüs de Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı'dır" (Aktaran: Erdoğan, 2003: 49)

Bu bağlamda Erdoğan'ın da belirttiği üzere Mevlevî şeyh ve dervişlerinden İstanbul'da bir alay kurulmuş dervişler nefer, onbaşı, çavuş, şeyhler ise muhtelif rütbelerde subay olmuşlardır. Burada gözden kaçırılmaması gereken husus Mevlevîlikle hiç alakası olmayan diğer tarikatlardan gönüllülerin de bu alaya katılmış olmasıdır (Erdoğan, 2003: 49). Böylece alay tarikatların aktif olarak sefere katıldıkları Osmanlı kuruluş evresindeki kolonizatör Türk dervişlerini andıran bir hal almıştır. Arşiv vesikalarında geçtiği şekliyle Mevlevîlerden Piyade Taburu teşkil edilerek Çelebi Efendinin (Konya Mevlânâ Dergâhında bulunan) arzu buyurulan daru'l-harbiyeye sevk edilmesi istenmiştir (BOA. DH. ŞFR. 450/14 (10Tn. 1330). Her birinin başına Mevlevî sikkesi giydirilerek Mevlevî kabul olunan Mevlevî

Gönüllü taburlarına, Harbiye Nezareti'nce silah verilmesinin kararlaştırıldığı ve bu taburlara Şam'da veya Halep'te atış talimi yaptırılması gerektiği Harbiye Nezareti Tahrirat Dairesi'nden Konya'da bulunan Çelebi Efendi'ye çekilen telgraftan anlaşılmaktadır (BOA. DH. ŞFR. 49/209, 19 Ra 1333). Muhtelif birliklerde eğitilen bu dervişler yine farklı birlikler içerisinde cepheye gönderilmişlerdir.

Diğer taraftan Abdülbâki Efendi de Kanal Harekâtı için Süveyş'e gönderilecek olan Mücâhidîn-i Mevlevîyye adlı gönüllü alayına binbaşı olarak kumandan vekili sıfatıyla katılmıştır (Erdoğan, 2003: 52; Gölpınarlı, 2006: 256-57). Devletin gerek bu gönüllü birliklerin kurulmasından olan memnuniyetini gerekse onlardan beklentilerinin üst düzeyde olduğunu Mevlevî Taburu Kumandanı Çelebi'yi muharebe gümüş imtiyaz madalyası ile taltif etmesinden anlaşılmaktadır (BOA. İ. TAL. 505/1333, 30 Z 1333).

Aslında askerlikle hiç alakası olmayan bu Mevlevî ve diğer tarikat dervişleri ile Mevlevî dedeleri gittikleri cephede askeri anlamda pek bir varlık gösterememiş birçoğu ya cephede ya da cephe gerisinde hastalanarak vefat etmişlerdir. Mesela Abdülbâki Efendi de hastalanarak İstanbul'a geri dönmek zorunda kalmıştır (Erdoğan, 2003: 52). Ancak bütün bu hadiseler II. Mahmut'tan beri giderek artan bir şekilde devam eden modernleşme ve sekülerleşme hamlelerine rağmen gerek devlet gerekse toplum nezdinde şeyh ve dervişlerin hem hala batınî güçlerinin bir karşılığının olduğunu hem de ülkenin içinde bulunduğu kötü durum karşısından bir çare olarak düşünülecek kadar etkin bir konumda olduklarını göstermesi açısından önemlidir. Kaldı ki bu durumu gösteren bir husus da Mevlevîler dışında Bektaşilerden de gönüllü birlikler kurma yoluna gidilmiş olmasıdır. Nitekim bir kayıta Sivas'ta Tarikat-ı Bektaşî'ye mensup olanlardan bir gönüllü taburu teşkili kararının verildiği görülürken (BOA. DH. ŞFR. 469/73, 20 Ni 1331) bir başka belgede de Kırşehir ve civarında teşekkül etmekte olan Gönüllü Bektaşî Tabur'una nizamiye elbise ambarında mevcut sancaklardan bir tanesinin verilmesi emredilmiştir (BOA. İ. HB. 170/1333, 21 Ş. 1333).

Sonuç

Osmanlı savaş makinesinin hemen her dönemde bir parçası olan şeyhler ve dervişler, Osmanlı kuruluş döneminde doğrudan bir muharip güç, merkezi devlet teşkilatının tam anlamıyla ortaya çıktığı devletleşme döneminde ise daha çok dini-mistik güçlerine müracaat edilen manevi bir motivasyon aracı, olarak askerî yapı içindeki yerlerini almışlardır. Bu dönemde tarikat şeyhleri hem seferde hem cephe gerisinde tekke ve zaviyelerde hem de Kapıkulu ocağının bazı birliklerinde yapılacak olan birtakım önemli işler esnasında duaları ve batını güçleriyle manevi bir moral unsuru görevi icra etmişlerdir. Modernleşme ile birlikte giderek devlet ve toplum hayatının dışında kalmaya başlayan bu gruplar imparatorluğun büyük siyasi,

askeri ve toplumsal krizler içinde kaldığı son dönemlerde yeniden hem muharip hem de manevi, sosyo-psikolojik bir güç olarak yeniden sahneye çıkmışlardır. Özellikle Mevlevî Alayları ve gönüllü Bektaşî Taburları bu durumu açıkça ortaya koymaktadır.

Kaynakça

1. Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), İstanbul.

Bâbüâlî Evrak Odası (BEO)

Sadaret Mektûbî Kalemi, Nezâret ve Devâir (A. MKT. NZD)

Cevdet Tasnifi

Askeriye (C. AS), Maliye (C. ML),

Bâbüâlî Dahiliye Nezareti (DH)

Hatt-ı Hümayûn Tasnifi (HAT)

İrade Bahriye (İ.BH)

İrade Harbiye (İ. HB)

İrade Taltifat (İ. TAL)

2. Diğer Kaynaklar

AHMED LÛTFÎ EFENDİ (1999). *Vak'anüvis Ahmed Lûtfî Efendi Tarihi*, (Çev. Ahmet Hazarfen), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

AKHİSARLI ŞEYH İSÂ MENÂKIBNÂMESİ (2003). (Haz. Sezai Küçük - Ramazan Muslu), Sakarya: Aşiyân Yayınları.

AŞÇIDEDE HALİL İBRAHİM (t.y.). *Haturalar*, (Haz. Reşad Ekrem Koçu ve Mehmed Ali Akbay), İstanbul: İstanbul Ansiklopedisi ve Neşriyat.

BARCAN, Ömer Lütfi (1942). "İstila Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *VD.*, II, 279-304.

EKİN, Ümit (2008). "Osmanlı Ordusunda Moral Yükseltici Bir Kurum Olarak Ordu Şeyhliği", *Sakarya Üniversitesi Fen-Edeb. Fak., Fen Edebiyat Derg.*, 10, 167 – 178.

ERDOĞAN, Mustafa (2003). *Abdülbâki Baykara Dede(Hayatı Şahsiyeti Eserleri ve Şiirleri)*, İstanbul: Dergâh Yay.

İŞİK, Zekeriya (2015). *Osmanlı Toplumunda Devlet-Tarikat İlişkileri*, Selçuk Üniv. Sosyal Bil. Enst. Konya.

KARA, Mustafa (1999). *Tekkeler ve Zaviyeler*, Dergâh Yay.

KÖPRÜLÜ, Orhan F. (1988). "Abdal Kumral" *DİA*, 1, 63-64,

-----, (1988). “Abdal Murad”, *DİA*, 1, 63-64.

-----, (1988). “Abdal Musa”, *DİA*, 1, 64-65.

NAMLI, Ali (2001). *İsmâil Hakkı Bursevî*, İstanbul: İnsan Yayınları.

OCAK, Ahmet Yaşar (1996). “Geyikli Baba”, *DİA*, c. 14, 45-47.

-----, (2011). *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destani Öyküsü (XIII. Yüzyıl)*, Ankara: TTK Yayınları.

ÖNGÖREN, Reşat (2012a). *Osmanlılar'da Tasavvuf (XVI. Yüzyıl)*, İstanbul: İz Yayınları.

-----, (2012b). *Âlimlerin Gözdesi Bir Tarikat Zeyniyye*, İstanbul: İnsan Yay.

PAKALIN, Mehmet Zeki (1983). *Tarih Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*, II, Ankara: MEB Yayınları.

PEÇEVİ İBRAHİM EFENDİ (1981). *Peçevi tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), C. I, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

-----, (1992). *Peçevi tarihi*, (Haz. Bekir Sıtkı Baykal), c. II, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

RÂŞİD MEHMED EFENDİ - ÇELEBİZÂDE İSMÂİL ÂSİM EFENDİ (2013). *Tarih-i Râşid ve Zeyli*, (Haz. Abdülkadir Özcan - Yunus Uğur - Baki Çakır - Ahmet Zeki İzgöer), c. I, II, III, ., İstanbul: Klasik Yayınları.

SAKAOĞLU, Saim - ALPTEKİN, Ali Berat, (2006), *Halk Şiirinden Seçmeler*, Ankara: Akçağ Yayınları.

VAROL, Muharrem (2001). *Bektaşiliğin İlgası Sonrasında Osmanlı Devleti'nin Tarikat Politikaları (1826-1866)*, Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul.

YILDIRIM, Rıza (2007). *Seyyid Ali Sultan Velayetnâmesi*, Ankara: TTK Yayınları.

WAINES, David (2012), *İbn. Battûta'nın Destansı Seyahati*, (Çev. Ebru Kılıç), İstanbul: Alfa Yayınları.

KAPANIŞ KONUŞMALARI

Değerli Misafirler,

Son mesai saatinde burada bulunanların, dostlardan da öte bir hitapla, muhabbetle selamlanması gerekir. Sizlere çok teşekkür ediyorum. Bahtınız ikbaliniz açık olsun. Gönlünüz daim şen, bulunduğunuz mekânlar hep gül bahçesi olsun. Diyor ki Hz. Mevlânâ:

نی ترا حفظ زبان ز آزارِ کس نی نظر کردن به عبرت پیش و پس
پیش چه بود یاد مرگ و نزع خویش پس چه باشد مردنِ باران ز پیش

Ecdattan bahsettik. Sahnelerden bahsettik. Yani savaş sahnelerinden bahsettik. Toprağa verdiklerimizden söz ettik. Hz. Mevlânâ diyor ki:

Dilini başkalarını incitmekten alkoymuyorsun. Ne de önüne ve arkana ibretle bakıyorsun.

Öndeki nedir? Kendi ölümün ve can çekişin. Peki, arkadaki nedir? Dostlarının önden ölmesi.

Bütün bunlar ibret. Ve önden gönderdiklerimizi hatırdan çıkarmamak, önümüzde de elbette ki hayatın fani olduğunu unutmadan yaşamak. Geçen hafta üniversitemizde oldukça kapsamlı bir “Felsefe ve Ölüm” kongresi olmuştur. Üç gün hocalarımız ve sevgili gençlerimiz ölümden bahsettiler. Sona doğru bazı ilginç tablolar da oluştu. Tabii ki çok farklı bakışlar da vardı. Değerli tespitlerden bir tanesi sonuçta ölümlü yaşama ahlaki şekline dönüşen yani ölümlü değil hayatın varlığını hatırlatan ölüm sayesinde hayatı verimli, özellikli ve iyilikle dolu bir döneme çevirmeyi aktaran hocalarımız oldu. Ve bunların arasında tabii ki Mevlânâ’dan da bahisler açıldı.

Değerli dostlar! Bugün bizim takvimimize göre Seyyidü’ş-Şüheda Hz. Hüseyin’in Kerbela günü yani şahadeti. Bu sahnemizle herhalde uyuyor değil mi değerli dostlar. Onların fedakârlıkları, bizlere açtıkları yol, hayatı daha canlı ve diri tutmak için birer örnek olacaktır. Cümle şehitlere rahmetler olsun. Birinci dünya savaşında gönüllülük konusunu Mevlâ Alay üzerinden gündeme getirmek ve Mevlâ Alayını elbette ki bu özel haliyle ele almak arzusuyla başladığımız bu çalışma, bugün sona eriyor. Akşam saat 8.00’de Ankara Gençlik Parkında Necip Fazıl Salonunda bir beraberliğimiz daha olacak. Orada da tasavvuf müziği örnekleri, Mesnevi sohbeti ve mümkün olabildiğince salonun elverdiği kadarıyla bir sema töreni icra edilecek. Bu toplantımızın bariz gözükten birkaç özelliği var. Kusura bakmasın arkadaşlar, ben belki biraz daha fazla söylemiş olacağım ama. Bugün tabii tarihi konuşmak kolay geliyor. O dönemin millet, devlet, siyaset, tarikat ilişkileri hakkında bugün konuşmak kolay oluyor. Ama çok açık ve net olan bir şey var ki vatan, millet, devlet ve hükümet hep beraber yaşamak zorunda. Hep birlikte olmak durumunda. Bugün yaptığımız değerlendirmeler, kimi zaman tarihçilik açısından

bazen dini açıdan bazen de edebi yönden değerlendirmeler şeklinde cereyan ediyor. Ama bu hayat bir bütün olarak yaşanmıştır. Acılarıyla, kederleriyle, belki de yanlışlarıyla ki olabilir, ama bizim tarihimizdir. Geçmiş, bizim geleneğimizde daima hayırla yâd edilir. Onları burada hayırla yâd etmenin huzur ve neşesini inşallah hep beraber taşıyoruz. Allah cümlesine rahmet eylesin.

Burada biz 37 araştırmacıyı kürsüde gördük. Bu programda yazılı olan bütün araştırmacılar eksiksiz kürsüde yer aldı. Bu birçok toplantıda pek rastlayamadığımız bir durumdur. Cenab-ı Hakk'a çokça şükrediyorum. Yani herhangi bir arkadaşımız, her hangi bir sebep göstererek katılmazlık yapmamış oldu.

Burada bu çalışmayı beraber gerçekleştirdiğimiz arkadaşlara çok teşekkür ediyorum. Özellikle düşüncedir insanoğlu için, esas husus. Gerisi et ve kemiktir der Hz. Mevlânâ. Dolayısıyla düşünceyi ve fikri mutlaka önemseyip üretmeye gayret edilmesi gerekir. Düşünceyle başlayan çabamızda, özellikle Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK Bey ve Arş. Gör. Ahmet ÖZMEN Bey'in katkılarını hususen anayım. Diğer bütün mesai arkadaşlarımı da can u gönülden teşekkürle anıyorum. Ve elbette sevgili öğrencilerimize teşekkür ediyorum. Bu toplantıda etrafta daha çok görevli olarak gördüğümüz gençlerimiz, Mütercim-Tercümanlık (Farsça) Anabilim Dalı ikincisi sınıf öğrencileridir. Demek ki önümüzde hazır bir kuvvet var ve inşallah üç yıl beraberiz. Yani en kötü düzenlememiz böyle olacak değil mi? Umarım, şimdi sözü arkadaşlara bırakacağım, bakalım bizi nasıl tenkit edecekler, onlar hemen notlarını alacaklardır.

Yakup Bey'in bu konuyla ilgili yayınlanacak bir kitabı vardı. Bu vesileyle yetişebilir mi dağıtabilir miyiz diye düşündük. Ama henüz Konya İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü çalışmalarını sonuçlandıramadı. Bir şekilde umarım kısmet olur bildiri kitabını gönderirken yanında yer alabilir.

Burada ifade edilmesi gereken teşekkür faslı daha var. Öncelikle her türlü emek için can u gönülden teşekkürlerimi ifade ediyorum. Oturumlar boyunca Farsça ve Arapça çeviriler yapıldı, kulaklıklar dağıtıldı. Ana dili Arapça olan hocalarımız için çeviriler yapıldı. Özellikle açılış toplantısında bu başlamıştı. Ve aniden Araştırma Görevlisi arkadaşım Naime Duran Hanım'a söyledim, hemen kabine geçti ve çevirileri yaptı. Kendisine teşekkür ediyorum. Yrd. Doç. Dr. Recep Çinkılıç Bey arkadaşımız, güzel bir adım attı. Filistin'den ve Suriye'den gelen hocalarımızın çevirileri için daha önce kendilerinden ricada bulunmuştum. Son sınıf öğrencilerini yönlendirdi. Kabinde onun rehberliğiyle son sınıf öğrencileri Arapça'dan çevirileri gerçekleştirdiler. Bu çaba bizleri çok sevindirdi. Bizim tabii ki çok önemli bir görevimiz var. O da, gençlerimizi bizden daha iyi yetiştirmek ve Arapçada Farsçada özellikli hale getirmektir. Bu öğrencilerimize de çok teşekkür ediyorum.

Afganistan'ın günümüzdeki geleneksel tarzda şiirler söyleyen önemli, hatta en büyük şairlerinden Necmü'l-urefa Haydar-i Vucûdî Bey aramızdaydı. Kendileri 400

sayfayı aşkın basılı divanını Ankara'da Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nde şahsıma hediye etmişlerdi. Onun Farsça konuşmalarını tercüme eden Ahmet Türkmen Bey arkadaşşıma da müteşekkirim. Saygılarımla.

Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU

Muhterem Hâzırın,

Hepinizi saygıyla, hürmetle selamlıyorum. İki gündür bu güzel mekânda bir bilgi şöleninde hep beraberdik. Daha önce var olan Gönüllü Mevlevî Alayı başta olmak üzere Birinci Dünya Savaşı'ndaki gönüllüler hususundaki bilgilerimizi çok değişik cephelerde bu sempozyum sayesinde yeniden zenginleştirdik. Ben kendi adıma tabii cümlelerimi serdeceğim. Sempozyumla ilgili değerlendirmeye geçmeden önce, ola ki konuşmamın sonunda rahatça teşekkür edemem diye, hemen başta teşekkürlerimi arz etmek istiyorum. Gerek misafirperverlikleri sebebiyle, gerekse sempozyumdaki nizam ve intizamları, gönüllü gayretleri sebebiyle başta Adnan Hocamız olmak üzere Yakup Hocamıza, Ahmet Hocamıza ve diğer bütün emeği geçen gönüllü dostlara teşekkürlerimizi bir borç biliyoruz. Her şey çok güzeldi. Hem sempozyum ortamı, hem misafir kaldığımız mekan, oradaki ilgi alâka, dışarda her yerde. Bu manada inşallah bizler de bundan sonraki yapılacak diğer çalışmaların yine aynı muvaffakiyetlerle sonuçlanacağını hem ifade edelim, hem de niyaz emiş olalım.

Tabii ki bilgi açısından da doyurucu tebliğler vardı. Ben yine âcizane kendi zaviyemden değerlendireceğim. Neler fark ettik, neler gördük. Daha önce benim zihnimde bu gönüllü alayı, Mevlevî Alayı sanki böyle bir makale, yine sağ olsun Nuri Köstüklü hocamızın da kitabıyla bir kitap çerçevesinde idi. Ama şimdi daha zengin, daha derli toplu hatta bu bir başlangıç, bunun ötesinde yapılacak daha çok şey olduğunu gördük. Mesela gönüllü tarikatlarla ilgili, gayretimizin olması gerekiyor. Bunu görmüş olduk. Ama bu sempozyum esnasında bir taraftan bu gönüllü topluluklar içerisindeki şahısları farklı şekillerde tanımış olduk. Tek tek isim saymak istemiyorum. Hep beraber idik zaten. Yani başta Veled Çelebi olmak üzere, bu topluluğa katılmış olan Mevlevîlerden ve diğer gruplardan birçok ismin kim olduğunu, onların hissiyat dünyalarına katıldık hep beraber.

Mekânları tanıdık yine aynı şekilde, bu sempozyumdaki bilgiler sayesinde. Mekânlardan kastettiğim yani biz sadece bazen bir Mevlevî Alayı'nın üzerinde yoğunlaşmışken gördük ki Mevlevî Alayı'na Eskişehir'den bakabiliyoruz. Eskişehir Mevlevîhane'sinden gelen dervişlerin gözünden bakabiliyoruz. Yine aynı şekilde Afyonkarahisar'dan baktık, yine Maraş'tan baktık. Bu manada acaba diğer Mevlevîhanelerde aynı şekilde bundan sonraki çalışmalarda neler çıkar diye bizde bir soru işareti oluşmuş oldu.

Bununla birlikte yine devam edecek olursak eğer tabii ki hissiyatlar, özellikle Mustafa Hocamızın sunmuş olduğu son tebliğde burada şiirlerle bu toplulukların hissiyatlarını da gördük. Tabii siyaset tarafı eksik olmaması gerekiyordu. Devlet-siyaset, tekke-siyaset buna dair güzel tebliğler vardı. Sözü çok fazla uzatmak istemiyorum. Diğer konuşmacılar olduğu için. Hulâsa aslında bir cihetiyle derviş ve savaş belki ön plâna çıkıyordu ama biz gördük ki kendilerinde Cihâd-ı Ekber'i dergâhlarında bizzat gerçekleştirmiş olan dervişler, ihtiyaç duyulduğunda yeri gelir tahtadan kılıçlarla, yeri gelir sikkeleri başında cepheye kadar giderler. Ama yine

takdir-i ilahi öyle bir netice ile onları muhatap kılmıştır ki ne bir silah atmak ne de bir kimsenin canına kıymak gibi bir durum olmamıştır. Ve tekrar evlerine dönmüşler. Her şey bu manada gerçekten çok faydalıydı. Tekrar hocamın şahsında sempozyuma katkıda bulunanları ve diğer değerli katılımcı hocalarımızı da tebrik ve teşekkürlerimi arz ederek selâmlıyorum. Sizleri de selâmlıyorum. Hürmet arz ediyorum.

Yrd. Doç. Dr. Sezai KÜÇÜK

Sayın Başkan,

Değerli Misafirler,

Önümdeki notlara göre hızlıca birkaç hususa değineceğim. Farsça Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı öğrencileri iki gün toplantımıza devam ettiler. Onların, biraz da Fars Dili ve Edebiyatından söz edilmesini beklediklerini tahmin ediyorum. Onları teselli etmek için şöyle bir şey söyleyeyim. Bu faaliyeti yürütenlerin başta gelen isimleri Veled Çelebi, Ahmed Remzi Dede, Abdülbaki Dede, bunlara Tâhirü'l-Mevlevî'yi de ekleyelim; bu kişiler hem Osmanlı hem de Cumhuriyet Döneminin Farsça hocaları. Yani Mevlevî kimliklerinin yanı sıra kimi lisede, kimi Darü'l-fünun'da Farsça hocaları bunlar. Dolayısıyla benim bu vesileyle şöyle bir şey de hatırıma geliyor. Mesela panel gibi bir etkinlik yapsak; adı da “Yakın Dönem Farsça Hocaları” olsa ve bu zatları orada tekrar, bir şekilde ansak.

İkincisi arkadaşlar, herkesin bir takıntısı olabilir. Kimi bilir, kimi bilmez. Bendeniz de Mevlevîlerin bu 18 rakamını öğrendikten sonra 18'e takıldım. Nerede sayıya dayalı bir Mevlevî faaliyeti görsem sayarım muhakkak. Gördüğümüz toplu fotoğrafı da saydım. Maalesef 38 çıktı. Hani 18 idi, bunun katları olacaktı? Niye böyle oldu diye... Sonra kendi kendime herhalde sivillerden iki kişi izinsiz fotoğrafa dahil olmuştur dedim. Şimdi bunun faydaları da oluyor. Dün malumunuz Mevlevîlerde 18 rakamı bahsi açıldı. Şimdi bu Erenler Gönüllüsü şiirinden söz edildi. Sayın Mustafa Bey güzel sesiyle şiiri okudu. Manzumenin dün ve bugün 17 kıta olduğu söylendi. Bendeniz bu şiirinde aslını aradım, buldum. Veled Çelebi'nin mecmualarının birinde 18 kıta olarak yer alıyor. O kıtayı tebliğimle beraber yazacağım.

Üçüncü notum, ben Adnan Bey hocamla geçmişte benzeri faaliyetlerde bulundum ama onunla bu kadar yakından ilk defa böyle bir çalışma yapıyorum. Kendisini orkestra şefi olarak adlandırmak istiyorum. Bir hediye verme imkânım olsa size bir orkestra çubuğu hediye etmek isterdim. Organizasyonda görevli olan öğretim elemanları ve öğrenciler, hakikaten inanılmaz şekilde sanki bir profesyonelmış gibi davrandılar. Hem de bir tanesinin yüzünde bir isteksizlik görmedim. Bu da beni şaşırttı.

Bir diğer hususu söyleyeceğim. Organizasyonu yürüten firmaya teşekkür etmek istiyorum. Çünkü bana yansıyan önemli bir aksaklık olmadı.

Sergi çok konuşulmadı. Sergide özel emeğim var. İnşallah bu sergiyi daha başka ortamlarda değerlendireceğiz.

Son olarak katılımcı ve dinleyicilere teşekkür etmek istiyorum. Bence de toplantılarımız güzel geçti. Verimli oldu. İnşallah söz uçar, yazı kalır; kitap da basılınca asıl hâsılamız bu olacaktır. Sempozyumun Birinci Dünya Savaşı'nın 100. yıldönümüne anlamlı bir katkı olduğunu düşünüyorum. Kırıkkale Üniversitesi ile

Mevlânâ Araştırmaları Derneği'nin bu faaliyeti ile tarihe bir not düşülecek ve bir de vefa örneği bir faaliyet olarak anılacak diye düşünüyorum. Hepinize tekrar teşekkür ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK

Sayın Hocam,

Sizler sempozyumla alakalı genel bir değerlendirme yaptınız. Yakup hocam da farklı bir cepheden baktı. Ben biraz Yakup hocamdan sözü alarak, oradan devam etmek isterim. Madem Farsçacılar çok burada, malûmunuz gönüllü yani “dildar” derken, bu vesileyle Afyon Mevlevîhanesi şeyhlerinden Hz. Mevlânâ'nın altıncı kuşak torunu Divane Mehmed Çelebi'nin,

Belâ dildendir ol dildâr elinden dâdımız yoktur

Gönüldendir şikâyet kimseden feryâdımız yoktur

beytini nakletmek isterim. Ve oradan da şu tarafa geçmek isterim: Yavuz Sultan Selim'in Tebriz'i fethinin ardından bu şiirin sahibi olan Divane Mehmed Çelebi çiltenan denilen 40 Mevlevî dervişi ile Yavuz'un ardından Tebriz'e gidiyor ve orada Mevlevîhane kuruyor. Yani şunu arz etmeye çalışacağım. Her ne kadar Osmanlı kılıçla fetih yapmış ise bu fethin kalıcı olması ve oraların vatan edinmesi adına, iki gündür burada konuşulan Mevlevîler ve Bektaşiler başta olmak üzere gönüllü insanları bir şekilde oraya yerleştirmiş. Fatih Sultan Mehmet, İstanbul'u fethinden hemen sonra kiliseden camiye çevirmiş olduğu bir yeri, camiye Mevlevîlere tahsis ediyor, oraya vakıf bağlıyor ve namazlardan sonra özellikle Cuma namazından sonra Mesnevî okunup şerh edilmesi, sema yapılması için oraya vakıf bağlıyor. İki gündür konuşulan konu budur. Yani bir yeri kılıçla, silahla fethetmek mümkündür ama orada kalıcı olmak için gönülleri fethetmek gerekir. Tabii Mevlevî Alayı hadisesi farklıdır. Onlar bizzat gitmişler, arka plânda kalmışlarsa da malûmunuz bu işte muvaffak olunmuştur, ki bugün biraz önce bahsedildi; bini aşkın tekke, dergâh, türbe tarzındaki yerlerin bulunmuş olması, bu düşüncenin eseridir. Peki, bunların hepsi mi kapandı? Hayır. Biz biliyoruz ki Sovyet döneminde dahi Bosna'da Şeb-i Arus diye dergi çıkartıldı. Bu Şeb-i Arus dergisi hâlâ çıkıyormuş. Daha bizde Hz. Mevlânâ'ya bu kadar ilgi gösterilmeden önce orada Şeb-i Arus dergisi çıkıyordu. Mesnevî-i Şerif'in ilk Türkçe tercümelere o bölgeden çıkarıldı, hepimizin malûmu.

Buradan son bir konuyla günümüze gelerek tamamlamak isterim sözü. Uzun yıllar beraber çalıştığımız dönemde Adnan Karaismailoğlu hocamız Konya'da şeb-i arus törenleri düzenleme kurulunda sayın Valimizin başkanlığında üniversiteyi temsilen yer aldı. Adnan hocam buraya hicret ettikten sonra Yakup Şafak hocam bu görevi üstlendi. O da bir şekilde emekli olduktan sonra bu görev fakire tevdi edildi. Şeb-i arus düzenleme törenlerinde komisyonda yer aldık, üniversiteyi temsilen. Bundan yedi sekiz yıl kadar önce bir mehter takımı çıkartıldı. Dendi ki Merace'l-bahreyn dediğimiz Hz. Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî'nin buluştuğu nokta olarak kabul edilen yerden mehter takımıyla valiliğin önüne kadar yürüyelim. Oradan sonra da Mevlevî dervişleri dergâha kadar, türbeye kadar yani Mevlânâ Müzesine kadar devam etsin. Buna çok itirazlar oldu. Olmaz, Mehter takımının işi ne denildi. Bir şekilde anlaş olmadı, Vali Bey'in de bulunduğu toplantıda. Olur mu, olmaz mı

derken fakir söz istedim. Demek ki bir gerekçenin olması gerekiyormuş. Ben, biraz önce arz etmiş olduğum cümle ve mana çerçevesinde dedim ki biz silahla ülkeleri toprakları fethetmişsek, işte bu tür dervişlerle, gönül erleriyle de gönülleri fethetmişiz. İşte bu en azından onun temsili olsun. Vali Bey, o aşamaya kadar biraz soğuk duruyordu. O zaman, “tamam, biz bu işin mantığını bulduk” dedi ve o gelenek de bir şekilde oturdu. Bugün şeb-i arus törenlerinde önce Mehter takımı Mehter Marşı ile heyetin eşliğinde valiliğe kadar gidiyor ve oradan sonrası da Mevlevî dervişleri hava müsaitse malûmunuz 7 Aralık'ta başladığı için neyzen ney üfleyerek, eğer hava muhalefeti varsa bu işi biraz playback yaparak arabamıza mikrofon konup ney CD'si takılarak o şekilde icra ediliyor. Bu hatıraları da paylaştıktan sonra tabi ki bu sempozyumun Kırıkkale'de gerçekleştirilmiş olması, şüphesiz başta Adnan KARAİSMAİLOĞLU hocam ve ekibinin bir çalışması, çabası ve fikri idi. O açıdan kendilerine biz baştan teşekkür ediyoruz. Farsça Mütercim-Tercümanlık Anabilim Dalı öğretim elemanları ve öğrencilerine bize göstermiş oldukları misafirperverliklerinden dolayı teşekkür ediyoruz. Emeği geçen herkese minnettarız.

Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER

Çok Değerli Hocalarım,
Sevgili Öğrenciler,

Türkiye'nin birçok yerinde, bölgesinde sempozyumlara katıldım. Can u gönülden söylüyorum. Bu sempozyum birçok yönüyle yadımda kalacak. Bunlardan biri şu ki hakikaten de öğrenciler bu sempozyumun keyfiyetli olması için çok zahmetler çektiler. İki gündür müşahede ediyorum, onlar çok büyük ilgiyle, merakla yüzlerinde hoş bir tebessüm, bir şeyler öğrenmeye çalışıyorlar. Bu çok hoşuma gitti. Pek çok bölgede, hatta Azerbaycan'da bile harici unsurlara karşı biraz alakasızlık, biraz hürmetsizlik olur. Fakat ben burada büyük sıcaklık gördüm, büyük hürmet gördüm. Ben buradan öğrencilere teşekkür ediyorum. Daha sonra Kırıkkale Üniversitesi Rektörüne hürmetlerimi bildirip huzurlarınızda teşekkür ediyorum. Daha sonra ise Adnan Hoca'ya çok teşekkür ediyorum. Bizi çok hürmetle karşıladı, konukperverliğinize teşekkür ediyorum. Nuri hocam gönül dedi. Benim yâddaşımda gönülle ilgili, vatanla ilgili bir bend şiir var. Onun içimde kalmasını istemiyorum. Onu söylemek istiyorum.

*Könlümün sevgili mehbûbu benim,
Vetenimdir, vetenimdir, vetenim.*

*Vetenim verdi mene nân ü nemek,
Veteni mence unutmaq ne demek?*

*Anadır her kişiye öz veteni,
Besleyib sinesi üstünde onu.*

*Südüdür kim, dolanıb qânım olub,
O benim sevgili cânânım olub.*

*Saxlaram gözlerim üste onu men,
Ölerem elden, eğer getse veten.*

Bura da bizim vatanımızdır. Benim için çok hoş oldu, şad oldu. Çok mutluyum ki ben bugünlerde sizin aranızdayım.

Doç. Dr. Mərziyyə Nəcəfova

من نخست در گرمی و روشنی عشق ، عشق انسانی که جان مایه نظام اندیشگی حضرت مولانا است به خلوص دل از کارگزاران این همایش بزرگ انسانی و نورانی ، به خصوص از جناب استاد عدنان اظهار سپاس می کنم.

من بر این باور هستم که ارواح بزرگانه چون سلطان العلماء پدر حضرت مولوی و روح بزرگ حضرت مولوی از فضای فرهنگی ترکیه خشنود و راضی هستند. زیرا که استعداد و قابلیت بالقوه حضرت مولانا در همین فضا و هوای فرهنگی ترکیه بالفعل ظهور کرده و آثار نهایت عمیق انسانی و جهانی از ایشان به عالم بشریت میراث رسیده است.

حقیقتاً اگر جهانیان به زبان اظهار هم نکنند ، حقیقتی که محسوس است همه مرهون فضای مساعد تبارز و رشد حضرت مولانا هستند و باید باشند. با توجه به محور اصلی نظام اندیشه جهان عرفانی حضرت مولانا چنین محافل که به توفیق خداوند و باهمت مخلصانه و عاشقانه سرشته شده بود وسیله پیوند دل‌های مطلق انسانهاست از هر جایی که باشند.

مقالات را که محققین در این دو روز قرائت کردند همه نمایانگر تاثیرشخصیت مولانا و آثار مولانا و عرفان عملی مولانا می باشد. اشاره باید کرد که پیام حضرت مولانا در همه آثارش جز اتحاد و وحدت انسانها و همدلی و همگامی و هم نظری ، چیز دیگری نیست و ما از خدا نیازمندیم که ما را به درجات اتحاد و وحدت قلبی و روحانی بکشاند و برساند ، به خصوص کشورهای اسلامی را که در این روزگار در یک طوفان عظیم قرار دارند.

والسلام علیکم و رحمة الله و برکاته.

حیدری وجودی

SEMPOZYUM PROGRAMI

BİRİNCİ DÜNYA SAVAŞI'NDA MEVLEVÎ ALAYI VE GÖNÜLLÜ TOPLULUKLAR

22-24 EKİM 2015
Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale

SEMPOZYUM PROGRAMI 22 EKİM 2015 PERŞEMBE

AÇILIŞ PROGRAMI

09.30-10.00	Kayıt, Tanışma
10.00-10.30	Saygı Duruşu ve İstiklâl Marşı Açılış ve Protokol Konuşmaları
I. OTURUM 22 Ekim 2015 Perşembe (YAHYA KEMAL SALONU)	
10.30-12.00	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Ahmet KANKAL (Yıldırım Beyazıt Üniversitesi) Katılımcılar Prof. Dr. Adnan KARAİSMAİLOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi) <i>Mevlânâ'nın Mesnevî'sinde "Gazi" ve "Cihad" Kavramları</i> Prof. Dr. Nuri KÖSTÜKLÜ (Necmettin Erbakan Üniversitesi) <i>Gönüllü Mevlevî Taburu Niçin ve Nasıl Teşekkül Etti?</i> Prof. Dr. Haşım KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi) <i>1. Dünya Savaşı Yıllarında Ortadoğu'daki Mevlevihaneler</i> Yrd. Doç. Dr. Orhan AVCI (Kırıkkale Üniversitesi) <i>Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı İmparatorluğu'nda Cihad-ı Ekber İlânı</i>
12.00-13.30	Öğle Yemeğine Ara

II. OTURUM 22 Ekim 2015/ Perşembe (YAHYA KEMAL SALONU)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Haşım KARPUZ (KTO Karatay Üniversitesi)
Katılımcılar
Prof. Dr. Hasan Hüseyin ADALIOĞLU (Eskişehir Osmangazi Üniversitesi)
 /Nizamettin ARSLAN
 (Araştırmacı-Yazar)
Eskişehir Mevlevîhânesi Postnişini Şemseddin Dede ve Mevlevî Alayı
Dr. Nazif ÖZTÜRK (Araştırmacı-Yazar)
Mücahidîn-i Mevlevîye 'ye Dâhil Olan Maraş Mevlevîhânesi
Dr. Timuçin ÇEVİKOĞLU (Kültür Bakanlığı)
 Sanatçısı)
Mücahidîn-i Mevlevîyye Alayına Katılan
Mûsikîşinâs Mevlevîler
Engin ÖNCÜOĞLU (Mimar)
Tasavvufu "Askerlik" Makamı

13.30-15.00
 15.00-15.30

Ara

III. OTURUM Mevlânâ ve Mevlevîlik Özel Oturumu
 22 Ekim 2015/ Perşembe
 (YAHYA KEMAL SALONU)

Oturum Başkanı: Prof. Dr. Soner GÜNDÜZÖZ (Kırıkkale Üniversitesi)
Katılımcılar
Prof. Dr. Ihsan Al-DEEK (An-Najah National University)
 العود اللولوية في الطريقة الملووية « عبد الغني النابلسي والدفاع عن الصوفية في كتابه
Abdülganî en-Nablûsî ve "el-Ukûdü'l-Lü'lüyye fi 't-Tarîkati'l-Mevlevîyye" Adlı
Kütübünde Tasavvuf Savunması
Prof. Dr. Mashhour SROUR (Al-Quds University)
 الطريقة الملووية في بيت المقدس: تنشأتها، وتطورها، ودورها في المجتمع
Kudüs Mevlevî Tarikatı: Kökeni, Gelişimi ve Toplumdaki Rolü
Prof. Dr. Yaseen KİTTANİ (Al-Qasemi Academic College)
 الملووية في فلسطين في القرن الثاني عشر الهجري / الثامن عشر الميلادي من خلال رحلة الحضرة النسيبة في
 عبد الغني النابلسي
 الرحلة القسبية للشيخ *Şeyh Abdu'l-gani en-Nablûsî 'nin 'el-Hudratu'l-İnsîyye fi 'r-ihleti'l-*
Kudsîyye' Adlı Seyahat- namesine Göre 18. Yüzyılda Filistin'de Mevlevîlik
Dr. Mayada MAKANSİ (Aleppo University)
 جليليات الناي والملووية في عشق جلال الذي الرومي
Celâledîn-i Rûmî 'nin Aşkında Neyin ve Mevlevîliği'nin Yansımaları
Haydarî VUCÛDÎ (Kâbil/Afganistan Milli Kütüphane Müdürü)
 احتاد و وحدت گرهی از دیدگاهامو النای
Mevlânâ 'ya Göre Ruhta Birlik

15.30-17.30

IV. OTURUM 22 Ekim 2015/ Perşembe (AMFİ1 SALONU)

15.30-17.30	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Hicabi KIRLANGIÇ (Ankara Üniversitesi) Katılımcılar Prof. Dr. Ahmet Cahid HAKSEVER (Ankara Üniversitesi) <i>Osmanlı'nın Son Yüzyılında</i> <i>Mevleviler ve Siyaset</i> Yrd. Doç. Dr. Sezayi KÜÇÜK (Sakarya Üniversitesi) <i>Birinci Dünya</i> <i>Savaşı'nda Tarikat Birlikleri</i> Yrd. Doç. Dr. Yakup ŞAFAK (Kırıkkale Üniversitesi) <i>Mücahidin-i Mevleviye Kumandanı Veled Çelebi'nin Birinci Dünya</i> <i>Savaşı Yıllarında Suriye-Filistin</i> <i>Cephesinde Tuttuğu Notlar</i> Lokman Derya SOLMAZ (Konya Karatay Mevlânâ İHO Öğretmeni) <i>Mücahidin-i Mevleviye Alayı'nda Afyonkarahisar Mevlevihanesi'nin ve</i> <i>Dervişlerinin Katkısı</i> Selma DÜLGEROĞLU (Selçuk Üniversitesi) <i>Amasya Mevlevihânesi'nin Son Şeyhi Cemâleddin Dede</i>

V. OTURUM 23 Ekim 2015/ Cuma (YAHYA KEMAL SALONU)

10.00-12.00	Oturum Başkanı: Doç. Dr. Nuri ŞİMŞEKLER (Selçuk Üniversitesi) Katılımcılar Prof. Dr. İbrahim YILMAZ (Atatürk Üniversitesi) / Doç. Dr. Seyfullah KORKMAZ (Erciyes Üniversitesi) <i>Cemal Paşa Hatıralarında Mevlâî Alayı ve Gönüllü Topluluklar</i> Doç. Dr. Resul AY (Hacettepe Üniversitesi) <i>Selçuklu'dan Osmanlı'ya Süfi Gruplarda Gaza Geleneği</i> Yrd. Doç. Dr. Yüksel ÖZGEN (Çankırı Karatekin Üniversitesi) / Okt. İsmail KALAYCI (Çankırı Karatekin Üniversitesi) <i>Birinci Dünya Savaşı'nda Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Adına Tertip Edilen</i> <i>Yardım Kampany- aları</i> Veli Cem ÖZDEMİR (MEB Öğretmen) <i>Birinci Dünya Savaşına Gönüllü Katılan Burdur Nakşibendileri ve Burdurlu</i> <i>Din Adam- larının Milli Gayretleri</i> Çağhan SARI (Marmara Ün. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, YL Öğrencisi) <i>Çanakkale Cephesi'ndeki Askeri Tıbbiyeli Türk Ocaklılar</i>
12.00-14.00	Öğle Yemeği ve Ara

VI. OTURUM 23 Ekim 2015/ Cuma (YAHYA KEMAL SALONU)	
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Yusuf ÖZ (Kırıkkale Üniversitesi) Katılımcılar Prof. Dr. Hassan AKBARİ BEİRAGH (Simnan University/Iran; Kırıkkale Üniversitesi, Misafir Öğretim Üyesi) World War I In Persian Literature / İran Edebiyatında Birinci Dünya Savaşı Doç. Dr. Faik ELEKBEROV (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi) Azerbaycan Türk Gönüllüleri Çanakkale Savaşlarında Doç. Dr. Mərzıyyə NƏCƏFOVA (Azerbaycan Milli İlimler Akademisi) Savaşlarda Maneviyat Unsuru Olarak Şiir Arş. Gör. Mert Can ERDOĞAN (Kırıkkale Üniversitesi) The Volunteered Regiments of Bektashi and Mevlevi Orders as a Gesture of the Political Alliance / Siyasi İttifakın Bir Göstergesi Olarak Gönüllü Mevlevi ve Bektashi Alayları
13.30-15.00	
15.00-15.15	Öğle Yemeği ve Ara
VII. OTURUM 23 Ekim 2015/ Cuma (YAHYA KEMAL SALONU)	
	Oturum Başkanı: Prof. Dr. Adnan KARAİSMALOĞLU (Kırıkkale Üniversitesi) Katılımcılar Prof. Dr. Muhittin ELİAÇIK (Kırıkkale Üniversitesi) Şam'daki Mevlevi Alayı'nın Velüd Müellifi: Ahmed Remzi Dede Doç. Dr. Ali TEMİZEL (Selçuk Üniversitesi) Birinci Dünya Savaşı ve İstiklal Harbi Yıllarında Çelebilik Makamında Bulunan Post-nişinler Doç. Dr. Mustafa ERDOĞAN Gönüllü Mevlevi Alayı'na Dair Şiirler Yar. Doç. Dr. Zekeriya IŞIK (Hitit Üniversitesi) Manevi ve Psikolojik Bir Unsur Olarak Osmanlı Ordusunda Şeyhler ve Dervişler
15.15-16.45	
16.45-17.15	KAPANIŞ OTURUMU 23 Ekim 2015/ Cuma (YAHYA KEMAL SALONU)